

บทนำ

เล่ม ๒ : สืบสานปณิธานพุทธทาส

คณะกรรมการอำนวยการจัดงาน ๑๐๐ ปี พุทธทาสภิกขุ ถือเอา ปณิธาน ๓ ประการของท่าน เป็นสาระของการจัดงาน ทั้งยังมุ่งหมายให้งานนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ ในการกระตุ้นให้เกิด การสืบสานปณิธานพุทธทาสต่อไป มิใช่เพียงเฉลิมฉลองกันชั่วคราว แล้วเลิกราลืมเลือนกันไป

ในเล่ม ๒ ของหนังสือชุด *พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย* จึงเน้นไปที่การ *สืบสานปณิธาน พุทธทาส* เป็นการเฉพาะ โดยคณะอนุกรรมการฝ่ายหนังสืออนุสรณ์ ๑๐๐ ปี ชาตกาล พุทธทาสภิกขุ ได้ติดต่อขอให้ผู้ทรงคุณวุฒิในด้านต่างๆ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ร่วมกันแสดงทัศนะเกี่ยวกับ ประเด็นดังกล่าว ดังที่ปรากฏเป็นเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้

ปณิธานพุทธทาสทั้งสามประการ คือนัยของพันธกิจที่รวมอยู่ในความเป็น “พุทธทาส” นั่นเอง และหากจะประมวลปณิธานทั้งหมดลงเป็นข้อเดียว ก็อาจกล่าวได้ว่า ความเป็นพุทธทาส นั้น มิใช่ข้อใดอื่น นอกจากการอุทิศตนเพื่อ “ธรรม” ดังพระพุทธพจน์ที่ท่านมักอ้างถึงเสมอ ในธรรม เทศนาและธรรมบรรยายต่างๆ ของท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโอกาสวิสาขบูชา ที่ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเราตถาคต ผู้ใดไม่เห็นธรรม ผู้นั้นไม่เห็นเราตถาคต” ความข้อนี้ ย่อมทำให้เราเข้าใจนัยที่ ตามมาได้อย่างชัดเจนว่า ความเป็น “ทาสของพระพุทธเจ้า” ที่ท่านนำมาเป็นข้อปวารณานั้น แท้ที่จริง คือ การมีอุดมคติมุ่งมั่นกระทำการเพื่อธรรมนั่นเอง

แต่การเห็นธรรมนั้น หมายถึงอะไรเล่า ต่อคำถามข้อนี้ ท่านพุทธทาส ก็ได้เชื่อมโยงถึงพระพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจาสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจาสมุปบาท” การเห็นพระพุทธเจ้า การเห็นธรรม และการเห็นปฏิจาสมุปบาท จึงเป็นสิ่งเดียวกัน หากมองในแง่นี้ การรับใช้เป็นที่ทาส และตั้งปณิธานพุทธทาส ก็ย่อมมีความหมายตามนัยเดียวกัน อันได้แก่ การศึกษา ปฏิบัติ ประจักษ์ผล และเผยแผ่ในความจริง ว่าด้วยทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์อันเนื่องมาจากความติดยึดในสิ่งปรุงแต่งทั้งปวง รวมทั้งการมุ่งสู่หนทางเพื่อดับความทุกข์เหล่านี้ ตามกำลังสติปัญญา

จากที่กล่าวมา ปณิธานข้อหนึ่ง ว่าด้วย การที่ชาวพุทธจะมุ่งมั่นเข้าถึงศาสนาของตน และศาสนิกทั้งหลายก็มุ่งมั่นเข้าถึงศาสนาของตนเอง นั้น จึงหมายถึง การ “เห็น” สภาพการณ์และความทุกข์อันเกิดจากการยึดติดความเป็นตัวเป็นตนในรูปแบบต่างๆ และสามารถเป็นอิสระจากสภาพการณ์ดังกล่าวได้ด้วยตัวเอง

ปณิธานข้อสอง ว่าด้วย การที่ศาสนาทั้งหลายจะมีความเข้าใจอันดีต่อกันนั้น ก็คือ การเปิดกว้างแม้กระทั่งตัวตนที่ยึดติดกันในรูปแบบของศาสนา จนแม้ลัทธิกายปลีกย่อยต่างๆ เพื่อให้ข้ามพ้นอคติที่แฝงมากับความยึดติดในรูปแบบทั้งหลาย และหากทำได้เช่นนี้ ก็จะยิ่งทำให้ร่วมมือกันเพื่อทำปณิธานข้อหนึ่งได้ดียิ่งขึ้น กับทั้งทำปณิธานข้อสามร่วมกันได้อย่างเป็นมรรคเป็นผลมากขึ้น

ปณิธานข้อสาม ว่าด้วย การนำมนุษย์หรือโลกออกจากวัฏฏนิยมนั้น ย่อมหมายถึง การช่วยให้คนทั้งหลายได้ประจักษ์ใน “ธรรม” สามารถช่วยตนเองให้ถอนตัวออกจากกระแสวัฏฏนิยมนั้นในโลกได้ตามลำดับ คำว่า “วัฏฏนิยมน” นี้ สำหรับท่านพุทธทาสไม่ว่าจะมาในรูปแบบของบริโศกนิยมน้อยอย่างหลงระเริง ในรูปแบบของสงครามและความรุนแรงน้อยใหญ่ หรือในรูปแบบของปรัชญา

แนวความคิดที่ถือเอาเพียง “สสาร” หรือ “วัตถุ” เป็นตัวตั้ง ก็ล้วนแต่สะท้อนถึงความยึดติด และไม่เห็นปฏิจสมุปบาทในชีวิตมนุษย์ด้วยกันทั้งสิ้น

การสืบสานปณิธานพุทธทาส สำหรับเราและคนรุ่นหลัง จึงมิได้เป็นภารกิจอันซับซ้อน สูงส่ง เหนือความคิด และวิถีชีวิตหรือความเป็นไปในสังคมแต่อย่างใด แต่เป็นเรื่องที่ทุกคนอาจ ประจักษ์แจ้งและปฏิบัติได้ ท่ามกลางสถานการณ์ของตนเอง อันเป็นสิ่งที่ท่านพุทธทาสเน้นย้ำเสมอ

ท่านพุทธทาสจึงปรารถนาว่า ทุกคนเป็นพุทธทาสได้ และปณิธานของท่านก็มุ่งหมายให้เป็น เช่นนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ หากผู้ใดเห็นพิษภัยของวัตถุนิยม บริโภคนิยม ความรุนแรง ความลุ่ม หลง และตั้งคำถาม แสวงหาคำตอบ ดำเนินชีวิตและกระทำการน้อยใหญ่ เพื่อถอนตัวออกจากพิษ ภัยเหล่านี้ ก็ย่อมได้รับการอนุโมทนาจากท่าน ว่าได้เข้าร่วมในปณิธานพุทธทาสตามแนวทางของตน

แน่นอนว่า การสืบสานปณิธานพุทธทาส ไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว แม้หลักใหญ่ใจความจะ เป็นดังที่กล่าวมา ทั้งนี้เพราะสถานการณ์และบริบทของการทำความเข้าใจ ตั้งปณิธาน และปฏิบัติ จจริงนั้น ย่อมแตกต่างกันออกไป ดังที่ท่านพุทธทาสเอง ก็ชี้ให้เห็นอยู่เสมอว่า โลกไม่จำเป็นต้องมี ความสนใจในศาสนาธรรมเพียงแบบเดียว หรือหนทางสู่ชีวิตที่ดีงามเพียงหนทางเดียว

และนี่ก็คือความน่าสนใจที่เกิดจากการร่วมกันใช้วิจารณญาณ นำเสนอ ถกเถียง รวมทั้ง แลกเปลี่ยนทัศนะและประสบการณ์ เพื่อการสืบสานปณิธานพุทธทาส ความน่าสนใจนี้ บรรดาผู้ เขียนในหนังสือเล่มนี้ได้แสดงให้เห็นเป็นจุดเริ่มต้นส่วนหนึ่ง ณ ที่นี้แล้ว

ตราบใดที่ยังมีผู้สืบสานปณิธานพุทธทาส พุทธทาสก็ยังอยู่ไปไม่มีตายตราบนั้น และเป็น ความไม่ตายของ “สิ่ง” ที่ท่านพุทธทาสทุ่มเทชีวิตของท่าน เพื่อให้มนุษย์ทั้งหลายได้เห็นได้ ประจักษ์ด้วยเช่นกัน

วีระ สมบูรณ์

บรรณาธิการ

ผู้ที่ได้ติดตามศึกษางานของท่านพุทธทาสทั้งที่เป็นงานเขียนและงานพูดมาโดยตลอดคงทราบดีว่าเนื้อหาสาระที่ท่านได้กล่าวถึงนั้นมีความครอบคลุมในประเด็นต่างๆ อย่างกว้างขวาง ชัดเจนและลึกซึ้งเป็นอย่างมาก ข้อสังเกตที่ผู้ศึกษาติดตามงานและวัตรปฏิบัติของท่านมาโดยตลอดได้ลงความเห็นว่าท่านพุทธทาสมีคุณลักษณะเด่นอยู่หลายประการ เช่น

๑. ท่านเป็นผู้ที่มีความตั้งใจมั่นในสิ่งที่ท่านต้องการจะทำ
๒. ท่านเป็นผู้ที่มีนิสัยใฝ่รู้เป็นอย่างยิ่งซึ่งหาได้ไม่ง่ายนักในสังคมไทย
๓. ท่านเป็นผู้ที่เรียนรู้เพื่อปฏิบัติจริงกับตัวท่านเอง มิใช่ศึกษาเรียนรู้เพียงเพื่อให้เป็นงานวิชาการเท่านั้น
๔. ท่านเป็นผู้ที่สั่งสอนผู้อื่นในเรื่องอะไรและอย่างไร ท่านเองก็ถือปฏิบัติตามนั้น
๕. ท่านเป็นผู้ที่มีความมั่นใจในตัวเองในการนำเสนอแนวคิดต่างๆ ต่อสังคมอย่างองอาจ

ฯลฯ

คุณสมบัติเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นคุณสมบัติของบัณฑิตที่แท้จริงเลยทีเดียว และเป็นคุณสมบัติที่หาได้ยากยิ่งในยุคสมัยนี้

ในด้านการศึกษาและวัฒนธรรมนั้น สำหรับท่านพุทธทาสแล้ว เป้าหมายของการศึกษากับเป้าหมายของชีวิตเป็นเรื่องเดียวกัน และเรื่องของการดำเนินชีวิตก็คือเรื่องวัฒนธรรมนั่นเอง ด้วยเหตุดังนั้นเรื่องการศึกษาและวัฒนธรรมสำหรับท่านพุทธทาสแล้วเป็นสิ่งที่ไม่อาจแยกจากกัน เพราะเป็นเรื่องเดียวกัน หากจะตั้งคำถามว่า เป้าหมายของการศึกษาที่ท่านมีความเชื่อมั่นและถือปฏิบัตินั้นคืออะไร เมื่อวิเคราะห์จากผลงานของท่านและพิจารณาจากปฏิปทาของท่านในช่วงที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ ก็เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า เป้าหมายของการศึกษาคือการประหารเสียซึ่งสัญชาติญาณแห่งสัตว์ และการศึกษาต้องเป็นหนทางที่จะช่วยให้มนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในฐานะที่เป็นมนุษย์ และสิ่งที่ดีที่สุดในฐานะที่เป็นมนุษย์ที่ได้ก็คือบรรพธรรม

ในกระบวนการศึกษาเล่าเรียนเพื่อทำลายสัญชาติญาณแห่งสัตว์นั้นมีวิธีปฏิบัติอยู่สองฝ่าย นั่นคือฝ่ายที่ต้องละทิ้งฝ่ายที่ต้องพัฒนาพอกพูน ฝ่ายละนั้นหมายถึงการขมิเกลหรือขมิความรู้ซึ่งสัญชาติญาณอย่างสัตว์ ได้แก่ความกลัว กิน นอน เสพกาม เป็นต้น ฝ่ายพัฒนาพอกพูน หมายถึงการพัฒนาส่วนที่เป็นความดี ความงาม ความถูกต้องเพื่อเป็นบรรพธรรมต่อไปข้างหน้า ทั้งสองฝ่ายนี้ต้องกระทำไปพร้อมๆ กันและต้องมีการปฏิบัติจริง การที่จะถือปฏิบัติให้กระบวนการศึกษาบรรลุเป้าหมายดังกล่าวนี้ ท่านพุทธทาสเห็นว่า ครูมีความสำคัญมากเพราะสำหรับท่านแล้ว ครูคือผู้บัญญัติของสัตว์โลกหรือครูเป็นมัคคุเทศก์ทางวิญญาณ และด้วยเหตุที่ท่านให้ความสำคัญกับครู ท่านจึงยกย่องครูอย่างสูงส่ง และท่านไม่เห็นด้วยกับการที่จะให้เด็กหรือผู้เรียนทำตัวดีเสมอกับครู ในประเด็นนี้นับว่าน่าสนใจควรแก่การอภิปรายต่อไปมากทีเดียว เพราะในยุคนี้มีข้อสรุปกันว่าหลักการเรียนรู้ของมนุษย์ที่เชื่อกันว่าจะช่วยให้มนุษย์เรียนรู้ได้ดีและมีความยั่งยืนมากที่สุดนั้นต้องเป็นการเรียนรู้ที่เป็นแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Learning) ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน

ระหว่างผู้เรียนกับผู้เรียน และการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์นี้ต้องการระบบความสัมพันธ์ในแนวระนาบ (Horizontal Relationship) มิใช่เป็น

ความสัมพันธ์แบบแนวตั้ง (Vertical Relationship) ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน

ในประเด็นนี้ท่านพุทธทาสอาจเห็นว่าแนวคิดแบบนี้เป็นแนวคิดแบบฝรั่ง ทำให้ผู้เรียนมองไม่เห็นพระคุณของครูซึ่งต้องยกไว้เหนือเศียร ท่านพุทธทาสเคยวิจารณ์ว่า การศึกษาที่เป็นอยู่ในโลกปัจจุบันให้ความหมายกับสิ่งที่ท่านพุทธทาสเรียกว่า “สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ที่จะได้” ไปในทางวัตถุหรือที่ท่านเรียกว่า “ทางเนื้อหนัง” นั่นเอง เพราะฉะนั้นการศึกษาทุกวันนี้จึงทำให้คนตกเป็นทาสของวัตถุหรือ “เนื้อหนัง” และได้ละทิ้งเรื่องของจิตวิญญาณอย่างสิ้นเชิง ในเมื่อมีการตีความว่าสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ที่จะได้รับเป็นเพียงเรื่องวัตถุธรรม เป้าหมายของชีวิตก็มุ่งไปในทิศทางเดียวกัน นั่นคือมุ่งเรื่องเอริศอรอยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เรียกกันว่า อยู่ดี กินดี นั่นเอง

แต่สำหรับท่านพุทธทาสแล้ว การศึกษาของมนุษย์ต้องเป็นไปเพื่อบรรพธรรม เรื่องอื่นๆ เป็นเพียงเงื่อนไข หรือปัจจัย (Condition) ที่เอื้อให้มนุษย์ได้เข้าถึงบรรพธรรมเท่านั้น เพราะฉะนั้นการศึกษามีได้มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การประกอบอาชีพ แต่การประกอบอาชีพเป็นเพียงเงื่อนไขหนึ่งที่จะช่วยให้

มนุษย์เข้าถึงบรรพธรรมได้ ด้วยเหตุดังนั้นการทำมาหากินก็ต้องเป็นการทำมาหากินที่เป็นสัมมาอาชีพ (Right Livelihood) มิใช่การทำมาหากินที่มุ่งความมั่งคั่งส่งสมส่วนเกิน ดังที่ท่านพุทธทาสกล่าว “อดีตโลโก หิ ปาปโก” แปลว่า “โลกเกินนั้นลามก” เพราะฉะนั้นการศึกษาที่มุ่งไปในลักษณะนี้ก็เป็นการศึกษาที่นำโลกไปสู่โลกาภิวัตน์ หากว่าเรานำคำกล่าวของท่านพุทธทาสมาทาบกับสิ่งที่เกิดขึ้นในวงการการศึกษาของประเทศไทยในปัจจุบันนี้ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและในระดับสถาบันตลอดจนระดับนโยบาย ก็ย่อมเห็นได้ไม่ยากว่า การศึกษาที่เป็นอยู่จะนำสังคมไทยไปยังจุดจบแบบไหน นอกจากนี้ท่านพุทธทาสยังกล่าวว่าการศึกษามีใช่เพื่อประชาธิปไตย แต่การศึกษาต้องเป็นไปเพื่อความถูกต้อง ต้องเพื่อธรรมาธิปไตย และการศึกษามีใช่เพื่อการอยู่รอด แต่เป็นการศึกษาที่เป็นไปเพื่อสติปัญญา เพราะฉะนั้นการจัดการศึกษาไม่ว่าจะเป็นในระดับใดจะต้องระมัดระวังอย่างมาก มิฉะนั้นเราจะจัดการศึกษานิดที่ ท่านพุทธทาสเรียกว่าการศึกษาแบบหมางด้านหรือแบบเจตียอดด้วน

สำหรับท่านพุทธทาสแล้ว การศึกษาที่แท้คือการศึกษที่ต้องตั้งคำถามกับตนเองว่าเราเกิดมาทำไม เป้าหมายในชีวิตของเราคืออะไร เพราะฉะนั้นการศึกษารู้อื่นจึงต้องเรียนจากชีวิตโดยตรงหรือเรียนจากศิลปะหรือความทุกข์โดยตรง และนี่เป็นแนวทางการศึกษาที่แท้ในทัศนะของท่านพุทธทาส

อย่างไรก็ดี พิจารณาจากหลักการในพุทธศาสนาแล้ว เป้าหมายการศึกษาและเป้าหมายของชีวิตตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตที่เรียกว่าวัฒนธรรมนั้น จะบรรลุได้จำเป็นต้องมีเงื่อนไขหรือปัจจัยด้านบริบท (Contextual Conditions) ที่เอื้อหรือเกื้อกูลให้เกิดการเรียนรู้ได้ตามแนวทางนั้น เช่นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรียนรู้ของพระสงฆ์ เพื่อบรรลุเป้าหมายระดับปัญญาอันนำไปสู่ความสะอาด สว่างและสงบนั้น เงื่อนไขหรือปัจจัยด้านบริบทที่สำคัญได้แก่ การมีชุมชน (สงฆ์) การมีพระธรรมวินัยหรืออริยวินัยกำกับ เป็นต้น เงื่อนไขหรือปัจจัยเหล่านี้เป็นเงื่อนไขหรือปัจจัยที่เอื้อและเกื้อกูลให้พระสงฆ์สามารถเรียนรู้ เพื่อการไปสู่การปลดจากการยึดมั่นถือมั่นทั้งปวงได้ เงื่อนไขหรือปัจจัยเหล่านี้จึงมีความสำคัญมาก และถือเป็นเงื่อนไขที่จำเป็น (Necessary Conditions) ของการเรียนรู้เพื่อเข้าถึงบรรพธรรม แต่เงื่อนไขที่เป็นเพียงอย่างเดียวยังไม่สามารถช่วยให้การเรียนรู้ไปสู่เป้าหมาย

ได้ จักต้องมีเงื่อนไขอีกประเภทหนึ่งซึ่งเรียกว่าเงื่อนไขที่พอเพียง (Sufficient Conditions) เข้าประกอบด้วย ประเด็นนี้เป็นประเด็นที่น่าสนใจและมีนัยที่สำคัญมาก เพราะบริบทของสังคมไทยและของสังคมโลกในปัจจุบันนี้ ทั้งในแง่มุมทางการเมือง การเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม ต่างก็มีความโน้มเอียงอย่างมากไปในทางเนื้อหนึ่งมากขึ้นทุกที ภายใต้เงื่อนไขอย่างที่เป็นอยู่นี้ มิใช่เพียงคนธรรมดาสามัญที่มีกิเลสมากมาย แม้แต่พระสงฆ์องค์เจ้าจำนวนไม่น้อยก็ได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงของบริบทดังกล่าวอย่างรุนแรงและฉับพลัน จนพระธรรมวินัยแทบไม่มีพลังพอที่จะต้านทานได้เหมือนก่อน เพราะฉะนั้นคำถามจึงมีว่า ก่อนที่จะมีการปรับเปลี่ยนแนวทางการจัดการศึกษาและการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม เพื่อให้มนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์พึงจะได้ อันได้แก่บรมธรรมนั้น เราจะเริ่มต้นที่ไหนดี เพราะมันกลายเป็นเรื่องไวกัปไขเสียแล้ว

ประเด็นนี้เป็นประเด็นที่มีความท้าทายต่อสติปัญญาของคนไทยมากที่สุด และผู้คนที่ระดับนับตั้งแต่ครอบครัว โรงเรียน ชุมชนและรัฐจักต้องตีโจทย์ข้อนี้ให้แตกและหาคำตอบให้ได้ หาไม่การจัดการศึกษาระดับและการดำเนินชีวิตของคนไทยก็จักเดินทางไปสู่เป้าหมายปลายทางที่มีดมน

สิ่งที่จุดเริ่มต้นที่ดีที่สุดในสภาพการณ์ที่เป็นอยู่อาจเป็นครอบครัวและชุมชน เพราะครอบครัวสามารถปรับตัวได้เร็วกว่าระบบการศึกษาของรัฐ เพราะถ้าหากครอบครัวทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรของเด็ก หรือลูกหลาน และชุมชนสามารถจัดสร้างเงื่อนไขในชุมชนให้เอื้อต่อการเรียนรู้ของผู้ที่เป็นสมาชิกของชุมชนได้อย่างสอดคล้องกับแนวคิดของท่านพุทธทาส การจัดการศึกษาเรียนรู้เพื่อให้มนุษย์ได้ในสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์พึงจะได้รับจะมีความเป็นไปได้สูง หากครอบครัวและชุมชนไม่สามารถปรับเปลี่ยนเงื่อนไขด้านบริบทให้การศึกษาระดับเป็นไปในแนวทางดังกล่าวได้ การคาดหวังให้มนุษย์บรรลุถึงเป้าหมายของการศึกษาที่ท่านพุทธทาสพูดไว้จะไม่ทางเป็นไปได้เลย

สำหรับในเรื่องวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตนั้น ก็คงได้กล่าวแล้วว่าสำหรับท่านพุทธทาสแล้ว เรื่องของวัฒนธรรมกับเรื่องการศึกษาเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน เพราะการที่มนุษย์คนหนึ่งจะดำเนินชีวิตอย่างไรก็มาจากการตอบคำถามให้กับตนเองให้ชัดเจนว่าตัวเองเกิดมาทำไม เป้าหมายของชีวิตคืออะไร เรามีชีวิตอยู่เพื่ออะไร ถ้าเราตอบคำถามเหล่านี้อย่างชัดเจนว่า เป้าหมายของชีวิตคืออยู่เพื่อให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์พึงจะได้รับ และสิ่งที่ดีที่สุดหมายถึงการเข้าถึงบรมธรรมหรือการพัฒนาตนเองให้มีความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์ การดำเนินชีวิตก็จักเป็นไปในทิศทางที่บรรสานสอดคล้องกับสังขธรรมและจริยธรรม การดำเนินชีวิต เช่นการทำมาหากินก็จักเป็นไปเพื่อสร้างเงื่อนไขให้ตัวเองได้เข้าถึงบรมธรรม มิใช่การทำมาหากินเพื่อความร่ำรวยมั่งคั่งเงินฟ้าและไม่รู้จักพอ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือแม้แต่มิตรภาพระหว่างตัวเรากับสิ่งเหนือธรรมชาติ ก็ย่อมเป็นไปอย่างบรรสานสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ นั่นคือมีความสมดุลและไม่เบียดเบียนทำร้ายซึ่งกันและกันดังที่เป็นอยู่ทั่วไปในปัจจุบันนี้

ท่านพุทธทาสกล่าวว่าหลักการในการดำเนินชีวิตนั้นต้องเทียมด้วยควายสองตัวจึงจะดับทุกข์ได้ ท่านนำเอากรณีของไถนาโดยใช้ควายสองตัวซึ่งปฏิบัติกันในยุคโบราณเป็นการเปรียบเทียบ การใช้ควายไถนาสองตัวนี้ ตัวหนึ่งเรียกว่า ตัวรู้ หรือความรู้ อีกตัวหนึ่งเรียกว่า ตัวแรง หรือ ตัวมีแรง ในการไถนาถ้าได้ควายสองตัวโดยที่ตัวหนึ่งเป็นตัวรู้และอีกตัวหนึ่งเป็นตัวมีแรงมีกำลัง การไถนาก็จะประสบความสำเร็จ ฉะนั้น ในการดำเนินชีวิตของคนเรา เราจักต้องมีทั้งตัวรู้และตัวแรง สำหรับตัวรู้นั้นมิได้หมายถึงเพียง ความรู้ (Knowledge) หรือ เทคโนโลยี (Technology) แต่เป็นสิ่งที่ท่านพุทธทาส

เรียกว่า "ความสว่างไสวทางวิญญาณ" (Spiritual Enlightenment) กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือเราต้องรู้จักตัวเอง เชื่อมมั่นในตัวเอง สามารถบังคับตัวเองได้ มีความพอใจในตัวเองและในท้ายที่สุดต้องมีความเคารพนับถือตัวเอง ส่วนตัวแรงนั้นก็คือการดำรงชีวิตอย่างพอดี ชนิดที่ท่านพุทธทาสใช้คำว่า

Plain Living หรือ กินข้าวจานแฉวง อาบน้ำในคู อยู่อย่างคนตายแล้ว แต่อีกด้านหนึ่งต้องมีสิ่งที่ท่านพุทธทาสใช้คำว่า High Thinking นั่นคือคิดในสิ่งที่ดี สิ่งงามและสิ่งที่ถูกต้อง

ท่านพุทธทาสกล่าวว่า การดำรงชีวิตของผู้คนส่วนมากในปัจจุบันนี้เป็นการดำรงชีวิตที่สวนทางกับธรรมชาติ หรือสวนทางกับสังขธรรมซึ่งมีกฎเกณฑ์ของธรรมชาติกำหนดอยู่ พิจารณากันอย่างง่าย ๆ ก็พอมองเห็นได้โดยไม่ต้องยากเพราะกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้นมีอยู่ว่า

- (๑) ธรรมชาติมีความหลากหลาย (Diversity) อะไรที่เป็นธรรมชาติย่อมหลีกเลี่ยงความหลากหลายไม่ได้ ในป่าก็มีพืชพรรณนานาชนิด นกก็มีหลายชนิด และความหลากหลายทางชีวภาพเป็นรากฐานอันสำคัญของระบบนิเวศทั้งหมด (Bio-diversity is a foundation of the Eco-system) เมื่อใดที่ความหลากหลายทางชีวภาพหายไปหรือขาดความสมดุล ธรรมชาติหรือระบบนิเวศก็ย่อมรวนเรและพินาศได้ ในระบบสังคมก็เช่นเดียวกัน ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ก็เป็นรากฐานที่สำคัญของระบบสังคม (Cultural diversity is a foundation of the Social System) หากเราไม่ยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมระบบสังคมก็ย่อมรวนเรและล่มจมได้

- (๒) ธรรมชาติมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน (Interdependence) ของทุกสิ่งทุกอย่าง แต่โลกทุกวันนี้มีแต่การแข่งขันทันแย่ง มีการแบ่งพวกแบ่งเหล่าให้กันกันอย่างเอาเป็นเอาตายมากกว่าร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

- (๓) ธรรมชาติมีความสามารถในการจัดการกับตัวเองได้ (Self-Regulated) ดังจะเห็นได้จากที่ต้นไม้เติบโตขึ้นได้เองหลังจากมีการตัดกิ่งก้านหรือตัดลำต้นแล้ว กิ่งหรือพุ่มปลาสสามารถสร้างตัวเองขึ้นได้หลังจากถูกจับไปบริโภคโดยมนุษย์ เป็นต้น แต่ในปัจจุบันนี้มนุษย์เข้าไปจัดการกับมนุษย์และธรรมชาติจนเกินขนาดและไม่ปล่อยให้ธรรมชาติมีโอกาสจัดการกับตัวเอง จึงได้ก่อให้เกิดปัญหามากมายในสังคมทั้งในด้านความขัดแย้งกันและการทำลายทุกสิ่งทุกอย่าง

- (๔) ธรรมชาติมีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamic or Constant Change or Impermanence) อันหมายถึงการเปลี่ยนแปลงเป็นนิจรันดร์ แต่มนุษย์ก็ใช้ชีวิตผืนธรรมชาติเช่นนั้นอย่างกว้างขวางจนเกิดปัญหาทั่วไป

ด้วยเหตุดังนั้น การดำเนินชีวิตหรือวัฒนธรรมของคนในยุคปัจจุบันนี้จึงเป็นไปเพื่อความสุขทางเนื้อหนังมากกว่าเป็นไปเพื่อการเข้าถึงบรมธรรมหรือเพื่อความสะอาด สว่าง และสงบเย็น อันเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์พึงจะได้รับในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์

แม้ประเด็นต่างๆ ที่ท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ และที่ท่านปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องมายาวนาน เป็นสิ่งที่อาจกล่าวได้ว่า เป็นสังขธรรม แต่ในบริบทของสังคมแห่งความเป็นจริงที่เป็นอยู่และมีที่ท้าวว่าจะดำเนินต่อไปอย่างเข้มข้นและซับซ้อนขึ้น ทั้งในระดับโลกและในบริบทของสังคมไทย กลับสวนทางกันอย่างเกือบจะสิ้นเชิง ทำให้ผู้คนในสังคมไทยและสังคมโลกดำเนินชีวิตและรับการศึกษาที่ไม่เป็นไปในแนวทางที่ท่านได้เสนอแนะและปฏิบัติมาเป็นเหตุให้ข้อเสนอนี้และปฏิบัติของท่านพุทธทาสมีคนให้ความสนใจน้อยลงทุกที แม้ว่าจะมีการเคลื่อนไหวในทิศทางนี้มิใช่น้อยในต่างประเทศต่างๆ ของคนจำนวนหนึ่ง ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดความหวังขึ้นมาบ้างในหมูชนที่มองเห็นสังขธรรมในคำสอนและในปฏิบัติของท่าน แม้กระนั้นก็ตาม การกิจของผู้ที่มองเห็นสังขธรรมนี้ที่รออยู่เบื้องหน้าอย่างหนักหน่วงนั้น เป็นสิ่งที่ท้าทายสติปัญญาของคนรุ่นนี้อย่างแท้จริง ในท่ามกลางความรีบหรือของแสงสว่างในเส้นทางที่ท่านได้เดินมาจนกระทั่งจากโลกนี้ไป คิดว่าพอมีเบาะแสที่จะหาคำตอบกับข้อท้าทายได้อยู่บ้าง นั่นคือการศึกษาและความเข้าใจในวิถีการ

ดำเนินชีวิตของท่านพุทธทาสเองตั้งแต่วัยเด็ก คงจำกันได้ว่าท่านพุทธทาสเป็นเด็กบ้านนอกเพราะใช้ชีวิตอยู่ในอำเภอเล็กๆ ของจังหวัดสุราษฎร์ธานี แต่บังเอิญโชคดีที่ในชุมชนแห่งนั้นเป็นแหล่งที่มีความสำคัญทางศาสนา ในช่วงที่ท่านเป็นวัยรุ่นก่อนบวชนั้น ชุมชนแห่งนี้กำลังสนใจเรื่องศาสนา โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องการศึกษาธรรมะแบบใหม่ของกรมพระยาวชิรญาณวโรรส และการถกเถียงในเรื่องนี้ก็เกิดขึ้นที่ร้านค้าของโยมมารดาของท่านเอง และท่านก็มีโอกาสเข้าร่วมสนทนาธรรมกับผู้คนในละแวกนั้น เจื่อนไซหรือบรรยายภาคแห่งการเรียนรู้ในลักษณะนี้เป็นเจื่อนไซสำคัญมากต่อการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ผู้คน นอกจากนี้การที่ท่านมีคุณสมบัติในการใฝ่รู้ใฝ่เรียนก็เป็นอีกเจื่อนไซหนึ่งที่ทำให้ท่านทำอะไรทำจริงชนิดกัดไม่ปล่อย แม้เมื่อท่านได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อศึกษาปริญญาธรรมเช่นเดียวกับพระสงฆ์อื่นๆ จำนวนมาก แต่เมื่อท่านตระหนักว่า การศึกษาแบบที่ท่านกำลังเรียนอยู่นั้นไม่สามารถตอบคำถามพื้นฐานที่ท่านสนใจได้ ท่านก็ตัดสินใจเดินทางกลับบ้านเกิดเพื่อแสวงหาแนวทางการศึกษาเรียนรู้ใหม่ๆ ที่ท่านเชื่อว่าจะช่วยให้ท่านบรรลุเป้าหมายในชีวิตได้จริง ประเด็นที่สำคัญตรงนี้คือการสร้างเจื่อนไซที่เอื้อต่อการเรียนรู้ให้เกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง มีใช้เพียงการรับรู้ การจัดสร้างสวนโมกขพลารามขึ้นเป็นการชี้ให้เห็นถึงความเข้าใจของท่านในเรื่องเจื่อนไซด้านบริหารการเรียนรู้ที่ชัดเจนที่สุด ด้วยเหตุดังนั้น ประเด็นนี้น่าจะเป็นเบาะแสที่สำคัญในการที่คนรุ่นเราจะช่วยกันทำให้แนวคิดและคำสอนของท่านพุทธทาสสามารถนำมาปฏิบัติได้จริงในสังคมไทยในวงกว้าง เราต้องไม่ลืมว่าคุณูปการที่ท่านพุทธทาสได้สร้างไว้มีใช้เพียงเฉพาะคนไทยเท่านั้น แต่เพื่อพลโลกด้วย คนรุ่นเราไม่ควรปล่อยให้สูญสิ้นไป เพราะนี่คือมรดกอันล้ำค่าที่มนุษย์เพียงน้อยคนเท่านั้นจะสามารถสร้างขึ้นได้ คนไทยทุกหมู่เหล่าควรภาคภูมิใจในมรดกทางปัญญานี้ และผลักดันให้เกิดการปฏิบัติจริงมากกว่าเป็นเพียงปรีดิ์เท่านั้น.

แก่ เป็นเพียงเช่นนั้นเอง แต่มันก็ทำยากในจิตใจคน ถ้าทำได้มันก็ไม่มีความทุกข์ รักษาที่รักษาไปโดยไม่ต้องมีความทุกข์ หายก็เช่นนั้นเองไม่หายก็เช่นนั้นเอง”

“คำว่าเช่นนั้นเองนั้นฟังดูเหมือนกับพูดเล่นแต่ เป็นคำสูงสุด คำว่าตถาคต พระตถาคต คือผู้ที่ถึงเช่นนั้นเอง ถึงความเป็นเช่นนั้นเอง มีความเป็นเช่นนั้นเองไม่ ว่ากับสิ่งใดๆ ประชาชนจะปฏิบัติได้ก็ดี แต่มันก็ไม่ใช่ง่ายนัก แต่ถ้าปฏิบัติได้ก็ดีแหละ จะไม่มีความทุกข์ ประชาชนชาติไหนก็ตามแต่ถ้ามีความรู้เรื่องเช่นนั้นเองก็ไม่มีความทุกข์ ไม่มีได้ไม่มีเสีย ไม่มีแพ้ไม่มีชนะ ไม่มีขาดทุนไม่มีกำไร ไม่มีเสียเปรียบไม่มีได้เปรียบ ไม่มีอะไรที่เป็นคู่ๆ นี่ถึงเช่นนั้นเอง ความเจ็บหรือความหายก็เช่นนั้นเอง เจากำลังจะไปตามเหตุตามปัจจัย เป็นเช่นนั้นเอง มีลักษณะที่หายก็ได้ตายก็ได้ ไม่หายเจ็บต่อไปก็ได้ อย่าต้องหนักอกหนักใจหรือเป็นทุกข์ในเรื่องนั้น เจ็บก็เช่นนั้นเองไม่เจ็บก็เช่นนั้นเอง มันเป็นเรื่องระดับสูง จะเอามาให้ใช้ทั่วไปคงจะลำบาก แต่ถึงอย่างไรก็ควรพยายาม ทุกคนควรพยายามอย่าให้ต้องเป็นทุกข์เพราะความเปลี่ยนแปลงของเหตุของปัจจัยที่เกิดขึ้นแก่ชีวิต ไม่ต้องเป็นทุกข์แล้วก็ดีทั้งนั้นแหละ”

ก็ขอรับรอง ขอใช้แผ่นดินนี้เป็นโรงพยาบาล

ให้ธรรมชาติรักษา ได้เท่าไรก็เอาเท่านั้น ไม่ต้องการมากกว่านั้น

สำหรับการรักษานั้นท่านอาจารย์ยืนยมนานานว่าขอรักษาตามธรรมชาติ ไม่ชอบสังฆารหนีความตาย โดยเมื่อคราวอาพาธหัวใจวายปี ๒๕๒๘ นั้น ท่านก็ไม่ไปพำนักรักษาตัวนอนสวดมนต์แม้จะมีหลายฝ่ายยื่นมือถึงกระทั่งมีรถโรงพยาบาลเอกชนจากหลากหลายแห่งในกรุงเทพมหานครออกกันอยู่ในวัด โดยครั้งปี ๒๕๓๔ นี้เมื่อท่านอาจารย์บัญญัติและอาจารย์หมอประเวศ วัชระ ได้เป็นตัวแทนคณะศิษย์เข้าปรึกษาถึงการถวายการรักษาที่เหมาะสม ท่านอาจารย์พุทธทาสได้แสดงเจตจำนงไว้อย่างน่าจับใจว่า

“(ไปโรงพยาบาล) มันมักจะมีแต่เรื่องทางกาย เรื่องทางจิตไม่ค่อยมีหรอก”

“อาตมาที่คิดอยู่ว่า ถือเป็นหลักแต่ไหนแต่ไรแล้ว ให้ธรรมชาติรักษา ธรรมชาติรักษา คุณหมอช่วยพยุงชีวิตให้มันโมเมโมเมไปไม่ได้ อย่าให้ตายเสียก่อน แล้วธรรมชาติก็จะรักษาโรคต่างๆ ได้เอง ได้เท่าไรก็เอาเท่านั้น ไม่ต้องการมากกว่านั้น ที่จริงมันควรจะ (หัวเราะ)ไม่ควรจะมีอายุมากกว่าพระพุทธเจ้า เมื่อต้องเป็นอย่างนี้ก็ศึกษา ปัญหามันก็มีว่าจะทำอะไรให้มันอยู่โดยมีชีวิตมากกว่าพระพุทธเจ้าแต่ไม่ปัญหา โดยหลักธรรมชาติ ธรรมชาติจะเป็นผู้รักษา ทางกายหายก็หายต่าง ๆ ช่วยเพียงว่าอย่าเพิ่งตาย อย่าเพิ่งให้มันตายเสีย ให้มันรักษาโดยธรรมชาติ โดยธรรมชาติ ถ้าขั้นสูงก็เรียกว่าโดยธรรมชาติ ถ้าทั่วๆ ไปก็เรียกว่าโดยธรรมชาติ ก็ถือหลักอย่างนี้มานานแล้ว”

โดยในที่สุดเมื่อสอบถามถึงการอาราธนาไปรักษาที่โรงพยาบาล ท่านอาจารย์จึงให้คำตอบที่ทำให้การถวายการรักษารอบนั้นเป็นไปตามชาววัดที่สวนโมกข์ โดยมีคณะแพทย์จากส่วนอื่นมาสมทบเป็นครั้งคราวว่า

“ก็ขอรับรอง ขอใช้แผ่นดินนี้ แผ่นดินนี้เป็นโรงพยาบาล พระพุทธเจ้าป่วย ๑ วัน เดินตลอดวัน คำลงกัณิพพาน ไม่เรียกหาโรงพยาบาล”

ท่านอาจารย์เล่าแนวทางการปฏิบัติตัวเองในการปรับอาการว่า

“อาตมาที่พยายามปรับปรุงตัวเองให้ทุกสิ่งเป็นไปโดยง่าย เป็นไปในทางที่จะหายหรือดีขึ้น พยายามปรับร่างกาย พยายามปรับจิตใจให้ทันถูกต้องเพื่อมันจะหาย ก็พยายาม ก็มีคามมุ่งหมายให้มันหายต้องทำทุกอย่างให้มันถูกต้องเพื่อจะหาย ถ้าโรคมันมากมันหายทันใจไม่ได้มันก็ต้องกินเวลานาน ถ้ามันเหลือวิสัยมันก็ต้องตายแหละ ถ้ามันเหลือวิสัย....พยายามให้พอดีพอดีให้มันเข้าสู่ธรรมชาติโดยเร็ว.....เป็นเรื่องของธรรมชาติซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามกฎของธรรมชาติ มันมีความพอดีในการปฏิบัติต่อธรรมชาติ ผลมันก็เกิด ความรู้ของมนุษย์จัดให้มันเข้ารูปๆ พอดีคือถูกต้องๆ นี่พอดี ดีเกินไปมันก็ไม่ถูกต้อง ไม่ถึงขนาด มันก็ไม่ถูกต้อง ให้มันพอดีเหมือนการกำหนดกินยาเท่าไรเรียกว่าความพอดี ไม่กินให้มันมากเกินไป”

ชวนขยายตามที่ควรจะชวนขยาย ถูกต้อง พอดี

เมื่อพวกเขาถามท่านอาจารย์ว่าควรจะชวนขยายมากเป็นพิเศษ ตามที่ผู้คนรวมทั้งแพทย์ก็ชวนขยายกันเหลือเกินหรือไม่และเพียงไร

“ชวนขยายตามที่ควรจะชวนขยาย มากกว่านั้นก็ไม่ได้ ตามที่ควรจะชวนขยายนั้นคือพอดี ชวนขยายพอดีสำหรับหาย ข้อปฏิบัติขึ้นอยู่กับคำว่าพอดี ถูกต้อง ถูกต้องพอดี แม้แต่ถูกต้องก็ไม่ต้องเกินไป ความถูกต้องพอดี มีขณิกมาปฏิบัติ ปฏิบัติพอดีคือกลาง เป็นกลางก็คือพอดี พอดี ไม่มากไม่น้อย ไม่เป็นบวกไม่เป็นลบ เป็นกลางๆ....ไม่ขาดไม่เกิน ถูกต้องและพอดี คนเจ็บควรจะเห็นว่าเป็นเช่นนั้นเอง มันเป็นเช่นนั้นเอง ไม่ต้องเป็นทุกข์อะไรกันมากมาย”

“ไม่ต้องกลัวตาย ไม่ต้องเป็นทุกข์เพราะกลัวตาย ธรรมดาๆ เช่นนั้นเอง ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายนี้เป็นธรรมดา เป็นเช่นนั้นเอง คือไปตามเหตุตามปัจจัยโดยเฉพาะของมันซึ่งบางคนก็มองเห็น บางทีก็มองไม่เห็น ถ้าเป็นเรื่องทางฝ่ายร่างกายก็ง่ายกว่าโรคทางจิตใจ.....เราต้องให้ถูกตามกฎเช่นนั้นเองแล้วมันก็จะแก้ได้ เช่นนั้นเองแก่เช่นนั้นเอง เมื่อไม่หายก็ถูกตามกฎของมันเรียกว่าอัมปิปัจจุตยา การปรุงแต่งของปัจจัย ถ้าไม่ถูกก็ไม่หายแหละ ถ้าผิดมันก็เจ็บมากขึ้น”

จะรักษาโรคชีวิตอยู่ทำไม

ท่านอาจารย์เปรียบกับอาจารย์หมอประเวศ วัชระตอนหนึ่งเมื่อปลายปี ๒๕๓๔ ว่า

“ยังมีปัญหาอะไรอีกบางอย่างที่เป็นส่วนตัวก็พูดยาก ทีนี้เราจะศึกษาตัวความเจ็บ ตัวความตาย ตัวความทุกข์ให้มันชัดเจนยิ่งขึ้น ไม่สบายทุกข์ฉลาดทุกข์ทุกที่เหมือนกัน”
และได้ขยายกับพวกเขาว่า

“ทีนี้ปัญหาจะรักษาไปทำไม รอดชีวิตอยู่ทำไม เคี้ยวนี้ที่มุ่งหมายอยู่ ๒ ข้อ จะให้ธรรมะนี้ช่วยแก้ปัญหามนุษย์ โดยทั่วไป ของมนุษย์ทั้งหมด ธรรมะอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท จะทำได้อย่างไร ธรรมะอื่นไม่มี อีกข้อหนึ่งอยากทราบว่าทำไมเอาสูตรสำคัญๆ เช่น สัญญา ๑๐ โพชฌงค์ ๗ มาสวดแล้วคนเจ็บมันหายได้ คนเจ็บหายใช้ได้ แต่ไม่ใช่คนเจ็บธรรมดา คนเจ็บรู้ธรรมะ คนเจ็บระดับๆ นี่ข้อนี้อยากรู้อย่างยิ่งทำไมจึงหายเป็นปลิดทิ้ง เป็นเรื่องหลอกกันหรือเป็นเรื่องความจริงที่มาน้อย อาตมาก็ให้ลองเอามา....ถ้ามันรู้ มันเข้าใจ มันพอใจเหลือประมาณ ด้วยอำนาจของปิติขบไล้ความเจ็บหรือโรคภัย อยากให้วิธีอย่างนี้กลับมาอีกบ้างเสียด้วยซ้ำ ถ้าว่าทั่วๆ ไป ตาแก่คนหนึ่งเจ็บจะตาย เอาเรื่องขุดเพชรขุดพลอย เอามาบรรยายกันละเอียดให้เห็นเป็นเรื่องของความหวัง แก่ก็อาจจะหายได้เพราะความอยากที่จะไปขุดเพชรขุดพลอย”
โดยในข้อหลังซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะตัวนั้นผมยังนึกเสียดายที่ไม่ได้ถามท่านมากกว่าที่ท่านบอกว่า

“แต่ว่าหา (ได้) อยู่เปล่า หา (ได้) อยู่ว่าง ได้ความรู้ใหม่จากความเจ็บใช้ในส่วนตัว ไม่ได้พูดให้ใครฟัง ไม่ต้องพูดให้ใครฟัง แต่ว่าโดยส่วนตัวได้รับความรู้ใหม่ในแง่ที่คิดว่าลึกกว่าอะไรที่เพิ่มขึ้น ได้กำไร รู้จักธรรมะไปช่วยเรียนช่วยศึกษาลึกซึ้งเพราะความเจ็บใช้มันไม่ไปทำตามที่ต้องการ นี่มันไม่ไปทำตามความปกติ มันเจ็บหรือมันปวดหรือว่ามันอะไรก็ตามเถอะ ความรู้สึกมันนอนไม่หลับ พยายามพบวิธีแล้วก็แก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น แล้วรู้สึกความบกพร่องที่พลาดอะไรมาแต่หลังได้มากขึ้น”

เวณานี้ก็สักว่าเวณา แต่เราไม่เคยหัดให้เห็นเช่นนั้น
ถ้าสมโรงว่ากูจะตายๆ ก็ยิ่งเจ็บใหญ่เลย ถ้าไล่ตะเพิดออกไป ไข้ มันก็เท่านั้นเองแค่นั้นเอง

ต่อเรื่องความทุกข์เวณาในการเจ็บป่วย ท่านอาจารย์ให้หลักกับพวกเขาว่า

“กำลังมีทุกข์เวณา ถ้าพูดได้ให้เข้าใจได้ก็ได้อีก เวณาต้องเกิดเช่นนั้นเองแหละ เมื่อสถานะทางร่างกายมันเป็นพรรคนี้มันก็ต้องเกิดพรรคนี้ตามกฎของธรรมชาติ บทพิจารณาว่า เวณานี้ก็สักว่าเวณา สักแต่ว่าเวณา สุขหรือทุกข์ เวณาทุกข์ก็ไม่กลัว เวณาสุขก็ไม่หลงไหล ก็อยู่เป็นกลาง ไม่พูดในแง่เจ็บไข้ ไม่พูดในเรื่องสบาย พูดเฉพาะเรื่องเช่นนั้นเองตามแบบฝ่ายความเจ็บไข้ คือความผิดปกติของธรรมชาติ ส่วนประกอบของชีวิตที่เรียกว่าธาตุ ธาตุต่างๆ เกี่ยวข้องกันไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสม ก็เลยเกิดเป็นวิปริตขึ้นมา ก็เลยเจ็บเลยป่วย”

“แต่ว่าเราไม่เคยหัดให้เห็นเช่นนั้น บางทีก็ไม่เคยหัดเห็นโดยเห็นว่ามันนั้นเองหรือสักว่าเวณา แต่ถ้าเป็นนักเลงธรรมะมันก็เคยชินในการที่จะออกค้นอดทน สักแต่ว่าเวณา เอาเวณานั้นแหละเป็นอารมณ์ของสมาธิพิจารณากำหนดความเจ็บจนเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของเวณา แล้วก็เลยได้ ถ้านักเลงยิ่งกว่านั้นก็ทำจิตเป็นสมาธิไม่กำหนดในความเจ็บ ไม่รู้สึกในความเจ็บ รู้สึกในความเป็นสมาธิก็ได้เหมือนกัน เช่นพระอรหันต์เจ็บป่วยนี้ก็กำหนดจิตไปเป็นสมาธิ หรือกำหนดจิตไปในทางธรรมะที่ได้ตรัสรู้ ได้เห็นทุกข์ คืออยู่เหนือความทุกข์ ความเจ็บมันก็เลยเฉยๆ จิตมันไปยินดีพอใจ ยินดีพอใจ หลุดพ้นไปแล้วจากความทุกข์ เช่น สวดโพชฌงค์ให้คนเจ็บฟังก็ฟังมีผลเฉพาะคนที่รู้เรื่องความทุกข์ รู้เรื่องดับทุกข์....เป็นเรื่องที่เข้าใจโดยเฉพาะ พระอรหันต์เจ็บหนักเอาโพชฌงค์มาท่องให้ได้ยินแล้วก็ไม่สนใจเรื่องความเจ็บ สนใจเรื่องการตรัสรู้ ความเจ็บก็รับหลบหายไป เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงขึ้นในร่างกาย

“ความยินดีในความพอใจในธรรมะนั้นทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในร่างกายจนความเจ็บหายไปก็มี ฉะนั้นทำได้เฉพาะผู้ที่มีธรรมะขั้นสูง คนธรรมดาทำไม่ได้ แต่ถ้าว่าทำมันก็ยังดีกว่าไม่ทำ มันก็จะเจ็บน้อยเข้า รู้สึกเจ็บน้อยเข้า เช่นพูดออกไปว่าเช่นนั้นเอง จะเอากันอย่างไร เจ็บตรงนี้ๆ มันก็เช่นนั้นเอง”

“แต่ถ้าไม่เช่นนั้นเอง มันจะรู้สึกเจ็บมาก เจ็บแรงเจ็บหนักเจ็บจะตายเอาทีเดียว ถ้าสมโรงว่ากูจะตายๆ ก็ยิ่งเจ็บใหญ่เลย ถ้าไล่ตะเพิดออกไป ไข้ มันก็เท่านั้นเองแค่นั้นเองเช่นนั้นเอง มันก็เบาลง ทุเลาลงไป ให้โอกาสแก่ร่างกายจะรักษาตัวเองให้หายได้ง่ายขึ้น หายเร็ว ไม่เป็นทุกข์ ถ้าตายก็ตายดี ตายด้วยหัวเราะว่า เอล เช่นนี้เอง ตายก็ตายดี หายก็หายเร็ว ถ้ายังไม่หายก็ไม่เป็นทุกข์ ใช้คุมด้วยอำนาจสติปัญญา คือกำลังจิตที่มีสติปัญญา คุมความเจ็บเป็นระบบประสาทรู้สึกที่นั่นเอง ไม่ใช่ตัวกูตัวแก่ที่ไหน”

ตรงกลางคือไม่ขาดไม่เกิน ไม่สูงไม่ต่ำ พอดีๆ
นั่นแหละหลักธรรมะ คือจะดับทุกข์ทั่วไป

ท่านอาจารย์เน้นย้ำกับพวกเขาถึงหลักธรรมะ มัชฌิมาปฏิปทาสำหรับใช้ในกรณีการเจ็บไข้ดังนี้ว่า

“คำว่าทางสายกลางนี่เป็นหลักทั่วไป จะเจ็บไข้หรือไม่เจ็บไข้หรือเรื่องอะไรต่างๆ ใช้หลักรวมกันว่าทางสายกลาง พอดีและถูกต้อง ถ้าว่าเป็นเรื่องเจ็บไข้ก็ต้องถูกต้อง ต้องหมั่นเข้ามาหาความถูกต้องเรียกว่าทางสายกลาง ถูกต้องคือไม่ตีเกินไปไม่เลวเกินไป มันพอดีกับเรื่องจะรักษาให้หายให้ถูกต้อง ก็เรียกว่าทางสายกลางคือถูกต้องตรงเรื่องตรงราว ไม่มากไม่น้อย ไม่สูงไม่ต่ำ....เช่นว่าบางทีเจ็บไข้เท่านี้ ไปรักษามากเกินจนตายก็รักษาเกิน

“หลักธรรมะใช้คำๆ นี้แหละ ทั่วไปหมด ถูกต้องๆ สัมมาๆ พอดีๆ ถูกต้องอธิบายเอาไว้ว่าตรงกลางคือไม่ขาดไม่เกิน ไม่สูงไม่ต่ำ พอดีๆ นั่นแหละหลักธรรมะคือจะดับทุกข์ทั่วไป ไม่ใช่ดับทุกข์เฉพาะความเจ็บไข้ ความทุกข์ทางกาย ความเจ็บไข้และความทุกข์ทางจิตมันก็เรื่องทางจิต คือเป็นทุกข์ฝ่ายจิต มีความคิดเสียใหม่ให้ถูกต้องและพอดี มันก็หายแหละ เรียกว่าศาสนาของความถูกต้องและพอดีก็เรียกได้ ถูกต้องและพอดี”

“คำว่าสมบูรณฺ์ ในที่นี้มันก็คือพอดี ไม่ใช่มาจนล้น สมบูรณฺ์ พอดีๆ ตามส่วนที่ควรจะมี.....ให้เหมาะสมกับที่มันจะหายๆ คือถูกต้องและพอดี.....ให้คนใช้มีจิตใจปกติ เห็นธรรมะก็เรียกว่าเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วก็ไม่กลัว ไม่กลัวจะได้ตายเร็ว จะได้ตายดี มีอยู่ ๒ ทาง จะตายเร็วหรือจะตายดี ถ้าตายก็ตายดี ตายไปด้วยความไม่เป็นทุกข์ มันก็ไม่ตาย มันก็ไม่ได้มีใครตาย อัดตาตัวตนไม่มีใครเกิดไม่มีใครตายแม้แต่จิตรู้สึกเท่านั้น นี่ก็ได้ ถ้ารู้ธรรมะอย่างสูงมันไม่มีตัวตนหรอก มันไม่มีใครเกิด มันไม่มีใครตาย แต่ถ้ายังมีตัวตนก็พยายามทำให้ดีที่สุด ให้ตายดี ให้ตายอย่างดี.....”

รวมความทำให้ชีวิตเยือกเย็น

แล้วก็ยังเป็นประโยชน์ที่สุดที่จะเป็นได้

แล้วท่านอาจารย์ยังแจจแจงอย่างครบถ้วนถึงมิติของชีวิตทั้งทางกาย ทางจิตและทางสติปัญญาที่พึงเห็นความสำคัญในการดูแลรักษา โดยอ้างเอาคุณของพระอรหันต์ที่ไปพ้นจากเรื่องทางกายว่า

“รวมความว่าธรรมะหรือพระศาสนาต้องการให้ชีวิตเยือกเย็นแล้วก็ยังเป็นประโยชน์ที่สุดที่จะเป็นได้ เยือกเย็นคือไม่มีความทุกข์ มีชีวิตเยือกเย็นไม่ร้อด้วย ความทุกข์ใดๆ เป็นที่พอใจแล้วก็ไม่อยู่เปล่า สิ่งที่เป็นประโยชน์ตัวเอง ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งหมด สนุกไปเลย เยือกเย็น และเป็นประโยชน์ เป็นจุดสูงสุดของความ เป็นพุทธบริษัท ชีวิตเยือกเย็นและเป็นประโยชน์

“พระอรหันต์นั้นไม่มีตัวกู ตัวตนที่ต้องการอะไร ได้อะไรหรือเสียอะไร มันไม่มี มันอยู่ตรงกลางๆ ระหว่างกลาง ไม่เอียงและไม่เอน เรียกว่าไม่ฟูไม่แฟบ ไม่ได้ใจ ไม่เสียใจ ไม่ชื่นไม่ลง ไม่บวกไม่ลบ ชีวิตนี้ไม่บวกไม่ลบ บางที่มันก็สูงไปสำหรับคนบางพวกบางถิ่นยังไม่ต้องการ แต่ว่าในครั้งพุทธกาลเขาต้องการกันมาจนถึงนี้ ก็ได้กัน มาตามลำดับๆ ก่อนหน้านั้นก็ได้ความดับทุกข์ในขั้นต้นๆ มาเรื่อยๆ จนถึงขั้นสูงสุดมาอยู่ที่นี้ นิพพาน นี่เรื่องของชีวิตเย็นและเป็นประโยชน์

“พระอรหันต์ถึงจะไม่ได้มาสอนใครโดยตรง แต่ว่าอยู่อย่างไม่มีมีความทุกข์ให้ดู ก็เรียกว่าทำประโยชน์สูงสุดและ แยกเป็นเรื่องทางกายและทางจิตหรือสติปัญญา เราจะเรียกกันว่าทางวิญญาณ ทางสติปัญญา ถ้าทางจิต บางทีก็เป็นเรื่องบังคับๆ จิต บังคับด้วยสมาธิก็ได้เหมือนกันไม่สมบูรณฺ์ บังคับจิตอย่าให้เป็นทุกข์มันไม่ใช่ของเยือกเย็น ต่อสู้ดิ้นรน ร้อน ถ้าด้วยสติปัญญาจะโปร่ง สลัดไปนี่เย็น ไม่มีตัวตนจะเป็นปัญหา แต่ถ้าโดยสมาธิที่มีตัวตนเป็น ปัญหา ต้องอดต้องกลั้น ต้องรู้สึกว่ามันต้องทนยังไม่สูงสุด ส่วนทางกายนั้นอะอะเกะๆ ไปตามเรื่อง ทางจิต ทางสติปัญญาแล้วก็สูงสุด **physical** ทางกาย **mental** ทางจิต **spiritual** ทางสติปัญญา”

เฉพาะเรื่องทางปัญญานี้ ท่านอาจารย์บอกกับพวกเราว่า

“หมอมีความรู้ของหมอก็คือทางกายโดยสมบูรณฺ์ แล้วก็มีความรู้ทางจิตคือสมาธิหรือกำลังจิตนี้พอสมควร แล้วมีความรู้ทางปัญญา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พอสมควร ครบทั้ง ๓ จำพวกนี้จะง่ายมากในการปฏิบัติหน้าที่ จะง่ายมาก จะถูกต้องและพอดีอยู่เรื่อยๆ โดยไม่มีปัญหา.....พระอรหันต์ไม่สนใจร่างกายหรือคือตายก็ได้ อยู่ก็ได้ สนใจแต่เรื่องจิตใจต้องไม่เป็นทุกข์ จิตใจต้องไม่เป็นทุกข์จนวาระสุดท้าย ดับเหมือนปิดสวิทช์ไฟหรือว่าตะเกียงดับอย่างนั้น สนใจเรื่องทางจิตใจเป็นส่วนใหญ่”

แต่มันจะอยู่ได้หรือไม่ กำลังคิดที่สุด

พระพุทเจ้าตายอย่างปิดสวิทช์.....เป็นศิลปะแห่งการตาย

ในคราวเข้าปรึกษาถึงการถวายการรักษาที่เหมาะสม ของท่านอาจารย์หมอประเวศ วะสี เมื่อปลายปี ๒๕๓๔ ที่ท่านอาจารย์ประเวศขอโอกาส “อาราธนาให้ท่านอาจารย์อยู่ต่อเพื่อทำงานต่อ” โดยให้ความที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ตอนหนึ่งว่าถ้ามีอิทธิบาท ๔ เสียอย่าง อยู่ไป ๑ กับก็ได้เน้นท่านอาจารย์พุทธทาสหัวเราะแล้วตอบว่า

“อายุกับ เรียกเต็มๆ ว่าอายุกับปะ ครั้งพุทธกาลนะกำหนดกัน ๑๒๐ ปีนะ.....ไม่มากกว่านั้น อาตมาคิดว่า (หัวเราะ) เสียวันนี้ ๘๖ ปีแล้ว ยังอีกตั้ง ๓๐ กว่าปี..... (อยากอาราธนาท่านอาจารย์ให้อยู่ต่อเพื่อทำงานต่อ - ศ.นพ.ประเวศ วะสี).....ถึงไม่มีใครอาราธนา มันก็อยู่..... (ตามอิทธิบาท ๔ - ศ.นพ.ประเวศ วะสี).....แต่มันจะอยู่ได้หรือไม่ กำลังคิดที่สุด”

แล้วท่านอาจารย์ก็รับโยงถึงพระพุทธเจ้าถึงเรื่องการตายว่า มีความตายอยู่ ๒ ชนิด พระพุทเจ้าตายอย่างปิดสวิทช์

“(พระพุทธเจ้า)ท่านตั้งใจปล่อย.....โดยเนื้อแท้ของเรื่อง ท่านก็ป่วยเป็นโรคที่ฝรั่งเรียกว่าติสเซนเทอร์ เขาแปลกันว่าโรคบิด ปักขันทิกภาพาร เป็นเลือดออกเรื่อยเพราะกิน อาตมาเชื่อเพราะไปตรวจไปพบไปค้นคว้ากันแล้ว ไปอินเดียเองก็ได้พบผู้ศึกษาทางนี้ ศึกษา ไม่ใช่เนื้อหมู สุกรมัทวะเป็นบุกชนิดหนึ่งซึ่งหมูชอบกินที่สุด ที่ขายทะเลหมูเรียงก็มีบุก พระพุทเจ้าพอเห็นอาหารนี้ก็ทราบได้ทันทีว่าอันนี้กินเข้าไปมากแล้วก็ตาย จึงสั่งใครๆ ว่า อย่ากินด้วย อันกินคนเดียวแล้วเขาไปเออะที่เหลื่อเขาไปฝั่ง นี่เป็นอาหารมื้อสุดท้ายของพระพุทธเจ้า.....แล้วออกเดินทางจากเมืองนั้นไปเมืองกุสินารา ตลอดวันป่วยหนักด้วยโรคเลือดออกนี่ตลอดวัน ค่ำลงไปถึงอุทยานสาธณะของพระราชาองค์หนึ่ง ไปจัดการปรินิพพานกันที่ตรงนั้น มันเห็นชัดอยู่ในข้อความนี้ว่าตั้งใจปรินิพพาน.....เจตนา.....อาการของท่านคือเข้าฌานแบบสมาธิสมาบัติขั้นสูงขั้นๆ สูงสุดคือเนวสัญญานาสัญญายตนะที่รองจากเรื่องของพุทธศาสนาที่เคยศึกษาจากอุทกคาบสวามบุตร เมื่อเสร็จแล้วก็หยุด ลด ลดลงมาๆ สมาธิออกจากสมาธิ ลดลงมาเปลี่ยนๆ ลดลงมา ลดลงมาจนถึงต่ำสุดจุดตั้งต้น ที่นี้ก็ขึ้นไปอีกเที่ยวหนึ่ง ขึ้นไปอีกเที่ยวหนึ่งแล้วก็ถึงกึ่งกลาง กึ่งกลางระหว่างรูปฌานกับอรุฌาน.....คือเปลี่ยนจากจตุตถฌาน ก็เลยปิดสวิทช์ อาตมาขอใช้คำว่าปิดสวิทช์.....มีความตายอยู่ ๒ ชนิด คือตายอย่างปิดสวิทช์.....กำหนดไว้.....แล้วอีก

ชนิดหนึ่งก็คือตายอย่างตะเกียงหมดน้ำมัน มีอยู่ ๒ ชนิด ตายอย่างปิดสวิชต์กับตายอย่างตะเกียงหมดน้ำมัน ค่อยๆดับไปเอง พระพุทธเจ้าตายอย่างปิดสวิชต์ เห็นได้ว่า เป็นเจตนา แล้วก็ตั้งใจไว้ก่อนแล้วว่า ๘๐ ปี ๘๐ ปี ครบถ้วนที่วันนั้น วันที่กำหนดไว้พอดีตามที่ตั้งใจไว้

“พระพุทธเจ้านั้นที่จริงถ้าจะรักษาไว้ก็คงไม่ปรินิพพานเพราะเป็นเพียงโรคตกโลหิต แต่พระพุทธเจ้าไม่ต้องการจะอยู่ต่อไป ต้องการให้มันสิ้นสุดแล้วก็ดับ เหมือนกับดับตะเกียง ไม่มีใครตาย มองอีกทางก็เป็นศิลปะๆ ศิลปะแห่งการตาย ตายดี ตายไม่มีปัญหา ตายไม่มีความทุกข์ ตายอย่างไม่ได้ตายอย่างไม่มีตัวผู้ตาย จะเรียกว่าเป็นศิลปะก็ยิ่งได้”

ช่วยเขาน้อย อย่างเพื่อคิดตาย

เป็นข้อตกลงใจในที่สุดของท่านอาจารย์ที่มีเมื่อประมาณเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๓๖ ช่วงเดียวกับที่ท่านกล่าวกับผม เนื่องจากได้ค้นพบบันทึกลายมือของท่าน อาจารย์บนกระดาษปฏิทินใช้แล้วในช่วงต้นเดือนกุมภาพันธ์นั้น ๓ แผ่น คือแผ่นวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖ ที่ท่านเขียนว่า “ช่วยเขาน้อย ทางวัตถุ ทางจิต ทางสติปัญญา ทางตัวตน ทางสัญญาตา ทางความหลุดพ้น ทางนิพพาน ดุจ ทางไหนได้บ้างที่น่าช่วย เพื่อนเขาทั้งว่ายังมีประโยชน์อยู่ อย่าเพื่อคิดตาย!” และตกลงใจในแผ่นวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖ ว่า

“อย่าพ้อตาย ข้อตกลงใจ, ถนอมชีวิตไว้ในฐานของมีค่าสูงสุด ใช้มันให้เป็นประโยชน์สูงสุดเพื่อประโยชน์แก่โลกซึ่งจะยังมีอยู่ เพื่อประโยชน์กว้างขวางกันทั้งโลก แต่ความตายสลายเหลือเกินทางกาย แต่สันติภาพของสกลโลกมีค่ากว่า เลยเห็นด้วยกับผู้ขอหรือว่าอย่าพ้อตาย เพื่อไม่ให้เป็นโมฆะก็ปฏิบัติธรรมกันต่อไป ขอให้ได้มอบหมายพระนิพพานเป็นเรื่องสุดท้ายด้วยคำพูด ๑๙ คำ ธาตุ ๔, อายุตนะ ๔, โลก ๓, คติ ๕, นิโรธ ๓ เสรีภาพแห่งการนิพพานมีทั้งขึ้นทั้งลง ขอให้เป็นประโยชน์แม้ตายแล้ว คือสันติภาพของโลก”

ทั้งนี้ ทั้งๆ ที่ ท่านอาจารย์ก็ได้ปลงชีวิตแล้วว่ากำลังเผชิญ “โรคไม่มีทางสู้ **Lacunar Infarct**” ดังในบันทึกหลังปฏิทินวันที่ ๓ มีนาคม ๒๕๓๖ นั้นเอง แต่ท่านก็ยังคงทำงานอย่างมุ่งมั่น ไม่ว่าจะเป็นการบันทึกและบรรยายธรรมอย่างจริงจังและต่อเนื่องโดยเฉพาะในหัวข้อว่าด้วยนิพพานและสันติภาพจนถึงวาระสุดท้าย

สุดท้าย.....ตายให้เป็น

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๓๖ อาจารย์หมอประเวศ วะสีไปบรรยายที่นครศรีธรรมราช แล้วผมรับท่านแวะตามชุมชนต่างๆ โดยเตรียมว่าจะให้ท่านนอนที่สวนธรรมรักษาบันตวัน อันเป็นสวนป่าแห่งใหม่ที่ตั้งใจจะทำทดแทนทั้งบันตวันและบันตาราม ที่ท่านอาจารย์พุทธทาสเคยมาเปิดให้กับคณะพุทธธรรมสมาคม สาขานครศรีธรรมราช ที่สหายธรรมของท่านริเริ่มไว้ในฐานะแหล่งศึกษาและปฏิบัติธรรมอีกแห่งหนึ่งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๗ แล้วจะไปร่วมล่ออายุท่านอาจารย์พุทธทาสที่สวนโมกข์ในวันรุ่งขึ้น

“หมอบอกให้มาสุราษฎร์ด่วน ท่านอาจารย์อาพาธเส้นเลือดแตกในสมอง ตอนนี้นำไปตรวจที่โรงพยาบาลสุราษฎร์ เป็นสายโทรศัพท์ที่สั่งมาจากท่านอาจารย์โพธิ์ในเย็นวันนั้น แล้วผมจึงรีบนำอาจารย์หมอประเวศตรงไปถึงโรงพยาบาลสุราษฎร์ธานี เมื่อคืนแล้วร่วมประเณิมกับแพทย์ทั้งหลายได้ว่าท่านอาจารย์น่าจะถึงที่สุด โรคไม่มีทางสู้ เส้นเลือดเล็กๆ ที่อุดตันในสมองได้แตกแล้ว พอแล้ว สวิตซ์ดับแล้ว ตะเกียงก็ดับแล้ว ท่านอาจารย์ไม่เหลือระดับการรับรู้แล้ว โดยตอนเช้าที่ท่านเริ่มมีอาการนั้น “ท่านบอกว่า ‘พระเทพ เอาจาย์ของเรา มา ไปเก็บ แล้วก็เอาบุญแจนกระเป๋านี้เอาไปด้วย เราไม่อยากจะตายคาบุญแจน’ ”

“ท่านอาจารย์เรียก ‘ทอง เราชะพูดไม่ได้แล้ว ลืมมันแข็งแล้ว’.....อาตมากับอาจารย์โพธิ์พยายามฟัง ฟังไม่ได้เลย.....แล้วเราแสดงปฏิกริยาวารับรู้ไม่ได้ ท่านก็หยุด พอหยุดก็เลิกกัน หลังจากนั้นทั้งเป็นสาธยายธรรม.....ท่านอาจารย์โพธิ์ฟังออก ประเด็นอยู่ที่ว่าท่านรู้สึกตัวจนถึงเวลาสุดท้าย ไม่ใช่ว่าแบบปูปี่ป้อนอกไปเลย”

“ท่านอาจารย์โพธิ์บอกว่า ‘ท่านท่องสาธยายเรื่องนิพพานสูตรที่ว่า ปฐวี น อาโป น เตโช น วาโย.....ว่าพอได้ยินอยู่ตลอดเวลาหลายครั้งด้วยกัน ทบทวนไปทบทวนมามีบางตอนเราฟังไม่รู้เรื่อง จับความได้บ้างว่าไม่เที่ยง อะไรอย่างนี้ ”

หลังได้ข้อยุติร่วมกันและนำท่านอาจารย์กลับไปรับการรักษาที่สวนโมกข์ตามที่ท่านได้สั่งแล้วสั่งอีกในวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๓๖ อันเป็นวันล่ออายุของท่านนั้น ผมต้องรีบกลับนครฯ เพื่อประสานงานในหน้าที่ ด้วยได้รับมอบหมายให้กลับมาสวนโมกข์ทันทีเพื่อดำเนินการหลังตายของท่านอาจารย์ จนเย็นวันที่ ๒๘ จึงได้รับโทรศัพท์จากท่านอาจารย์โพธิ์ว่าไม่ต้องแล้ว เพราะได้ประชุมกันใหม่กับคณะแพทย์จากกรุงเทพฯ ขอรับท่านอาจารย์ไปรักษาที่ศิริราชแล้ว โดยท่านอาจารย์อยู่รับการรักษาจนถึงวันที่ ๔ กรกฎาคม คณะแพทย์ศิริราชพยาบาลจึงตัดสินใจนำท่านกลับมาถึงและถึงแก่มรณภาพที่สวนโมกข์ในวันเดียวกันนั้น ทำให้การตายของท่านอาจารย์ใช้เวลายาวถึง ๔๒ วัน

ขนาดท่านอาจารย์พุทธทาส ทั้งที่ท่านได้วางแผนไว้แล้วก็ไม่พ้นจากเหตุจากปัจจัยตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตา โดยเฉพาะในสวนที่นอกเหนือการกำกับควบคุมจัดการได้เอง ขวนให้ผมนึกถึงวันที่ผมลาท่านอาจารย์สิกข์หลังจากครบวาระ ๔ เดือน ที่ท่านให้หนังสือเล่มเดียวนั้น พร้อมกับบอกว่า “เรื่องเดียวนั้นเท่านั้น ให้คุณเอาไปศึกษาและปฏิบัติให้ได้ผลเป็นพอ เรื่องนี้ อีทัปปัจจยตา”

ในวาระ ๑๐๐ ปี ของท่านอาจารย์นี้ ผมจึงเห็นว่าเรื่องนี้ที่ท่านอาจารย์ได้ ทำให้อุ อยู่ให้เห็น ป่วยและตายให้เป็น จึงเป็นเรื่องสำคัญที่สุดที่ผมข้องเกี่ยวและน้อมรำลึก ด้วยหวังให้เกิดประโยชน์ในการเป็น-อยู่และตายให้เย็นและเป็นประโยชน์อย่างท่านอาจารย์กันบ้าง

เรียบเรียงใหม่จากบทสนทนาระหว่างท่านอาจารย์พุทธทาสกับ ศ.นพ.ประเวศ วะสี, นพ.นิธิพัฒน์ เจียรกุล, นพ.สมศักดิ์ กิตติวารพงศ์, นพ.วิโรจน์ พานิช และ นพ.บัญชา พงษ์พานิช ใน อัมมานัสสติ: จากเจตนาธรรมณียามอาพาธของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งบันทึกเรียบเรียงไว้โดย นพ.บัญชา พงษ์พานิช; มูลนิธิกรมศิลปากร มิถุนายน ๒๕๓๖

ปณิธานพุทธทาส
ในบริบทของวัตถุนิยมและความรุนแรงร่วมสมัย

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

ท่านผู้ดำเนินรายการและท่านผู้ฟังครับ

ประเด็นปัญหาสำคัญที่เรากำลังพิจารณา ก็คือความไม่สงบทั่วโลก รวมถึงพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ในการสนทนาที่ผ่านมา ผมได้เสนอว่า ภูมิเงาในการแก้ปัญหานี้ก็คือ ปณิธาน ๓ ประการของท่านอาจารย์พุทธทาส ผมขออนุญาตทำอย่างนี้ ผมจะไม่ไปที่ตัวอักษรที่ท่านพุทธทาสเคยเขียนไว้เกี่ยวกับปณิธานทั้ง ๓ ผมอยากพูดถึงความคิดหลัก

ปณิธาน ๓ ประการของท่านพุทธทาส

ความหมายที่อยู่ใน ๓ ปณิธานนั้นนะครับ เรามาลองเจาะดู ขอชวนท่านผู้ฟังร่วมกันคิดหนึ่งว่า ทำไมผมถึงว่ามันเป็นภูมิเงาของการแก้ไขปัญหาได้ เรื่องที่ ๑ เป็นการหยั่งถึงศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีของเรา ไขใหม่ เรื่องที่ ๒ คือการพยายามเชื่อมโยงตัวเรากับศาสนิกอื่น และเรื่องที่ ๓ ปัญหาของวัตถุนิยม ซึ่งเป็นอุปสรรคหรือเป็นปัญหา ที่ต้องหาวิธีก้าวข้ามไป ทุคแบบนี้ก็เป็นปณิธาน ๓ ข้อใหญ่ๆ ที่อาจารย์พุทธทาสพูดถึง หากเรียงลำดับตามที่มักเรียกกัน ก็เป็นปณิธาน ๑ ๒ ๓ เริ่มจากรู้จักตนเองก่อน แล้วก็รู้จักผู้อื่น แล้วก็เข้าใจปัญหาที่เป็นอุปสรรคอยู่ ก็คือวัตถุนิยม

วันนี้ผมจะลองชวนท่านทั้งหลายทำกลับกัน เพราะว่าผมไม่ใช่ นักศาสนา ผมเป็นนักสังคมศาสตร์ ฉะนั้น ผมขอเอาปณิธาน ๓ ขึ้นก่อน ปัญหาขณะก็คือความรุนแรงทั้งในโลก ทั้งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ สมมติว่าเอาเรื่องที่สามขึ้นก่อน เรื่องวัตถุนิยม ผมจำได้ว่าผมเคยเรียนท่านผู้ฟังไว้วันหนึ่งแล้วว่า ในสายตามผม ปัญหาความรุนแรงหรือสงคราม เป็นวัตถุนิยมอย่างยิ่ง ความหมายนี้ต้องลองพิจารณากันดู การสงครามนี่เป็นการใช้อาวุธ ซึ่งเป็นวัตถุไปกระทำต่อของซึ่งเป็นวัตถุ ก็คือร่างกายของอีกฝ่ายหนึ่ง เหนือดินแดนของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งก็เป็นวัตถุ เป็นการทำลายตัวบุคคล เป็นการทำลายทรัพย์สิน เป็นการทำลายทรัพยากร พวกเหล่านี้เป็นตัววัตถุทั้งนั้น ในนามของการมุ่งที่จะเอาชนะอีกฝ่ายหนึ่ง สงครามก็คือเครื่องมือในการทำสิ่งเหล่านี้ ถ้าเราคิดอย่างเดียวในเรื่องของอาวุธ ก็อย่างที่คงทราบกันดี อาวุธทั้งหลายมันก็มีต้นทุน การที่เราจะซื้อปืนสักกระบอกหนึ่ง ซื้อเรือบินรบซักลำหนึ่ง เราจะต้องซื้อหรือเราจะต้องพัฒนาอาวุธ อย่างเช่นมหาประเทศเขาทำกัน อาวุธนิวเคลียร์สักลูกหนึ่ง ก็คงต้องใช้ทรัพยากรมหาศาล

อเมริกาวลานี่ที่ไปรบในอิรักอยู่ ผมเข้าใจว่า ๒ ปีหมดเงินไปเป็น ๒ แสนล้านดอลลาร์แล้ว ไม่ใช่ ๒ ล้านนะ ๒ แสนล้านเยอะมากนะครับ เคยมีคนบอกว่า สมมติเราชวนกันตั้งคำถามเล่นๆ นะ สมมติว่าหยุดรบกัน หยุดใช้เงินจำนวนนี้สัก ๑๐ นาที ผมว่าเงิน ๑๐ นาทีที่ประหยัดจากงานนี้ เอาไปแก้ปัญหาโรคไข้หวัดนกในที่ต่างๆ ไปแก้ปัญหาวัคซีนต่อต้านโปลิโอ ให้เด็กได้กินไม่ถ้วนเลย เพราะฉะนั้นทำนองเดียวกัน ในกรณีภาคใต้ เพื่อขจัดหรือจัดการกับปัญหาความรุนแรงหรือความไม่สงบ รัฐก็ใช้ความคิดของการใช้ความรุนแรง ซึ่งก็ต้องมีต้นทุน อีกฝ่ายหนึ่งที่ต่อสู้ ซึ่งอาจมีหลายฝ่ายด้วยกันในตอนนี้ ก็คือความรุนแรงเหมือนกัน ไปซื้อหาอาวุธ ไปปลุกโยยอาวุธ ไปฆ่าคน ทั้งหมดนี้เป็นระบบวัตถุนิยม สิ่งที่ผมอยากจะอธิบายก็คือว่า ถ้าเราอยากจะนิยามวัตถุนิยมมองผ่านความรุนแรง เราจะเห็นวัตถุนิยมชัดเจนที่สุด อาจจะยิ่งกว่าอย่างอื่น เพราะฉะนั้นถ้าโจทย์ของเราคือความรุนแรง โจทย์นี้ก็ไม่ต่างไปจากสิ่งที่ท่านอาจารย์พุทธทาสเคยตั้งปณิธานไว้ว่า ผมขออนุญาตใช้ภาษาของผม ก็คือเราจะเอาชนะวัตถุนิยม ซึ่งปรากฏรูปของความรุนแรงนี้ได้

ถ้าสมมติเราเอาปณิธาน ๓ ข้อ แทนที่จะมาเรียงเป็นข้อๆ ลองมาเรียงวงกลมก็คือ เข้าถึงศาสนธรรมของตัวเอง ปัญหาศาสนาสัมพันธ์ วัตถุนิยม มาเรียงเป็นวงกลมแล้วเริ่มจากด้านที่ผมเรียนก็คือ ปัญหาวัตถุนิยม ความรุนแรง ที่ผมบอกว่าภาพปรากฏของวัตถุนิยมที่ชัดเจนที่สุดก็คือความรุนแรง ความรุนแรงส่งผลต่อตัวเรา ผมเริ่มกลับกันเริ่มจาก สภาพสังคมก่อน ความรุนแรงย่อมส่งผลต่อตัวเรา ทีนี้คำถามก็คือว่าความรุนแรงส่งผลต่อตัวเราอย่างไร พุคตรงที่สุดก็คือว่า สิ่งหนึ่งที่มีความรุนแรงหรือวัตถุนิยมในรูปของความรุนแรงที่ผลิตขึ้น ได้ผลต่อคิขุดหนึ่ง แล้วก็ได้ผลต่อเหตุผลระบบหนึ่งขึ้นมา เหตุผลกับอคติเหล่านี้มันส่งผลต่อวิธีการที่เราจะตั้งคำถามที่ ๑ ของอาจารย์พุทธทาส เรื่องปณิธานเกี่ยวกับตัวคนสมมติ

ผมเพิ่งกลับมาจากนครราชสีมาเมื่อวันจันทร์แล้วผม ไปที่ต้นหยงลิ้มที่นครราชสีมา ชาวบ้านก็เล่าว่าตกกลางคืนวันอาทิตย์ มีใครก็ไม่รู้เข้ามาในหมู่บ้านแล้วก็ ยิง ยิง เข้าใส่หมู่บ้าน เราะหัดดีไม่มีใครเป็นอะไร แต่ว่าลูกปืนหล่นอยู่ทั่วไป แล้วก็มีการกระสุนอยู่ที่ฝายบ้าน ที่อะไรต่ออะไร ผมก็ถามแล้วชาวบ้านเป็นยังไง ชาวบ้านซึ่งเป็นคนแก่ๆ ผู้หญิง ลูกเล็กเด็กแดงก็บอกว่าทำอะไรไม่ถูกเลย กลัวไปหมด แล้วคำถามก็คือตอนนี้ไม่รู้จะอยู่ยังไง ต่อไปในพื้นที่นี้ เพราะฉะนั้นถ้าอันนี้ถูก ความรุนแรงที่เกิดขึ้น ถึงแม้ไม่มีใครเจ็บใครตายในวันนั้น แต่ทุกคนก็ตกอยู่ในอคติอันหนึ่งก็คือ ความอคติอันเกิดขึ้นจากความกลัว ทางพุทธน่าจะเรียกว่า ภัยาคติ ในที่สุดความอคติอันเกิดขึ้นจากความกลัวก็ไปฉาบความรู้สึกของตัวเองที่จะสัมพันธ์กับคนอื่น สิ่งนี้ก็เป็นสิ่งหนึ่งที่ปรากฏขึ้น แล้วเขาก็เกิดความท้อแท้ ชาวบ้านหลายคนบอกผมว่าไม่รู้จะไปไหน ก็ที่บ้านเขา และเกิดเหตุแบบนี้ก็ไม่มีวันอยู่สงบ บางคนก็บอกว่ากินนอนไม่ได้นอนก็ไม่หลับ ก็กลายเป็นอาการทางกาย พอคิดผมก็ไปกับทีมสุขภาพจิตที่อยู่ด้วย มีแพทย์ลงไปด้วย ก็บอกว่าตอนนี้หลายคน stress อยู่ในสภาพเครียดมีความกดดัน บางคนก็มีอาการทางกายด้วยอันนี้เป็นผลจากความรู้สึก

เพราะฉะนั้นสภาพนี้ คือผลของวัตถุนิยมในรูปของความรุนแรงที่มีผลต่อตัวคน ถ้าเราอยู่ในความรู้สึกนี้ อยู่ในสภาพนี้ เราจะต้องค้นหาศาสนาธรรมของเราอย่างไร คือสมมติถ้าเราเข้าไปในที่หนึ่ง แล้วเราบอกว่า สิ่งที่ต้องทำ ก็คือขุดลึกลงไป ตรวจสอบดูเถาะ

ว่า ปณิธานข้อ ๑ ก็คือ ศึกษาให้เห็นว่าศาสนาของตัวเองเป็นอย่างไร ผมกำลังตั้งคำถามว่าในบริบทแบบนี้ โจทย์ข้อเดียวกันที่อาจารย์พุทธทาสตั้ง มันน่าจะต่างออกไป เพราะมันได้รับอิทธิพลจากปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้นสิ่งที่เห็นอาจจะเป็นอย่างขุดลงไป ปณิธาน สิ่งที่ได้ อาจจะคือความพยายามที่จะก่อกำแพงรอบตัวเอง เพราะความกลัวมันจะเข้ามาเป็นเจ้าเรือน เพราะฉะนั้นไม่ต้องประหลาดใจหรือท้อใจได้สภาพที่เกิดขึ้น คนที่เป็นไทย-พุทธ เป็นผู้ที่อยู่ในพื้นที่หวาดกลัว หวาดระแวง ซึ่งก็มีเหตุผล เพราะว่าความรุนแรงมันเกิดขึ้นทั่วไป พอขุดลงไปดูในศาสนธรรมของตัวเอง ถ้าบางคนสามารถเข้าไปถึงแก่นของตัวเองได้ก็จะได้ผลแบบหนึ่ง แต่ส่วนใหญ่อาจจะทำไม่ได้ สิ่งที่ได้กลับมาคือว่าไม่ไหวแล้ว ต้องสร้างกำแพงล้อมรอบสิ่งที่เรา พอสร้างกำแพงล้อมรอบสิ่งที่เรา มันก็ไปกระทบปณิธานข้อศาสนสัมพันธ์ ปณิธานข้อศาสนสัมพันธ์ ก็คือ เมื่อเราเข้าถึงความเป็นตัวเรา แล้วเราก็ถึงจะมาคิดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น มาถึงแก่นของธรรมะที่เราค้นพบ แต่เงื่อนไขของวัตถุนิยมในขณะนั้นมันกระทบไปหมด พอมันกระทบไปหมด โอกาสที่เราจะสัมพันธ์กับคนอื่นได้ก็ยิ่งเป็นไปในรูปที่เป็นลบมากขึ้น แทนที่จะเป็นบวก

ผมตั้งโจทย์แบบนี้อาจจะประหลาด เพราะเรากำลังพูดถึงเรื่องปัญหาความรุนแรง ผมก็เริ่มจากโจทย์นี้แทนที่จะทำกลับกัน และก็กำลังตั้งคำถามว่า หรือถ้าเราเข้าใจแบบนี้ คือผมไม่ได้อาศัยปณิธานของท่านพุทธทาสเป็นคำตอบ แต่ผมอาศัยเป็นกฎเกณฑ์ เพื่อให้เข้าใจสถานการณ์ ขณะนี้ผมคิดว่าเรื่องสำคัญคือ สัมมาทิฐิ ที่อาจารย์พุทธทาสพูดเสมอ อันนี้ก็คือความตระหนักรู้ชอบว่าตอนนี้เหตุปัจจัยคืออะไร ถ้าคิดกลับกันอย่างนี้ อาจช่วยให้เราเห็นมากขึ้นว่าโจทย์มันเป็นอย่างนี้ แล้วถึงจะหาวิธีแก้ไขได้ ที่บอกมันเป็นกฎเกณฑ์มันเป็นกฎเกณฑ์ในความหมายนี้

ด้วยเหตุนี้อาจจะต้องตั้งคำถามว่า ในบริบทของวัตถุนิยมชนิดที่รูปปรากฏเป็นความรุนแรง โจทย์อย่างที่ท่านพุทธทาสตั้งไว้ในแง่ปณิธานคือ การเข้าถึงถึงศาสนธรรมของตัวเอง มันควรจะอยู่ในลักษณะไหน หรือการสัมพันธ์กับคนอื่นต้องเป็นในลักษณะไหน ผมคิดว่ามันไม่เหมือนกันในสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป เพราะเหตุปัจจัยมันเปลี่ยน เพราะฉะนั้นการตั้งโจทย์นี้ถึงแม้แก่นของโจทย์ไม่เปลี่ยน แต่วิธีที่จะเผชิญกับปัญหานั้นจะเปลี่ยน อันนี้ก็คืออีกวิธีหนึ่ง ถ้ายกตัวอย่าง เช่นเมื่อ ๒ วันก่อนที่กรรมการสมานฉันท์พยายามทำจังหวัดชายแดนภาคใต้ ก็คือพยายามจะใช้ฝีมือของท่านอาจารย์โคทม อาริยา และคณะ ทำให้เกิดการสานเสวนาระหว่างศาสนา ซึ่งก็เป็นไปตามปณิธานของอาจารย์พุทธทาส เพียงแต่ว่า ณ วันนี้ การสานเสวนาระหว่างศาสนาต่าง ในขณะนั้น ก็ไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะบริบทมันเป็นแบบนี้ในแง่ของความรุนแรง เพราะฉะนั้นโจทย์ใหญ่ก็คือ ต้องตีปัญหาความรุนแรงให้แตก ถึงจะเห็นว่าในกรอบของความรุนแรง เราจะค้นหาศาสนธรรมของเรา ในบริบทนี้ได้อย่างไร ผมชวนท่านผู้ฟังลองคิดดูครับ

การพิจารณาเหตุปัจจัยของความไม่สงบ

ที่นี่ เหตุการณ์ความไม่สงบที่กำลังเกิดขึ้น เหตุปัจจัยก็เยอะ ผมอธิบายง่ายๆ อย่างนี้ คือผมคิดว่าบางคนอาจจะบอกว่า ในสถานการณ์ความรุนแรง มันมีผู้ก่อเหตุก็มีเหยื่อ คราวนี้เราอาจอธิบายแบบที่ ๑ ผู้ก่อเหตุเป็นใครเป็นกลุ่มไหน ถ้าตามคำอธิบายชุดหนึ่ง ผู้ก่อเหตุก็เป็นโจรก่อการร้าย ตามคำอธิบายอีกชุดหนึ่งผู้ก่อเหตุก็เป็นโจรยาเสพติด ผู้มีอิทธิพล มีใครต่อใครปนกันเยอะแยะไปหมด นั่นเป็นผู้ก่อเหตุกลุ่มที่ ๑ และถ้าถามในแง่ความรุนแรง พอเกิดเหตุร้ายขึ้นทางฝ่ายรัฐเองก็อาจจะใช้ความรุนแรงของตัวเองด้วย ถึงแม้นโยบายอาจจะเข้าไปในการสมานไมตรี แต่ในแง่ปฏิบัติมันอาจจะเป็นอย่างอื่นด้วย เพราะฉะนั้น พอเป็นอย่างนี้ผู้ก่อเหตุมันก็จะมีความหลายฝ่าย ไปถามชาวบ้านก็จะได้คำตอบที่ต่างกันไป ถามว่าทำไมเกิดขึ้น ก็อธิบายได้ว่า พื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้มันไม่เหมือนพื้นที่อื่นในประเทศ ไม่ว่าจะมีความแตกต่างทางเศรษฐกิจ ทางวัฒนธรรม ทางประวัติศาสตร์ ทางภาษา สิ่งเหล่านี้มีส่วนทำให้จังหวัดชายแดนภาคใต้มีลักษณะพิเศษออกไป นอกจากนั้นอาจมีอคติต่อกัน เจ้าหน้าที่ลงพื้นที่ส่วนหนึ่งอาจไม่มีความสุขที่จะอยู่ตรงนั้น อันนี้เป็นตัวเหตุส่วนหนึ่ง

ในอดีตร่วมสัมพันธ์ระหว่างประชาชนต่างศาสนา เขาก็อยู่กันมาได้ ไม่ได้หมายความว่าเขาไม่มีอคตินะ เขามี เขาก็อยู่กันมาได้ ผมก็เห็นครอบครัวพ่อค้าคนจีน ซึ่งจ้างคนมลายู มุสลิมเป็นคนทำงานก็มี ผมไปเยี่ยมคนที่เรือนจำ นราธิวาสเมื่อ ๒ วันก่อน พอถามว่ามีใครมาเยี่ยมบ้าง เขาก็ตอบว่า นายเขาที่เคยเป็นพ่อค้าขายของในตลาดไม่ใช่คนมุสลิมก็อดสำหามาเยี่ยม มาให้กำลังใจ คือมันก็มีลักษณะแบบนี้อยู่ ซึ่งเป็นส่วนที่ดีในจังหวัดชายแดนภาคใต้ อันนั้นผมถือว่าเป็นตัวคุ้มครองป้องกันสังคม แต่ ณ วันนั้นมันเสื่อมลง เป็นเหตุของปัญหาที่น่ากังวล ผมไม่ได้มองว่าความรุนแรงเท่านั้นที่เป็นปัญหา แต่ความสัมพันธ์เหล่านี้ที่เสียหายมันรักษาลำบาก ด้วยเหตุนี้ปณิธานของท่านพุทธทาส เลยยังเป็นกฎเกณฑ์ใหญ่ เพียงแต่ว่าต้องใช้กฎเกณฑ์นี้โดยเข้าถึงเหตุปัจจัยที่แวดล้อมอยู่ ไม่ได้คำนึงถึงปณิธานลอยๆ แต่ต้องคิดถึงปณิธานเหล่านี้ว่าจะทำงานอย่างไรในบริบทที่เกิดขึ้น ภาษาพุทธผมก็ไม่ใช่ผู้ชำนาญอะไร ผมก็รู้สึกว่าการคำนึงถึงเหตุปัจจัยที่ทางพุทธเรียกว่า อธิปไตยปัจจัยตา

ในอีกประเด็นหนึ่ง คือ ประเด็นที่มีผู้ถามเกี่ยวกับนโยบายของรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ไม่รู้ว่าท่านมีเวลาถอดรหัสหรือเปล่า ตอนที่ท่านอยู่พอสมควร แต่เห็นท่านอ้างอาจารย์พุทธทาสเป็นระยะๆ เหมือนกัน ดูเหมือนจะชอบอ้างอยู่ แต่ว่าการจะถอดรหัสของท่านอาจารย์พุทธทาสได้ มันก็ต้องเห็นทั้งจุดแข็งจุดอ่อนของตัวเอง ถ้าผมขอเอาปณิธานทั้ง ๓ มาเรียงเสียใหม่อีกครั้ง ผมก็จะบอกว่าโจทย์ข้อที่ ๑ เรื่องการยังเข้าไปในศาสนธรรมของตนเอง พูดภาษาปรัชญาคือ การพยายามรู้จักตนเองคืออะไร ก็คือรู้จักว่าตัวตนของเรา ในที่สุดแล้วถูกอะไรปรุง ถูกอะไรแต่งขึ้นมา นอกจากนั้นก็คือ รู้จักคนอื่นในฐานะที่เขาเป็น ไม่ใช่ในฐานะที่เราเป็น อันนี้ต่างกันเยอะ สายสัมพันธ์ที่เรียกศาสนสัมพันธ์ที่ว่ามันอยู่บนฐานของการรู้จักคนอื่นในฐานะที่เขาเป็น อันที่ ๓ ก็คือวัตถุนิยมที่ว่า การรู้จักกลไก ทางตรรกะหรือทางเหตุผลที่ควบคุมอยู่ถึงจะเอาชนะมันได้

แต่ผมไม่แน่ใจว่าท่านนายกได้ใครตรงเรื่องเหล่านี้ละเอียดแค่ไหน เพราะฉะนั้นรู้จักตนเอง ท่านนายกไม่ทราบได้มีเวลา ใครตรงเรื่องนี้มากน้อยแค่ไหน เรื่องรู้จักคนอื่นยิ่งยากใหญ่ ถ้าประเด็นคือรู้จักคนอื่นในฐานะ ที่เป็นเขา ไม่ใช่รู้จักในฐานะที่เราอยาก ให้เขาเป็น ต้องอาศัยความอ่อนน้อมถ่อมตนเยอะเหมือนกัน แล้วก็รู้จักบริบท รู้จักโจทย์ปัญหาที่มีอยู่ ก็คือมองวัตถุนิยมในฐานะภาพ ปรากฏ หรือมองความรุนแรง ในฐานะภาพปรากฏของวัตถุนิยม ผมไม่แน่ใจว่าท่านนายก มีเวลาคิดเรื่องพวกนี้หรือเปล่า ท่านอาจ คิดว่าความรุนแรงที่เกิดขึ้นเป็นโจทย์แบบหนึ่ง ถ้าคิดแบบตำรวจมันก็ต้องมีคนร้ายก็ต้องคิดวิธีจับคนร้ายให้หมด ปัญหาที่จะจบลง ท่านอาจคิดแค่นั้นนะ

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ผมคิดว่าโจทย์ที่สำคัญกว่า อยู่ที่ภูมิปัญญาของท่านพุทธทาส ซึ่งดูเหมือนว่าเป็นกุญแจไปสู่การแก้ ปัญหาได้ ผมไม่ทราบว่าคนอื่นที่จะมาเป็นนายกฯ จะสามารถใครตรงให้เห็นศักยภาพของกุญแจเหล่านี้ได้ไหม เรานั่งพูดกันใน ในฐานะที่เป็นคนธรรมดาที่พูดได้ ใครก็พูดได้ว่า ปณิธานเป็นอย่างนี้ ผมก็อธิบายเป็นฉากๆ ผมเป็นแค่คนวิชาการคนหนึ่งเท่านั้น แต่คนที่ เป็นนายกฯ รัฐมนตรี ไม่ว่าจะเป็นใคร ผมคิดว่ามีอุปสรรคอย่างหนึ่งที่ทำให้สมทาทานกุญแจเหล่านี้ได้ยาก นั่นหมายความว่าฐานะ ตำแหน่งที่มีอยู่มันคือเกราะกำบังอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งจะบังให้เห็นตัวเองได้ยาก ทั้งยังบังให้เห็นคนอื่นในฐานะที่เขาเป็นคนอื่นได้ยาก บัง ไม่ให้เห็นระบบคิดหรือเหตุผลที่รองรับ ปัญหาวัตถุนิยมที่แวดล้อมอยู่ ด้วยเหตุนี้การอยู่ในอำนาจเลยไม่ใช่คำตอบ มันอาจเป็น ตัว ปัญหาบังไม่ให้เห็นคำตอบด้วยซ้ำไป คืออำนาจมันอย่างที่ว่า มันทำให้หลง คิด ทำให้เรามองอะไรไม่เห็นได้เยอะ เพราะฉะนั้นคนที่ นั่งอยู่ข้างล่างไม่มีอำนาจอะไรอาจเห็นได้ดีกว่า แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่มีคนข้างล่างดีกว่านะ เพราะสมมติถ้ามีโอกาสขึ้นไปทำหน้าที่ ได้อำนาจบางอย่างก็อาจมองไม่เห็นเหมือนกัน เพราะมันไม่ใช่ปัญหาของเรา มันเป็นปัญหาของเจอนใจ เหตุปัจจัยที่แวดล้อมอยู่

ปัญหาสิทธิมนุษยชน

คนที่อยู่ข้างล่าง คนที่ตกอยู่ในสถานการณ์ ก็ต้องเผชิญกับปัญหาที่ท่านผู้ดำเนินรายการตั้งไว้ คือ เรื่องสิทธิมนุษยชน ถ้า จะถามว่ามีมากหรือน้อย ผมไม่อยากจะบอกว่ามากหรือน้อย ผมอยากบอกว่ามีหรือไม่มี ผมคิดว่าการละเมิดสิทธินี้คงมี เพราะมันมี กรณีเวลาเราเข้าไปในชนบทบ้าง เราไปในที่ต่างๆ เราก็พบว่ามันเกิดเหตุขึ้นในเรื่องละเมิดสิทธิ ปัญหาที่เห็นชัดเจนต่อหน้าต่อตาเรา เช่นการทำร้ายผู้คน ไม่ว่าใครทำ ยิ่งใส่บ้านเขา ยิ่งใส่ตัวเขา ฆ่าเขา ก็เป็นการละเมิดสิทธิ เพราะมันเป็นสิทธิที่มีชีวิตอยู่ ไม่ว่าคนนั้น จะเป็นพ่อค้าขายไอศกรีมในตลาด เป็นครูสอนศาสนา เป็นพระสงฆ์องค์เจ้า คนเหล่านี้ในความเห็นผมก็ถูกละเมิดสิทธิทั้งนั้นแหละ หรือในกรณีที่เราได้เห็นชัด เช่นกรณีของนายสมชาย นิละไพจิตร มันก็เห็นชัดอยู่ต่อหน้าต่อตา ไม่เพียงแค่นายสมชายด้วย แต่ ละเมิดสิทธิครอบครัวของเขา ที่สูญเสียหัวหน้าครอบครัว ลูกเขาที่สูญเสียพ่อ พวกนี้ก็การทำร้ายหรือละเมิดสิทธิทั้งนั้น เพราะ ฉะนั้นถามว่ามีไหม ก็ต้องบอกว่ามี แต่คำถามว่ามากไหมนี้ ผมไม่อยากจะตอบ เพราะว่าเรื่องนี้เป็นปัญหาสถิติ แต่ผมอยากให้อ่านคำถาม แบบนี้ว่า มีไหม มีแค่ไหน น่าจะดี แล้วในแง่ของสังคมไทย น่าจะทำให้สังคมนี้ดีกว่านั้น อันนี้เป็นปัญหา ถ้าสังคมเราไม่สามารถ แก้ปัญหาได้ หรือทำให้เราอยู่ด้วยกันดีกว่านี้ได้ ก็คงไม่มีประโยชน์ที่จะมานั่งพูดกัน แต่ผมเชื่อว่าสังคมอยู่ด้วยกันดีกว่านี้ได้ ดังนั้นมัน เลยต้องพูดเรื่องพวกนี้เพื่อหาวิธีให้ได้ สมมติว่านายสมชายท่านหายไป สมมติท่านเสียชีวิตแล้ว เราอยู่ด้วยกันดีกว่านี้ได้ ก็คือเรื่อง ของท่านเป็นตัวอย่างหนึ่ง ซึ่งจะบอกว่าไม่ควรเป็นอย่างนี้ต่อไป อันนี้คือโจทย์สำคัญ เพราะฉะนั้นการทำความเข้าใจเหล่านี้ให้ปรากฏ มัน จึงเป็นเรื่องสำคัญ ของการที่จะอยู่ร่วมกันดีกว่านี้ได้

รัฐบาล ข้าราชการ ในทางหนึ่งก็เป็นภาพสะท้อนของสังคมที่เราเป็น ปัญหาต้องถามว่าข้าราชการมาจากไหน ข้าราชการ ไม่ใช่ลูกชาวบ้านหรือ นักการเมืองก็มาจากคนที่ประชาชนเลือกขึ้นมา ปัญหาอยู่ที่ว่าสังคมอาจไม่เคยเห็นความสำคัญของสิทธิ มนุษยชนเพียงพอ ด้วยเหตุนี้งานประการหนึ่งขององค์กรอิสระ อย่างคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เขาก็สนใจประเด็นเช่น สิทธิมนุษยชนศึกษาในความหมายที่กว้าง การรักษาสิทธิมนุษยชนมันเป็นหน้าที่ของทุกคนในสังคมทุกคน และมันเกี่ยวกับชีวิตปกติ ของเราด้วย มันไม่ใช่เรื่องของนักสิทธิจำนวนหนึ่งมารณรงค์บอกว่าต้องมีสิทธิ มันไม่ใช่แค่นั้น อย่างเรื่องความรุนแรงมันรุนแรง สิทธิทุกอย่าง อย่างหมู่บ้านที่ผมเล่าให้ฟัง คนที่ผมพบบางคน ตอนนี้อางเงงเขาหลวมมากเลย เข็มขัดที่ใส่ ใส่จนถึงสูงสุดท้ายแล้ว กางเกงก็ยังหลวมอยู่ บ้านของเขามีเงินแต่กินไม่ลงเลย กลัว มันจะเป็นโรคไปแล้ว ลูกหลานออกมาเล่นไม่ได้ สองทุ่มก็ปิดประตูนอน กันหมดแล้ว อันนี้ไม่ใช่ความคิดของเขาเลย คนควรจะมีความสุขอยู่ได้อย่างมีความสุขพอสมควร แล้วของพวกนี้ถูกแบ่งไป อันนี้ไม่ใช่ สิทธิหรือหรือ ผมคิดว่านี่คือสิทธิ คนธรรมดาที่จะทำมาหากิน ขายของได้ เป็นอิสระ ของพวกนี้เป็นเรื่องพื้นฐาน อาจพื้นฐานกว่า สิทธิอย่างอื่นเสียอีก นี่คือเงื่อนไขสำคัญของการมีชีวิต เพราะฉะนั้นมันคงไม่ใช่ว่าใครไปทำเขาอย่างเดียวหรอก ทำให้สังคมไทยยอม ให้เรื่องนี้เกิด หรือทำอย่างไรถึงทำให้สังคมไทยเห็นว่าเรื่องสิทธิของคนเป็นเรื่องสำคัญ

พูดถึงสังคมไทยนี้ อีกแบบหนึ่งที่เราจะเห็นได้ชัด เป็นสูตรสำเร็จ ก็คือ เวลาใครพูดสิทธิก็จะมีคนจำนวนหนึ่งลุกขึ้นมา บอกอย่าลืมเรื่องหน้าที่ด้วย ปัญหามันอยู่ที่หน้าที่มันมีอะไรกำกับอยู่ เช่น คุณหมอบอกเป็นหมอ คุณหมอต้องรักษาคนไข้มันเป็นหน้าที่ คุณหมอบอกเป็นนักจัดรายการ มันก็มีเกณฑ์กำหนดอยู่แล้วว่าคุณหมอบอกทำตามนี้ ของพวกนี้ค่อนข้างเห็นอยู่ในชีวิต ถึงแม้เกณฑ์จะ ชัดหรือไม่ชัดก็แล้วแต่ ผมเป็นคนขับแท็กซี่ เกณฑ์ของผมก็ต้องพาผู้โดยสารไปส่งในที่ที่ผู้โดยสารต้องการอย่างปลอดภัย ทำตาม หน้าที่ แต่สิทธิ คือทำไมต้องพูดเรื่องนี้ เพราะเรื่องนี้ถ้ายังไม่ปรากฏ หรือยังไม่ถูกตราลงไปในสังคมให้เป็นความรู้สึกที่ลึกๆของ สังคมได้เพียงพอ ผมก็คิดว่ามันกระทบกระเทือนการทำหน้าที่ ยกตัวอย่าง ความรุนแรง รุกรานสิทธิ ผลที่เกิดขึ้นคือ ครูทางภาคใต้ถูก ฆ่าบ้าง ถูกยิงบ้าง ก็ปฏิบัติหน้าที่ไม่ได้ ถ้าไฟก๊สที่สิทธิให้ดี ก็อาจทำให้เราทำหน้าที่ของเราได้ดีขึ้น ผมมองอีกมุมหนึ่ง

ความขัดแย้งทางศาสนาและวัฒนธรรม

จากเมื่อคราวที่แล้ว มีผู้ถามผมมาเกี่ยวกับกรณีนักข่าวที่ว่า ในเคนมาร์กมีคนเขียนการ์ตูนล้อศาสนาของศาสนาอิสลาม ทำให้กลุ่มประเทศทางมุสลิมได้เดินขบวนต่อต้านและใช้ความรุนแรง เรื่องนี้ผมจะขอเล่าให้ฟังก่อน

เมื่อวันศุกร์ที่แล้วผมไปละหมาด ไปนมาสการที่สุเหร่าในเมือง สุคร์ที่ได้อยู่ที่กรุงเทพฯ ก็ไปที่กรุงเทพฯ อิหม่ามที่มีสติ เขาที่เทศนา ท่านก็พูดเรื่องที่มีนิตยสารในเคนมาร์กตีพิมพ์ภาพการ์ตูนที่ล้อเลียนท่านศาสดามุฮัมมัด ท่านพูดได้ว่าสนใจว่าคนที่ไม่ใช่มุสลิม บางทีก็ไม่เข้าใจความรักที่คนมุสลิมมีต่อศาสดาของเขา บางคนไม่ได้คิดในลักษณะนี้ ศาสดาก็เป็นศาสดา แต่ว่าท่านพยายามอธิบายว่าตั้งแต่เด็กแต่น้อยคนมุสลิมโตมา ความรักต่อศาสดาถึงแม้ไม่อยู่แล้ว เมื่อก่อนเข้ารายการ มันมีจิงเกิ้ล (jingle) ของรายการ พูดถึงความตายของท่านอาจารย์พุทธทาส แล้วถามว่าตายจริงไหม อันนั้นก็ใช้ในความหมายของศาสดา เมื่อ ๑๕๐๐ ปีที่แล้ว แต่ความรู้สึกของชาวมุสลิมเหมือนท่านอยู่กับเรตลอด เหมือนญาติอยู่แล้วเราก็อีก ท่านชี้ทางไว้ การดำเนินชีวิตในสังคมมนุษย์ควรเป็นยังไง คนที่มีความผูกพันกับสิ่งนี้อยู่ พูดอีกทางก็คือการล้อเลียน เหมือนมาล้อชื่อพ่อ เหมือนมาล้อเลียน หรือทำร้ายในทางบุคลิกของคนที่เรารัก อิหม่ามก็พูดว่าอาจต้องแสดงให้เห็นว่าเราไม่พอใจ แสดงให้เห็นต้องทำยังไง แกก็บอกคนมุสลิมควรจะบอกลดสินค้าของเคนมาร์ก ในความเห็นผมก็เป็นคำอธิบายชุดหนึ่งว่าทำไมคนมุสลิมในโลกนี้ถึงโกรธ และข้อเรียกร้องของอิหม่ามก็เป็นในทางสันติวิธี คุณทำอย่างนี้ทำให้ฉันเดือดร้อนใจไม่สบายใจ อาจโกรธด้วยซ้ำ ดังนั้นจะได้ตอบยังไงโดยสันติวิธี ก็คือฉันไม่ซื้อสินค้าคุณ

ประเด็นก็คือว่าการประท้วงส่วนใหญ่ในโลกโดยคนมุสลิมในปากีสถาน อินโดนีเซีย ก็เป็นไปในการแสดงสิทธิปกติ ภาพก็คือว่าฉันมีโลกฝรั่งพยายามจะบอกว่า อะไรๆ ฉันก็เอามาล้อได้ ก็มีคนอื่นกลุ่มบอกว่าไม่ใช่ทุกอย่างที่จะเอามาล้อได้ คนที่บอกว่าไม่ใช่ทุกอย่างที่จะเอามาล้อได้ เขาก็บอกว่าประท้วงด้วยการเดินขบวน คือแสดงความเห็นเขาแล้วก็บอกลด คำว่าบร ไม่ซื้อสินค้า คนมุสลิมส่วนใหญ่ก็ทำ ผมก็บอกของพวกนี้ก็เป็นแนวทางสันติวิธี บอกมีคนตายไปหลายคน เกิดจากการปะทะกันโดนรัฐหรือเจ้าหน้าที่อยากจะคุมไม่ให้รู้กราน ผมไม่เห็นด้วยกับการที่มบอกว่าจะต้องประกาศฆ่าคนที่ตีพิมพ์ภาพเหล่านี้ แต่ในขณะที่เดียวกันเราต้องย้อนไปดูว่าภาพเหล่านี้เป็นภาพอะไร ปัญหาความรุนแรงในปัจจุบันมันเกิดขึ้น ถ้าเราคิดปณิธาน ข้อ ๒ เราไม่เข้าใจ คนซึ่งนับถือศาสนาอื่น ในกรณีนี้เราไม่เข้าใจความรักที่เขามี ยิ่งกว่านั้น เขายังทำร้ายสิ่งที่เขารักอีกด้วย ของพวกนี้ต้องมาตรงกันให้ชัดเจนเห็นว่าจะเกิดอะไรขึ้น ภาพหนึ่งในการ์ตูน ๑๒ ภาพที่มีชายคนหนึ่งเป็นคณาหรับโปกค้า แล้วบนผ้าโปกมีระเบิดอยู่ ถามว่าอันนี้ไม่ต้องเป็นรูปศาสดา แต่เป็นรูปคณาหรับธรรมดาคิดระเบิด แบบนี้มันก็เป็นระบบการสร้างความรู้สึกแบบหนึ่ง ทำให้เรารู้สึกว่าคนที่แบบนี้เป็นแบบนี้สงสัยเป็นผู้ก่อการร้าย ตัวของมันเป็นก็เป็นปัญหาความรุนแรงอยู่แล้ว ในทางสิทธิมนุษยชนเอง เขาก็ถึงกันเยอะ บางอย่างอาจจะต้องมีขอบเขตของการใช้เสรีภาพเหมือนกัน คืออะไรสังคมต้องคุยกัน แต่ในหลายประเทศก็ออกกฎหมายห้ามกล่าวคำที่ว่าที่แสดงความจริงเกลียดชังคนเชื้อชาติอื่น เขามีกฎหมายห้ามโดยตรง ในกรณีนี้กระบวนการหนึ่งก็คือทำให้เห็นอีกฝ่ายหนึ่งเป็นอะไรบางอย่างที่ชั่วร้าย เป็นคนที่สะสมความรุนแรง ในความหมายนี้ผมคิดว่าเราต้องมาไตร่ตรองเรื่องทั้งหมดให้ดี ถามว่ามันขัดกันไหม แน่نونตอนนี้อยู่ในทางระหว่าง โลกหนึ่งเชื่อว่าไม่มีอะไรศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งที่คิดว่าศักดิ์สิทธิ์มันอยู่อีกที่หนึ่งเช่น เสรีภาพศักดิ์สิทธิ์กับโลกอีกโลกหนึ่งที่บอกว่าความศักดิ์สิทธิ์นี้มันมีอยู่นี่ ก็ปะทะกันในขณะนี้

หัวใจของศาสนาอิสลาม ผมคิดว่าก็คือการตระหนักว่าชีวิตมนุษย์ไม่ได้อยู่ลำพัง ชีวิตมนุษย์อยู่ในโลกที่พระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าสร้างอยู่ในสายตาของพระเจ้า การตรวจสอบชีวิตของตนเอง มีผล ๒ อย่าง อันที่ ๑ ชีวิตคนมุสลิมต้องถูกตรวจสอบตลอดเวลาโดยตัวเองนะ อีกทางหนึ่งคนมุสลิมหัวใจเชื่อว่าความเมตตาปราณีของพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าไม่มีข้อจำกัด เพราะฉะนั้นสภาพของการตรวจสอบชีวิตตนเองกับความตระหนักในความเมตตาชีวิตของพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า ผมคิดว่าเป็นบุญแก่สำคัญ โดยมีชีวิตประวัติกหรือแนวทางท่านศาสดาเป็นตัวอย่าง ผมโยงเรื่องนี้กับเรื่องการ์ตูนเคนมาร์กนิดเดียว จะเล่าเรื่องให้ฟัง ในสมัยของท่านศาสดายังมีชีวิตอยู่ก็มีมุสลิม ท่านก็ไปละหมาด ไปนมาสการ ปรากฏมีคนๆ หนึ่งเป็นชาวอาหรับทะเลทราย เข้ามาถึงก็มาปัสสาวะในนมาสการ ปรากฏพวกลูกน้องท่านศาสดาสาวกของท่านศาสดา สหายของท่านศาสดาโกรธเป็นฟืนเป็นไฟ ท่านศาสดากลับบอกอย่าไปรบกวนเขา ให้เขาปัสสาวะเสร็จ แล้วสิ่งที่ท่านทำก็คือ ท่านก็เอาน้ำ เอาน้ำไปทำความสะอาดที่ที่เขาทำนมาสการเสร็จแล้วไปอธิบายให้เขาฟัง ฉะนั้น ท่านศาสดาทำอย่างนี้ คนมุสลิมก็ถามว่าถ้าอย่างนี้ หัวใจของศาสนาอิสลาม เป็นอย่างไร

ท่านอาจารย์พุทธทาส

ก่อนจบรายการ ขอเรียนว่า ผมเคยมีโอกาสได้ไปสนทนาร่วมกับท่านอาจารย์พุทธทาส และได้เรียนรู้มากมาย ลึกๆ รู้สึกอิจฉาชาวสุราษฎร์ที่มีโอกาสอยู่ใกล้ท่านอาจารย์พุทธทาสมากกว่า และอย่างที่จิงเกิ้ล (jingle) ตอนขึ้นรายการนี้บอกไว้ ที่สำคัญไม่ใช่ตัวตนของท่าน ที่สำคัญคือคำสอนของท่าน ปัญหาอยู่ที่ใครจะตรงคำสอนของท่านอย่างไร ด้วยปัญญาที่เรามี จึงจะสามารถนำปัญญาของท่านมาใช้ประโยชน์กับชีวิตของเราและของโลกได้

เรียบเรียงจากบทสนทนา เมื่อวันที่ ๕ มกราคม ๒๕๔๕ ในรายการ เชื่อมบ้านเชื่อมเมือง ทางสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จังหวัด สุราษฎร์ธานี FM 103.5

ในบรรดา "ปณิธาน" ที่ท่านพุทธทาสทิ้งเอาไว้ให้เป็นมรดกประมาณ ๔ ข้อ อันได้แก่...

- ๑. การทำให้ผู้คนเข้าถึงแก่นสาระในศาสนาของตน
- ๒. การทำให้เกิดความสมานฉันท์ในทางศาสนา
- ๓. การนำพามนุษย์ออกจากวัตถุนิยมหรือบริโภคนิยมในปัจจุบัน
- ๔. การทำให้ศีลธรรมกลับคืนมาสู่โลกและเยาวชน

ผมคิดเองตามประสาลูกศิษย์ประเภท "ครูพักลักจำ" ของท่านพุทธทาสว่า...ปณิธานข้อ

๓ หรือข้อที่ ๔ ด้วยการนำพามนุษย์ออกจาก "วัตถุนิยม" นี้แหละที่น่าจะเป็นหัวข้อที่สำคัญที่สุด หรือเป็นหัวใจสำคัญในการสืบสานมรดกของท่านพุทธทาสในสถานการณ์โลกยุคปัจจุบัน...???

ในช่วงที่ท่านพุทธทาสยังมีชีวิตอยู่ ท่านพุทธทาสนั้นได้ชื่อว่าเป็นพระที่มีความคิดก้าวหน้า, ทันสมัยเอามากๆ อันเนื่องมาจากข้อเขียนและคำเทศนาของท่านจำนวนไม่น้อย มักจะเกี่ยวโยงถึงเรื่องราวทางการเมือง, เศรษฐกิจหรือแม้กระทั่งระบบการศึกษาในปัจจุบัน (การศึกษาแบบตะวันตก) ฯลฯ อยู่บ่อยๆ และภายใต้การพูดถึงเรื่องราวเหล่านี้ หลายต่อหลายครั้งท่านได้กล่าวโจมตีความเลวร้ายของ "วัตถุนิยม" ที่หลังไหลเข้ามาพร้อมกับระบบทุนนิยม หรือกระแสบริโภคนิยมที่ทะลักเข้ามาครอบงำสังคมไทยอย่างไม่ขาดสาย...

ในช่วงเมื่อประมาณ ๒๐-๓๐ ปีที่แล้ว ลักษณะอาการของท่านพุทธทาสที่เป็นไปเช่นนี้ ได้เคยก่อให้เกิดแรงดึงดูดใจต่อบรรดาสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยหลายต่อหลายราย ที่เชื่อว่า "ลัทธิมาร์กซ์ - เลนิน" อันเป็นลัทธิการเมือง-เศรษฐกิจที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับลัทธิทุนนิยม เป็นแนวความคิดที่มีความก้าวหน้า, ทันสมัยเอามากๆ สามารถนำมาใช้สร้างสังคมให้มีความสุข, ความสงบ, ความถูกต้องยุติธรรมให้กับสังคมสังคมต่างๆได้อย่างดีที่สุดในอกจากจะเห็นท่านพุทธทาสกล่าวโจมตีความเลวร้ายของระบบทุนนิยมอันเป็นฝ่ายตรงข้ามกับตัวเองแล้ว ยังเกิดความประทับใจที่ท่านได้แสดงความชื่นชมกับสิ่งที่เรียกว่า "สังคมนิยม" อันเป็นสิ่งที่ดีคล้ายคลึงกับอุดมการณ์ของลัทธิมาร์กซ์อยู่ไม่น้อย เพียงแต่สังคมนิยมในแนวของท่านพุทธทาสนั้น ท่านเรียกว่า "ธัมมิกสังคมนิยม" ไม่ใช่สังคมนิยมแบบลัทธิมาร์กซ์แต่ประการใด...

แต่ก็ด้วยลักษณะอาการเช่นนี้แหละ...ที่ว่ากันว่าทำให้ชาวคอมมิวนิสต์ไทยบางราย ถึงกับพยายามจะเข้าไปทำการ "จัดตั้ง" ท่านพุทธทาสและลูกศิษย์ที่ใกล้ชิดถึงในวัดกันเลยทีเดียว หรือหาทางทำให้ท่านพุทธทาสเกิดความเข้าใจต่อต้นแบบของสังคมนิยมหันมาศรัทธาเลื่อมใสต่อลัทธิมาร์กซ์-เลนินกันนในท้ายที่สุด หรือไม่เช่นนั้นก็พยายามหา "จุดร่วม" ที่ทำให้ "พุทธศาสนา" กับ "มาร์กซิสต์" นั้น กลายเป็นเรื่องเดียวกัน...สามารถไปด้วยกันได้ อันอาจจะมีผลทำให้ท่านพุทธทาสและลูกศิษย์ลูกหาจำนวนมากมายของท่านกลายมาเป็น "แนวร่วมสังคมนิยม" หรือ "แนวร่วมพรรคคอมมิวนิสต์" กันในท้ายที่สุด...ก็เท่ากับว่าเป็นผลสำเร็จอันยิ่งใหญ่มหาศาลกันเลยทีเดียว...???

แต่ไปๆ มาๆ แล้ว...ว่ากันว่าแนวคิด "สังคมนิยมตามแบบฉบับพุทธทาส" กับ "แนวคิดสังคมนิยมตามแบบฉบับมาร์กซ์ - เลนิน" นั้น...ก็เกิดอาการ "ไปด้วยกันไม่ได้" ตั้งแต่ต้น หรือไม่อาจจะแสวงหาจุดร่วม- สงวนจุดต่างระหว่างกันและกันได้เลย และเหตุที่ไปด้วยกันไม่ได้หรือไม่สามารถกลายเป็นเรื่องเดียวกันได้ง่ายๆ ก็น่าจะมาจากสิ่งที่เรียกว่า กันว่า... "วัตถุนิยม" นั่นเอง...หรือในขณะที่ท่านพุทธทาสโจมตีความเลวร้ายของระบบทุนนิยมอันเป็นฝ่ายตรงข้ามกับสังคมนิยมในแง่ที่ทำให้ผู้คนหลงใหลใน "วัตถุ" หนักยิ่งขึ้นเรื่อยๆ นั้น ท่านพุทธทาสก็มอง "วัตถุนิยม" ในแบบฉบับของสังคมนิยม หรือวัตถุนิยมตามแนวคิดของมาร์กซ์-เลนินว่า...ก็เป็นอาการ "นิยมวัตถุ" อีกด้วยเช่นกัน...??? หรือไม่ว่าจะเป็นวัตถุนิยมในแบบฉบับของทุนนิยม...วัตถุนิยมในแบบฉบับของสังคมนิยม...ต่างก็เป็นสิ่งที่ท่านพุทธทาสแสดงการ... "ปฏิเสธ" ด้วยกันทั้งสิ้น...

โอกาสที่พรรคคอมมิวนิสต์ไทยจะดึงท่านพุทธทาสมาเป็น "แนวร่วม" จึงไม่เคยประสบผลสำเร็จใดๆ มาเลยแม้แต่น้อย... ตรงกันข้าม ในขณะที่เกิดความสับสนคลุมเครือขึ้นมาในอุดมการณ์และแนวคิดลัทธิมาร์กซ์-เลนินจนนำไปสู่ความเสื่อมสลายทั้งระดับโลกและในสังคมไทย บรรดาแนวร่วมพรรคคอมมิวนิสต์ไทยรวมไปถึงระดับสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์จำนวนไม่น้อย ก็กลับกลายมาเป็น "แนวร่วม" ของท่านพุทธทาสไปแทนที่ หรือแม้กระทั่งท่านพุทธทาสจะไม่ได้มีชีวิตอยู่ อีกต่อไปแล้ว...แต่บรรดาอดีตนักสังคมนิยมที่เคยเลื่อมใสศรัทธาลัทธิมาร์กซ์-เลนินจำนวนไม่น้อย และได้มีโอกาสหันมาศึกษาคำสั่งสอนเทศนาของท่านพุทธทาสภิกขุกันในภายหลัง ต่างก็ค่อยๆ ทอยทิ้งสังคมนิยมตามแบบฉบับมาร์กซ์-เลนิน หันมาให้ความสนใจ, ศรัทธา, เลื่อมใสในสังคมนิยมตามแบบฉบับของท่านพุทธทาสกันเป็นรายๆ ไป สังคมนิยมอันไม่ได้มีต้นรากมาจากแนวคิด "วัตถุนิยม" แต่เป็นสังคมนิยมที่มีรากฐานมาจากแนวคิดของฝ่ายศาสนาในแบบที่เรียกว่า กันว่า "จิตนิยม" นั่นเอง...แต่กลับกลายเป็นสิ่งที่ดูก้าวหน้า, ทันสมัยและดูจะสอดคล้องกับความเป็นไปของโลกในขณะนี้ยิ่งขึ้นทุกที...???

๑. "วัตถุนิยม" กับ "ศาสนา"

อันที่จริงแนวคิดในแบบที่เรียกว่า “วัตถุนิยม” อันเป็นแนวคิดที่มุ่งเสนอให้ค้นหา “ความจริง” ของสรรพสิ่งต่างๆ โดยอาศัย “วัตถุ” หรือ “สสาร” เป็นตัวตั้ง หรือมีแก่นสาระอยู่ที่การยึดมั่นว่า “สสาร” นั้นเป็น “ความจริงเพียงสิ่งเดียว” อาจเรียกได้ว่าเป็นแนวคิดที่เคยมีมานานเป็นพันๆ ปีมาแล้ว ก่อนหน้าที่ลัทธิวัตถุนิยมหรือลัทธิสังคมนิยมจะปรากฏตัวขึ้นมาในยุโรป...

และสิ่งที่น่าสนใจก็คือว่า...แนวคิดดังกล่าวนี้เป็นแนวคิดที่มักจะไปด้วยกันไม่ได้กับแนวคิดของฝ่ายศาสนาในแทบทุกศาสนาที่นับถือศาสนามาตั้งแต่แรก ก่อให้เกิดการปะทะขัดแย้งระหว่างกันและกันในระดับถึงราก จนทำให้แนวคิดดังกล่าวได้ถูก “ปฏิเสธ” และ ถูกปลงทิ้งไปในแต่ละช่วงประวัติศาสตร์แต่ละยุคแต่ละสมัยในเวลาอันรวดเร็ว...

ก่อนหน้าที่พุทธศาสนาจะปรากฏตัวขึ้นมาในอินเดีย นั่นก็เคยมี “นักวัตถุนิยม” กลุ่มหนึ่งที่รู้จักกันในนาม “ลัทธิจิวา” ได้เคยนำเสนอแนวคิดวัตถุนิยมให้กับผู้คนในอินเดียเมื่อหลายพันปีมาแล้ว ด้วยการอธิบายความจริงผ่านวัตถุสสารจนได้ชื่อสรุปในทำนองว่า... “ชีวิต” นั้นไม่ใช่อะไรอื่นนอกจาก “การรวมตัวของวัตถุธาตุทั้ง ๔” ที่เป็นไปโดยบังเอิญและลงตัว อุปมาดังการผสมผสานของ หมากรุก, พลุ, ปูนซึ่งล้วนแล้วแต่ไม่ได้มี “สีแดง” มาก่อน แต่เมื่อวัตถุธาตุเหล่านี้มารวมตัวกันได้โดยบังเอิญเฉพาะเจาะจง... “สีแดง” ของน้ำหมากก็จึงปรากฏขึ้นมา ไม่ต่างอะไรไปจาก “ชีวิต” ที่เกิดขึ้นมาจากการรวมตัวของวัตถุธาตุที่ “ไม่มีชีวิต” นั่นเอง เมื่อธาตุทั้ง ๔ ได้สลายตัวลงไปแล้ว ร่างกายก็แตก สิ่งทีเรียกว่า “ชีวิต” ก็ย่อมสิ้นสูญลงไปด้วย... ด้วยเหตุนี้...ชีวิตที่เคยมีมาก่อนที่จะเกิดขึ้นบนโลกใบนี้, ชีวิตที่มีอยู่ต่อไปในโลกกายภาพหน้า, นรก, สวรรค์, บุญบาป... ฯลฯ ก็จึงเป็นเพียงแค่ “นิยามที่เอาไว้หลอกคนใจ” เท่านั้นเอง...???

แต่จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม... ในสังคมอินเดียเมื่อพันๆ ปีที่แล้ว ที่เต็มไปด้วยลัทธิศาสนาเป็นจำนวนมาก แนวคิดในแบบวัตถุนิยมที่ว่าเป็น ก็แทบไม่มีโอกาสที่ขยับได้มากมายนัก สุดท้ายก็ถูกปฏิเสธและปลงทิ้งไปเพราะอิทธิพลความเชื่อของศาสนาต่างๆ...

เช่นเดียวกับในอาณาจักรกรีกเมื่อประมาณ ๓,๐๐๐ กว่าปีที่แล้ว นักวัตถุนิยมชาวกรีกจำนวนไม่น้อยไม่ว่า “ทาเลสแห่งไมล์ตุส”, “อานักซิแมนเดอร์”, “ซีแนคพานอส” “เอมเพดีเคลส” ฯลฯ ก็ได้พยายามนำเสนอแนวคิดที่คล้ายๆ กัน นั่นก็คือการอาศัยวัตถุและสสารเป็นบรรทัดฐานในการที่จะหาข้อพิสูจน์และค้นหาความจริงต่างๆ ของสรรพสิ่ง ทำให้เกิดการประกาศแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ ออกมาจำนวนมากมาย เช่น การยืนยันว่า “กฎเกณฑ์ต่างๆ ในธรรมชาติไม่ได้เกิดขึ้นจากการกระทำของเทพเจ้า แต่เป็นไปตามกลไกในตัวธรรมชาติเอง”, การประกาศว่า “สิ่งมีชีวิตนั้น... ก่อกำเนิดมาจากสิ่งที่ไม่ใช่ชีวิต” หรือ “สิ่งมีชีวิตทุกชนิดเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันอย่างเหมาะสมเฉพาะเจาะจงของธาตุทั้ง ๔” (ทฤษฎี ๔ ธาตุ)... ฯลฯ บรรดาแนวคิดเหล่านี้แม้ว่าจะได้รับความสนใจในหมู่ชาวกรีกในยุคหนึ่ง แต่ท้ายที่สุดมันก็ได้ล่มสลายไปพร้อมๆ กับอาณาจักรกรีก หรือถูกปลงฝังเอาไว้ในแดนสนธยา ในขณะที่อิทธิพลความเชื่อในศาสนาต่างๆ กลับกลายเป็นแรงดึงดูดใจให้ผู้คนในเวลาต่อมาหันมาเป็นพันๆ ปี...

แต่แม้ว่าแนวคิดเหล่านี้... มักจะถูกปฏิเสธและถูกปลงทิ้งโดยแนวคิดของฝ่ายศาสนาในสังคมต่างๆ มาครั้งแล้วครั้งเล่า แต่ในช่วงประมาณ ๓๐๐ กว่าปีที่แล้ว ในขณะที่เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง-การปกครองครั้งสำคัญขึ้นมาในยุโรป นั่นก็คือ การแย่งชิงอำนาจระหว่างนักบวชในศาสนาคริสต์ที่เคยมีอิทธิพลอำนาจครอบงำชาวยุโรปมานานแสนนาน กับฝ่ายกษัตริย์, พ่อค้า, และนักวิทยาศาสตร์ ที่รวมตัวกันดิ้นรนหาทางที่จะเป็นอิสระจากอำนาจของพระสันตปาปาแห่งกรุงวาติกัน ความขัดแย้งที่เป็นไปอย่างถึงพริกถึงขิง, ถึงรากถึงโคนเหล่านี้เอง ที่ได้ส่งผลให้เกิดการฟื้นฟูแนวคิดแบบ “วัตถุนิยม” ขึ้นมาอย่างเป็นระบบ ในฐานะที่มันสามารถนำมาใช้เป็นรากฐานในการตอบโต้กับอิทธิพลความเชื่อของฝ่ายศาสนาในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นระบบการเมือง การปกครอง การเศรษฐกิจ รวมไปถึงวิถีชีวิตที่มีต่อระบบสังคมในรูปแบบต่างๆ... ฯลฯ

ภายใต้ความขัดแย้งทางอำนาจในช่วงระยะนี้เอง ที่ทำให้เกิด “นักวัตถุนิยม” จำนวนมากมายขึ้นมาในยุโรป และพยายามป่าวประกาศแนวคิดทฤษฎีต่างๆ ออกมาในหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการประกาศ “กฎแห่งความถูกต้อง” ของ “ฟรันซิส เบคอน”, การประกาศ “กฎแห่งความจริง ๔ ข้อ” ของ “เรอเน เดส์คาร์ต”, “กฎแห่งแรงโน้มถ่วง” ของ “ไอแซค นิวตัน”, “ทฤษฎีสัญญาประชาคม” ของ “จอห์น ล็อค” “กฎว่าด้วยการคำนวณความสุขในสังคม” ของ “เจเรมี เบนธัม”, “กฎว่าด้วยการก่อกำเนิดชีวิตและการวิวัฒนาการ” ของ “ชาร์ลส์ ดาร์วิน”... ฯลฯ เป็นต้น...

บรรดากฎเกณฑ์ต่างๆ เหล่านี้ได้ถูกนำมาเอาไปปรับใช้, ดัดแปลงให้กลายเป็นรากฐานและครอบคลุมระบบการเมือง-การปกครอง, การเศรษฐกิจ, และระบบสังคมกันอย่างเป็นระบบ ภายใต้เนื้อหาสาระหลักๆ ที่เน้นหนักไปในแง่ที่ว่า “ความจริง” ของสรรพสิ่งต่างๆ นั้น เป็นสิ่งที่จะต้องตั้งมั่นอยู่บนพื้นฐานของสิ่งที่สามารถพิสูจน์และสัมผัสได้อย่างเช่น “วัตถุสสาร” ทั้งหลาย และแม้ว่ากระบวนการค้นหาและพิสูจน์ความจริงในแต่ละเรื่องแต่ละกรณีอาจจะยังไม่สามารถตอบคำถามถึงความเป็นไปของสรรพสิ่งในหลายต่อหลายกรณีด้วยกัน แต่การที่มันได้ถูกนำเสนอออกมาในรูปแบบที่ดูทันสมัย, ก้าวหน้าอย่างที่เรียกว่า กันว่า “เป็นวิทยาศาสตร์” ... กระบวนการค้นหาความจริงที่ตกๆ หล่นๆ เลือ่นๆ และเต็มไปด้วยความคลุมเครือจำนวนมากมาย ก็ยังคงกลายเป็นที่ยอมรับเป็นที่ยอมรับในหมู่ชาวยุโรปได้ไม่น้อย ในฐานะที่ “ทัศนะแบบวิทยาศาสตร์” ที่ว่านี้... มันกลายเป็นทัศนคติที่สะท้อนให้เห็นถึงการดิ้นรนเป็นอิสระ พ้นจากการครอบงำของฝ่ายศาสนาคริสต์ ที่ใช้อำนาจและอิทธิพลความเชื่อควบคุมบังคับหรือกระทั่งกดขี่ชาวยุโรปมานานแสนนาน...

และว่าไปแล้ว... แนวคิดทางการเมืองและเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็น “ทุนนิยม” หรือ “สังคมนิยม” ที่มีที่มาจากชาวยุโรป... ก็ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นมาได้ทัศนคติที่ว่าเป็นด้วยกันทั้งสิ้น ในขณะที่ลัทธิทุนนิยมได้ออกล้าเมืองขึ้นหรืออาณานิคม, ปล้นสะดมทรัพย์สิน, ยึดครองดินแดนของประเทศต่างๆ ในแต่ละซีกโลก, สร้างระบบการเอารัดเอาเปรียบในทางเศรษฐกิจ - การค้า สิ่งที่ถูกนำเอามาใช้รองรับการกระทำอันเลวร้ายเช่นนี้ก็คือแนวคิดในแบบ “วัตถุนิยม” ที่ได้อธิบายกระบวนการวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตตามทฤษฎีของ... “ชาร์ลส์ ดาร์วิน” นั่นเอง ที่ได้แจ่มแจ้งถึง “ความจริงในธรรมชาติ” ว่าด้วยสิ่งมีชีวิตที่แข็งแรงกว่าย่อมอยู่รอด สิ่งมีชีวิตที่อ่อนแอกว่าหรือมีลักษณะด้อยย่อมต้องถูกขจัดทิ้งไปตาม “กระบวนการคัดสรรทางธรรมชาติ” ...

ไม่ต่างไปจากฝ่ายสังคมนิยมที่พยายามผลิตทฤษฎีการเมือง-เศรษฐกิจเพื่อต่อต้านลัทธิทุนนิยม... รากฐานแนวคิดที่ทำให้เกิดลัทธิมาร์กซ์ขึ้นมา นั้น ก็เกิดขึ้นภายใต้การยอมรับ “ความจริงทางธรรมชาติ” ตามแบบฉบับของ “ชาร์ลส์ ดาร์วิน” อีกด้วยเช่นกัน ดังที่ “ฟริทซ์ แองเกลส์” ผู้ร่วมสถาปนาลัทธิมาร์กซ์ขึ้นมาในโลกนี้ ได้ระบุไว้ว่า...

"ก็ดูๆเดียวกับที่ดาววินค้นพบกฎวิวัฒนาการธรรมชาติที่เป็นอินทรีย์ภาพนั่นเอง ที่ทำให้มาร์กซ์ค้นพบกฎเกณฑ์ของประวัติศาสตร์มนุษยชาติ อันประกอบด้วยข้อเท็จจริงพื้นฐานที่แต่ไหนแต่ไรมักถูกบิดเบือนเอาไว้ด้วยอุดมการณ์นานาประเภท ทั้งๆ ที่โดยข้อเท็จจริงนั้น มนุษยชาติต้องกินดื่ม มีที่อยู่อาศัยและเครื่องนุ่งห่มเป็นประการแรก ก่อนที่จะประกอบกิจกรรมทางการเมือง รู้จักศาสตร์ และศิลป์ทั้งหลาย รวมทั้งศาสนาและอื่นๆ ได้นั้น การผลิตเพื่อยังชีพโดยพื้นฐานอันก่อให้เกิดการพัฒนาของระบบเศรษฐกิจที่ตามมา ซึ่งผู้คนในแต่ละยุคสมัยได้บรรลุต่างหาก ที่เป็นจุดมุ่งหมายในการวิวัฒนาการของสถาบันรัฐ ของแนวคิดเรื่องกฎหมาย... ศาสตร์และศิลป์ทั้งปวง และแม้แต่ของ... ศาสนา... ที่ผู้คนในแต่ละยุคยึดถือกัน... ฯลฯ"

สังคมนิยมในแบบมาร์กซิสต์ จึงมองความเป็นไปของมนุษยชาติตั้งแต่จุดเริ่มต้นไปจนถึงจุดลงท้าย... ว่า เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้พื้นฐาน "ความจริงทางวัตถุ" เป็นลำดับๆ แรงขับเคลื่อนผลักดันให้เกิดวิวัฒนาการในสังคมมนุษย์ จึงเป็นไปตาม "วัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์" โดยไม่ได้มีสิ่งอื่นสิ่งใดมาเกี่ยวข้องด้วยเลย แม้แต่น้อย...???

แน่นอนว่า... เมื่อชาวยุโรปได้ครอบครองโลกทั้งโลกในฐานะ "นักล่าอาณานิคม" เป็นต้นมา บรรดาแนวคิด "วัตถุนิยม" ในรูปแบบต่างๆ ก็จึงได้ถูกส่งมอบ, แพร่ขยายหรือครอบงำผู้คนทั่วทั้งโลก ไม่ว่าจะโดยผ่านระบบการศึกษา, ทุษฎีการการเมือง, เศรษฐกิจ, อิทธิพลทางวัฒนธรรม ฯลฯ จนกระทั่งเคยทำให้โลกถูกแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย... ทั้งๆ ที่ต่างฝ่ายต่างก็ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นภายใต้แนวคิดแบบวัตถุนิยมด้วยด้วยทั้งสิ้น...

และไม่ว่าฝ่ายใดจะชนะฝ่ายใดจะแพ้... ฝ่ายใดจะมีอิทธิพลครอบงำสังคมแต่ละสังคมมากกว่ากันหรือไม่ มันจะเป็นวัตถุนิยมในลักษณะไหนก็ตาม แต่ท้ายที่สุดแล้ว... มันย่อมขัดแย้งโดยพื้นฐานกับแนวความคิดของฝ่ายศาสนาที่เคยมีมาแต่เดิมในสังคมแต่ละสังคมนับเป็นพันๆ ปี แม้แม้ว่าศาสนาในสังคมนั้นๆ จะไม่ใช่ "ศาสนาคริสต์" ก็ตาม ...

ด้วยเหตุนี้... จึงไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใดที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ผู้ซึ่งถึงแม้ว่าจะแสดงความชื่นชมต่อสิ่งที่เรียกว่า "สังคมนิยม" อยู่ไม่น้อยก็ตาม จึงได้แสดงการปฏิเสธ "สังคมนิยมตามแบบฉบับมาร์กซ์-เลนิน" กันตั้งแต่ต้น และพยายามนำเสนอสังคมนิยมตามแบบฉบับของท่าน ที่เรียกว่า... "อัมมิกสังคมนิยม" หรือสังคมนิยมที่มีแนวคิดของพุทธศาสนารองรับ... อันเป็นแนวคิดที่พยายามนำพามนุษย์ออกจาก "วัตถุนิยม" ตั้งแต่ระดับรากฐานของความคิดกันเลยทีเดียว...???

๒. "ศาสนา" กับ สิ่งที่เรียกว่า "จิต"

อันที่จริงรากฐานความเป็นมาของศาสนานับตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ หรือนับตั้งแต่มนุษย์คนแรกลุกขึ้นยืนสองขาที่ทำได้ ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นภายใต้รากฐานทางความคิดที่แตกต่างไปจากแนวคิดแบบวัตถุนิยมมาด้วยกันทั้งนั้น หรือเกิดขึ้นภายใต้การยอมรับต่อบางสิ่งบางอย่างที่อยู่ลึกลงไปยิ่งกว่าวัตถุสาร สิ่งที่อยู่เหนือขึ้นไปจากรวมชาติที่มนุษย์มองเห็นและสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสหยาบๆ อันก่อให้เกิดอุปติการณ์ของแนวคิดที่เรียกว่า "วิญญาณนิยม" (Animism) ปรากฏขึ้นมาให้กลุ่มชนแทบทุกกลุ่มทุกเผ่าพันธุ์นับเป็นหมื่นๆ แสนๆ ปีมาแล้ว และแนวคิดในลักษณะดังกล่าวนี้เองที่ทำให้เกิดศาสนาดึกดำบรรพ์, เกิดระบบเมือง-การปกครอง, การเศรษฐกิจ, ศาสตร์และศิลป์ต่างๆ ที่พัฒนาเปลี่ยนแปลงสืบต่อกันมาเรื่อยๆ...

ซึ่งการยอมรับในความมีอยู่ของ "วิญญาณ" หรือสิ่งที่อาจจะเรียกว่า "จิต" ที่มีอยู่ในแนวคิดของศาสนาแทบทุกศาสนานั้น... ย่อมทำให้แนวคิดของฝ่ายศาสนามีความขัดแย้งแตกต่างไปจากฝ่ายวัตถุนิยมกันตั้งแต่ต้น หรือแตกต่างกันในระดับรากฐานกันเลยทีเดียว เพราะคำว่า "จิต" ในทางศาสนานั้นไม่ใช่เป็นเพียงแค... "ผลผลิตในระดับสูงของสสาร (สมองและประสาท) ที่ประกอบกรรมวิธีในลักษณะพิเศษโดยเฉพาะ อย่างที่ "เลนิน" ว่าเอาไว้ในหนังสือเรื่อง "Philosophical Notebooks" แต่อย่างใดเลย ถ้าหากจะหาคำอธิบายที่ฟังดู "เป็นเหตุเป็นผล" หรือคำอธิบายที่มีลักษณะเป็น "ทัศนแบบวิทยาศาสตร์" อยู่บ้าง ก็คงต้องขออนุญาตไปนำเอาคำอธิบายของนักวิทยาศาสตร์ยุคใหม่ อย่างเช่น "อัมเบอร์โต มาดูรานา" และ "ฟรานซิสโก วาเรลลา" ที่เคยกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้เอาไว้ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๖๐ ที่เรียกว่า กันว่า "ทฤษฎีชานติอาโก" มาขยายคำจำกัดความเอาไว้บ้างเล็กน้อย...

ทฤษฎีชานติอาโกนั้นสรุปเอาไว้ว่า... "จิต" นั่นคือ "ความมีชีวิต" ที่ดำรงตัวอยู่ในลักษณะของ "สิ่งที่ไม่ใช่สสาร" แต่ดำรงตัวอยู่ในฐานะ "การรับรู้" หรือ "สำนึกความรับรู้" (perception) และเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดการ "ก่อกำเนิดตัวเอง" (self-generation) รวมทั้ง "การดำรงคงอยู่ด้วยตัวเอง" (self-perpetuation) จนทำให้ "ชีวิต" ปรากฏตัวขึ้นมา หรือเป็นตัวการที่ทำให้เกิดการรวมตัวกันของ "สสาร" ทั้งหมดอันเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ชีวิต ให้กลายมาเป็นชีวิตขึ้นมาจนได้ และเป็นผู้ทำหน้าที่อยู่เบื้องหลังกระบวนการวิวัฒนาการ ก่อให้เกิดการสร้างเครือข่ายอันสลับซับซ้อนของสารเคมีต่างๆ มาตั้งแต่แรก กลายมาเป็น "เซลล์" ของสิ่งมีชีวิตและดำเนินกระบวนการวิวัฒนาการสืบต่อมาเป็นขั้นๆ...???

ในหนังสือเรื่อง "The Hidden Connections"... "พริทจ็อฟ คาปรั้า" นักฟิสิกส์ผู้ให้ความสนใจต่อเรื่องราวเหล่านี้ได้อธิบายเพิ่มเติมเอาไว้ว่า การทำความเข้าใจกับสิ่งที่เรียกว่า "จิต" นั้น จะต้องก้าวข้ามไปจากกรอบความคิดที่นักวิทยาศาสตร์รุ่นแรกๆ ในยุโรปเคยวางเอาไว้ หรือจะต้องแหวกออกไปจากกรอบในแบบที่เรียกว่า "ทัศนคติแบบเหตุผลนิยม" อันมีมาตั้งแต่ยุค "เรอเน เดส์คาร์ต" ซึ่งเคยยึดมั่นกันเป็นแบบแผนมาตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๗ และจะสามารถเข้าใจได้ว่า "จิต" นั้นไม่ใช่เป็นสิ่งที่สามารถแยกส่วนออกมาเป็นเพียงแค "วัตถุ" หรือ "จิตใจ" (spirit) แต่เป็นสิ่งที่มีความหมายไม่ต่างอะไรไปจาก "ดวงวิญญาณ" (soul) อันเป็น "ลมหายใจของชีวิต" เป็นสิ่งเดียวกันกับที่ผู้คนในครั้งโบราณกาลสามารถรับรู้ถึงความมีอยู่ของสิ่งเหล่านี้ได้โดยอาศัย "ญาณทัศนะอันลึกซึ้ง" มาก่อนนั่นเอง...???

และการย้อนกลับไปสู่การให้ความยอมรับต่อความรู้และวิทยาการอันเก่าแก่ของผู้คนในครั้งอดีตนั้นเอง ที่ทำให้เราสามารถตอบคำถามอันคลุมเครือทางวิทยาศาสตร์ได้ว่า...อะไรที่เกิดขึ้นก่อนหน้าที่ "สสาร" จะเกิด "กระบวนการวิวัฒนาการทางเคมีอย่างช้าๆ"...??? ??? ???

แน่นอนว่า...ความหมายของคำว่า "จิต" ในลักษณะที่ว่านี้ คงยังต้องมีกรอถกเถียงกันอีกนานว่าอะไรจริง อะไรเท็จ? อะไรที่เป็นวิทยาศาสตร์หรือไม่ เป็นวิทยาศาสตร์? แต่จากพื้นฐานแนวคิดในลักษณะดังกล่าวย่อมทำให้ "ความจริง" ของสรรพสิ่งต่างๆ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความเป็นไปของ "วัตถุสาร" อย่างที่พวกนักวัตถุนิยมยึดมั่นเอาไว้เพียงแค่นั้น หรือไม่ได้ทำให้ "ความต้องการของมนุษย์" ถูกจำกัดเอาไว้เพียงแค่นั้นหรือว่าสิ่งที่มาตอบสนองความต้องการในทางวัตถุ เช่น การกิน, การดื่ม, การมีที่อยู่อาศัย และเครื่องนุ่งห่ม ที่ถูกถือว่าเป็นแรงขับเคลื่อนให้เกิดวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของมนุษย์สืบต่อกันมาเป็นยุคๆ มุมมองของฝ่ายศาสนากับฝ่ายวัตถุนิยมที่มีต่อ "ความจริง" ต่อ "สรรพสิ่ง" และต่อ "ชีวิต"...จึงมีความแตกต่างกันตั้งแต่จุดเริ่มต้นไปจนถึงจุดลงท้ายกันเลยทีเดียวได้...

สำหรับท่านพุทธศาสนิกชน...แม้ว่าท่านจะเคยทำให้พวก "สังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์" ติดอกติดใจด้วยการแสดงความชื่นชมต่อคำว่า "สังคมนิยม" และโจมตีความเลวร้ายของ "ทุนนิยม" เอาไว้มากมาย แต่แนวคิดทั้งหลายทั้งปวงของท่านพุทธศาสนิกชนก็ไม่เคยเบี่ยงเบนเงาออกจากแนวคิดที่เป็นรากฐานของศาสนาทั้งหลายมาเลยแม้แต่น้อย และไม่ได้เพียงแต่ยืนหยัดต่อแนวคิดเหล่านี้ในนามของ "ศาสนาพุทธ" แต่เพียงเท่านั้น แต่พยายามขยายคำอธิบายเพิ่มเติมให้ครอบคลุมไปถึงแนวคิดที่ปรากฏอยู่เป็นพื้นฐานของศาสนาแทบทุกศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการอธิบายถึง "ธรรมชาติที่อยู่เหนือการปรุงแต่ง" ที่มีมาก่อนหน้าที่ทุกสรรพสิ่งในจักรวาลจะอุบัติขึ้นมา (อุปปาทา วา ภิกขเว ตถาคตาน ออุปปาทา วา ตถาคตาน วิฐตา ว ธา ธาตุ) หรือธรรมชาติที่ไม่มีใครเป็นผู้สร้าง, ผู้ก่อกำเนิด, ที่ดำรงอยู่ก่อนหน้าสรรพสิ่งต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในเบื้องต้น, เบื้องกลาง, เบื้องปลาย ธรรมชาติที่อยู่เหนือกาลเวลา, ที่มีแสงสว่างอันคาดคำนวณไม่ได้, มีอายุอันคาดคำนวณไม่ได้ (อมิตาภะ, อมิตายุ) ที่ท่านเรียกขานเอาไว้ว่า "ไภวัญญธรรม" ได้ถูกทำให้กลมกลืนกับสิ่งที่ศาสนาต่างๆ เรียกขานกันว่า "พระเจ้า" ได้อย่างลงตัว จนคำพูดของ "อัครทูตยอห์น" ที่ปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์ไบเบิลของศาสนาคริสต์ที่ว่าด้วย... "ในปฐมกาลพระวาทะดำรงอยู่ และพระวาทะทรงสถิตอยู่กับพระเจ้า และพระวาทะทรงเป็นพระเจ้า...พระองค์ทรงเป็นแหล่งชีวิต และชีวิตนั้นเป็นความสว่างของมนุษย์... ฯลฯ" กลายเป็นสิ่งที่แทบจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสิ่งสูงสุดที่ปรากฏอยู่ในศาสนาพุทธ, ศาสนาฮินดู, เต๋า, อิสลาม... ฯลฯ หรือ "กฎ" กับ "ก๊อด" (God) กลายเป็นสิ่งเดียวกัน

ความพยายามนำเอาแนวคิดที่เป็นรากฐานของฝ่ายศาสนาทุกศาสนามาเชื่อมโยงกันในลักษณะที่ว่านี้...ก็จึงไม่ต่างอะไรไปจากความพยายามทำให้ผู้อื่นที่นับถือศาสนาต่างๆ เกิดความเข้าใจต่อที่มา-ที่ไปของศาสนาที่ตัวเองนับถือ...หรือทำให้เกิดการเข้าถึง "แก่นสาระ" ในความเป็นศาสนานั้นเอง ซึ่งนอกจากมันจะทำให้เกิด "ความสมานฉันท์ในทางศาสนา" ขึ้นมาได้แล้ว มันยังทำให้เกิดการมองเห็นความแตกต่างระหว่างแนวคิดของฝ่ายศาสนากับฝ่ายวัตถุนิยม จนนำไปสู่ "การปฏิเสธ" หรือนำพามนุษย์ออกมาจากวัตถุนิยมหรือบริโภคนิยมขึ้นมาได้ รวมทั้งสามารถนำเอาศีลธรรมกลับคืนมาสู่โลกในขนาดข้างหน้าได้อีกครั้ง

ความพยายามนำพามนุษย์ออกมาจากวัตถุนิยมตามปณิธานของท่านพุทธทาส จึงไม่ได้เป็นเพียงแค่ว่าความพยายามจุดตั้งผู้คนออกจากความหลงใหลในทางวัตถุหรือความนิยมวัตถุแต่เพียงเท่านั้น แต่ยังเป็นความพยายามที่จะจุดตั้งผู้คนออกจากแนวคิดหรือทัศนคติแบบวัตถุนิยมในรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นปรากฏตัวอยู่ในรูปแบบของระบบการเมือง, เศรษฐกิจ, ระบบการศึกษาหรือวิถีคิดในระบบสังคมต่างๆก็ตาม หรือถ้าหากจะพูดกันตามศัพท์แสงแบบนักวิชาการแล้ว ก็อาจพูดได้ว่า...เป็นความพยายามที่จะ "เปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์" ที่ครอบงำมนุษยชาติมาในตลอดศตวรรษกันเลยทีเดียวได้...

๓. การเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์ในศตวรรษที่ ๒๑

อาจจะเรียกได้ว่า...ผลผลิตจากการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง -การปกครองของผู้คนผู้คนในยุโรปเมื่อประมาณ ๓๐๐ กว่าปีที่แล้ว ได้ก่อให้เกิด "การเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์" ครั้งมหิหารขึ้นมาในโลกสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ หรือจากเดิมที่มีผู้คนในโลกเคยนำเอาแนวคิดของฝ่ายศาสนา มาใช้เป็นรากฐานในการคิดระบบการเมืองการปกครอง, ระบบเศรษฐกิจ, การสร้างอารยธรรม, วัฒนธรรม, ประเพณีตามลักษณะพิเศษและตามสภาพแวดล้อมของตัวเอง ต่อเนื่องกันมานานนับเป็นหมื่นๆ แล่นๆ ปี มาเป็นการนำเอาแนวคิดแบบวัตถุนิยมที่ถูกแพร่สะพัดเข้าไปครอบงำโลกทั้งโลก มาใช้เป็นรากฐานในการสร้างระบบการเมืองการปกครอง, การเศรษฐกิจ และค่านิยมทางสังคมต่างๆ จนทำให้โลกทั้งโลกมีสภาพคล้ายคลึงกันไปแทบทั้งหมด

ซึ่งรากฐานแนวคิดในแบบวัตถุนิยมที่ว่านี้...มันได้นำพาโลกไปสู่ "ความอับตัน" ในทุกระบบ อย่างเห็นได้ชัดเจนและเป็นมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นความอับตันที่ปรากฏให้เห็นในระบบเศรษฐกิจ, การเมืองแต่ละชนิด, ความเสื่อมโทรมที่ปรากฏต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในระดับทั่วทั้งโลก, รวมไปถึงความอับตันไร้ทางออกที่ปรากฏขึ้นมาในความคิดความรู้สึกของปัจเจกบุคคล...

ระบบเศรษฐกิจ-การเมืองที่ถูกออกแบบมาจากรากฐานแนวคิดแบบวัตถุนิยมทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็ทุนนิยมหรือสังคมนิยมก็ตามที่ ล้วนแล้วแต่ก่อให้เกิด "ทางตัน" ที่หมุนวนกันเป็นวงรอบ เป็นวัฏจักรที่มีอัตราเร่งถี่ขึ้น, เร็วขึ้น, และสั้นลงยิ่งขึ้นทุกที จนแทบไม่น่าเชื่อเลยว่า ภายใต้แนวคิดนั้นมันได้ก่อให้เกิด "วัฏจักรแห่งสงครามระดับโลก" หรือความจำเป็นที่จะต้องใช้ "สงคราม" เป็นทางออกจากความอับตันในลักษณะที่ว่านี้ ติดต่อกันมาถึง ๓ ครั้งภายในช่วงระยะเวลาแค่ศตวรรษเดียวเท่านั้น...???

นั่นก็คืออุบัติการณ์ของสงครามโลกครั้งที่ ๑, สงครามโลกครั้งที่ ๒ และสงครามเย็นระหว่างฝ่ายทุนนิยมกับฝ่ายคอมมิวนิสต์ที่เพิ่งจะยุติลงไปในปลายศตวรรษที่ผ่านมา แต่เพียงแค่นี้เริ่มต้นขึ้นศตวรรษใหม่กันไม่กี่ปี มันก็ได้ผลิตสงครามระดับโลกที่เรียกกันว่า... "สงครามกับการก่อการร้าย" แลระบาดไปทั่วทั้งโลกขึ้นมาอีกครั้ง...???

ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมได้สร้างสถาบันทางเศรษฐกิจอันใหญ่โต, อู้ยอ้าย, เทอะทะขึ้นมาพร้อมๆ กับการทำลายเสรีภาพในระดับปัจเจกบุคคลลงไปแทบจะสิ้นเชิง และก่อให้เกิดความล่มสลายลงไปในระดับโลก ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่เริ่มต้นด้วยเสรีภาพในการแข่งขันของปัจเจกบุคคล, บริษัท, ไปจนถึงระดับประเทศ ก็ต้องหวนกลับมาสู่การกีดกัน, การปกป้องผลประโยชน์ของตัวเอง หรือหวนกลับไปสู่ "การผูกขาด" ครั้งแล้วครั้งเล่า และเมื่อใดก็

ตามที่มีการผูกขาดก้าวมาถึงทางตัน...การใช้ "สงคราม" เป็นทางออก ก็จึงเกิดขึ้นรอบแล้วรอบเล่า ช้ำแล้วช้ำเล่า และในแต่ละครั้งมันได้ยกระดับการล้างผลาญทำลายมนุษยชาติรุนแรงยิ่งขึ้นในทุกขณะ...

สภาพบรรยากาศที่ห่อหุ้มโลก เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด ทันทีที่ช่วงเวลาที่เราเรียกกันว่า "ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม" ได้ปรากฏตัวขึ้นมา สัดส่วนของก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ในชั้นบรรยากาศที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจนมีปริมาณมากถึง ๗๕๐ พันล้านตันอยู่ในขณะนี้ ถือว่าเป็นปริมาณที่สูงที่สุดในรอบ ๔๒๐,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา และยังมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นไปตามแรงผลักดันของระบบเศรษฐกิจเท่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้ไม่น้อยกว่า ๖,๐๐๐ ล้านตันต่อปี สภาพเช่นนี้...ได้รับการยืนยันด้วยข้อพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ชัดเจนแล้วว่า ย้อนนำไปสู่ความหายนะของโลกทั้งโลกได้โดยไม่ต้องสงสัย ไม่ว่าแผ่นดิน, มหาสมุทร, แม่น้ำ, ชีวิตมนุษย์และสัตว์, พืชพันธุ์ต่างๆ ฯลฯ แล้วล้วนแต่อยู่ในสภาพคอยมหากลิญผู้ที่กำลังย่างกรายเข้ามาไม่เกินไปกว่าช่วงศตวรรษนี้แน่ๆ...

ลึกลงไปถึงระดับอารมณ์ความรู้สึกของปัจเจกบุคคลที่มีชีวิตอยู่ในโลกวัตถุนิยม ได้เกิดภาวะที่นักจิตวิเคราะห์บางรายเรียกขานเอาไว้ว่า ภาวะ "วิกฤตทางจิตวิญญาณ" (Spiritual Crisis) ดังที่ "อิริค ฟรอมม์" นักจิตวิทยาชาวเยอรมันอธิบายเอาไว้ในรายละเอียดว่า "นับตั้งแต่มนุษย์ได้จำเริญรอยตามลัทธิเหตุผลนิยม (วัตถุนิยม) มาจนถึงจุดที่ลัทธิเหตุผลแปรตัวเองมาเป็นความรู้เหตุผลอย่างร้ายกาจ หรือนับตั้งแต่ยุคเคสคาร์ต เป็นต้นมา มนุษย์ที่ได้แยกความคิดออกจากอารมณ์ยิ่งขึ้นทุกขณะได้กลายเป็นหุ่นยนต์ แปรแยกจากตัวเอง จากเพื่อนพ้อง จากธรรมชาติ มีชีวิตแล้วก็ตาย...ไม่ต่างไปจากสิ่งของชิ้นหนึ่งในจำนวนสิ่งของนับล้านชิ้นที่เขาผลิตขึ้นมา..." ???...???

ภายใต้สภาพเช่นนี้เองที่ทำให้ผู้คนจำนวนไม่น้อยที่อยู่ในแวดวงการเมืองการปกครอง, เศรษฐกิจ, นักคิด, นักปรัชญารวมไปถึงกระทั่งนักวิทยาศาสตร์ยุคใหม่ ฯลฯ ต่างก็ได้อมองเห็นปัญหาและพยายามสะท้อนทัศนะที่ตัวเองมีปัญหามันในระบบต่างๆ ออกมาด้วยกันมากมาย...ระบบการเมืองการปกครองที่ถูกผลิตขึ้นมาบนรากฐานแนวคิดแบบวัตถุนิยมได้เคยถูกวิจารณ์โดยนักคิดชาวรัสเซียอย่าง "ลีโอ ตอลสตอย" เอาไว้ว่า "ไม่ต่างอะไรไปจาก "ความพยายามก่อตั้งศีลธรรมนอกศาสนา" หรือ "ความพยายามปลูกต้นไม้ขึ้นมาใหม่ โดยการถอนต้นเดิมมาปลูกและไม่ได้นำรากของมันติดมาด้วย" และทำให้การแพร่กระจายอิทธิพลทางการเมืองของชาวตะวันตกไปสู่โลกทั้งโลกถูกโจมตีด้วยคำอันเผ็ดร้อนว่า "ไม่ต่างอะไรไปจากการสมานฉันท์ของสหพันธ์กลุ่มอาชญากรที่ทำการขโมย ปล้นสะดม ช่มชืดกันกระทำซ้ำๆ ซากๆ บนบุคคลและมวลชนโดยปราศจากความเจ็บปวดในใจอันเนื่องมาจากการปลดปล่อยตัวเองออกไปจากศาสนาทั้งปวง..."

เช่นเดียวกับการมองเห็นความเลวร้ายของระบบเศรษฐกิจอันมีที่มาจากแนวคิดแบบวัตถุนิยม ที่ทำให้ "อี.เอฟ. ชูมคเกอร์" นักเศรษฐศาสตร์ชาวเยอรมันวิจารณ์เอาไว้ว่า "มันเป็นเครื่องจักรที่ใหญ่โตมหึมาที่ก่อให้เกิดการกระจุกตัวของพลังงานทางเศรษฐกิจอันไพศาล และกำลังแสดงอาการพองตัวร้ายกาจต่อมนุษย์และสภาพแวดล้อมหนักยิ่งขึ้นเรื่อยๆ" และสิ่งที่เขาเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหามันในระบบที่ว่านี้ก็คือ การหาทาง "เปลี่ยนแปลงแนวคิดในระดับรากฐาน" เพื่อสร้าง "เศรษฐศาสตร์แห่งความถาวร" ขึ้นมาใหม่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแนวคิดตามความเห็นของ "ชูมคเกอร์" นั้นไม่ได้มีอะไรยากไปกว่า การเปลี่ยนทัศนคติในระดับรากฐานของระบบเดิมที่ผูกพันอยู่กับทัศนะแบบวิทยาศาสตร์" ซึ่งไม่ได้บอกอะไรกับเราเลยในเรื่องของความหมายของชีวิต" โดยการหันกลับมาหาแนวคิดดั้งเดิมด้วยการ..."เราจะต้องเริ่มต้นด้วยการยอมรับมรดกของจิตวิญญาณที่นอกเหนือไปจากร่างกาย ยอมรับมรดกของธรรมชาติอันถาวรและจะต้องทำให้การยอมรับนี้ฝังอยู่ในศรัทธาที่เรามีต่อชีวิต..."

ไม่ต่างไปจากผู้คนที่อยู่ในแวดวงอีกหลายแวดวงจำนวนมากมาย ที่มองเห็นความอัปตันของระบบแต่ละระบบไปในทิศทางเดียวกันและเกิดข้อสรุปไปในแนวทางเดียวกันมานับตั้งแต่ศตวรรษที่แล้วจนมาถึงต้นศตวรรษนี้ว่า บรรดาความอัปตันทั้งหลายที่ปรากฏให้เห็นชัดเจนในทุกๆ ระบบนั้น ล้วนแล้วแต่มีที่มาจากแนวคิดแบบวัตถุนิยมที่ถูกสอดแทรกอยู่ในระบบทุกระบบหรือถูกนำไปใช้เป็นรากฐานในการผลิตระบบแต่ละระบบขึ้นมาั่นเอง...

ความพยายามผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิดในทุกๆ ระบบ หรือ "การเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์" ครั้งใหม่ ก่อนหน้าที่ความล้มเหลวในระดับมหากลิญมันจะปรากฏต่อมนุษยชาติและต่อโลกทั้งโลกภายในศตวรรษนี้ ก็จึงปรากฏให้เห็นเป็นข้อเสนออยู่ในหมู่นักคิด, นักปรัชญา, นักวิทยาศาสตร์, นักการศึกษา, นักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ฯลฯ หลายต่อหลายราย จนกลายเป็นกระแสความคิดที่ก้าวหน้าและทันสมัยที่สุดในยุคนี้ และแน่นอนที่สุดว่า...การเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์ที่ว่านี้ ก็ไม่ได้มีอะไรยากไปกว่าความพยายามจุดสติปัญญาให้ออกมาจากแนวคิดในแบบวัตถุนิยม หรือแทบไม่ได้แตกต่างอะไรไปจากความพยายามของท่านพุทธทาสภิกขุที่พยายาม "นำมนุษย์ออกจากวัตถุนิยม" ตามปณิธานที่ท่านได้ประกาศเอาไว้เป็นมรดกนั่นเอง และการจุดสติปัญญาออกมาจากวัตถุนิยมตั้งแต่ระดับ "รากฐานแนวคิด" นี้เอง...ก็คือการทำให้มนุษย์กลับมายอมรับแนวคิดในด้านศาสนาหรือการนำเอาศีลธรรมกลับคืนมาสู่โลกและเยาวชนในอนาคตข้างหน้านั่นเอง...

บรรดาสิ่งต่างๆ ที่ท่านพุทธทาสได้เขียน, คิด, เทศนาเอาไว้ทั้งหมด ไม่ว่าจะปรากฏอยู่ในรูปแบบของการอธิบายความถึงแก่นสาระของพุทธศาสนา การกล่าววิพากษ์วิจารณ์ระบบการเมืองการปกครอง, ระบบเศรษฐกิจ, ระบบการศึกษา หรือค่านิยมทางสังคมในรูปแบบต่างๆ จึงไม่ใช่เป็นเพียงแค่การบรรยายเทศนาไปตามคัมภีร์ การบรรยายตีฉันทินินทาปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงที่ท่านมีชีวิตอยู่ไปแล้วซ้ำๆ ซากๆ ก็หาใช่เป็นความพยายามก่อการเคลื่อนไหวอย่างเป็นระบบ อย่างมีจุดมุ่งหมาย และไม่ใช่ว่าเป็นแค่จุดมุ่งหมายในระดับแคบๆ แค่นี้เพียงขอบเขตของ ตัวบุคคล, สังคม, หรือประเทศใดประเทศหนึ่งเท่านั้น หลายต่อหลายครั้งที่ "พระบ้านนอก" ผู้ไม่ได้เรียนจบ "เปรียญธรรม ๔" มาเลยนี้แหละ...ได้เคยกล่าวถึงจุดมุ่งหมายในระดับกว้างขวางถึงขั้น...ความหวังที่จะเห็น "สันติภาพของโลก" อันเป็น "สันติภาพถาวร" อีกด้วย ไม่ใช่สันติภาพที่เกิดขึ้นภายใต้ "การพักรบชั่วคราว...เพื่อเตรียมที่จะทำสงครามใหญ่ในเวลาต่อมา"

และความหวังที่จะเห็นสันติภาพถาวรปรากฏขึ้นบนโลกของท่านพุทธทาส ก็เกิดขึ้นบนจุดมุ่งหมายในการนำมนุษย์ออกจากวัตถุนิยมนี้แหละ เป็นสำคัญ หรือนำพามนุษยชาติกลับคืนไปสู่ความเข้าใจต่อแก่นสาระของศาสนาทั้งหลาย นำเอาพลังความสมานฉันท์ทางศาสนามาใช้สร้างสันติภาพถาวรขึ้นมาในโลกก่อนหน้าที... "ศีลธรรมไม่กลับมา..โลกจะวินาศ" ??? ???

ท่านพุทธทาสสัมพันธ

ท่านพุทธทาสกับผมรู้จักกันมาตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองสมัยนั้น (24 มิถุนายน 2475) ช่วงนั้นผมได้เดินทางไปกับคณะภิกษุสงฆ์ ในคณะธรรมยาตราสู่ประเทศพม่าและอินเดีย โดยการนำของพระภิกษุโลกนาถ ชาวอิตาลี ในครั้งกระนั้นก็มีบุคคลสำคัญอีกท่านหนึ่งคือท่านปัญญาหนังกฤษ ร่วมเดินทางไปด้วยกันในคณะและได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ณ มหาวิทยาลัยศาสนาดินิกัตัน ส่วนกระผมนั้นได้ทำหน้าที่เป็นเลขานุการส่วนตัวของศาสตราจารย์ตันยูนชาน ซึ่งท่านดำรงตำแหน่งเป็นคณบดีจีน-อินเดีย

ระหว่างนั้นผมได้ติดต่อรับใช้ท่านอาจารย์พุทธทาส โดยการแสวงหาหนังสือเกี่ยวกับความเจริญของทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ และได้เขียนหนังสือส่งมาบรรยายพฤติกรรมเหล่านี้ให้แก่วารสารพุทธศาสนารายสามเดือนเป็นประจำของคณะธรรมทานไชยาของท่านพุทธทาส ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี โดยมีท่านศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นหัวหน้าคณะบรรณาธิการ

นามของท่านพุทธทาสเป็นที่เลื่องชื่อลือไกลไปทั่วโลก จนกระทั่งในที่สุดเมื่อราว พ.ศ. 2488 ชื่อเสียงและคุณงามความดีของท่านก็ยิ่งแพร่หลายสืบมา จนได้รับการยกย่องให้เป็นปูชนียบุคคลท่านหนึ่งขององค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก

ท่านพุทธทาส มักจะขี้กมไม่เท่าของท่านนำหน้าพวกเราไปเยี่ยมชมสถานที่ต่างๆ ในบริเวณสวนโมกขพลาราม คำว่าสวน “โมกขพลาราม” กระผมขออธิบายความหมายว่า “อารามอันก่อให้เกิดพลังแห่งความหลุดพ้น” ซึ่งมีความสัมพันธ์กันกับทุกหย่อมหญ้า และสถานที่อีกแห่งหนึ่งซึ่งอดกล่าวถึงมิได้คือ วัดธารน้ำไหล ซึ่งมีความเชียวชุมชื่นและความเงียบสงบ เหมาะแก่การบำเพ็ญภาวนาศิลและปฏิบัติธรรม ที่น่ากล่าวถึงอีกประการหนึ่งก็คือ จะมีผู้คนไปร่วมปฏิบัติธรรม โดยมีการร่วมกันสร้างอาคารเพื่อไว้ใช้ปฏิบัติธรรมร่วมกัน เลยทำให้ผู้คนทั่วไป ณ วัดธารน้ำไหลแห่งนี้ได้รู้จักกันฉันมิตร เช่น ตระกูลอาจารย์เฟื่องฟู และอาจารย์ฟุ้งเฟื่อง เครือตระกูลซึ่งอาจารย์ทั้งสองท่านนี้เป็นที่รู้จักของชาวสวนโมกข์เป็นอย่างดี และสถานที่ที่น่าประทับใจอีกแห่งหนึ่ง คือ โรงมหรสพทางวิญญาณ ซึ่งทำให้กระผมประทับใจในหลายสิ่งหลายอย่าง ล้วนแล้วแต่เป็นหลักธรรมคำสอนให้มนุษย์รู้จักการเดินทางสายกลาง ซึ่งท่านพุทธทาสจะกล่าวอยู่เสมอว่านั่นคือ “ตถตตา” หมายความว่ามันก็เป็นเช่นนี้เอง

เพื่อเป็นการสดุดีเกียรติคุณของท่านพุทธทาส ไคร่ขอสรุปด้วยบทประพันธ์ ดังต่อไปนี้

ท่านพุทธทาส	ทาสพระพุทธ	สุดเลิศล้ำ
เป็นยอดธรรม	ธรรมแสง	แห่งชั้นอม
เป็นประทีป	สดุดี	ศรีภิรมย์
ที่พุทธศาสน์	ชื่นชม	ตลอดกาล ฯ

ดร. กฤษณา กุศลาลัย (ศิลปินแห่งชาติปี 46 สาขาวรรณศิลป์)

ศ. เรืองอุไร กุศลาลัย

ท่านพุทธทาสในความทรงจำของผม
กฤษณา กุศลาลัย
ปาฐกถาพุทธทาสภิกขุมหาเถระ ครั้งที่ ๕
แสดง ณ ลานหินโค้ง สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี สยามภาคใต้
เมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๔๑

กราบสวัสดีพระเดชพระคุณท่านอาจารย์โพธิ์ พระเดชพระคุณพระเถระนเถระทุกท่าน และสวัสดีพี่น้องญาติธรรม ที่ได้เมตตาใช้เวลามาฟังผมเล่าเรื่องเก่าในวันนี้

ผมต้องขอสารภาพว่า ผมรู้สึกตื่นเต้นมากในวันนี้ ทั้งๆ ที่นี่ก็เกือบ สองทุ่มแล้ว อากาศก็เริ่มเย็นแล้ว ที่ว่าตื่นเต้นนั้นเพราะว่า ผมรู้สึกเหมือนกับว่า ท่าน “พ่อ” ของเรา คือท่านอาจารย์พุทธทาสนี่ยังอยู่ ยังอยู่ที่นี้ จะเป็นด้วยวิธีใดก็แล้วแต่ เหมือนกับท่านยังฟัง ยังเห็นเรามาชุมนุมกันในวันนี้ เหมือนกับเมื่อครั้งท่านยังมีชีวิตอยู่

คุณเมตตาได้แนะนำผมต่อพระเดชพระคุณ และแก่ญาติธรรมทั้งหลายว่า ผมมีเรื่องเก่า ๆ ที่จะมาเล่าให้ฟัง ครับ เรื่องของผมนั้น อยากจะพูดว่า เป็นเรื่องประวัติศาสตร์ไปแล้ว เพราะว่าได้เกิดขึ้นตั้ง ๖๐ กว่าปีแล้ว คุณเมตตาได้แนะนำผมว่าเวลานี้ผมอายุย่างเข้า ๗๘ ปี ผมปีวอกครับ แต่ก่อนที่ผมจะเข้าเรื่องนะครับ ผมขอประทานโทษ ดุโน้ตที่ผมได้เขียนมาไว้หนอยนะครับ

ผมต้องขอขอบคุณนะครับ ที่ได้รับเกียรติให้มาพูดในวันนี้ เป็น “ปาฐกถาพุทธทาสภิกขุมหาเถระ ครั้งที่ ๕” ผมเห็นรายนามเจ้าภาพ ซึ่งจัดให้มีงาน “สัปดาห์พุทธทาสรำลึก” ขึ้นนี้ ก็รู้สึกปลื้มใจเหลือเกิน คือมีเจ้าภาพถึง ๔ ราย ด้วยกัน ผมขอทบทวนความทรงจำของพระคุณเจ้า พระเถระนเถระ และพี่น้องโดยธรรมนะครับว่ามีใครบ้าง มี ๔ สถาบัน ด้วยกันนะครับ

สำหรับผมนั้นที่ปรากฏตัวที่นี้ได้ก็เพราะว่า เจ้าภาพรายหนึ่ง ได้แก่ มูลนิธิโกลดิมทอง ซึ่งหัวหน้าทีม คุณฐิติมา คุณดิเรกานนท์ ก็มาปรากฏตัวอยู่ที่นี้เหมือนกัน เมื่อตอนเย็นได้พบกันนะครับ ผมมาที่นี้ได้ก็ด้วยความเมตตาของมูลนิธิ คืออุตสาหะเมตตาให้เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิไปรับผมถึงบ้าน บ้านผมอยู่พวานนภธนบุรีนะครับ พาไปส่งรถไฟ หาที่นั่งที่นั่นอะไรซึ่งจ้องแล้วให้เสร็จ แล้วก็เมื่อเดินทางมาถึงที่นี้เมื่อเช้า ก็ยังมีเจ้าหน้าที่อุตสาหะไปรับผมที่สถานีรถไฟ นี่เป็นเจ้าภาพหนึ่งนะครับ และต่อจากนั้นก็ มี สวนโมกขพลาราม, ธรรมทานมูลนิธิ นะครับ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช พบกับอาจารย์ปัญญา พงษ์พานิช

เมื่อตะกี้นี้ ท่านอุตสาหะมาฟัง มาว่าผมมาเราด้วย นี่ก็เป็นเจ้าภาพอีกรายหนึ่ง ต่อไปก็คือ สวนสร้างสรรคณาคร -บวรรัตน์ นี่ชื่อเพราะมาก แล้วก็ เสริมสิกขาลัย นอกนั้นก็ มี คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา เรียกว่า ศ .พ.พ. นี่เป็นเจ้าภาพที่ ๗ แล้วก็ หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ซึ่งเป็นเจ้าภาพรายสุดท้ายที่ ๘ ทั้งหมด ๘ สถาบัน

นี่นะครับ ที่ร่วมกันจัดงานให้แก่ท่านอาจารย์ของเรา นับว่าเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ทีเดียว ผมมาคิดว่า ถ้าเมื่อท่านอาจารย์ของเราจะมีไม่มากถึงเพียงนี้ละก็ จะหาเจ้าภาพร่วมงานกันตั้ง ๘ เจ้าภาพนี้ ไม่ง่ายเลยครับ

ผมเขียนให้ทราบแล้วว่า วันที่ผมมาปรากฏตัวที่นี่ อยากรจะฟื้นความหลัง ความหลังที่ผมให้ชื่อว่า “ท่านพุทธทาสในความทรงจำของผม” ความทรงจำนี้เกิดขึ้น ๖๐ กว่าปีแล้ว คือเกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๖ ปีที่ท่านอาจารย์มาก่อตั้งคณะธรรมทานในที่ที่ชานนี้นะครับ ก่อนหน้านั้นท่านอาจารย์พุทธทาส ไปอยู่ที่วัดปทุมคงคาเป็นเวลาเล็กน้อย ท่านเบ็ญจกมล ท่านก็เลยมาอยู่ที่นี้ แล้วก็มาตั้งคณะธรรมทาน ซึ่งต่อมามีบาร์มีเหลือล้น จนกระทั่งเรานาติพี่น้องโดยธรรมทั้งหลายได้มาพบปะกันที่นี่ ผมคิดว่าถ้าไม่มีท่านอาจารย์แล้ว เราคงจะไม่มีโอกาสมาพบ มาสังสรรค์กัน เหมือนพี่น้องโดยธรรมอย่างนี้หรอกครับ

ท่านพระคุณเจ้าและท่านพี่น้องญาติธรรมทั้งหลายคงจะแปลกใจนะครับว่า ผมไปยังไม่มาอย่างไรถึงไปมีความทรงจำเกี่ยวกับท่านอาจารย์พุทธทาสได้ ผมจะขอเล่าอยู่

สำหรับบรรดาพระคุณเจ้าและญาติธรรม ซึ่งมีอายุ ๖๐ ปีขึ้นไปแล้ว คงจะเคยได้อินแล้วนะครับว่า เมื่อปี ๒๔๗๖ ปีที่ท่านอาจารย์มาตั้ง “คณะธรรมทาน” ที่นี้ ในปีเดียวกันนั้นสำหรับผู้ที่สนใจประวัติของศาสนาพุทธในเมืองเรา คงจำกันได้ว่า มีพระฝรั่งชาติอิตาลีชื่อ “โลกนาถ” คำว่าโลกนาถนี้ดูเหมือนพระเถรานุเถระหลายองค์ของไทยเรา ไม่ค่อยพอใจที่พระฝรั่งองค์นี้ มาบังอาจตั้งฉายาของท่านว่าโลกนาถ “โลกนาถ” แปลว่า เป็นนาค เป็นนายของโลก ดูเหมือนคำนี้จะใช้สำหรับพระพุทธรูปเท่านั้น โดยเหตุนี้พวกเราหลายคน ทั้งคฤหัสถ์ และทั้งพระ รู้สึกจะไม่พอใจนัก ที่พระโลกนาถ-พระฝรั่งมาตั้งชื่อนี้ พระฝรั่งชาติอิตาลีนั้นนะครับ ชาติอิตาลีก็จริง แต่ไปเกิดในอเมริกา อเมริกาที่เป็นแผ่นดินทอง คนฝรั่งหรือคนต่างชาติไปชุดทองที่นั่นนะ อันใดก็ฉันนั้นแหละ ครอบครัวยุโรปของพระโลกนาถไปอยู่ที่อเมริกา พระโลกนาถก็เกิดในอเมริกา เกิดในอเมริกาถึงสัญชาติอเมริกัน และก็ไดศึกษาแบบคนที่มีการศึกษาดีทั่ว ๆ ไปในอเมริกา พระโลกนาถเรียนทางวิทยาศาสตร์ สำเร็จได้ปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัย Columbia ด้วยความสนใจทางศาสนา ท่านก็หันมาศึกษาศาสนาพุทธ ผมจะขอเล่าอยู่ นะครับ เพราะเรื่องนี้ยาว ถ้าจะให้พูดกันละก็ พูดได้งานทีเดียว ทั้งเรื่องพระโลกนาถก็ดี และผมมารู้จักกับท่านอาจารย์พุทธทาสได้ยังไงก็ดี เรื่องยาวมาก ผมจะรวบรัดนิดหน่อย เพราะว่าคุณท่านอาจารย์ทวิศักดิ์ (พระทวิศักดิ์ จิระมุนี) บอกว่า หลังจากผมพูดแล้ว คงจะมีการให้โอกาสตั้งคำถาม-คำตอบกันบ้าง สำหรับท่านพระเถรานุเถระ หรือญาติพี่น้องทั้งหลายที่คงอยากจะทำ

กล่าวโดยย่อก็คือ พระโลกนาถเมื่อเรียนอย่างทางโลกสำเร็จแล้ว เป็นบัณฑิตทางวิทยาศาสตร์แล้ว ก็สนใจทางศาสนาพุทธ มีศรัทธาแก่กล้ามาก มาบวชเป็นพระภิกษุเหมือนพระสงฆ์องค์เจ้าที่เราเห็นในเมืองไทยเราเนี่ย มาบวชที่พม่า บวชที่พม่าแล้วพระโลกนาถมีศรัทธาแก่กล้ามาก อยากจะให้ศาสนาพุทธที่ท่านถือว่าย่อม เป็นคู่มือมนุษย์ เป็นอะไรก็แล้วแต่ของมนุษย์ชาติที่ชาติไม่ได้เนี่ย อยากรจะให้เผยแพร่ไปยังพวกฝรั่ง แล้วก็ด้วยความรู้สึกอยากจะทำศาสนาพุทธ ให้ไปเป็นที่รู้จักทางยุโรปและอเมริกานี้ ท่านจึงมีโครงการที่จะนำพระภิกษุสามเณรชาติต่างๆ ในเอเชียที่ถือศาสนาพุทธ ไปฝึกอบรม ไปเรียนวิชาธรรมทูตที่อินเดีย และก็ด้วยความประสงค์อันนี้ ท่านจึงมาเมืองไทย ซึ่งก่อนหน้านั้นท่านทำมาในพม่า อันเป็นประเทศที่ท่านบวช “ทำ” หมายถึงจัดให้นักศึกษาพระหนุ่มเณรน้อยพม่าไปศึกษาที่อินเดีย ทำที่พม่าก่อน แล้วก็มาที่สองที่ประเทศไทย ประเทศต่อไปนั้นจะเป็นศรีลังกา ท่านตั้งใจจะไปชมด้วย แต่ว่าโครงการเขมรนั้นได้เลิกกันไป

การที่ท่านมุ่งมาทางประเทศที่นับถือศาสนาพุทธแบบ “เถรวาท” ก็เพราะว่า ท่านเห็นว่าพุทธศาสนาแบบเถรวาท เป็นศาสนาวิทยาศาสตร์ ซึ่งคงทนต่อการพิสูจน์ สมควรที่จะให้พวกฝรั่งรู้ แม้ว่าใครก็ตาม ที่เก่งกาจทางศาสนาคริสต์หรือศาสนาอื่นเพียงใดก็ตาม ศาสนาพุทธจะสามารถสู้ได้เสมอและจะชนะด้วย ด้วยความรู้ที่อันจริงใจนี้ ท่านมาเมืองไทย ท่านใช้คำว่า “ภิกษุสามเณรใจสิงห์ Lion-hearted Bhikkhus and Samaneras” ท่านมาเมื่อเดือน

มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นปีเดียวกันกับที่ท่านอาจารย์พุทธทาสมาตั้งคณะธรรมทานอย่างที่เรียนให้ทราบแล้ว และเป็นปีเดียวกันกับที่นิตยสารราย ๓ เดือนคือ “พุทธศาสนา” ซึ่งเดี๋ยวนี้มีโฉมหน้าใหม่แล้ว ได้เริ่มก่อตั้งขึ้นในปี ๒๔๗๖

เป็นการบังเอิญที่ประหลาดมาก พระโลกนาถมาในปีนั้น ท่านอาจารย์ตั้งคณะธรรมทานในปีนั้น ออกหนังสือราย ๓ เดือน ชื่อ พุทธศาสนา ในปีนั้น

พระโลกนาถมาพักอยู่ที่วัดบวรฯ (บวรนิเวศวิหาร, กรุงเทพฯ) และถ้าผมจำไม่ผิด ท่านอาจารย์พุทธทาส บวชแล้ว มาจากวัดปทุมคงคาแล้ว มาอยู่ที่นี้ พอได้ข่าวพระโลกนาถมา ท่านก็ขึ้นกรุงเทพฯ ไปพบกับพระโลกนาถ ตอนนั้นท่านอาจารย์ของเรา จะอายุประมาณ ๒๗ -๒๘ พรรษายังไม่ถึง ๓๐ ก็ไปพบกับพระโลกนาถ ที่กรุงเทพฯ

ฝ่ายบักชีได้ของเมืองไทยเรา มีพระอีก ๒ รูป ซึ่งเดี๋ยวนี้ยังอยู่ในความทรงจำของผมดี ได้ไปหาพระโลกนาถ ไปไต่ถามว่า ท่านมีโครงการยังไร จะไปเผยแพร่ศาสนา จะเอาพระภิกษุสามเณรไทยไป อบรมศึกษาอย่างไร จะได้เป็นธรรมทูตต่อไป ก็ไปพบพระโลกนาถที่วัดบวรฯ ที่ผมอยู่ถึง ๒ ท่านหลังนี้ คือท่านหลวงพ่อบัญญานันท์

ปัจจุบันมีสมณศักดิ์เป็น “พระธรรมโกศาจารย์” นี้อีกหนึ่ง ซึ่งเดี๋ยวนี้ท่านก็อายุ ๘๐ กว่าแล้ว และองค์ที่สองคือท่าน บ.ช. เขมาภิรต (มรณภาพแล้ว) ชาวจังหวัดหลังสวน ชุมพร ๒ องค์นี้ผมจำได้ดี นอกนั้นก็ยังมีพระเถระจากบักชีได้อีกหลายองค์ คณะพระโลกนาถรวมแล้วเมื่อออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปอยุธยา ไปลพบุรี มีประมาณ ๑๐๐ กว่ารูปครับ ในจำนวนนี้ที่ผมจำได้แม่น ๆ ก็คือท่านปัญญาฯ และท่าน บ.ช.ฯ

ท่านปัญญาฯ เดิมท่านชื่อ “มหาปิ่น” ฉายาท่าน “ปทุมุตตโร” เป็นนักเทศน์ตั้งแต่ไปกับพระโลกนาถแล้ว ส่วนท่าน บ.ช.ฯ นี้ชื่อคฤหัสถ์ ท่านชื่อบุญชวน “บุญชวน เขมาภิรต” ตอนหลังเป็น “พระราชาญาณโกวิ” เป็นนักเขียน อยู่หลังสวน ชุมพร เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่เคยไปมาหาสู่กันทั้ง ๓ องค์นี้ คือท่านพุทธทาส ท่าน บ.ช.เขมาภิรต และท่านปัญญาฯ ไปเยี่ยมพระโลกนาถที่วัดบวรฯ ที่กรุงเทพฯ และเมื่อได้พูดจาไต่ถามอะไรกันเรียบร้อยแล้ว ท่าน บ.ช.ฯ กับท่านปัญญาฯ ก็มีจิตศรัทธาร่วมไปกับคณะพระโลกนาถ

ส่วนท่านอาจารย์พุทธทาสนั้น ได้ยินว่าพระโลกนาถชวนเหมือนกัน บอกไปด้วยกันมัย ไปรับใช้ศาสนา ตอนนั้นท่านยังไม่ได้ใช้ชื่อพุทธทาสนะ ท่านชื่อ “มหาเงื่อม อินทปณฺโญ” พุทธทาสนี้ ท่านมาตั้งที่หลังครับ ผมได้ทราบว่าคุณท่านอาจารย์พุทธทาสตอบว่า “อย่าให้ไปเลย เพราะผม” คือท่านพุทธทาส “มีงานที่จะต้องทำในเมืองไทย และเป็นงานที่กำลังเริ่มใหม่ด้วย” เป็นงานคณะธรรมทานที่นี้แหละ

สรุปแล้ว ทั้ง ๆ ที่ก็เลื่อมใสกับโครงการของพระโลกนาถไม่น้อยเหมือนกัน ท่านพุทธทาสก็ไม่ได้ไป ก็ไปแต่ท่านปัญญาฯ กับ ท่าน บ.ช.เขมาภิรต

คณะพระโลกนาถเมื่อประกาศโฆษณานาที่วัดบวรฯ ก็มีพระเถรไทยไปสมัครเป็นสมาชิก เรียก “คณะมหาจาริก” นะครับ ภาษาอังกฤษเขาเรียก Expedition เมื่อออกจากกรุงเทพฯ นั้น ได้ทราบว่ามีสมาชิกประมาณ ๑๐๐ รูป เป็นพระเถระนะครับ พระโลกนาถไม่รับคฤหัสถ์ใครจะไปกับก็ต่อของอนุญาติทาง

บ้านหรือ ผู้ปกครองบวชเป็นพระเณรไป ถึงจะไปได้ คณะพระโลกนาถออก เดินทางจากกรุงเทพฯ ประมาณกลางเดือนมกราคม ๒๕๗๖ ออกจากวัดบวรฯ เดินด้วยเท้ามุ่งหน้าไปทางอยุธยา ลพบุรี นครสวรรค์ แล้วก็ขึ้นเหนือไป

พระคุณเจ้าและญาติธรรมคงจะสงสัยว่า คำว่า “เดินด้วยเท้า” คณะพระโลกนาถนั้นมีระเบียบหลายอย่างซึ่งเข้มงวดมากในการปฏิบัติ ท่านคือ “อูดคงคร” เป็นต้นว่าฉันคนเดียว ต้องอยู่โคนต้นไม้ ไม่ฉันเนื้อสัตว์ มีข้อปฏิบัติอย่างนี้หลายข้อ ซึ่งค่อนข้างจะเข้มงวด ยิ่งถ้าตาม คณะพระโลกนาถก็ออกเดินทางไปอยุธยา ลพบุรี แล้วก็นครสวรรค์

ผมเป็นคนนครสวรรค์ เกิดที่ปากน้ำโพ ผมอายุได้ ๑๓ ปี ผมบวชครั้งแรก ถ้าคิดตาม พ.ศ. ก็ ๒๕๖๓ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๓) ผมยังอยู่โรงเรียน เป็นเด็กกำพร้าครับ พ่อแม่ผมตาย ตั้งแต่ผมยังเล็ก เมื่อตอนที่พระโลกนาถไปถึง ผมยังอยู่โรงเรียน โดยอาศัยญาติพี่น้องเขาส่งเสียให้เรียน แต่ว่าในใจจริงๆ รู้สึกว่าเหนื่อย เหมือนเรือที่ไม่มีนายท้าย พระโลกนาถไปถึงนครสวรรค์มีพระเณร ไปด้วยประมาณร้อยรูป ก็ไปพักที่วัดคลังชั้นหรือวัดพรหมจริยวาส

ผมก็มาคิดดูว่า เราพี่น้องก็มีจริงแต่เราต้องดูแลตัวเอง ไม่มีใครมาเหลียวแลเราเหมือนมีพ่อแม่อยู่หรือ สำหรับเรื่องที่เป็นประวัติส่วนตัวของผมนั้นขอประทานโทษ รายละเอียดมีอยู่ในหนังสือที่ชื่อว่า “ชีวิตที่เลือกไม่ได้” ผมเกิดที่ไหน ลำบากยังไง พ่อแม่อยู่ยังไง มีอยู่ในนั้นหมด หนังสือเล่มนี้รู้สึกจะไปได้ดี วันนี้ผมก็เอามาฝากคุณเมตตาเล่มหนึ่ง อยู่ในหนังสือของข้างหน้านี้ เป็นหนึ่งในหนังสือที่ผมเขียนผมแปล ประมาณ ๓๐-๔๐ เล่ม ผมเอามาฝากกองตำราของคณะธรรมทาน

ทีนี้ก็จะกลับไปพูดถึงเรื่องชีวิตผม รู้สึกว่าเห็นจะอยู่เมืองไทยไม่ไหวแล้ว จึงสมัครใจไปกับพระโลกนาถ พระโลกนาถก็ให้ผมไปเอาใบรับรองจากผู้ปกครองมา

ผมอาศัยอยู่กับญาติซึ่งมีศักดิ์เป็นป้า ผมไปบอกป้า ป้าเขาก็บอก “เอ็งจะไปทำไม ไปกับพระฝรั่งมั่งค่า เสียไปตงไปตายข้าไม่รู้นะ” อะไรทำนองนี้ ผมก็ไปหาเพื่อนคนหนึ่ง เพื่อนคนนั้นเป็นคนกำพร้าพ่อ แต่แม่เขายังอยู่ ก็ไปขอให้แม่เขาเป็นผู้รับรอง เพราะพระโลกนาถนั้นมีระเบียบว่า ถ้าใครไปกับท่าน จะเป็นผู้ใหญ่หรือเด็กก็ตาม ต้องมีคนรับรอง ผมก็ให้แม่ของเพื่อนเป็นผู้ปกครองอนุญาตให้ไป การไปของผมก็ซุกซนมาก อยู่ในหนังสือที่ผมเขียนให้ทราบไปแล้ว บวชแล้วก็ไม่มีเงินจะซื้ออัฐบริวาร สบง จีวร บาตรเบ็ด ไม่มีทั้งนั้น แต่ก็โชคดีของผมได้คนมาช่วย สรุปแล้วผมก็ไป ไปกับพระโลกนาถได้

คณะพระโลกนาถพักอยู่ที่ปากน้ำโพ นครสวรรค์สัก ๒ สัปดาห์ได้ ก็เดินทางต่อไปพิษณุโลก จากพิษณุโลกก็เข้าแม่สอด แล้วก็ผ่านตาก ะแหวง เข้าป่าแม่สอด ป่าแม่สอดตอนนั้นก็เหมือนสมัยนี้ น้ำกล้วมาก สิงห์สาราสัตว์แยะเหลือเกิน ผมจำได้ว่า เมื่อคณะพระโลกนาถเข้าถึงป่าแม่สอดแล้ว พระเณรมีประมาณ ๒๐๐ กว่ารูป

ผมลืมเรียนไปว่า ระหว่างทางเวลาเราพัก เป็นต้นว่าพักที่นครสวรรค์สัก ๒ สัปดาห์ หรือที่พิษณุโลกสักครึ่งเดือนอะไรนี้ พระโลกนาถก็เที่ยวไปหาสมาชิกเพิ่ม เช่น ไปเชียงใหม่ ลำปาง ก็ได้พลพรรคพระเณรเพิ่มขึ้น มารวมกันที่พิษณุโลก แล้วก็เดินทางเข้าป่าแม่สอดดังที่ได้กล่าวแล้ว

ระหว่างที่เดินทางผ่านป่าแม่สอด คณะของเรา ๒๐๐ กว่ารูปทำให้ป่าเหลืองอร่ามไปด้วยจีวรพระ ดูเหมือนสมัยนั้นเดินทางจากตาก จนกว่าจะผ่านพันป่าแม่สอด เข้าใจว่ากินเวลา ๖ วันหรือ ๒ คืน คืนหนึ่งผ่านหมู่บ้าน พวกเราพระเณรอยู่ใต้ต้นไม้ ชาวบ้านเขาก็ยิงเสือ น้ำกล้วมาก เขายิงได้แล้วเขาเอามาถลกหนังตากแดด อันนี้เรื่องปลื้มย่อย

คณะของเราที่เดินทางเข้าพม่า สมัยก่อนการไปพม่าก็ยังงั้นแหละ ไม่มีพิธีรีตองอะไรมากก็เข้าได้ อังกฤษก็ปกครองพม่าอยู่ แต่พม่ากับเราก็เป็นประเทศเมืองพุทธ ถ้าดูหน้าตาไม่พูดจากัน ก็ดูเหมือนคนไทยเรานั่นแหละ ก็เดินทางไปจนถึง “ย่างกุ้ง” เมืองหลวงของเขา

ที่ผมใช้คำว่า “เดินด้วยเท้า” นี่ก็เป็นจริงอย่างนั้นคือ เดินด้วยเท้าจริงๆ แต่ถ้ามีช่วงไหนญาติโยมเขาปวารณาหรือศรัทธาจะจัดรถราเป็นพาหนะให้ เราก็ไป แต่น้อยมาก เพราะว่าคนตั้ง ๒๐๐ นี้จะให้ญาติโยมคนไหนมาหารถหาราให้ไม่ใช่ง่ายๆ สรุปแล้วพวกเราไปถึงพม่า ถึงเจดีย์ชเวดากอง เจดีย์ทองเหลืองอร่าม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพม่า พอดีเข้าพรรษา

คณะพระโลกนาถออกจากกรุงเทพฯ เดือนมกราคม รอนแรมไป ผ่านอยุธยา ลพบุรี นครสวรรค์ พิษณุโลก พอไปถึงย่างกุ้งก็เข้าพรรษาพอดี จะเดินทางไปอินเดียไม่ได้ ก็พักเข้าพรรษา เข้าพรรษาที่เจดีย์ทองของพม่านี้ เจดีย์ชเวดากองนี่ล่ะครับ

ทีนี้ พระคุณเจ้ากับพี่น้องทั้งหลายคงจะอยากทราบว่า คณะพระโลกนาถนี้ ไปยังไงมายังไง คล้ายๆ กับว่าไปไม่ถึงอินเดีย เพราะโครงการของพระโลกนาถตั้งใจเอาพระเณรไปถึงอินเดีย ไปสอนไปฝึกเป็นธรรมทูต

ระหว่างที่เดินทางกันนั้น ขอให้พี่น้องลองไปรดใช้จินตนาการ ดูก็แล้วกัน คน ๒๐๐ คน ไปจากทุกทิศทุกทางของเมืองไทย แล้วก็ป็นหมู่ๆ ทั้งนั้น

คณะที่ไปกับพระโลกนาถนั้น หลวงตาแก่ๆ มีไม่กี่องค์ นอกนั้นเป็นพระหนุ่มเณรน้อย อายุตั้งแต่รุ่นผมนี้รุ่นเล็กที่สุด ๑๒, ๑๓ ปีขึ้นไปจนถึง ๔๐, ๔๐ ปีกว่า ๆ ทีนี้การที่เอาคนทั่วประเทศจากทุกภาคไปรวมกัน แล้วก็เดินทางร่วมกันไปอย่างนี้ จริงอยู่เป็นพระเป็นเจ้าก็จริง แต่เวลานี้สมัยมนุษย์มันก็กรรมคา มีการหยอกล้อกันไปหยอกล้อกันมา ก็เกิดขัดใจกัน

ผมเป็นคนภาคกลาง เมื่อพูดถึงชาวใต้ทีไร ขอประทานโทษนะ เขาใช้คำว่าพวก “ทำพรีอ” ชาวภาคกลางหรือชาวอีสานก็เรียกพระเณรที่มาจากภาคใต้ว่าพวก “ทำพรีอ” แล้วก็เวลาพวกอีสานพูดอะไรพวกชาวใต้ก็ล้อบ้าง อะไรบ้าง ทั้งนี้เพราะไม่ใช่เอาผ้าเหลืองครองร่างกายแล้วจิตใจจะเป็นพระอรหันต์กันไปหมดก็หาไม่ เรื่องกระทบกระทั่ง อย่างนี้ไม่มีมาตลอดทางทีเดียว

เดี๋ยวนี้ผมมีอายุ ๗๕ ปี เมื่อตอนผมเป็นเด็กผมจำได้ว่า จะหาคนบักขีใต้ไปอยู่ทางเชียงใหม่ หรือจะหาคนเชียงใหม่ไปอยู่ทางใต้ไม่ค่อยมีหรือ บ้านใครใครอยู่ อยู่ใครนอน เพราะการคมนาคมลำบาก เดี่ยวนี้ชาวเหนือไปอยู่ใต้ ชาวใต้ไปอยู่เหนือ อีสานมาอยู่ทางใต้ มาทำสวนยางสวนยางเยอะเยอะไปหมด ปัจจุบันหนุ่มสาวทางใต้หรือหนุ่มสาวทางอีสานหรือหนุ่มสาวทางเหนือก็ตาม พูดภาษากลาง คือภาษากลางกรุงเทพฯ อันนี้ไม่ได้หมายความว่าภาษากรุงเทพฯ จะดีกว่า ไม่ใช่อย่างนั้น แต่เป็นความจริงที่ปัจจุบันประชาชนชาวไทยโดยมากจะพูดภาษากลางได้ คือภาษากลางกรุงเทพฯ

เรื่องกระทบกระทั่ง หยอกกันไป เข้ากันมา อะไรต่ออะไร ก็เลยเป็นสาเหตุทำให้แตกร้างกันในระหว่างคณะพระโลกนาถ จนกระทั่งเกิดตีกันระหว่างเณรด้วยกัน เณรที่ไปนั้นส่วนใหญ่ก็อยากจะไปเรียน อยากจะไปหาความรู้

พอไปถึงพม่า พม่ามันเป็นเมืองพุทธนะครับ พี่น้องที่เคยไปพม่าแล้วคงจะเห็นด้วยกับผม ครัทธานศาสนาเขาแก่กล้ามาก คำว่าครัทธานี้ ผมวัดจากวัตถุหรือเครื่องไทยธรรมที่เขาเข้ามาถวาย ซึ่งมียากหลายเหลือเกิน และก็เครื่องไทยธรรมเหล่านี้แหละเป็นมูลเหตุให้คณะพระโลกนาถแตกแยกกันที่สุดในที่วัดลานพระเจดีย์ชเวดากอง ประเทศพม่า

เรื่องมันเป็นอย่างนี้ครับ ของไทยธรรมทุกชิ้นจะเข้ากองกลาง แล้วพระโลกนาถจะแจกจ่ายไปตามพระเณร ทีนี้ถ้าแจกจ่ายนี้ รู้สึกว่าไม่ค่อยเป็นธรรมเดี๋ยวนี้ผมก็รู้สึกอย่างนั้น พระโลกนาถนั้น ท่านเป็นคนต่างประเทศ พูดไทยไม่ได้ ภาษาไทยก็ฟังไม่รู้เรื่อง ท่านก็เชื่อเณรองค์หนึ่งซึ่งพูดภาษาฝรั่งเศสได้นิดหน่อย พระโลกนาถพูดฝรั่งเศสได้ พระโลกนาถเชื่อเณรองค์นี้มาก จะแจกจ่ายของตามที่เณรองค์นั้นแนะนำ เลยเกิดความไม่เป็นธรรม ก็เลยเป็นเรื่องร้ายฉาน แตกกันใหญ่ระหว่างเจ้าพรรษาที่เจดีย์ชเวดากองนั่นเอง

ปรากฏว่าพระเณรส่วนใหญ่ที่ไปบอกว่าไม่ไปแล้วกับพระโลกนาถ เรียกชื่อพระโลกนาถว่า "โลกาวินาศ" ไม่ใช่โลกนาถ เหล่านี้มันเป็นเรื่อง กิเลสของคนไม่ใช่เรื่องของพระของเณร

สมเด็จพระปกเกล้าฯ (รัชกาลที่ ๗) ก่อนจะเสด็จไปอังกฤษ ไปรักษาพระเนตร ท่านได้ถวายเงินค่าทำหนังสือเดินทางไว้ให้พระเณรที่จะไปกับพระโลกนาถ ๑๐๐ รูป ท่านคงจะทรงเห็นเหตุการณ์ไกลว่าพระเณรคงไปไม่ถึงอินเดียหรือยังงี้ก็คงต้องกลับ ถวายเงินเอาไว้ก่อนหนึ่งอยู่กับกระทรวงการต่างประเทศ พวกพระเณรที่ไม่อยากไปอินเดียกับพระโลกนาถก็ได้เงินก้อนนี้ ดูเหมือนสมัยนั้นองค์หนึ่งได้ ๔๐ บาทเท่านั้น ใช้เดินทางกลับประเทศไทย ส่วนใหญ่กลับกันหมด เฉพาะผมนั่น ผมได้เรียนให้ทราบแล้ว มัน "หัวเดียวกระเทียมลีบ" พ่อแม่ก็ไม่มี คิดแล้วว่าอยู่เมืองไทยคงเหลว "คว้าน้ำเหลว" แน่ ใครเขาจะมาตีกับเขา จึงตัดสินใจไปเรียนอินเดียกับพระโลกนาถ แม้พระเณรผู้ใหญ่เขาจะแตกกันตีกันยังงี้ ผมไม่เอา ผมบอกว่าผมต้องไปอินเดียให้ได้ ออกจากไปเรียนที่อินเดีย แล้วก็มีพระเณรหนุ่มๆ ประมาณ ๑๐ กว่ารูปดูเหมือนจะเป็นพระ ๕-๖ รูป นอกนั้นเป็นเณร อาสาอยู่กับพระโลกนาถ พระโลกนาถก็พาพวกเขาที่เหลืออยู่ ๑๐ กว่าคน ออกพรรษาแล้วนะ เราจำพรรษาที่พม่าป็นั้น เดินทางโดยเรือเดินทะเล ไปขึ้นที่เมืองกัลกัตตา จากพม่าไปอินเดียต้องไปเรือเดินทะเล บุกป่าไปไม่ได้ เดียวนี้ก็ยังเป็นป่าที่บ่ออยู่ เดียวนี้ก็ยังอันตรายอยู่ เมื่อญี่ปุ่นบุกเข้าไปในอินเดียจากพม่าระหว่างสงครามญี่ปุ่น ทหารญี่ปุ่นล้มตายกันแยะ เสาโดยยอกก็คือพวกผม ๑๐ กว่าคนก็ไปถึงอินเดีย

คณะพระเณรไทยประมาณ ๑๐ รูปมีผมคนหนึ่ง อายุน้อยที่สุดก็ถึงกัลกัตตา พอถึงกัลกัตตา โอ...สภาพความเป็นอยู่สาหัสสาครกรจ์มาก อินเดียไม่ใช่เมืองพุทธ อินเดียบิณฑิพระเณรในศาสนาพุทธก็จริงอยู่ แต่การเคารพบิณฑิของเขา ไม่เหมือนกับในเมืองพุทธเช่นไทยและพม่า สรุปว่าลำบากมาก การขบขันลำบากมาก คณะผมนี่เมื่อได้ไปนมัสการสังเวชนียสถาน ๔ แห่งที่พระพุทธเจ้า ประสูติ ตรัสรู้ แสดงพระธรรมจักร และกนิพพาน ๔ แห่งนี้เรียกว่าสังเวชนียสถาน เราไปกันอย่างทุลักทุเลลำบากแสนสาหัส

ผมลืมเล่าไปว่า พอพวกเราถึงอินเดียแล้ว พระโลกนาถท่านไปลังกา ท่านจะไม่นำพระมาอีกคณะหนึ่ง เหมือนพระจากเมืองไทย ท่านก็ไปลังกา ปล่อยเราอยู่อินเดียในความดูแลของพระพม่าองค์หนึ่ง คือ ดร.Jina Aung Thala ผมเรียนให้ทราบแล้วว่าก่อนที่จะนำคณะพระไทยไปอินเดีย พระโลกนาถได้นำคณะพระพม่าไปอยู่ที่อินเดียแล้ว พระไทยนี้เป็นชาติที่ ๒ พระศรีลังกาจะเป็นชาติที่ ๓ ท่านก็ไปศรีลังกา ทั้งพวกเราไว้ ก็ไม่ทิ้งหรอก ให้เราอยู่กับพระพม่าเป็นผู้นำ เราต้องแยกทางกันเดิน กลุ่มหนึ่ง ๒ รูปบ้าง ๓ รูปบ้าง แต่ไม่เกิน ๓ เราก็แยกทางกัน ที่เขาเรียกว่าเขาหิมาลัยหรือป่าหิมพานต์ ผมได้ไปเห็นมาด้วยตนเองจริงๆ มีอากาศหนาวมาก เป็นที่อยู่ของฤๅษี มุนี ในนิทานชาดก

บรรดาพระเณร ๑๐ กว่ารูปนี้ต่างแยกกันเดินทาง แต่ว่าเรามีเป้าหมายอย่างหนึ่ง คือจะขอไปนมัสการสังเวชนียสถานให้ได้ ก็ไปกันจนสำเร็จ ไปนมัสการเสร็จแล้ว เพื่อนพระเณรไทยก็กลับเมืองไทยกัน นี่ผมเล่าอยู่ๆ ส่วนผมได้สละมาคมพุทธที่เมืองสาธนาถเป็นที่พักพิง คืออาศัยอยู่กับเขา สำหรับคุณเมตตาคือหรือใครก็ตามที่ติดตามชาวศาสนาพุทธในต่างประเทศ คงจะจำได้ว่า ชาวพุทธชื่อ "อนาคาริก ธรรมปาละ" ได้ไปสร้างสมาคมมหาโพธิ์ที่อินเดีย แล้วก็เอาพระเณรลังกาไปเป็นธรรมทูต ไปฝึกอบรม ผมอยู่ที่นั่น เขาก็เมตตาให้ผมอยู่ เขาเห็นผมเป็นสามเณรน้อย พ่อแม่ไม่มี ก็ได้เรียนที่นั่น นั่นคือตั้งแต่ปี ๒๔๗๖ เพื่อนที่ไปด้วยกัน ๑๐ กว่ารูปกลับเมืองไทยหมด เหลือผมคนเดียว

ที่องค์อื่นอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ผมเก่งกาจนะ เป็นเพราะท่านเหล่านั้นหาที่อยู่ไม่ได้

ผมก็อยู่ที่สมาคมมหาโพธิ์ ได้เรียนหนังสือที่นั่น วิชาที่ผมเรียนคือ ภาษาพื้นเมือง เรียกว่าภาษาฮินดี ภาษาอังกฤษกับภาษาสันสกฤต ทางไชยา ทางพุมเรียงนี้ ท่านพุทธทาสก็ดำเนินงานของท่านต่อไป

ผมได้เล่าให้ฟังแล้วครั้งครั้นว่า เมื่อตอนที่ท่านอาจารย์พุทธทาส ไปพบกับพระโลกนาถที่วัดบวรฯ กรุงเทพฯ นั้น ท่านได้บอกว่า ท่านจะพยายามเผยแพร่ข่าวของคณะพระโลกนาถ ให้เป็นที่ทราบของคนไทย

ผมอยู่ที่สาธนาถ เมืองพาราณสีจนถึงประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๒ มีความรู้ขนาดอ่านบทความภาษาอังกฤษ-ฮินดี เกี่ยวกับศาสนาพุทธในต่างประเทศได้ อินเดียกว้างใหญ่มากครับเป็นประเทศที่มีปัญหามาก ยกจน แต่เป็นหลังวิชาความรู้ นี้คือความจริง ไม่ได้ยออินเดียหรือชมอะไรโดยไม่มีเหตุผล อินเดียเป็นอยู่อารยธรรมจริง ๆ อันนี้ทั่วโลกยอมรับ จีนกับอินเดียเป็นอยู่อารยธรรมวัฒนธรรมที่เก่าแก่ ท่านพุทธทาสก็พูดถึงเรื่องนี้ ผมไม่ทราบว่ามีน้องเคยอ่านหนังสือเล่มเล็กๆ

เป็นปาฐกถารธรรมของท่าน ชื่อว่า "พระคุณที่อินเดียมีต่อประเทศไทย" ท่านปาฐกถาในวันอาสาฬหบูชา (ปี ๒๕๓๓) ผมเห็นว่ามีสาระดีมาก จึงแปลเป็นภาษาอังกฤษ แล้วส่งไปยังพวกผู้ใหญ่ ๆ ในอินเดียให้เขาเห็นว่า พระผู้ใหญ่เมืองไทยเรานี้ มองอินเดียยังงี้ มองอินเดียเป็นประเทศที่มีบุญคุณต่อเราในแง่วัฒนธรรมยังงี้ ศาสนาก็ดี อะไรก็ดี ของเรามาจากอินเดียทั้งนั้น ประทานโทษแม้ว่าน่าอับอายคุณก็ คุณน้าที่นั่นอยู่นี่นะ ท่านก็บอกว่ามาจากอินเดีย โปรดไปอ่านหนังสือของท่านอาจารย์ได้เลย ท่านไปเที่ยวอินเดียไปเห็นผู้หญิงอินเดียผู้หนึ่ง ท่านบอก อ้อ...ไทยเรา เขามาจากอินเดียแน่ กระทั่งหมากพลูที่ขบเคี้ยวนี้ก็มาจากอินเดีย อะไรต่ออะไรหลายอย่าง จะมีในหนังสือเล่มนี้ เล่มบางๆ ชื่อ "พระคุณที่อินเดียมีต่อประเทศไทย" นะครับ

ผมอยู่ที่อินเดีย พอปีหลังก็ได้ มีข่าวคราวอะไรเกี่ยวกับศาสนาพุทธ ก็แปลเป็นไทย ส่งมาให้ท่านพุทธทาสที่พุมเรียง ไชยานี่แหละ สมัยนั้นการส่งจดหมายจากอินเดียมาพุมเรียงนี้ เป็นเดือนครับ ไปรษณีย์อากาศไม่มี มาทางทะเล ทางทะเลก็อ้อมไปทางปีนัง แล้วขึ้นมาทางกรุงเทพฯ แล้วถึงจะแจกจ่ายไปยังจังหวัดต่างๆ ของประเทศไทย

นี่ละครับเป็นจุดเริ่มต้นที่ผมให้ชื่อเรื่องของผมว่า "ท่านพุทธทาสในความทรงจำของผม" มันเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๘ - ๗๙

ผมย้อนหลังมาคิดว่า ถ้าผมไม่ได้รับความเมตตาจากท่านพุทธทาสนี้ ชีวิตผมคงยากที่จะตายว่าจะเป็นอย่างนี้ คือเด็กอย่างผม ไม่มีพ่อไม่มีแม่ และโดยธรรมชาติแล้ว ขอโทษ ไม่ได้ยอตนเอง เป็นเด็กฉลาด ผมมีเชื้อจีน บุกมาจากเมืองจีน แต่พ่อผมเกิดเมืองไทย รับผิดชอบธรรมทางไทย ประทานโทษเหมือนท่านอาจารย์พุทธทาส ท่านก็มีเชื้อจีนเหมือนกัน คนมีเชื้อจีนนี้โดยทั่วไป ถ้าแก่ ก็เป็นไอ้เสียเลย ผมมาคิดว่าเราเรียนหนังสือเก่ง แต่พ่อแม่ไม่มี ที่พึ่งที่พาอะไรไม่มีทั้งนั้น ถ้าไม่มีใครสักคนเมตตา มาตักเตือนเรา มาให้คำแนะนำ เราคือท่านพุทธทาสนี่ เรายังจะซ้ากรเข้าข้างไปแล้ว

จดหมายฉบับแรกที่เขียน ผมเป็นคนส่งมาให้ท่านก่อน หนังสือหนึ่งหาข่าวคราวต่างๆ นานาที่ส่งมา ท่านดูส่าห์ตรวจแก้แล้วก็พิมพ์ให้ในนิตยสารรายไตรมาส "พุทธสาธนา" ท่านบอกว่าท่านปัญญานันทะ กับท่านบุญชวน เมื่อกลับจากอินเดียแล้วก็มาอยู่ที่สวนโมกข์นี้ ได้มาเล่าให้ฟังว่า บรรดาพระเณรที่ไปอินเดียกับพระโลกนาถนั้น มีเณรน้อยอยู่องค์หนึ่ง ชื่อภุณดา มัน "หัวเห็ด" ไปถึงอินเดียได้ ตอนที่อยู่ที่อินเดีย แล้วยังอาศัยข่าวชกกัน เรียนหนังสืออินเดีย พอผมส่งข่าวมาให้ท่าน ท่านก็รู้เลยว่า สามเณรภุณดาคนนี้เอง

พวกเราจะเคยได้อ่าน "พุทธประวัติจากพระโศภน" หนังสือเล่มนี้ท่านแปลจบเมื่อ ๒๔๗๙ เป็นปีที่ผมเริ่มติดต่อกับท่าน นี่ละครับ ท่านส่งหนังสือเล่มนี้ไปให้ผม พร้อมด้วยลายมือเขียนของท่านว่า "วัตถุเป็นเครื่องบูชาความบากบั่นอย่างเด็ดเดี่ยวและกล้าหาญของคุณ พุทธทาสภิกขุ ๒๗ กรกฎาคม ๒๔๗๙"

ท่านพระเถระนุเถระ และญาติธรรมทั้งหลายคงจะได้เคยเห็นหรืออ่านหนังสือ "พุทธทาสรำลึก" ของผม ซึ่งผมได้พิมพ์ขึ้นหลังจากมรณภาพของท่านอาจารย์ (ชุดหนังสือให้ผู้ฟังดู)

ในหนังสือเล่มนี้ พุทธศาสนาลัทธินี้มีเจตนาของท่าน ๑๕ ฉบับที่มีถึงผม ผมรักษาเอาไว้แทบจะเหมือนชีวิตของผมทีเดียว มีภาพหลายภาพ ซึ่งภาพเหล่านี้ มีอยู่ภาพหนึ่งภาพหนึ่ง คุณเมตตาหรือใครๆ คงจะจำได้ เดียวนี้เขารื้อไปแล้ว นี่คือกุฏิหลังแรกๆ ที่ท่านอาจารย์ท่านสร้าง แล้วท่านยืนอยู่ที่นี่ ท่านส่งภาพนี้ไปให้ผมที่อินเดียพร้อมด้วยลายมือว่า “ด้วยความรักใคร่แด่พี่น้องชายโดยธรรม” นี่ก็รูปของท่าน เมื่อท่านอายุประมาณ ๒๔ ปีได้ ยังหนุ่ม กลับจากกรุงเทพฯ ใหม่ๆ ตอนนั้น แล้วก็อีกแห่งหนึ่งท่านเขียนว่า “แด่พี่น้องชายที่รักอย่างซึ้งซึ้งใจ” เรื่องนี้ถ้าพูดมากไปเดี่ยวจะหาว่าผมโฆษณาตัวเอง

ที่ผมเอามาแสดง เอามาพูดนี้ไม่ใช่อะไร เพราะผมต้องการให้พี่น้องเห็น ว่าผมมีนโศกดี ถ้าผมไม่ได้ “พี่ชาย” อย่างท่านอาจารย์ ป่านนี้ผมคงไม่ใช่อย่างนี้แล้ว เพราะผมบอกแล้วผมพ่อแม่ไม่มี

นี่ละครับด้วยประการฉะนี้ เจตนาที่ท่านมีถึงผมก็ติดต่อกันอยู่หลายปี จนกระทั่งสงครามญี่ปุ่นเกิด สงครามยุโรปเมื่อตอนเยอรมันบุกโปแลนด์นั้น ไม่เท่าไร เพราะมันอยู่ไกล แต่พอญี่ปุ่นบุกไทยดิ แยะเลย การติดต่อกันระหว่างไทยกับอินเดียขาดสะบั้น นั่นคือ พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๘๕ ตอนญี่ปุ่นบุกไทย

เจตนาของท่านอาจารย์ทั้งหมดนี้ ตอนหลังผมเอามาประมวลดู มี ๓ - ๔ ประเด็นด้วยกัน เนื้อหาสาระในเจตนาเหล่านั้น ท่านจะเรียกผมว่าน้องชาย โดยธรรมอะไรต่างๆ ด้วยถ้อยคำที่หวานไพเราะเพราะเพราะพริ้งมาก อาจารย์สุลักษณ์ยังบอกว่าภาษาไทยของท่านดีมาก ท่านอาจารย์เขียนภาษาไทยเพราะเหลือเกิน เดียวผมจะอ่านให้ฟังเป็นตัวอย่าง ผมกำลังพูดว่าโดยเนื้อหาสาระแล้วก็ด้วยกัน ๓ - ๔ ประเด็น ในจดหมายเหล่านี้

ประเด็นที่ ๑ ท่านชื่นชมผมมากว่า ผมหัวเห็ดจริงๆ หลายแห่ง ท่านเขียนว่า คนอย่างผมนี้คงจะทำอะไรให้เป็นประโยชน์แก่สังคม ได้มาก เพราะว่าการที่ผมตัดสินใจไปประเทศอินเดียตั้งแต่ยังเล็ก ๆ นี่หายาก ผมไม่อยากจะพูดเรื่องนี้ แต่ว่าถ้าผมไม่พูด พี่น้องคงไม่ทราบว่ามีคนคิดอย่างไรที่มีท่าน เท่ากับเป็นญาติที่หวังดีต่อผมเหลือเกิน โปรดอย่าลืมนะ ท่านไม่รู้จักผม ไม่เห็นหน้าเห็นตาผม ผมเห็นหน้าท่าน ก็โดยรูปถ่ายที่ท่านส่งไป ผมไม่เคยเห็นหน้ากัน รูปของผมก็ไม่เคยมีส่งมาให้ท่าน ท่านก็ไม่เคยเห็นหน้าผม แต่ผมเห็นหน้าท่าน บางแห่งท่านจะเขียนว่า “ผมบูชาความมีใจเด็ดเดี่ยวของคุณที่มีมากเกินกว่าวัยหรืออายุ มันเป็นนิมิตที่แสดงว่า คุณจะเป็นผู้ที่ทำงานได้มากเท่ากับคนหลายสิบคนเป็นแน่” อะไรทำนองนี้ครับ

ประเด็นที่ ๒ คือเรื่องการศึกษา สำหรับพี่น้องที่เคยทราบประวัติของท่านอาจารย์ดีแล้ว คงจะทราบว่า ท่านไม่ได้รับการศึกษามาก ท่านช่วยพ่อแม่ค้าขาย ผมเป็นฝ่ายปรารภมาก่อนว่า ผมนี้ไม่มีการศึกษาอะไร อยู่ที่โรงเรียนประจำมณฑล นครสวรรค์ เรียนแค่ ม.๓ เท่านั้น ท่านก็ตอบมาว่า การศึกษาของท่านก็ไม่พอ เมื่อท่านมาตั้งคณะธรรมทานที่ไชยาณี เด็กๆ แถวนั้นมันบอกว่า “พระบิ๊มาแล้ว พระบิ๊มาแล้ว” มันหาว่าท่านเป็นบ้า พวกญาติโยมถึงนั้นรู้สึกว่าจะเป็นมุสลิม บอกว่าพระบิ๊องค์นี้ไปเรียนที่กรุงเทพฯ ไม่สำเร็จ เบื่อ ก็กลับมา พี่น้องก็เอามาอยู่ที่วัดตะพงจัก (สวนโมกข์เก่า, พุมเรียง) ซึ่งผมไปดูวันนั้น แถวนั้นพี่น้องอิสลามอยู่แยะ เด็กๆ และผู้ใหญ่ก็ว่าพระองค์นี้สติไม่ดีแน่ วัดวาสวยๆ งานๆ ไม่อยู่ มาตั้งวัดอยู่ในป่าในดงท่ามกลางต้นหมากรากไม้ ก็นึกว่าท่านเป็นบ้า

ท่านปรารภถึงการศึกษาของท่านว่า ท่านเองก็มีการศึกษาน้อยมาก ท่านว่าอายุไปเสียใจ ต้องสู้ต้องหาความรู้ด้วยตนเอง ผมขออ่านตัวอย่างนิดเดียว นี่ท่านเขียนอย่างนั้น “กรุณาพี่น้องชายที่รักโดยธรรม ผมเองเข้าตำรายิ่งกว่าคุณ ในเรื่องการศึกษา ผมเรียนเพียง ม.๒ บ้านนอก ซึ่งสอนความรู้ให้อย่างกระพองกระพรั่ง และเพิ่งจะได้มาบวชเอาเมื่ออายุ ๒๑ ปี ก่อนหน้านั้นรู้แต่กับงานของโลก ไม่มีความรู้ที่นอนปลายนอนปลายนอนของธรรมะธรรมะอะไรกับเขาเลย” ผมปรารภมาว่า การศึกษาของผมแยะมาก หลวงพี่ช่วยผมด้วยนะ ท่านก็ส่งหนังสือหนังสือหาไปให้ แม้ว่าการส่งจะกินเวลาเป็นเดือนๆ อย่างหนังสือโลกนิทัศน์ หนังสือกามนิทัศน์และหนังสืออื่น ๆ หนังสือเหล่านี้ เมื่อตอนผมถูกจับเป็นเชลยสงคราม ผมมอบให้สมาคมมหาโพธิ์หมด เพราะคิดว่าหนังสือไทย กลับมาเมืองไทยถึงอย่างไรเราก็ทำได้ นี่เป็นประเด็นที่ ๒ นะครับ

ประเด็นที่ ๓ คือความว่าเหตุเกิดบ้านของผมนั้นๆ ที่ผมก็ไม่มีใคร พ่อแม่ก็ไม่มี แต่มันมีความรู้สึกจะไปบางอย่าง ผมเขียนไว้ในหนังสือประวัติของผม ผมนึกถึงสิ่งระงับที่ห้อยตามหลังคาโบสถ์ มันกระทบลมแล้วมันจะดังกิ่งกร้าง ๆ นึกถึงยอดเจดีย์ นึกถึงยอดโบสถ์ อะไรต่างๆ ก็ระบอออกมาให้ท่านฟัง ว่าคิดถึงบ้านเหลือเกิน เห็นจะอยู่ไม่ไหวแล้วอินเดีย ขอความเห็นท่านว่ากลับดีมีัย มาถึงตอนนี้จึงรู้สึกว่าคุณไม่มีท่านพุทธศาสน์ผมว่าอย่ากลับนะ ผมคงกลับแล้ว แล้วกลับมาเมืองไทยจะเป็นอย่างไรบ้างก็ไม่รู้ เพราะผมบอกแล้ว ผมปัญญาดีหน่อย คนปัญญาดีนี่ถ้าออกไปทางเก มันก็เกได้มาก ตอนหนึ่งท่านบอกว่า “สามเณรมาถึงอินเดียแล้วต้องเอาอะไรกลับไปให้” ท่านรู้ว่าอินเดียเป็นแหล่งพุทธศาสนา เป็นแหล่งปรัชญา เป็นแหล่งอารยธรรม แหล่งวัฒนธรรมหลายอย่าง ก็ผมพูดแล้วเมื่อตะกี้นี้ ในเอเชียก็มีจีนกับอินเดียและเก่าแก่ที่สุด เป็นแม่บทของอารยธรรมของประเทศเล็กประเทศน้อยอย่างเงา นี่ ท่านบอกว่าเอาวิชาความรู้กลับเมืองไทยให้ได้ ท่านเรียกผมว่าสามเณรที่รักหรือไม่งั้นก็รักโดยธรรม ท่านบอกว่าอย่ากลับมาถ้าไม่ได้วิชาความรู้อย่ากลับมา ตอนหนึ่งท่านบอกว่า “ขอให้ตั้งใจเรียนต่อไปเพื่อไม่ให้ใครดูหมิ่นได้ว่า มาทั้งทีเป็นการเหลวไหล” นี่คือคำพูดของท่านผมลอกมา นี่เป็นประเด็นที่ ๓ นะครับ

ประเด็นสุดท้าย ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่สุด สมัยนั้นท่านอายุได้ประมาณ ๒๔ - ๒๕ ยังไม่เกิน ๓๐ ยังหนุ่มแน่น กลับมาจากกรุงเทพฯ ยังได้ ตั้งคณะธรรมทานยังไป มีปณิธานแน่วแน่งยังไป จะทำอย่างไรจึงจะเผยแพร่ศาสนาได้ เหล่านี้เราจะเห็นได้จากจดหมายหลายตอนของท่าน ถ้าอ่านตอนนี้แล้ว พี่น้องจะเห็นทีเดียวว่า เมื่อตอนท่านยังหนุ่ม ขณะที่มาตั้งคณะธรรมทาน ตอนที่ชาวบ้านหาว่าท่านเป็นบ้า ตอนนั้นท่านมีปณิธานแน่วแน่งยังไป แล้วปณิธานอันนี้ ท่านจริงใจมา จนกระทั่งถึงแก่กรรมภาพ และได้ความสำเร็จแค่ไหน ถ้าอ่านอย่างนี้แล้ว จะเห็นชัดเลย ท่านอาจารย์นี้ใจเด็ดแน่วแน่งเหลือเกิน อันนี้ผมถือว่าปณิธานสำคัญมาก ในจดหมาย ๑๕ ฉบับที่ท่านมีถึงผมนี้ ให้ทราบถึงว่าท่านพุทธทาส “พระเจี๊ม อินทปญโญ” มีความคิดอย่างไรเมื่อมาตั้งคณะธรรมทานใหม่ๆ แม้ชาวบ้านหาเมืองก็ไม่เห็นด้วย ผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯ ก็ไม่เห็นด้วย พระผู้ใหญ่หลายองค์ไม่เห็นด้วย นอกเสียจากสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโรจร อธิบดีองค์ประธานกรรมการมหาเถรสมาคม วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพฯ) มีเมตตามาให้กำลังใจท่านถึงไชยาณีเลย ตอนนั้นคนไม่เข้าใจท่านแยะ คนไม่เข้าใจท่านพุทธทาสนี่ ขอโทษเถอะหลังๆ ก็ยังมี เมื่อตอนผมติดคุกการเมือง เขาว่าผมเป็นคอมมิวนิสต์ ผมอยู่ในคุกการเมืองลาดยาวประมาณ ๘ ปี เกือบจะ ๙ ปี ตอนนั้นท่านพุทธทาสก็ดำเนินงานของท่านไปเรื่อย ๆ จากไชยาณีแหละ

ในช่วงที่ผมอยู่ในคุกการเมืองลาดยาว หนังสือที่ชื่อ “ธรรมิกสังคายนาม” ท่านได้แต่งขึ้น อันนี้เป็นที่ฮือฮากันมาก เมื่อแต่งหนังสือเล่มนี้แล้ว ผู้ใหญ่ที่เป็นฝ่ายขวาบางคน อย่าให้ผมเอ่ยชื่อเลยครับ เขาเป็นคนใหญ่คนโตมาก แต่ว่าคนใหญ่คนโตนั้นไม่ใช่จะเป็นคนที่มีความคิดถูกแต่เสมอไป ผู้ใหญ่ที่มีความคิดไม่ถูกต้องก็แยะเหมือนกัน ผมเข้าใจอย่างนั้นนะ ผู้หลักผู้ใหญ่บางคนบอกว่าพุทธทาสเป็นคอมมิวนิสต์ ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะท่านรู้จักกับพวกผมหรือใครที่ถูกจับว่าเป็นคอมมิวนิสต์ในลาดยาว แต่เพราะการศึกษาศาสนาพุทธของท่านตามหลักวิทยาศาสตร์ อย่างไม่มีไสยศาสตร์มาปะปนนั้น เมืองไทยหายาก พระผู้ใหญ่ๆ ก็อย่างว่า จะด้วยเหตุผลประการใดก็ตามแต่ไม่ค่อยจะมีองค์ไหนออกมาชี้ว่านี่ไม่ใช่พุทธ นี่มันไสยศาสตร์ ไม่ค่อยมีใคร คล้าย ๆ กับว่าไม่ยก “แก่งเท้าหาเสี้ยน” ท่านอาจารย์ของเขาท่านไม่เห็นด้วยที่พระเจ้าจะไปมน้ำมนต์พ่นน้ำหมาก ไปเสกคาถาอาคมอะไร ไสยศาสตร์ไม่ได้สอนเรื่องอย่างนี้ โดยเหตุที่ท่านศึกษาพุทธตามหลักวิทยาศาสตร์ ไม่เฉพาะฝรั่งที่อยู่ที่นี่นะ ฝรั่งที่อยู่ต่างประเทศก็เห็นด้วยกับท่าน เพราะท่านไม่เล่นไสยศาสตร์ ท่านเล่นแบบ Scientific Buddhism ขอโทษที่ใช้คำภาษาอังกฤษ ซึ่งก็แปลว่า “พุทธศาสนาแบบวิทยาศาสตร์” แบบวิทยาศาสตร์ หมายความว่า ๒ กับ ๒ ต้องเป็น ๔ ๒ กับ ๒ จะเป็น ๕ ไม่ได้ ถ้าใครบอกว่า ๒

กับ ๒ เป็น ๕ นี่ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ Scientific อย่างนี้อาจารย์พุทธทาสไม่เอา และด้วยเหตุนี้ ผู้ใหญ่หลายคน ทั้งสงฆ์ ทั้งคฤหัสถ์ เขาว่าท่านเป็นคอมมิวนิสต์ พอท่านแต่งหนังสือธรรมิก-สังคมนิยมขึ้นมา คำว่าสังคมนิยมมันคล้าย ๆ คอมมิวนิสต์ คนไม่เข้าใจ ผมถูกจับสมัยนั้นเป็นสมัยที่จอมพลสฤษดิ์ขึ้นมาครองอำนาจ เขี่ย จอมพล ป. ตกกระป๋องไป จอมพลสฤษดิ์ขึ้นมาครองอำนาจ จับหมด พวกหนังสือพิมพ์ก็ถูกจับ ตอนนั้นผมเป็นนักหนังสือพิมพ์ครับ เป็นบรรณาธิการข่าวต่างประเทศของหนังสือพิมพ์ “เสียดิเรภาพ”

ผมกำลังพูดว่ามีผู้หลักผู้ใหญ่ฝ่ายสงฆ์ฝ่ายฆราวาสไม่เห็นด้วยกับหนังสือธรรมิกสังคมนิยมของท่าน สังคมนิยมเป็นคำที่คนไม่เข้าใจว่ามันแตกต่างกับคอมมิวนิสต์ยังไง หรือคนที่เข้าใจแล้วไม่อยากจะเข้าใจก็มี แกล้งไม่เข้าใจก็มาก

ผมขอย้อนกลับไปพูดถึงชีวิตในลาตเวียสักหน่อย เมื่อตอนผมอยู่ในคุกลาตเวีย มีพี่น้องจากปักซีได้ถูกขังรวมอยู่ด้วยมาก ผมยังจำได้หลายคนที่เป็นเพื่อนๆ กัน ได้อ่านหนังสือธรรมิกสังคมนิยม ซึ่งท่านเขียนจากพุมเรียง ไชยาเน่แหละ ความจริงแล้วหนังสือธรรมิกสังคมนิยมนี้ ชื่อมันก็บอกแล้ว คำว่าสังคมนิยมมันอาจจะทำให้คนเขวได้เพราะมันคล้ายๆ คอมมิวนิสต์ แต่ท่านอาจารย์เอา “ธรรมิกะ” บวกเข้ากับ “สังคมนิยม” ก็หมายความว่า สังคมนิยมที่ท่านหมายถึงนั้น เป็นสังคมนิยมที่มีธรรมะเป็นเครื่องจูงใจ สังคมนิยมที่มีธรรมะเป็นฐาน ท่านอาจารย์เข้าใจทฤษฎีการเมืองดีมาก พอหนังสือเล่มนี้ออกมาตาม ผู้ใหญ่ฝ่ายฆราวาสบางคน ก็บอกว่าท่านพุทธทาสเป็นคอมมิวนิสต์ ไปสนับสนุนพวกคอมมิวนิสต์อะไรทำนองนี้ นี่ผมพูดถึงประเด็นสำคัญในหนังสือเล่มนี้ให้เห็นถึงแนวความคิดทางการเมืองของท่านอาจารย์

อีกเรื่องหนึ่งซึ่งผมอยากจะพูดให้พวกเราโดยเฉพาะพระคุณเจ้าที่นั่นอยู่ที่นี่ได้ฟังได้ทราบคือ ตลาดหนังสืออินเดียนี้กว้างมาก อินเดียเป็นประเทศที่ยากจน มีปัญหาเยอะ พลเมืองดั่งพันล้านคน แต่ว่าในเรื่องวิชาความรู้แล้วอินเดียเป็นเยี่ยมจริง ๆ ท่านพุทธทาสนี่ตั้งแต่หนุ่มเลย ท่าน “หิวความรู้” เหลือเกิน ท่านสนใจเรื่อง “มหายาน” มาก เกรวาทันนั้นไม่ต้องพูดถึง คัมภีร์บาสิณีในเมืองไทยสมบูรณ์แล้ว หาได้ ค้นได้ ไม่ต้องตะเกียกตะกายไปที่อื่น แต่คัมภีร์มหายานนั้นเมืองไทยไม่ค่อยมี เดียวนี้พอจะมีบ้างแล้ว สาเหตุที่ไม่มีนั้นนะ ขอประทานโทษ คือ คนไทยเรานี้ทั้งฆราวาสทั้งพระเลย นึกว่าของเราดีอย่างเดียว คนในเอเชียไม่ว่าเป็นแขก พม่า ลาว จีน อะไรสู่ไทยไม่ได้ พี่ไทยดีคนเดียว

วันนี้ผมเข้าใจว่าคุณเสาวณีย์ ธโนฆารณ (ส. ธโนฆารณ) ก็อยู่ คุณเสาวณีย์มีบุญคุณต่อเราชาวพุทธ ที่นำคำสอนของศาสนาพุทธฝ่ายมหายานมาเผยแพร่ เมื่อตอนคำก็ได้พบกันนะครับ แล้วก็ช่วยเรียนให้ท่านอาจารย์ธรรมา (ธีระ วงศ์โพธิ์พระ) ทราบด้วย

ผมกำลังพูดถึงคัมภีร์มหายาน ตลาดหนังสืออินเดียนี้กว้างมาก สมาคมมหาโพธิ์ที่มอศาคัยเขาคูอยู่นั้นนะ เขาออกหนังสือรายเดือนชื่อ “มหาโพธิ์” (Maha Bodhi) เป็นภาษาอังกฤษ ผมก็ส่งมาถวายท่าน หนังสือผมไม่ต้องซื้อต้องหามาให้ เสียค่าแถมไปส่งมาให้ ท่านเปิดดูแจ้งความเห็นหนังสือฝ่ายมหายานหลายเล่ม ท่านก็จดหมายบอกไปยังผมว่า สามเณรช่วยหาหนังสือให้ให้ ท่านใช้คำแทนชื่อท่านว่า ผม “ผมกำลังจะไปหาส่งปัจจัยไปให้สามเณรช่วยซื้อหนังสือให้หน่อย” สมัยนั้นผู้ที่ถวายเงินท่านโดยส่งไปให้ผมจากกรุงเทพฯ คือ ท่านผู้พิพากษา “สัญญา ธรรมศักดิ์” เดียวนี้ป่วยมาก พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ (วงศ์ ลัดพลี) พระยาลัดพลีฯ นี่ส่งเสริมช่วยอุปถัมภ์ให้กำลังใจท่านอาจารย์มาตั้งแต่ต้นเลย มีหลายคนครับ แล้วก็พระคุณยพายุสุวัฒน์ ซึ่งเดี๋ยวนี้ทายาทของท่านคือ คุณทิพวรรณ ปัทมสถาน ก็ยังอุปถัมภ์คณะธรรมทานอยู่ เงินที่ท่านส่งไปก็คงไม่เท่าไร วัลละ ๑๐ รูปี วัลละ ๑๕ รูปี แต่ส่งทางธนาคารนะ ไม่ได้ส่งทางสดไปในจดหมายซึ่งทำอย่างนั้นไม่ได้เลย คำว่า “ส่ง” นี่หมายความว่าท่านให้ญาติโยมทางกรุงเทพฯ ส่งไปให้ เจ้าคุณลัดพลีฯ เอย คุณสัญญาฯ เอย นายชานาญ ลือประเสริฐฯ เอย อะไรทำนองนี้ เดียวนี้เงิน ๑๕ รูปี ๒๐ รูปี ท่านอาหารมีอยู่ดีอย่างไม่ค่อยพอ สมัยก่อนซื้อหนังสือได้หลายเล่ม เล่มละ ๓ แอนนา ๔ แอนนา ๖ แอนนา ท่านให้ซื้อหนังสือไป ผมก็ซื้อหนังสือส่งมาถวาย หนังสือเหล่านี้เป็นหนังสือพุทธศาสนาฝ่ายมหายานทั้งสิ้น

นี่ละผมอยากจะพูดว่า หนังสือที่ท่านอาจารย์เล่นเกี่ยวกับศาสนาพุทธฝ่ายมหายานนั้น ผมเป็นคนถวายบริการท่าน ผมซื้อส่งมา เพราะตอนนั้นหนังสือประเภทนี้ที่เมืองไทยหาไม่ได้ เดียวนี้ก็ยังหายาก ตอนหลังท่านมาส่งเสริมพุทธนิยายเช่น ท่านก็เผยแพร่ ไม่ใช่ไปหลงไหลอะไร แต่ว่าความดีที่ท่านก็เอา อะไรที่เหลวไหลท่านก็ไม่เอา ท่านเป็นคนอย่างนั้น เลิกเอาแต่ดี ๆ งานหาหนังสือมหายานเหล่านี้ ผมเป็นคนรับใช้ท่าน ซื้อหนังสือเหล่านี้ส่งมาถวายท่านจนกระทั่งหลัง นี้ฝรั่งนับถือท่านมาก เพราะท่านไม่ใช่เชี่ยวชาญเรื่องเกรวาทอย่างเดียว มหายานก็เก่ง เพราะเหตุนี้ฝรั่งถึงมาเมืองไทยเยอะ ฝรั่งนี่พูดก็พูดเถอะ อยู่ยาวว่าผมรู้ดีนะ เขาจะรู้จักศาสนาพุทธฝ่ายมหายานมากกว่าฝ่ายเกรวาทหรือหินยาน เพราะว่าชาวพุทธต่างประเทศโดยเฉพาะญี่ปุ่นนี่ไปอยู่อเมริกาเยอะ จีนก็มาก ก็ฝ่ายมหายานนี่ไปเผยแพร่ คนที่รู้จักพุทธฝ่ายมหายานก่อน แล้วตอนหลังถึงมีฝรั่งที่สนใจจริงๆ ในเรื่องเกรวาทนี่ มาถึงพุมเรียงมาถึงไชยา มาอยู่ที่นี้มาค้นคว้าอะไรต่าง ๆ นี่แหละครับ

นี่แหละครับความทรงจำของผมที่มีอยู่ ที่เกิดจากท่านอาจารย์พุทธทาส เกิดโดยวิธีนี้ และมีอยู่ติดต่อกันโดยจดหมาย จนกระทั่งสงครามญี่ปุ่นเกิด พอสงครามญี่ปุ่นเกิด ก็ขาดการติดต่อ ผมถูกจับเป็นเชลย ที่ค่ายเชลยสงครามในอินเดียที่เขาทดลองอาวุธปรมาณูเมื่อ ๕-๕ วันนี่ อินเดียทดลองปรมาณูที่ทะเลทรายนี้ เขาเรียกว่าทะเลทราย “ปอกชวา” อังกฤษเขาผมไปขังไว้ที่นี่ ไม่ใช่ผมคนเดียวนะ เขาญี่ปุ่น เยอรมัน อิตาลี หลายพันคน เขาไปขังไว้ที่นี่ ที่ขังไว้ที่นี่เพราะมันเป็นที่ทะเลทราย ทะเลทรายนี้ขอประทานโทษที่นี้ไม่เคยเห็นทะเลทรายคงจะวาดภาพไม่ออกนะ พูดง่าย ๆ ว่า ในทะเลทรายนั้นถึงมีปีกก็บินหนีไม่ได้ ไม่มีข้าวจะกิน ไม่มีน้ำจะกิน ถึงตอนนั้นผมก็ขาดการติดต่อกับท่านอาจารย์

พอผมไปอินเดียแล้วชีวิตก็เปลี่ยนไป ไม่ได้เป็นเนร ผม “สึก” เมื่อตอนญี่ปุ่นบุกไทย ถูกจับแล้วชีวิตก็ลำบากมาก ขอประทานโทษไม่มีอะไรจะกิน ในค่ายเชลยนั้นหมาแมวหลงเข้าไปถูกจับกินหมด ผมอยู่กับญี่ปุ่นครับ อังกฤษเขาคนไทยไปขังกับญี่ปุ่น ลำบากมาก นี่ละครับ ผมก็ขาดการติดต่อกับท่านอาจารย์ จนกระทั่งสงครามสงบ อังกฤษจึงส่งผมกับคนไทย ๔-๕ คน มาขึ้นที่สิงคโปร์แล้วโดยสารเรือที่หาดใหญ่ มาขึ้นที่กรุงเทพฯ

สรุปแล้วผมไปอินเดีย ไปกับพระโลกนาถ สดางค์ “แดงเดียวก็ไม่มีไป” กลับมาจากอินเดีย “แดงเดียวก็ไม่มีมา” เหมือนกัน มีคนถามผมว่าคุณกลับมาเมืองไทยแล้วทำไมคุณไม่ติดต่อกับท่าน อันนี้ผมตอบตรง ๆ มันเป็นเรื่องความรู้สึกนึกคิดของผม คิดในแง่ที่ว่า เมื่อก่อนนี้ผมเป็นเนร ผมเรียกท่าน “หลวงพี่” จริงอยู่เป็นฆราวาสก็เรียกหลวงพี่ได้ ท่านรักผมมาก เมตตาผมเหลือเกิน แต่ว่าชีวิตในค่ายเชลยระหว่างสงคราม ๔-๕ ปีนี้ผมเปลี่ยนเพศไปเป็นฆราวาส แล้วก็ผ่านพ้นประสบการณ์ต่างๆ เยอะเหลือเกิน จนกระทั่งกลับเมืองไทย พอกลับมาเมืองไทยแล้ว ชีวิตยากจนของผมก็ต้องดิ้นรน ดิ้นรนปากกัด ไม่มีโอกาสได้มานมัสการท่าน

แต่ว่าในที่สุดก็ได้มีโอกาสนมัสการท่าน เมื่อตอนท่านไปอินเดีย ไปกับเจ้าขึ้น สิโรต คุณชานาญ ลือประเสริฐ ตอนนั้นผมทำงานอยู่กับสถานทูตอินเดียแล้ว อินเดียเขาเข้ามาเปิดสถานทูตใหม่ ๆ ผมเป็นเจ้าหน้าที่ทำงานกับเขา ท่านไปขอวีซ่า จะเข้าอินเดียต้องไปขอวีซ่า ก็ได้พบกัน ผมก็กราบนมัสการท่าน จำได้ว่าท่านแสดงอาการกับผมคล้ายๆ กับว่า เอ๊ย! ไม่นินดี ยินร้าย ตามวิสัยผู้มักเลสน้อย เหตุการณ์นั้นอยู่ในปี พ.ศ. ๒๔๙๔

หลังจากนั้นผมมาที่สวนโมกข์หลายครั้ง ท่านไปอินเดียเมื่อปี ๒๕๔๔ รูปในหนังสือนี้ะครับ (ปกหนังสือ “พุทธทาสรำลึก”) ท่านไปนั่งอยู่ที่เมือง
ราชคฤห์ มูลคันธกุฎีวิหาร เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์มาก ตอนท่านไปอินเดีย ผมก็ได้ถวายอะไรท่านไปหลายอย่าง ถวายหนังสือนำเที่ยว จะไปที่ไหน ยังไง ค่ำรถค่ารถเท่าไร
แต่ที่ท่านไม่ต้องยุ่ง ท่านมีคุณชำนานาญเป็นไวยาวัจกร เจ้าเซ็นฯ ด้วย ดูเหมือนจะเป็นโยมอุปัฏฐาก ผมเรียนให้ทราบแล้วหลังจากทราบที่สถานทูตอินเดียแล้วผม
ก็มาที่นี่ แต่อย่างว่าชีวิตฆราวาส มีครอบครัวมันก็ต้องดิ้นรนดิ้นรนไปกับปากกัดไปตามวิถีฆราวาสหรือคฤหัสถ์
ก็ขอจบแค่นี้ ในเรื่องความทรงจำของผมที่มีกับท่านพุทธทาส

ข้อมูลผู้เขียน

1. ชื่อ ดร. กฤษณา สกุล กุศลาลัย
2. ตำแหน่งและหน้าที่การงานในปัจจุบัน

ศิลปินแห่งชาติ

3. ประสบการณ์และความเกี่ยวพันเกี่ยวกับสวนโมกขพลารามในอดีต และ/หรือ ปัจจุบัน
ส่งข่าวคราวของวงการหนังสือ วงการศาสนาทั้งในเมืองไทย และต่างประเทศของท่าน ระหว่างที่เรียนอยู่ในอินเดีย

มรดกอันสันทริย์ของพระอาจารย์พุทธทาส

ดร. จารุพรรณ กุลดิลก

“อนุสาวรีย์ที่แท้จริงของฉัน คือกองกระดาษเก่า ๆ เขียนค้างอยู่
ไม่ใช่กระดูกที่กลายเป็นไข่มุกด์ หรือเครื่องยศ หรือเจดีย์ พิพิธภัณฑอะไร”

พุทธทาสภิกขุ

◎ มรดกธรรมท่านมอบ

เกิดก่อนนั้นดาลใจ

ทุกซีก่อนเก่ายากไร้

มนุษย์พึงฝึกข้อห้าม

ฝากไว้

ผ่านข้าม

เวียนว่าย

เครื่องครัด ถ้อยคำ ฯ

สุนทรียเพริศแพรว

ชานท่องชานจดจำ

เป็นตัวอย่างสัจธรรม

ช่วยกล่อมโลกแห่งแล้ง

รสธรรม

แจ่มแจ้ง

รู้ตื่น

ชุ่มชื้น คิ่งงาม ฯ

ลิขิตงานผ่านห้วง

สว่างวิญญะสายธาร

พุทธทาสตั้งตำนาน

พูนเพิ่มปัญญาล้ำ

อนันตกาล

คลื่นซ้า

ความว่าง แห่งจิต

หลุดพ้น อวิชชา ฯ

พุทธทาส ลิขิต บทเรียนโลก

เรียนรู้จาก ตนเอง ใช้อันไกล

ความสุขโศก ings ทุกข์ เป็นไฉน

บันดาลใจ ด้วยกลอน ท่านสอนคน

ให้อยู่บน พื้นฐาน ของความว่าง

พินิจดู “ตัวกู” อย่างหลุดพ้น

จิตเป็นกลาง เรียนโลก เป็นดอกผล

ไม่ติดยึด ตัวตน จนอ่อนใจ

ใช้ดาหู เฟ่งพิศ พินิจดู

กฎเกณฑ์โลก กำหนด โดยผู้ใด

โลกนี้คือ ที่อยู่ เช่นไฉน

จริงฤๅไซ้ ให้ตัวตน ครอบโลกา

“โลกนี้เพียง บทเรียน ให้เพียรอ่าน

ให้รอบรู้ แจ่มจน พ้นมายา

หมั่นวิจารณ์ ตื่นลึก รับผิดชอบ

แล้วโลกมา เป็นข่าว เราร้าไป!”

ถ้อยคำกล่าว ลึกซึ้ง ฟังศึกษา
ทางลัดเลี้ยว มีดมืด ปิดตาใน

“โลกนี้เหมือน ทางผ่าน ที่รกเลี้ยว
พ้นโลกนี้ มียิ่ง กว่าอ้อยตาล

มรดกโลก ท่านมอบ ทางหลุดพ้น
โรงละคร แห่งนี้ ใกล้เคียง

“โลกเราที่แท้ คือโรงละคร
ออกโรงกัน จริงจัง ทั้งตาปี

อวิชา แทรกซ้อน อยู่ถ้วนทั่ว
ทำการงาน กินอาหาร แต่เพียงพอ

อันกายพร้อม ใจพร้อม ไปได้เรียนรู้
ด้วยตั้งมั่น แน่วแน่ พลิกายา

“จงทำงาน ทุกชนิด ด้วยจิตว่าง
กินอาหาร ของความว่าง อย่างพระกิน

เดินไปสู่ นิพพาน ทุกขณะ
พ้นยึดมั่น อมตะ เกิดทันที

“ขณะใด จิตไม่มี ‘ตัวกู’
พอ ‘ตัวกู’ เกิดได้ ในจิตนั้น

เช่นจะนี้ จึงเป็น เคล็ดลับฝึก
อันถ่วงจม ตมมืด ทั่วดินแดน

กรรมชั่ว เกิดขึ้น อุปาทาน
บ่มจนเปื้อน ความเกิด ที่เดินยา

โลกมายา จักเห็น ด้วยตาไหน
ท่านแนะให้ แสงสว่าง ทางอาจารย์

เพื่อทนสู้ อดเปรี้ยว ไปกินหวาน
เพื่อพบพาน ‘อมฤ-ตโลกา!’ ”

เดินให้พ้น บทบาท วัฏฏ์สังสาร
ละครใหม่ ย่อมมา เข้าแทนที่

“ไม่ต้องสอน แสดงถูก ทุกวิถี
ตามทางที่ อวิชา จะลากคอ”

จงรู้ตัว ตื่นรับ สดับหนอ
เพื่อเรียนรู้ ถักทอ กายปัญญา

อ่านคำครู พุทธทาส เปรียบศึกษา
เพื่อปัญญา ปกเกล้า ชั่วฟ้าดิน

ยกผลงาน ให้ความว่าง ทุกอย่างสิ้น
ตายเสรีจสิ้น แล้วในตัว แต่หัวที่”

“ตาย-ก่อน-ตาย” ลดละ กิเลสผี
ความเช่นนี้ ท่านสอน ให้คิดพลัน

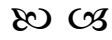
นิพพานก็ ปรากฏอยู่ ณ จิตนั้น
สังสารวัฏฏ์ ก็พลัน ปรากฏแทน”

พ้นจากทุกข์ ที่จุดลึก ก็ชาติแสน
อันเมืองแมน แสนสังสาร บ้านกงกรรม

จิตกาธาน เภาใหม่ จนชอกช้ำ
วิมุตตเกิด หลุดบ่วงกรรม ณ บัดนี้

“ท่านผู้ใด วางใจได้ ดังว่ามา
‘ศิลป์’ ในชีวิต ชนิดนี้

ไม่มีท่า ทุกข์ทน หม่นหมองศรี
เป็น ‘เคล็ด’ ที่ ใครคิดได้ สบายเอ๋ย”

ด้วยจะนี้ จึงเสมือน แรงบันดาล
คำของท่าน พุทธทาส ยังไม่ตาย

ให้จดจาด เรียนรู้ อยู่ไม่หาย
แม้ร่างสลาย เสรีกิจ จิตกาธาน

ด้วยรับรส พระธรรม จากคำกลอน
แสนชุ่มฉ่ำ รินรด จิตวิญญาณ

ดังได้ดื่ม ชาร์อน ที่หอมหวาน
ความหอมหวาน ยังคงอยู่ในผู้คน

แม้กาน้ำ พังทลาย ไม่คืนร่าง
ขจรขจาย ถ้วนทั่ว แต่ดวงชน

สุนทรีย์ภาพ ยังค้าง ทุกแห่งหน
ทรงคุณค่า เปี่ยมล้น มรดกธรรม

อนุสาวรีย์ กองกระดาษ ที่เขียนค้าง
ไว้คำตอบ เพื่อคน ใดพยายาม

อุบายท่าน จั้ววาง ตั้งคำถาม
เรียนรู้ตาม พบคำตอบ ชอบด้วยตน

ปรีศนาธรรม ต่างคน ต่างเรียนรู้
จรรโลงโลก ให้สมกับ ความเป็นคน

เพื่อเป็นครู ส่งต่อ ในมรรคผล
สร้างชุมชน ให้เรื่องรอง แสงทองธรรม

ขอเรียงร้อย บทกลอน ที่เขียนค้าง
ชาติกาลเกิด พุทธทาส ทาสแห่งธรรม

วางอักษร ก่อสร้าง ครบร้อยจน่า
ด้วยถ้อยคำ เรียนรู้ กราบครูกรี

อันความงาม กว้างาม จากแหล่งไหน
อ่านร่องกรอง เกิดปัญญา เช่นจะนี้

คือการให้ พันทุกข์ บรมสุขซี
ขอเพียรต่อ โคลงกรี ชั่วชีวิเอ๋ย

ท่านอาจารย์สวนโฆกซ์ที่ข้าพเจ้ารู้จัก
ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับชีวิตและงานของท่านพุทธทาสภิกขุ
โกวิท เอนกชัย (เขมานันทะ)

๑
เหตุผลที่ผมรับค่าเชญมาพูดเกี่ยวกับท่านอาจารย์สวนโฆกซ์ ก็มีอยู่ ๒ ประการ

ประการแรก คือ อยากจะพูดในสิ่งที่อยากจะพูดซึ่งคิดเพียงแต่ว่าจะได้เพิ่มเติมในส่วนที่ตัวเองได้รู้เห็น เพื่อประกอบกับทัศนะ หรือสิ่งที่ท่านทั้งหลาย ได้ยินได้ฟังจากคนอื่น หรือพระภิกษุรูปอื่น เกี่ยวกับชีวิตของท่านอาจารย์

เหตุผลประการที่ ๒ ก็คือ ผมเองโดยส่วนตัวเป็นหนี้พระคุณท่านอาจารย์มาก ไม่รู้จะตอบแทนด้วยวิธีใดตั้งแต่ท่านสิ้นบุญแล้วก็ยังไม่ได้ลงไปกราบศพ มัวแต่ไปพูดที่โน่นที่นี้ ถือเอาเป็นเสมือนว่าเป็นบุญกิริยา คือ การได้พูดถึงบุคคลที่เรารักเราเคารพ ทั้งนี้ไม่ได้หมายถึงว่าเราจะเทิดทูนเฉพาะท่านอาจารย์สวนโฆกซ์คนเดียวเท่านั้น คนอื่นเราไม่นับถือ ผมไม่อยากจะเห็นตัวเองหรือเพื่อนฝูง หรือแม้แต่ชาวพุทธทั่วไปมีกิริยาอย่างนั้น ซึ่งเป็นอาการยึดมั่นยึดติดในครูบาอาจารย์ของตัว กิริยาเช่นนั้นในพุทธศาสนาถือว่าไม่งาม แม้แต่พระพุทธเจ้าเองเมื่อไปแสดงธรรมจนอุบาสกอุบาสิกาเลื่อมใสแล้ว เปลี่ยนจากการนับถือพวกนักครนถ์หรือไชนะมานับถือท่าน ท่านยังเตือนว่า ให้ทำทานทำบุญกับนักบวชที่เคยนับถือต่อไป

คำหนึ่งถึงภาษิตจันทหนึ่ง ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์และครู สำหรับคนร่วมสมัยหรือคนรุ่นใหม่ๆ อาจจะเห็นเป็นสิ่งเรอระ่าไปแล้วก็ได้ "เป็นครูหนึ่งวันเป็นบิดาชั่วชีวิต" คำพูดนี้เราได้ยินบ่อย ด้วยเหตุผลที่ว่าปราชญ์จีนโบราณถือว่าครูนั้นหายากยิ่งนัก เป็นธรรมนิยมของคนตะวันออก เมื่อบุคคลเริ่มออกแสวงหาความรู้แจ้งทางวิญญาณ ประการแรกเขาต้องหาครูของเขาให้พบก่อนปราศจากครูแล้วการรอกงามก้าวหน้าย่อมลำบาก เว้นไว้แต่กรณีของบุรุษชาติอาชาไนย อย่างกรณีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่แม้กระนั้นท่านก็ยังตั้งต้นด้วยครู แม้ว่าคุณครูสอนไม่สมบูรณ์ก็ตาม ท่านอาจารย์สวนโฆกซ์นั้นเคยปรารภให้ผมได้ยินอย่างน้อย ๒ ครั้ง เรื่องเกี่ยวกับครู ท่านใช้คำว่าผมเพราะว่าผมเองเป็นนักบวชตอนนั้นท่านไม่ใช้คำว่าอาตมา ครูของผมคือ นายคล่า นั่นคือการทดลองความจริงแห่งชีวิตคล่าทางไปโดยลำดับ ผมคิดว่านี่เป็นสิ่งสำคัญที่ต้องเข้าใจเป็นเบื้องต้น ต่อวิถีทางของท่านอาจารย์สวนโฆกซ์

การมีความคิดสร้างสรรค์ มีความคิดมากมาย แต่แล้วความคิดอันนั้นก็ว่างเปล่าเหมือนฟองน้ำที่เหือดแห้งไป ถ้าปราศจากการทดลอง ในหนังสืออัตประวัติของมหาตมาคานธี ประโยคแรกนี้สำคัญมาก แม้โดยทั่วไปเราทราบว่ามีมหาตมาคานธีเป็นนักการเมืองเป็นผู้นำ แต่แล้วท่านเองเรียกตัวเองว่าเป็นนักศาสนา ข้าพเจ้าทดลองชีวิตทางศาสนาในสนามของการเมือง" จิตสำนึกของมหาตมาคานธีนั้นเป็นนักศาสนา เป็นผู้ปฏิบัติศาสนธรรม ผมคิดว่าจิตสำนึกที่นำบุคคลไปสู่ความสำเร็จ เป็นสิ่งที่ต้องพึงพอใจเพราะที่เป็นเบื้องต้น

กรณีของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งเรารู้ว่าพระองค์ท่านเป็นวีรบุรุษของชาติรวมชาติบ้านเมืองที่แตกสลายให้คืนสู่เอกภาพ คำถาม คือ เพราะอะไรพระเจ้าตากจึงประสบชัยชนะต่างๆ ที่เป็นสามัญชน ในขณะที่เชื้อพระวงศ์ที่เป็นทายาทสายตรงก็เป็นหัวหน้าก็กหนึ่งด้วย แต่ไม่ได้รับการสนับสนุน จิตสำนึกที่นำพระเจ้าตากไปสู่ชัยชนะก็คือความตั้งใจที่จะรวมไทยอีกครั้งหนึ่งนั่นเอง

ความดำริที่จะรวมไทย ในขณะที่เจ้าก็อ่อนๆ นั้นฉวยโอกาสไขว่คว้าเอาบางส่วน ในช่วงที่ประเทศบ้านเมืองแตกเป็นเสี่ยง จิตสำนึกที่สดียชื้อต่อชาติต่อเกียรติภูมิของบ้านเมืองนี้เข้าไปสู่ชัษณะในที่สุด นั้นไม่ใด้หมายถึงแค่รวมประชาชนทั้งหมดด้วย จิตสำนึกเช่นนี้สำคัญนัก แต่ว่าเอาชณะใจประชาชนทั้งหมดด้วย จิตสำนึกเช่นนี้สำคัญนัก มหาบุรุษทั้งหลายหรือบุรุษชาติอาชาไหญ่ ย่อมรักษาจิตดวงแรกที่เปี่ยมมุกุศลสำนึกไว้อย่างต่อเนื่องและยาวนาน

ท่านอาจารย์สวนโฆกชก็เหมือนนักัน ภายหลังนั้นท่านพูดกับผมว่า ที่จริงผมไม่ใด้คนมีความรู้ความสามารถอะไร แต่ผมมีสิ่งหนึ่งคือผมจริงเสมอ ท่านพูดอย่างนั้น แล้วเราจะเห็นว่าทุกครั้งที่ท่านเทศนา ท่านใด้กระทำแล้วอย่างจริงจิง พระภิกษุโดยทั่วไปมักจะพูดเล่นพูดหัวพูดใ้โหิมติดอกติดใจ แต่ว่าท่านอาจารย์เวลาเปิดมิตีแห่งการเทศนานั้น บางที่เราใจเต็นระทิกกลัวท่านจะพูดอะไรที่เราไม่ใด้อยากใด้ยิน ซึ่งเป็นนิสัยของเรา ที่ไม่ใด้อยากใ้ใครมาเจาะแทงเข้ามาในหัวใจของเรา เหมือนกับว่าน้องสาวหรือเพื่อนบอกเราว่า เธอมันโง่ เราจะไม่ชอบทั้งๆ อาจจะเป็นเรื่องจริง บทบาทของท่านอาจารย์สวนโฆกชนับตั้งแต่วันแรกของการตั้งสวนโฆกช และปีนั้นเป็นปีประเดิมของการชงชัษัยความเป็นผู้นำทางปัญญา

ประเทศนั้นนับตั้งแต่วราชอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งปกครองด้วยระบบพ่อเมืองบิดาปกครองบุตร จนกระทั่งอยุธยา ด้วยระบบทวารวดีจนกระทั่งรัตนโกสินทร์ด้วยระบบสมมติเทพ หรือกินรวมไปถึงสมัยศรีวิชัยด้วยแล้วนับเวลาใด้ประมาณ ๑,๐๐๐ ปีเศษ หนึ่งพันกว่าปี ที่อำนาจเด็ดขาด ศูนย์รวมของอำนาจอยู่ในกำมือของพระมหากษัตริย์ในรูปหนึ่งรูปใด ปีพ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นปีที่ประเทศเรามีประสพการครั้งใหม่คือช่วงแห่งการโอนถ่ายอำนาจรัฐ จากการศูนย์รวมไปสู่อณะราชฎร สิ่งนี้ถ้าฐานะของผู้รับรู้เป็นนักเรียนนอก เช่นนายทหารที่เคยไปเรียนฝรั่งเศสก็ใด้ไม่แปลกอะไร เพราะเขารู้ว่าอำนาจตกถึงมือประชาชนใด้ เขามีประสพการณ์ในการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงแล้ว แต่ผู้ที่ไม่เคยไปเรียนเมืองนอกอย่างท่านอาจารย์สวนโฆกชนั้น นับเป็นสิ่งที่ใหม่ใด้เดียว และผมเชื่อว่าผู้ที่มีพลังสร้างสรรค์ ชอนอยู่ในตัว ในช่วงนั้นคงเกิดการเคลื่อนไหวในกระแสความรู้สึกนึกคิด ว่ามันอะไรกันนี้ ที่ภาษาโรมันเขาว่า โคววาดีส แปลว่าจะเอาทางใหนกันแน่ เมื่ออำนาจที่เคยอยู่ในมือของพระมหากษัตริย์ถูกโอนถ่ายไปสู่อณะราชฎรซึ่งเป็นอะไรก็ใด้ไม่รู้ในความรับรู้ของคนไทยทั่วไป ดังนั้นเองผู้ที่มีพลังอยู่ในตัวจำต้องแสวงหาความจริง ด้วยเหตุผลชอนี้กระมัง ที่มหาเง่อมซึ่งอยู่ในวัยทำทนายทางภูมิปัญญาและการค้นหานั้น นำสวนโฆกชเข้าสู่ยุคแสวงหาหลักธรรมจากพระคัมภีร์ปิฎก และการปฏิบัติตนเสมือนแปลกประหลาด ฟังตนเองในกระแสธรรมชาติในช่วงชงชัษัยความเป็นผู้นำทางปัญญานั้น

ชื่อของสวนโฆกชพลาราม บอกว่า เป็นอารามสวนป่าที่ใ้พลังต่อวิมุติ นี้คือจิตดวงแรกที่ท่านตั้งปณิธานไว้ ผมเชื่อว่าถึงปัจจุบันั้นปณิธานอันนี้ใด้บรรลุถึงตามที่ท่านตั้งไว้แล้ว ตามระดับของท่าน ผมไม่ใด้ใ้ประโยคว่าดีที่สุดในโลก ไม่มีใครทัดเทียม ไม่ใ้ช้อย่างนั้น จุดนี้เป็นสิ่งสำคัญที่จะใด้เข้าใจอุปนิสัยของท่าน ก็คือท่านเป็นคนจริง และก็จิตดวงใด้ตั้งไว้แล้ว ก็ต่อสู้เพื่อรักษาจิตดวงแรก ที่ตั้งปณิธานไว้ใ้บรรลุเป้าหมายใ้ใด้

ครั้งหนึ่งผมเคยเรียนถามท่าน เมื่อสมัยผมเองยังเป็นนักบวช ด้วยความท้อแท้ระอา หรือจะพูดว่าเบื่อหน่ายพรหมจรรย์ ว่าการบวชชางเติมไปด้วยระเบียบกฎเกณฑ์มาก ผมเชื่อว่าคนส่วนใหญ่ชอบธรรมะ แต่ว่าเมื่อต้องปฏิบัติ ต้องควบคุมตัวเอง ต้องอดกลั้นนั้น มันลำบากมาก เราชอบธรรมะ แต่ไม่ชอบระเบียบอะไรที่มันบีบคั้นมากเกินไป ผมสอบถามท่าน ด้วยความเชื่อมนั้นในความแข็งแกร่งของท่าน ท่านกลับใ้คำตอบเสมือนที่พระพุทธเจ้าใ้คำตอบกับพราหมณ์ ซึ่งเข้าใจผิดในทางใ้ต่อพระองค์ อาจารย์ท่านบอกว่า เปล่า ผมไม่ใด้แข็งแกร่งอะไร ผมคิดจะสึกตั้งหลายครั้งนะ คุณรู้หรือเปล่า นี่เป็นการบอกอะไรบางสิ่งที่ตรงไปตรงมา สดียชื้อ

ต่อความเป็นจริง ที่จริงท่านจะคุยโวทับเสียก็ได้ว่า ท่านแกร่ง ซึ่งผมก็เชื่ออยู่แล้ว เช่นเดียวกับที่พราหมณ์คนหนึ่งถามพระพุทธเจ้าว่า พระองค์เป็นสัพพัญญู ตลอดทุกขณะใหม่ คือรู้แจ้งอะไรทุกอย่างใหม่ แทนที่พระพุทธเจ้าตอบว่าใช่ ท่านบอกว่าเปล่า ท่านบอกว่าตถาคตไม่ได้เป็นสัพพัญญู รู้แจ้งเห็นจริงตลอดทุกๆ ขณะ พราหมณ์ก็ยังคิดเข้าข้างว่าก็แล้วทำไม เมื่อถูกถามปัญหาคราวใด พระองค์ท่านตอบได้ทันทีราวกับว่ารู้อยู่แล้วล่วงหน้าแล้ว? พระพุทธเจ้าท่านทรงอธิบายว่าเนื่องจากจิตท่านบริสุทธิ์ เมื่อโหม่ไปสู่ปัญหาๆ ก็แตกออก เนื่องจากมนุษย์เรานั้นมีอาสวะห่อหุ้ม ดังนั้นมีความเชื่อเข้าทางภูมิปัญญา ปัญญาไม่แล่น ส่วนพระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์นั้นก็ไม่ได้รู้คำตอบอยู่ล่วงหน้า นั่นคือบุคคลที่มีเกียรติในตัวเอง ในบรรดาผู้นำในทางจิตวิญญาณ มีพระองค์เดียวที่โดดเด่นในความสัจย์ชื้อต่อเพื่อนมนุษย์ ไม่อ้างตัวว่าเป็นเทพเจ้า ไม่อ้างเรื่องอะไรทั้งสิ้น แม้แต่ว่าไม่อ้างตัวเองเป็นประดุจธรรมซึ่งทุกคนต้องเดินผ่าน นั่นเป็นเกียรติยศในความสัจย์ชื้อ

ท่านอาจารย์สวณโหมกซ์ก็มีจริยาอย่างนั้น ท่านบอกอะไรตรงๆ และสาเหตุของการคิดจะสึก ก็เป็นเรื่องน่าขบขันทั้งสิ้น คือเห็นคนเขาถือปิ่นมาyingนกในวัด ท่านแล้วว่าผมนี้กสนุกอยากจะทำปิ่นสักกระบอก yingนก มันบอกถึงจิตที่ซุกซนคิดนึก แต่แล้วนั่นเป็นเพียงรูปของความคิดที่ผ่านเข้ามา ส่วนสิ่งอื่นที่ยิ่งใหญ่กว่าดูแลครอบงำไว้ได้ สิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่านั้น ผมคิดว่าเราน่าจะเรียกว่าบารมี ในความหมายที่แท้จริงของพุทธศาสนา ไม่ใช่ในความหมายของความเป็นเจ้าของหรืออันทพาล ซึ่งเราน่ามาใช้ผิดๆ เสียแล้ว ปวงพระศาสดาในอดีต ไม่ว่าเป็นศาสดาที่ยิ่งใหญ่หรือศาสดาพยากรณ์ ซึ่งเป็นศาสดาที่มาเพื่อป่าวประกาศทำทนายอำนาจรัฐต่างๆ นั้น น่าจะมีอุปนิสัยหนึ่งก็คือความเป็นบุรุษชาติอาชาไนย เมื่อปฏิบัติแล้วก็ต้องเนื่องไม่หยุดหย่อน สำหรับเราท่านผู้มีบุญ คือได้พบพระพุทธศาสนา ได้พบครูบาอาจารย์ที่ดี แต่เราอาจจะด้อยในทางวาสนาที่จะได้ทำการกุศลใหญ่หลวงก็ได้ คือเรามีบุญแต่บารมีไม่หนุน ผมคิดว่าคนโบราณผู้เป็นสัพพัญญูของไทย เขาพูดเขาคิดดีมาก ท่านคงได้ยืมคำว่า "บุญพาวาสนาส่ง" ใช้ใหม่ครับ คือ "บุญพาวาสนาส่ง" การไปพระนพพานนั้นต้องอาศัยบุญและวาสนา บุญมีหากแต่บารมีไม่ถึง เขาพูดอย่างนี้

ที่จริงแล้วผมต้องออกตัวไว้ก่อนว่า ในการพูดถึงใครคนใดคนหนึ่งให้ถูกต้องบริบูรณ์นั้น เราทำได้ยาก

ผมเองเมื่อต้องพูดเกี่ยวกับพระเดชพระคุณท่านอาจารย์สวณโหมกซ์นั้น ตะครันตะครอทีเดียว เพราะไม่รู้จะพูดออกรูปไหน ดังที่จะพูดในเชิงวิชาการ คิดทบทวนไปทวนมาคิดว่า มันอาจจะมึประโยชน์ แต่ว่าผู้อื่นคงพูดได้ดีกว่าผมแน่ ดังนั้นก็คิดว่า ช่วงหนึ่งผมใช้ชีวิตร่วมกับท่าน ในช่วงก่อนหน้าที่โลกจะขานรับ และช่วงหลังจากโลก หรือประเทศชาติ หรือในเอเชียนี้ ขานรับท่านแล้ว น่าจะมีเรื่องเล่าสู่กันฟังได้ สำหรับผมนั้นไม่ว่าโลกจะขานรับท่านหรือไม่ขานรับ ท่านยังเป็นท่านอาจารย์เหมือนเดิม เป็นร่มโพธิ์ร่มไทร และไปผ่านสวณโหมกซ์ที่ไหนก็แวะเข้าไปนั่งถามปัญหาเรื่อยๆ ไป โดยไม่ได้รู้สึกว่าคุณยังใหญ่ หรือท่านเป็นยักษ์ใหญ่ในวงการพุทธธรรมอะไร ผมคงจะต้องนำเกร็ดเล็กๆ น้อยๆ มาเล่า แทนที่จะเป็นวิชาการ แต่นั่นย่อหมายถึงว่าเป็นอัตวิสัยของผมด้วย เพราะว่าผมเป็นผู้เล่า มีข้อเท็จจริงอันหนึ่งที่มีคนกล่าวกันว่า เมื่อนักเขียนเล่าอัตประวัติของตัวเองแล้ว จะมีความจริงน้อยกว่าเรื่องที่เขาแต่งขึ้นเสียอีก เพราะเขาได้วางกลไกป้องกันตัวไว้หลายจุดทีเดียว ผมเองไม่ใช่คนเขียน แต่ว่าจะเล่าเพื่อท่านจะได้ข่าวสารเกี่ยวกับบุคลิกภาพอุปนิสัย ชีวิตส่วนตัว และการทดลองความจริงของท่าน ...

มีคนเคราะห์ร้ายที่ไม่ใช่น้อยที่ลงไปสวณโหมกซ์ แล้วไปเห็นอากัปภิกขิยาของท่านแล้วเข้าใจไม่ได้ เช่นเลี้ยงไก่เต็มวัด หรือเลี้ยงปลารอบกุฏิ หรือเลี้ยงสุนัขพันธุ์ดี

อาจจะเข้าใจผิดว่า แหม ท่านรักสวยรักงาม หรือเป็นอยู่ยิ่งกว่าคฤหัสถ์ผู้มั่งคั่งเสียอีก โดยข้อเท็จจริงแล้วไม่ได้เป็นอย่างนั้น ข้อเท็จจริงคือ ท่านอาจารย์นั้นอุทิศเวลาช่วงหนึ่งนั้นสำหรับแปลพระคัมภีร์ แล้วผมจำได้ถึงวันคืนทุกข์ยากของท่าน บิณฑบาตท่านออกบิณฑบาตรับข้าวสวยจากชาวบ้านพร้อมกับน้ำแกง เพื่อให้ฉันแล้วมีแรงนั่งแปลคัมภีร์ที่เราอ่านกันแพร่หลายนั้นเกิดจากวิธีการอันนี้ เมื่อช่วงไหนที่แปลถึงคำพูดของพระพุทธเจ้าในบาลีว่า ตถาคตเป็นไปผู้ผู้ที่เกิดออกจากฟอง เจาะฟอง ออกมาก่อน ท่านอาจารย์นั้นก็เลี้ยงไก่ ท่านเลี้ยงเพื่อจะดูสิ่งเหล่านี้ ไก่ออกลูกออกหลานเป็นร้อยๆ ตัว ที่นี้คนไม่เข้าใจคิดว่า แหม ท่านรักสวยรักงาม เลี้ยงสัตว์เลี้ยงสวยๆ งามๆ แม้แต่เรื่องสุนัข หลายกัณฑ์ที่เดียวของเทศนาล้วนออกมาจากการสังเกตชีวิตของสุนัข เช่น ศัพท์สำนวน "ยกหูชูหาง" ก็คือสุนัขเวลาจะกัดกันเนื่องจากแย่งชิงความสำคัญต่อกันและกัน

ผมได้เกริ่นแล้วว่าช่วงปี ๒๔๗๕ นั้นเป็นช่วงซึ่งช่วยความเป็นผู้นำทางปัญญาไม่ว่าอาจารย์ปรีดี หรือแม้แต่คนแผลงๆ อย่างนายธนินทร กิ่ง (ธนินทร ภาษิต) ก็ตาม นั้นเป็นปฏิกิริยาในช่วงโศกนาฏภัยอำนาจอริฐ ซึ่งแต่ละคนไม่แน่ใจว่าจะอะไรจะเกิดขึ้นในสังคม ซึ่งเป็นเหตุการณ์ใหญ่มาก ท่านอาจารย์ก็เหมือนกัน ดังนั้นความเชื่อมั่นในตัวเองของท่านเป็นเหตุให้ค้นพระคัมภีร์ จากความรู้ภาษาบาลีในแค่เปรียญ ๓ สอบตกเปรียญ ๔ ซึ่งต่อมาภายหลังท่านไม่ยอมรับว่าท่านตก ท่านบอกผมว่ากรรมการต้องตรวจผิดแน่ๆ

ในช่วงของซึ่งช่วยความเป็นผู้นำทางปัญญานั้นเอง ที่ได้เพาะสร้างบุคลิกภาพแปลกประหลาด ท่านคงได้ยืมชวณะครีว่า ผู้คนรอบสวนโมกข์เก่า คือวัดตระพังจิก ถือว่ามีพระบารูปหนึ่งไปอยู่ ไม่ค่อยพูด พูดน้อย ถ้าท่านเทียบภาพกับปัจจุบันนี้ ท่านเรียกตัวท่านเองว่าหมาบ้าหรือสุนัขปากร้าย ช่วงของการเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพจากความเงียบขรึม สุขุม ลุ่มลึก หนึ่งสงบ ไม่พูด มาสู่การแสดงออกอย่างตรงไปตรงมา และแรงกล้า หรือถึงขั้นที่บางคนอาจจะเห็นเป็นเรื่องก้าวร้าวต่อโลกและต่อสังคม ช่วงการเปลี่ยนบุคลิกภาพอันนี้ ถ้าเรามองที่ท่าน เราอาจจะมองในแง่ลบว่าท่านเปลี่ยนไปมาก ผมเองเคยมองผิดไป เดียวนี้ผมมองใหม่แล้ว ผมมองว่าปฏิกิริยาของท่านก็เป็นสิ่งสะท้อน เป็นดัชนีชี้บ่งถึงสังคมไทยซึ่งพอเหมาะได้ส่วนกันทีเดียว ท่านรุนแรงขึ้นทุกที จนกระทั่งเรียกตัวเองว่าสุนัขปากร้าย คนที่ขวยอ่อนเกินไป เมื่อไปเจอท่านเข้าลำบากแน่ หลายครั้งหลายหนที่ปฏิกริยานั้นแสดงออกอย่างตรงไปตรงมา จนผู้ที่ไม่ค่อยคุ้นกับวิถีทางเช่นนี้รับไม่ได้และไม่ไปที่นั่นอีกเลย

ท่านอาจารย์เคยถูกโจมตีใส่ร้ายป้ายสีอย่างรุนแรงว่าเป็นพวกมหายาน เราถือกันว่าพวกมหายานเป็นพวกนอกกริต โปรดคอย่าเข้าใจเช่นนั้น มหายานนั้นเป็นยานที่สูงส่งทีเดียว ถ้าเราศึกษาเข้าแล้วเราจะพบว่า ทุกสิ่งที่หินยานมี มหายานก็มีการแบ่งเป็นมหายาน หินยานนั้นเกิดจากสภาพแวดล้อมทางสังคม ไล่ลำดับบริบทเรื่อยเท่านั้นเอง ดังนั้นผู้ที่มีจิตใจเปิดกว้างอย่างท่านอาจารย์นั้นท่านไม่ยอมหยุดอยู่เฉยๆ หินยาน ศาสนาของพระพุทธเจ้าไม่ใช่ระเบียบกฎเกณฑ์ที่เราจะสร้างขึ้นเองได้ เราต้องศึกษาเข้าไปสู่รากเหง้าที่มาของพระวโรวณะที่แท้จริงนั้น

จุดเด่นของวิถีทางของท่านอาจารย์ก็คือ ท่านไม่เพียงเข้าใจโลกแห่งการแปรเปลี่ยน ท่านเข้าใจชัดว่าทุกสิ่งทุกอย่างต้องเปลี่ยนแปลง แต่มีบางพวกบางเหล่าหรือว่าบางท่าน อาจจะเข้าใจเฉพาะลักษณะซึ่งแปรเปลี่ยนที่เรียกว่า อนิจจัง แต่ไม่เข้าใจลักษณะของการสืบต่อของพระพุทธศาสนาที่ได้ สำหรับท่านอาจารย์นั้นท่านเข้าใจทั้ง ๒ ด้าน การให้ความหมาย บทสวดมนต์และคำนิยามใหม่ พิธีกรรมต่างๆ ท่านรู้ว่าถึงเวลาแล้วที่ต้องเปลี่ยน เพื่อให้เข้ากับสังคมซึ่งเปลี่ยนแปลงไปภายใต้การพัฒนาอันมีเทคโนโลยีเป็นใหญ่ หรืออะไรก็สุดแท้ แต่พร้อมกันนั้นท่านไม่ได้ละทิ้งแก่นสารของอดีต ครึ่งหนึ่งท่านพูดกับผมว่า ที่จริงสิ่งที่ผมสอนนี้สามารถตั้งนิกายใหม่ได้ แต่ผมจะไม่ทำ ด้วยความเคารพในพระพุทธเจ้าที่ดี

เคารพในปราชญ์ครั้งอดีต ท่านเป็นคนสุภาพอ่อนโยนยิ่ง แต่ภาพที่ออกมาแล้วแล้วแต่ทำให้รู้สึกตรงกันข้าม บางคนสั่นหน้า สายหน้า เพราะว่าคำพูดซึ่งตรงไปตรงมา ค่อนข้างก้าวร้าว นี่คือสิ่งที่ผมพยายามที่จะเล่าให้ฟังถึงช่วงแห่งการเปลี่ยนบุคลิกภาพของท่าน มันสะท้อนถึงสังคมไทย ซึ่งเห็นเหและสับสน ช่างญาณของท่านผู้นี้หากใครติดตามมาทะเลของท่านมาตลอด จะพบว่าท่านรู้ทันโลก, ชีวิต ท่านไม่ใช่ว่าเป็นภิกษุที่อยู่ป่า แล้วศึกษาพระคัมภีร์ พุทธโฆหารแบบพระเทศน์บนธรรมมาสน์ แล้วไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับสังคมการเมือง

ประมาณช่วงหลังปี ๒๕๐๐ ที่เรียกกันว่ากิ่งพุทธกาล องค์การสหประชาชาติได้ประจักษ์แจ้งขึ้นมาจาก ปัญหาเรื่องการทวีของประชากร จะเป็นปัญหาหลักในอนาคต อาหารจะไม่เพียงพอ จึงเกิดโครงการใหญ่ซึ่งเรียกว่า ปฏิวัติเขียว ในช่วงนั้นเป็นโครงการซึ่งทุกคนปลาบปล้มกันมาก จนกระทั่งผู้ที่ค้นคิดยาปราบแมลงที่เรียก ดีดีที นั้น ได้รับรางวัลโนเบล เพราะค้นพบว่าแมลงทำลายปริมาณของอาหารไป ดังนั้นถ้าจัดการกับแมลงได้แล้ว อาหารก็จะพอเพียงกับจำนวนประชากรซึ่งทวีขึ้นอย่างน่ากังวล เดียวนี้เราประจักษ์ชัดว่าปัญหาเรื่องดีดีทีนั้น มันทำท่าจะฆ่ามนุษย์เอาเสียแล้ว การปฏิวัติเขียวครั้งนั้นไม่ใช่ว่าตอบ เรารู้กันแล้วว่ามันเป็นปัญหาหนัก ช่วงนั้นผู้ค้นพบดีดีทีนั้น ในฐานะเป็นนักวิชาการนั้นสตัยชื่อต่อวิชาการก็ได้รับรางวัลโนเบลไป ไม่มีใครสงสัยในด้านลบของการใช้ดีดีที แต่ก็หาได้พ้นช่างญาณของท่านอาจารย์สวนโถมกชไปไม่ได้ไม่ ในช่วงที่โลกกำลังปลาบปล้มกับปฏิวัติเขียว อาจารย์ท่านประณามอยู่ตลอดเวลา คือท่านระแวงว่าสิ่งนั้นมันจะนำอะไรมาสู่มนุษย์ก็ไม่รู้ เดียวนี้เรารู้กันแล้วครับว่า ทุกวันเรากินสารพิษเข้าไปมากมาย

ในช่วงที่ท่านกำลังต่อสู้และกำลังปรับเปลี่ยนทั้งทัศนคติและบุคลิกภาพนั้นเอง เป็นช่วงซึ่งมีปัญหาเกี่ยวกับสถาบันสงฆ์มาก สถาบันสงฆ์ค่อนข้างรังเกียจพระหนุ่มรูปนี้ เพราะมีความคิดแปลกประหลาด พูดอะไรก็ไม่เหมือนเพื่อน โจมดีพระพุทธรูปว่าเป็นภูเขาแห่งพุทธธรรม แต่ว่าโดยข้อเท็จจริงแล้วนั้น ท่านอาจารย์เป็นคนซาบซึ้งในพระพุทธรูปมาก ผมบอกได้เลย บางครั้งนั่งคุยกับผมเป็นชั่วโมง เรื่องความงามของพระพุทธรูป นั่นคืออีกด้านหนึ่งซึ่งละเอียดอ่อนและลุ่มลึก แต่ส่วนที่ท่านต้องแสดงออก ก็เพราะว่าเป็นปฏิกิริยาต่อคนทั่วไปที่ยึดถือพระพุทธรูปราวกับเป็นเจว็ดนั่นเอง ไม่ได้อมองไปสู่สัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ เหนือเศียรพระพุทธรูปมีสิ่งพวยพุ่งขึ้นไปข้างบนเรียกว่า ประภามณฑลหรือฉัตรประภา เป็นสัญลักษณ์ของการตรัสรู้อันสมบูรณ์ พระพุทธรูปไม่ใช่รูปเคารพ แต่เป็นสัญลักษณ์ของมณฑลธรรมอันโชติช่วงมีเรือนแก้ว เรือนแก้วหมายถึง โพธิปักขิยธรรม ความใส่ใจในเรื่องความงามและศิลปะต่างๆ ของท่านอาจารย์มีอยู่อย่างมาก อาจจะไม่มีใครได้รับทราบ ว่าท่านร้องเพลงไทยได้มากหลายเพลง จำได้มาก แต่บทบาทที่แสดงออกต่อสังคม ดูตรงกันข้าม

ผมให้ข้อสังเกตว่าวัฒนธรรมนี้จะมี ๒ ลักษณะเสมอไป คือสิ่งที่เราแสดงออกสู่สาธารณะ ซึ่งเป็นเรื่องของการรู้จักกาลเวลา สถานที่ โอกาส และบุคคล แต่ลึกๆ ในส่วนตัวของท่านนั้น เราจะพบอีกหลายแง่มุมที่เดียว คณะสงฆ์เคยตั้งข้อรังเกียจกับท่าน มีพระเถระน้อยรูปมากที่เข้าใจท่าน ผมจะระบุถึงได้สักองค์หนึ่งคือ สมเด็จพระพุทธิชยาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) วัดเทพศิรินทรวงค์หนึ่ง ที่รักและเข้าใจท่านอาจารย์มาก สมเด็จพระสังฆราชที่อยู่วัดเบญจมฯ ถึงกับเรียกท่านเข้ากรุงเทพฯ แล้วสั่งห้ามสอนพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องไม่ยึดมั่นถือมั่น ท่านอาจารย์ก็บ่นให้ฟังว่า ที่จริงผมก็ไม่ควรสอนจริงๆ ด้วย เพราะว่ามันอันตราย แต่ว่าท่านบอกว่า ผมเป็นคนดี ถ้าสั่งให้หนูกแล้วผมจะดีทันที นี่คือนิสัยของท่าน ท่านก็สอนจนได้และสอนจนกระทั่งวันสุดท้าย

แต่แล้วในช่วงฉกัฏฐสังคายนา คือ การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๖ ซึ่งจัดขึ้นที่ประเทศพม่า พระภิกษุเงื่อม ซึ่งถูกรังเกียจจากคณะสงฆ์นั้น กลับเป็นตัวแทนของคณะสงฆ์ไทย ไปประชุมระดับนานาชาติที่นั่น ทั้งนี้เพราะว่า นายกรัฐมนตรีของพม่าเวลานั้นคือ อุNu ผู้ที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนามาก ระบุผ่านคณะสงฆ์ขอให้เอาพระรูปนี้ไปประชุม มันเป็นเรื่องแบบนี้ เหมือนคำพูดในพระคัมภีร์บอกว่า พระศาสดาจะไม่ประสบความสำเร็จในท้องถิ่นของตัวเอง ผมไม่ได้หมายถึงท่านอาจารย์เป็นศาสดา แต่ผมคิดว่าบุคลิกภาพของท่านนั้น คล้ายคลึงกับศาสดาพยากรณ์ในครั้งอดีต ผมหวังว่าคงเข้าใจความหมายของคำว่า ศาสดาพยากรณ์ ที่เรียกว่า Prophet ศาสดาพยากรณ์ทั้งหลาย ล้วนด้านอำนาจรู้ด้านความชั่ว และพยากรณ์ทายนภัยอันเกิดแต่การปฏิบัติคือสัทธิธรรม ของปวงผู้นำและผู้สนับสนุน

ท่านอาจารย์นั้น แม้จะอยู่ในฐานะที่เป็นปราชญ์อยู่ในความทรงจำในช่วงหลังของสังคมไทยแล้วก็ตาม แต่ท่านยังเอ่ยถึงบุคคลที่ท่านเคารพด้วยจิตใจบ่อยครั้ง ผมคิดว่ามีบุคคลอยู่ ๒ คน ที่มีอิทธิพลเหนือชีวิตของท่าน คนแรกนั้นเป็นเจ้าของ คือสมเด็จพระมหารัชมงคลมุนี ท่านพูดถึงบ่อย ถึงความมีจริยาวัตรอันงดงาม ความเป็นนักปราชญ์ ความศรัทธามั่นในพุทธศาสนา แม้สึกจากพระไปแล้วก็ยังเอาบาตรและจีวรเก็บไว้เป็นเครื่องเตือนตนอะไรเหล่านี้ ซึ่งท่านพูดถึงในแง่ดีบ่อยมาก นั้นเป็นไปได้ทีเดียวที่สมเด็จพระมหารัชมงคลมุนีได้เป็นต้นแบบให้ท่านในช่วงหนึ่ง เพราะท่านยังหนุ่มน้อยอยู่มากเมื่อสมัยที่สมเด็จพระมหารัชมงคลมุนีเสด็จลงไปศึกษาและรวบรวมวัตถุโบราณทางใต้

บุคคลที่สอง เป็นคนที่สำคัญและยิ่งใหญ่ที่สุดในชีวิตของท่าน มีอิทธิพลเหนือชีวิตของท่านอย่างมากก็คือ มารดาของท่านเอง บุคลิกภาพบางอย่างเกิดจากแม่ของท่าน เช่นท่านเล่าว่า แม่ของท่านนั้นเป็นคนละเอียดอ่อน เมื่อใช้ให้ท่านหุงข้าวแล้ว เห็นหนึ่งฝ้าไฟหนึ่งดูหม้อเดือด แม่ท่านจะเตือนบอกว่า ช่วงนี้เป็นช่วงเวลาที่ใช้ทำอะไรได้อีกตั้งหลายอย่าง ทำไปไม่ทำละ เราจะเห็นว่า นิสัยส่วนนี้ท่านคิดมาจากมารดาของท่าน แล้วท่านเองก็สารภาพว่า ผมสั้นองชายไม่ได้ คุรุธรรมทาสนั้นละเอียดอ่อนกว่าท่านมาก ชาวไทยชายโดยเฉพาะที่ตลาดนั้น เลื่อมใสคุรุธรรมทาสมากกว่าท่านอาจารย์สวนโฆกข์ มีคนพูดกันว่าท่านอาจารย์สวนโฆกข์น่าจะเป็นอุบาสก แล้วคุรุธรรมทาสน่าจะเป็นพระมากกว่า ทั้งหมดนี้ย่อเข้าถือสำคัญพูด ก็ใครคิดอย่างไรก็พูดกันไป

๓

นับตั้งแต่เรารับพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทจากลังกาเข้ามา แล้วสืบสานกันกินเวลาได้ประมาณ ๘๐๐ ปีเศษ ปรากฏการณ์เช่นนี้นับเป็นสิ่งแปลก ในยุโรปหรือที่อื่นเมื่อรับศาสนาหนึ่งศาสนาใดแล้ว กินช่วงเวลาไม่เกิน ๓๐๐ ปี ก็ถึงยุคมืด คือยุคไร้ศาสนา แต่สำหรับประเทศไทย นี่เป็นเรื่องแปลกประหลาดเมื่อรับพุทธศาสนาเข้ามาแล้ว ตั้งมั่นอยู่ได้อย่างต่อเนื่องเหมือนต้นไม้ที่ออกแทงรากลึกแผ่กิ่งก้านกว้าง นับตั้งแต่พระราชอาณาจักรสุโขทัยเป็นต้นมา ยังไม่เคยมีนักปราชญ์หรือสมณะรูปหนึ่งรูปใด ที่กล้าตีความพระพุทธรูปอันจะตรงไปตรงมา และอย่างเข้มข้นและจริงจัง ถ้าจะให้ผมพูดโดยส่วนตัวก็คือ มีท่านอาจารย์สวนโฆกข์นี้แหละครับ ที่เป็นคนแรกในประวัติศาสตร์อันยาวนานของประเทศนี้ นักบวชต่างๆ ไปในลำดับของประวัติศาสตร์ในห้วงเวลาในอดีต เขาจะถ่อมมากต่อการเทศนา รูปแบบของการเทศนาบนธรรมาสน์ท่านจะพบว่า เมื่อพระภิกษุชั้นหนึ่งบนธรรมาสน์แล้วได้รับการอาราธนาแล้วก็ตั้ง นะโม ตัสสะ แล้วตั้งนึกเขยบหนึ่ คือบทย่อเอาพระพุทธรูปอันที่เป็นบาลีขึ้นตั้ง แล้วก็แสดงความถ่อมว่า ณ บัดนี้อาดมาภาพจะแสดงธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ได้ว่าเอาเองนะ คล้ายๆ ท่านองนั้น ไม่กล้าแตะ ไม่กล้าใช้ความรู้สึก ที่ซาบซึ้งหรือความรู้สึกที่ออกมาจากเนื้อในของชีวิตของตัวเองเข้าไปอธิบายสิ่งนั้น ดังนั้นพุทธศาสนาเถรวาทจึงแตกตัวออกในลักษณะของสถาบัน

มีลักษณะของทางวิชาการ พระพุทธศาสนาก็กลายเป็นรูปแบบหนึ่งของวัฒนธรรม แทนที่จะเป็นวิถีทางของการทำให้เข้าถึง และความดับทุกข์ สมดังเจตนารมณ์ในเรื่องอริยสัจ ที่พระพุทธเจ้าท่านทรงสอน ซึ่งถ้าเป็นอย่างนั้นแล้ว มันต้องเป็นวิถีชีวิต ไม่ใช่วิถีแห่งวัฒนธรรม เราพบว่า บุคคลอาจจะมีท่าทีทางวัฒนธรรมสูง แต่เขาอาจจะไม่ได้จริงใจก็ได้ เหมือนเวลาฝรั่งมาเรา ก็รำไทยให้เขาดู ถึงเวลาจริงๆ เราก็ไม่ได้อยู่ในวัฒนธรรมของเรา แต่เราแสดงออกวัฒนธรรมของเราเพียงเพื่ออวดว่าเราเป็นชาวพุทธเท่านั้น

สำหรับท่านอาจารย์ท่านไม่ใช่ออย่างนั้น ด้วยความรู้ภาษาบาลีประการหนึ่ง โดยการภาวนาอย่างต่อเนื่องเป็นประการที่สอง และอีกประการสำคัญมาก ซึ่งเป็นบาทฐานที่ทำให้งานทั้งหมดของท่านอาจารย์ เกิดเอกภาพ และผุดผ่องจากคณาจารย์องค์อื่น ก็คือการใช้ชีวิตซึ่งแนบสนิทกับธรรมชาติ อันนี้ตราไว้ได้เลย ชัดเส้นใต้ตรงหน้าว่า ตลอดช่วง ๘๐๐ กว่าปี รูปแบบพุทธศาสนานั้นค่อนข้างเป็นราชสำนักในบ้านเมืองเรา ค่อนข้างเป็นระเบียบ เป็นวัฒนธรรมที่สูงส่ง แต่ว่าอาจจะห่างไกลวิถีทางแห่งธรรมชาติ

มีความนัยที่ลุ่มลึกซ่อนอยู่หนึ่งในเรื่องนี้ในประเด็นก็คือ มนุษย์เราไม่เพียงเป็นส่วนหนึ่งในกระแสธรรมชาติอันไม่รู้สิ้นสุดเท่านั้น แต่มนุษย์นั้นยังเป็นอันหนึ่งเดียวกับธรรมชาติด้วย ข้ออ้างอันนี้ผมอยากจะพูดว่าสำคัญมากตรงที่ว่า เมื่อมนุษย์คิดว่าตัวเองเป็นนายเหนือธรรมชาติ ในช่วงที่มนุษย์เลวร้ายมนุษย์ก็ทำลายธรรมชาติ เหมือนที่เราอยู่กับเวลานี้ว่าเป็นวิกฤตการณ์แทบจะถาวรแล้ว ในช่วงที่มนุษย์มีสำนักขึ้นมาในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติก็จะเกิดการอนุรักษ์ จัดแห่งการทำลายและจัดอนุรักษ์ นี่มันเป็นหยิน-หยางหมุนเวียน เมื่อถึงยุคหนึ่ง เดียวเราก็เริ่มทำลายกันอีก เราบำรุงธรรมชาติพอสมควร เราก็ล้มตัวเดียวเราก็ทำลาย ส่วนการอยู่เหนือการทำลายและอยู่เหนือการอนุรักษ์ นี่สำคัญมาก ถ้าจะเป็นดั่งนั้น ต้องเป็นความรู้ในระดับหนึ่ง ที่ว่ามนุษย์เป็นหนึ่งในธรรมชาติ ผมจะอ้างคำสอนจางจื่อ ปราชญ์จีนโบราณ ผมอาจจะออกสำเนียงจีนไม่สมบูรณ์ (ทั้งๆ เป็นหลานจีน แต่ไม่รู้ภาษาจีนเลย) จางจื่อพูดในนัยยะที่ลุ่มลึกกว่า ที่ดี้อ้ออ้วเป็งแซ่ ฟาดินกับอ้วเป็นอันเดียวกัน บางหม้ออ้ออ้วอ้อเจ็กออย อีกสรรพลึงกับอ้วเป็นอันเดียวกัน นี่เป็นความนัยที่ลุ่มลึก มองโดยแง่ของจิตวิญญาณแล้วมนุษย์เป็นอันเดียวกับธรรมชาติ มองนัยยะที่แบ่งแยก มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งในกระแสธรรมชาติ เช่นเดียวกับเรามองว่า หน้าแข็งเป็นส่วนหนึ่งของหน้า เราก็มองได้ เพราะว่ามีก้อนหน้าแข็งลอยอยู่ในน้ำ แต่ว่าธาตุแท้ของหน้าแข็งกับน้ำอันเดียวกัน เมื่อน้ำแข็งละลายหมดก็คือธาตุน้ำ

วิถีชีวิตที่ท่านใช้ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ผมคิดว่าเป็นบาทฐานใหญ่ที่ส่งผลสะท้อนอันยาวนานมาสู่ตัวท่านเอง ส่วนโหมกซ์ และสังคมไทย และเป้าหมายของท่านก็คือ โลกโดยส่วนรวม บันทึกที่สดใหม่มากของท่านอาจารย์ ช่วงที่อะไรเหล่านั้น ยิ่งใหญ่ยิ่งกว่าบันทึกของเดวิด ธอริร์ เรารู้กันว่าเดวิด ธอริร์ ฤษีตนแรกของอเมริกันนั้นมีผลงานที่ยิ่งใหญ่ แต่ว่าบันทึกช่วงต้นของท่านอาจารย์ส่วนโหมกซ์นั้นมีอะไรที่ลุ่มลึกกว่า บางทีท่านบันทึกถึงความเจิดจ้าของดวงจิตในขณะที่ภาวนาแล้วก็เกิดประสบการณ์สำคัญ ท่านใช้คำว่า รวากับว่าสิ่งที่ตาเห็นนั้นเป็นสิ่งไม่ใช่ธรรมชาติหรือเหนือธรรมชาติ นั่นแสดงถึงการก้าวล่วงเข้าไปสู่มิติที่แปลกประหลาดเรียกได้ว่า เป็นประสบการณ์ทางดวงจิต แต่นั่นไม่ใช่สาระที่น่าใส่ใจนัก เพราะว่าแท้ที่จริงนั้น การอยู่ใกล้ชิดธรรมชาตินั้นให้กำเนิดถ้อยคำอันหนึ่ง สำหรับส่วนตัวของผมแล้ว ถือว่าเป็นคำซึ่งได้ยินครั้งแรกในชีวิตแล้วตรงตาจริงใจอยู่ไม่รู้หาย เมื่อท่านพูดว่าการปฏิบัติธรรมนั้นไม่ใช่อะไรอื่น คือการชำระรากตัวกลับสู่ธรรมชาติอีกหนหนึ่ง นี่สำคัญมาก สำหรับผมแล้วเป็นถ้อยคำยิ่งใหญ่มาทีเดียว เพราะว่ามนุษย์เดินห่างจากธรรมชาติออกมา มนุษย์เมื่อสร้างอารยธรรมแล้ว อารยธรรมนั้นก็กลายเป็นอุปสรรคเป็นกำแพงกั้น เหมือนที่ท่านทราบมา คำว่าอารยธรรมในภาษา

อังกฤษคือคำว่า Civilization, Civil นี่แปลว่าพลเรือนก็ได้ หรือแปลว่าเมืองก็ได้ เมื่อสร้างเมืองแล้วเมืองอาจจะกัดกันไม่ให้เข้าถึงความจริงของธรรมชาติได้ จิตสำนึกซึ่งพัฒนาในเมืองนั้นจะติดขัดในสมมุติ ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงต้องหันหน้าออกจากวังและแสวงหาที่ท่านอาจารย์พุดซาแล้วซาอีกในเทศนาหลายแห่งหลายที่ท่านว่าเกิดกลางคืน ใช้ชีวิตกลางคืน กินกลางคืน ตายกลางคืน วิถีชีวิตของมนุษย์เราที่สูงส่งนั้น ไม่ใช่วิถีชีวิตในพระราชวังหรือระดับประดาด้วยทองหยอง หรือเกียรติยศมากมาย คดีของคนตะวันออกครั้งอดีตสมัยที่รุ่งเรืองด้วยความรู้แจ้งทางปัญญา วิถีที่เร่ร่อน วิถีที่ตัดดินเท่านั้นที่จะสอดคล้องกับวัฏจักรและความเป็นไปของมหาวัฏของธรรมชาติทั้งมวล ดังนั้นความยากไร้ ความเร่ร่อน ความเปล่าเปลี่ยวเป็นสิ่งที่ทรงค่าอยู่ในตัวมัน

ข้อขัดแย้งในทางทฤษฎีระหว่างความหมายของคำว่าอารยธรรมของปราชญ์ตะวันออกและตะวันตก มีอยู่อย่างฉกาจฉกรรจ์ คนตะวันตกถือว่า Civilization นั้นเกิดในกำแพงเมือง อะไรที่เกิดและพัฒนาขึ้นในเมืองถือว่าเป็นอารยธรรม ดังนั้นนอกกำแพงเมืองถือว่าเป็นอนารยะ เป็นป่าเถื่อน แต่ถ้าท่านไม่หลงทางจากวิถีชีวิตของปราชญ์ตะวันออกแล้ว ท่านจะพบว่า ป่านั้นเองเป็นที่ตั้งของอารยธรรมส่วนเมืองเป็นตัวปัญหา พระศาสดาผู้รู้แจ้งส่วนใหญ่ออกจากเมือง ไม่ว่าวิชิโรแอสเตอร์หรือพระพุทธองค์ก็ตาม หรือแม้แต่โสเครตีสปราชญ์ทางตะวันตก ซึ่งถูกบีบให้ตายด้วยสมัตรใจ ต้องออกเร่ร่อน คำว่าภิกขุซึ่งแปลว่า ผู้ขอ ศัพท์เดียวกับคำว่า beggar นั้นเอง ทางตะวันออกถือว่าวิถีชีวิตของการเร่ร่อน เป็นผู้ขอนั้นเป็นชีวิตที่สูงส่ง ท่านอาจารย์เขียนจดหมายฉบับนี้ ไว้ที่โรงฉันเก่าของสวนโมกข์ธารน้ำไหล ซึ่งเดี๋ยวนี้ยังอยู่หรือไม่ผมไม่แน่ใจ *high thinking, plain living* นี้คือวิถีทางของสวนโมกข์คือคิดสูงๆ คิดให้ลึกคิดให้กว้าง คิดให้ไกล แต่เป็นอยู่ให้ต่ำที่สุด คิดพองเหล่านี้เกิดขึ้นจากวิถีชีวิตของท่านเอง เมื่อผมลาเพศสมณะแล้วไปเยี่ยมท่านหลังจากไม่พบท่านร่วม ๑๐ ปี คำแรกที่ท่านถามผมนั้นไม่ได้ถามว่า ทำงานอะไร รายได้เท่าไร ท่านถามผมว่า คุณยังกินข้าวจานแฉวยอยู่หรือเปล่า เป็นคำทักทายซึ่งเตือนให้ทำในสิ่งที่ตัวเองเข้าใจแล้ว กินข้าวจานแฉวย อาบน้ำในคู เป็นอยู่อย่างทาส มุ่งมาดความว่าง และคำตอบคือ ทำอย่างตายแล้ว มีแก้วอยู่ในมือ คือดวงจิตว่าง ประโยคสุดท้ายคือ แจกของสองตะเกียง แต่ผมคงเป็นศิษย์ที่เลว ไม่ได้ทำตามท่าน เพราะว่าท่านอาจารย์มีคิดว่า ศิษย์คือผู้ที่ทำตาม

ผมคิดว่าสิ่งหนึ่งในวิถีชีวิตร่วมสมัยของคนเรา เราได้สูญเสียอะไรบางสิ่งซึ่งเป็นคุณค่าพิเศษ ที่เราเคยมีครั้งอดีต คือความมีกัลยาณมิตร ความมีคนที่เรานับถือบูชาไว้สักคนหนึ่งในหัวใจเรา นี่เป็นสิ่งสำคัญมาก ถ้าผมจะเตือนความทรงจำของท่านถึงสัญลักษณ์อันยิ่งใหญ่ของชาวพุทธ แม้ไม่ใช่เป็นพระพุทธรูปจะโดยตรงก็คือในชั่ววิมุตติที่พระพุทธเจ้าจะถึงซึ่งอาการตรัสรู้อันสมบูรณ์นั้น มีธิดามารอยู่ ๓ คน เป็นสัญลักษณ์ เป็นบุคลลาธิษฐาน นางแรกชื่อนางราคา นางตันทา และนางน้องซึ่งร้ายกาจที่สุดชื่ออรดี อรดีคือ อรดี แปลว่าไม่รัก ทำไมความไม่รักจึงเป็นอุปสรรคต่อสติปัญญาชั้นสูง นี่เป็นสิ่งที่น่าคิดมาก จิตใจซึ่งไม่มี เมตตา กรุณา ไม่รัก ไม่สามารถที่เข้าถึงซึ่งการตรัสรู้ได้ ต่อเมื่อพระพุทธเจ้ากำหนดรู้นางทั้ง ๓ นั้นแล้วธิดาพญามารก็ถอยกรูด รดีนี้แปลว่ารัก อะก็ไม่มี แปลว่าไม่รัก ผมคิดว่ามีสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นคตินำทางของชาวพุทธ ท่านอาจารย์สวนโมกข์พุดซาอยู่เสมอบอกว่า สำหรับชาวพุทธที่แท้จริงแล้ว ย่อมมีเมตตาเป็นบุเรจาริก เมื่อจะทำอะไร หรือจะไปทางไหน เหมือนกับมีไฟส่องทาง ให้มีเมตตาเป็นเครื่องส่องทางไปข้างหน้า เพราะเมตตากับปัญญาอันเป็นส่องหน้าของเหรียญเดียวกัน สติปัญญาชั้นสูงที่ว่าขั้นนี้ห้าไม่ใช่อะไรอื่นจากธรรมชาติ เป็นอันเดียวกับธรรมชาติ ชีวิตเป็นอันเดียวกับกัน นั้นเป็นปัญญาชั้นสูง และพร้อมกันนั้นเป็นเมตตาอีกด้วย เมื่อเห็นว่าชีวิตไม่ผิดแผกกัน ยังมีคำพูดของชาวอีสานที่ลุ่มลึกมาก ที่จะเอามาสมทบกับความนัยที่ลุ่มลึกอันนี้ก็คือ

ในบทเพลงเสี้ยวสวาสดี ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นพูดไว้ว่า ยังมีชายคนหนึ่งชื่อว่า สัพพะเหล่าหลาก คนๆ หนึ่ง คือสรรพสิ่งทั้งปวง เมื่อเราพูดถึงขันธุ์ห้า หรือญาณ ในขันธุ์ห้า เรามักจะเอารูปขันธุ์ไปเป็นร่างกาย คือคนๆ หนึ่ง ที่จริงรูปขันธุ์คือสิ่งเห็น ด้วยตา ดวงดาว ดวงเดือน พระอาทิตย์ จักรวาลทางวัตถุทั้งหมดเป็นรูปขันธุ์ ฉะนั้น ขอบเขตของขันธุ์ห้าไม่ใช่คนๆ หนึ่ง ขอบเขตของขันธุ์ห้าคือจักรวาลทั้งหมดทั้งรูป ทั้งนาม ดังนั้นญาณในขันธุ์ห้าซึ่งได้ทำลายบุคคลสัญญาที่ว่าไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่คนที่ไหน ก็คือการประจักษ์แจ้งสภาวะธรรมทั้งหมด นั่นคือขันธุ์ห้าที่บริสุทธิ์ เมื่อมองเช่นนั้นแล้ว เราจะพบว่า มนุษย์ไม่เพียงเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเท่านั้น มนุษย์เป็นอันเดียวกับธรรมชาติ เป็นอันเดียวกับจักรวาล นั่นคือญาณของพระพุทธเจ้าในขันธุ์ห้าในเรื่องสภาวะธรรม

มนุษย์กับธรรมชาตินั้น แนบแน่นเป็นอันเดียวกัน อันอาจกำหนดท่าทีแห่งภูมิ ปัญญา และทิศทางแห่งอารยธรรมแท้ได้ว่า เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ประสานกลมกลืน ไม่ใช่สิ่งงอกงามในเมือง ทั้งไม่ใช่จากสมองของมนุษย์โดยไร้หัวใจ รากฐาน อารยธรรมแท้คือ ปัญญา และเมตตา อันเป็นไปในกระแสธรรมชาติ ไม่ใช่สภาพ ปรุงแต่ง เส่สร้างจนฝืนกระแสธรรมชาติ

ลำดับถัดไป ผมจะเล่าถึงวิธีที่ท่านอาจารย์ได้ช่วยผู้คนตามจรตนิสัยของแต่ละคน สิ่งนี้ผมคิดว่าเป็นสิ่งสำคัญมาก ในพระพุทธศาสนาแจกแจงญาณไว้หลาย อย่าง แต่มีญาณเดียวที่สงวนไว้สำหรับพระพุทธองค์คือนานาธิมุตติกญาณ คือ ญาณที่ล่วงรู้วิถีทางรอดของแต่ละคนซึ่งไม่เหมือนกัน อย่างพระพุทธเจ้าทรงทำกับ องค์ลีมาลาอย่างหนึ่ง กับภูจาราอย่างหนึ่ง กับบางคนบางที่ท่านเสนอสิ่งล่อ อย่าง พระนันทกุมารน้องท่านนันทรงล่อจะให้นางฟ้า มันเป็นอุบายที่จะดึง ล่อจิต ซึ่ง กำลังตกหลุมพรางอันหนึ่งเหมือนกับดึงคนขึ้นจากหล่มโคลน แม้สิ่งนี้จะสงวนไว้ สำหรับพระพุทธองค์ก็ตาม แต่ผมก็เห็นบ้างในท่านอาจารย์ส่วนโหมกข์ ท่านมีอุบาย ที่หลอกล่อ ดังนั้นผมจะเล่าอิงอดีตวิสัยนิดหน่อย ผมไม่รู้จักใครอื่นดีกว่าตัวเอง ประสบการณ์คนอื่นผมเล่าแทนไม่ได้ แต่เล่าแทนประสบการณ์ของตัวเองว่า เมื่อ ออกบวชใหม่ๆ นั้นต้องการคำสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ด้วยจิตใจที่ศรัทธาว่า พระพุทธเจ้าดีที่สุดในโลก ผมไม่ได้ใส่ใจเรื่องพระเจ้า คำสอนของพระเยซู ของเล่า จือไม่อยู่ในความรับรู้ของผม เมื่อผมไปหาท่านนั้น ผมเชื่อว่าท่านคงจับกำพืด จับ ทางของผมได้ว่าผมแคบอยู่อย่างไร บางครั้งท่านพูดเล่าเรื่องตลกให้ผมหัวเราะ เพราะผมไม่หัวเราะเลย ไม่ยิ้มเลย ผมเครียดมากๆ ด้วยความรู้สึกที่ว่าความจริง นั้นต้องเคร่งเครียด ที่จริงผมเข้าใจผิดมาก ท่านพยายามเข้าหาผม บางทีก็เล่าเรื่องตลก เกรยขยให้ฟัง ที่จริงผมฟังออก แต่ผมไม่หัวเราะ ท่านยังถามผมว่าคุณฟังไม่ออกหรือ?

มิตรราวหนึ่งท่านเรียกผมไป ป็นนั้นเป็นปีที่ปีบจ้อหันปอลที่ ๒ สันตะปาปาแห่ง วาติกันขึ้นดำรงตำแหน่งแล้ว จ้อหันปอลเป็นปีบที่ถือกำเนิดในปีแลนด์ เป็นปีบ ปองค์แรกในค่ายสังคมนิยม ดังนั้นขวัญกำลังใจของชาวยุโรปในทางศาสนาดีขึ้น มากในปีนั้น ท่านอาจารย์เรียกผมไปบอก ว่า ผมอยากจะให้ของขวัญปีบจ้อหันปอล คุณช่วยวาดรูปเกี่ยวกับพระเยซูให้หน่อยได้ไหม ท่านก็ยื่นใบเบิ้ลให้ ท่านส่ายหัวว่า แต่คุณต้องอ่านให้หมดนะ ไม่งั้นคุณจะไม่เขียนได้ยังไง ผมก็รู้สึกอึดอัดนิดหน่อยว่า เราเป็นพระอยู่ด้วย แต่ก็เพื่อจะทำงานให้ท่าน ก็อ่าน ตั้งต้นอ่านตั้งแต่คัมภีร์เก่า ที ละหน้าๆ เพื่อจะรวบรวมเนื้อหามาให้เขียนให้ได้ ผมเขียนร่างเสร็จเอาไปให้ท่านตรวจ ท่านก็วิจารณ์บ้างเล็กๆ น้อยๆ ผมเขียนได้จำนวนหนึ่ง ป็นด้วย ป็นพระเยซู เล่าเป็น เกร็ดขกัหนึ่งว่าผมทำอย่างไร คือผมป็นพระพุทธรูปก่อน แล้วก็เต็มหน้า เต็ม ผมให้ยาว เป็นพระเยซู แต่นั่นไม่สำคัญอะไร เมื่อผมเขียนได้จำนวนหนึ่งแล้ว ผม ไปหาท่านครั้งหลังเพื่อให้ท่านวิจารณ์ ผมรู้สึกว่าท่านอาจารย์ได้สูญเสียความใส่ใจ ในสิ่งที่ท่านสั่งผมเรียบร้อยแล้ว ผมไม่เข้าใจ แล้วก็ผิดหวังนิดหน่อย ทั้งๆ ที่เราทุ่มเท ให้ ต่อมาภายหลัง จึงรู้ว่าท่านหลอกให้ผมอ่านใบเบิ้ล ผมอ่านจนเป็นอุปการะ เป็น

นิสัย ผมอ่านต่อมาก็อีกตั้งหลายปี เป็นสัปดาห์ละเล่ม แล้วต่อมาเมื่อผมเดินทางไปในยุโรป ก็มีคุณูปการกับผมมาก ในการที่พูดคุยกับชาวคาทอลิก หรือโปรเตสแตนต์ ผมเคยถูกเชิญไปสัมมนาหลายครั้งกับกลุ่มโปรเตสแตนต์ที่เยอรมนี ผมไม่เห็นว่าสิ่งเหล่านี้ มันจะเกิดอุปการะขึ้นในวันหน้า ทั้งๆ ที่ผมก็ไม่ต้องการมันเลย นั่นเป็นอุบายของท่านอาจารย์ ท่านอาจจะคิดจริงหรือเปล่าผมก็ไม่แน่ใจ

๔

ทีนี้จะเล่าเรื่องที่ท่านเป็นนักทดลองความคิด ท่านอาจารย์นั้นไม่ใช่ผู้วิเศษ ดังนั้นบางที่ท่านก็ทำอะไรพลาดได้ แต่ความผิดพลาดของท่านกลับเป็นบทเรียนที่ดี เสมอกับคนที่อยู่ใกล้ตัว วันหนึ่งพวกเรา, คำว่าพวกเราหมายถึง พระเณร คนวัด กำลังช่วยกันเทศานคอนกรีตเสริมเหล็ก ซึ่งเป็นงานที่หนักและเหนื่อยมาก เนื่องจากฉันอาหารมือเดียวแล้วก็ทำงานหนัก แต่นั่นคืออุดมคติของส่วนิมกซ์ในช่วงนั้นๆ ขณะที่กวนปูนกันอยู่ ท่านอาจารย์พักจากการงานของท่านเดินมาถามว่า พวกคุณทำอะไรกันอยู่ บอกไปว่ากวนปูน ท่านพูดว่าพวกคุณง้ออยู่ได้ คุณไปกวนทำไมให้เสียเวลา ทำไมไม่คุณไม่เอาปูน เอาทราย เอาหิน เอาหน้าเทรวมในถังน้ำมันแล้วก็ปิดฝา แล้วคุณก็กลับมันไปในสนามหญ้า ไม่ต้องเหนื่อยแรง แล้วก็เอามาใช้ได้ ทุกคนก็สว่างไสวขึ้นในข้อแนะนำนั้น พูดกันว่า เออจริงๆ ด้วยเราไม่เคยคิดกันมาก่อน แล้วทุกคนก็ปฏิบัติตาม ด้วยความหวังว่าจะบรรลุเป้าหมายนั้น กลับกันไป กลับกันมาจนเหงื่อแตก พอเปิดฝา หินอยู่หิน ทรายอยู่ทราย ปูนอยู่ปูน พวกเราก็ชักมีอารมณ์ครีบทึ่งเหนื่อยทั้งผิตหวัง อาจารย์ท่านเห็นเข้า ท่านก็หัวเราะ ท่านบอก ผมจะไปรู้อะไร ผมไม่เคยทำ เป็นบทเรียนที่ดีมากครับว่า ในความคิดนั้นต้องมีการทดลองความจริงด้วย จึงจะรู้ว่าสิ่งที่เราคิดนั้นถูก ใกล้ หรือห่างไกล จากเป้าหมายที่เราคิดไว้ ผมเล่าเล่นพอให้คลายเครียดครับ

ทีนี้ผมจะนำเข้าไปสู่เรื่องซึ่งค่อนข้างลึก ความถ่อมของท่านอาจารย์นั้นมีอยู่อย่างสูง ผมเคยเห็นกับตาที่ท่านกราบอาจารย์องค์หนึ่ง คิดว่าเป็นพระคู่สวดในวันอุปสมบทของท่านเอง อย่างอ่อนโยน ซึ่งผิดกับตอนที่ท่านนั่งบนธรรมาสน์อันดูราวกับราชสีห์ หรือผู้ที่กำลังประกาศธรรมะที่ยิ่งใหญ่ ท่านแนะนำให้ผมไปหาโยมคนหนึ่งซึ่งเป็นโรคเรื้อน คนที่ไปในส่วนิมกซ์ช่วงนั้นอาจจะไม่รู้จัก แต่บางคนอาจจะรู้ครับ ชื่อโยมย้วน ท่านอาจารย์ไม่ใช่บุคคลที่จะล้มคนอื่นได้ง่ายๆ แม้คนนั้นจะเจ็บป่วยหรือเป็นโรคเรื้อนก็ตาม โยมย้วนหลบอยู่ในกระท่อมเล็กๆ ไม่ค่อยได้สัมผัสกับผู้คนเพราะตระหนกคิดว่าตัวเองเป็นโรค ผมเข้าใจว่าไม่ใช่โรคเรื้อน เป็นโรคอะไรก็ไม่รู้ที่ผิวหนังเป็นผื่นๆ แฉ่งๆ ตามเนื้อตามตัว ผมไม่แน่ใจว่าเป็นโรคอะไร แต่เป็นโรคซึ่งน่ารังเกียจ ท่านอาจารย์บอกผมว่า คุณไปหาโยมย้วน เขามีอะไรดี มาก แล้วท่านเล่าเรื่องโยมย้วนเมื่อสมัยหนุ่มๆ โยมย้วนเคยแสดงว่าทะทางธรรมในที่สาธารณะ จนเอาชณะมนิราห์โรงที่มีชื่อเสียงได้ ท่านควรจะทราบอย่างหนึ่งครับว่า คนปักษ์ใต้กับมนิราห์นี่เป็นของคล้ายๆ คู่ขวัญ เป็นของที่โปรดปรานมาก แต่ด้วยอาศัยเพียงแต่ปากเปล่า โยมย้วนพูดธรรมะจนไม่มีใครดูมนิราห์เลย นั่นเป็นปรากฏการณ์ที่ฝังอยู่ในความทรงจำของท่านอาจารย์ส่วนิมกซ์ท่านเลยแนะนำบอกว่า คุณไปหาโยมย้วน เขามีอะไรดี ผมก็ไปหาอยู่หลายเวลา ก็จริงดังที่ท่านแนะนำ คือโยมย้วนเป็นคนที่เป็นโรคซึ่งน่ารังเกียจ แต่ในร่างกายอันผุพังนั้นได้ซ่อนภูมิปัญญาชั้นสูงไว้มาก ท่านอาจารย์ถึงกับสั่งผมว่า ให้เอาอะไรที่โยมย้วนเขาเขียนเป็นแผนภูมินั้น เอามาลอกขึ้นที่ฝาผนังในโรงมหรสพทางวิญญาณ ในฐานะที่เป็นทรัพย์สินสมบัติทางปัญญาของมนุษย์คนหนึ่ง ท่านไม่เคยล้มคนที่ได้ต่อสู้ในทางภูมิปัญญามาแล้ว

ตลอดช่วงชีวิตของท่านมีความถ่อม แต่พร้อมกันนั้น ถ้าจะเลือกใช้คำว่าก้าวร้าวก็ได้ อยู่ ท่านก้าวร้าวทางความคิด เวลาคิด คิดไม่เหมือนเพื่อน ต่อมาท่านก็แนะนำหลายคน รวมทั้งผมด้วย บอกว่าสิ่งใดที่เพื่อนเขาคิดอยู่แล้วทำอยู่แล้ว คุณ

อย่าเสียเวลาอีกเลย ควรจะคิดและทำในสิ่งที่คนอื่นเขาไม่ได้คิด และไม่ได้ทำนั้นแหละ หมายถึงในทางที่ดิฉันครับ เพื่อช่วยคำจรรยาโลงให้สังคมนี้ดีขึ้น ผมจะเล่าถึงความถ่อมของท่าน แต่ที่จริงท่านห้ามแล้ว ผมก็คงไม่ค่อยถ่อมเท่าไรที่นำมาเล่า แต่เล่าเกี่ยวกับตัวท่านไม่ใช่ตัวผม คือความรู้ภาษาบาลีของท่านนั้นพอประมาณ แต่การตีความ วิจัย ถอดรหัสคำพูดของพระพุทธเจ้า ผมคิดว่านี่เป็นเรื่องใหญ่ในแวดวงของพระพุทธศาสนา เนื่องจากกาลเวลา หยากไย่และวัชพืชของกาลเวลา ทำให้คำสอนของพระพุทธเจ้าค่อนข้างพรัมมัว คือเราไม่รู้อะไรเป็นอะไร อุปการคุณอันยิ่งใหญ่ของท่านอาจารย์ก็คือ ท่านทำให้ธรรมะหมวดต่างๆ เกิดสิ่งที่เรียกว่าธรรมสัมมธาน สอดสานสวมลงกันได้จนกระทั่งเห็นจุดสำคัญ จุดที่เรียกเป็นพุทธศาสนาเช่นเรื่องอิทัปปัจจยตาก็ดี เรื่องปฏิจจสมุปบาทก็ดี ซึ่งแต่ก่อนแต่กันเป็นเสียงพระสงฆ์ในอดีตก็อาศัยขนบธรรมเนียมการเทศนา ดึงหัวข้อว่าวันนี้จะพูดเรื่องอริยสัจ พรุ่งนี้จะพูดเรื่องโพชฌงค์ พรุ่งนี้พูดเรื่องโพธิปักขิยธรรม มะรืนนี้พูดเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งแต่ละส่วนนั้นเหมือนรูปซึ่งเรดอ่อกันไม่ติด เราไม่เห็นว่ามันสัมพันธ์กันอย่างไร ท่านอาจารย์อาศัยความรู้บาลีและการภาวนา ภูมิปัญญาจากมหายานก็ดี กระทำให้เกิดธรรมสัมมธาน คำนี้แปลว่าการสอดสวมรวมลง ท่านเคยอธิบายคำว่าแตกฉานไว้ผิดจากคนอื่น ท่านบอกว่าทั่วไปคำว่าแตกฉานอาจจะหมายถึงการแตกชาน คือฟุ้งชานไปก็ว่าได้ คนนั้นดูคล้ายรู้มากแต่จริงๆ ไม่รู้อะไรเลยพูดได้มากแต่ว่าไม่รู้มันมาได้อย่างไร ซึ่งนักวิชาการสมัยใหม่ เขาเรียกสิ่งนี้ว่าลัทธิอรรถาธิบายหรือ หรือลัทธิที่ถ้อย (Verbalism) เรียกว่าบ้าคำพูด พูดไปเรื่อยๆ ธรรมะนี้พูดได้ทั้งวันทั้งคืน แต่ท่านอธิบายเรื่องแตกฉานหมายถึงว่า สามารถกระจายแตกตัวไปแล้วรวมกลับมาที่ต้นตอได้ อันนั้นนับว่าเป็นคำอธิบายที่เหมะมาเหมือนมาก คือไม่ใช่ รู้มากอย่างเดียว แต่สามารถรู้รวมลงหนึ่งได้ คือทั้งหมดอยู่ในหนึ่ง และหนึ่งนั้นเป็นทั้งหมดได้ นี่คือคุณูปการของท่านในทางทฤษฎี

ยังมีพระสูตรที่สำคัญสูตรหนึ่งที่อธิบายถึงคุณสมบัติของพระอรหันต์ พระสูตรที่เรียกว่าอุปสันตบุคคล อุปสันตบุคคลคือผู้เข้าถึงสันติ ซึ่งหมายถึงพระอรหันต์ซึ่งนัสพ สันอาสวะแล้ว มีบทพระบาลีว่า อตถังคะตัสสะ นปีปะมาณะมัตถิเยนะ หนั วชชุง ตัสสะ นัตถิ ซึ่งแปลว่า บุคคลผู้เข้าถึงซึ่งความตายแล้วมีไม่ประมาณ สมเด็จพระสังฆราชสมัยนั้นแปลไว้ว่าอย่างนี้ ท่านอาจารย์ท่านทราบดีว่าคำแปลนี้เป็นคำแปลซึ่งผิด แต่ท่านถ่อมท่านไม่ค้านไม่ดึงด้วยความเคารพในพระเกียรติยศของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น แต่ผมคงจะทำผิดที่มาแล้วให้ฟัง แต่ผมอยากจะให้เห็นความถ่อมของท่านอาจารย์ท่านนั้น ความที่ไว้หน้าผู้อื่น ท่านไม่ใช่คนที่อยากจะดัง พอเห็นคนอื่นผิด ก็จี้จุดผิดเพื่อให้ตัวเองได้เด่น ท่านไม่ทำอย่างนั้นเลย เหตุที่ผิดก็เพราะว่า อตถังคะตัสสะ นปีปะมาณะมัตถิ หมายถึงบุรุษซึ่งถึงอัสตง ไม่ได้หมายถึงคนตาย คนตายมีมาแล้วไม่รู้ประมาณนี้ มันไม่ลึก ใครๆ ก็รู้ คนตายในอดีตไม่มีประมาณ บุคคลถึงซึ่งอัสตงคดกลับหมายถึงพระอรหันต์ ผู้ที่ค้นหาทั้งหมดอัสตงแล้วไม่มีราคะ โทสะ โมหะ คำว่าไม่มีประมาณแปลว่าวิพากษ์ วิจารณไม่ได้ว่าดีหรือชั่ว ว่าท่านเป็นอะไรคือวิจารณไม่ได้ ว่าท่านดีหรือท่านชั่ว อยู่เหนือการคาดคิดใดๆ นั้นหมายถึงผู้ที่กิเลสค้นหาถึงซึ่งอัสตงแล้ว มันไปคนละทิศคนละทาง ความสับสนลึกลับอยู่คนละระดับคนละระดับ ท่านอาจารย์พบสิ่งเหล่านี้มากมาย ไม่ใช่เพื่อดิฉันหรือข้าเดิม แต่ผมเล่าเพื่อให้เห็นว่าท่านเป็นคนถ่อม เพื่อจะถ่วงกับภาพพจน์ที่หลายคนเห็นว่า ท่านเป็นคนก้าวร้าว ชอบพูดอะไรจ้วงจาบ เรียกตัวเองว่าหมาบ้าบ้าง สุนัขปากร้ายบ้าง อะไรท่านองนั้น

ประเทศเรา นับตั้งแต่ตั้งกรุงสุโขทัย ี่มีนับศรีวิชัย เพราะยังเป็นปัญหาทางด้านประวัติศาสตร์ ว่าเป็นอาณาจักรไทยด้วยหรือไม่ แต่ว่าสำหรับท่านอาจารย์นั้นท่านไม่สงสัยเลยว่า อาณาจักรศรีวิชัยนั้นเป็นไทยหรือไม่เป็นไทย แต่ผมจะเว้นไม่วิจารณในแง่โบราณคดีและประวัติศาสตร์ ตั้งแต่สมัยสุโขทัยประเทศเราได้ติดต่อ

คบค้ากับเงินมานาน แต่เราไม่เคยยอมรับหรือนับถือ ความลุ่มลึกทางภูมิปัญญาของเงินเลย เรายังมีคำเรียกเงินว่าเจ๊ก มีความนัยที่ข่มขู่อยู่ในที่ เรียกชาวอินเดี๋ยว่าแขก เราพึงรับทราบรู้เรื่องเงินเรื่องเต่าเมื่อสามทศวรรษที่แล้วมานี้เอง เราพึงรู้ว่าเงินมีเรื่องลุ่มลึกมากกว่าที่เราคิด เราเห็นมหายานเป็นพวกกงเต๊ก พวกอาซิมตามโรงเง เราเคยเห็นเท่านั้นเอง เพราะเราเหยียดจีน แต่เราคบค้ากับจีน แต่เราไม่ยอมรับเงินเมื่อสมัยรัชกาลที่สามนั้นเท่าที่คิดขึ้น เพราะว่ามีเสียงคหนึ่งของรัชกาลที่ ๓ ทรงเป็นจีน รูปแบบของโบสถ์ก็เปลี่ยนหน้าบัน ช่อฟ้า คันทวยก็หายไป เหลือเป็นติดถ้ายโถงโอบล้อมที่หน้าบันแทน เงินก็เด่นสง่าขึ้น คงแป๊ะศิลปะเงินก็เด่นขึ้นในช่วง เราไม่ยอมรับบุคคลซึ่งเข้ามาผสมผสานเป็นเลือดเป็นเนื้อเดียวกับเรา ผมเองเป็นหลานจีน ผมเชื่อในท้องนี้ ผมว่าเกินครึ่งมีเชื้อสายจีน แต่เราไม่เคยเรียนรู้มิติที่ลุ่มลึกของเงินเรื่องเงินเรื่องเต่า ท่านอาจารย์เป็นคนแรกที่แปลพระคัมภีร์ของเซ็น คำสอนของอวัจนสูตรของเว่ยหล่าง อย่างเป็นระบบ นำเสนออย่างเป็นระบบและแปลอย่างจริงจัง ก่อนหน้านั้นเซ็นก็กระเสี้ยนกระสาวยในรูปของนิทานตลกขบขัน ว่าด้วยอาจารย์ถึบศิษย์ดกหน้า แล้วก็บรรลุลุทธิ อะไรทำนองนี้ เล่าสู่กันฟังสนุก เราแทบจะเอาประโยชน์ในส่วนสาระไม่ได้ แต่ว่าท่านอาจารย์ได้แปลอย่างกลั่นกรองมาก ผมคิดว่ายังเป็นคำแปลที่ใช้ได้อยู่จนทุกวันนี้ แม้ว่าท่านไม่ใช้หนักแปลมืออาชีพก็ตาม แต่เนื่องจากท่านมีวิถีชีวิต ซึ่งสอดคล้องและเป็นไปในกระแสธรรมชาติ ดังนั้นจะแลเห็นอรรถะที่ซ่อนอยู่ในวิหารของเซ็นได้ ถ้าท่านไปที่สวนโคมขี้ในโรงมหรสพนั้น จะพบว่าเซ็นได้ถูกนำเสนอผ่านทางรูปเขียนจิตรกรรมฝาผนังเป็นจำนวนมาก จนเป็นที่ตั้งของข้อครหานินทาว่า อาจารย์เป็นเซ็น เป็นมหายาน เป็นพวกนอกกรีต

เมื่อสมัยท่านสร้างสวนโคมขี้มาในช่วงหนึ่งแล้ว หมายถึงช่วงกลางมัชฌิมวัยของสวนโคมขี้ นั้น สมัญญาซึ่งประณามท่านใส่ร้ายป้ายสีท่าน ผมไม่ระบุชื่อคนดำ แต่ว่าผมจะพูดเตือนความจำ เพื่อที่เราจะไม่ได้ประณามใครๆอย่างนี้ เขาเรียกท่านอาจารย์ว่ามารศาสนา มารพุทธทาสเกิดแล้ว เขาพูดกันอย่างนั้น

บุคลิกภาพของพระหนุ่มในวัยต้นของชีวิตเมื่อหกทศวรรษก่อน นับตั้งแต่ผมเรียงตราบเท้าวันสุดท้ายของชีวิตแปรเปลี่ยนไปเสมือนหน้ามือเป็นหลังมือ แต่ก็คือมีอันเดิม ท่าทีที่จ้วงจาบ แข็งกร้าวกับคุณค่าวิกฤติในสังคมนั้นเป็นไปอย่างรุนแรง ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะที่ทำทนาย ใครที่ขวัญอ่อนลงไปสนทนากับท่านแล้วอาจจะลำบาก เพราะว่าท่านไม่เอาใจพะเน้าพะนอผู้คนเหมือนที่เขาหวัง แต่ท่านต้องการกระชากหนังหัวของคนให้ตื่น ฟังๆ ดูแล้วน่าหวาดเสียว ท่านบอกว่าเราอยู่ในช่วงเฉื่อยหนึ่งทางวัฒนธรรม ทางจริยธรรม ทางศาสนธรรม ในทุกทาง ช่วงเฉื่อยหนึ่งนี้สำคัญมาก คือเราเดินตามผู้นำโดยที่เราไม่รู้อะไรเป็นอะไรไปทางไหนก็ไปด้วย สังคมไทยอยู่ในบรรยากาศอึมครึมมาตลอด ก็เพราะว่า บุคคลที่เป็นที่ตั้งแห่งความรัก ไม่น่ารัก เมื่อใดก็ตามที่ผู้นำทางสติปัญญาที่ดี ในทางการเมืองที่ดี ไม่รักมนุษย์ แต่มนุษย์ต้องรักเขา เพราะเขาเป็นผู้นำ เมื่อนั้นเราจะคลุมเครือ คือเรานับถือคนที่ไม่น่านับถือ เราต้องยกย่องเทิดทูนคนที่เรารู้สึกแสบใจว่า ไม่น่าเทิดทูน ดังนั้นภาวะของเรา สะท้อนออกจรรวมๆ เป็นภาวะสังคม เป็นภาวะสนธิยาอึมครึมคลุมเครือไม่รู้ว่าดีหรือร้าย ช่วงนี้ผมเรียกว่าช่วงเฉื่อยหนึ่งทางวัฒนธรรมไทย เกิดแปลกแยกกันไป คือคนไทยไม่เข้าใจวัฒนธรรมแต่เดิมของตัวเอง นั่นคือช่วงเฉื่อยหนึ่งและเป็นช่วงที่อันตรายมาก ถ้าหากมีวัฒนธรรมใหม่กระแทกเข้ามา เราจะเสียหลักเสียศูนย์ทันที

ในวงการเกษตรกรรมนั้นในช่วงปฏิวัติเขียวเราได้ค้นคิดทดลองจนได้พันธุ์ข้าวที่เรียกพันธุ์ข้าว ก.ข. ซึ่งหนึ่งกอมีถึง ๑๕ รวง ออกรวงเร็ว โดยใช้เทคนิควิทยาทางด้าน BIO การกระทำเช่นนั้นเป็นการทำลายเมล็ดพันธุ์ท้องถิ่นไปอย่างคาดไม่ถึง ในทางเกษตรกรรมนั้น ชาวบ้านถูกหลอกล่อให้พึ่งพันธุ์ข้าววิทยาศาสตร์ แล้วทอดทิ้งพันธุ์ข้าวพื้นแก้ว ซึ่งเราเคยเรียน ในความรู้รอบตัวว่าเป็นข้าวดีที่สุดในเดี๋ยวนั้นไม่มี

เพราะเมื่อเราไม่ได้ใส่ใจมัน มันก็หายไป เราไม่รักษามัน หน้าที่สำคัญของเกษตรกร คือ การสงวนพันธุ์ การค้นพบทางวิทยาศาสตร์ในช่วงนั้น และการเผยแพร่ในแผนการพัฒนานั้น ได้ทำลายเมล็ดพันธุ์ท้องถิ่น ซึ่งทรงค่านี้ไปอย่างไร้ค่าไม่ถึงการณ

ในทางวิชาช่างนะ เมื่อวิทยาลัยเทคนิคถูกสร้างขึ้น เพื่อรองรับความเข้าใจ ความรู้จากวัสดุที่ผลิตจาก โรงงานอุตสาหกรรมเหล็กกล้า เป็นวัฒนธรรมเหล็กกล้า แล้วทำให้ช่างชาวบ้าน เมล็ดพันธุ์แห่งวิชาช่างพื้นบ้านดกงานกันเป็นแถว คือภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกดูแลจากคนรุ่นใหม่ว่าโง่เง่าเต๋าคู่ แล้วปู่ ย่า ตา ยาย ซึ่งเคยครองภูมิปัญญามาหลายชั่วอายุคน ไม่รู้จะแก้ตัวอย่างไร ไม่รู้จะอธิบายให้ลูกหลานฟังอย่างไรว่าอะไรเกิดขึ้น สิ่งเหล่านี้หาได้รอดพ้นจากข่ายญาณของท่านอาจารย์ส่วนโง่ไปไม่ ท่านด้าน ยังเคยเรียกผมไปพบบอกว่า เราเปิดศึกกับเด็กหนุ่มแถวไชยาไหม? ท่านใช้คำนี้ เพราะว่าเด็กหนุ่มสาวเริ่มหันเห เริ่มดูแลคนบิดามารดาผู้ให้กำเนิดเรามา นี่เป็นเรื่องน่าเศร้าสลดมาก

ผมได้ใช้เวลาเล่าเรื่องมานาน ดังที่ได้เริ่มแต่ต้นว่าด้วยเหตุผล ๒ ประการ อยากรจะพูดในแง่มุม ชีวิตตัวเองได้ประสบ เพื่อสะท้อนออกไปรวมกับที่คนอื่นเห็น และได้ประสบด้วย เพื่อให้เกิดภาพพจน์ภาพรวมที่สมบูรณ์ขึ้น อยากรจะพูดในสิ่งที่อยากรจะพูด ประการที่สอง ก็คือ ด้วยความระลึกถึงพระคุณของท่านที่ได้มีตรงตรงอยู่ในจิตใจ ก่อนจบผมจะอ่านบทกวี เพื่อเป็นการบูชาท่าน ที่จริงผมอ่านบทกวีนี้ที่ มศว. เมื่อสองสามวันก่อนแล้ว เสียใจอยู่อย่างหนึ่ง ที่แก้ไขวินิจฉัยของผู้ดำเนินการอภิปรายไม่ทัน ซึ่งเขาอธิบายว่า ผมเป็นอันเตवासิก(กันกฎ)ของท่านอาจารย์ ที่จริงผมไม่ใช่ ผมใช้ชีวิตช่วงหนึ่งกับท่าน ที่เล่านี้ก็เล่าตามที่ในช่วงนั้นๆ ส่วนการบอกว่า ผมเป็นศิษย์กันกฎนั้นอาจจะกระทบกระทั่ง คนซึ่งเขาจะรู้อะไรที่ดีกว่าผมก็มีมาก.

บทกวีที่หิมาลัย : วิปริตของหมู่เมฆ

ร่างของมหาบุรุษนอนนิ่ง เหยียดยาวดั่งหิมาลัย
ขุนเขาเย็นเยือกด้วยหิมะหยก งามลึกล้ำ
ในเย็นยามอันเงียบสงัดนี้ มีเสียงกึกก้องของสำนึก
มาแล้วสู่โลก จะทำภารกิจด้วยใจสมัคร เพียงอิสระ
แม้ปัญญาตนเสมอเพียง ทาสแห่งพุทธะ
ชี้นำโชคชะตาตน เพียงเป็นผู้ประกาศคำนอกทำเนียบ
ดุจดั่งม้าป่า ผ่นโชนร้อยโยนไปในท้องทุ่งแห่งญาณทัศน์
ไม่ปรารถนาให้ทรงลาภยศมาเป็นอันและบังเหียน
คิดอิสระ เพื่อแผ้วถางทางแห่งพุทธะ
อันยกทัพด้วยหยกไฉ่แห่งกาลเวลา
ทดลองความจริงของชีวิต ทวนกระแสโลก
บุชาธรรมอุทิศแด่พุทธะ
พระผู้ทอดร่างเหนือผืนดินแห่งภูมินครา
ตำนานชีวิตของผู้ประพาศิตนประหลาด ในหกทศวรรษที่แล้วมา
ประชาชนเล่าลือว่าเป็นพระบ้า วิกลจริต
บัดนี้ ทำนองทอดร่างเหยียดยาวดั่งหิมาลัย วิปริตของหมู่เมฆ
เปิดเผยความจริงแห่งดวงมณีล้ำเกินพรรณนา

มาจากแหล่งใดไม่มีใครรู้ จากลาไปไหนไหนไม่มีใครทราบ
เพื่อมีชีวิตอยู่ ต่อสู้เพียงประทีปธรรมคำสอนของพุทธะ
ประสานศาสนาวาทของปวงศาสดา
เผยแผ่ให้แลเห็นเป็นเอกภาพ
ถูกศาสโคลนใส่ร้ายป้ายสีอูกุศล ก็ไม่นำพา
ก็เดือนผ่านไป ยังคงมั่นตั้งขุนเขา หนักแน่นเสมอแผ่นดิน
เห็นฟ้าพุทธธรรมดั่งพญาเหยี่ยว เริงลมบน
ร้องประกาศคำ ทำทนายภูมิปัญญาตราบถึงวันนี้
วันที่ฝากความทรงจำไว้ในสายลม วันที่อายุขัยถึงกาลล่วงลับ วันที่สังขารแตกดับ
ยูแยกแทรกซึมสู่ที่มา วันแห่งการทอร่างสู่อ้อมอกแม่ธรณี
วันที่ โลกสูญเสียมหาบุรุษพุทธทาส คุณเพียงฝากใจไปกับสายลม
หิมาลัย วิปริตของหมุ่มเมฆ อันยื่นหยัดทำทนายอยู่ ชั่วฉินฉินรินดร

เรียบเรียงจากคำบรรยายเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๓๖

การสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา
กับ การเข้าใจศาสนาของตนอย่างดี

มารค ตามไท

การสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา กับ การเข้าใจศาสนาของตนอย่างดีเป็น ๒ ใน ๓ ปณิธานของ พุทธทาสภิกขุ โดยที่ปณิธานเหล่านี้ดำรงอยู่ในฐานะเป้าหมายซึ่งต้องหาทางที่จะบรรลุ ปณิธานทั้งสองข้อนี้มีคุณค่า สำหรับศาสนิกทุกศาสนา แต่เป้าหมายใดๆ ไม่ว่าจะดีเท่าไร ก็จะไม่สามารถบรรลุได้หากขาดหนทางที่จะพาเราให้ เข้าใกล้เป้าหมายด้วยการพยายามของศาสนิกทั้งหลาย ดังนั้นในบทความนี้จึงอยากจะชักชวนให้ช่วยกันคิดหาวิธีการที่จะนำเราไปสู่เป้าหมายทั้งสองนี้

กิจกรรมหนึ่งซึ่งหมู่ศาสนิกต่างๆ ให้ความสนใจเป็นพิเศษในยุคสมัยนี้ คือ การสานเสวนาระหว่างศาสนา ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือในประเทศไทยเราเองในบริบทของการลดความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งในบริบทนี้จะมีการจัด การสานเสวนาระหว่างชาวพุทธ และชาวมุสลิมในพื้นที่ที่เป็นระยะๆ เพื่อสร้างความร่วมมือกันในการพยายามลดความรุนแรงในพื้นที่ แต่สิ่งที่ยังไม่ได้มีการพิจารณาเท่าไร คือ เรื่องของกิจกรรมการสานเสวนาเอง กิจกรรมนี้เป็นประโยชน์อย่างไรกันแน่ ในฐานะ “วิธีการ” อาจเป็นทั้งโทษ และเป็นประโยชน์ได้หรือเปล่า เช่นการศึกษากฎหมายอาจเป็นประโยชน์ก็ได้ (ในกรณีที่ใช้กฎหมายช่วยเหลือผู้เสียหายโดยไม่รู้ตัว) หรืออาจเป็นโทษก็ได้ (ในกรณีที่จะหาวิธีหลบกฎหมายเพื่อประโยชน์ส่วนตัว)

ในยุคสมัยต่างๆ จะมีศาสนิกบางกลุ่มในทุกศาสนาที่คิดว่าการสนทนากับศาสนิกต่างศาสนาไม่เพียงแต่ไม่ เป็นประโยชน์ แต่มองว่าเป็นโทษด้วย กลุ่มเหล่านี้มักจะกลัวว่าถ้าคลุกคลีกับศาสนิกต่างศาสนาแล้ว อาจจะถูกแย่งชิงจิตวิญญาณไป ที่น่าสนใจ คือ กลุ่มที่คิดเช่นนี้จะมีอยู่ในทุกศาสนา แต่เมื่อการพบปะสนทนากับศาสนิกต่างศาสนาได้รับการสนับสนุนจากวงกว้าง และได้มีการพัฒนาารูปแบบกิจกรรมที่ทุกวันนี้เรียกกันว่า การสานเสวนาระหว่างศาสนา ก็ดูเหมือนว่ามีการยอมรับมากขึ้นบ้าง แต่อย่างไรก็ตามความคิดเดิมไม่ได้หายไปทีเดียว ปัจจุบันผู้ที่ร่วมในการสานเสวนาระหว่างศาสนาไม่ได้ร่วมด้วยเจตนาเหมือนกันทุกคน เจตนาที่ต่างกันเหล่านี้อาจรวมไว้เป็น ๓ ลักษณะหลัก คือ

๑) สานเสวนาเพื่อที่จะรู้จักคู่แข่งดีขึ้น ความคิดแนวนี้เหมือนกับการที่นักมวยจะศึกษาหนังการชกมวยของคู่ต่อสู้ก่อนขึ้นเวที เพื่อจุดแข็งและจุดอ่อน แล้วนำไปประกอบการวางแผนการต่อสู้ ในกรณีของการสานเสวนาก็เพื่อรู้ทันศาสนิกต่างศาสนาที่อาจมาแย่งชิงศาสนิกตัวไป หรือเพื่อวางแผนที่จะแย่งชิงเอง ความคิดว่าศาสนาอื่นอาจกำลังเดินตามแนวนี้ทำให้หลายคนเกิดการระแวงและไม่ต้องมาร่วมกิจกรรมการสานเสวนา หรือถ้าร่วมก็ด้วยเจตนาที่ไม่สร้างสรรค์ตามที่กล่าวมาแล้ว ความระแวงดังกล่าวและเจตนาเช่นนี้ไม่สามารถกำจัดได้ ยกเว้นจากการเข้าไปร่วมการสานเสวนาและเห็นผลที่เกิดกับตัวเองจากประสบการณ์อื่น

๒) สานเสวนาเพื่อที่จะให้ศาสนิกต่างศาสนาเกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน ซึ่งจะนำไปสู่การเรียนรู้วิธีอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข วัตถุประสงค์ข้อนี้จะบรรลุได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับว่าเราเข้าใจความหมายของ “เข้าใจกัน” อย่างไร บางครั้ง “เข้าใจกัน” ดูเหมือนเป็นเพียงการเรียนรู้หลักคำสอนบางประการของศาสนาอื่นๆ พร้อมทั้งข้อห้ามที่ตามมา จากหลักคำสอนเหล่านั้น แต่ถ้าเป็นเพียงเท่านั้นก็ไม่ต่างอะไรจากสิ่งที่ต้องการตามเจตนาในข้อ ๑) และจะไม่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างความสงบสุขที่ต้องการ ความหมายของ “เข้าใจกัน” ต้องลึกซึ้งกว่านี้ ต้องรวมถึงการเข้าใจว่าเพื่อนต่างศาสนา มีข้อกังวลอะไรในชีวิต โดยเฉพาะเรื่องการพยายามรักษาวิถีชีวิตของศาสนานั้นในบริบทสังคมปัจจุบัน ความกังวลบางข้อจะเหมือนกัน (เช่นการเผชิญหน้ากับบริโภคนิยม) บางข้อคงจะต่างกัน ถ้าเกิดความ “เข้าใจกัน” อย่างนี้ ถึงจะเรียกได้ว่ารู้ทุกข์สุขและเข้าไปอยู่ในใจเขา แต่สิ่งนี้จะเกิดจากการเสวนาเพียงอย่างเดียวได้หรือไม่ ความเข้าใจกันแบบลึกนี้จะตามมาจากการพูดและฟังกันอย่างเดียวไม่พอ แต่คงจะต้องมีประสบการณ์การทำงานร่วมกันบางอย่างซึ่งอาศัยการฟังพากันในลักษณะต่างๆ

๑) สานเสวนานำไปสู่การเข้าใจศาสนาของตน เมื่อเราทำตามเจตนาในข้อ ๒) และเราเข้าใจไม่เพียงแต่
ทุกข์ตัวเอง แต่ทุกข์ของเพื่อนมนุษย์ต่างศาสนาด้วย การหาวิธีช่วยเพื่อนเหล่านี้บนฐานความเชื่อของศาสนาตัวเอง
จะเป็นวิธีหนึ่งที่น่าเราไปสู่การเข้าใจศาสนาของตัวเองได้ดียิ่งขึ้น

ประเด็นสุดท้ายที่จะต้องพิจารณา คือวิธีเพิ่มศาสนิกที่จะร่วมในกิจกรรมสานเสวนานี้
ปัจจุบันศาสนิกในศาสนาต่างๆ ที่เห็นคุณค่าของการสานเสวนายังน้อยไป และเวลาจัดการสานเสวนาในหลายกรณี
ก็จะเป็นการพบหน้าเดิมๆ สาเหตุหนึ่งอาจคือความระแวงที่กล่าวถึงในข้อ ๑) เพื่อแก้ไขปัญหานี้และขยายวงของ
ศาสนิกที่เห็นคุณค่าของการสานเสวนาให้กว้างออกไป จะต้องให้ความสำคัญกับการสานเสวนาภายในแต่ละ
ศาสนามากขึ้น ซึ่งการเสวนาระหว่างคนศาสนาเดียวกันที่เข้าใจศาสนาที่ต่างกันเป็นสิ่งที่ยากพอๆ กับการเสวนากับ
คนต่างศาสนา หรืออาจจะยากกว่า แต่เมื่อเป็นสิ่งจำเป็นก็ต้องพยายามพัฒนาทั้งทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติของ
กิจกรรมแบบนี้ อาจพูดได้ว่าการพัฒนาดังกล่าวคืองานที่ท่านพุทธทาสภิกขุทิ้งไว้ให้มนุษย์ในยุคสมัยนี้ทำ

นมัสการพระคุณเจ้า สวัสดิ์ท่านผู้มีเกียรติทุกท่าน
ซาบซึ้งกับที่น้อง ๆ สองคนได้อ่านความคิดจิตใจ ด้วยความคิดจิตใจของตัวเองได้ไพเราะลึกซึ้ง
ผมขออ่านอีกบทหนึ่งเขียนขึ้นในวันที่อาจารย์พุทธทาสมรณภาพ

ลมค่อยพองแผ่ผ่านธารน้ำไหล	แดดค่อยไล่ลานทรายที่ชายเขา
ใบไม้ร่วงร่อนคว้างอยู่บางเบา	ในร่มเงางดงามความเสียบงัน
ที่ร่มไม้ใบบังคือหลังคา	และลำต้นลานตาต่างผ่ากัน
คือสีมาวิสูงคามอันสำคัญ	เป็นใบสลับบรรณศาลาสง่างาม
มีต้นไมกษัตริย์วิจิตรความหลุดพ้น	และมีต้นไม้พลาหลังหลาม
เป็นกำลังเป็นแรงลำแดงนาม	เป็นส่วนไมกษพลาารามแห่งธรรมา
ที่ต้นไม้ก้อนหินและดินทราย	ต่างร่วมร่ายร่วมบรรเลงบทเพลงป่า
บทเพลงแห่งธรรมชาติไม่คลาดคลา	บทเพลงแห่งธรรมดาทุกคราไป
คือความเป็นเช่นนั้นอยู่ครันครบ	ความสะอาด ความสงบ สว่างไสว
ความประจักษ์อันกระจ่างที่กลางใจ	เห็นน้ำนิ่งตลิ่งไหลในตัวตน
ให้เห็นรูปเห็นนามความเปลี่ยนแปลง	เห็นสมมุติปรุงแต่งทุกแห่งหน
เพราะสิ่งนี้ สิ่งนั้น จึงบังนดล	ความเป็นเหตุเป็นผลอันแปรปรุ
พระผู้นั่งกลางดินกลางหินทราย	กลางความงามความง่ายความหมายมุง
บำเพ็ญธรรมเพื่อธรรมอันอร่าม	ให้โลกรุ่งเรืองวรรณสันติธรรม
ลมค่อยพองแผ่ผ่านธารน้ำไหล	แดดค่อยไล่ลานทรายเมื่อใกล้ค่ำ
ใบไม้ร่วงร่อนคว้างอย่างเสียบงัน	คือถ้อยคำพระธรรมอันอมรรตัย

นั่นคือสิ่งที่ผมได้จากสวนโมกข์ มีคนถามเมื่อกลับมาจากสวนโมกข์ ผมเคยไปบวชเรียนอยู่ที่นั่น ระหว่างนั้นท่านอาจารย์ท่านได้สอนธรรม เสวนาธรรม มีคนถามเมื่อกลับมาจากสวนโมกข์ว่า “ไปสวนโมกข์แล้วได้อะไรมา” ผมตอบไม่ได้ ถ้าตอบก็ต้องใช้โวหารเช่นว่า “ไปได้สิ่งที่ไม่ได้อะไรเลย” และนั่นคือความรู้สึกเป็นจริง เพราะคำว่า “ได้” นั้น มันมีความหมายหลากหลายเกินไปกว่าที่จะมานิยาม สิ่งที่เราไปพบไปเห็นและไปได้รับความรู้สึกนึกคิดจากตรงนั้น

ท่านอาจารย์เคยอธิบายคติ “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” นั้น ทำให้เรากำกวมในความเข้าใจ ที่จริงต้องพูดว่า “ทำดี-ดี ทำชั่ว-ชั่ว” คือ ทำดีมันคืออยู่ในตัว ทำชั่ว-ชั่วอยู่ในตัว ถ้าเขาทำได้แล้วมันขึ้นอยู่กับคุณค่าความหมายของสังคมอีกเยอะแยะ เราจึงมาเล่น เขาเกิดเจ้าล่อกันด้วยคำที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ทำชั่วมันอยู่ในตัวครบ ทำชั่วได้เงินเป็นแสนล้าน เงินก็เป็นเงินชั่วครบ ทำดีมันอยู่ในตัว ไม่ต้องเอาคำว่าได้มาประเมิน นั่นคือสิ่งที่สวนโมกข์มีให้

ผมได้เคยพูดไว้ว่า การเปลี่ยนแปลง ๒๕๖๕ ของเมืองไทย คือ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ครั้งนั้น ได้ก่อให้เกิดมหาบุรุษสามท่าน หนึ่งในท่านปรีดี สอง ศรีบูรพา สาม ท่านอาจารย์พุทธทาส เพราะวาระครบร้อยปีนี้จะไล่ๆ กัน ท่านปรีดีประมาณปี ๒๕๔๓ ท่านศรีบูรพาเมื่อปี ๒๕๔๘ ปีที่แล้วและท่านอาจารย์พุทธทาสปี ๒๕๕๙ ท่านเกิดไล่ๆ กัน และก็มาครบร้อยปีแล้วก็ได้รับการยกย่องจากองค์การยูเนสโก ทั้งสามท่านผมถือว่าเป็นมหาบุรุษของประเทศไทย

การเปลี่ยนแปลงครั้งนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่มาก ผมคิดว่าไม่เฉพาะความเปลี่ยนแปลงในประเทศไทยเท่านั้น ความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายในโลกนี้มันต้องส่งผลสะท้อนเกี่ยวข้องกัน ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลง ๒๕๖๕ ไม่ใช่เป็นเพราะว่า เป็นความเปลี่ยนแปลงที่ตกมาจากฟ้า หากเป็นผลมาจากเหตุของโลกพัฒนามาถึงขั้นที่ต้องเปลี่ยนแปลง ทั้งสามท่านมีสาระความหมายมาก ตรงที่ว่าท่านศรีบูรพานั้นเป็นผู้ที่ “คืนอุดมทัศน์สุวรรณกรรม” ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นผู้ที่ “คืนพุทธธรรมสู่พุทธศาสนา” ท่านปรีดี พนมยงค์เป็นผู้ที่ “คืนอำนาจสู่ประชาชน”

ทั้งสามท่านยิ่งใหญ่ในสาขาของท่าน ทางวรรณกรรมนั่นคือการเข้าถึงจิตใจ อุดมการณ์ อุดมทัศน์ของผู้คน

ในแง่พุทธธรรม พุทธศาสนาเราต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสังคมอยู่ทุกยุคทุกสมัยจนกระทั่งมาถึงจุดนี้ งานของท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นการพลิกฟื้นคืนหัวใจของพุทธศาสนาคือพุทธธรรมสู่พุทธศาสนา

ท่านอาจารย์ปรีดีก็คืนอำนาจสู่ประชาชน

ทั้งสามสิ่งนี้ ไม่ว่าจะเป็นอุคตมัทศน์ พุทธธรรม และประชาธิปไตย ส่วนยังอยู่ในสภาพที่ต้องพัฒนาเปลี่ยนแปลง เพื่อให้สอดคล้องกับสังคมในยุคปัจจุบันอยู่เสมอ จำเพาะท่านอาจารย์พุทธทาสนั้นโดดเด่นชัดในการเป็นบุรุษรัตนะ เป็นมหาบุรุษ บุรุษรัตนะ ในที่นี้หมายถึงผู้ที่มีประกายปัญญาที่จุดประทีปสว่างไสว ประทีปนี้เป็นแสงอันโอภาส ไม่ใช่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยปรุงแต่ง และก็คงอยู่อย่างนั้นเหมือนกับสภาวะนิพพาน

สภาวะนี้ถ้าเราจะดูให้เป็นรูปธรรมอาจอุปมาได้จากสัญลักษณ์องค์เจดีย์ เจดีย์ทรงลังกานั้นจะมีสี่เหลี่ยม สี่เหลี่ยมแรกคือฐาน เขาเรียกฐานบัว ฐานบัวหรือบัวทะเล แปลว่า ดอกบัว ฐานบัว ฐานที่ตั้ง แสดงว่าฐานบัวที่ตั้งอยู่กับดิน ตั้งอยู่บนพื้นโลก ตั้งอยู่กับแม่พระธรณี ทุกสิ่งนี้เป็นเนื้อเดียวกับโลก เราเองก็เป็นดาว โลกเป็นดาว เราเป็นดาว และสิ่งที่ตั้งมั่นอยู่ก็คือความเป็นธรรมชาติอันคือส่วนหนึ่งของพระเจดีย์

ส่วนที่สองคือ องค์ระฆัง ที่เขาเรียกว่าทรงระฆังเป็นทรงคว่ำ องค์ระฆังคือสมมติความรู้จากแผ่นดินขึ้นมาเป็นองค์ องค์ระฆังคือการสะสมความรู้ภูมิรู้ทั้งหลายของแผ่นดินขึ้นมา

ส่วนที่สามคือ บัลลังก์ที่เป็นสี่ด้านอยู่บนองค์ระฆังอีกทีหนึ่ง สี่ด้านนั้นผมหมายถึงว่า จากความรู้จะพัฒนาขึ้นไปเป็นสี่เสาหลักขององค์ความรู้ นั่นคือ อันนี้จำง่าย ๆ เป็นสี่ ส. นั่น ส. ก็คือ สังสม การสังสมความรู้จากภูมิแผ่นดิน เสาหลักที่สองก็คือการสืบสาน การสังสมความรู้นี้ ความรู้ไม่ได้เกิดขึ้นเอง ความรู้จะต้องสืบสาว มีที่มาที่ไปที่ ส. หลักที่สามก็คือ การศึกษา ศึกษาในองค์ความรู้นั้นๆ ให้เข้าใจอย่างถูกต้องต้องแท้ ส. หลักที่สี่ก็คือ การสร้างสรรค์ความรู้อย่างเดียว การสังสมอย่างเดียว ศึกษาอย่างเดียว เก็บไว้ก็เป็นองค์ระฆัง ก็เป็นเจดีย์ยอดดว้น ต้องสร้างสรรค์

ต่อจากองค์ระฆังที่เป็นเหลี่ยมๆ ขึ้นไปนั้นเขาเรียกว่า ปล้องไฉน นั่นก็คือการย่อยความรู้ไปสู่สิ่งที่สูงสุด กลั่นเอาเฉพาะแก่นแกนจริงๆ ขึ้นไป นั่นก็คือส่วนที่สี่ของพระเจดีย์

ส่วนสูงสุดส่วนที่ห้า คือปลี ส่วนที่ต่อจากปล้องไฉน เขา เรียก ปลี ที่ชี้ขึ้นไป สุดท้ายชี้ลูกแก้วส่วนบนที่เป็นกลมๆ เขาเรียกลูกแก้วหรือเม็ดน้ำค้าง นั่นคือส่วนที่โอภาสที่สุด ส่วนที่เป็นปลีจะที่สุด ภูมิรู้ทั้งหลายแหล่งเกิดจากตรงนี้

ท่านอาจารย์พุทธทาสมีชีวิตอย่างนั้น ถ้าอ่านหนังสือของท่านจะประจักษ์ชัด ยืนยันสัญลักษณ์ขององค์พระเจดีย์ ในความเป็นบุรุษรัตนะของท่าน ต้องไปอ่านหนังสือ สิบปีสวนโมกข์ ต้องไปอ่านหนังสือ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา แล้วก็อ่านหนังสืออีกหลายเล่ม จึงจะเข้าใจว่า ท่านพุทธทาส มีสัญลักษณ์ที่เปรียบเทียบได้ต้องคิดเจดีย์อย่างไร ท่านเป็นบุรุษรัตนะอย่างไร

ผมเพิ่งกลับจากศรีลังกาเมื่อวันจันทร์ที่ผ่านมาเอง ศรีลังกาเป็นดินแดนของพุทธศาสนา บ้านเราหักทลายกันวันสวัสดิ์ แต่ศรีลังกาเจอกันเขาหักทลายว่า อายุบวร อายุบวร เป็นคำที่ไพเราะ แล้วก็ศรีลังกานั้นสวดมนต์กันวันละสามเวลา เช้า กลางวัน เย็น ศรีลังกาก็สังคายนาระไตรปิฎก และมีผู้ที่มีส่วนสำคัญทำให้พระไตรปิฎกเป็นปิฎกส่วนที่สาม คือพุทธโฆษาจารย์ที่ศรีลังกานั้นเอง ผมมีโอกาสได้ผ่านไปวัดนั้นด้วย วัดที่พุทธโฆษาจารย์ได้สังคายนาระไตรปิฎก ในส่วนที่เป็นพระอภิธรรม ท่านอาจารย์พุทธทาสได้ศึกษางานพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน แล้วก็ทำความเข้าใจ แล้วก็นำมาสอบทวน สิ่งที่ท่านนำมาสอบทวนนั้น จะว่าไปก็คือท่านได้ทำหน้าที่ อรรถถาจารย์ เหมือนกับที่พุทธโฆษาจารย์พยายามทำความเข้าใจกับ ปิฎกที่หนึ่งกับปิฎกที่สอง คือ พระสูตร และพระวินัย ท่านอาจารย์พุทธทาสได้มาถอดรหัสธรรม เพื่อมาสู่ความเข้าใจของยุคสมัยปัจจุบัน เพราะมีจะนั้นจะได้แต่จำไปตามภาษาบาลีเท่านั้นเอง เหมือนกับที่ว่า เวลาพระท่านั่งธรรมมาสน์เทศน์แล้วก็มีโยมนั่งฟังตาปรืออยู่ พระก็เลยถามโยมว่า “อวิชชาแปลว่าอะไร” โยมก็เงยขึ้นมาบอก “ไม่รู้เจ้าคะ”

พระก็บอกว่า “ถูกแล้ว” (หัวเราะ) มันเป็นอย่างนั้นจริงๆ ครับ คือ คำๆ เดียวกันแต่เข้าใจเป็นคนละทาง ท่านอาจารย์พุทธทาสได้เห็นปัญหานี้จึงอธิบายออกมาเป็นหนังสือเล่มเล็ก ชื่อว่า ภาษาคน-ภาษาธรรม

ฉะนั้นผู้ที่สนใจศึกษางานของท่านพุทธทาสหรือจะศึกษาระยะต้องศึกษาเล่มนี้ก่อน คือ ภาษาคน-ภาษาธรรม ผมจะยกตัวอย่างเรื่องขันธุ์ ๕ พึงแล้วอยากจะทำหรือไม่อยากจะทำ ผมขออยู่ที่สวนโมกข์ ใช้เวลาเป็นวันเพื่อทำความเข้าใจกับคำว่า ขันธุ์ ๕ ปวดหัวเลย คิดจนปวดหัว อ่านหนังสือของท่านแล้วก็มาคิดว่ามันคืออะไร ในที่สุดเข้าใจและเป็นเรื่องลึกลับที่สุด ถ้าเข้าใจขันธุ์ ๕ เท่านั้น ท่านจะเข้าใจธรรมะในพุทธศาสนาเกือบทั้งหมด และเข้าใจตัวเองด้วย

ขันธุ์ ๕ แบ่งเป็นสองส่วนคือ กายกับใจ กายกับจิต หรือ วัตถุกับจิต นั่นเอง ส่วนที่มองเห็น ส่วนที่สัมผัสได้มันเป็นส่วนที่เป็นวัตถุ คือกาย และส่วนที่เรามองไม่เห็นและสัมผัสไม่ได้ก็คือส่วนที่เป็นจิต ในภาษาพระเข้ว่า ขันธุ์ ๕ มี รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ – รูป ก็คือส่วนที่เป็นกาย ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คือส่วนที่เป็นจิต

ที่ในส่วนที่เป็นจิต อะไรที่เป็นหลักของส่วนที่เป็นจิต ก็คือคำว่า วิญญาณ คำง่าย ๆ ญาณ แปลว่ารู้ วิ หรือ วิทย แปลว่า ยิ่ง ฉะนั้น ญาณนี้แปลว่ารู้ยิ่ง ไม่ได้แปลว่า ญาณหลอกหลอนเหมือนหมิงผีไทยๆ นั่นนะ สิ่งที่อยู่ที่มีอยู่ในเราเรียกว่า มโนธาตุ – ธาตุ รู้ ไม่ใคร่ไหนมันไม่มีวิญญาณ มันไม่มีธาตุ แต่คนเรามีวิญญาณ มีธาตุรู้ ตัวนี้คือ ตัวจิต

ตัวจิตที่เป็นธาตุรู้มีหน้าที่สามอย่างเท่านั้น ภาษาพระที่เรียกว่า เวทนา สัญญา สังขาร ต้องแปลเป็นคำไทยครับ เวทนาคือรู้สึก คือจิต ตัววิญญาณมารู้สึกทางหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเราเป็นปัจจุบัน ความรู้สึกเป็นปัจจุบันด้วยนะครับ สัญญา แปลว่าจำได้หมายรู้ คือเราจำเรื่องที่ผ่านมา เมื่อสักครู่นี้ เมื่อวานนี้ เมื่อปีที่แล้ว จำได้หมายรู้ จิตเราจะมีหน้าที่ทำตรงนี้ ประการที่สามคือจิตมีหน้าที่ปรุงแต่งขึ้นมาเป็นความคิด เป็นอนาคต

ฉะนั้น คำว่า เวทนา สัญญา สังขาร แปลเป็นคำไทยง่าย ๆ ว่า รู้สึก นึก แล้วก็คิด ดังนั้น คำว่ารู้สึก นึก คิด มันมีกาละของมันด้วย รู้สึกเป็นปัจจุบัน นึกเป็นอดีต คิดเป็นอนาคต จิตทำหน้าที่สามอย่างนี้เท่านั้น ไม่เชื่อลองไปนึกดูว่ามันมีอะไรนอกเหนือไปจากนี้ไหม บทบาทของจิตเจตน์มีสามอย่างคือ รู้สึก นึก แล้วก็คิด ดังนั้นถ้าเรามีสติตามดูระจิตของเราตลอดเวลา – รู้สึก นึก คิด – เป็นอย่างไร หรือมันกำลังทำหน้าที่อย่างไรกันอยู่ หนึ่งดู หนึ่งทำ มันก็จะกลายเป็นปัญญา

- ปัญญาก็คือองค์รวมของความรู้สึก นึก คิด นั่นเอง
- รู้สึก นึก คิด ที่ถูกต้องก็เป็นปัญญาที่ถูกต้อง
- รู้สึก นึก คิด ไม่ถูกต้อง ก็เป็นปัญญาที่ไม่ดี ที่ไม่ถูก

ปัญญาเป็นคำกลางๆ ปัญญาที่ดีก็มี ปัญญาที่ไม่ถูกก็มี เช่นฉลาด คำว่าฉลาดเป็นคำกลางๆ ขึ้นอยู่ว่าจะไปใช้กับอะไร ฉลาด ขยัน ซื่อสัตย์ ฉลาดที่จะหาเงิน ฉลาดที่จะหมกมุ่นในการยกตัวเองขึ้นไป ก็ได้ ขยันในทางนั้นมันก็ไปอีกทางหนึ่ง

ฉะนั้น คำสามคำนี้ รู้สึก นึก คิด คือบทบาทของจิตเราเอง ถ้าเราเข้าใจอย่างนี้ เราเข้าใจขั้น ๕ แล้ว เราเข้าใจขั้น ๕ เราก็เข้าใจหัวใจของพุทธศาสนาทั้งหมด เพราะพุทธศาสนาไม่มีอะไรอื่นเลยนอกจากว่า การรู้จักตัวเองด้วยตัวเอง ความรู้ที่นำไปสู่ความเข้าใจ แล้วก็นำไปสู่ความไม่ติด ยึดมั่น ที่จะสร้างเป็นตัวตนขึ้นมาไปแบกรับสิ่งที่จิตปรุงเป็นความทุกข์ พุทธะแปลว่า รู้ ตื่น เบิกบาน พุทธเจ้าแปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

ธรรมนิยามสูตร มีว่า “ไม่ว่าพระองค์จะเกิดขึ้นมาในโลกนี้หรือไม่ก็ตาม แต่ธรรม คือความจริงนั้นมียอยู่แล้ว คือความจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน พระองค์เที่ยงมาพบ มาบัญญัติ มากำหนด มาแสดง และมาทำให้แจ้ง”

พุทธองค์ไม่ได้เป็นผู้บัญญัติสิ่งเหล่านี้ สิ่งนี้มีอยู่แล้ว คือ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ทุกข์แปลว่า ทนไม่ได้ณะครีบ มันทนอยู่เป็นปกติไม่ได้มันเอง ถ้ามีความสุขจิตมันก็ฟูขึ้น ถ้ามันโคกเศร้าจิตมันก็แฟบลง ไม่ว่าฟูไม่ว่าแฟบมันทนเป็นปกติอยู่ไม่ได้ จึงเรียกว่าทุกข์ การมองสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่ามันไม่เป็นปกติอยู่ได้ มันทนเป็นปกติอยู่ไม่ได้ นั่นคือการมองสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอย่างถูกต้องตามเป็นจริง จึงกล่าวว่า เรามองชีวิตเป็นทุกข์ ไม่ได้มองด้านลบแต่มองในด้านที่มันเป็นจริง เพราะมันเป็นอย่างนั้นจริงๆ

สิ่งเหล่านี้ท่านอาจารย์พุทธทาสพยายามอธิบาย ด้วยนิทานหลากหลาย ด้วยตัวอย่างอันมากมาย ต้องไปอยู่และปฏิบัติจึงจะเข้าใจสิ่งเหล่านี้ด้วยตัวเอง ไม่ใช่ด้วยเพียงคำฟังการบอกเท่านั้น อันนี้ทำให้คิดถึงบทสวดสรรเสริญคุณพระพุทธเจ้า “อติปิไล ภะคะวา อะระหัง สัมมา สัมพุโธ วิชชาจระณะสัมปັນโน” คำนี้ดีมาก เป็นคำที่การศึกษาน่าจะนำมาใช้ วิชชาแปลว่า ความรู้ จระณะแปลว่าการปฏิบัติ ประพฤติปฏิบัติ สัมปັນโนแปลว่าการถึงพร้อม วิชชาจระณะสัมปັນโน ก็คือ ถึงพร้อมด้วยความรู้และการปฏิบัติ ถ้าจะพูดเป็นภาษาสมัยใหม่ก็ว่า สมบูรณ์ ด้วยทฤษฎีและการปฏิบัติ วิชชาคือทฤษฎีความรู้ และการปฏิบัติ ทั้งสองอย่างต้องประกอบกัน ในทฤษฎีมีปฏิบัติ ในปฏิบัติมีทฤษฎี ถ้ามีความรู้และปฏิบัติด้วยทั้งสองอย่างประกอบกันถึงพร้อม มันก็จะเป็นปัญญาได้

ท่านอาจารย์พุทธทาสได้ปฏิบัติอย่างนั้นในหนังสือ อนุทินปฏิบัติธรรม เป็นหนังสือที่พบในยามท่านอาจารย์ดุษฎี ผมไปขอเยี่ยมท่านมา คือผมเองก็มีที่นั่นแต่วันนี้ลืมเอามา ผมเองสติก็เลอะๆ ฟุ้งๆ อยู่เหมือนกัน ว่าเขาเขาก็ไม่ได้เอามา จะเห็นว่า ถ้าไปอ่านแล้วรู้ๆ ในพรรษาหนึ่งที่ท่านบันทึกในสามเดือน ท่านพิจารณาตัวเอง ท่านยังเป็นภิกษุหนุ่มอยู่นะ ท่านพิจารณาตัวเองว่าในพรรษานี้ตลอดสามเดือนจะไม่พบใคร จะไม่พูดเลย ไม่พูดกับใครเลย และก็จะฉันอาหารที่เป็นธรรมชาติสดๆ เช่น ผลไม้สดๆ กกล้วย มัน มะพร้าว น้ำ ในนี้ เช่น วันหนึ่งหรือวันที่ ๘ เดือนสิงหา ๒๕๓๗ อายุท่าน ๒๕ ปี ท่านบอกว่า

“อาหารวันนี้ - กล้วยน้ำว้าอย่างเดียวสามปอนด์ วันนี้อย่างบุญแปลกๆ สละเลือด

ใหญ่กินพร้อมกันคราวเดียว ๑๐๐ เศษในปากร อิ่มไปทุกตัว เกือบสุดที่ทานานได้, แต่แล้วได้ปิดคุ่มกัน ในเมื่ออยู่ทั้งหมดทุกตัว ท้องแดงไป

แล้ว รวมเลือดคงไม่เกิน ๓๐ หยด. ได้หลักในใจแปลกๆ ว่า ปิดเกิดได้ทุกอย่างในการสละเพื่อสัตว์อื่น”

ท่านบันทึกประสบการณ์และความรู้สึกนึกคิดของท่านตลอดเวลา ท่านไปปิดนขาตกลับมากท่านบอกว่า

“ได้นำอาหารไปให้ปลาชิวในสระในสวนโมกขฯ ใส่มือหย่อนลงไปให้จนคุ่นเคย

กัน วันหลังเหย่มือเปล่าลงไป ก็คงมากลุ่มในมือตามเคย เป็นภาพที่เด่นชัด (เพราะมือขาวตัวปลาตัว) มาก และมันวิ่งวนไปมาและตอดมือบ้างก็มี ข้าพเจ้าเพิ่งเพลิน จนเกิดอยากฟังเป็นนิมิตสมาธิขึ้นมา ก็พยายามลองดูทุกวัน ภายในสองวัน ก็ได้ภาพปลาวังปลาน้ำในมือมาจนอนฟังเล่นสนุกๆ บนเก้าอี้ผ้าใบตามโคนต้นไม้ได้ นึกข้าและเพลินพิลึกแต่ไม่ได้คิดเลยว่าการเล่นสนุกไป ทำให้คิดตัวต่อไปนี้เกือบจะไม่ต้องไปนั่งดูปลาเล่นอีกก็ได้ จึงทำให้นึกถึงการขยายส่วนของสมาธิจริงๆ คือ ปฏิภาณนิมิต เลยลงพยายามต่อ หัดฟังให้มีอย่างบ้าง ให้มีพอผ่านไปด้วยปลาบ้างก็ได้ผลพอสมควร เมื่อหัดฟังอุตริยกมีอยู่ เลยเห็นได้นิมิตแปลกปรากฏหน้าบิตระหว่างนิ้วดินขึ้นมาตัวหนึ่งสะตุงจนตัวสั้นไปหลายนาที่ และสมาธินิมิตหายไปอย่างแรง ต้องพยายามยิ่งกว่าเก่าอีกเป็นหลายวันจึงได้สมาธิอย่างเดิม และเมื่อเบื่อเข้า ก็ไม่ค่อยสนุก ทั้งไม่มีโอกาส น้อมอย่างไรต่อไปอีก ทั้งไม่เหมาะแก่การเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา ก็จนเต็ม”

เห็นใหม่ครบว่าสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ท่านเอามาเป็นการปฏิบัติได้หมด ชีวิตอย่างนี้เรานึกไม่ถึงว่าจะมีใครสักกี่คนทำได้ ฉะนั้นความรู้ที่ท่านได้นั้น เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่า ได้มาจากทฤษฎีและปฏิบัติ ถึงพร้อมด้วยทฤษฎีและปฏิบัติ คือวิชาจระณะสัมปັນโน ท่านสมแล้วที่จะยกย่องว่านอกจากจะเป็นบุรุษรัตนแล้วท่านก็ยังเป็นอรรถกถาจารย์ คือผู้ถอดรหัสธรรมมาสู่สังคมสมัยใหม่ โดยตัวท่านทั้งหมดทั้งชีวิต

ประการต่อไปที่ผมอยากจะยกย่องท่านด้วยตัวเองแล้วก็คือคิดว่าไม่เกินไปกว่าที่จะพูดว่า ถ้าหากว่าการศึกษาพุทธศาสนาจะต้องศึกษาผ่านพระไตรปิฎก เมื่อศึกษาพระไตรปิฎกแล้วจะต้องศึกษาของท่านอาจารย์พุทธทาสด้วย เพราะงานของท่านอาจารย์พุทธทาสนั้นถือเป็นปิฎกที่สี่ จตุปิฎก หรือจตุรปิฎก ได้เลย เพราะปิฎกที่สาม ท่านพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงให้เห็นอันอภิธรรมปิฎก ซึ่งหลายสำนักเราก็กาลศึกษากันอยู่ แต่เน้นเป็นเรื่องในสมัยโน้น สมัยที่ท่านพุทธโฆษาจารย์ท่านสังคายนา แต่มาถึงปัจจุบันนี้ผมว่าจะต้องใช้ภาษาใหม่ ให้เข้ากับสังคมของเราด้วย ซึ่งงานของท่านอาจารย์พุทธทาสเหมาะสมที่สุด เป็นอรรถกถาจารย์อีกปิฎกหนึ่งทีเดียว ฉะนั้น ถือเป็นจตุรปิฎกทีเดียว

ฉะนั้นในวาระ ๑๐๐ ปีนี้ ผมอยากจะให้พวกเราช่วยกันคิดว่าจะทำอย่างไรที่จะให้งานของท่านเป็นปิฎกที่สมบูรณ์อีกปิฎกหนึ่ง ผมเสนอว่า น่าจะมีคณะกรรมการทั้งภาครัฐ เอกชน หรือใครก็ได้มาช่วยกันศึกษามรดกธรรมสามข้อของท่านอาจารย์พุทธทาส ด้วยการปฏิบัติให้เป็นจริง คือ หนึ่ง เข้าถึงหัวใจของศาสนานั่น สอง ทำความเข้าใจระหว่างศาสนา ท่านอาจารย์เคยเปรียบเทียบให้ชาวคริสต์ฟัง และท่านพยายามจะทำความเข้าใจ โดยยกตัวอย่างไม่ทางเช่น ท่านบอกไม่ทางเช่น คือขีดสองขีด คือขีดตัวตั้ง กับขีดตัวตัด ตัวตั้งคือตัว **I** ในภาษาอังกฤษ ตัวตัดคือตัว **cut I** คือตัดตัวตน ตัดความเห็นแก่ตน นี่มันพ้องกับหลักธรรมสูงสุดของทุกศาสนา คือ ไม่เห็นแก่ตน เมื่อไม่เห็นแก่ตนมันก็เห็นแก่ส่วนรวม นั่นแหละทุกศาสนามีหัวใจเหมือนกันหมด

ดังนั้นจำเป็นอย่างไร ยิ่ง นอกจากทำความเข้าใจกับหัวใจของศาสนาแล้ว ต้องทำความเข้าใจระหว่างศาสนาด้วย ประการที่สามก็คือ อย่าเป็นเหยื่อของวัตถุ ซึ่งคือสันโดษนั่นเอง ท่านอาจารย์พระพรหมคุณาภรณ์ ท่านมหาประยุทธ์ ท่านบอกว่า สันโดษ คือการแสวงหาความสุขโดยพึ่งวัตถุให้น้อยที่สุด การแสวงหาความสุขโดยพึ่งวัตถุให้น้อยที่สุด อันนี้จะทำให้เราเข้าใจเรื่องสันโดษได้ดีที่สุด ไม่ได้แปลว่าไม่ทำอะไรเลย แสวงหาความสุขโดยพึ่งวัตถุให้น้อยที่สุด ก็สมดังกุศโลบายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ว่า “พอเพียง” นั่นเอง พึ่งวัตถุให้น้อยที่สุด อันนี้คือ ไม่ตกเป็นเหยื่อเป็นทาของวัตถุ

สามอย่างนี้ผมว่ายังเป็นสิ่งที่ทันสมัย เป็นสิ่งที่พวกเราจะต้องช่วยกันสอนลูกหลานของเรา เหมือนกับที่ท่านพรหมคุณาภรณ์เคยบอกว่า เวลานี้เราสอนลูกเรานิดๆ มักจะถามลูกเราว่า “ลูกอยากได้อะไร” ถ้าถามว่าลูกอยากได้อะไรนี่คำตอบไม่สุด ไม่สิ้นสุดเลย เพราะมันอยากได้เยอะแยะ และสิ่งที่มายั่วชวนเป็นมายาให้เราหลงใหลก็เยอะเหลือเกิน ยิ่งโลกสมัยใหม่ไฮเทคเราก็ยิ่งหลงกับมันมานี่มากขึ้น ถ้าท่านถามว่าลูกอยากได้อะไรนี้จะทำให้เด็กเสีย ต้องถามใหม่ว่า “ลูกอยากทำอะไร” เด็กจะเริ่มคิดทันทีเพราะไม่เคยคิดมาก่อนเลยว่าอยากทำอะไร ท่านต้องถามใหม่ เรื่องง่ายๆ แง่เง้านี้เหล่านี้ต้องช่วยกัน

เนื่องในวาระ ๑๐๐ ปีนี้ นอกจากว่าจะมีกิจกรรมอันหลากหลายแล้วผมขอเสนอกิจกรรมอ่านงานของท่านอาจารย์พุทธทาส ด้วยการเชิญบุคคลสำคัญ หรือคนเด่นคนดังมาอ่าน ยิ่งหลากหลายอาชีพยิ่งดี หลายคนก็คงยินดีที่จะมาช่วยกันอ่าน โดยบันทึกทั้งภาพและเสียงไว้จัดเป็นรายการทั้งโทรทัศน์/วิทยุ แผ่นซีดี อินเทอร์เน็ต ให้แพร่หลายตามยุคสมัยก็จะเป็นประโยชน์ยิ่ง

อีกเรื่องหนึ่งที่น่าจะต้องทำกันก็คือ นำหนังสือท่านอาจารย์พุทธทาสบรรจุลงในหลักสูตรการศึกษาตั้งแต่ประถม มัธยม จนอุดมศึกษา โดยเลือกให้เหมาะสม อันนี้จะทำให้คนเข้าใจพุทธศาสนาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ อย่างเป็นความรู้ อย่างเป็นวิชา และจะระดมผมใช้เวลามากมาย แต่ก็น้อยเกินไปที่จะพูดถึงคุณค่าของท่านอาจารย์พุทธทาส ขออ่านบทกวีนี้เป็นสุดท้าย

การทำงานคือการปฏิบัติธรรม	ทุกขณะนี้คือกรรมกระทำอยู่
กำลังพูด กำลังทำ กำลังรู้	เราคือผู้กระทำกรรมทั้งปวง
กรรมแปลว่ากระทำตามคำศัพท์	มิใช่สิ่งลึกลับมีอาถรรพ์
อันความชั่วความดีมิใช่ดวง	หากคือช่วงคือขณะที่กระทำ
ทำดี-ดี ทำชั่ว-ชั่ว ทันที	ไซ้ทำดีได้ดีที่คนพรา
หรือทำชั่วได้ดีที่ขานย้า	ไม่พียงนำคำว่าได้ไปประเมิน
การทำงานคือการปฏิบัติธรรม	ประกอบกรรมสารพัดมิขัดเคิน
มีสติไปตามที่ดำเนิน	ได้รู้เกิน รู้ขาด รู้ถัดตา
ได้รู้โลภ รู้โกรธ และรู้หลง	รู้กำราบปราบปลงที่ตรงหน้า
รู้ที่เกิดดับที่ดับลบล	รู้ที่ผ่านไปได้รู้ทัน
ถ้าไม่ทำแล้วใจจะได้รู้	เหมือนนอนนกดเสื่ออยู่ดูน่าขัน
เสื่อนี้คือกิเลสชั่วตัวสำคัญ	ทุกคืนวันเราเป็นเหยื่อเสื่อตัวนี้
การทำงานเหมือนเอาไม้ไปเหยยเสื่อ	ได้รู้เหนือรู้ได้รู้หนี
ในชีวิตประจำวันนั้นแหละมี	การงานที่ให้เราู้เข้าใจ
จงทำงานทุกชนิดด้วยจิตตั้ง	คอยระวังดังงัดกิเลสใหญ่
เป็นไปเพื่อกิเลสเหตุทุกข์ภัย	หรือเป็นไปพ้นกิเลสดับเหตุทุกข์

ถอดความจากคำบรรยายในหัวข้อเดียวกันที่แสดงในงาน "พุทธทาส ๑๐๐ ปี: พระดีที่โลกยกย่อง" วันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๙ ณ ห้องโถงใต้ ศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์

ความเป็นบุคคลสำคัญของโลกนั้นไม่อาจเกิดขึ้นได้จากการประกาศขององค์กรระหว่างประเทศ แม้ว่าองค์กรนั้นๆ อาจใช้กระบวนการพิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบสักปานใดก็ตาม ความสำคัญของบุคคลนั้นจะมีแก่โลกเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับว่า "โลก" จะใช้ประโยชน์จากความคิดและการกระทำของเขามากน้อยเพียงใดต่างหาก. แต่ "โลก" จะใช้ประโยชน์ดังกล่าวได้ "โลก" ก็ต้องมีโอกาส นั่นคือมีโอกาสรับรู้ มีโอกาสได้รับแรงบันดาลใจ และมีโอกาสนำไปปฏิบัติ

แม้มีชาวไทยหลายคนที่ได้รับการประกาศเป็นบุคคลสำคัญของโลกโดยยูเนสโก แต่ประเทศไทยแทบไม่ได้ทำอะไรในทางที่จะทำให้คุณค่าของความคิด และการกระทำของท่านเหล่านั้น เป็นประโยชน์แก่การแสวงหาทางออกให้แก่ปัญหาที่โลกต้องเผชิญอยู่เวลานี้ นอกจากฉลองกันเป็นการภายในของเราเอง หากจะมีการแปลผลงานของท่านเหล่านั้นออกเป็นภาษาอังกฤษบ้าง ส่วนใหญ่ (คือไม่นับพระมหากษัตริย์ในอดีต) แล้ว ก็เป็นความพากเพียรของเอกชนและองค์กรเอกชน และเท่าที่ทราบ ยังไม่มีเล่มใดถูกพิมพ์ซ้ำเลย ซึ่งไม่ได้แสดงคุณภาพของหนังสือเท่ากับคุณภาพของกลวิธีขยายความคิดนั้นแก่ชาวโลก

ในกรณีของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งเพิ่งได้รับประกาศเป็นบุคคลสำคัญของโลกในปีนี้ ความคิดและการกระทำของท่านมีนัยยะสำคัญอย่างยิ่งต่อโลก โดยอาศัยฐานทาง "ปัญญา" ของพระพุทธศาสนา ท่านพุทธทาสเสนอทางออกให้แก่วิกฤตที่โลกต้องเผชิญอยู่เวลานี้เกือบทั้งหมด ไม่ว่าจะมีความรุนแรงซึ่งเพิ่มขึ้นในหน่วยเล็กๆ ทางสังคม เช่น ครอบครัว ไปจนถึงในสังคมวงกว้าง และในสังคมโลก หรือความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมอันเป็นภัยคุกคาม การอยู่รอดของอารยธรรมมนุษย์ หรือการเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจของทุนซึ่งมีกำลังมากขึ้นต่อประชาชนทั่วโลก (ไม่เว้นแม้แต่ในประเทศของตัวเอง) ความก้าวหน้าของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งไม่นำไปสู่ความสงบสุขของมวลมนุษย์ ช่องว่างทางเศรษฐกิจระหว่างประชาชนกลุ่มต่างๆ ซึ่งขยายห่างมากขึ้น เพราะการกระจุกตัวของรายได้ไว้กับคนกลุ่มเล็กๆทุกที่ ฯลฯ

การฉลอง 100 ปีชาตกาลท่านพุทธทาสกลางท้องสนามหลวง โดยเน้นการเผยแพร่พระพุทธศาสนาระดับศีลธรรมในหมู่เยาวชน แม้เป็นการกระทำที่ดี แต่ดูจะไร้ความหมายเมื่อเปรียบเทียบกับมรดกทางสติปัญญาที่ท่านพุทธทาสทิ้งไว้ให้แก่ชาวโลก

การรับรองให้คนไทยเป็นบุคคลสำคัญของโลก เป็นแค่โอกาสให้คนไทยชุมนุมตบหลังกันเอง เพื่อบอกแก่กันว่าคนไทยนี้ดี คนไทยนี้เก่ง... ก็เท่านั้นเอง ฉะนั้น นอกจากจัดงานกลางท้องสนามหลวงแล้ว ไม่ดีกว่าหรือหากหรือ ที่จะช่วยกันคิดทำอะไรที่จะยกมรดกของท่านพุทธทาสไปเป็นสมบัติร่วมกันของชาวโลก

ผู้เขียนขอเสนอโครงการเพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าวแก่สังคมไทยพิจารณา (เมื่อไรที่ใช้คำว่าสังคม เมื่อนั้นก็รวมรัฐบาลอยู่ด้วย เพราะรัฐบาลควรเป็นส่วนหนึ่งของสังคม) นำจะจัดตั้งสถาบันนานาชาติเพื่อทางออกจากวิกฤตโลกในนาม "สถาบันพุทธทาสภิกขุ" หรือ "สถาบันอินทปัญญา"

(Institute of The Great Wisdom) สถาบันนี้มีภารกิจที่จะศึกษาและเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิกฤตด้านต่างๆ ที่โลกเผชิญอยู่เวลานี้ โดยอาศัยพระธรรมที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบ และปรากฏอยู่ในนิกายต่างๆ ของพระพุทธศาสนาในโลก เพราะจะเป็นทางนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจวิกฤตต่างๆ ลึกลงไปกว่าระดับปรากฏการณ์ถึงระดับรากเหง้าได้ ก็จะมีทางออกที่แท้จริงหรือการปฏิวัติทางจิตใจซึ่งจะนำสันติสุขมาสู่โลกได้

ทั้งนี้สถาบันยังเปิดให้มองและแก้ปัญหาโดยใช้หลักธรรมคำสอนของศาสนาในศาสนาอื่นด้วย ดังที่ท่านพุทธทาสเองก็ได้ชี้ให้เห็นถึงความ

เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของหลักธรรมในศาสนา (แม้การตีความของท่านอาจไม่เป็นที่ยอมรับจากนักคิดในศาสนาอื่นทั้งหมดก็ตาม)

เหตุที่ควรเป็นสถาบันนานาชาติ ไม่แต่เพียงต้องการให้สะดวกแก่การเผยแพร่ในภาษาซึ่งชาวโลกเข้าถึงได้ง่ายเท่านั้น แต่เหตุผลที่สำคัญกว่าก็คือ เพื่อสามารถระดมนักปราชญ์ซึ่งสนใจประเด็นปัญหานี้ อันมีทั้งชาวพุทธและไม่ใช่ว่าจากทั่วโลกมาร่วมมือกันได้อย่างจริงจัง

สถาบันควรมุ่งหมายตั้งแต่เริ่มแรกที่จะประมวลความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจากทั่วโลกมาสังสมไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ รวมทั้งเชื่อมโยงกับแหล่งความรู้ประเภทเดียวกันในโลกได้อย่างสะดวก เพราะสถาบันควรเป็นศูนย์กลางการศึกษา ค้นคว้าความรู้ทางพระพุทธศาสนาแห่งหนึ่งของโลก ที่สามารถอำนวยความสะดวกแก่นักศึกษาที่สนใจด้านนี้ได้อย่างดี ซึ่งจะดึงดูดนักศึกษาทั้งรุ่นใหม่และเก่าเข้ามาใช้บริการได้กว้างขวางทั่วโลก

สถาบันควรเชิญนักปราชญ์จากประเทศต่างๆ ที่มีชื่อเสียงด้านพระพุทธศาสนาให้เป็น "แขก" (visiting scholars) ของสถาบัน หมุนเวียนกันไปครั้งละหลายท่าน เพราะนอกจากสถาบันจะสามารถได้ประโยชน์จากการทำงานของท่านเหล่านั้นแล้ว สถาบันเองก็จะเป็นจุดเชื่อมโยงนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาให้สร้างงานหรือกิจกรรมที่เป็นประโยชน์แก่ทั่วโลกได้กว้างขวางขึ้นด้วย

สถาบันควรมีกำลังทรัพย์และความสามารถพอที่จะอุดหนุนการเผยแพร่ผลงานของนักปราชญ์เหล่านั้น ช่วยลดอุปสรรคของตลาดงานประเภทนี้ซึ่งไม่สู้จะกว้างขวางนักลงบ้าง (ไม่จำเป็นต้องลงทุนเองทั้งหมด อาจร่วมทุนบางส่วนกับสำนักพิมพ์, โรงถ่ายภาพยนตร์, ผู้อำนวยการสร้างรายการโทรทัศน์ ฯลฯ)

สถาบันควรมีทุนการศึกษา หรือทุนอุดหนุนกิจกรรมของตนเอง เพื่อแจกจ่ายแก่บุคคลต่างๆ ทั่วโลกที่เสนอโครงการศึกษาหรือโครงการกิจกรรมที่สถาบันเห็นชอบและต้องการสนับสนุน เพราะสถาบันควรเป็นศูนย์แห่งหนึ่งในโลกที่ทำหน้าที่ "ปม" ที่เชื่อมโยงการเคลื่อนไหวทั้งด้านการศึกษาและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อเปิดทางออกของวิกฤตแก่ชาวโลก

ในอีกด้านหนึ่ง สถาบันพุทธทาสภิกขุ ควรมีภารกิจด้านการเผยแพร่แก่ชาวบ้านธรรมดาด้วย ไม่ใช่เฉพาะนักปราชญ์ระดับโลกเท่านั้น ดังที่ท่านพุทธทาสเองไม่เคยทิ้งชาวบ้านหรือคนธรรมดาซึ่งไม่ใช่ปัญญาชนเลย อีกทั้งท่านยังคิดค้นวิธีการที่แยกขายหลายอย่างในการเผยแพร่ เช่น "โรงมหรสพทางปัญญา" เป็นต้น ภารกิจด้านนี้ควรถือเป็นภารกิจหลักอีกด้านหนึ่งของสถาบัน คือกระทำการเผยแพร่ด้วยวิธีการที่แยกขาย และมีประสิทธิภาพแก่ประชาชนคนธรรมดาในโลกปัจจุบัน

ความสัมพันธ์ในโลกที่กว้างขวางของสถาบัน จะช่วยเผยแพร่ทั้งเนื้อหาและวิธีการแยกขายซึ่งสถาบันค้นพบให้เป็นประโยชน์ในสังคมต่างๆ

แน่นอนว่าสถาบันต้องมีเงินทุนจำนวนมาก แต่ก็ไม่เกินกำลังความสามารถของชาวโลกจะอุดหนุนได้ หากสังคมไทยรับภาระเป็นผู้ระดมกำลังเงินก้อนแรกน่าจะมาจากรัฐไทยเอง และเริ่มระดมทุนจากสังคมไทย และจากองค์กร, มูลนิธิ และสังคมอื่นๆ ทั่วโลก พร้อมกับเริ่มดำเนินงานจากน้อยไปหา มากได้โดย กิจกรรมและประโยชน์ของสถาบันจะเป็นเครื่องมือที่สุจริตและมีคุณประโยชน์ของสถาบันแก่ชาวโลก อันจะนำมาซึ่งเงินอุดหนุนได้อย่างสืบเนื่องต่อไป

คนไทยแต่ก่อนมีประเพณี "บอกบุญ" ซึ่งปัจจุบันความหมายเสื่อมลงจนกลายเป็นการ "เรียกรับเงิน" เท่านั้น แต่เดิมท่านหมายถึงการบอกถึงกิตติคุณของความดีแก่ผู้อื่น ยังความปลาบปลื้มแก่เขา และโน้มนำจิตใจเขาไปสู่ทางที่ดี ความสำคัญของท่านพุทธทาสต่อชาวล้านนาจะมีจริงหรือไม่ หาได้ขึ้นอยู่กับประกาศขององค์กรใดองค์กรหนึ่ง แต่ขึ้นอยู่กับว่าคนไทยอยาก "บอกบุญ" แก่ชาวโลกหรือไม่ต่างหาก

สืบสานปณิธานพุทธทาส

รองศาสตราจารย์ประกาภักดิ์ นิยม

๑. กลียาณมิตรผู้ไม่เหมือนใคร

บทบูชาครู

แม้ห่างเวลากว่า ๒๕๐๐ ปี ได้ผ่านเลยอายุขัยแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาเนิ่นนานเพียงใดแล้วก็ตาม แม้กระนั้นคำสอนแห่งพระองค์บรมครูผู้ยิ่งใหญ่ในโลกสาม ยังทรงพลานุภาพ ก้องสะท้อน ปลูกให้มนุษย์ตื่นจากความมืดมน เพื่อพบความจริงแห่งชีวิตและโลก ท่านได้ชี้ให้เห็นถึงไตรลักษณ์ ท่านมอบมรรค ๘ คือหนทางแห่งการเรียนรู้ เพื่อศีล สมาธิ ปัญญา จนมนุษย์ประจักษ์รู้ และสามารถพาตนหลุดพ้นทุกข์ภัย และความไม่รู้ทั้งปวง ได้เป็นอย่างดีเป็นอัศจรรย์ ทั้งนี้ก็ด้วยพระกรุณาธิคุณ พระวิสุทธิคุณ จึงทรงสั่งสอนอย่างแยบคายมีรู้เหนื่อย ด้วยพุทธานุภาพแห่งพระบรมศาสดา นับเนื่องสืบทอดมาสู่ปัจจุบัณสมัย

ได้จุดประกายให้มนุษย์เช่นเราตระหนักถึงพรอันประเสริฐที่ติดตัวมาแต่เกิด และได้ใช้เพื่อภาวนาวิถีชีวิตในท่ามกลางสังคมเยี่ยงมนุษย์ ภายใต้วีถีชีวิตเยี่ยงมนุษย์นี้เอง ที่เราทุกผู้ทุกนาม พังอาคัยเกิด และบ่มเพาะเพื่อยังความเป็นมนุษย์ให้ถึงพร้อม เราล้วนตระหนักแน่แก่ใจ ถึงความเมตตา กรุณา จากผู้ที่รู้คิดก่อนผู้มาถึงก่อน ผู้ซึ่งประสิทธิ์ประสาทและโน้มน้าวให้เรารู้คิดในสิ่งที่ไม่เคยรู้ไม่เคยคิดมาก่อน และนำพาเราไปถึงสิ่งที่ยังมาไม่ถึง ท่านทั้งปวงเหล่านั้นคือ ครู ที่แท้จริงแห่งชีวิตอันเป็นปัจจุบันของเรา ความหมายของคำว่าครู และมโนภาพของครูทุกคน แจ่มชัดขึ้นภายใน เป็นภาพซึ่งซ้อนกันแนบแน่นอยู่ในทุกอณูแห่งชีวิตเรา แม้เมื่อจวบถึงทีทุกนาม ครู ทุกท่านลงไว้ได้หมดในกระดาดแผ่นหนึ่ง ทว่า ย่อมรำลึกได้ครบถ้วนผ่านความดำรงอยู่ที่เป็นเราในทุกขณะจิต โดยมีอาจปฏิเสธซึ่งญาณแห่งครูทั้งมวล

จำได้ว่าเมื่อประมาณ ๒๐ กว่าปีที่แล้ว ได้มีโอกาสไปกราบทานพุทธทาสที่สวนโมกขพลารามพร้อมกับเพื่อนๆ กลุ่มหนึ่ง และนี่เป็นครั้งแรกและเป็นครั้งสุดท้ายที่ได้พบท่าน ในครั้งนั้นมีโอกาสได้เพียงนั่งฟังท่านสนทนา ถามตอบกับคนอื่นๆ จึงได้สังเกตเห็นว่าท่านมีวิธีสนทนาที่แปลกซึ่งทำให้เราสะดุดใจ อาจจะเป็นเพราะความที่เราไม่เคยได้สนทนากับครูบาอาจารย์มาก่อน แต่ตอนนั้นก็ยังไม่เข้าใจว่าความแปลกนี้คืออะไร เราได้เห็นท่านนั่งฟังผู้ถามคำถามโดย นิ่งนิ่งจริงๆ เหมือนก้อนหิน ไม่ขยับเขยื้อน ดูเหมือนท่านจะได้ยินทั้งเสียงพูดและอาจจะได้ยินไปถึงความคิดของคนถามเลยก็ได้ จนเราต้องนั่งกลืนหายใจคอยว่าเมื่อไหร่ท่านจะตอบ และคำตอบของท่านก็มาจากความรู้สึกของท่านที่มีต่อคำถาม และเป็นความรู้สึกที่มีเจตนาจะถ่ายทอดความรู้ของผู้ถาม โดยอิงหลักข้อธรรมมิใช่เป็นเพียงความคิดความเห็นทั่วไปหรือบางครั้ง ท่านก็ให้ความเงยเป็นคำตอบ เรายังจำได้ว่าเกิดความรู้สึกที่ไม่ได้เข้าใจที่ไม่ได้คำตอบ แทนที่จะพิจารณาไปตามคำพูดของท่าน

จึงดูเหมือนว่าไม่ได้อะไร สุดท้ายท่านจึงไล่ให้ไปพักผ่อน เพราะท่านคง
สังเกตเห็นแล้วว่าพูดต่อไปอีกก็ยังไม่เกิดประโยชน์ ในใจก็นึกขัดเคือง
เพราะคิดว่าตัวเองแน่ น่าจะฟังรู้เรื่อง ไม่นึกว่านั่นจะเป็นครั้งสุดท้ายที่มี
โอกาสได้สนทนากับท่านพุทธทาส จนเป็นเหตุให้ได้สนใจติดตามต่อมา
โดยไม่รู้ตัว

จนต่อมาอีกนานหลายปี ได้อ่านหนังสือของท่านหลายเล่ม ได้ดู
รูปถ่ายในอริยาบถหนึ่งนึ่งๆ เหมือนก้อนหิน อย่างที่เคยเห็นนั้นแหละ
รวมทั้งได้อ่านเรื่องราว ประวัติชีวิต คำสอน และสิ่งต่างๆ ที่ท่านทำไว้
ที่สวนโมกขพลาราม จึงค่อยๆ เข้าใจวิถีการสอนของท่านมากขึ้น ยิ่ง
เมื่อเราได้ศึกษาเล่าเรียนกับครูบาอาจารย์ท่านอื่นๆ ได้พบกับเหตุการณ์
ทำนองเดียวกันเข้าบ่อยๆ จึงเพิ่งถึงบางอ้อว่า ครูบาอาจารย์ท่าน พุดให้
จำ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น ก็แล้วแต่สติปัญญาของเราที่จะเรียนรู้ได้มาก
น้อยแค่ไหน เราไม่ควรประมาทครูบาอาจารย์ ข้อนี้มีส่วนช่วยอย่างมาก
ให้เราเป็นคนหม่อมฟังได้ดีขึ้น เอามาพิจารณาใคร่ครวญได้มากขึ้น
และช่วยให้เราอ่านหนังสือของท่านเข้าใจมากขึ้น เหมือนกับเราฟังไป
ปฏิบัติไปนั่นเอง

โดยเฉพาะเรื่องราวที่ประทับใจเช่น ตอนที่ท่านไปนั่งในป่าตอน
พลบค่ำ หนึ่งนึ่งๆ เพื่อให้ยุงรุมกัด เพื่อที่จะเรียนรู้ความรู้สึกที่แท้จริงของ
การถูกยุงกัด เหตุการณ์ตรงนี้ก็กลายเป็นคำถาม เป็นความสงสัยอยู่ใน
ใจอีกนานกว่าจะเข้าใจว่าเป็นการศึกษาไปที่ความรู้สึก โดยไม่ถูกครอบ
งำด้วยความรู้สึก หรือเป็นไปตามความรู้สึกต่างๆ เสียแล้ว ซึ่งเป็นวิธีที่
ได้นำมาทดลองปฏิบัติในการสังเกตความรู้สึกที่มักจะตกไปสู่ความชอบ
ไม่ชอบ ออยาก ไม่อยาก เสียเป็นส่วนมาก เลยไปสู่การตัดสินใจหรือคิด
เห็นไปตามกิเลสตัณหา โดยพลาดโอกาสที่จะรับรู้ “ความจริง” อย่าง
เป็นปกติ แบบฝึกหัดนี้ได้กลายมาเป็นคำถามที่ชาวรุ่งอรุณมักจะต้องถูก
ถาม เพื่อเป็นการเตือนสติ แก่กันอยู่เสมอว่า “กำลังมีความรู้สึกอะไร”
ซึ่งแรกๆ ทุกคนมักจะตอบความคิดเห็นเสียเป็นส่วนใหญ่ จนต้องถามย้ำ
อีก ๒ - ๓ ครั้ง ด้วยคำถามเดิมจึงจะช่วยให้หยุดคิด และถอยกลับ
ไปดูความรู้สึกกันก่อน แม้แต่นักเรียนไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ ก็สามารถหาคำ
ถามนี้ช่วยให้เขาทบทวนสิ่งที่เกิดขึ้นกับตัวเขา ปัญหาที่เขา กำลังเผชิญ
ในหลายๆ ครั้ง เขาได้คำตอบไปเอง ประสบการณ์การเรียนรู้จากท่าน
แล้วนำมาปฏิบัติ ดังตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นนั้นมีอยู่ และเกิดขึ้นมากมาย
ในโรงเรียนรุ่งอรุณ ซึ่งกล่าวได้ว่า แม้จะมีได้ใกล้ชิดเป็นศิษย์โดยตรง
แต่ก็มีท่านเป็นครู เป็นกัลยาณมิตร ผู้เมตตาชี้หนทาง ซึ่งท่านได้แผ้ว
ถางไว้แล้วให้เดินตามเพื่อพบแต่ความสวัสดิ์

ซึ่งหลายๆ ข้อธรรมคำสอน กลายเป็นหลักหรือวัฒนธรรมการ
เรียนรู้ของโรงเรียนรุ่งอรุณ ที่เป็นพลังผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสู่
ทิศทางการศึกษาใหม่ ดังที่จะได้นำมาเสนอมุมมองที่แตกต่างบางเรื่อง
ซึ่งจุดประกายจากท่านพุทธทาสภิกขุ กัลยาณมิตรผู้ไม่เหมือนใครนั่นเอง

๒. แม่ให้ทั้งชีวิตและวิญญาณ

คุณธรรมสำคัญพื้นฐานการเรียนรู้ในโรงเรียนรุ่งอรุณ

มีหนังสือเล่มเล็กๆ เล่มหนึ่งของท่านพุทธทาสชื่อเรื่อง “แม่สอนไว้” หลายคนอาจจะเคยได้อ่านแล้ว และคงจะทราบดีว่าท่านกำลังสอนเรื่องของ “กตัญญูกตเวทิต์” แม้ว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องธรรมดาที่ใครๆ ก็นำมาพูดกัน สอนกัน จนจำกันได้ ที่ว่าความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี

แต่มุมมองของท่านพุทธทาสกลับไม่ธรรมดาเพราะท่านพาเรามายืนอยู่ที่กลางดวงใจของตัวเอง ท่านได้ใช้วิธีของบัณฑิต ค่อยๆ เอาตนเองเป็นตัวอย่างกรณีศึกษาให้ผู้อื่นๆ ได้ เรียนรู้แต่เป็นตัวอย่างทีกลับมาดูที่ตนเอง ว่าที่แท้แล้วความเป็นพุทธทาสภิกขุ นั้น ล้วนแล้วแต่ได้มาถูกสร้างมาจากแม่ทั้งสิ้น (ถ้าไม่มีแม่ ส่วนโหมกขพลาาราม ไม่มี) ท่านมองเห็นแม่ คำสอนของแม่ การปฏิบัติตนของแม่ ความเชื่อหลักคิดของแม่ มาปรากฏอยู่ในตัวท่านนั้นแหละ จึงเป็นมุมมองที่สำคัญ ที่ทำให้เราต้องอ่อนน้อมถ่อมตัวลงมาทันทีว่า ไม่ว่าเราจะเป็นอะไร ใหญ่โต เก่งกาจแค่ไหน มิใช่เกิดขึ้นและเป็นไปด้วยตัวเราเองล้วนๆ แต่ผู้เดียว หากเรากลับเป็นหนี้บุญคุณที่มีอาจตอบแทนได้หมดของพ่อแม่ และครู อาจารย์ และหากผู้ใดตระหนักถึงความจริงนี้ได้ จึงจะเข้าใจอย่างถ่องแท้ จนสามารถระลึกถึงพระคุณท่านได้อย่างแท้จริง และสามารถระบุได้ เข้ามาในตัวในตนของเราอย่างชัดเจน จากหลายตัวอย่างที่ท่านยกมาเล่า นั้น เป็นเรื่องที่ทำให้เราต้องมองตนเองใหม่ เช่น การที่แม่ของท่านสอนให้ท่านเป็นคนรู้จักประหยัด มีธัญญะ มีวิธมองการใช้สิ่งต่างๆ อย่างคุ้มค่าที่สุด แทนที่จะไปไขว่คว้าหามาให้ได้มากที่สุด โดยใช้ปัญญาใคร่ครวญในการทำสิ่งต่างๆ ให้เกิดประโยชน์จากสิ่งของและทรัพยากรมากที่สุด และพบว่านี่คือการมอบความร่ำรวยให้กับตนเอง อย่างมีอิสรภาพที่สุดถ้าไม่รู้จักใช้พินก็จะไปเป็นทาสพิน ถ้าไม่รู้จักใช้หน้าก็จะเป็นทาสหน้า หรือเรื่องขุดมะพร้าวอย่างไรจึงจะคั้นน้ำได้กะทิออกมาหมด และเรื่องกินขนมจิ้น ๑ สตางค์ กับผักบั้ง ๑ กำ ได้อิ่มพอดีมี้อ เหล่านี้เป็นต้น นอกจากนี้ท่านยังกลายเป็นคนที่ละเอียดรอบคอบ เพราะแม่เลี้ยงดูท่านซึ่งเป็นลูกคนโตให้เหมือนเลี้ยงลูกหญิง ที่ช่วยแม่ทำงาน ใกล้เคียง จึงสอนให้พิจารณาการกระทำที่แยบคาย แม้แต่ในการเดินไปโรงเรียนกับน้อง ให้เดินมาในตำแหน่งที่เอียงมาด้านซ้าย คล้อยหลังมาเล็กน้อย เพื่อให้แลเห็นสถานการณ์ต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นได้ทัน มากกว่าเดินในระนาบเดียวกัน และไม่ห่างมากเพื่อเข้าช่วยเหลือได้ทัน และถนัดมือด้วย เมื่อต่อมาภายหลังท่านจึงพบว่าคุณสมบัติเหล่านี้กลายมาเป็นนิสัยพื้นฐานของท่านโดยไม่รู้ตัว โดยเฉพาะคุณธรรมสำคัญๆ หลายข้อ เช่น การยอมแพ้อะไรเพื่อรับเรื่อง ไม่เป็นการเสียเกียรติ นี่คือการสร้างสันติสุขอย่างง่ายๆ ที่ไม่ต้องมีพิธีรีตองอะไร ไม่ต้องไปแสวงหาทฤษฎีอะไรๆ มาให้ยุ่งยาก และใครๆ ก็รักคนที่ยอมแพ้อะไรเพื่อไม่ให้เรื่องเกิดขึ้น คำพูดหรือสำนวนและอุปนิสัยของท่านก็คงสะท้อนมาจากวิธีการสอนของแม่อย่างไรรูปอย่างนั้น เช่น คำสอนของแม่ที่สอนให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ “แม่สอนว่าให้ลูกแม่ได้กินข้าวก่อน แล้วคนจึงกิน สัตว์เดรัจฉานเป็นเพื่อนของเรา คนขอทานเป็นเพื่อนของเรา คนไร้ญาติขาดมิตรมาตายอยู่ตามทำน้า เราต้องเอื้อเฟื้อ ถ้าเรากินเองมันจะถ่ายออกหมด ถ้าเราให้เพื่อนกินมันจะอยู่ในหัวใจของเขายาวนาน” ตรงนี้

เมื่อมองเห็นภาพท่านนั่งอยู่หนึ่งๆ มีไม้ไขว้ขึ้นไปเกาะอยู่บนเข่าข้างหนึ่ง แล้วจึงรู้ที่มาที่ไปของภาพได้ว่าท่านเป็นดังเช่นที่แม่สอนไว้นั่นเอง ถึงแม้หม่อมมา กา ไม้ ก็สามารรถเข้าถึงท่านเป็นจุดที่พึ่งพาอาศัยได้ รวมไปถึงภาษาที่ท่านใช้ ซึ่งมาจากคำพูดของแม่ทำให้สะท้อนภาพว่าแม่ของท่านได้ปลูกฝังวิธีคิดวิธีมองให้ถึงคุณค่า ถึงธรรมอันลึกซึ้งมาอย่างไรบ้าง

ท่านย้ำด้วยว่าแม่มีส่วนสร้างอุปนิสัย สร้างดวงใจ พร้อมๆ กับพ่อช่วยสร้างชีวิต เพราะแม่นั้นใกล้ชิดกว่า เกี่ยวข้องกับแม่ตลอดเวลา พ่ออยู่วงนอก “แม่นี้ใกล้ชิดสนิทสนม แนบเนื้อแนบอู่กับอกตลอดเวลา มันจึงมีส่วนที่ว่าจะสร้างอะไรทุกอย่างขึ้นในดวงจิต ในวิญญาณของลูก แล้วก็ทำอะไรให้ทุกอย่าง” ท่านมองลึกซึ้งอย่างนี้แต่อธิบายด้วยคำง่ายๆ และยิ่งใหญ่ คือว่า แม่ผู้สร้างโลก โดยชี้ให้เห็นว่ามีแต่ลูกมนุษย์เท่านั้นที่จะมีโอกาสตอบแทนคุณพ่อแม่ และหากทุกคนเป็นบุตรที่ดีของพ่อแม่แล้ว จะไม่มีมัจจุรณพาลในบ้านเมืองในโลกนี้ โลกก็จะมีแต่สันติภาพ สันติสุขเหลือประมาณ จะเห็นว่า ความหมายของกตัญญูรู้คุณมารดา บิดา และมีกตเวทิตา รู้ตอบแทนคุณของท่านพุทธทาสจึงต่างจากที่เคยได้ยินได้ฟังมา เพราะเข้ามาที่ตัวของผู้เป็นลูกอย่างเป็นรูปธรรม บอกได้เห็นได้สัมผัสได้เอง หากเรารู้วิธีพิจารณา ดั่งนั้น การนำวิธีของท่านมาใช้ถ่ายทอดกับเด็กๆ และเยาวชนให้เกิดกตัญญูกตเวทิตา จึงทำเช่นเดียวกัน คือหาอธิบายหรือคำถามให้เด็กๆ มองย้อนเข้าไปที่ตนเอง ว่ามีอะไรบ้างในตัวเราที่เป็นเรา ซึ่งมีได้รับมาหรือมีใช้พ่อแม่มอบให้ แม้แต่นักเรียนอนุบาลก็สามารถบอกได้ว่าได้รับมาทุกสิ่งทุกอย่าง และมีผลให้เขาอยากจะทำตอบแทนคุณโดยอัตโนมัติ จึงไม่ยากเลยที่บรรดาคุณครูทั้งหลายจะพาเขาประพฤติตนเป็นลูกที่เชื่อฟังพ่อแม่ และอ่อนน้อมยอมรับในสิ่งดีงาม พร้อมทั้งจะเป็นคนดีต่อไปได้ง่ายขึ้น

โรงเรียนรุ่งอรุณได้นำคุณธรรมข้อความกตัญญูกตเวทิตานี้มาเป็นพื้นฐานการเรียนรู้อะไรๆ ที่ลูกมนุษย์ทุกคนควรได้รับการฝึกหัด จนรู้จักและเข้าใจ ปฏิบัติได้ด้วยตนเองตั้งแต่เขายังเยาว์ ไม่ต้องรอจนกว่าจะเรียนจบเสียก่อนหรือทำงานเสียก่อน จึงค่อยตอบแทน ซึ่งบางกรณีก็แทบจะไม่มีโอกาสรู้หรือตอบแทนคุณท่านได้ทัน และที่สำคัญก็คือเพื่อฝึกให้เขาเกิดการน้อมยอมรับความดีงามไม่แข็งกระด้างซึ่งจะทำให้เรียนรู้อยาก แม้กับครูอาจารย์ หากอ่อนน้อมไม่เป็นก็ไม่อาจจะมีความเคารพเชื่อฟังได้เช่นกัน คุณธรรมข้อนี้จึงมีความสำคัญมากต่อการเรียนรู้ของบุคคล โดยที่เขาจะต้องได้รับการฝึกให้พิจารณาด้วยตนเอง จนเห็นจริงและน้อมใจลงให้อ่อนโยนและปฏิบัติด้วยกาย วาจา และใจของตนเองในการตอบแทนคุณด้วย มิฉะนั้นแล้วก็อาจจะรู้ถึงคุณค่าของสิ่งต่างๆ แม้มืออยู่รอบตัวโดยยังไม่ต้องพูดถึงคุณธรรมความดีงามที่ละเอียดลึกซึ้งอื่นๆ เขาจะไม่อาจรับรู้หรือสัมผัสได้ หากน้อมใจไม่เป็นเสียแต่ต้นแล้ว

สุดท้ายนี้เหตุที่เราได้เรียนรู้คำสอนของท่านพุทธทาสในเรื่อง แม่สอนไว้ นี้ เพราะมีผู้รู้ได้รวบรวมจัดพิมพ์ขึ้นเป็นหนังสือ สมควรที่เราต้องพากันขอบคุณ คุณพจน์ ยิ่งพลชั้นนี้ ในกรณีที่ท่านได้เรียบเรียงคำสอนเล่มนี้ไว้เป็นอย่างดี กระซิบ ได้อรรถรส และช่วยให้เราสัมผัสแนว

ทางมุมมองตลอดจนภาษาของท่านพุทธทาสได้ชัดเจน จนสามารถนำมาถ่ายทอดให้เยาวชนได้อย่างถ่องแท้ จนถึงทุกวันนี้

๓. ปฏิบัติงานให้เป็นการปฏิบัติธรรม

ในโรงเรียนรุ่งอรุณ แม้แต่เด็กอนุบาลและเยาวชนก็ได้รับการฝึกฝนให้เรียนรู้อยู่ด้วยการทำงานที่เหมาะสม

การงาน

อันการงาน คือค่า ของมนุษย์
ของมีเกียรติ สูงสุด อย่างสงสัย
ถ้าสนุก ด้วยการงาน เบิกบานใจ
ไม่เท่าไร วัตรธรรม ฉ่ำซึ่งจริง

ต้องการงาน คือตัวการ ประพฤติธรรม
พร้อมกันไป หลายสำ มีค่ายิ่ง
ถ้าจะเปรียบ ก็เหมือนคน ฉลาดยิ่ง
นัดเดี๋ยววัง เก็บนก หลายพกเออย

พุทธทาส อินทปัทมวิญญู

ในเบื้องต้นที่ได้รู้จักคำว่า “การงาน” ของท่านพุทธทาส ทั้งจากบทกลอนข้างบนนี้ และจากหนังสือ “บรมธรรม” ของท่าน แล้วเกิดสะดุดใจ ที่ท่านให้คุณค่าสำหรับ “การงาน” ใ้สูงและลึกซึ้ง แต่ก็ตั้งข้อสงสัยไปด้วยว่า การงานจะเกี่ยวกับประพฤตินิยมอย่างไร ทั้งนี้เพราะความไม่รู้ของตนเองบวกกับความเป็นคนไม่ค่อยขยันทำการงานสักเท่าไรหริ่ จึงพาลให้ไม่เข้าใจกลอนธรรมและความหมายที่ท่านแจ้งไว้ อย่างแยบคาย มีแต่ความเข้าใจเดิมๆ ว่าเป็นเรื่องธรรมดาอยู่เองที่ทุกๆ คนเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ย่อมต้องทำงานหาเลี้ยงชีพ มีจะนั้นไม่อาจดำรงชีวิตอยู่อย่างเป็นปกติสุขได้ หากทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียรก็คงจะประสบความสำเร็จโดยง่าย นี่ก็นับว่าเป็นคุณค่าที่คนส่วนใหญ่สัมผัสได้ นอกจากนั้นคำว่า “งาน” สำหรับคนทั่วไปมักจะเข้าใจว่า คือบทบาทส่วนหนึ่งของชีวิตเราที่เรามักจะกล่าวแยกกันระหว่างชีวิต การงาน และชีวิตส่วนตัว ซึ่งส่วนใหญ่จะถือว่าไม่เกี่ยวข้องกัน ไม่ควรเอามาปะปนกันด้วยซ้ำไป ต่อเมื่อศึกษาใน “บรมธรรมกับการงาน” แล้วจึงเหมือนถูกจี้ตรงจุดพอดี เพราะท่านมองมุมกลับ (ยี่

หนังสือ บรมธรรม เล่มแรก รวมพิมพ์คำบรรยายธรรมของท่านพุทธทาสเมื่อ ปี พ.ศ.๒๕๑๒ แก่ภิกษุซึ่งเป็นนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่มาบวชและศึกษาอบรมอยู่กับท่าน ณ สวนโมกขพลาราม ส่วน บรมธรรม (ฉบับย่อ) เล่มเล็ก พิมพ์ ๒ ครั้ง คือ เมื่อ พ.ศ.๒๕๑๕ และ พ.ศ.๒๕๒๕ โดยสำนักพิมพ์สุขภาพใจ ด้วยการเรียบเรียงของอาจารย์รุ่งเรือง บุญญวิบูลย์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

งกว่ามองต่างมุม) ท่านชี้ว่าเป็นจุดอ่อนที่ก่อให้เกิดปัญหากับบุคคลและสังคมอีกมาก ดังนั้น หากศึกษาทั้งบทกลอน และบรมธรรมซึ่งแสดงไว้ต่างรูปแบบกัน แต่กลับซ่อนกุญแจไขเคล็ดลับของเรื่องการทำงานไว้อย่างเดียวกัน ซึ่งอาจจะเรียกด้วยภาษาสมัยใหม่ได้ว่า เป็นบูรณาการงานทางโลกและงานทางธรรม (หรือคตฺโลก คตฺธรรม) ให้กลมกลืน แขนงเนียนเข้าสู่ชีวิต จนเป็นหนึ่งเดียวแบบองค์รวม

จากประสบการณ์ของตนเองที่ผ่านวัยทำงานมากกว่า ๓๐ ปี จนถึงปัจจุบันก็ยังคงทำอยู่ ได้พบกับความหมายของการทำงานในหลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่การเริ่มชีวิตการทำงาน ด้วยการรับราชการในมหาวิทยาลัยอยู่ถึง ๒๐ ปี ซึ่งนับว่านานมากจนไม่คิดว่าจะเปลี่ยนแปลงไปทำงานอื่นได้ เพราะความเคยชินบวกกับการคิดเข้าข้างตัวเองว่า เท่าที่ทำอยู่นั้นเราได้ทุ่มเทแรงกายแรงใจพอสมควร มีได้ย่อหย่อนหรือบกพร่องจนก่อให้เกิดความเสียหาย และถือว่าได้ดำเนินไปเพื่อเกียรติยศของชีวิตแล้วเท่าที่การยอมรับในกระแสสังคมจะเอื้อให้เข้าใจเช่นนั้น โดยที่อาจจะไม่รู้ตัวว่ามีความเข้าใจเพียงผิวเผินกับคำว่า เกียรติยศของชีวิต หรือแม้แต่กับคำว่า ความเป็นเจ้าของงาน ที่คิดเออว่ามีอยู่เต็มเปี่ยมตลอดเวลา

ตราบจนกระทั่งเกิดการพลิกผันให้มีโอกาสไปปฏิบัติหน้าที่อื่นที่แตกต่างอย่างมาก นั่นคือ การเป็นผู้บริหารกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นงานขนาดใหญ่กว่าที่เคยทำอย่างมากมาย ความรับผิดชอบกว้างขวางหลากหลาย แม้จะใช้ความรู้ความถนัดทางวิชาการที่มีอยู่ก็ไม่เพียงพอที่จะบริหารงานได้ ถึงตรงนั้นจึงพบว่าความหมายของคำว่า “การทำงาน” นั้นเปลี่ยนแปลงไป ต้องใช้ความสามารถส่วนตัวสูงมากในการที่จะรับรู้เรื่องราวต่างๆ ได้อย่างรวดเร็ว ทำความเข้าใจบริบทและความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลต่างๆ อย่างซับซ้อน รวมทั้งการเผชิญปัญหาอย่างมีสติพอที่จะเข้าแก้ไข คลี่คลายลงได้ในเวลาที่จำกัด การตัดสินใจเรื่องต่างๆ โดยมีข้อมูลอย่างจำกัดหรือข้อมูลที่ไม่เอื้ออำนวยและอีกหลายๆ ประการกับการปรับตัวให้ยังคงรักษาความถูกต้องดังเดิมไว้ให้ได้ ท่ามกลางกระแสแห่งการฉกฉวยผลประโยชน์ของผู้คนในวงการบริหารงบประมาณท้องถิ่น และการใช้อำนาจหน้าที่แสวงหาผลประโยชน์ จนกลายเป็นธรรมเนียมนิยมปฏิบัติกันอย่างทั่วถึง ความหมายของชีวิตการทำงานเริ่มกินพื้นที่เข้ามาสู่ชีวิตส่วนตัวเพราะถ้าไม่ปรับให้รับมือได้อย่างแม่นยำ ก็จะมีพลาดพลั้งง่าย ในที่สุดจึงตัดสินใจวางมือกับงานนี้ด้วยเวลาเพียง ๒ ปี ก็นับว่ามากพอ ที่จะได้เรียนรู้จักการทำงานในอีกมุมหนึ่ง คือ การจัดการบริหารตนเองก่อนบริหารผู้อื่น

หลังจากนั้นจึงได้หันมาเริ่มงานด้านการศึกษาอย่างจริงจังที่โรงเรียนรุ่งอรุณ ซึ่งมีใช่งานง่ายอย่างที่คิด เพราะเป็นความพยายามริเริ่มสร้างระบบโรงเรียนแนวใหม่ เพื่อการศึกษาที่แท้จริงให้เป็นการเรียนรู้ที่พึ่งพาสติปัญญาของตนเองได้ จึงเป็นเรื่องที่ทำทนาย “ความอยู่รอด” อย่างยิ่ง ทำทนายตั้งแต่ความอยู่รอดของกิจการ ผู้คนองค์กร การพิสูจน์ความเชื่อความศรัทธาต่อความสามารถของมนุษย์ การพยายามให้กระบวนการทั้งหมดนี้ดำเนินไปท่ามกลางความเจริญรุดหน้าทางวัตถุของสังคมไทย โดยมีให้แปลกแยก แต่มีให้ตกไปตามกระแส และที่สำคัญคือ ทำอย่างไรจึงจะไม่ตกไปในช่วงวนของระบบการศึกษาที่มุ่ง

ผลิตคนสนองความต้องการของตลาด และระบบเศรษฐกิจจะพัฒนา มนุษย์ภาวะให้ยังคงเจริญระเหินตนเองได้ตามอารยวิถี การงานในช่วงนี้เอง ที่ดูจะยากลำบากที่สุด แต่ก็กลายเป็นการเรียนรู้มากที่สุด มีโอกาสของการลองผิดลองถูกกับตัวเองมากที่สุด และเริ่มกลับไปอ่านงานของท่าน พุทธทาส และแม่ของครูบาอาจารย์ท่านอื่นๆ ได้เข้าใจมากขึ้น ตามความหมายที่แท้จริง จนแทบจะกล่าวได้ว่าคนเราคงต้องผ่านการลงมือปฏิบัติงานอย่างจริงจังเท่านั้น การงานจึงจะมีความหมายต่อชีวิตด้านในได้จริง และนี่เองจึงเป็นที่มาของวัฒนธรรมการทำงานของรุ่งอรุณที่ว่าปฏิบัติงานให้เป็นการปฏิบัติธรรม

ในเมื่อกิจของรุ่งอรุณนั้นคือ “ความอยู่รอดทั้งทางกาย และอยู่รอดทางวิญญาณ” ไปพร้อมกัน (ดังเช่นที่ท่านอาจารย์นำทางไว้ให้ในบรมธรรมกับการงาน) เช่นนี้จึงเป็นทางจำเป็นอยู่เองที่ต้องปฏิบัติงานให้เป็นการปฏิบัติธรรม และเป็นเครื่องพิสูจน์ไปพร้อมกัน ตามคำของท่านอาจารย์ จำได้ว่าหลังจากปีแรกของรุ่งอรุณผ่านไป ได้มีการสรุปการทำงานเพื่อรายงานให้คณะกรรมการ ซึ่งเป็นครูบาอาจารย์ผู้คอยชี้แนะให้แนวทางแก่เราอยู่เนืองๆ ได้ทราบว่าได้ทำอะไรไปบ้าง ทำอย่างไร และเกิดผลรูปธรรมอย่างไร ท่านอาจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวว่า เรากำลังดำเนินตามหลักธรรม อินทรีย์ ๕ พละ ๕ คือมี ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แม้เราจะไม่ได้มุ่งเจตนาไปที่ข้อธรรมนั้นโดยตรงแต่ต้นก็ตาม แต่เมื่อทำการวิเคราะห์สิ่งที่ทำออกมาตามความเข้าใจแล้ว เห็นว่ามันได้ดำเนินคล้อยตามแนวทางของท่านอาจารย์ ที่ว่า “การทำงานอาชีพให้ดีที่สุดนั้นแหละ จะกลายเป็นการปฏิบัติธรรมที่สูงสุดพร้อมกันไปในตัว” หรือ ความหมายของการงานที่ว่า “การงานที่ถูกต้อง การงานที่บริสุทธิ์ ที่เราเรียกว่า ทำงานเพื่องานอย่าทำงานเพื่อกิเลส อย่าทำงานเพื่อเงิน อย่าทำงานเพื่อเนื้อหนัง ถ้าทำงานเพื่องานแล้วเป็นการปฏิบัติธรรมขึ้นมาทันที เพราะงานนั้นมันบริสุทธิ์ มันต้องประกอบไปด้วยธรรมตั้งแต่ต้นจนปลาย”

เมื่อกลับมาพิจารณาดูว่าการทำงานเพื่องาน การงานที่บริสุทธิ์ การงานที่ถูกต้องนั้นเราทำอะไรบ้าง ถึงได้สะท้อนการกระทำที่เป็นกุศลธรรมออกมาได้ จึงเห็นและเข้าใจถึงความสำคัญของตัว “การงาน” ได้ทันที เนื่องจากการงานที่เราทำนั้นเกิดจากการออกแบบให้มีขั้นตอนที่ละเอียด ประณีต และบ่งบอกถึงคุณค่า ประโยชน์ ที่เกิดกับบุคคลได้จริง กล่าวคือตั้งแต่แผนการเรียนแบบบูรณาการ ที่ออกแบบโดยครูแต่ละคน สำหรับให้นักเรียนแต่ละห้องในแต่ละเทอมได้ใช้กันเอง ที่มีเงื่อนไขให้ครูระบุถึงคุณค่าแห่งเนื้อหาความรู้ต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นกับผู้เรียน ทั้งนี้ต้องให้ผู้เรียนประจักษ์ถึงคุณค่าเหล่านั้นๆ ด้วยตนเอง โดยผ่านการปฏิบัติ คือ ลงมือทำการงานที่พอมือ เกิดการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับวัย และตราบใดที่งานนั้นเป็นงานจริง ที่ต้องอาศัยการกระทำด้วยประการต่างๆ อย่างครบถ้วน ก็จะยิ่งกระตุ้นการเรียนรู้จริง พร้อมคุณธรรมสำคัญๆ เช่น ความอดทน ช่างสังเกต พินิจพิจารณา ฯลฯ ได้มากเท่านั้น ดังนั้น การเรียนที่รุ่งอรุณจึงมีลักษณะเป็นการเรียนรู้บนฐานการปฏิบัติ/กิจกรรม (Activity-based Learning) ควบคู่ไปกับการเรียนที่บูรณาการคุณค่า

วิชา กับชีวิตไปจนถึงการศึกษาภาคสนาม ตั้งแต่นักเรียนเล็กๆ ระดับอนุบาลก็มี การงานภาคสนามร่วมกับครูบ้าง พ่อแม่บ้างในบริเวณใกล้ๆ โรงเรียนเช่นที่วัด ที่สวนสาธารณะเป็นต้น เด็กประถมก็ได้ไปเยี่ยมบ้านชาวสวนของผู้คนรอบโรงเรียน เพื่อฝึกหัดทำขนมไทย และฝึกการมีสัมมาคารวะกับผู้ใหญ่ไปพร้อมกัน ไม่ว่าเขาเหล่านั้นจะเป็นเพียงชาวบ้านธรรมดาๆ ก็สามารถเป็นครูของเราได้จนกระทั่งถึงนักเรียนมัธยมปลาย เยาวชนที่กำลังเป็นผู้ใหญ่เช่นกัน ทุกคนต้องผ่านการทำการงานอย่างหลากหลายมากมายและลงสัมผัสชีวิตจริงที่อิงอยู่กับธรรมชาติ เพื่อให้เขาหยั่งถึงคุณภาพภายในของตนเองได้ แน่นนอนครูและเจ้าหน้าที่ผู้สนับสนุนทุกฝ่ายก็ได้รับแบบฝึกเช่นเดียวกันนี้ คืออยู่ด้วยการงานที่มีคุณค่าต่อชีวิตที่แท้จริง จนแม้แต่งานทำความสะอาดอาคาร ดูแลสถานที่ให้หมดจดงดงาม แม้บ้านก็เอาใจใส่แม้ในรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ที่บางครั้งเราคิดไม่ถึง แต่สิ่งเล็กน้อยเหล่านั้นกลับแสดงถึงคุณค่าโดดเด่นปรากฏออกมาได้อย่างแท้จริง

ความร่วมมือไม่ร่วมมือ ร่วมแรงร่วมใจช่วยกันทำงานยากที่เกิดขึ้นอย่างมากมายหลายๆ เรื่องที่รุ่งอรุณนั้น ไม่อาจเกิดขึ้นได้จากการจ้างด้วยค่าตอบแทนสูงหรือมิใช่เกิดขึ้นจากการเรียกร้องให้ใครๆ มาเสียสละเพื่อส่วนรวม แต่เกิดขึ้นได้ด้วยการทำงานอย่างประณีต ละเอียดย่ออันซึ่งต้องเกิดขึ้นจากใจของผู้ทำที่ประกอบด้วยธรรม โดยเฉพาะ “จาคะ” เราได้เรียนรู้ค่านี้นับบ่อยๆ ในรุ่งอรุณ เรียนรู้ตามที่ท่านอาจารย์อธิบายไว้ว่า คือการ “เปิดรูรั่วให้สิ่งที่ไม่ควรมีในตนรั่วออกไป” เป็นการละ (ทิ้ง) เช่น ละความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว ด้วยการเมตตากรุณาแต่ผู้อื่น สัตว์เดรัจฉาน หรือแม้แต่ละความขี้เกียจ ความย่อท้อ ความเบื่อหน่ายออกไปเสีย ด้วยการกระตือรือร้น ใส่ใจอดทนร่วมใจ ในการทำงาน ดังนั้น การทำงานจึงมิใช่เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวอีกต่อไป มีเป้าหมายที่ไกลกว่านั้นขึ้นมา คือ ทำให้ถึงธรรม ไม่ว่าจะป็นงานที่ดูน่ารังเกียจที่สุด เช่น เรื่องขยะ เราก็ช่วยกันทำให้งานนี้กลายเป็น “ของเสียเหลือศูนย์” คือ แทบจะไม่มีอะไรเหลือเป็นของเสียได้อีก ในเมื่อเราหาวิธีการแยกแยะ นำกลับมาใช้ใหม่ หรือทำความสะอาดเพื่อนำไปแปรรูปกลับมาใช้ใหม่ได้ เป็นต้น ถึงการทำเช่นนี้ ผู้ทำจึงต้องมีธรรมในใจอย่างน้อยก็ต้องละความรังเกียจเด็ดฉันทว่าต่ำต้อย สกปรก ด้วยการมีสติก่อนทิ้ง เอาใจใส่จัดการให้ถูกต้องเหมาะสมด้วยความพิถีพิถันพิจารณาไตร่ตรองให้รู้จักถึงคุณ - โทษ ของการกระทำของตนเอง ส่วนการงานที่ต้องอาศัยแรงใจอย่างมากร่วมกันต้องอาศัยความละเอียดประณีตและความอดทนสูงมากอีกอย่างหนึ่งก็คือ การรับเด็กพิเศษ (บกพร่องทางการเรียนรู้) เรียนร่วมชั้นกับเด็กปกติ ก็ป็นงานที่ยากและทำทนายคนทุกคนในชมุขรุ่งอรุณ มิใช่แต่เพียงครูเท่านั้นที่จะต้องรับภาระดูแล แต่เพื่อนนักเรียนด้วยกัน ผู้ปกครองทั้งหมดที่ให้ความเข้าใจยอมรับ และทุกๆ คนในรุ่งอรุณ แม้แต่เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย แม้ค้ำชาวสวนที่มาขายของในโรงเรียน ต่างช่วยกันบอกกล่าวดูแล โดยมีได้เกียงว่ามิใช่หน้าที่ แต่ทำด้วยความเมตตากรุณาเป็นอย่างยิ่ง

ตลอดระยะเวลา 10 ปี แห่งการเติบโตของรุ่งอรุณ ได้ย่นย่ออย่างชัดเจนว่า การกระทำทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นการงานที่ได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็น การเรียน การสอน การทำอาหาร การปลูกต้นไม้ การกวาดสนาม การขับรถ การเลี้ยงดูอบรมลูก การสร้างสื่อ การสนทนาเพื่อประสานความเข้าใจ การติดต่อสัมพันธ์ การช่วยเหลือเกื้อกูล การทำงานสาธารณกุศล ฯลฯ ขึ้นอยู่กับวิธีที่เราลงมือกระทำสิ่งนั้นๆ ทั้งกายและใจ ตามประโยคที่ท่านอาจารย์กล่าวไว้ว่า “งานเป็นหน้าที่ของมนุษย์ตามกฎหมายของธรรมชาติ” ไม่อาจเป็นอื่นได้ หนังสือที่รวบรวมสรุปประสบการณ์การเรียนรู้ของครูรุ่งอรุณจึงปรากฏเป็นจริงในชื่อว่า “ปฏิบัติงาน ให้เป็นการปฏิบัติธรรม” เมื่อปี 2545 อาจเป็นตัวอย่างสำหรับผู้ที่ปรารถนาจะเดินแนวทางการทำงานอย่างอิงหลักอิงธรรมตามรอยที่ท่านอาจารย์ได้แผ้วถางไว้ให้เราเป็นทางลัดมานานแล้ว เพื่อพิสูจน์ให้เห็นจริงด้วยตนเองต่อไป

๕. ครู - ผู้นำทางจิตทางวิญญาณ

โจทย์ที่ทำทนายสังคมไทย ทำทนายความเป็นครูที่รุ่งอรุณ

โรงเรียนรุ่งอรุณได้จัดพิมพ์หนังสือ “ธรรมสำหรับครู” ของท่านพุทธทาส ซึ่งรวบรวมคำบรรยายของท่านเมื่อวันที่ ๔ - ๒๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๗ เพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานสำหรับครูในการฝึกหัด พัฒนา และรักษาคุณสมบัติความเป็นครูไว้ให้คงอยู่อย่างแท้จริง แล้วแต่ว่าใครจะสามารถทำความเข้าใจและลงมือปฏิบัติทดลองด้วยตนเองอย่างไร

ความยากของการเป็นครู ดูเหมือนจะมีอยู่ประการเดียว และเป็นประการเดียวที่จะชี้ขาดลงไปว่า ใช้ครูหรือยัง ก็ตรงคำที่ท่านกล่าวว่า “การเปิดประตูทางวิญญาณ ถือว่าเป็นหน้าที่สูงสุดของมนุษย์ ใครทำเป็นคนนั้นได้ชื่อว่า เป็นครู” จากคำสอนนี้แทบจะครอบคลุมข้ออื่นๆ ทั้งหมดของคุณสมบัติครูก็ว่าได้ และด้วยความหมายนี้เอง จึงเป็นการบ่งบอกสถานภาพของครูว่า สูงกว่าการเป็นปุถุชนธรรมดา อย่างน้อยที่สุดก็ควรจะเป็นกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นที่พึ่งแก่ผู้อื่นได้ และครูจึงมีความสำคัญต่อโลกอย่างมาก ดังคำท่านอาจารย์ที่ว่า “ครูสร้างวิญญาณของเด็ก ซึ่งเติบโตเป็นคน รวมกันคือโลก ครูจึงอยู่ในฐานะสร้างโลก โดยผ่านทางเด็ก”

การได้ตระหนักถึงความหมายและความสำคัญที่สูงส่งของครูเป็นสิ่งที่มผลมากต่อโรงเรียนรุ่งอรุณ เพราะการที่โรงเรียนจะดำเนินการเรียนการสอนได้อย่างถูกต้องทิศทางของการศึกษาที่แท้จริง ต้องเริ่มต้นที่ครูผู้เป็นกัลยาณมิตรเช่นนี้ ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่โดยตรงของโรงเรียนที่ไม่ควรรอดคอยให้สวรรค์ส่งครูเช่นนั้นมาให้ แต่ด้วยความเชื่อว่า มนุษย์เรียนรู้และฝึกฝนตนเองได้ ขึ้นอยู่กับการมีครูผู้ฝึกที่ดีและสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวย รุ่งอรุณจึงตั้งเป้าหมายของการฝึกครูไว้อย่างชัดเจนก่อนที่จะฝึกนักเรียน จนกระทั่งถูกถามบ่อยครั้งว่า เป็นโรงเรียนสอนครูหรือสอนนักเรียนกันแน่

การที่ครูจะเป็นกัลยาณมิตร ผู้เปิดประตูทางวิญญาณ และสร้างโลกที่ถูกต้องที่ควรจะเป็น ผ่านเด็กได้นั้น ต้องอาศัยการบ่มเพาะที่

วิญญานของครุณั้นแหละ ถ้าครุไม่รู้จักวิญญานของตนเอง เปิดเข้าไปไม่เป็น ก็คงไม่อาจจะเป็นที่พึ่งของเด็กๆ ได้ ดังนั้นผู้ที่จะเป็นครูจึงต้องฝึกยกสถานะทางวิญญานของตัวเองให้สูงเสียก่อน ท่านให้หลักการสำคัญไว้ ตามหลักพระพุทธศาสนามีอยู่ว่า จิตน้อมบรมได้ เป็นจิตใจที่สูงขึ้นไปได้ หรือว่าชีวิตนี้เป็นสิ่งที่เต็มธรรมะลงไปได้ ครูจึงต้องมีธรรมเป็นชีวิต หรือที่ท่านเรียกว่า “ระบบธรรมชีวิต” เป็นการทำหน้าที่ให้ตนเอง ด้วยการประพฤติ ปฏิบัติ ทั้งทางกาย วาจา จิตใจ ให้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ ดังนั้น การอบรมจิตเพื่อเจริญสติปัญญา จึงเป็นเครื่องมือชิ้นสำคัญโดยตรง เพื่อให้ชีวิตครูดำเนินไปแต่ในทางที่ถูกต้อง ถ้าผิดก็รีบแก้ไขเสียให้ถูกต้องทันที เพราะมีวิญญานรู้ในตัวที่เฝ้าสังเกตอยู่ ท่านบอกว่า “ขั้นสุดท้ายยกมือไหว้ตัวเองได้” นั่นแหละ เป็นบุคคลสูงสุด

ท่านให้เป็นถึงเพียงนี้ ส่วนในทางปฏิบัตินั้น ครูแต่ละคนเต็มธรรมะได้ไม่เท่ากัน บางคนตัดสินใจไม่เต็มเลย และต้องจากไปก็มี เพราะระบบธรรมชีวิตนี้ มิใช่มีอยู่แต่เฉพาะในเวลาปฏิบัติงานที่โรงเรียน แต่ต้องเป็นในทุกขณะของชีวิต ที่ไม่มีวันหยุดหรือลาพักกันได้ ความเป็นครุณั้นจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งชีวิต วิสัยทัศน์ เพื่อเข้าสู่วิถีแห่งการปฏิบัติงานให้เป็นการปฏิบัติธรรม

นับเป็นบุญอย่างยิ่งที่รุ่งอรุณเลือกเดินตามแนวทางของท่านอาจารย์ไม่ว่าจะปฏิบัติได้มากน้อยเพียงใด ขอเพียงให้ผู้ที่จะเป็นครูลงมือฝึกอบรมตนเพื่อให้รู้จัก “คุณธรรมของครู” บ้างก็มีผลอย่างมากมาย ข้อที่ง่ายที่สุดเบื้องต้นคือ ให้ครูทั้งหลายมีท่านอาจารย์เป็นแบบอย่าง เป็นผู้ซึ่งสอนให้จำ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น ผ่านหนังสือ ธรรมสำหรับครู เล่มนี้ จะเข้าใจได้ถึงเจตนาของท่านอาจารย์ วิธีการปฏิบัติของท่าน วิธีการสอน ด้วยการทำให้ดูของท่าน เขาจะเห็นจะเข้าใจคุณธรรมของครูผ่านท่านอาจารย์ เป็นเบื้องต้น และชัดเจนที่สุด

เมื่อเรารับสมาทาน “คุณธรรมของครู” มาจากท่าน ก็เท่ากับรับมรดก สมบัติของคนดีมานั่นเอง โดยนำหลักศาสนามาอยู่ในหัวใจ หลักพุทธธรรมมาสร้างความสำเร็จทางจิต ทางวิญญานให้กับเด็ก แทรกอยู่ในการเรียนการสอนได้ทุกๆ อย่าง ดังนั้น ครูจึงต้องศึกษาหลักศาสนา หัวใจศาสนา เช่น อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ ไตรสิกขา ได้ แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา เหล่านี้เป็นต้น ในการศึกษานั้นก็คือการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง มิใช่เพียงรู้แต่บัญญัติหากต้องได้รับการฝึก เพื่อปฏิบัติอบรมจิตใจให้เป็นไปตามนี้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอ หลักสูตรการฝึกอบรมจิต เจริญสติสัมปชัญญะ เป็นพื้นฐานสำคัญที่ครูแต่ละคนควรให้โอกาสให้กับตนเอง เพื่อเปิดประตูวิญญานของตนให้ เป็นก่อน ครูจึงจะสามารถใช้ตาใน หรือตาทางวิญญานพินิจ พิจารณาคุณธรรมอันละเอียดประณีตได้ ทำความเห็นให้ถูกต้องต่อปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธองค์ได้ เมื่อเป็นดังนั้นได้แล้ว จิตใจครูจะเปี่ยมไปด้วยเมตตาและปัญญาได้จริง

หลักธรรมสำคัญๆ ที่ท่านให้ไว้ประจำใจครู ประกอบด้วย

1. หลักธรรมประกันความสำเร็จของธรรมชีวิตที่ท่านให้ไว้คือ ฆราวาสธรรม ๔ ได้แก่ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ ซึ่งต้องพึงพิจารณาให้ถึงแก่นธรรมเข้าไปทุกทีๆ
2. หลักธรรมหมวดเครื่องมือให้เกิดกำลัง ท่านกล่าวถึง อินทรีย์ ๕ พละ ๕ ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมာธิ ปัญญา
3. หลักธรรมหมวดให้สำเร็จประโยชน์ คือ อธิบาท ๔ ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา
4. หมวดสุดท้ายและสำคัญสำหรับการศึกษาคือ "ไตรสิกขา" ได้แก่ ศีล สมာธิ ปัญญา ทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดธรรมชีวิตที่แท้จริงและ "ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรได้ในการที่ได้เกิดเป็นมนุษย์" "การดำรงชีวิตของครู ก็คือธรรมชีวิตชั้นครู" นั่นเอง

นอกจากนี้ในแนวทางการสอนจริยธรรมของท่านอาจารย์ จะเป็นภาพที่ชัดเจนของครูผู้สร้างโลก ในทางปฏิบัติซึ่งมี ๒ แนว คือ การสอนหนึ่งและการอบรมหนึ่ง สำหรับการสอนนั้น ท่านให้ดูอย่างวิธีการสอนของพระพุทธองค์ คือ โดยใช้หลักอริยสัจ ๔ ท่านพูดสั้นๆ ว่า มันคืออะไร มาจากอะไร เพื่อประโยชน์อะไร และโดยวิธีใด และหลักการหรืออธิบายที่จะอยู่เหนือสิ่งนั้นๆ (ไม่ตกเป็นทาส) ไม่ตกอยู่ในพิษของสิ่งนั้นด้วย การสืบสาวหาความจริง แยกแยะความซับซ้อน ให้เห็นความเชื่อมโยง และเห็นเหตุและผล ฯลฯ ครูจึงมีบทบาท ๓ อย่าง ในเวลาเดียวกัน คือ บอกกล่าว (สอน) ทำให้ดู (หรือพาทำ) และสุดท้ายรับผลดีของการกระทำนั้น คือ มีความสุขให้ถูก (ทั้งนี้ เพื่อยืนยันว่าสิ่งที่สอนนั้นทำได้จริง) หรือที่ท่านให้องค์ประกอบ เช่นว่า สอนเท่าที่ควรสอน และสอนให้หมดอย่ามีส่วนเพื่อ ส่วนเสียเวลาเปล่าๆ สอนชัดเจน สอนมีเหตุผลเป็นปฎิหาริย์ แล้วสอนขณะผู้ฟัง ผู้ฟังจะรู้สึกยอมแพ้ และยอมรับอยู่เรื่อย แล้วก็สอนให้มีความรู้แจ้งพร้อมกันไป เป็นความเพลิดเพลันด้วยธรรมะ พอใจด้วยธรรมะ ในที่สุดผู้ฟังเกิดความกล้าอย่างยิ่ง มีความพากเพียรในการที่จะปฏิบัติธรรม ส่วนการอบรมนั้น เท่ากับเป็นเรื่องที่ครูต้องลงมือทำก่อน (ให้คิดอยู่ที่เนื้อที่ตัว) ตั้งแต่การฟัง การท่องจำ การลงมือปฏิบัติตาม ยอมรับผิดได้เอง ยอมรับการตักเตือนจากผู้อื่น มีสติอยู่ด้วยความรอบคอบ ยับยั้งชั่งใจ เคารพพระธรรม มีการกระทำที่ถูกต้อง เคารพตัวเองได้ รู้จักอบรมตัวเองให้ประพฤติตามธรรม และมีหลักธรรมประจำใจ เหล่านี้ล้วนแสดงภาพครูในอุดมคติที่จะสามารถทำหน้าที่สร้างโลก คือให้การศึกษาเพื่อความเป็นคนดีมีคุณธรรม

และเรื่องสุดท้ายที่สำคัญ และเหมาะสมทันสมัยกับความเป็นไปของสังคมไทยปัจจุบันในเวลานี้มากก็คือ บทบาทของครูกับความอยู่รอดของสังคมที่ท่านแสดงในวันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๗ เรื่องนี้เป็นรูปธรรมที่จะยกฐานะครูในสังคม จากที่เคยเป็นเพียงลูกจ้างกินเงินเดือน (หรือแม้แต่ผู้ซึ่งไม่อาจจะสอบเข้าไปเรียนอะไรอื่นก็ได้ก็มาเรียนเป็นครู) ให้กลับมาสู่ฐานะที่แท้จริง ว่ามันมีผลต่อสังคมอย่างแท้จริง หากเราไม่ได้คนที่เปี่ยมไปด้วยสติปัญญาทั้งทางโลกและทางธรรม มาเป็นครูแล้ว สังคมจะตกอยู่ในอันตรายอย่างยิ่ง เราควรช่วยกันกระตุ้นให้คนรุ่นใหม่

ที่มีความรู้ดี มีจิตใจสูง มาช่วยกันเป็นครู เป็นครูที่มีคุณธรรม ให้สอนได้ทั้งหนังสือ (ทางวิชาชีพ) และสอนให้ปฏิบัติตนให้อบรมตนเองเป็นตั้งแต่เด็กๆ นอกจากนั้นท่านยังเน้นขยายบทบาทให้กว้างขวางออกไป ไม่เฉพาะแต่สอนนักเรียน ให้สอน ให้แนะนำไปถึงบ้าน ครอบครัว ชุมชน สังคม เพื่อให้ครูเป็นบรรทัดฐาน เป็นคนแบบอย่างที่ดีที่สังคมไม่ขาดแคลน ที่จะมีไว้ให้ความเคารพนับถือได้ อ่างอิงได้ มีฉะนั้นแล้ว สังคมจะหลงทางดังที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ถึงเวลาที่เรามาปรับคำท้าทายของท่านหรือยังที่ว่า “เราจะช่วยกันผลิต สร้างครูที่สามารถทำหน้าที่อย่างที่ว่านี้ มันมีภาพพจน์เหมือนกับไปแย่งอะไรมาจากยักษ์จากมาร มันคล้ายๆ กับว่าแย่งเหยื่อ อ้อยเข้าปากช้าง แล้วก็พูดว่าหมดหวังที่จะแย่ง ที่คนโง่พูด มันมีผู้แย่งอ้อยจากปากช้างได้ คือ ลูกช้างตัวเล็กๆ มันแย่งอ้อยมาจากปากแม่มันได้ จงมองดูให้เห็นนโยบายอันอ่อนโยนอันหน้าไว้วางใจ น่าเอ็นดู น่ารัก อุบายอันนี้ที่จะต้องมีส่วนสำหรับแย่งมนุษย์ออกมาเสียจากปากเหวของวัตถุนิยม นั่นคือ ให้ครูมีสติปัญญาอันนุ่มนวล ทำให้ประชาชนรู้โทษของความเป็นอย่างนั้น สังคมจึงจะอยู่รอดปลอดภัย”

ขอสรุปด้วยคำถามของท่านอาจารย์ที่ว่า เราจะกล้า พอใจ ยินดี หรือยอมรับอุดมคติของครูที่มีอยู่ว่า เป็นผู้เปิดประตูทางวิญญาณหรือเป็นผู้นำในทางวิญญาณ โดยไม่ต้องกระดากหรือว่ายอมแพ้ หรือเห็นว่าสูงเกินไป ให้ถือว่าครูนี้มีหน้าที่พัฒนามนุษย์ แล้วการพัฒนามนุษย์นั้นมุ่งหมายให้ถึงที่สุด อย่าหยุดเสียครึ่งๆ กลางๆ ให้เต็มไปด้วยความเป็นมนุษย์ เราจะกล้าทำหรือไม่

พุทธทาสภิกขุกับความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา

ปาริชาติ สุวรรณบุบผา

เป็นที่ทราบกันดีว่า หนึ่งในมรดกที่สำคัญข้อหนึ่งของท่านพุทธทาส คือ คำขอให้ศาสนิกชนมีความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา มรดกข้อนี้นับเป็น “คำฝาก” ที่สำคัญในยุคพหุนิยม (Pluralism) นี้เป็นอย่างยิ่ง เพราะเหตุการณ์ความรุนแรงหลายครั้งหลายคราในปัจจุบัน มีมูลเหตุจากการชูประเด็นคำสอนและการปฏิบัติของแต่ละศาสนา ที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือให้เกิดความรุนแรงระหว่างความเชื่อที่ต่างกัน นับว่าท่านพุทธทาสมีวิสัยทัศน์กว้างไกล ในการเตรียมศาสนิกให้ตระหนักถึงความสำคัญในการเรียนรู้ และการมีความสัมพันธ์กับศาสนาอื่นอย่างเหมาะสม

Prof. George Lindbeck ได้เขียนถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาในหนังสือ ชื่อ The Nature of Doctrine ว่าศาสนาทั้งหลายอาจจะมีความสัมพันธ์ในการกล่าวถึงประสบการณ์เดียวกัน แต่อาจมีวิธีแสดงออก เช่น การใช้ภาษาต่างกัน (Different expressions of similar experiences) (Lindbeck 1984, 53) ความสัมพันธ์ในข้อนี้สอดคล้องกับความพยายามในการเข้าใจความแตกต่างระหว่าง “ภาษาคน” และ “ภาษาธรรม” ของท่านพุทธทาส เพื่อเป็นฐานในการเข้าใจ “ความแตกต่างหลากหลาย” ระหว่างศาสนา กล่าวคือ ในเบื้องต้น ศาสนาทั้งหลายและทัศนคติของศาสนิกชนที่มีต่อศาสนาของตน มักเชื่อว่าคำสอน ความเชื่อ และการปฏิบัติตามวิถีทางในศาสนาของตนเท่านั้น ที่เหมาะสมและมีทางออกที่ดี นำความสุขอันรื่นรมย์ มนุษย์ ศาสนาอื่นหรือความเชื่ออื่นไม่สามารถนำเสนอวิถีทางออกจากความทุกข์ หรือความรอดได้ ความเชื่อเช่นนี้ เป็นลักษณะ Exclisivism (Hick 1986, 150) ปัญหาที่ทำให้ศาสนิกชนส่วนใหญ่มีความเชื่อเช่นนั้น อาจสืบเนื่องมาจาก คำสอนบางตอนของศาสนาเอง และการยึดมั่นใน “ภาษาคน” ที่มีความหลากหลาย จนบางครั้งทำให้เกิดอคติแบ่งเขาแบ่งเรา เกิดการยึดมั่นถือมั่น หลงเช็ดชูอัตลักษณ์ในศาสนาของตน มากกว่าการปฏิบัติตามคำสอนของศาสดาในแต่ละศาสนา ดังนั้น บทเรียนจากการเข้าใจคุณสมบัติของ “ภาษาคน” คือการยอมรับสภาวะพหุลักษณะที่มีหลายๆ ศาสนาในโลกนี้ และด้วย “ภาษาคน” นี้เอง ที่บ่อยครั้งศาสนิกทั้งหลายพยายามที่จะอ้างถึงศาสนาของตนว่า ถูกต้องที่สุด ดีที่สุด ดังนั้นการเรียนรู้และเข้าใจคุณสมบัติของ “ภาษาคน” ในการกล่าวถึงศาสนาต่างๆ ในโลกนี้ จึงเป็นการเตือนสติให้ศาสนิกชนรู้เท่าทันความเป็นจริง เมื่อได้ย่นการกล่าวอ้างว่าศาสนาของตนดีที่สุด ก็พึงให้พิจารณาว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา

ศาสนิกในศาสนาทั้งหลาย ไม่ควรจะประณามศาสนาใดศาสนา หนึ่งว่าใจแคบ

ในขณะที่เดียวกัน ท่านพุทธทาสได้ชี้ให้เห็นความจำเป็นในการเข้าใจ “ภาษาธรรม” ซึ่งเป็นการเข้าใจแก่น และสภาวะทางจิตวิญญาณในแต่ละศาสนา ซึ่งต่างก็มุ่ง “ช่วยให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ ระบบปฏิบัติอันใด (มัน) ช่วยให้ มนุษย์พ้นจากความทุกข์ได้ ระบบนี้ชื่อว่าศาสนา” (พุทธทาสภิกขุ, ๒๑) ท่านพุทธทาสได้กล่าวถึง ศาสนาที่แท้จริงซึ่งเป็น ศาสนาเดี่ยวนั้น ควรประกอบด้วย

๑. จุดมุ่งหมายตรงกัน คือมุ่งหมายให้มนุษย์ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรได้ คือความรอด (ความหมดทุกข์)

๒. มีหลักปฏิบัติตรงกัน คือหลักปฏิบัติที่ทำให้ลายความเห็นแก่ตัว (ยึดมั่นในตัวเอง - ของกู)

๓. มีผลลัพธ์สุดท้ายตรงกัน คือการได้เข้าถึงความรอด (ความหมดทุกข์อย่างบรมสุข) (พุทธทาสภิกขุ, ๔๒-๓)

คำอธิบายนี้ ท่านพุทธทาสได้บรรยาย ณ ส่วนโหมกซ์เมื่อวันที่ เสาร์ที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔ เนื้อหาใจความนี้สอดคล้องกับนักปรัชญาศาสนาฝ่ายพหุนิยมชื่อ จอห์น อิก ชาวอังกฤษ ที่กล่าวถึง ศาสนาทั้งหลายว่า ศาสนา (ที่แท้) ทั้งหลายมีความเหมือนกันคือต่างพยายามแปรเปลี่ยนความเห็นแก่ตัวไปสู่ เป้าหมาย อันมีสัจธรรมสูงสุด เป็นศูนย์กลางทั้งสิ้น (Transformation of self-centeredness to reality-centeredness) (Hick 1986, 151)

ประเด็นที่น่าสนใจที่ท่านพุทธทาสและจอห์น อิก ในฐานะนักพหุนิยม มีความสอดคล้องกันก็คือ ในภาพกว้าง ศาสนาทั้งหลาย เริ่มต้นจากการพูดถึงปัญหาของมนุษย์ ด้วยภาษาคนที่ต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นคำว่า “ทุกข์” “ความบาป” และนำเสนอวิถีทางแก้ไขปัญหาของมนุษย์นั้นด้วยวิธีต่างๆ แต่ในที่สุด ภาษาธรรมจะบอกว่าศาสนาทั้งหลายเหมือนกัน ในความพยายามลดละความเห็นแก่ตัว นำมนุษย์ให้พ้นจากปัญหา และมีผลคือสัจธรรมสูงสุดที่อาจจะแตกต่างกันด้วยชื่อ (ภาษาคน) ไม่ว่าจะเป็น นพพาน หรือ อาณาจักรของพระเจ้า ที่สำคัญภาษาธรรมนี้ มีจุดร่วมเดียวกัน คือการทำให้มนุษย์พ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง มีความรอด (จากบาป) เอง

ท่านพุทธทาสอาจประสบปัญหา เมื่อกล่าวสั้นๆ ว่า ศาสนาที่แท้มีศาสนาเดียว เช่นเดียวกับ จอห์น อิก ซึ่งอาจถูกมองว่า “ลดทอน” ความสำคัญและเอกลักษณ์ (ที่วาดที่สุด) ในแต่ละศาสนา ให้เห็นว่าศาสนาทั้งหลายต่างมีคุณสมบัติร่วมกัน คือการเปลี่ยนปัญหาของมนุษย์ที่มีความเห็นแก่ตัวไปสู่ บรมสุข (เหมือนกันใน

ภาพรวม) แต่รายละเอียดของบรมสุข ที่เป็นสัจธรรมสูงสุดนั้นอาจมีรายละเอียดที่ต่างกันได้

อย่างไรก็ตาม วิวัฒนาการความคิดของท่านพุทธทาสเกี่ยวกับการเสนอให้ทุกคนลดความยึดมั่น ในเรื่องตัวกู ของกู ความถือดีในศาสนาของตน โดยเน้นความเป็น “ศาสนาเดียว” นั้นหาใช่ท่านพุทธทาสปฏิเสธ “ความหลากหลาย” และ “อัตลักษณ์” ของแต่ละศาสนา เพราะในการเทศนาครั้งหนึ่ง ท่านพุทธทาสกล่าวว่า

โลกต้องมีหลายศาสนา
เป็นสภาพความจริงอันแรกที่ต้องยอมรับ
ว่าโลกนี้ต้องมีหลายศาสนา มันจำเป็นที่สุด
เพราะว่าคนในโลกไม่เหมือนกัน
มันจัดเป็นพวกๆ เป็นยุคเป็นสมัย
แล้วก็มีภูมิหลังแห่งวัฒนธรรมต่างๆ กัน
ฝังแน่นอยู่ในจิตใจเปลี่ยนไม่ได้
เขาก็เหมาะที่จะถือศาสนาที่เหมาะสมกับภูมิหลัง
แห่งวัฒนธรรมของตนๆ โดยภูมิศาสตร์
ในโลกนี้ก็ควรแบ่งศาสนา ให้เหมาะสมกับมนุษย์
ตามถิ่นโดยภูมิศาสตร์
และยังจะต้องคำนึงถึงชนบทรูปนิยมประเพณี
ที่มันมีอยู่อย่างแน่นแฟ้น ซึ่งจะต้องปรับปรุง
(พุทธทาส, ๙๗)

จากคำกล่าวข้างต้นนี้ ทำให้เรามั่นใจได้ว่า จุดยืนของท่านพุทธทาสภิกขุ ต้องการเน้นความสำคัญของศาสนาทุกศาสนาเท่าเทียม อยู่ในระดับเดียวกัน คือระดับที่เกี่ยวข้องกับประเด็นความเป็น “ศาสนาที่แท้จริง” ที่จะสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ ลดความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ อันจะนำความทุกข์มาสู่มวลมนุษย์ ทุกศาสนาต่างนำเสนอวิธีการเคลื่อนย้ายมนุษย์จากความเห็นแก่ตัวไปสู่จุดหมายสูงสุดของแต่ละศาสนา สิ่งนี้คือภาษาธรรม ที่ศาสนิกพึงตระหนักได้ ถึงเจตนาที่มีพื้นฐานอยู่บนความไม่ยึดติดในศาสนาของตนเองของท่านพุทธทาส ในขณะที่เดียวกัน ท่านพุทธทาสก็ยอมรับความหลากหลายของศาสนา สืบเนื่องมาจาก “วัฒนธรรม” และ “ภูมิศาสตร์” อาจทำให้มีศาสนาที่ต่างกัน การยอมรับความแตกต่างหลากหลายนี้ เป็นแนวคิดที่สำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่มีผู้พยายามจะใช้ความแตกต่าง เป็น

เงื่อนไขนำไปสู่ความแตกแยก ความแตกสามัคคี ความขัดแย้งและ
ความรุนแรงในที่สุด

วิธีการเสริมสร้างความเข้าใจและความร่วมมือระหว่างศาสนา
ของท่านพุทธทาส

ในการมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อศาสนาอื่นนั้น ดูเหมือนท่าน
พุทธทาสจะเน้นการพร่ำสอนให้ศาสนิกเข้าใจและปฏิบัติตามหลัก
ศาสนาของตนก่อน เพราะ “ถ้าหากมีการเข้าถึงหัวใจแห่งศาสนา
แล้ว ก็เป็นการง่ายที่จะทำความเข้าใจระหว่างศาสนา” (พุทธทาส
ภิกขุ, ๒๕๓๗, ๙๖)

สืบเนื่องมาจากคำอธิบาย “ศาสนาที่แท้จริง” เบื้องต้น ผู้
ปฏิบัติตามหลักศาสนาที่แท้จริงย่อม ก้าวพ้นความหลงผิด ความ
คับแคบ อคติ และการแบ่งพรรคแบ่งพวก ในทางตรงข้าม
ศาสนิกผู้ปฏิบัติตามคำสอนของ “ศาสนาที่แท้” ศาสนาใดศาสนา
หนึ่ง แม้มักกล่าวอ้างประกาศว่านับถือศาสนาใด บุคคลผู้นั้นย่อมมี
บุคลิกภาพและนิสัยเยี่ยงไปด้วยเมตตาจิต มีความเอื้ออาทร ไม่
ยกตนข่มท่าน ดังนั้นอาจไม่จำเป็นที่จะต้องเถียงทะเลาะกันใน
เรื่องชื่อเรียกศาสนา ซึ่งเป็น “ภาษาคน” “การปฏิบัติ” เท่านั้นจะ
เป็นเครื่องพิสูจน์ว่าผู้ใดเป็นศาสนิกที่แท้หรือไม่ การพิจารณา
ความเป็นศาสนิกที่แท้ในทุกศาสนา ย่อมมีเครื่องชี้อยู่ที่การปฏิบัติ
และสิ่งนับเป็นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา อีกข้อหนึ่งที่ตรงกับ
งานเขียนของ Prof. Lindbeck ที่ว่า ศาสนาใดๆ มีความสัมพันธ์กัน ใน
ประเด็นที่ ความเจริญหรือความเสื่อมถอยของศาสนานั้น จะขึ้น
อยู่กับระดับความเป็นศาสนิกที่แท้ ดังนั้นถ้าจะมองความเหมือน
ความต่าง หรือความสัมพันธ์ประการหนึ่งของศาสนา ให้ดูที่ดีกรี
ของความเป็น ศาสนิกที่แท้มากน้อยเพียงใดนั่นเอง (Authentic to
inauthentic) (Lindbeck 1984, 53)

นอกจากนั้น ท่านพุทธทาสยังได้เป็นตัวอย่างของการไม่ยึด
ติด “ยึดถือ” ของศาสนาของตน การยอมรับว่ามีศาสนาอื่นๆ นอก
เหนือจากศาสนาที่ตนนับถือ และทำตนพร้อมที่จะ “เรียนรู้” จาก
ศาสนาของผู้อื่น นับเป็นการเริ่มต้นของการ “เสวนา” ระหว่าง
ศาสนาที่ดี จะเห็นได้จาก การที่ท่านพุทธทาสสนใจศึกษาศาสนา
พุทธฝ่ายมหายาน โดยเฉพาะนิกายเซน ท่านพุทธทาสใช้คำ
โคร่งเรื่องจากนิทานเซน เพื่อเป็นการสอน โดยการกระตุ้นให้คิด
นับเป็นคุณูปการในการสอนและเผยแผ่ศาสนาอีกวิธีหนึ่งของ
ท่านพุทธทาส ที่จะทำให้ผู้ฟังนิทาน ผู้อ่านนิทาน ได้รับความ
เพลิดเพลิน เพื่อความก้าวหน้าในทางธรรม

เหนือสิ่งอื่นใด ท่านพุทธทาส^๕ได้ให้ความสำคัญกับเพื่อนต่างศาสนาให้ได้มีโอกาส “เรียนรู้” เพื่อเข้าใจซึ่งกันและกันมากขึ้น จัดเป็นการสานเสวนาระหว่างศาสนา ทั้งไม่เป็นทางการ และเป็นทางการ วิธีการในการ^๖ได้เสวนากับศาสนิกชนของศาสนาอื่นนี้ ยิ่งได้ปฏิบัติมากขึ้น จะกลับเป็นผลดีที่จะสามารถช่วยให้ตนเอง^๗ได้เข้าใจ ^๘ได้ส่งต่อสื่อสารให้ตนเองและกลุ่มเพื่อน ศาสนิกของตนเอง^๙ได้เข้าใจศาสนาของตนเอง^{๑๐}ได้ลึกซึ้งขึ้น เจก เซนที่นักเทววิทยาชาวคริสต์โปรแตสแตนท์ ชื่อ Paul Tillich ^{๑๑}ได้กล่าวถึง “รูปแบบที่เป็นพลวัต” (Dynamic typology) (Migliore 1991, 162) ที่ว่า การพูดคุยกับผู้ที่มีความเชื่อและการปฏิบัติต่างจากตน บางครั้งอาจทำให้บุคคล^{๑๒}ได้เข้าใจความเชื่อของตนที่แอบแฝง และไม่เคย^{๑๓}ได้รับการขบคิด และหนักถึงมาก่อน เมื่อ^{๑๔}ได้ฟังความคิดของ ศาสนิกของศาสนาอื่น อาจช่วยกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้ตนเองคิด เข้าใจจุดยืนและความเชื่อของตนเองเพิ่มมากขึ้นก็เป็น ^{๑๕}ได้ และนี่คือตัวอย่างของการมองการณ์ไกล และความไม่ติดยึด ในศานานิยมของตนเองอย่างสุดโต่งของท่านพุทธทาสนั่นเอง

อ้างอิง

พุทธทาสภิกขุ. มองศาสนา, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา
พุทธทาสภิกขุ (๒๕๓๗) ปณิธาน ๓ ประการ, กรุงเทพมหานคร: สุข
ภาพใจ

Hick, John (1986) “Religious Pluralism” in *The World’s Religious Traditions* by Frank Whaling (ed.),
New York: Crossroad.

Lindbeck, George (1984) *The Nature of Doctrine: Religion and Theology in a Postliberal Age*,
Philadelphia: The Westminster Press.

พวกเราหลายคนมักเข้าใจกันว่า การเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้นดีที่สุด เหมาะสมกับสังคมทุกสังคมในโลกปัจจุบัน และส่งเสริมศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่เป็นชนชั้นนี้เนื่องจากเหตุปัจจัยหลายประการ กล่าวคือ

๑. “ประชาธิปไตย” เป็นผลผลิตของโลกตะวันตกที่แยกย่อยว่าเป็นโลกอารยะมีความก้าวหน้าของทางความคิดและวิทยาการนำหน้าโลกอื่น และเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญอันทันสมัยและเป็นสากล

๒. เราเชื่อว่า “ประชาธิปไตย” ให้สิทธิและเสรีภาพแก่เราในการแสดงความคิดเห็นและให้โอกาสแก่เราในการแสดงออกในฐานะที่เราเป็นประชาชนผู้มีสิทธิมีเสียงและเป็นเจ้าของประเทศ เพราะคำว่า “ประชาธิปไตย” หมายถึง อำนาจอสูงสุดเป็นของประชาชน

๓. ในท่ามกลางการต่อสู้ระหว่างการปกครองระบอบประชาธิปไตยกับระบอบอื่น เช่น ระบอบทรวราช ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช และระบอบสังคมนิยม ระบอบคอมมิวนิสต์ เรามองเห็นภาพของ “ประชาธิปไตย” เป็นพระเอกผู้เป็นสุภาพบุรุษ ใจกว้างมีการศึกษา ไม่นิยมความรุนแรง ให้เกียรติและเคารพศักดิ์ศรีของมนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์ ภายภาคคิดของประชาธิปไตยทำให้เราต่อสู้เพื่อให้ได้มาและถนอมรักษาไว้ด้วยเลือดและชีวิต

แต่เมื่อวันเวลาผ่านไป เราก็เริ่มงุนงงสับสนกับปรากฏการณ์และคุณค่าต่างๆอันเนื่องมาจาก “ประชาธิปไตย” กล่าวคือ การให้ประชาชนมีอำนาจอสูงสุดในการปกครองประเทศเป็นแนวคิดที่ถูกต้องหรือไม่ นอกจากนั้นสูตรและกรรมวิธีต่างๆ ที่ให้ประชาชนได้แสดงสิทธิและเสียงในการปกครองประเทศเป็นสิ่งที่เหมาะสมหรือไม่ อย่างไร เช่น ในประเทศไทย มีสูตรให้ประชาชนอายุตั้งแต่ ๑๘ ปีขึ้นไปสามารถมีสิทธิมีเสียงในการปกครองประเทศไทย โดยมีสิทธิเลือกตั้งผู้แทนไปทำหน้าที่แทนตนในรัฐสภา ผู้แทนราษฎรต้องมีคุณวุฒิการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไป และให้สิทธิประชาชนที่ไม่พอใจการทำงานของรัฐบาลได้ก่อการประท้วงอย่างสันติและอย่างยืดเยื้อ

ปรากฏการณ์ประชาธิปไตยเหล่านี้ได้รับการวิพากษ์อย่างถึงแก่นจากพุทธทาสภิกขุ หรือพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ) มาแล้ว หากเราพิจารณาธรรมบรรยายของท่านอย่างละเอียด เราย่อมเข้าใจ “ประชาธิปไตย” ได้อย่างถ่องแท้ว่า ตามความหมายของ “ประชาธิปไตย” เช่นไร จึงจะเป็นความหมายในเชิงสร้างสรรค์และไม่นำพาเราไปสู่ความหายนะในที่สุด

เราคิดว่าระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองของประเทศที่เจริญแล้ว ของโลกตะวันตกที่ให้ความสำคัญอย่างมากต่อสิทธิและเสรีภาพของประชาชน และเป็นระบอบที่ค้ำจุนสิทธิมนุษยชน เรามองภาพของสหรัฐอเมริกาว่าเป็นประเทศที่ประชาธิปไตยเบ่งบานและเจริญรุ่งเรือง ผู้คนสามารถใช้ชีวิตอย่างเสรีตามที่ตนปรารถนาความเป็นอยู่ก็สะดวกสบายทางวัตถุ แต่เราลึกลับใจว่าวิถีชีวิตอยู่อย่างตามใจตนเองจนเคยชินนั้น ทำให้เรากลายเป็นคนไม่รู้จักพอและเป็นทุกข์หรือสร้างทุกข์ให้ผู้อื่นได้ง่ายขึ้น ทั้งนี้ เพราะเราเอาตัวเราเป็นที่ตั้ง เราเอาคำว่า “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” มาเป็นเครื่องมือในการทำตามใจตนเองและปรนเปรอตนเองในทางวัตถุเท่านั้น

ท่านพุทธทาสภิกขุได้เตือนสติเราว่า “เราจะใช้ระบบการปกครองระบบไหนในสมัยนี้ ก็เล็งอยู่ที่ประโยชน์อย่างเดียวที่ตรงกันหมดเลย โดยเนื้อแท้มันเป็นประโยชน์ธิปไตย หรือประโยชน์ธิปไตย แล้วก็ยกไปเรียกว่า ประชาธิปไตย แล้วก็ให้คำจำกัดความหรือคำขวัญว่า “ของประชาชน” โดยประชาชนเพื่อประชาชน แต่แล้วมันก็มีปัญหาตรงที่ว่า ประชาชนเป็นอย่างไร ถ้าประชาชนเป็นวัตถุนิยม ประโยชน์นั้นก็วัตถุนิยม ถ้าประชาชนเป็นธรรมนิยม เป็นมโนธรรม หรือเป็นอย่างที่เราเรียกว่า “วิญญาณนิยม” อะไรก็แล้วแต่ ประโยชน์นั้นก็วัตถุนิยม”

ประเด็นในเรื่องประชาธิปไตยนี้อยู่ที่ว่า ถ้าอำนาจในการปกครองเป็นของประชาชนแล้ว คุณภาพของประชาชนย่อมเป็นเรื่องสำคัญ ประชาชนเป็นคนเช่นไร มีจริยธรรมหรือไม่ มีความรู้ความเข้าใจในโลกและชีวิตอย่างไร มีสติปัญญาและมีวิสัยทัศน์อย่างไร หากประชาชนเป็นคนดีและมีความรอบรู้ ประชาชนย่อมใช้อำนาจในทางการเมืองและการปกครองอย่างสร้างสรรค์ ทำให้สังคมอยู่เย็นเป็นสุข แต่ถ้าประชาชนเป็นพวกเห็นแก่ตัว เป็นวัตถุนิยมเป็นบริโภคนิยม สังคมก็จะมีสภาพเป็นสังคมจลาจลผู้คนมีชีวิตแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา

การที่เราเข้าใจว่า การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญในการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น เป็นความเข้าใจที่ถูกต้อง แต่ก็ถูกต้องเพียงครึ่งเดียว เพราะการศึกษาที่เราเข้าใจเป็นเครื่องกำหนด เช่น ประชาชนควรมีการศึกษาในระดับประถม หรือมัธยม หรืออุดมศึกษานั้น ไม่ได้เป็นเครื่องคำประกันว่า พวกเขาจะเป็นคนดีที่สามารถพัฒนาตนเองและสังคมในระบอบประชาธิปไตยได้ การศึกษาที่เน้นการท่องจำและความฉลาดในการเอาตัวรอดได้นั้น ท่านพุทธทาสเรียกว่า “การศึกษาแบบสุนัขหางด้วน” ซึ่งไม่สามารถทำให้ตนเองและผู้อื่นปลอดภัยและพบความร่มเย็นเป็นสุข การศึกษาที่ถูกต้อง ต้องทำให้คนเราลดละความเห็นแก่ตัว หรือลดละ “ตัวกู-ของกู” ได้

ในระบอบประชาธิปไตยของไทย ประชาชนใช้สิทธิใช้เสียงโดยการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรและวุฒิสมาชิกเพื่อเป็นปากเป็นเสียงให้ในการบริหารบ้านเมืองในรัฐสภา รัฐสภาประกอบไปด้วยพรรคการเมืองฝ่ายรัฐบาล ฝ่ายค้าน และวุฒิสมาชิก ปรากฏการณ์ทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทยที่น่าสังเกตประการหนึ่งก็คือ ฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้านมักแสดงบทบาทเป็นคู่อริหรือเป็นปรปักษ์กัน โดยเฉพาะฝ่ายค้านมักแสดงบทบาทด้านลูกเดียวเป็นหลักซึ่งไม่เป็นผลดีในการพัฒนาบ้านเมือง ส่วนวุฒิสมาชิกนั้นก็เป็นตัวแปรของรัฐสภาเพราะมีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยกับฝ่ายรัฐบาล ฝ่ายที่เห็นด้วยกับพรรคฝ่ายค้าน และฝ่ายที่เป็นกลางหรือฝ่ายที่เอาแน่นอนไม่ได้ ท่านพุทธทาสเห็นว่า การแบ่งเป็นฝักฝ่ายในระบอบประชาธิปไตยของไทยนั้น ไม่เป็นผลดีต่อประเทศชาติเลย เพราะ “การต่อสู้กันระหว่างพรรคการเมืองตรงกันข้ามกัน จะไม่แก้ปัญหของโลกได้ จะต่อสู้กันจนวินาศไปทั้งสองฝ่าย มันก็แก้ปัญหของโลกไม่ได้ หรือว่าฝ่ายหนึ่งจะชนะไปฝ่ายหนึ่งพ่ายแพ้ หลกกลายเป็นคนใจแคบ มันก็จะแก้ปัญหของโลกไม่ได้เพราะแต่ละคนยังมีตัวกู มีกิเลสของตัวเอง ก็จะทำอะไรแบบตัวกู-ของกู เรื่อยไป” และอีกตอนที่ท่านกล่าวว่า “ประเทศเล็กๆหรือประเทศใหญ่ ประเทศมหาอำนาจ ประเทศอภิมหาอำนาจอะไรก็ตาม มันมีอย่างนี้ทั้งนั้น พรรคหนึ่งมันคอยจ้องจะทำลายพรรคที่กำลังเป็นรัฐบาลอยู่ เพื่อจะเป็นรัฐบาลเสียเอง นี่พรรคฝ่ายหนึ่งก็ต้องสู้ เพราะฉะนั้นพรรคของกู มันก็ได้ต่อสู้กันระหว่างพรรคของกู แล้วก็ไม่มีพรรคการเมืองของพระเจ้า”

พรรคการเมืองของพระเจ้าในที่นี้คือ พรรคการเมืองที่ไม่เห็นแก่ตัว มีความเสียสละตนเองเพื่อผู้อื่น เช่นเดียวกับอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ ไม่มีตัวกู-ของกู ไม่ไขว่คว้าหาประโยชน์เข้าตนและพวกพ้อง แม้จะใช้ระบบการเลือกตั้งที่ประชาชนเห็นหน้าผู้แทนไปนั่งในรัฐสภาจากผู้คนทุกหมู่เหล่า ก็ไม่สามารถรับประกันได้ว่า การเมืองการปกครองนั้นจะมีความถูกต้องชอบธรรมได้ ดังที่ท่านชี้ให้เห็นว่า “มีพุทธศาสนิกชน ถ้าไม่มีสัตบุรุษในที่ประชุมกันแล้ว มันไม่ใช่สภา สัตบุรุษคือ

พุทธทาสภิกขุ, บรมธรรม (กรุงเทพฯ: แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐๔.

พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับการเมือง (กรุงเทพฯ: ธรรมทาน, ๒๕๒๒), หน้า ๒๒๒.

เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖.

บุคคลที่มีธรรมะ มีความสงบ เขาเรียกว่า 'สัตบุรุษ' ถ้าไม่มีสัตบุรุษ มันก็เป็นรัฐสภาไปไม่ได้ มันเป็นกลุ่มของคนขึ้นมา คนเห็นแก่ตัว คนเลือดเข้าตาด้วยเอาประโยชน์เป็นใหญ่"

ถ้าเช่นนั้น ท่านพุทธทาสเห็นว่า การปกครองระบอบใดดีกว่าประชาธิปไตย คำตอบก็คือ ระบอบที่ไม่เอื้อให้คนที่เกลียดคนหาจัดเข้ามาปกครอง ระบอบที่ดีต้องส่งเสริมให้คนทำตามหน้าที่ของตนให้ถูกต้องและให้ธรรมะเป็นใหญ่ไม่ใช่ให้บุคคลเป็นใหญ่ ท่านพุทธทาสยกเรื่องระบบวรรณะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูขึ้นมาเปรียบเทียบ ว่าเป็นระบบสังคมที่จัดสรรบทบาทของสมาชิกตามหน้าที่ คนที่เกิดในวรรณะใดก็ถูกอบรมสั่งสอนให้ทำหน้าที่ของวรรณะนั้น เช่น คนที่เหมาะสมในการทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองรัฐคือคนในวรรณะกษัตริย์ คนที่เหมาะสมในการหน้าที่อบรมสั่งสอนผู้อื่นหรือเป็นครูบาอาจารย์ผู้สอนธรรมะก็คือ คนวรรณะพราหมณ์ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ผมจึงบูชาบรรพบุรุษวรรณะกษัตริย์ซึ่งมีไว้เฉพาะเพื่อการคุ้มครองและการปกครองอยู่ในใจว่าถ้าได้จัดสรรให้ดีโดยเฉพาะให้มีชนกลุ่มหนึ่งไว้สำหรับเป็นนักการเมือง มันก็ดีเท่านั้น ฉะนั้น วรรณะกษัตริย์นั้นแหละ คือ นักการเมืองสมัยพุทธกาลอย่างที่ว่านี้ เพราะว่ารัฐสภานั้นมีแต่วรรณะกษัตริย์ล้วน จัดไว้เฉพาะเพื่อการนั้นแล้วมันก็มีเหมือนกันที่เกิดเหลวไหลกันขึ้นในวรรณะกษัตริย์บ้านแตกสาแหรกขาด อย่างนี้ก็มิ แต่มันเป็นเรื่องทำผิดหลักการ มันเป็นไปนอกหลักการ ถ้าเป็นไปตามหลักการแล้วมันก็จะดี" ทักษะของท่านพุทธทาส เช่นนี้มีขึ้นเช่นเดียวกับมหาตมะคานธี (ค.ศ. ๑๘๖๙-๑๙๔๘) นักการศาสนาชาวอินเดียผู้เป็นปราชญ์ท่านหนึ่งของโลก ซึ่งมองเห็นคุณค่าของระบอบวรรณะว่าเป็นการจัดสรรบทบาทการทำงานตามหน้าที่ ในขณะที่นักประชาธิปไตยมองว่า ระบอบวรรณะเป็นระบบที่ทำลายสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในการดำเนินชีวิตของตน

ท่านพุทธทาสมิได้เห็นว่าคนเราชาติหรือชั่วอยู่ที่ชาติกำเนิด แต่ท่านเห็นว่า วรรณะกษัตริย์ได้รับการอบรมสั่งสอนมาตั้งแต่เกิดให้มีคุณธรรมต่างๆ ตามหน้าที่ของตนในการปกครองบ้านเมืองให้ประชาชนมีสันติสุข กษัตริย์จึงเป็นผู้เหมาะสมมากกว่าประชาชนทั่วไปที่มีได้ถูกฝึกฝนมาให้เป็นผู้ปกครอง หากพิจารณาระหว่างกษัตริย์กับประชาชนโดยไม่มีตัวแปรอื่นเข้ามาแทรกซ้อนแล้ว กษัตริย์เหมาะที่จะเป็นผู้ปกครองและมีอำนาจในการปกครองมากกว่าประชาชนทั่วไป

การที่ท่านพุทธทาสสนับสนุนราชาธิปไตยมากกว่าประชาธิปไตยนั้น เพราะการหากษัตริย์ที่ซื่อสัตย์เพียงหนึ่งพระองค์เป็นผู้ปกครอง ย่อมง่ายกว่าการหาประชาชนที่มีคุณภาพในการปกครองทั้งกลุ่ม นอกจากนั้น การที่เราบูชาประชาธิปไตยและมีอคติต่อต้านเผด็จการ ทำให้เรามองเห็นว่า "เผด็จการ" เลวในทุกูปแบบหรือเลวในตัวเอง ซึ่งท่านพุทธทาสไม่เห็นด้วยและโต้แย้งว่า

"ถ้าว่ามันมีความดีหรือมีคนดีแล้ว ระบบการปกครองชนิดไหน มันเป็นถูกต้องไปหมด มันเป็นธรรมาธิปไตยไปหมด ถ้าเรามีคนดีจริงเพียงคนเดียวเท่านั้น มันหาง่ายกว่าหาทั้งฝูง แม้ให้เป็นเผด็จการไปอย่างดีที่สุด และรวดเร็วที่สุด ระบบเผด็จการมันก็ดี เป็นของดี หากเราหาคนดีมาได้ตั้งฝูงมาเป็นประชาธิปไตย มันก็ดีได้เท่านั้น และดีเท่ากันนั้นแหละ จะดีกว่าไปกว่านั้นไม่ได้ ถ้าเรามีคนดีอย่างเดียวเท่านั้น มันก็เป็นการปกครองระบอบราชาธิปไตยขึ้นมาทันที แม้จะให้คนดีคนเดียวปกครอง หรือจะให้คนดีตั้งฝูงปกครองก็ตาม"

ส่วนดีของเผด็จการก็คือ การเนี่ยยวรั้ง การบังคับการจำกัดให้อยู่ในกรอบ ส่วนดีของประชาธิปไตย คือ การประนีประนอม การให้สิทธิและเสรีภาพตามกติกาของรัฐธรรมบัญญัติ และการเคารพศักดิ์ศรีหรือความเป็นมนุษย์ ส่วนเสียของเผด็จการคือ การบีบบังคับให้อยู่ในอำนาจของผู้ปกครอง และส่วนเสียของประชาธิปไตยคือ การทำตามใจชอบของประชาชนแต่ละคนตามช่องโหว่ของกฎหมาย แต่ส่วนเสียของทั้งเผด็จการและประชาธิปไตยจะสามารถแก้ไขได้ถ้าใช้อำนาจของทั้งสองระบบมีจริยธรรม เพียงแต่ว่าการทำให้ผู้ปกครองแบบเผด็จการเพียงคนเดียวมีธรรมะนั้นย่อมง่ายกว่าการทำให้ประชาชนทุกคนหรือผู้แทนราษฎรทุกคนมีธรรมะ ท่านพุทธทาสจึงชี้ไปที่พระพุทธเจ้าว่า

"พระพุทธเจ้าเป็นเผด็จการเต็มเนื้อเต็มตัว ทั้งเนื้อทั้งตัวผมมองแล้วก็รู้สึกชอบเผด็จการโดยคนดี ที่นี้เดี๋ยวนี้เข้ามาแก้ตัวว่า คนดีมันหาไม่ได้ ก็แน่ละซิ จะเอาทั้งฝูงมาเผด็จการแล้ว มันจะดีได้อย่างไร ในเมื่อคนดีคนเดียวก็ยังไม่ดี แล้วจะหาคนดีเป็นฝูงๆได้อย่างไร มันก็ปะปะไปหมด ฉะนั้นมันจึงควรจะเตรียม มีการเตรียมสมาชิกของประเทไว้เป็นพวกๆ โดยถือธรรมะเป็นหลัก ให้มีธรรมราชาเป็นผู้ปกครองประเทศ เป็นราชาธิปไตยขึ้นมา"

ในขณะที่ บ้านเมืองของเรากำลังปกครองกันด้วยระบอบประชาธิปไตย เราอาจต้องมาทบทวนกันว่า ความผิดพลาดในการปกครองระบอบนั้นมันอยู่ที่ไหนจึงทำให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าเกิดความเดือดร้อนกันถ้วนทั่ว ถ้าเรายังหาข้อบกพร่องในระบอบประชาธิปไตยไม่ได้ และไม่สามารถปรับปรุงแก้ไของค์ประกอบต่างๆ ของระบอบดังกล่าวให้ดีขึ้นได้ การปกครองแบบประชาธิปไตยจะเป็นการปกครองที่เลวร้ายที่สุดเพราะ "ต่างคนต่างใช้ก็เลยยุ่งกันทั้งนั้นเอง ระบบอื่นเขายังมีความคุม ยังมีบังคับ ยังมีให้ผู้อยู่ในร่องในรอย นี่ประชาธิปไตยเปิดหมด"

ในเมื่อการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีธรรมะเกิดขึ้นจริงได้ยาก การปกครองแบบราชาธิปไตยจึงดีกว่า แต่ถ้าจะพัฒนาระบอบประชาธิปไตยในขณะนี้ให้ดีขึ้น ท่านพุทธทาสเสนอว่า เราต้องพัฒนานักการเมืองเสียก่อนเพราะเป็นคนกลุ่มเดียวที่ใช้อำนาจแทนประชาชนทุกคนในรัฐสภา ทั้งนี้ โดยพยายามสร้างนักการเมืองแบบพระโพธิสัตว์และให้มีอุดมคติแบบธัมมิกสังคมนิยม กล่าวคือ บริหาร ปกครอง และใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและส่วนรวมหรือเสียสละตนเองเพื่อผู้อื่น ธัมมิกสังคมนิยม คือ ระบอบที่เป็นไปเพื่อสังคมโดยใช้ธรรมะ แต่ถ้ายังต้องการให้มีระบอบประชาธิปไตยคงอยู่ร่วมกับระบอบอื่นๆ ก็ต้องเอาประชาธิปไตยไปรวมกับสังคมนิยมและเผด็จการ โดยมีธรรมะเป็นแกนกลาง หลอมรวมกันเป็นระบอบประชาธิปไตยแบบธัมมิกสังคมนิยมเชิงเผด็จการ

ระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบการเมืองการปกครองที่ดีแต่ต้องมีเงื่อนไข มีกรอบทางความคิดและการแสดงออกอย่างเหมาะสม ความล้มลุกคลุกคลานของประชาธิปไตยในปัจจุบันเกิดขึ้นเพราะเงื่อนไขที่จรรโลงระบอบดังกล่าวยังไม่ได้รับการตอบสนอง การคิดดี ทำดี คือ การพัฒนาทางจริยธรรม และการพัฒนาที่ยากที่สุด คือ การพัฒนาตนเอง หากประชาชนทั่วไปยังพัฒนาตนเองให้ถูกต้องไม่ได้ ยังไม่สามารถหยั่งถึงปริศนาธรรมใน "ประชาธิปไตย" ตามทัศนะของท่านพุทธทาส และยังคงแสดงพลังเกลียดชังกันต่อไป สังคมไทยก็จำเป็นต้องทุกขกับประชาธิปไตยชั่ววันนิรันดร

พุทธทาสภิกขุ, บรมธรรม, หน้า ๑๑๕.

เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒ - ๓.

พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับการเมือง, หน้า ๒๘๙

เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๓.

ปณิธานพุทธทาส: ปณิธานพุทธบริษัท

ประมวล เพ็งจันทร์

ปณิธานพุทธทาส

“ปณิธานแห่งชีวิตของข้าพเจ้ามีอยู่ ๓ ข้อ คือ
ให้พุทธศาสนิกชนหรือศาสนิกชนแห่งศาสนาใดก็ตาม
เข้าถึงความหมายอันลึกซึ้งที่สุดแห่งศาสนาของตน ๑,
ทำความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา ๑,
ดึงเพื่อนมนุษย์ให้ออกมาเสียจากวัฏถุญญ ๑,
และข้าพเจ้าได้พยายามเพื่อความสมบูรณ์แห่งปณิธาน
เหล่านี้อยู่ตลอดเวลา”

คำกล่าวข้างต้นของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุได้แสดงให้เห็นถึงความเป็ “พุทธทาส” ของท่านอย่างชัดเจนที่สุด

ปณิธานทั้ง ๓ ประการได้เป็นเข็มทิศนำทางในการทำงานของท่านเสมอมา ตลอดช่วงเวลาที่การประกาศตนเป็นพุทธทาส แม้กระทั่งในวาระสุดท้ายแห่งชีวิต ท่านก็ยังปรารถนาให้การตายของท่านเป็นไปตามปณิธานที่ตั้งไว้

ปณิธาน เป็นชื่อของหัวข้อธรรมที่พุทธศาสนิกชนให้ ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง พระโพนสีตัวตามคตแห่งพุทธศาสนา มหายาน จักต้องบำเพ็ญปณิธานบารมีให้สมบูรณ์

ปณิธาน คือ ความมุ่งมั่นตั้งใจอย่างจริงจังต่อเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตในพุทธศาสนา มหายาน พระโพนสีตัวจักต้องมี ปณิธานที่จะบรรลุถึงพุทธภูมิ และช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้เข้าถึง พุทธภาวะ

ปณิธานของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ เป็นการประกาศ ความมุ่งมั่นตั้งใจอย่างจริงจังต่อเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตของท่าน ตามคตแห่งพุทธศาสนาเถรวาท นั่นคือ การประกาศอุทิศชีวิตให้ กับการทำหน้าที่ของพุทธสาวก ที่จักต้องเข้าให้ถึงเป้าหมายสูงสุด ของชีวิต คือ นิพพาน แล้วช่วยให้เพื่อนมนุษย์ได้เข้าถึงเป้าหมาย สูงสุดนั้น

ปณิธานของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุนี้ แสดงให้เห็นถึง ความมุ่งมั่นตั้งใจอย่างจริงจังในการบวช และการทำหน้าที่ของ นักบวชตามคตแห่งพุทธศาสนา

ในสังคมไทย แม้จะมีการบวชเป็นภิกขุมาเป็นเวลายาวนาน แต่ว่าการบวชส่วนใหญ่ก็เป็นเพียงแค่ในรูปแบบตามจารีต

ประเพณี ส่วนเนื้อหาสาระที่แท้จริงของการบวชเป็นภิกขุไม่ได้ยึดถือเป็นจริงเป็นจังมากนัก

ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความสำคัญกับเนื้อหาสาระที่แท้จริงของการบวชอย่างจริงจัง ดังปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ตลอดช่วงชีวิตของการบวชเป็นภิกขุของท่านนั้น ท่านข้อตรงและเคารพในความหมายที่แท้จริงของการบวชอย่างจริงจัง

ปณิธาน ๓ ประการที่ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุได้ประกาศไว้ เป็นเหมือนข้อความสั้นๆ ที่เขียนกำกับความหมายแห่งการบวชของท่าน หากเราจะมองไปที่ชีวิตและการทำงานของ ท่าน เหมือนกับที่เรามองรูปภาพสักรูปหนึ่ง ปณิธาน ๓ ประการก็คือข้อความที่รูปภาพที่ทำให้เราเฝ้าดูว่า รูปภาพนั้นมีความหมายว่าอย่างไร

ปณิธานพุทธทาส คือ ปณิธานของนักบวชในพระพุทธศาสนาที่ตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์เพื่อให้บรรลุผลสูงสุดของการบวช แล้วนำผลแห่งการประพฤติปฏิบัตินั้นมาประกาศเผยแพร่ให้ผู้อื่นได้รับรู้ เพื่อความผาสุกของสังคมโดยรวม

ความหมายอันลึกซึ้งที่สุดแห่งพุทธศาสนา

“เราพึงแสวงหา “นิพพาน”
อันเป็นธรรมที่เกษมจากเครื่องร้อยรัด
ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า”

นี่เป็นพระบาลีที่แสดงให้เห็นถึงเป้าหมายของการเสด็จออกบวชของสิทธัตถกุมาร พระมหาสัจวั

เป้าหมายของการออกบวชของสิทธัตถกุมาร อยู่ที่การแสวงหาโณกขธรรม และเมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ได้ประกาศพรหมจรรย์อันเป็นหนทางแห่งการเข้าถึงโณกขธรรมนั้น

นิพพาน อันเป็นโณกขธรรมในพุทธศาสนา เป็นเรื่องสำคัญยิ่งในความคิดของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุมาตั้งแต่เริ่มต้นเพศบรรพชิตของท่าน ดังที่เมื่อท่านหันหลังให้กับการศึกษาพระพุทธานุศาสตร์ตามจารีตเดิมแล้ว ท่านและสหายธรรมก็ได้มาจัดตั้งสวนโณกขพลารามขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๕

สวนโณกขพลาราม เป็นสถานที่ซึ่งทำให้การบวชและเป้าหมายของการบวช มีความหมายเป็นจริงเป็นจังในทางเนื้อหาสาระมากขึ้น มิใช่เพียงแต่การรักษารูปแบบตามจารีตประเพณี

การทำนิพพานให้แจ้ง ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ของการบวชตามคำขอบวช ได้ถูกทำให้เป็นจริงเป็นจังในชีวิตของนักบวชที่สวนโมกขพลาราม

สวนโมกขพลาราม ได้ถูกสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อให้เป็นพื้นที่ที่เป็นปัจจัยอุดหนุน ส่งเสริม เกื้อกูล ให้เกิดพลังในการทำนิพพานให้แจ้ง

นิพพานอันเป็นเป้าหมายของการบวชนั้น คือ โมกขธรรมอันเกษมจากเครื่องร้อยรัดทั้งปวง เป็นธรรมอันสูงสุด ไม่มีธรรมอันยิ่งกว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดของการบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา อยู่ที่โมกขธรรมนี้

ความหมายของนิพพานที่จะต้องทำให้แจ้ง ก็มีใช้อะไรอื่น นอกไปจากความหมายของชีวิต ณ ปัจจุบันขณะ ชีวิตที่เกษมจากเครื่องร้อยรัดให้เกิดทุกข์คือ ชีวิตที่เป็นเป้าหมายของการบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา

ความหมายของนิพพานไม่ได้อยู่ที่โลกอื่น แต่อยู่ที่โลกนี้ ไม่ได้อยู่ที่อนาคต แต่อยู่ที่ปัจจุบันขณะ ไม่ได้อยู่ที่วัตถุธรรมภายนอก แต่อยู่ที่จิตใจภายในอันเป็นที่เกิดขึ้นแห่งทุกข์ และเป็นที่ยึดไปแห่งทุกข์ ดังนั้น นิพพานก็คือการดับไปแห่งทุกข์ในที่นี้ และปัจจุบันนี้

ผู้ประกาศตนเป็นพุทธบริษัท คือผู้มีนิพพานเป็นเป้าหมายของชีวิต และทำชีวิตให้มีความหมายเป็นนิพพาน

“นิพพาน” คือจุดหมายสูงสุดแห่งชีวิตตามคำสอนแห่งพุทธศาสนา

ความหมายอันลึกซึ้งที่สุดแห่งชีวิตของพุทธบริษัท สามารถกำหนดหมายรู้ได้จากความหมายแห่งนิพพานที่ปรากฏในชีวิตแห่งปัจจุบันขณะ

นิพพาน คือ สภาวะธรรม อันเป็นที่สิ้นสุดแห่งทุกข์ และความหมายอันลึกซึ้งที่สุดแห่งพุทธศาสนา ก็คือ ความหมายแห่งชีวิตที่บรรลู่ถึงที่สุดแห่งทุกข์ เป็นชีวิตที่เกษมจากเครื่องร้อยรัด

ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ได้ใช้ชีวิตของท่านทั้งชีวิตเพื่อดำเนินตามคำสอนของพระพุทธเจ้าและยืนยันพระพุทธรวณะที่ว่า “พรหมจรรย์มีจุดหมายปลายทาง คือที่สุดแห่งทุกข์”

ความหมายแห่งนิพพาน ไม่สามารถจะรู้ได้ด้วย การฟังคนอื่นบอกเล่าหรือด้วยการอ่าน หรือด้วยการคิดเอาเอง แต่หากต้องทำให้แจ้งจากการดำเนินชีวิตที่ปราศจากตัณหา (กามตัณหา, ภวตัณหา, วิภวตัณหา) อุปาทาน (กามอุปาทาน, ทิฏฐุปาทาน, สลัพพตูปาทาน, อัตตวาตูปาทาน) และ อาสวะ (กามาสวะ, ภาวาสวะ, อวิชชาสวะ)

เพื่อให้การทำนิพพานให้แจ้งปรากฏเป็นจริงได้ ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ จึงพยายามเน้นย้ำความหมายอันลึกซึ้งแห่งพุทธศาสนาผ่านประเด็นความหมายของคำบาลี เช่น อธิปไตย อัญญาตา, อนัตตา, สัจจัญญาตา, ตถตา ฯลฯ หรือ คำไทย เช่น คำว่า จิตว่าง ตัวกูของกู ฯลฯ ทั้งหมดทั้งหมดของการประกาศศาสนาของท่าน คือ การเชิญชวนให้ทุกๆ คนต่างทำหน้าที่ของตนโดยไม่ตกอยู่ในอำนาจของความโลภ ความโกรธ และความหลง (โลภะ โทสะ และโมหะ)อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ความหมายอันลึกซึ้งที่สุดแห่งพุทธศาสนาก็คือ การที่ได้หยั่งถึงความหมายแห่งชีวิตที่ทำกิจกรรมต่างๆ โดยปราศจากอำนาจของโลภะ โทสะ และโมหะ หรือที่ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุกล่าวเน้นย้ำอยู่เสมอว่า การทำงานด้วยจิตว่าง โดยไม่มีตัวตน ถือมั่นว่าเป็นตัวกูของกู

ความหมายแห่งชีวิต ความหมายของนิพพาน และความหมายของพระพุทธานุศาสน์ เป็นความหมายเดียวกันที่พุทธบริษัทจะสามารถเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ด้วยความไม่เห็นแก่ตัว โดยยึดถือคติว่า การทำหน้าที่คือการปฏิบัติธรรม และการปฏิบัติธรรมนั้นมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การกำจัดโลภะ โทสะ และโมหะ ให้หมดสิ้นไป ความหมายของนิพพานจะปรากฏชัดแจ่มแจ้งเมื่อจิตปลอดพ้นจากโลภะ โทสะ และโมหะ

พุทธบริษัทจะต้องไม่พรั่มัวในจุดหมายแห่งชีวิตของตนเอง

พุทธบริษัททุกคนจะต้องกำหนดไว้ในใจให้ชัดเจนว่าจุดหมายสูงสุดแห่งชีวิตคือ นิพพาน การดำเนินชีวิตทุกๆ ช่วงขณะ คือ การทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน กล่าวคือ การปฏิบัติหน้าที่และการทำกิจกรรมต่างๆ อย่าง โดยไม่ปล่อยให้ โลภะ โทสะ และโมหะ มากำหนดบงการ หากแต่จะต้องทำด้วยพลังแห่งจาคะ เมตตา และปัญญา ต่อสรพสัตว์

เมื่อใดที่พุทธบริษัททำไม่ได้ดังนี้ ก็ย่อมจะไม่มีมนุษย์คนใดเป็นคู่ปรปักษ์ หากมีแต่เพื่อนมนุษย์ผู้ร่วม เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น

ผู้ใดที่ปฏิบัติได้ดังนี้ ก็ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้เข้าถึงหัวใจของพุทธศาสนา และผู้ที่เข้าถึงหัวใจพุทธศาสนาเช่นนี้ ก็ย่อมมีไมตรีจิตต่อเพื่อนมนุษย์ทุกๆ คน ไม่ว่าเขาจะนับถือศาสนาอะไร และทำที่อันประกอบด้วยมิตรไมตรีเช่นนี้ ก็ย่อมจะก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนาได้

การเข้าถึงความหมายที่ลึกซึ้งที่สุดแห่งพุทธศาสนา แม้จะเป็นเรื่องภายในจิตใจของแต่ละคน แต่ความหมายอันลึกซึ้งสูงสุดนั้น กลับไม่ใช่เรื่องส่วนตัว เพราะการประจักษ์แจ้งในความหมายอัน

ลึกซึ้งสูงสุดนั้น จะมีผลต่อโลกและสรรพชีวิตโดยส่วนรวม ทั้งนี้ก็ เพราะเมื่อใดที่มีใครเข้าถึงความหมายอันลึกซึ้งสูงสุดนั้น เขาผู้นั้นก็จะเป็นบุคคลผู้เต็มเปี่ยมไปด้วยจาคะ คือความเสียสละโดยไม่เห็นแก่ตัว เมตตา คือความเอื้ออาทรต่อผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา และ ปัญญา คือความแจ่มแจ้ง รู้เท่าทันในสภาวะธรรมทั้งปวง

ออกมาเสียจากวัตถุนิยม

วัตถุนิยมและพุทธศาสนา มีข้อเสนอต่อจุดหมายของชีวิต แตกต่างกัน

จุดหมายสูงสุดของชีวิตตามหลักพุทธศาสนาอยู่ที่การหลุดพ้นออกมาจากอำนาจของวัตถุ ขณะที่วัตถุนิยมเสนอว่า จุดหมายสูงสุดของชีวิต คือ การได้เสพเสวยวัตถุที่ปรากฏเป็นรูป เสียง กลิ่น รส กายสัมผัสและธรรมารมณ์

ความหมายอันลึกซึ้งสูงสุดแห่งการมีชีวิตอยู่ตามหลักพุทธศาสนา อยู่ที่จิตมีอิสระจากความยึดถือ พอใจในการเสพเสวย รูป-เสียง-กลิ่น-รส กายสัมผัส และธรรมารมณ์ ความหมายแห่งชีวิตอันลึกซึ้งสูงสุด จึงอยู่ที่นิพพิทา วิราคะ วิมุตติ วิสุทธิ และสันติ ขณะที่ความหมายอันลึกซึ้งสูงสุดแห่งการมีชีวิตอยู่ตามคติแห่งวัตถุนิยม อยู่ที่การได้ครอบครองและเสพเสวยรูป-เสียง-กลิ่น-รส-กายสัมผัส และธรรมารมณ์ ให้มากที่สุดตามที่ใจปรารถนา ยิ่งได้เสพเสวยมาก ก็ยิ่งทำให้ชีวิตมีความหมายมาก

ความหมายอันแตกต่างนี้ เป็นสิ่งที่ท่านอาจารย์พุทธทาส ภิกขุพยายามเน้นย้ำอยู่เสมอ โดยที่ท่านพยายามอธิบายอย่างง่าย ๆ ว่า วัตถุนิยมนั้นเป็นเรื่องของ ๓ ก. คือ กิเลส-กาม-เกียรติ ขณะที่พุทธศาสนานั้นเป็นเรื่องของ ๓ ส. คือ สะอาด-สว่าง-สงบ และความหมายแห่ง ๓ ส. จะปรากฏขึ้นไม่ได้หากชีวิตของเรายังเต็มไปด้วย ๓ ก. การจะเข้าถึง ๓ ส. ได้ จะต้องออกมาจากอำนาจของ ๓ ก. เสียก่อน

พุทธบริษัทจะต้องตระหนักว่า การจะทำนิพพานให้แจ้งได้นั้น จะต้องออกมาเสียจากอำนาจของวัตถุนิยม

ความหมายอันลึกซึ้งสูงสุดของศาสนาต่างๆ นั้น ล้วนแต่มีนัย ความหมายที่แตกต่างจากวัตถุนิยม ดังนั้น ศาสนิกชนของแต่ละศาสนา ต่างต้องช่วยกันหันหลังให้วัตถุนิยม แล้วช่วยกันถอยออกมาให้ห่างจากวัตถุนิยม

การถอยออกมาเสียจากวัตถุนิยมนั้น ไม่ใช่เรื่องส่วนตัวของใครคนใดคนหนึ่งเท่านั้น หากแต่เป็นเรื่องของทุกๆ คนในสังคม ที่จะต้องรวมตัวกัน ช่วยกันดึงตัวเองและเพื่อนมนุษย์ให้ถอยออกมา ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ว่า

“การทำโลกให้ออกมาเสียจากอำนาจของวัตถุนิยม หรืออรรถอันเกิดจากวัตถุทางเนื้อหนังนั้น ควรเป็นกิจกรรมแบบสหกรณ์ของทุกคนในโลก ในทุกศาสนา เพื่อโลกจะเป็นโลก สะอาด-สว่าง-สงบ จากสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน”

ปัญหาอันสืบเนื่องจากวัตถุนิยมนี้ เป็นปัญหาของโลก ของทุกๆ คน ที่ทุกๆ ศาสนาจะต้องร่วมมือกัน เพื่อทำโลกนี้ให้ปลอดพ้นจากอันตรายอันเกิดมาจากวัตถุนิยม วัตถุนิยมในปัจจุบันนี้ มิใช่เพียงแต่ความเชื่อส่วนตัวของใครบางคน แต่เป็นระบบโลกที่ก่อให้เกิดการล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติอย่างมากมายมหาศาลจนถึงกับท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุต้องรำพึงออกมาว่า

“วัตถุนิยมเอ๋ย จะล้างผลาญทรัพยากรชาติไปถึงไหนกัน”

ความเชื่อว่าการได้ครอบครองและเสพเสวย รูป-เสียง-กลิ่น-รส-กายสัมผัส-ธรรมารมณ์ ยิ่งมากเท่าไร ยิ่งดีมากเท่านั้น เป็นต้นเหตุที่มาของความพยายามเร่งรีบแปรรูปทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ให้เป็นเครื่องอุปโภค-บริโภค เพื่อการเสพเสวยอย่างไม่จำกัด และนี่เป็นหนทางแห่งความวิบัติที่ปรากฏชัดอยู่แล้วในปัจจุบันนี้

อันตรายของวัตถุนิยมนี้ มิใช่อันตรายของใครคนใดคนหนึ่ง หากแต่เป็นอันตรายของสรรพสัตว์และโลกโดยรวม ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นที่มนุษยชาติ มิว่าจะเป็นศาสนิกชนของศาสนาใด ควรที่จะร่วมมือ ร่วมใจกัน ทำโลกให้ปลอดพ้นจากอำนาจของวัตถุนิยม ตามปณิธานที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้ตั้งไว้

ปณิธานพุทธทาส ปณิธานพุทธบริษัท

“พุทธทาส” มิใช่ชื่อของใครคนใดคนหนึ่งแต่เป็นการจำเพาะหากแต่เป็นชื่อสำหรับพุทธบริษัทผู้มุ่งมั่น ตั้งใจเผยแผ่พุทธศาสนา ดังที่ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ได้ฝากไว้เป็นมรดกสำหรับทุกคนว่า

“ข้าพเจ้าฯไม่มีมรดกอะไรที่จะฝากไว้กับเพื่อนพุทธบริษัท
ผู้เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตายทั้งหลาย
นอกจากสิ่งที่ระบุไว้ข้างล่างนี้
ด้วยหวังว่า ถ้ายังมีการสืบมรดกนี้อยู่เพียงใด
กิจกรรมส่วนโภกขพลาารามก็จะยังคงมีอยู่เพียงนั้น
และพุทธทาสก็จะยังคงมีอยู่ในสถานที่นั้นๆ ตลอดกาลเพียง

นั้น

ขอได้โปรดรับพิจารณาแก่นเสียแต่บัดนี้
ซึ่งจะเป็นการง่ายในการสืบมรดกดังกล่าว
ขอให้ถือว่า เป็นมรดกธรรม แก่เพื่อนผู้มอบกายถวายชีวิต
ในการสืบอายุพระพุทธศาสนา
เพื่อประโยชน์ของโลกเกิด
มิได้เป็นเรื่องส่วนบุคคล แต่ประการใด”

และมรดกที่ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุได้มอบไว้ให้ก็คือ สิ่ง
ที่ท่านได้ทำมาแล้วตลอดชีวิตของท่านโดยท่านได้จำแนกไว้ทั้ง
หมด ๑๘๙ ข้อ โดยเริ่มต้นจากมรดกที่ ๑ และ ๒ ดังนี้

มรดกที่ ๑: ทุกคนสามารถเป็นพุทธทาสได้ ถ้าเขาต้องการ
โดยบริสุทธิ์ใจ คือการรับใช้ในการเผยแผ่พุทธศาสนา ด้วยการ
ทำตัวอย่างในการปฏิบัติให้ดู มีความสุขให้ดู จนผู้อื่นพากันทำตาม

มรดกที่ ๒: ปณิธาน ๓ ประการ ควรแก่ผู้ที่เป็นพุทธทาสทุกคน
ถือเป็นหลักในการทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่โลก คือ

๑. พยายามทำตนให้เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน

๒. พยายามช่วยกันถอนตัวออกจากอำนาจของวัตถุนิยม

๓. พยายามทำความเข้าใจระหว่างศาสนา

ความเป็นพุทธทาส ไม่ได้เป็นมรดกของใครคนใดคนหนึ่ง
เป็นส่วนบุคคล หากแต่พุทธบริษัททุกๆ คนควรที่จะเป็นพุทธทาส
ดังที่ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ในมรดกที่ ๑. หากเมื่อใด
ในสังคมพุทธบริษัทยังมีบุคคลผู้ซึ่งทำการเผยแผ่พุทธศาสนาด้วย
การทำตัวอย่างในการปฏิบัติให้ดู มีความสุขให้ดู จนผู้อื่นทำตาม
เมื่อนั้นก็ยังมีพุทธทาสอยู่

ความหมายและความสำคัญของพุทธทาสนั้น ขึ้นอยู่กับ
พุทธบริษัทที่จะพยายามร่วมมือกันทำให้จุดหมายสูงสุดแห่งพุทธ
ศาสนา คือ นิพพาน ได้เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งชีวิตของพุทธ
บริษัทแต่ละคน และทำให้นิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดร่วมกันของ
สังคม

เมื่อใดที่สังคมพุทธบริษัทเป็นสังคมที่อุดมด้วย จาคะ เมตตา
ปัญญา เมื่อนั้นนิพพานก็จะมีชีวิตชีวาในสังคม นิพพานก็จะมี
ความหมายอยู่ที่นี้และเดี๋ยวนี้ แต่ละคนก็สามารถสัมผัสได้ถึง
ความหมายที่ลึกซึ้งแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้า

ความหมายและคุณค่าของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ
ไม่ได้อยู่ที่ท่านพูดมากหรือเขียนมาก หากแต่อยู่ที่การที่ท่าน
ปฏิบัติให้ดู และมีความสงบเย็นเป็นสุขให้บุคคลทั่วไปสัมผัสได้
ความเป็นพุทธทาส และส่วนโสมกขพลาราม มีนัยสำคัญอยู่ที่
ความหมายอันปรากฏผ่านชีวิตและกิจกรรมต่างๆ ที่ส่วน

โหมกขพลาราม ความหมายและคุณค่าของพุทธทาสและสวน
โหมกขพลาราม จึงไม่อยู่ที่ตัวบุคคลทางเนื้อหนัง และพื้นที่ทาง
กายภาพ หากแต่อยู่ที่ความหมายและคุณค่าทางจิตใจที่ปรากฏ
ขึ้นในสำนักริ้วของประชาชนและสังคมไทย

ความเป็นพุทธทาส ที่เรามากล่าวถึงกันในวันนี้ เป็นผลผลิต
ของสังคมไทย และเป็นผลผลิตที่ยังไม่แล้วเสร็จ ยังเป็นหน้าที่ของ
พุทธบริษัททุกๆ คน ที่จะต้องสร้างสรรค์ต่อเติมความเป็นพุทธ
ทาสให้อุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของพวกเรา
ทุกๆ คนที่จะต้องร่วมสร้างความเป็นพุทธทาสกันต่อไป

ปณิธาน อันเป็นมรดกที่ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุมอบไว้ให้
เป็นต้นทุนทางพุทธศาสนาที่ท่านมอบให้พวกเราทุกๆ คน หน้าที่
ต่อไปของพวกเราผู้เป็นพุทธบริษัทก็คือ ทำตัวเองให้เป็นพุทธทาส
และพยายามดำเนินชีวิตไปตามปณิธานของพุทธทาส เพื่อการ
เข้าถึงความหมายที่ลึกซึ้งที่สุดแห่งพุทธศาสนา แล้วก้าวออกมา
เสียจากอำนาจของวัตถุนิยม พร้อมกับดำรงความเป็นมิตรไมตรี
ต่อเพื่อนมนุษย์ไว้ไม่ให้เกิดเสื่อมคลาย

ดร. ประมวล เพ็งจันทร์

ข้าราชการบำนาญ

อดีต: เคยพำนักที่สวนโมกขพลาราม ขณะที่พรรษาเป็นสามเณร
ปัจจุบัน: วิทยาการโครงการธรรมโฆษณ์ศึกษาเพื่อสุขภาพทางจิต
วิญญาณ

มองอนาคตผ่านแนวคิดและชีวิตท่านพุทธทาส

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

เจริญพร จะให้อาตมาพูดเรื่องมองอนาคตผ่านแนวคิดและชีวิตท่านพุทธทาส อาตมาคิดว่าตัวเองพูดไปผู้ฟังหลายท่านก็จะจับได้ว่า อาตมาไม่ได้อธิบายถึงชีวิตท่านพุทธทาส เพราะอาตมาอ่านหนังสือของท่านพุทธทาสไม่มาก ทั้งนี้ไม่ใช่ว่าอ่านน้อย เฉพาะหนังสือของท่านพุทธทาส หนังสือทั่วไปที่อื่นๆ อาตมาก็อ่านน้อย นี่ไม่ใช่ถ่อมตัว แต่พูดไปตามที่เป็นจริง คืออ่านหนังสือจบไม่ถี่ไม่สม่ำเสมอ แต่ที่อ่านไม่ได้หมายความว่าอาตมาไม่ได้อะไรจากแนวคิดและงานของท่านพุทธทาส ได้ประโยชน์มากทีเดียว ในเรื่องนี้ต้องขออนุญาตเล่าเรื่องส่วนตัว

ตั้งแต่สมัยอาตมาบวชเป็นเณรใหม่ๆ พี่ชายก็เอาหนังสือธรรมะมาให้อ่าน แล้วที่เอามา ถึงระยะหนึ่งก็มีหนังสือของท่านพุทธทาสด้วย หนังสือท่านพุทธทาสเล่มแรก คิดว่าเป็นหนังสือ พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ อาตมาชอบมาก ทำให้รู้สึกว่าคุณพุทธทาสเอาจริงเอาจังกับพระไตรปิฎก พร้อมกันนั้น หรือใกล้กันนั้น พี่ชายก็เอาหนังสือภาษาอังกฤษประเภทเดียวกันนั้นมาให้ด้วย เล่มที่จำแม่นคือ *Some Sayings of the Buddha* ของ F. L. Woodward ในชุด *The World's Classics* ที่โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย อ็อกซ์ฟอร์ดจัดพิมพ์ แล้วอาตมาก็สนใจหนังสือที่มีผู้รวบรวมเอาพุทธพจน์มาจัดสรรเรียงเป็นหมวดหมู่ ทำเป็นหนังสือในรูปพุทธประวัติบ้าง ในรูปคำสอนบ้าง ซึ่งในยุคนั้นก็มีหลายเล่ม แต่ส่วนใหญ่เป็นภาษาอังกฤษ เดียวนี้ก็ยังมีผู้จัดทำเพิ่มขึ้นมาและยังหาได้หลายเล่ม อันนี้เป็นความประทับใจเบื้องต้น

ต่อมาก็ได้อ่านหนังสือที่เป็นเนื้อหาคำสอนที่ท่านพุทธทาสบรรยาย เล่มแรกน่าจะได้อ่าน หนังสือ หลักพระพุทธศาสนา ที่เป็นคำบรรยายแก่ผู้ช่วยผู้พิพากษารุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๙๙ สมัยก่อนหนังสือท่านพุทธทาสโดยทั่วไปมีที่ร้านสุวิธานน์ ไม่ไกลจากโรงหนังเฉลิมกรุง ดูเหมือนว่าพี่ชายก็นำมาให้อีก อาตมาอ่านเมื่อยังเป็นเณร อ่านจนจบเล่มในปี ๒๕๐๐ ได้ความรู้ความคิดเยอะเยอะ ถึงตอนนั้นโตขึ้นในวัยรุ่นแล้ว ถือว่าเป็น

F. L. Woodward, *Some Sayings of the Buddha According to the Pali Canon* (London: Oxford University Press, 1951), 356 pp.
หนังสือประมวลพุทธพจน์เล่มนี้ F. L. Woodward ได้รวบรวมขึ้นและตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 1925 (พ.ศ. ๒๔๖๘) แล้วต่อมาได้จัดพิมพ์เข้าในชุด *The World's Classics* ครั้งแรกเมื่อปี 1939 (พ.ศ. ๒๔๘๑-๒) หนังสือเล่มนี้ได้รับ ซึ่งพิมพ์ในปี 1951 (พ.ศ. ๒๔๙๔) เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ ของชุด *The World's Classics* นั้น ความเป็นมาของหนังสือนี้ เป็นส่วนหนึ่งซึ่งสะท้อนภาพที่แสดงลักษณะของพระพุทธศาสนาที่เข้าไปสู่ความสนใจและการรับรู้ของชาว

ด ะ ว น ต ก

ระยะที่อาดมาสนใจศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เพราะฉะนั้นจึงได้ประโยชน์จากหนังสือของท่านพุทธทาสเป็นอย่างมาก

หลังจากระยะแรกแล้ว อาดมาแทบไม่ได้อ่านหนังสือจบเป็นเล่ม คือไม่ได้ใช้วิธีอ่านอย่างนั้น แต่เปลี่ยนไปเองเป็นว่า เมื่ออยากรู้เรื่องอะไร ก็ต้องให้รู้หรือให้เข้าใจชัดเจนจริงๆ ให้ได้ จึงเที่ยวค้นหาเรื่องนั้นไปทุกเล่มที่มีที่หาได้จนกว่าจะชัดเจนจะแจ้งกันไปเลย ถ้าต้องการรู้ว่าท่านผู้นั้นมีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างไร ก็จะเจาะเฉพาะเรื่องนั้น ไปค้นทุกเล่มของท่านผู้นั้น ไม่ว่าเล่มไหนที่มีเรื่องนั้น หรือเท่าที่หาได้ ให้รู้กันชัดๆ ว่า ท่านผู้นั้นผู้นั้นพูดเรื่องนี้ว่าอย่างไรแน่ เพราะฉะนั้นก็เลยแทบไม่ได้อ่านหนังสือแบบจบเป็นเล่มๆ ขออภัย อันนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับตัวเอง

ทีนี้ เมื่อให้อาดมามองอนาคตผ่านแนวคิดและชีวิตของท่านพุทธทาสนี้ ในแง่หนึ่ง ตัวอาดมาเองก็อาจจะอ่านไม่เพียงพอ และการที่จะพูดว่า ท่านผู้นั้นผู้นั้นคิดอย่างไรก็เป็นเรื่องที่ยากอยู่แล้วในตัว ต้องระวังมาก

แม้แต่ชื่อเรื่องที่บอกว่า “มองอนาคตผ่านแนวคิดและชีวิตท่านพุทธทาส” ก็แปลความหมายได้หลายอย่าง ถ้าแปลง่ายๆ ก็คือ ให้มองอนาคตของโลก หรือของมนุษยชาติ หรือของอะไรก็แล้วแต่ว่าจะเป็นอย่างไรมาก เป็นแง่ที่เราเพียงแต่ดูว่ามันจะเป็นอย่างไรเท่านั้น เหมือนกับว่าถ้ามันจะเป็นอย่างไร เราก็แค่มองดูแล้วก็ปล่อยให้มันเป็นของมันไป ซึ่งเราไม่เกี่ยวข้องด้วย ถ้ามองแง่นี้ ก็ต้องไปขุดค้นดูว่า ท่านพุทธทาสมีแนวคิดในเรื่องนี้อย่างไร ท่านมองอย่างไร

แต่อาดมาคิดว่า แทนที่จะมองอย่างนั้น เราน่าจะมองแบบมีส่วนร่วม คือมองอนาคตของโลกหรือของมนุษย์ก็ตามว่า เราจะจัดการให้เป็นอย่างไร หรือจะพูดให้เบากว่านั้นหน่อยก็ได้ว่า มองอนาคตของโลกว่าเราจะช่วยทำให้เป็นอย่างไร ซึ่งเมื่อพูดให้เต็มตามขั้นตอนก็คือ เป็นการมองในแง่ว่า อนาคตของโลกควรจะเป็นอย่างไร แล้วเราจะช่วยทำให้เป็นอย่างไรได้อย่างไร อันนี้อาดมาคิดว่าเป็นการมองที่มีความหมายและสำคัญมากกว่า ถ้าไปมองแต่ว่ามันจะเป็นอย่างไร เราก็ไม่ค่อยมีส่วนร่วม และประโยชน์ที่ได้ก็น้อย

ถ้าเราจะมองอนาคตที่ว่านั้นในแง่ที่ผ่านชีวิตและแนวคิดของท่านพุทธทาส มันก็ยิ่งมายิ่งเงื่อนใยว่า เราต้องเข้าใจแนวคิดของท่านพุทธทาสอย่างถูกต้องชัดเจน ไม่ให้กลายเป็นว่ามองไปมองมาก็เจอแต่แนวคิดของตัวเอง จึงเป็นเรื่องสำคัญมากกว่า ก่อนจะมองไปที่อนาคตโดยผ่านชีวิตและแนวคิดของท่านพุทธทาสนั้น อาจจะต้องถามกันก่อนว่า เรามองชีวิตและแนวคิดของท่านพุทธทาสว่าเป็นอย่างไร ไม่ใช่อยู่ว่า ก็จะมาถึงว่าเราเข้าใจท่านแล้ว

เพราะฉะนั้น เรื่องจึงกลับลงมาสู่ปัญหาพื้นฐานเลยว่า แนวคิดของท่านพุทธทาสเป็นอย่างไร ซึ่งอาจเป็นหัวข้อสำคัญที่ผู้ศึกษางานของท่านพุทธทาสจะต้องมา

ช่วยกันวิเคราะห์ถกเถียงกัน โดยไม่ต้องตัดสินหรือสรุป เพราะท่านพุทธทาสมองอะไรกว้างขวางและมีผลงานมากมาย การสรุปที่ว่านั้นจึงมีความเสี่ยงภัยอยู่ บางทีเราอาจแค่ได้ยินได้ฟังหรืออ่านหนังสือของท่านบางเล่ม เห็นข้อความบางอย่าง แล้วจับเอามาสรุปว่าท่านคิดเห็นอย่างนั้น เลยกลายเป็นมองท่านผิดไป

จริงอยู่ว่า ท่านพุทธทาสก็พูดออกมาจากความเห็นของท่าน แต่ถ้าเราไม่รู้จักความเป็นมาเป็นไปของกรณีเฉพาะนั้น และไม่รู้จักความคิดพื้นฐานกว้างๆ ทั้งหมดของท่านพุทธทาส เราก็จะมองไปตามความคิดเห็นความรู้สึกของตัวเอง เท่ากับว่าเราก็แค่ตีความตามความคิดความรู้สึกของตัวเองและโดยขาดการวิจัยเสียด้วย ก็จะทำให้เกิดปัญหา

ถึงจะยาก แต่ก็ให้มีหลักมีแนว อย่างน้อยหาสิ่งที่พอจะมั่นใจมาตั้งไว้ช่วยในระดับหนึ่ง ในการมองแนวคิดของท่านพุทธทาสนี้ ในขั้นที่หนึ่งเรามองที่เจตนาของท่านก่อน เจตนาของท่านพุทธทาสเป็นอย่างไรนั้น เราเห็นค่อนข้างชัด แม้แต่ชื่อของท่านเอง ท่านก็เรียกตัวท่านว่า “พุทธทาส” ซึ่งแปลว่าทาสของพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งอธิบายความหมายไว้เสร็จ พูดตามแบบภาษาของเราง่ายๆ ว่าท่านอุทิศชีวิตของท่านเพื่อการสนองงานของพระพุทธเจ้า

งานของพระพุทธเจ้าคืออะไร พระพุทธเจ้าตรัสบ่อยมาก โดยเฉพาะสำหรับพระสงฆ์นั้นทรงย้ำหนักว่า จงแสดงธรรม จงประกาศธรรม พหุชนสุชาเย เพื่อประโยชน์สุขของพหุชน คือเพื่อประโยชน์สุขของมนุษย์จำนวนมาก โลกานุกัมปายะ ด้วยเมตตาการุณย์ต่อชาวโลก หมายความว่า พระพุทธศาสนามีไว้เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจะต้องปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน

เพราะฉะนั้น เราก็พูดได้ว่า เพื่อจะสนองงานของพระพุทธเจ้า ท่านพุทธทาสได้นำพุทธธรรมมาสื่อสารกับมนุษย์ร่วมสมัย ให้คนดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม มีความสุข และช่วยกันแก้ปัญหาความชั่วร้ายเบียดเบียน ร่วมกันสร้างสรรค์โลกให้มีสันติสุข

การที่ท่านพุทธทาสมุ่งจะสนองงานของพระพุทธเจ้า ก็คือท่านมีเจตนาพื้นฐานที่จะทำงานเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์สุขของประชาชน ที่จะทำให้โลกอยู่ร่มเย็นเป็นสุข หรือจะใช้คำอะไรก็ตามแต่ อันนี้ถือว่าเป็นเจตนาพื้นฐาน แล้วท่านก็มุ่งไปในทางนี้ เจตนาเป็นหลักสำคัญในการมองงานของท่าน คือการที่จะทำเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน เพื่อแก้ปัญหาของโลก เพื่อทำโลกนี้ให้ดีขึ้น ให้อยู่อย่างที่เราเรียกว่ามีสันติสุข นี่เป็นขั้นหนึ่ง

เมื่อเห็นเจตนา ก็ได้รับความเข้าใจต่อบุคคลในขั้นพื้นฐาน และแนวคิดก็เป็นเรื่องของเจตนาด้วย แล้วมันก็เป็นเรื่องในระดับของจิตซึ่งเป็นธรรมชาติพิเศษของมนุษย์

ที่ทุกคนมีจิตด้วยกันทั้งนั้น มันมีเวลาที่เป็นไปได้ว่าจิตของเรากับจิตของท่านถึงกัน สอดคล้องกัน แล้วเราก็มั่นใจใจแน่วใจไปด้านหนึ่ง ในการที่จะมองต่อไปถึงงานของท่านที่มีมากมาย ทีนี้ก็เห็นที่ปัญญา ถ้าเรายังไม่สว่างชัดทั่วตลอด ก็อย่างที่พูดเมื่อกี้ว่าต้องระวัง เอาในขั้นนี้ก่อนว่า แนวคิดของท่านซึ่งเป็นแนวเจตนา นั้น ก็คือแนวคิดที่จะทำให้โลกร่มเย็นเป็นสุข ตรงนี้ ขอให้ถามตัวเองว่า เรายอมรับไหมว่าอันนี้เราแน่ใจ

ต่อไปก็มองที่ตัวหนังสือบ้าง ซึ่งเป็นคำพูด หรือคำเทศนาของท่าน บางคนก็ไปจับเอาเฉพาะบางส่วน เช่นที่ท่านเคยพูดว่า พระไตรปิฎกต้องฉีกออกเท่านั้นเท่านั้น เปรอร์เซ็นต์ แล้วบางคนนั้นก็บอกท่านเองว่า พระไตรปิฎกมีส่วนที่ไม่ควรใช้ ไม่ควรเชื่อถือหลายเปอร์เซ็นต์ ทีนี้ถ้าไม่เข้าใจความคิดพื้นฐานของท่าน บางคนก็อาจเลยไปถึงขั้นเอาไปอ้างว่าท่านพุทธทาสเห็นว่าพระไตรปิฎกไม่น่าเชื่อถือ บางคนก็ไปพูดท่านเองว่าแนวคิดท่านพุทธทาสเป็นเชิงปฏิวัติ จะปฏิวัติแม้แต่พระไตรปิฎก

ในเรื่องนี้ ถ้าเรามองพื้นฐานจากความเป็นมาเพื่อให้เห็นกว้างเห็นยาวทั่วตลอด เช่นอาตมามองเริ่มจากหนังสือ พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ของท่านเอง แล้วต่อมาก็จะเห็นว่าท่านพุทธทาสออกหนังสือจากพระโอษฐ์เยอะ ทั้งอริยสัจจากพระโอษฐ์ และปฏิกิจสมุปบาทจากพระโอษฐ์ ถ้ามองดูหนังสือแบบนี้ อย่างน้อยก็จะเห็นว่าท่านพุทธทาสเอาจริงเอาจังมากกับพระไตรปิฎก ท่านอยู่กับพระไตรปิฎกมามากมาย ยาวนาน ท่านตั้งใจค้นคว้าศึกษาพระไตรปิฎกอย่างเอาจริงเอาจังมาก

เมื่อมองมาถึงตอนนี้ เราอาจจะพูดว่า ท่านพุทธทาสเป็นผู้เอาจริงเอาจัง ซื่อสัตย์ต่อพระไตรปิฎกมาก แต่พร้อมกันนั้นท่านก็มีท่าทีที่ไม่ได้เชื่อเรื่อยเปื่อย ไม่ได้เชื่อ 맹ายว่าอะไรๆ ที่อยู่ในคัมภีร์ชุดที่เรียกว่าพระไตรปิฎกแล้วจะต้องเชื่อตามทั้งหมด แล้วท่านพูดท่านสอนอย่างข้างต้นนั้น ก็เป็นการมุ่งจะกระตุกเตือนคนให้ตั้งที่ศรัทธาที่พอดีๆ มีเหตุผล

ขอยกตัวอย่างจากหนังสือ โอสถาเรตัพพธรรม หน้า ๑๒๓ จะอ่านให้ฟังสักนิด ท่านพูดว่า

ดังนั้น ในการศึกษาเรื่องปฏิกิจสมุปบาทนี้ ต้องถือเอาบาลีเดิมเป็นหลัก อย่างมอบตัวให้กับอรรถกถาอย่างไม่ลืมหูลืมตา, หรืออย่างมอบตัว ๑๐๐ เปรอร์เซ็นต์ ให้กับหนังสือที่แต่งขึ้นหลัง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น ...

ท่านว่า “ต้องถือเอาบาลีเดิมเป็นหลัก” คำว่า บาลีเดิม ก็คือพระไตรปิฎก นั่น แสดงว่าท่านถือตามพระไตรปิฎก แล้วก็บอกว่า “อย่ามอบตัวให้กับอรรถกถาอย่างไม่ลืมหูลืมตา” อันนี้โยียงไปหาอรรถกถา ซึ่งเดี๋ยวจะพูดถึง แต่ที่จริงคำพูดของท่าน ตรงนี้ก็ชัดอยู่แล้ว อย่างน้อยท่านก็ไม่ได้บอกให้ไม่เชื่อ แต่อย่าไปยึดอย่างไม่ลืมหูลืม

ลืมนตา แล้วก็ป็นสัทธของเราที่จะพิจารณา

ว่าถึงเรื่อง “ฉก” นี้ ก็ยังมีอีกที่ท่านพุทธทาสพูดถึงเรื่องฉก อย่างในหนังสือธรรมปาฎิโมกข์ เล่ม ๒ หน้า ๑๒๓ (ตรงนี้ ท่านพุทธทาสพูดถึงท่านเว่ยหล่าง) ว่า

จะนั่นการที่เขาฉีกพระสูตรนี้ มันถูกที่สุด เดียวนี้เรามีห้องสมุด มีหนังสือเยอะที่เราก็มี เขาให้ อะไรแพง, แล้วก็มากเยอะเยอะ. เราจะถือมันว่า เป็นคูก หรือว่าเป็นตะวาง ที่ซึ่งความโง่ของคนไว้ อย่าให้ไปครอบงำใคร, ฉะนั้นห้องสมุดของผมนั้นบนนี้ ผมจึงไม่ให้ใครขึ้นไปเอาหรือใช้มัน เพราะเป็นความโง่ของคนทั้งโลก ที่ผมขังไว้, อย่าให้ไปครอบงำคนอื่น. บางชุดที่ออกมาตั้งหมื่น นั้นความโง่ ไม่ก็เล่มเอามาซังๆ ไว้ในนี้ มันไม่ไปครอบงำใครได้, นี่ยิ่งทำยิ่งโง่ ยิ่งอ่านยิ่งโง่ ยิ่งเรียนมากยิ่งขึ้น.

ถ้าบางคนมาจับเอาเฉพาะข้อความตรงหน้าโดยไม่มีโยนิโสมนสิการ แล้วไปสรุปว่าท่านพุทธทาสเป็นปฏิปักษ์กับหนังสือ ไม่ต้องการให้อ่าน ไม่ให้เล่าเรียนศึกษาค้นคว้า จะเป็นการมองท่านพุทธทาสอย่างถูกต้องไหม ก็คงต้องบอกว่าเป็นการด่วนสรุปง่ายเกินไป และเลยเถิด ท่านพุทธทาสเองที่ทราบเรื่องท่านเว่ยหล่างให้ฉีกพระสูตรนั้น ท่านพุทธทาสก็ทราบจากการอ่านหนังสือ นั่นก็คืออย่าไปจับเอาข้อมูลเพียงนิดๆ หน่อยๆ ซึ่งบางที่เป็นเรื่องเฉพาะกรณี แล้วเอามาเป็นภาพรวม ต้องแยกแยะว่าขณะนั้นท่านพูดเรื่องอะไร ท่านต้องการให้ผู้ฟังเข้าใจเรื่องอะไร หรือต้องการชี้แจงมุมส่วนไหน หรือจะให้เข้าใจแง่คิดอะไรในเรื่องนั้น ต้องดูให้พอที่จะเทียบข้อมูลเฉพาะที่กับข้อมูลรวมทั่ว

เมื่อกี้พูดถึงเรื่องที่ท่านพุทธทาสบอกว่าให้เอาบาลีเดิมเป็นหลัก บาลีเดิมก็คือพระไตรปิฎก แล้วท่านก็บอกว่า “อย่ามอบตัวให้กับอรรถกถาอย่างไม่ลืมหูลืมตา” และในหลายกรณีก็มีเรื่องที่ท่านพูดถึงอรรถกถาในแง่ที่ผู้อ่านรู้สึกไม่ค่อยดี คล้ายว่าไม่เข้าใจ แล้วที่จริงมันก็มีเรื่องที่เป็นอย่างนั้น แต่เราจะพบว่า ด้านหนึ่ง บางคนก็ไปสุดทางในแง่ที่ท่านไปค้านในเรื่องที่แตะไม่ได้ แล้วอีกด้านหนึ่ง บางคนก็ไปอีกสุดทางหนึ่งถึงขนาดที่เห็นไปว่าท่านพุทธทาสไม่ให้เชื่อถืออรรถกถาเลย อรรถกถาเป็นเรื่องที่เข้าใจไม่ได้ ทั้งที่ว่าถ้าดูตามคำพูดแท้ๆ ของท่านพุทธทาส อย่างที่ยกมาครั้งหน้าว่า “อย่ามอบตัวให้กับอรรถกถาอย่างไม่ลืมหูลืมตา” ความหมายก็ตรงไปตรงมา มีขอบเขตซึ่งน่าจะชัดเจนอยู่แล้ว

เรื่องมันไปถึงขนาดที่ว่า เราจะพบในหนังสือบางเล่มหรือข้อเขียนบางเรื่อง ผู้เขียนแสดงท่าทีแบบว่า ถ้าเขาถูกอรรถกถา ถ้าเขาพูดว่าไม่เชื่ออรรถกถาแล้ว จะรักดี ทั้งที่ผู้เขียนนั้นบางทีตัวเขาเองไม่รู้จักด้วยซ้ำว่าอรรถกถาคืออะไร ไม่รู้ว่าอรรถกถาว่าด้วยอะไรบ้าง หรืออาจจะเกิดจากการศึกษาอย่างเหมาะๆ คลุมๆ หละหลวม หรือทำไปเพียงตามที่นึกว่ากำลังเป็นกระแส (บางท่านไปเขียนเชิงดูถูกอรรถ

กถา แล้วจากข้อความที่เขียนนั่นเอง เลยทำให้ผู้ที่อยู่ในวงการศึกษามาสีรู้ว่าท่านที่เขียนนั้นยังไม่รู้จักอรรถกถา และคงไม่รู้ภาษาบาลีเพียงพอที่จะอ่านอรรถกถา)

ทีนี้ถ้าเราดูท่านพุทธทาส ท่าทีของท่านอาจถือเป็นความพอดีก็ได้ แต่ท่านใช้วิธีสื่อสารที่แรง เป็นการกระตุกบางคนทีปล่อยตัวมากเกินไป ให้คืนขึ้นมา ที่พูดนี้ ไม่ต้องมาเชื่ออาตมา เพียงถือว่าอาตมาตั้งข้อสังเกตให้ แล้วเราก็มาช่วยกันศึกษา

ในงานของท่านพุทธทาสนั้น ท่านพูดถึงอรรถกถาเยอะ และท่านก็ใช้ประโยชน์จากอรรถกถามาก อย่างน้อยก็บอกอยู่ในตัวว่าท่านอ่านอรรถกถามาก อย่างเรื่องราวต่างๆ ที่สอน ท่านก็ยกมาจากอรรถกถาไม่น้อย

ไม่ต้องพูดถึงเฉพาะแต่ท่านพุทธทาสหรอก มองให้กว้างครอบคลุมเลย เอาที่ตัวพระไตรปิฎกเลย พระไตรปิฎกแปลภาษาไทย ที่พิมพ์ใช้กันเป็นชุดๆ ที่ชาวพุทธไทยจำนวนมากเอามาใช้มาอ่านมาอ้างกัน เป็นฉบับไหนฉบับนั้นนั้น เราบอกว่าเป็นพระไตรปิฎก แล้วตามปกติก็แน่นอนว่า เมื่อเราใช้กันในสังคมไทยที่คนทั่วไปไม่รู้ภาษาบาลี ก็ต้องแปลเป็นภาษาไทย และเมื่อจะยกเอามาอ้างอิง โดยมากก็ไปคัดเอามาจากพระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาไทยนั้น คือเราไม่ได้เอาฉบับภาษาบาลีที่เป็นตัวจริงตัวต้นเดิมมาอ้างอิงโดยตรง และก็อย่างที่บอกแล้ว เวลาอ้าง เราก็บอกว่าเป็นพระไตรปิฎก ทั้งที่คนที่อ้างจำนวนมากหรือส่วนมาก ก็ไม่สามารถแปลได้ และไม่รู้วาทที่แปลมานั้น แปลมาอย่างไร และไม่รู้ไม่ชัดวาทที่แปลมานั้นถูกต้องแท้ และตรงเท่าของจริงหรือไม่

คนทั่วไปไม่รู้หรือว่า คำแปลในพระไตรปิฎก หรือพูดรวมๆ ว่าพระไตรปิฎกแปลไทยนั้น เขาแปลตามอรรถกถาเป็นพื้น ไม่ว่าจะแปลพระไตรปิฎกฉบับ ๒๕ พุทธศตวรรษที่พิมพ์ครบชุดครั้งแรกในประเทศไทย ซึ่งต่อมาก็เป็นฉบับที่กรมการศาสนาดูแล ต่อมาก็มีฉบับของมหาวิทยาลัยราชภัฏราช-วิทยาลัย แล้วก็ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในเวลาแปลนั้น ผู้แปลอยู่ในยุคสมัยที่ห่างไกลมากจากพุทธกาล ก็รู้แค่สืบทอดเรียนต่อกันมา แล้วก็รู้ลงตัวเฉพาะส่วนที่เป็นหลักทั่วไป พอไปเจอส่วนเฉพาะเข้า กว่าจะแปลได้บางที่ที่ต้องค้นกันหนักหนา แล้วเวลาค้น แหล่งหลักก็ค้นก่อนว่าอรรถกถาว่าอย่างไร ถ้ายังไม่ชัดไม่เต็มพอ ก็อาจจะไปดูฎีกา แล้วก็อนุฎีกา ฯลฯ เสร็จแล้วจึงตัดสินใจว่าจะแปลอย่างไร แต่ที่เป็นไปตามปกติก็คือแปลตามอรรถกถา

เป็นอันว่า คนปัจจุบันไม่ได้แปลพระไตรปิฎกตรงไปทันที แต่แปลตามคำอธิบายของอรรถกถา เพราะพระไตรปิฎกเก่ามาก ศัพท์ที่เก่าขนาดนั้น หรือรูปประโยคที่เก่าจนหาเทียบได้ยาก ดูไม่ออกว่าหมายความว่าอะไร คนแปลก็ต้องหาอุปกรณ์มาช่วย ก็ได้อรรถกถาซึ่งเก่ารองจากพระไตรปิฎกมาช่วย ก็ไปดูว่าท่านได้อธิบายข้อความบาลีพระไตรปิฎกตรงนั้นๆ ว่าเป็นอย่างไร อรรถกถาก็บอกว่าคำที่

ยากคำนี้ ก็คือคำที่ทั่วไปรู้จักกันคำนี้ๆ หรือคำนี้ ความนี้ หมายความว่าอย่างนี้ๆ คือ แปลบาลีเป็นภาษาบาลี และถ้าดูคำอธิบายนั้นแล้วยังไม่ชัด อยากให้ชัดยิ่งขึ้น ก็ไป ค้นคัมภีร์ที่อธิบายต่อมาอีก เช่นอย่างฎีกาต่างๆ เป็นต้น แล้วก็มาพิจารณาเป็นกรณีๆ ไป นี่เป็นตัวอย่าง

เพราะฉะนั้น พระไตรปิฎกแปลไทย ที่คนเอามาอ้างกันว่าเป็นพระไตรปิฎกนั้น แท้จริงแล้วก็เป็นพระไตรปิฎกตามนัยแห่งอรรถกถา หรือพระไตรปิฎกที่มีอรรถกถารวมอยู่ด้วยหรือฟุ้งแฝงอยู่ด้วยนั่นเอง แล้วคนที่บอกว่าเขาใช้เฉพาะพระไตรปิฎก ไม่เชื่ออรรถกถา ก็ไม่รู้ตัวว่า ตนเองก็พูดไปตามอรรถกถา หรือเอาคำแปลจากอรรถกถามาเป็นข้อยึดถือของตน โดยไปเที่ยวพูดว่าตนอ้างอิงเอาจากพระไตรปิฎก

ที่นี้ หลวงพ่อพุทธทาสท่านศึกษามาก ต้องยอมรับว่าท่านบวชอยู่นานนักหนา ท่านบวชตั้งแต่เมื่อไร แล้วท่านออกไปอยู่สวนโมกข์ ตั้งแต่ครั้งสวนโมกข์เก่า ท่านอุทิศชีวิตให้กับการค้นคว้าพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์อะไรต่างๆ เวลาบรรยายธรรม ท่านก็นำเอาคำหรือความในคัมภีร์เหล่านั้นมาอธิบายประกอบข้าง ยกมาอ้างอิงบ้าง แล้วเพราะการที่ท่านมีประสบการณ์มาก มีความชำนาญ ในบางด้านท่านก็เตือนให้เราหนักในเหตุผล ไม่ให้เชื่อมงายเรื่อยเปื่อยไป ขอให้มองท่านให้กว้างหรือท้อรอบสั๊กหน่อย

ขอยกตัวอย่างข้อความที่ท่านยกเอาจากอรรถกถามาอ้าง (ซึ่งก็เป็นการอธิบายด้วยให้เห็นเหตุผลที่อยู่ในอรรถกถาเองทำไมจึงมีธรรมที่อาจจะหลากหลาย ให้เหมาะกับคนระดับต่างๆ แล้วก็ถ้าไม่เข้าใจเหตุผลนี้ ก็อาจจะไปมองเรื่องบางส่วน บางประเภทเป็นว่างมงายไม่น่าเชื่อ ไม่มีเหตุผล) อันนี้อยู่ในหนังสือ พุทธกิจริยธรรม หน้า ๒๖๕ ว่า

ที่นี้ ถ้าจะถือเอาโดยวิยเป็นประมาณ ก็ต้องมีวัยเด็ก เช่นเด็ก อมมือ เด็กโตแล้ว วัยหนุ่มสาว วัยพ่อแม่แม่เรือน แล้วก็มียัยคนเฒ่าคนแก่; อย่างนั้นมันก็ยิ่งต่างกันมาก เพราะว่าเราได้เห็นโลก หรือมีประสบการณ์ในโลกนี้มากน้อยต่างกันมาก อย่างที่จะเปรียบเทียบกันไม่ได้ ฉะนั้นเราจึงต้องมีธรรมะที่เหมาะสมแก่วัย ที่วัยนั้นๆ จะพอรับเอาได้ หรือเข้าใจได้ ข้อนี้ท่านเปรียบไว้ในอรรถกถาว่า "ชั้นป้อนข้าวค่าใหญ่ๆ แก่เด็กซึ่งปากยังเล็กๆ อยู่ มันก็ร่วงกระจายหมด และบางที่เป็นอันตรายแก่เด็ก เข้าจุมูก เข้าตา เป็นต้น มันเป็นเรื่องทำผิด" ฉะนั้นจึงต้องมีวิธีที่จะต้องคิดนึกให้ดี ให้มีธรรมะสำหรับเด็ก

นี่คือตัวอย่างวิธีอธิบายที่ท่านพุทธทาสยกคำของอรรถกถามาใช้ แสดงว่าท่านศึกษาจริงจัง อะไรที่ดีมีประโยชน์ ท่านก็เอามาใช้ แล้วก็ก็มีเรื่องที่เป็นปัญหาใหญ่สำหรับคนในสมัยปัจจุบัน คือบางที่มีเรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ที่เป็นกระแสนิยม

ของอดีตกษัตริย์ ซึ่งมักเป็นเรื่องที่เล่ากันมา อรรถกถาก็นำมาบันทึกลงไว้บ้าง บางเรื่องน่าเชื่อ บางเรื่องไม่น่าเชื่อ เราก็ต้องรู้จักกลั่นกรองพิจารณาตรวจสอบ มันไม่ใช่เรื่องที่ทำนองจะต้องมาตามใจเรา แต่เราจะต้องเข้าใจท่านและเข้าใจบรรยากาศของยุคสมัย ลองมองในทางตรงข้ามว่า ถ้าอรรถกถาไม่พูดถึงเรื่องพวกนี้ คนในยุคสมัยนั้นจะมองอรรถกถาอย่างไร

ที่จริง ในเรื่องนั้นก็ยังมีหลักมาแต่เดิมอยู่แล้ว ท่านก็บอกไว้ ถ้าผู้ศึกษาเจอปัญหา ก็ต้องรู้จักการจดลำดับความน่าเชื่อถือถือว่า ในการพิจารณานั้น ก็เอาพระไตรปิฎกเป็นหลักก่อน เมื่อดูพระไตรปิฎกตรงนี้เรายังไม่ชัด เราก็ไปหาคำอธิบายถัดไปตามลำดับ ทีนี้ถ้าคำอธิบายของอรรถกถาตรงนี้ ไปขัดกับคำของพระไตรปิฎกตรงไหน ก็ให้ถือพระไตรปิฎกเป็นหลัก อรรถกถาก็เป็นหลักรองลงมา อันนั้นก็เป็นเรื่องของแนวทางการศึกษาค้นคว้าที่รู้เข้าใจจนเป็นระบบกันมา

ทีนี้หลวงพ่อกุญชรท่านขึ้นมาในยุคที่การศึกษาพุทธศาสนาเรียกได้ว่าเสื่อมโทรม แม้แต่คัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ก็หาได้ยาก แล้วคนก็ไม่ค่อยเอามาใช้ศึกษา

ขอเล่าพิเศษอีกหน่อย อย่างพระไตรปิฎกที่บอกเมื่อกี้ ในเมืองไทยเราเพิ่งแปลครบชุด และพิมพ์ออกมาว่าเป็นฉบับ พ.ศ. ๒๕๐๐ แต่ที่จริง คณะสงฆ์ตั้งคณะแปลมานาน และไม่ได้เสร็จใน พ.ศ. ๒๕๐๐ แต่พอดีมาถึงตอนมีงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ก็เลยใช้โอกาสนี้เป็นจุดกำหนดที่จะพิมพ์ออกมา โดยเรียกว่าพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ แต่กว่าจะออกได้ก็หลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ หลายปี เราจึงมีพระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทยครบชุด คือในเมืองไทยเรา คนที่สนใจศึกษาพระไตรปิฎกมีน้อย แต่เราไปยุ่งกับพิธีกรรม และเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์กันมากมาย

ทีนี้ย้อนไปดูความเป็นมาของคัมภีร์บาลีในเมืองไทยเรา ก็มีประวัติที่เห็นได้ชัด ซึ่งเป็นประวัติของในหลวงรัชกาลที่ ๕ ด้วย เรื่องก็เลยไปเกี่ยวกับพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ ก็เลยเป็นเรื่องของประเทศชาติ แล้วก็ประวัติของชาติไทย

เรื่องบอกว่า มีการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นหนังสือเล่มครั้งแรกในรัชกาลที่ ๕ เริ่มแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ จนเสร็จแล้วฉลองใน พ.ศ. ๒๔๓๖ แต่ก็พิมพ์ได้แค่ ๓๙ เล่ม ขาดคัมภีร์สุดท้ายในพระอภิธรรม คือ ปฎิฐาน ซึ่งมีอยู่ ๖ เล่ม นั้นคือในรัชกาลที่ ๕ เป็นครั้งแรก แล้วเวลาล่วงมาอีกนาน กระทั่งถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงพิมพ์เพื่อจะอุทิศพระราชกุศลแต่ในหลวงรัชกาลที่ ๖ พิมพ์คราวนี้จึงครบสมบูรณ์ ๔๕ เล่ม โดยเริ่มพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๖๘

ส่วนอรรถกถามีการพิมพ์เริ่มแรกในรัชกาลที่ ๖ โดยที่ได้ทรงปรารภการสวรรคตของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี (สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี) และเริ่มการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๓ แม้จะพิมพ์ขึ้นมาได้ไม่

น้อย แต่ก็ไม่ครบ ยังขาดอีกมาก แล้วในยุคต่อมาหลังจากนั้นไม่ช้า เปลี่ยนแปลง การปกครองแล้ว ก็เจียบ คงเป็นเพราะเหตุหลายอย่าง ทั้งขาดผู้นำ ทั้งความต้องการ ก็ไม่ค่อยมี คนศึกษาน้อย ทั้งไม่มีการพิมพ์ต่อเพื่อเติมส่วนที่ยังขาด และเล่มเก่าที่ พิมพ์แล้วก็อยู่มาโดยไม่มีมีการพิมพ์ใหม่

กระทั่งอาตมาบวชเป็นเณรจนเป็นพระแล้ว ก็ต้องใช้หนังสือรุ่นที่เริ่มโครงการ ใน พ.ศ. ๒๔๖๓ นั้นแหละ ซึ่งผูกครบหมดแล้ว ถ้าไปซื้อจากร้านมหามกุฏราชวิทยาลัย อรรถกถาซึ่งอาจจะหนาเล่มหนึ่ง ๖๐๐-๗๐๐ หน้า ก็ราคาแค่เล่มละ ๖ บาท ถูกมาก คงจะเป็นราคาสมัยเดิม แต่เวลาเอามาเปิด ต้องระวังมาก เก่ามาก เปราะมาก อนุมัติ เดียวก็หักหรือขาดเลย หนึ่ง ก็กลัวแผ่นนั้นจะหักจะขาดจะป่น สอง ก็กลัวว่าแผ่นนั้น จะขาดจากเล่ม เพราะด้ายผูกหมดแล้ว แผ่นก็หลุดออกมา พอเปิดทีหนึ่ง เล่มเดียว อาจจะกลายเป็น ๒ เล่ม ๓ เล่ม หรือ ๔ เล่ม ใช้ลำบากยากเย็นนัก แสดงว่าตามปกติ ไม่มีคนใช้ ไม่มีคนศึกษา นี่คือสภาพการศึกษาพุทธศาสนาในเมืองไทย

เพราะฉะนั้น คนที่ศึกษาก็ต้องเห็นใจหลวงพ่อกุญชรทาสว่าท่านจะเรียนอย่างไร ท่านจะค้นอย่างไร แต่ท่านก็ยังอุตส่าห์ค้นมาสอนจนเป็นหนังสือให้เราอ่านกันได้ ขนาดนี้ นี่คือท่านต้องมีความเพียรพยายามอย่างยิ่ง ถ้าท่านไม่เห็นประโยชน์ ท่าน จะไปพยายามค้นและอ่านให้ลำบากทำไม แต่ถ้าเราไม่รู้สภาพที่เป็นมา ก็มองไม่เห็นภาพตรงนี้

อรรถกถาในเมืองไทยนี้ค้นยากเป็นพิเศษ ตอนนั้นพระไตรปิฎกและอรรถ กถาฉบับคอมพิวเตอร์ก็ไม่มี ยังอีกนาน จะค้นเพื่อดูเรื่องราวต่างๆ ในคัมภีร์ว่าเป็น อย่างไร ก็ค้นลำบาก ต้องมานั่งพลิกหนังสือเล่มเก่ากรอบนั้นด้วยความระมัดระวัง บางที่เราต้องการค้นคำหนึ่งที่คิดว่าอยู่ในเล่มนี้ แต่จำไม่ได้ว่าหน้าไหน ก็พลิกไป ตั้งแต่หน้าแรกยันหน้าสุดท้าย แต่ไม่เจอ ก็นึกว่ามันอาจผ่านตาแต่เราเผลอมองข้าม ไปโดยไม่เห็น เอาใหม่ พลิกทีละหน้าอีก รอบสอง บางทีคำเดียวค้นอยู่ ๗ วันก็ยังไม่พบ ก็ฝากไว้ก่อน นี่แหละคือการศึกษาค้นคว้าที่ยาก แล้วก็ไม่ค่อยมีใครสนใจศึกษา

จะมีการเล่าเรียนและพิมพ์ขึ้นมาก็เฉพาะอรรถกถาเล่มที่ทางคณะสงฆ์ได้ กำหนดให้เป็นหนังสือเรียนในหลักสูตรเปรียญเท่านั้น ซึ่งแน่นอนว่าต้องใช้ในห้อง เรียน และต้องใช้ในการสอบ จึงมีการพิมพ์ใหม่เรื่อยๆ ซึ่งก็เป็นเพียงบางเล่มเท่านั้น มีจำนวนไม่มาก และเล่มไหนที่ใช้เรียน ผู้เรียนก็แค่ให้แปลได้ โดยไม่ค่อยสนใจเนื้อหาสาระ สภาพความเสื่อมจนล้มหลังในการศึกษาพระพุทธศาสนาที่ว่านี้ ชาวพุทธ เมืองไทยเรานี้จะต้องยอมรับ

เป็นอันว่า หลังรัชกาลที่ ๖-๗ มา คัมภีร์บาลีไม่ได้พิมพ์เพิ่มเติมให้เต็ม และเล่ม เดิมก็ปล่อยจนผูกครบ หนังสือที่ผูกอย่างนั้นก็ยังอยู่ที่ร้านมหามกุฏฯ จนเลย พ.ศ. ๒๕๒๐ เจียบงันอยู่ราวครึ่งศตวรรษ จึงเริ่มมีการต้นตัวในการศึกษาค้นคว้าคัมภีร์กันขึ้นใหม่

แล้วถึงตอนที่ต้องการนี้ เราก็ต้องหันไปฟังพม่า เวลานี้ ในบรรดาประเทศที่นับถือ พุทธศาสนา พม่านี้เรียกได้ว่ามีคัมภีร์ภาษาบาลีครบที่สุด แล้วในเมืองไทยเราตอน หลังที่มาฟื้นฟูงานจัดพิมพ์คัมภีร์กันขึ้น อย่างของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือ ที่ไหนก็แล้วแต่ ก็ต้องฟังเขานำเอาของพม่ามาเป็นต้นแบบในการชำระสอบเทียบกัน ขณะที่ของไทยเรายังอยู่ในใบลานเป็นอักษรขอม

รวมแล้วตรงนี้ก็ได้รับความว่า ท่านพุทธทาสเป็นช้อยกเว้นรายหนึ่งของยุคสมัย ท่านใช้ประโยชน์จากคัมภีร์ทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถาอย่างมาก ทั้งที่ท่านอยู่ใน ยุคที่ในเมืองไทยเราขาดแคลนคัมภีร์ที่จะค้นคว้าศึกษา และที่มีอยู่บ้างก็ใช้ได้แสน ยาก

นี่ก็ถือโอกาสเล่าเรื่องเก่าให้ฟัง จะได้เห็นว่ สำหรับผู้ศึกษา มันเป็นเรื่อง ธรรมดาที่ว่า เมื่อเราต้องการรู้เข้าใจพระไตรปิฎก เราก็ต้องอาศัยอรรถกถา เพราะ เมื่อการประมวลพุทธพจน์ลงตัวเป็นพระไตรปิฎกแล้ว พระสงฆ์ทั่วทุกแห่งก็สวด สำนายไว้ศึกษาเก็บรักษาเหมือนกันหมด คำอธิบายอะไรก็เข้าไปไม่ได้ ทีนี้ คำ อธิบายและเรื่องราวประกอบต่างๆ ของพระเถระครูอาจารย์ทั้งหลายก็ได้รับการ ถ่ายทอดฟังเคียงมากับพระไตรปิฎกนั้น มีอะไรเสริมเพิ่มขยายก็รวบรวมไว้ๆ เรียก ว่าอรรถกถา จน พ.ศ. ๙๐๐ เศษ จึงลงตัวปิดรายการของอรรถกถา เพราะฉะนั้น อรรถกถาก็เก่าแก่ แต่มีช่วงเวลายาวนานมาก แล้วก็มาอยู่ระหว่างกลางซึ่งช่วยโยง เราให้ถึงพระไตรปิฎก

ทีนี้ อรรถกถาซึ่งใกล้ชิดพระพุทธเจ้าและพุทธกาลมากกว่าเรา อย่างน้อยใน แง่กาลเวลา เฉพาะอย่างยิ่งในด้านภาษา ท่านใกล้เรื่องยังรู้ดี มีคำไหนยากๆ ในพระ ไตรปิฎก ท่านก็บอกไว้ว่าคำนี้แปลว่าอย่างนี้ เหมือนกับเราเรียนภาษาอังกฤษ ดูดิก ชั่นนารีภาษาอังกฤษ ซึ่งให้ความหมายเป็นภาษาอังกฤษ คำที่ยากก็อธิบายด้วยคำที่ ง่ายกว่า เอาคำที่คุ้นชินเคยเห็นบ่อยกว่ามาแสดงไว้ บางทีศัพท์ตั้งจากพระไตรปิฎก คำเดียว อรรถกถาอาจจะเอาคำอื่นที่ง่ายกว่าหรือพบบ่อยกว่ามาช่วยบอกความ หมายตั้งหลายคำ ก็ช่วยเรามากมาย

ส่วนเรื่องราวประกอบอื่นๆ ก็เป็นเรื่องให้คติธรรมบ้าง เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในยุคของท่านนั้นๆ ที่เล่าไว้หรือเล่ากันมาบ้าง เป็นความเชื่อถือในถิ่นในยุคสมัยบ้าง เราก็ดูประกอบไป หรือใช้ปัญญาพิจารณาจับสาระหรือเลือกคัดกลั่นกรองเอา อย่างน้อยก็ได้ความรู้เกี่ยวกับภูมิประวัติศาสตร์ ฯลฯ ผู้ที่รู้จักใช้ประโยชน์จากอรรถ กถาก็จึงได้ประโยชน์มาก เป็นธรรมดา

ที่ได้พูดมาก็ให้เห็นว่ หลวงพ่อพุทธทาสท่านได้เอาอรรถกถามาอ้างมาใช้ ประโยชน์ อีกด้านหนึ่งท่านก็เตือนว่าอย่าไปหลงมงายเชื่อเรื่อยเปื่อยอย่างที่ท่าน พูดเมื่อกี้ว่า “อย่ามอมตัวให้กับอรรถกถาอย่างไม่ลืมหูลืมตา” ท่านใช้คำนี้ เราก็จะ

ได้มีท่าทีที่อาจจะเรียกว่าพอดี ไม่ใช้ว่าเลยเถิดไปสุดโต่ง ข้างหนึ่งอาจจะเชื่อม
งายว่าต้องเป็นอย่างนั้นไปหมดทั้งสิ้น หรืออีกข้างหนึ่งก็ปฏิเสธหรือถึงกับดูถูกไป
ตามเขาโดยตัวเองไม่ได้รู้ความจริง

ขอโอกาสอ่านอีกหน่อย ถ้าว่ายแบบกันเอง ท่านพุทธทาสยังพูดต่ออีกเยอะ
ท่านกล่าวว่า

ฉะนั้นเราจึงต้องมีธรรมะที่เหมาะสมแก่วัย ที่วัยนั้นๆ จะพอรับ
เอาได้ หรือเข้าใจได้ ข้อนี้ท่านเปรียบไว้ในอรรถกถาว่า “ชั้นป้อน
ข้าว ค่ำ ใ หญ่ๆ แ ก่ เ ต็ ก ช่ ง ป า ก ย ัง เล็ ก ๆ ... ”

ท่านผู้เป็นนักปราชญ์แห่งยุค เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ท่านก็ทรงแนะไว้อย่างนี้, แถมทรงแนะ
ให้กระทำการวิจารณ์เช่นนั้น แม้แก่ปกรณชั้นบาลีสंसิตด้วยซ้ำไป,
และข้าพเจ้า ก็ได้ทำตัวเป็นสานุศิษย์ที่เชื่อฟังอย่างดีของท่านตลอดมา

...

คำว่า “ปกรณชั้นบาลีสंसิต” ก็คือพระไตรปิฎก ที่ท่านว่ามานี้เป็นตัวอย่างของ
การรู้จักศึกษา หมายความว่า ประเพณีที่จะฟื้นฟูการศึกษาพระไตรปิฎกนั้นได้มีได้
ทำกันมาเรื่อยๆ หรือเป็นคราวๆ อย่างสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิ
รญาณวโรรส ก็ทรงนิพนธ์เตือนไว้มาก

ในการศึกษางานของครูบาอาจารย์รุ่นเก่าๆ นั้น ท่าทีสำคัญอย่างหนึ่งคือ ควร
ระลึกว่า ท่านมาก่อนเรา ท่านอยู่ในภาวะที่อุปกรณเป็นต้นๆไม่บริบูรณ์อย่างเรา เรียก
ง่ายๆ ว่า เสียเปรียบเรา ท่านยังทำได้ถึงขนาดนี้ เราก็ต้องเห็นคุณค่าของท่าน อย่า
มัวไปว่าท่านว่าบกพร่องอย่างไร เรามาดูว่าท่านทำมาได้อย่างไรแล้ว เรามีโอกาส
มากกว่า และบางทีโดยไม่รู้ตัว เราเริ่มต้นบนฐานของท่าน ท่านต้องเริ่มมาจากแทบ
ไม่มีอะไร หรือมีน้อยจริงๆ แล้วท่านทำมาให้เราแค่นี้ คนเก่าทำไว้ได้เท่าใด ก็กลาย
เป็นฐานให้แก่เราเท่านั้น เราเอาหรือได้จากท่านที่เตรียมไว้ให้พร้อมหรือไว้บ้างแล้ว
เราก็ต่อขยายออกไปให้บริบูรณ์ขึ้นได้อีก อันนี้ก็เป็นการอยู่ในสายของการศึกษาที่จะ
เสริมต่อเพิ่มพูนขยายก้าวหน้าไป

บางส่วนก็แน่นอนเป็นธรรมดาว่า ท่านก็อาจจะไม่ทันเห็น หรือตกหล่นขาด
พร่องเฟลอปลาดไปบ้าง ก็น่าจะให้อภัย อย่าไปมัวถือสาตั้งหน้าตาว่า เราศึกษาก็ได้
รู้เข้าใจ แล้วจัดปรับแก้ไขให้ยังบริบูรณ์สมบูรณ์ และเก็บหลักฐานทั้งหมดไว้ให้คน
รุ่นหลังเพื่อเขาจะได้มีโอกาสพิจารณาโดยเราก็จะไม่กลายเป็นผู้ผูกขาดทางปัญญา

ในแง่หนึ่งก็เหมือนกับว่า เมื่อปลูกสร้างอะไรอย่างหนึ่ง คนก่อนๆ ทำขึ้นมาแต่
ไหน คนใหม่ก็ต่อขึ้นไปจากนั้น มีอะไรขาดพร่องก็ปรับแก้ไป มีกรณีน้อยนักที่จะ
ต้องรื้อเก่าทิ้งและเริ่มใหม่ทั้งหมด เมื่อเป็นกรณีทั่วไป ท่าทีที่ถูกต้อง ก็ไม่ใช่ทั้งไป

มัวทุบทำลายของเก่า และไม่ใช้มัวเกะตืดยึดคาที่อยู่แค่นั้นโดยไม่ยอมคืบหน้าต่อไป เรารำลึกในแง่ดี เมื่อจะรักษาทำที่ที่ถูกต้อง ก็มองมันที่เจตนา ว่าที่แท้ก็จะทำเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนนั่นเอง โดยมุ่งหาความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม คือ มุ่งสู่ธรรมและเพื่อธรรม นี่ก็เป็นการสืบสาย และสืบสาน

ขอยกเรื่องที่ท่านพุทธทาสอ้างอรรถกถามาให้ดูอีกหน่อย ขอให้สังเกต ประเภทของเรื่องราวและคำอธิบายที่ท่านนำมาใช้ประโยชน์ คราวนี้มาในหนังสือ พุทธจริยา หน้า ๓๙๗ ดังนี้

เรื่องที่ ๔ เด็กตั้งตามประสาเด็ก ต่อไปนี้ เป็นเรื่องในอรรถกถา ซึ่งอธิบายพระบาลี ในทนต์ทวักคธรรมบท มีเรื่องพระพุทธเจ้าไป บินทบาทตามเคย ผ่านไปที่ถนนในเมืองสาวัตถี เห็นเด็กเล็กๆ กลุ่มหนึ่ง รุมกันตั้ง พระพุทธเจ้าตรัสว่าอย่างไร. ... พระพุทธเจ้าท่านตรัสเป็น ข้อความ ๒ ชนิด: ข้อที่ ๑ ว่า ตัวเองก็หวังจะได้ความสุข แล้วก็ไปเบียด เบียนผู้อื่นด้วยเครื่องเบียดเบียน อย่างนี้เสร็จแล้วไม่มีทางที่จะได้ความสุข. ข้อที่ ๒ ว่า ผู้ใด ตนเองก็หวังที่จะได้ความสุข แล้วไม่เบียดเบียนใครด้วย เครื่องเบียดเบียน ผู้หนึ่งครั้นละ, หลังจากนั้นแล้ว จะได้ความสุข, ทำให้เด็ก ๆ น ห ย ุ ด ต ัง ู... .

นี่เป็นเรื่องที่มาในอรรถกถาธรรมบท เรามักเรียกกันว่านิทานธรรมบท ท่านยกเอาพุทธพจน์มาตั้งแล้วก็อธิบาย คำอธิบายนั้นแหละเรียกว่าอรรถกถา เรื่องราวนี้มา ในอรรถกถา คือ ในพระไตรปิฎกมีแต่คำถาพุทธพจน์สั้นๆ เป็นตัวสุภาษิต แล้วอรรถ กถาก็อธิบายให้เราเข้าใจ พระพุทธเจ้าปรารภเรื่องราวเหตุการณ์อะไรจึงตรัสคำถา สั้นๆ นั้น เรื่องราวเป็นมาเป็นไปอย่างไร และลงเอยในรูปไหน อรรถกถาจะเล่าทั้งหมดนี้ไว้ เราก็ได้ประโยชน์จากอรรถกถาอย่างนี้

อีกแง่หนึ่ง เหมือนอย่างที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เคยประทานคำแนะนำไว้ว่า กินมังคุดอย่ากินทั้งเปลือก ต้องเอาเปลือกออกกิน แต่เนื้อ ขอให้คิดถึงเรื่องในวรรณคดี บางทีเขาจะเขียนอะไรต่างๆ ให้น่าสนใจ ให้จูงใจ ก็พรรณนาให้ไพเราะหรือให้ตื่นเต้นน่าค้นหาแต่ว่าเกินความจริง เราก็ไม่ต้องไป คิดซ่องอยู่กับพวกข้อความถ้อยคำ หรือเรื่องราวที่เขาเอามาชักจูงคน โดยทั่วไป ส่วนที่ทำให้จับจิตสนใจมักเป็นเรื่องที่ตอบสนองความนิยมของยุคสมัย อย่างเรื่อง ฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ โดยเฉพาะเด็กๆ และเหล่าชาวบ้าน ถ้าท่านไม่เล่าเรื่องฤทธิ์

"เหมือนจะบริโภคผลไม้ไม่มีเปลือกหนา ต่างว่ามังคุดหรือเงาะ ขบเข้าทั้งเปลือกก็ผาด, และจะถือเสียว่าเป็นของไม่ควรบริโภคหรือ? เข้าใจเช่นนั้นไม่ถูก, ควรปอกเปลือกปล่อนเอาแต่เนื้อใน ก็จะบริโภคคลืนลงคอ, อีกฝ่ายหนึ่ง ถ้าเชื่องมงายไปตามหนังสือ "ไม่ใช้วิจารณ์ญาณ ก็ไม่ใช้หนักตำนาน เป็นผู้ไม่รู้เท่าหนังสือไป." (พุทธประวัติ เล่ม ๑, ร.พ.มหา มกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๑๙, หน้า ค)

ปาฏิหาริย์ คนสนใจก็น้อย แล้วก็คงไม่ชวนให้อามาเขียนเป็นภาพฝาผนังเป็นต้น ท่านก็เอาฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์มาแล้วเป็นเครื่องจูงใจสนใจมาอ่าน แต่สิ่งที่ตั้งใจนำเสนอที่แท้ก็คือสาระทางธรรม

ในยุคนี้ก็เหมือนกัน คนเขียนการ์ตูนธรรมะหรือการ์ตูนอะไรๆ ให้เด็ก ก็อาจจะมีการ์ตูนที่ใช้เทคโนโลยีล้ำเลิศเลยยุค เช่นออกไปรบกันนอกโลก ซึ่งไม่เป็นความจริง ก็คือฤทธิ์ปาฏิหาริย์นั่นแหละ เป็นส่วนจูงใจความสนใจ แต่สาระที่ต้องการนำเสนอก็คือหลักธรรม เป็นเรื่องที่เราต้องวางท่าทำให้ถูกต้อง

ขอให้ดูเรื่องของท่านพุทธทาสนำมาเล่าอีก

เรื่องที่ ๕ เด็ก ๆ ใส่บาตรพระมหากัสสป เรื่องที่ ๕ นี้ก็เป็นเรื่องในอรรถกถาเหมือนกัน...

นี่แสดงว่าท่านพุทธทาสคุ้นกับอรรถกถามาก และท่านก็พอใจนำอรรถกถามาใช้ประโยชน์เยอะแยะ ท่านไม่ได้อ้างอิงหรือดูถูกอรรถกถา แต่บางที่ถึงจุดที่ท่านเกรงว่าคนจะไปหลงมกมาย ท่านก็ตีหนักเหมือนกัน ตรงนี้อาจจะเป็นเรื่องของวิธีการ บางท่านใช้วิธีนุ่มนวล บางท่านใช้วิธีแรง ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละท่าน บางท่านต้องการกระตุกก็ว่ากันหนักๆ ไม่ต้องไปถึงสักหนัก เอาเป็นว่ามองไปที่เจตนามุ่งประโยชน์สุขของชาวประชา และวางท่าทำให้ถูกต้อง

อีกตัวอย่างหนึ่ง ในเรื่องเถรวาท-มหายาน เราไปอ่านงานบางเล่ม ท่านพูดไว้แบบนี้ เราก็อาจมองว่าท่านมีท่าที่แบบนี้ แล้วเราก็อาจจะจับยึดเป็นภาพของท่านในแง่ที่เราตีความและมองท่านในคราวนั้น แล้วถ้าเราไปอ่านหนังสือของท่านซึ่งพูดเรื่องเดียวกันในที่อื่น ท่านก็อาจจะพูดอีกแบบหนึ่ง ในลักษณะที่เข้ากับบริบทอันนั้น ซึ่งมีจุดมุ่งหมายอีกอย่างหนึ่ง ถ้าเรามองไม่ทั่วรอบ ก็อาจจะเข้าใจ

ขอยกตัวอย่างจากหนังสือสองเล่ม ส่วนที่พูดถึงเรื่องเถรวาท-มหายาน ในหนังสืออิทัปปัจจยตา หน้า ๒๓๘ ท่านเทศน์ไว้ว่า

การเรียกว่าเถรวาทหรือเรียกว่ามหายานนั้น มันแสดงข้อขัดแย้งกันอยู่ในตัวแล้ว. เมื่อมีข้อขัดแย้งแล้ว ก็เรียกว่าไว้ใจไม่ได้. มันต้องเป็นพุทธศาสนาที่ไม่เป็น เถรวาท ไม่เป็นมหายาน คือเป็นพุทธศาสนาเดิมแท้แน่นอน... .

นี่ฟังไว้ ตรงนี้ไม่เอาละนะ ทั้งเถรวาทและมหายาน แล้วยังมีข้อความอื่นที่ดีเรื่องคำว่าเถรวาทอะไรนั่นด้วย

ที่นี้ไปดูอีกเล่มหนึ่งชื่อ ตูลาการิทธิธรรม หน้า ๒๔๘ ท่านเทศน์ไว้ไว้อย่างนี้

การที่จะถือให้เป็นแบบอย่างแต่อย่างเดียวนั้น ไม่เป็นวิสัยที่จะทำได้ เช่นลัทธิพุทธศาสนาที่เรียกตัวเองว่า เถรวาท หรือที่คนอื่นเรียกว่า หินยาน คือพุทธศาสนาอย่างไทย อย่างลังกา อย่างพม่า เหล่านี้ ตั้งอยู่

ในฐานะที่ต่างกันเป็นอันมาก จากอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเรียกตัวเองว่า
มหายาน. สถาบันซึ่งยึดถือกันมั่นคงของฝ่ายเถรวาทนั่นก็คือ การที่
ไม่ยอมแก้ไขเปลี่ยนแปลงสิ่งใดๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้แล้ว. ข้อนี้
ตรงกันข้ามจากฝ่ายมหายาน ที่นิยมแก้ไขเปลี่ยนแปลงทันทีที่รู้สึกว่าจะ
ควรจะปรับให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม. โดยเหตุนี้เอง พุทธศาสนาอย่างเถรวาท
จึงยังมีอะไรๆ คล้ายกับที่เป็นอยู่ในสมัยครั้งพุทธกาล เป็นอย่าง
มาก, แม้ที่สุดแต่การกินอยู่ นุ่งห่ม และการทำกิจประจำวัน ก็ยัง
เหมือนกับเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว. ส่วนฝ่ายมหายานนั้น มีการปรับ
ปรุงกันใหม่ทุกอย่างทุกประการ แม้กระทั่งตัวหลักลัทธิ ดังนี้ เป็นต้น ...
หวังว่าท่านที่จะออกไปเป็นตุลาการ คงจะได้เผชิญปัญหาเหล่านี้ข้าง
หน้า ขอได้เคารพต่อสถาบันของพุทธศาสนาอย่างเถรวาทให้เหมาะ
สมแก่กรณีด้วย. ส่วนที่เกี่ยวกับฝ่ายมหายานนั้น เชื่อว่าคงจะเป็นการ
สะดวกสบายกว่า ในการที่จะปฏิบัติหน้าที่อะไรๆ ไปตามความเห็นสมควรแก่
การแก้ไขเปลี่ยนแปลง

เมื่อที่ท่านบอกว่าต้องเป็นอย่างเดียว เป็นแต่ของเดิมแท้ ๆ ไม่เป็นเถรวาท
มหายาน แต่คราวนี้ท่านบอกว่าเข้าไปไม่ได้ที่จะให้เป็นอย่างเดียว ถ้าคนอ่านไปฟัง
โทษ ก็จะว่าทำไมท่านพูดไม่สม่ำเสมอ แต่ถ้าเข้าใจเจตนาของท่านว่าเป็นอย่างไร
ท่านพูดในสถานการณ์ไหน มุ่งสาระหรือประโยชน์ใด ข้อความแวดล้อมเป็นอย่างไร
อันหนึ่งมุ่งสาระตรงไปที่ธรรม อีกอันหนึ่งพูดถึงการปฏิบัติดำเนินการในสังคมที่ผู้
คนสื่อสารปฏิสัมพันธ์กัน จะว่า อันหนึ่งมุ่งปรมาตถ์ อีกอันหนึ่งว่าตามสมมติ ก็ได้ จะ
อย่างไรก็ตาม ถ้าเข้าใจแยกแยะ ก็จะได้ประโยชน์ และไม่เอียงดิ่งไปดั่งมา

เฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าฟัง-อ่านท่านตรงนี้ ที่ว่า

สถาบันซึ่งยึดถือกันมั่นคงของฝ่ายเถรวาทนั่นก็คือ การที่ไม่
ยอมแก้ไขเปลี่ยนแปลงสิ่งใดๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้แล้ว. ข้อนี้ตรง
กันข้ามจากฝ่ายมหายาน ที่นิยมแก้ไขเปลี่ยนแปลงทันทีที่รู้สึกว่าจะ
ควรจะปรับให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม. โดยเหตุนี้เอง พุทธศาสนาอย่างเถรวาท
จึงยังมีอะไรๆ คล้ายกับที่เป็นอยู่ในสมัยครั้งพุทธกาล เป็นอย่างมาก,
แม้ที่สุดแต่การกินอยู่ นุ่งห่ม และการทำกิจประจำวัน ก็ยังเหมือนกับ
เมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว. ส่วนฝ่ายมหายานนั้น มีการปรับปรุงกันใหม่
ทุกอย่างทุกประการ แม้กระทั่งตัวหลักลัทธิ ดังนี้ เป็นต้น...

นี่ถ้ามาอ่านตรงนี้ ก็อาจมองไปอีกอย่างหนึ่ง ในแง่ว่า ถ้าจะเอาพุทธศาสนาที่
ใกล้เคียงของพุทธกาล ก็ต้องเอาเถรวาท ถ้าไปเอาของมหายาน ก็เปลี่ยนแปลงไป
แล้วแม้แต่ตัวหลักลัทธิ

ที่นี้เมื่อท่านบรรยายต่อไป ท้ายเรื่องก็พบบริบท แล้วเราก็จะเห็นสถานการณ์ และจุดหมายของเรื่อง ดังนี้

หวังว่าท่านที่จะออกไปเป็นตุลาการ คงจะได้เผชิญปัญหาเหล่านี้ ข้างหน้า ขอได้เคารพต่อสถาบันของพุทธศาสนาอย่างเถรวาทให้เหมาะสมแก่กรณีด้วย. ส่วนที่เกี่ยวกับฝ่ายมหายานนั้น เชื่อว่าคงจะเป็นการสะดวกสบายกว่า ในการที่จะปฏิบัติหน้าที่อะไรๆไปตามที่เห็นสมควรแก่การแก้ไขเปลี่ยนแปลง

อันนี้เป็นท่าทีในเชิงปฏิบัติการทางสังคมของบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ตุลาการพึงตระหนักว่า ถ้าการพิจารณาคดีไปเกี่ยวข้องกับหลักวินัยของเถรวาท ก็ต้องเข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้องตามความมุ่งหมาย แต่ถ้าไปเจอมหายาน ก็อีกแบบหนึ่ง อย่างที่ท่านบอกว่าอาจจะสะดวกสบายกว่า เป็นต้น

อีกอย่างหนึ่ง เราอาจตีความได้ว่า ในระดับศีล เถรวาทจะเอาจริงเอาจัง แม้ถึงตัวท่านพุทธ-ทาสเอง เพราะท่านเป็นพระภิกษุเถรวาท ซึ่งถือวินัย ถือศีลแบบเถรวาท ท่านก็เคร่งครัดเอาจริงเอาจัง ไม่ยอมให้ผิดเพี้ยน แต่ในระดับปัญญา ท่านก็พยายามหาความจริงโดยไม่ยึดติด

นี่เราก็มองไปโดยสรุปเอาเองนะ อย่างที่บอกว่าอาตมาตั้งข้อสังเกต ก็อย่าไปเชื่ออาตมา ลองตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าในระดับศีล ก็ต้องให้ถูกต้องเคร่งครัด แล้วถ้าในระดับปัญญา ก็เปิดกว้างให้วิเคราะห์อย่างเต็มที่ อันนี้เป็นเพียงข้อสังเกตเพื่อให้เรา ได้มาศึกษากัน แต่อย่างน้อยก็จะมีท่าทีที่พอดีหรือใกล้เคียงความพอดีมากขึ้น โดยมีสติที่จะรั้งตัวไม่ให้เอียงดิ่งหรือไปสุดโต่ง

เอาตัวอย่างในด้านหลักธรรมโดยตรงสักเรื่องหนึ่ง เป็นที่รู้กันดีว่า ท่านพุทธทาสสอนมากมายในเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น และให้ปล่อยวาง ท่านเน้นท่านย้ำเรื่องนี้อยู่เสมอ แต่ผู้ฟัง ผู้ปฏิบัติ ตลอดจนผู้วิจารณ์ ก็ต้องทำความเข้าใจคำสอนของท่านให้รอบคอบ ไม่ใช่ว่า พอทราบที่ท่านเน้นหรือกำชับไม่ให้ยึดมั่นถือมั่น แล้วไม่ทันดูท่านให้ทั่วตลอด ก็ถึงความเห็นของตัวเองหรือจับยึดเอาเลย กลายเป็นสุดทางไปสองฝ่าย พวกหนึ่งก็ว่าฉันเป็นนักปฏิบัติจริง ไม่ยึดมั่นอะไรทั้งนั้น ส่วนอีกพวกหนึ่ง ก็ว่าท่านพุทธทาสสอนแบบนี้ ทำให้คนไม่ปฏิบัติการต่างๆ อย่างจับมั่นจริงจัง ซึ่งกลายเป็นอันตรายเสียหายทั้งคู่

เพื่อรวบรัด ขอยกคำสอนของท่านที่ถือได้ว่าอธิบายเรื่องนี้ชัดเจนๆ สักหน่อย มาให้พิจารณา สักแห่งหนึ่ง มาใน อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม ๑ หน้า ๓๑๙ ว่า

...ก็อาจจะเข้าใจในข้อที่ว่า บุญกุศล ก็เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลง, ...
ดังนี้ เป็นต้น. ความยึดมั่นถือมั่นในบุญกุศล จนถึงกับมัวเมาในบุญนั้น ก็ย่อมไม่เกิดขึ้น; แม้นี้ก็เรียกว่า ธรรมจักษุ ด้วยเหมือนกัน, คือเป็น

ก็มองท่านออกในแง่หนึ่ง และถ้าเรามีเจตนาที่สอดคล้องกับแนวทางนี้ด้วย ก็เป็นเรื่องที่น่าอนุโมทนา อย่างน้อยตัวเราเองก็เข้าทางแล้ว

ถ้าท่านพุทธทาสมีเจตนาอย่างนั้นซึ่งถือว่าเป็นกุศล เราก็ต้องทำเจตนาของเราให้เป็นกุศลอย่างนั้นด้วย ในการมาพูดเรื่องของท่านพุทธทาสกัน อย่างน้อยขอให้เรามีเจตนาที่เป็นกุศล ใตยมุ่งศึกษางานของท่าน เพื่อเอามาใช้ เอามาสอน เอามาเผยแพร่เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน เพื่อทำให้โลกอยู่ร่มเย็นเป็นสุข ถ้าทำได้ อย่างนี้ ก็คิดว่าเป็นส่วนที่ เราจะได้สนองงานรับใช้ท่านพุทธทาส

ในขณะที่ท่านพุทธทาสสนองงานรับใช้พระพุทธเจ้า เราก็มาศึกษางานของท่านพุทธทาส และมาจัดงานร้อยปีท่านพุทธทาส เป็นการจำกัดขอบเขตลงมาในชั้นสนองงานรับใช้ท่านพุทธทาส เมื่อทำอย่างนี้ ก็กลายเป็นว่าเราได้รับใช้ทั้งสองระดับ เพราะว่าท่านพุทธทาสสนองงานรับใช้พระพุทธเจ้าอยู่แล้ว เมื่อเราสนองงานรับใช้ท่านพุทธทาส ก็กลายเป็นว่าเราได้สนองงานรับใช้พระพุทธเจ้าไปด้วยในตัว

เรื่องเป็นอย่างนี้ คือ เราไม่มีกำลังของเราเองพอที่จะสนองงานรับใช้พระพุทธเจ้าได้ทันทีโดยตรง เพราะบางที่เราเข้าไปไม่ค่อยถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า เราก็มาอาศัยท่านพุทธทาสเป็นหนทางให้ ใตยที่ท่านช่วยนำเสนอคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เข้าใจง่าย เราก็มาอาศัยท่านพุทธทาสในการที่จะเข้าไปสู่คำสอนของพระพุทธเจ้านั้น แล้วเราก็สนองงานรับใช้ท่านพุทธทาส ใตยสอดคล้องหรือช่วยหนุนการที่ท่านสนองงานรับใช้พระพุทธเจ้า

ต้องยอมรับว่า เมืองไทยได้ห่างเหินจากการศึกษาพระพุทธศาสนามานานมาก ท่านพุทธทาสเป็นผู้บุกเบิกใหญ่ท่านหนึ่งที่สำคัญในยุคปัจจุบัน ซึ่งมุ่งจะทำให้การศึกษาพระพุทธศาสนาเข้าสู่สาระอย่างเป็นจริงเป็นจัง

อย่างในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์เสด็จประพาสในท้องถิ่นต่างๆ ได้ทอดพระเนตรสภาพความเป็นไปหลายอย่างที่ไม่น่าพึงพอใจ ก็ทรงเป็นห่วงพระราชาราชฎี และพระพุทธศาสนา ครั้นหนึ่งเสด็จในหัวเมือง แล้วได้มีพระราชหัตถเลขาไปยังสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสซึ่งเป็นประมุขฝ่ายสงฆ์ตอนนั้น ทรงปรารภว่าพระเทศน์สอนชาวบ้านมีแต่เรื่องนิทาน หาข้อปฏิบัติยาก ไม่น่าเลื่อมใส “เห็นว่าการศาสนาในหัวเมืองอยู่ข้างจะเหลวไหลเลื่อมทรามมาก เพราะไม่มีหนังสือแสดงข้อปฏิบัติที่จริงแท้สำหรับเล่าเรียน มีแต่หนังสือที่เหลวๆ ใหลๆ ฤาหนังสือที่ลึกลับไป...” ทรงพระราชประสงค์ให้มีหนังสือเทศน์ที่เข้าใจง่ายๆ ส่งออกไปให้พระสงฆ์ตามหัวเมืองเทศนาสั่งสอนประชาชน

ประมวลพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส: พระราชหัตถเลขา-ลายพระหัตถ์ (มหามกุฏ-ราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๑๔, หน้า ๕๔)

เวลาผ่านไปครั้งก่อนศตวรรษ สภาพเสื่อมทรามนั้นก็ดูว่าแทบจะไม่มีอะไรดีขึ้น ในสมัยที่อาตมาบวชเถรใหม่ๆ ในชนบททั่วไปก็นิยมมีเทศน์กันในเรื่องที่ไม่มุ่งเนื้อหาสาระหรือหลักธรรมนอกจากจำพวกนทานแล้ว ก็มุ่งที่ความตลกโปกฮา แล้วก็เรื่องพรรณนาอันสงส์ มีร้านค้าใหญ่แห่งหนึ่งพิมพ์ใบลานเทศนาเรื่องอันสงส์ต่างๆ ออกมามากมาย เช่น อันสงส์สร้างระฆัง อันสงส์สร้างหอรฆัง อันสงส์สร้างกำแพงวัด อันสงส์สร้างเวจกุฎี ฯลฯ อันสงส์สร้างอะไรๆ เต็มไปหมด สร้างนั้นสร้างนี่แล้วก็ไปเกิดเป็นเทวดา มีนางฟ้าเท่านั้นเท่านั้นเป็นบริวาร เกิดมาเป็นคน ก็จะร่ำรวย มียศศักดิ์ใหญ่โตอย่างนั้นๆ มีแต่ท่านองนี่

พระราชหัตถเลขาซึ่งทรงห่วงใยการพระศาสนาในหัวเมืองนั้น (พ.ศ.๒๔๒๙) ทรงให้ดำเนินการแก้ไขเริ่มด้วยพิมพ์หนังสือเทศน์ที่เข้าใจง่ายๆ เช่น ทานกถา ศีลกถา สัมปทา ๔ สังคาลวาทสูตร เป็นต้น จะตีพิมพ์ออกมาปีละ ๑๒ กัณฑ์ ครบ ๘ ปีเป็น ๙๖ กัณฑ์ ส่งออกไปตามหัวเมือง ในปีแรก ให้พระสงฆ์ทุกวัดเทศน์สอนชาวบ้านทุกวันพระ กลางเดือน จนเมื่อครบ ๙๖ กัณฑ์ ก็ให้เทศน์วันพระเข้าบ้ายเดือนละ ๔ ครั้ง ทั้งในวัดและตามบ้าน แล้วอีกด้านหนึ่ง ต่อมาอีก ๑๔ ปี ก็เกิดมีหนังสือนวโกวาท สำหรับพระบวชใหม่จะได้เล่าเรียน อันนี้แสดงให้เห็นว่า ทั้งในหลวง ร.๔ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้เริ่มเร่งรัดการฟื้นฟูการศึกษาพระพุทธศาสนา

แต่ความนิยมในด้านศาสนาของคนไทยนี้ฟื้นได้ยาก เพราะเมืองไทยห่างเหินจากการศึกษาพุทธศาสนามานาน ปล่อยปละละเลยเรื่อยมา ตกอยู่ในความประมาท พุบมานาน ถึงในหลวงจะทรงเร่ง แต่พอฟื้นขึ้นมาได้หน่อย ส่วนใหญ่ก็ยังไม่ไปไหน

กระทั่งมาถึงสมัยของท่านพุทธทาส การฟื้นฟูก็ยังไม่ไปถึงไหน การฟื้นนั้นอาจจะฟูไปแล้วด้วยซ้ำ ท่านพุทธทาสได้เห็นสภาพที่น่าเป็นห่วงอย่างนี้ ไม่เฉพาะในชนบทเท่านั้น แม้แต่ในกรุง ถึงจะมีการเล่าเรียน ก็อยู่แค่รูปแบบ ไม่พ้นจากความเสื่อมโทรมในด้านสาระ

ในที่สุด ท่านพุทธทาสก็ถึงกับออกจากกรุงเทพฯ ไปอยู่ส่วนภูมิภาคฯ ไปพึ่งตัวเอง ในการที่จะศึกษาค้นคว้าหาสาระอย่างเอาจริงเอาจัง นอกจากลงลึกแล้ว ก็ขยายกว้างขวางออกไปรู้ฝ่ายมหายาน รู้ทุกศาสนา ตลอดจนรู้ให้ทันความคิดของโลก ตะวันตกด้วย เสริมขยายแนวคิดออกไป และท่านก็ดำเนินชีวิตสอดคล้องกับแนวคิดของท่าน แล้วท่านเองก็ได้กลายเป็นศูนย์กลางใหญ่แห่งหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสอน การปลุก การกระตุ้นของท่าน ช่วยทำให้คนไม่น้อย ตื่นตัวขึ้นมา และก้าวเข้าสู่วิถีแห่งปัญญา โดยเฉพาะทำให้คนในระดับที่เรียกว่า ปัญญาชนสนใจและรู้จักพระพุทธศาสนา อย่างน้อยในแนวคิดหนึ่ง

บางทีก็มีการมองว่าท่านพุทธทาสเด่นด้านปัญญา แล้วก็อาจจะไปเทียบกับที่โน่นที่นี้ ว่าที่โน่นเด่นด้านศีล ที่นั่นเด่นด้านสมาธิ เราจะต้องรู้เข้าใจว่าอันนั้นเป็น

เรื่องของอาการหรือความเป็นไปภายนอกที่ปรากฏแก่ผู้มอง อาจจะเรียกว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม แต่ในแง่หลักที่แท้แล้ว เราจะต้องตระหนักว่า การปฏิบัติที่สำเร็จผลจริงจะแยกไปเด่นด้านโน้นด้านนี้กระจัดกระจายออกไปไม่ได้ เพราะการปฏิบัติสู่จุดหมายนั้น เป็นกระบวนการในระบบของเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กัน (ใครจะใช้ศัพท์ว่าเป็นเรื่องขององค์รวม ก็ได้)

หลักชัดอยู่แล้วว่า ตัวตัดสินให้สำเร็จจุดหมายคือปัญญา แต่ปัญญาจะเจริญหรือพัฒนาขึ้นมากก็ต้องอาศัยศีลและสมาธิ ดังนั้น ในการก้าวสู่จุดหมาย เราจึงถามว่า ได้เจริญหรือพัฒนาศีลและสมาธิขึ้นมาเพียงพอที่จะเป็นฐานให้แก่การเจริญปัญญาหรือไม่ เรื่องของศีลและสมาธิอยู่ตรงนี้ ถ้าไม่ใช่เรื่องของการที่จะมาเป็นฐานให้แก่ปัญญาแล้ว ศีลหรือสมาธิที่เด่นที่มาก ก็เป็นเรื่องของส่วนผนวก ส่วนเพิ่มพิเศษ ส่วนแถม หรือไม่ก็เป็นส่วนเกิน ส่วนประดับประดา หรือไม่ก็เป็นส่วนที่เขว เพื่อ หรืออิดงายไป

ในด้านปรากฏการณ์ทางสังคม การที่มองเห็นว่าท่านพุทธทาสเด่นด้านปัญญาอะไรนั้น ก็คงเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับสภาพของยุคสมัยอย่างที่ว่าแล้ว คือ ภาวะที่สังคมไทยมีการศึกษาพุทธศาสนาที่เสื่อมทรุดทรามวิตรมอย่างมากนี้ เป็นทั้งจุดกระทบต่อตัวท่านพุทธทาส และเป็นจุดพุ่งของท่านในการแก้ไข ด้วยการชี้ปลุกและกระตุ้นเป็นต้น อย่างที่ว่ามาแล้ว

การที่เราจะเข้าใจเข้าถึงชีวิตและแนวคิดของท่านพุทธทาสได้นั้น คงไม่ใช่แค่ได้อ่านหนังสือบางเล่มบางส่วนของท่าน แต่ต้องได้รู้เห็นสภาพแวดล้อม บรรยากาศความเป็นไปรอบด้าน ภูมิหลัง และความเป็นอยู่ของท่านด้วย โดยเฉพาะที่ต้องเน้น เพราะเป็นตัวสะท้อนโดยตรง ในชั้นเป็นเหตุปรารถนาของท่านในการที่จะก้าวสู่วิถีชีวิตของพุทธทาส ก็คือสภาวะการณ์ของพระพุทธรศาสนา เจาะอย่างยิ่งการศึกษาพระพุทธรศาสนา ท่ามกลางสภาพของยุคสมัย เริ่มแต่ความคิดของท่านต่อภาวะการณ์เหล่านั้น อันซึ่งบังถึงเจตนาและโยงไปสู่แนวคิดของท่าน แล้วองค์ประกอบเหล่านั้นก็น่าจะช่วยให้เรามองสิ่งที่ต้องการได้ตรงและชัดขึ้น อย่างน้อยก็ควรจะได้คำนึงถึงด้วย

การออกจากกรุงสู่ส่วนภูมิภาคของท่านพุทธทาสนั้น เป็นจุดหักเหที่คงถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้น(วิถี)ชีวิตของพุทธทาส และการก่อตัวแห่งแนวคิดของพุทธทาสขึ้นมา

ก็เลยเอาเรื่องนี้มาพูดให้เห็นว่า ที่แท้แล้วเราต้องมาช่วยกันมองให้กว้างขวาง ถ้วนทั่ว อย่าด่วนผลิผลามสรุปอะไรง่าย ๆ หลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้อย่างนี้ก็มียอยู่แล้ว โดยเฉพาะเรื่องบุคคลที่ทรงสอนว่า อย่าไปตัดสินหรือวินิจฉัยใครง่าย ๆ ว่าเขาเป็นอย่างไร

แม้แต่ในงานวิจัยทางวิชาการ เรามักเห็นการใช้วิธีการแบบนี้ คือ ในใจมีภาพที่ตนยึดถือตั้งไว้ก่อนแล้ว เมื่อต้องการจะหนุนความคิดของตัว ก็ไปหาเอาข้อความที่

เข้ากับความต้องการ แล้วก็ยกมาอ้าง แต่ข้อความอื่นที่ไม่เข้ากับตัว ก็มองข้ามไปเสีย
เดี๋ยวนี้ในวงวิชาการเองก็จืดจางเป็นห่วง บางทีก็รับว่าต้องให้จบๆ ก็เลยไม่มุ่งที่
ความจริงแท้และความถูกต้องเป็นจุดหมาย ไม่พุ่งเป้าไปที่ตัวประโยชน์แท้ที่เป็นการ
สร้างสรรค์ชีวิตและสังคม แต่มุ่งเอาที่ความสำเร็จของตนเอง แต่นั่นเป็นปัญหาใน
ระบบ ซึ่งคงไม่เกี่ยวกับกรณีของเรา สำหรับในที่นี้ ก็คงเน้นที่ความเปิดกว้างอย่างทั่ว
รอบ

เป็นอันว่า สำหรับหลวงพ่อบุญทาสนี้ ถ้าเรายอมรับเริ่มที่เจตนาว่า ชีวิตของ
ท่านมุ่งสนองงานของพระพุทธเจ้า ดังที่ท่านเรียกชื่อของท่านเองตลอดมาว่าพุทธ
ทาสภิกขุ และท่านมีบทบาทอันเด่นที่สัมพันธ์กับยุคสมัยที่พุทธศาสนาในสังคมไทย
ตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมทางการศึกษา คนไทยมีความเชื่อ ความรู้เข้าใจ และ
ปฏิบัติพระพุทธศาสนาเพียงแค่ว่าเป็นไปตามประเพณี ไม่ก้าวไปด้วยปัญญา ท่านก็มา
เอาจริงเอาจังกับการแก้ไขปัญหา พยายามปลุกคนให้ตื่นขึ้นมา ถ้าเรายอมรับอันนี้
เราก็มีภาพชีวิตและแนวคิดของท่านที่ชัดขึ้นมาแบบหนึ่ง ซึ่งอาจจะร่วมกันตรวจสอบ
ดูอีกทีหนึ่งว่าน่าจะมีใจไหม

เรื่องความเสื่อมโทรมทางการศึกษานี้ ไม่ใช่เป็นเพียงปัญหาของพระพุทธ
ศาสนาเท่านั้นหรอก ที่จริงน่าจะว่าเป็นทั้งปัญหาของพระพุทธศาสนาและปัญหาของ
สังคมไทย หรือเป็นปัญหาของพระพุทธศาสนาแล้วก็เลยเป็นปัญหาของสังคมไทย
ไปด้วย (เวลานี้อาจจะกลับกันว่า เป็นปัญหาของสังคมไทยแล้วก็เลยเป็นปัญหาของ
พระพุทธศาสนาไปด้วย) เนื่องจากว่า คนไทยเรา(ถูกปล่อยให้?)มีความเชื่อถือปฏิบัติ
แค่ว่าเป็นไปตามประเพณี คือสิ่งที่สืบทอดกันมา พูดต่อกันไป ซึ่งได้ค่อยๆ คลาด
เคลื่อนผิดเพี้ยนไป และในไม่ช้า คนไทยก็เสื่อมถอยห่างออกไปจากความรู้ความ
เข้าใจในพระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนาที่แท้ก็เลื่อนลงไปจากคนไทย

ที่สำคัญไม่น้อยกว่านั้น ก็คือ พร้อมกับที่คนไทยห่างเหินไปจากการศึกษาพระ
พุทธศาสนา และการศึกษาพระพุทธศาสนาเสื่อมถอยลงไปนั่นเอง สภาพจิตหรือ
นิสัยทางการศึกษา คือความไม่รู้ การค้นคว้าหาความรู้ ตลอดถึงสิ่งที่เรียกว่า
วัฒนธรรมแสงปัญญา ก็เลื่อนลงจางหายไป

พระพุทธศาสนาที่เป็นตัวแท้ตัวจริงนั้น ต้องมาด้วยกันกับการศึกษา ถ้าจะให้ถูก
การศึกษานั้นแหละคือตัวพุทธศาสนา ถ้าการศึกษาไม่มี พุทธศาสนาก็ไม่มี เพราะตัว
ตนของพุทธศาสนาอยู่ที่การศึกษา (ที่เรียกว่า สิกขา คือไตรสิกขา)

ไม่ต้องสงสัยอีก เอาแค่ในระดับชาวบ้าน พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ต้องอาศัยการ
ศึกษา ไม่ใช่ศาสนาที่สำเร็จด้วยศรัทธา

ศาสนาที่สำเร็จด้วยศรัทธาก็บอกไปเลยว่า ให้เชื่อ ให้มีความเชื่อ ดังต่อไปนี้ ๑
๒ ๓ ๔ ๕ เชื่ออันนั้นๆ แล้ว ไม่ต้องถาม บางทีก็บัญญัติไว้ด้วยว่า ห้ามถาม ถ้าถาม ถ้า

สงสัย ก็เป็นบาป เป็นอันว่าเด็ดขาดกันไปเลยว่าจะอันหนึ่งอย่างนี้ แล้วต่อไป ให้ปฏิบัติให้ทำ ดังต่อไปนี้ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ เมื่อคุณนับถือศาสนา ก็ให้ทำตามข้อปฏิบัตินี้ จึงจะเป็นศาสนิกของศาสนา ก็เป็นอันว่าสำเร็จเด็ดขาดกันไปเลยอีกเหมือนกัน ศาสนาที่สำเร็จด้วยศรัทธาแบบนี้ ถึงจะไม่รู้เข้าใจอะไรมาก ศาสนาก็อยู่ได้ทันที

แต่พุทธศาสนานี้ เราจะปฏิบัติอะไรสักอย่าง ก็ต้องรู้เข้าใจ และเลือกตัดสินใจ ไม่ใช่ว่าต้องเชื่อ แต่กลายเป็นว่าจะต้องถาม ต้องศึกษา ต้องเข้าใจให้ถ่องแท้ ถ้าไม่เข้าใจ หรือเข้าใจไม่ถูก ก็จะปฏิบัติไม่ถูก นี่แหละพุทธศาสนาก็เลยไปขึ้นต่อการศึกษา นี่ขึ้นเริ่มต้น ถ้าลึกลงไปก็คือ การศึกษาคือสิกขานั่นเองเป็นตัวพุทธศาสนา

ถ้าเมื่อไรไม่มีการศึกษา ชาวพุทธเอาแม้แต่หลักธรรมไปพูดต่อปากกันไป ไม่เข้าก็เพี้ยนหมด เหมือนอย่างที่เรามีปัญหาในปัจจุบันกับคำว่า เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา พรหมวิหารสี่ ทั้งชุดเพี้ยนหมด เบบ้างหนักบ้าง โดยเฉพาจะอุเบกขานี้เพี้ยนเป็นพิเศษ สันโดษก็เพี้ยน วาสนาก็เปลี่ยนความหมายไปลิบลับ กลายเป็นคนละเรื่อง บางอย่างก็มีความหมายตรงข้ามจากเดิม

พุทธศาสนาอยู่ได้ด้วยการศึกษา ต้องรู้เข้าใจแล้วจึงนำไปปฏิบัติได้ถูกต้อง เมื่อคนมีเสรีภาพทางความคิด มีเสรีภาพทางปัญญา คนก็ต้องศึกษาก่อน ถ้าไม่มีปัญญาแล้ว มันก็ใช้เสรีภาพผิด การมีเสรีภาพทางปัญญา ก็คือต้องมีปัญญารู้เข้าใจ ต่อสิ่งที่จะใช้เสรีภาพ และใช้เสรีภาพนั้นด้วยปัญญา ต้องรู้ในสิ่งที่จะเลือก แล้วจะได้เลือกได้ถูกต้องเป็นประโยชน์ ถ้าคนไม่มีการศึกษา ไม่มีปัญญา แทนที่จะเป็นเสรีภาพทางปัญญา ก็กลายเป็นเสรีภาพแห่งความโง่ เอาเสรีภาพไปใช้สนองความโง่เขลา ใช้เสรีภาพไปตามกิเลส แล้วก็ไปอ้างโก้ๆ ว่าเป็นเสรีภาพ คนที่ไปอ้างก็ไม่ว่าอะไรถูก อะไรจริง อะไรเป็นประโยชน์ ใช้เสรีภาพเรื่อยเปื่อยไป ก็ยิ่งเกิดปัญหา อันนี้ก็เป็นเรื่องหนึ่ง

เรามาพูดเรื่องการมองอนาคตผ่านความคิดและชีวิตท่านพุทธทาส ก็เลยต้องพูดกันหลายแง่ และก็ขออย่าว่า เราคงไม่ใช่มองแค่ว่าอนาคตจะเป็นอย่างไรเท่านั้น แต่มองในแง่ว่าอนาคตนั้นเราน่าจะช่วยกันทำให้เป็นอย่างไร อันนี้น่าจะสำคัญกว่า

มองในแง่หนึ่ง ดูเหมือนว่า ตอนนี่เราจะมาช่วยกันเอาแนวคิดและคดีชีวิตของท่านมาใช้ประโยชน์ การที่จะมองได้ผลอย่างนี้ ก็เริ่มตั้งแต่มีเจตนาที่สอดคล้องกัน ถ้าเราเข้าใจเจตนาของท่าน และมั่นใจในเจตนาของท่านที่เป็นกุศลอย่างที่ว่าท่านสนองงานของพระพุทธเจ้า มุ่งจะอุทิศชีวิตเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน แล้วถ้าเราตั้งเจตนาอย่างนั้นได้ ก็สอดคล้องกัน ก็หน้าอนุโมทนาอย่างมาก

ขออนุโมทนาท่านผู้ที่จัดงานนี้ขึ้นด้วยเจตนาดี อันน่าชื่นใจ แล้วก็หวังว่าเจตนาดีนี้จะให้เกิดการกระทำที่จะนำไปสู่สังคมที่ดีงาม ผลที่เราต้องการแท้ๆ คือการ

แก้ปัญหา ที่เป็นเรื่องปัจจุบันทันด่วนที่โลกกำลังต้องการ ถ้าเราทำได้แบบนี้ ชีวิต
แนวคิด และงานของท่านก็จะเป็นประโยชน์ที่แท้จริง

การมองท่านพุทธทาสก็อย่างที่ว่าแล้ว คือ เมื่อมองอะไรข้างหน้าที่จะเอาแนว
คิดของท่านไปใช้ เราก็ต้องชัดในแนวคิดของท่าน โดยไม่ด่วนตัดสิน เมื่อศึกษาไป
ก็ต้องเพื่อใจไว้ แล้วทางวาจาก็ต้องเพื่ออีกด้วย โดยรู้จักพูดว่า เท่าที่เราศึกษา เรา
เข้าใจอย่างนี้

ในเรื่องวิธีพูดนี้ ในพระไตรปิฎกก็สอนไว้ เวลาพูดอะไร ก็ให้อุรักษ์สัจจะ
แปลว่าอุรักษ์ความจริง คือไม่เอาตัวเองหรือแนวคิดความเชื่อของตัวเองไปตัดสิน
ความจริง เช่น พูดท่านองว่า เท่าที่ข้าพเจ้าได้ศึกษามา ข้าพเจ้าเข้าใจว่าท่านพุทธ
ทาสเห็นอย่างนี้ หรือมีแนวคิดอย่างนี้ นี่เป็นวิธีพูดที่เรียกว่าอุรักษ์สัจจะ ไม่ใช่อยู่ว่า
ก็ไปตัดสินว่าท่านพุทธทาสคิดอย่างนี้ นี่เรียกว่าไม่อุรักษ์สัจจะ

เท่าที่อุรักษ์สัจจะนี้ จะเรียกว่าถ่อมตัวหรืออะไรก็แล้วแต่ แต่เป็นชั้นหนึ่งของ
กระบวนการที่จะทำให้เราก้าวหน้าไปในการศึกษา เพราะไม่เช่นนั้นจะเกิดสิ่งที่
เรียกว่าทิฏฐิ คือ พอคนหนึ่งบอกว่าท่านพุทธทาสคิดอย่างนี้ ก็เป็นทิฏฐิความเห็น
ของตัวเอง พอแต่ละคนไปยึดในทิฏฐิของตัวเอง แล้วเอาทิฏฐิมาตัดสินสัจจะ ก็
ทะเลาะกัน ตัวทิฏฐิมันก็ขวางกันปัญญา ไม่ให้เข้าถึงสัจจะ พูดรวบรัดว่าทิฏฐิมา
ขวางกันสัจจะ แทนที่จะเข้าถึงความจริง ก็เลยเกิดปัญหา ท่านจึงช่วยสอนแม้แต่วิธีพูด
ซึ่งช่วยให้เราไม่เอาตัวทิฏฐิมาเป็นขวากหนามของสัจจะ ที่จะกันการก้าวหน้าไป
ในการค้นหาความจริง การรู้จักพูดแบบอุรักษ์สัจจะนั้น ไม่ใช่แค่ช่วยให้ไม่ทะเลาะกัน
และเราไม่กันตัวเองเท่านั้น แต่เปิดโอกาสให้เรามาร่วมกัน ในการที่จะก้าวไปสู่
ความจริง และทำประโยชน์

อาตมาได้พูดมายาวมากแล้ว แต่พูดอยู่แต่มองท่านพุทธทาส ยังไม่ทันได้พูด
ว่าแล้วเราควรจัดการหรือช่วยกันทำอนาคตให้เป็นอย่างไร โดยผ่านแนวคิดและ
ชีวิตของท่านพุทธทาส เลยต้องขอฝากเอาไว้ ให้ท่านที่มาช่วยกันระดมความคิด ที่
เป็นเจตนาความหวังดีต่อสังคมประเทศชาติมองต่อไป อาตมาขอพูดไว้แค่นี้

ปรับปรุงจากปาฐกถาในหัวข้อเดียวกัน เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕ จัดโดย เครือ
ข่ายธรรมโฆษณ์ ณ ห้องประชุมคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วันนี้จะพูดถึงพระองค์หนึ่ง ที่มีเกียรติมีชื่อเสียงทางปักษีได้ คือที่ไชยา ไชยาเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อก่อนนี้ ไชยาเป็นเมือง เรียกว่าเมืองไชยา สุราษฎร์ยังไม่เป็นเมือง เป็นตลาดค้าขาย ต่อมาเจริญขึ้น เลยกลายเป็นจังหวัดสุราษฎร์ธานี ในหลวงรัชกาลที่ ๖ เป็นผู้ตั้งชื่อให้ ว่า"สุราษฎร์ธานี" เพราะเป็นเมืองที่มีความชุ่มชื้นด้วยแม่น้ำ น้ำไม่เคยขาดตลอดปี ผลหมากรากไม้อุดมสมบูรณ์ และมีวัฒนธรรมอันดีงามที่คนโบราณสร้างไว้ ลูกหลานได้รักษาไว้ด้วยดี จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

จังหวัดสุราษฎร์ธานีมีหลายอำเภอ อำเภอที่สำคัญชื่อ อำเภอไชยา มีพระธาตุเก่าแก่ สร้างไว้ตั้งแต่สมัยโบราณ เรียกว่า พระธาตุไชยา พระมหาเถระผู้เป็นเจ้าของวัดได้ทำการซ่อมแซม ให้อยู่ในสภาพที่งดงาม แล้วกลายเป็นพระอารามหลวง

ต่อมาท่านพุทธทาสซึ่งเป็นคนตลาดไชยาได้บวชในพระพุทธศาสนา ท่านบวชที่วัดใหม่ใกล้บ้านของท่าน บวชแล้วก็แสดงธรรมให้ชาวบ้านฟัง เลย เทศน์ทุกคืนในพรรษา ชาวบ้านก็ประหลาดใจว่า..คุณเงื่อมแกมีความรู้ เทศน์ให้พวกเราฟังได้ตลอดพรรษา เอาความรู้มาจากไหน.. อยู่ที่บ้านท่านก็ศึกษาธรรมะ เพราะที่บ้านท่านเปิดห้องสมุดสำหรับประชาชน มีหนังสือธรรมะประเภทต่างๆ จากมหาวิทยาลัยบ้าง จากที่อื่นบ้าง ไปรวบรวมไว้ เป็นที่ศึกษาระยะ สันทนาธรรมะ คนที่สนใจก็มาอ่านมาศึกษา สันทนากัน พอถึงคราวจะบวช คุณแม่ซึ่งเป็นผู้มีศรัทธามั่นคงในพระศาสนา ขอร้องว่าให้บวชเสียที่เถาะ อายุก็มากแล้ว ความจริงท่านไม่อยากจะบวช เพราะเป็นพ่อค้า ทำการค้าขาย ติดต่อบ้านดอนกับสุราษฎร์ แต่เมื่อคุณแม่เคี่ยวเข็ญให้บวช ท่านก็ต้องบวช พอบวชแล้ว ก็แสดงธรรมให้ประชาชนฟังทุกคืนในฤดูกาลเข้าพรรษา ชาวบ้านก็ประหลาดใจว่าท่านเรียนธรรมะมาจากไหน มาแสดงธรรมให้เราฟังทุกคืน ความจริงท่านเรียนเมื่อเป็นคฤหัสถ์ อยู่ในบ้าน ชอบอ่านหนังสือธรรมะ ชอบสนทนาธรรมะกับเพื่อนบ้านร้านถิ่น จนมีความรู้มีความสามารถ บวชเข้ามาแล้วก็ทำประโยชน์แก่พระศาสนาได้

วันหนึ่งไปอยู่ที่วัดพระธาตุไชยา ท่านพระครูเจ้าคณะอำเภอลงไปอาบน้ำในคลอง เป็นคืนเดือนหงาย พระจันทร์เต็มดวง และมีเมฆพริ้วระรอก เจาะลอยมาผลหนึ่ง ท่านพระครูก็ถามว่า เขาว่าโลกมันกลม นี่มันกลมอย่างไร ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์เป็นอย่างไร ท่านก็อธิบายให้ฟัง โดยเอามะพร้าวอันนั้นเป็นลูกโลก แล้วบอกว่าที่เห็นนั่นคือดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์นั่นไม่เห็น เพราะเป็นเวลากลางวัน อธิบายจนท่านพระครูเข้าใจในเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ แล้วท่านถามว่า..คุณเงื่อม คุณจะสึกหรือไม่ ตอบว่า..ก็ตั้งใจจะสึกอยู่ ให้ยี่เกย น้องชายเขาบวชต่อไป ท่านก็เลยบอกว่าบวชคนเดียวก็พอแล้ว ยี่เกยไม่ต้องบวชก็ได้ เพราะมันอยู่เหมือนพระ มีจิตจะก้านเป็นพระอยู่ตลอดเวลา ไม่จำเป็นต้องบวช คุณบวชคนเดียวก็พอ ท่านบอกอย่างนั้นก็ได้เหมือนกัน แต่จะบวชต่อไป ต้องไปเรียนภาษาบาลีที่กรุงเทพฯ เลยตกลงใจมาอยู่กรุงเทพฯ

ท่านมาอยู่ที่วัดพุทธมณฑล ไม่ได้ขึ้นโรงเรียน แต่ไปเรียนพิเศษกับท่านมหาภคิน ซึ่งเป็นชาวไชยด้วยกัน สอบได้ประโยค ๓ สอบประโยค ๔ ไม่ได้ แล้วท่านก็นึกว่า พอแล้วสำหรับการศึกษาเป็นบัณฑิตทางภาษา เราไปค้นคว้าทางธรรมะดีกว่า เลยเขียนหนังสือบอกน้องชาย บอกว่าฉันเบื่อกรุงเทพฯ เพราะกรุงเทพฯไม่เหมือนบ้านเรา บ้านเราพระปฏิบัติปฏิบัติชอบอยู่ในพระธรรมวินัย แต่ที่กรุงเทพฯนี้ ออกไปนอกอุ้งอกทาง ฉันมาอยู่เพราะความจำเป็น พอหมดความจำเป็นแล้วก็เห็นว่า ควรจะกลับบ้านเสียที

แล้วท่านก็กลับไปไชยา ไปพบอุบาสิกาเก่าๆ หลายคนด้วยกัน ตั้งเป็นคณะธรรมทานขึ้น เอาบ้านของท่านเป็นสำนักงาน ท่านเหล่านั้นก็มาประชุมปรึกษาหารือกันว่าเราควรจะมีสถานที่สำหรับทำความวิเวก...ให้จิตและกายสงบตามสมควรแก่ฐานะ ได้ไปพบวัดร้างวัดหนึ่งเรียกว่าวัดพังง

วัดร้างนี้ความจริงเป็นวัดเจ้าคณะจังหวัด แต่ต่อมาทางการไปสร้างวัดใหม่แทนวัดเก่า วัดเก่าก็เลยร้างไป เจ้าคณะจังหวัดก็ไปอยู่ที่วัดใหม่ที่ตั้งตำบลพุมเรียง ไชยา วัดนั้นก็ทิ้งร้างว่างเปล่า ไม่มีพระสงฆ์อยู่ ท่านก็ไปดูภูมิประเทศแล้ว เห็นเป็นป่ารก มีหนองน้ำใหญ่ พออาศัยได้ ไม่ไกลจากหมู่บ้าน ก็ตกลงว่าจะตั้งสำนักขึ้นที่นี่ ชื่อว่า "สวนโมกขพลาราม" เพราะมีต้นโมกหลายต้น เป็นไม้ใหญ่ร่มครึ้มสบายดี "โมกขพลาราม" หมายความว่าอารามเป็นกำลังแห่งความหลุดพ้น

ท่านก็อยู่ในที่นั้น ทำรั้วปิดกุญแจ ไขเวลาออกไปบิณฑบาต กลับมาแล้วก็ใส่กุญแจ ไม่ให้ใครเข้าไปยุ่ง ท่านทำงานอย่างเดียว ศึกษาค้นคว้าอ่านพระไตรปิฎก แปลออกมาเป็นภาษาไทย พิมพ์ให้คนอ่านเป็นเล่มๆ ออกเป็นหนังสือรายไตรมาส ชื่อว่า "พุทธศาสนา รายตรีมาส"ออกเป็นครั้งแรกตามหัวเมือง ที่กรุงเทพฯก็มีออกอยู่แล้ว แต่หัวเมืองไม่มี ท่านก็เลยทำออกหัวเมืองบ้าง ออกหนังสือเอง เขียนเอง พิมพ์เอง พิมพ์ครั้งละ ๒ หน้า แผ่นเดียว ทำด้วยตนเอง ทำอยู่อย่างนั้น ช้า...ไม่ทันสมัย คุณนายแดง แต่สุจิต จากพระประแดง เป็นผู้บังคับ ถามว่าทำไมหนังสือพิมพ์จึงออกช้า.. ทำไม่หนำนั้นน้อย ท่านก็บอกว่าเงินมันน้อย เพราะไม่มีเครื่องพิมพ์ ท่านก็เลยซื้อเครื่องพิมพ์มาให้เครื่องหนึ่ง ได้ใช้มาจนกระทั่งทุกวันนี้

หนังสือที่ออกชื่อ "พุทธศาสนา" ท่านเขียนเองเป็นส่วนมาก เขียนจนใจให้พระหนุ่มๆ ขึ้นตัว รั้งงาน ก้าวหน้า ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ แล้วก็ให้พระเจริญรอยตาม

อาตมาเป็นนักเรียนอยู่หัวเมืองเวลานั้น ได้เห็นหนังสือเล่มนี้ ก็เลยติดต่อขอสมัครเป็นสมาชิก ไม่ได้ใช้เงินมาก ปีละ ๑๐ กว่าบาทเท่านั้นเอง เป็นสมาชิกรมานาน มีชื่อเขียนนำอ่าน ปลูกใจให้ตื่นตัว ให้ว่องไว ให้ก้าวหน้า ให้ลุกขึ้นทำหน้าที่ ไม่ใช่อยู่นิ่งๆ เฉยๆ ไม่ใช่เป็นพระกินแล้วนอน เปิดวิทยุฟังเสียงดังเอ็ดตะโร ไม่ได้สนใจธรรมะ เป็นการไม่ถูกต้อง ท่านเปลี่ยนนิสัยของพระให้หันเข้ามาหาธรรมะ เผยแผ่ธรรมะ พูดจริงๆทำจริงตลอดเวลา

ชั้นแรกก็ไม่มีใครช่วยเหลือ แต่อาศัยความเอาใจใส่ของท่านและครอบครัว โดยคุณแม่เคลื่อน พานิช มารดาของท่านได้มอบเงินให้จำนวนหนึ่ง ท่านก็ไปซื้อแท่นพิมพ์มา แท่นเล็กๆ พิมพ์ที่ละ ๒ หน้า ใช้เด็กเรียงพิมพ์ ทำมาอย่างนั้น แล้วค่อยๆ ขยายงานเติบโตขึ้น ต่อมาก็งานใหญ่ เป็นคณะธรรมทาน ไชยา มีคนรู้จักน้อย ต่อมาก็คนรู้จักมากขึ้น นามของท่านเปลี่ยนไป เดิมท่านชื่อ เงื่อม ฉายา อินทปญฺโญ แต่ต่อมาท่านเปลี่ยนเป็น พุทธทาส อินทปญฺโญ

"พุทธทาส" หมายความว่า เป็นทาสของพระพุทธเจ้า ตามคำบาลีว่า

“พุทธสาสนา ทาโล ว พุโธ เม สามิกิสโส”

“ธมฺมสาสนา ทาโล ว ธมฺโม เม สามิกิสโส”

“สงฺฆสาสนา ทาโล ว สงฺโฆ เม สามิกิสโส”

ข้าพเจ้าขออุทิศร่างกายชีวิตเพื่อพระพุทธเจ้า เป็นทาสของพระพุทธเจ้า เป็นทาสพระธรรม เป็นทาสพระอริยสงฆ์ ตั้งใจเด็ดเดี่ยวว่าจะต้องทำงานให้สำเร็จ ไม่เปลี่ยนทาง ไม่เปลี่ยนแนว

ทำอยู่อย่างนั้นหลายปี มีคนกรุงเทพฯ สนใจมาช่วย ผู้ที่มาช่วยเป็นชุดแรก คือ ท่านผู้พิพากษา เช่น พระยาฉัตรธรรมประคัลภ์ คุณสัญญาธรรมศักดิ์ พระยาภรรษาสุนทร และคนอื่นๆ ท่านต้องการอะไรเขาก็จัดหามาให้ เช่นต้องการหนังสือภาษาต่างประเทศ เจ้าคุณฉัตรพิชัย ก็ส่งมาให้ ท่านได้แปลเป็นภาษาไทย เช่น แปลสูตรเวทย์หลังซึ่งเป็นสูตรฝ่ายมหายานออกเป็นภาษาไทย ให้คนได้อ่านได้ศึกษา ท่านศึกษาไม่เฉพาะแต่เถรวาท แต่ศึกษาของมหายานด้วย ไม่ได้ถือเขาถือเรา ทำงานอย่างกว้างขวาง เป็นประโยชน์ ทุกวันเวลาอยู่กับงานแท้ๆ

ท่านมีหลักการว่า “ทำงานให้สนุก เป็นสุขขณะทำงาน” ไม่รับเงินเดือนไปไหน ถ้าใครมานิมนต์ก็บอกว่า..พระที่อื่นมีเยอะแยะ นิมนต์ไปเถอะฉันมีงานที่ต้องทำหลายอย่าง ฉันจะต้องทำงานชิ้นนี้.. แล้วก็ไม่นิมนต์ไปไหน ตั้งหน้าตั้งตาแปลหนังสือบาสิออกเป็นภาษาไทยให้อ่านง่าย หนังสือบาสิพระไตรปิฎกท่านได้รับมาจากวัดเทพศิรินทราวาส ท่านเปิดจนซ้ำของ เปิดทุกเล่ม อ่านอย่างตั้งใจ วางไว้ที่มีดก็หยิบดู ว่าเล่มไหนว่าเรื่องอะไร หยิบมาอ่านแปลถ้อยคำที่ควรแปล ให้ญาติโยมได้ศึกษาทำความเข้าใจ

ท่านทำงานตัวเป็นเกลียว ไม่รู้จักเหนื่อย เพราะท่านมอขีวิตจิตใจถวายพระพุทธเจ้าไปแล้ว ไม่เอาคืน ทำหน้าที่อย่างดีตลอดเวลา ต่อมาก็มีคนกรุงเทพฯ ได้ไปช่วยเหลือด้วยปัจจัย ๔ หลายอย่างหลายประการ ก็เจริญก้าวหน้าขึ้นโดยลำดับ แต่ว่าความเจริญมันขึ้นอยู่กับความแน่วแน่งานใจของท่าน ไม่ยอมถอยหลัง จะลำบากยากเข็ญอย่างไรก็ต้องทำให้สำเร็จตามที่ต้องการ แล้วก็ทำงานคนเดียว ไม่มีใครเป็นผู้ช่วยเหลือ

ต่อมามีเพื่อน คือ ท่านบ.ช.เขมาภิต (พระราชญาณทวี - อดีตเจ้าคณะจังหวัดชุมพร) พร้อมด้วยอาตมาซึ่งได้จาริกไปประเทศอินเดีย กลับมากี่มาแฉะที่นั่น ท่านชวนให้อยู่ที่นั่น ชวนกันศึกษารธรรมะ ตอนเย็นๆ ก็มาฉันน้ำใบชুমเห็ด เอามาเผาไฟให้เหยี่ยว แล้วก็ใส่น้ำตาลลงไปคนละลาย ฉันกันคุยกันในเรื่องธรรมะ ถกกันไปเสียงกัมไป อะไรเข้ากันได้ตกลงกัน อะไรเข้ากันได้ก็ถกเถียงกัน เป็นชั่วโมงๆ ทำอย่างนี้ทุกวัน ได้ความรู้ความเข้าใจในข้อธรรมะมากขึ้น

ข้อเขียนของท่านแต่ละเรื่อง เป็นเครื่องจุดชนวนให้พระหนุ่มน้อยตื่นตัว ว่องไว ก้าวหน้า ลุกขึ้นทำงานเพื่อศาสนาอย่างแท้จริง อาตมากล่าวอย่างตรงไปตรงมาว่า กำลังใจที่ได้ทำงานมาจนกระทั่งบัดนี้ได้มาจากหนังสือของท่าน เพราะอ่านแล้วเกิดกำลัง แล้วก็อ่านต่อไป

ท่านไม่ได้อ่านแต่ภาษาไทย อ่านภาษาฝรั่ง เป็นสมาชิกของสมาคมมหาโพธิ์ ซึ่งเป็นสมาคมเผยแผ่พุทธศาสนาให้แก่ประเทศอินเดียเผยแพร่ไปทั่วโลก เขียนแปลออกมาเป็นภาษาต่างประเทศ คนได้อ่านได้ศึกษา ท่านถ่ายทอดมาให้พวกเราได้อ่านเรื่องที่น่าสนใจหลายเรื่อง ของพวกมหายาน ท่านก็เอามาศึกษา ทำความเข้าใจ ท่านไม่ปิดหูปิดตาเฉพาะเรื่องเถรวาทเท่านั้น แต่ท่านมีหูตากว้างไกล เรียนทุกอย่างให้เข้าใจ สามารถจะเข้าร่วมพิธีกรรมสนทนาธรรมกับคนเหล่านั้นได้

พระชาวต่างประเทศ พอรู้ข่าวก็มาหาท่าน มาพัก มาสนทนาธรรมะกัน ได้ความรู้ได้ความเข้าใจ ชวนให้ท่านเดินทางไปต่างประเทศ แต่ท่านบอกว่ายังไม่ไปไม่ได้เพราะเวลาไม่พอ จึงต้องทำงานให้ประเทศไทยต่อไปอีก ปลูกใจชาวไทยทั้งพระทั้งชาวบ้านให้ตื่นตัวให้ว่องไวให้ก้าวหน้า ตามหลักการในทางพุทธศาสนา แล้วก็ทำมาไม่มีมีการเปลี่ยนแปลง เป็นงานที่มั่นคงในชีวิต ท่านตั้งใจทำอย่างแท้จริง จนมีพระมาร่วมงานหลายองค์ด้วยกัน ได้ช่วยกันทำงานเผยแผ่ธรรมะแพร่หลายออกไป

แต่พระในกรุงเทพฯ ไม่รู้ว่าท่านทำอะไร สมเด็จพระสังฆราชองค์หนึ่งเคยถามอาตมาว่า..เออ..พุทธศาสน์มันทำอะไร พระถามอย่างนั้นอาตมานึกในใจว่า..

แยแล้ว เป็นสังฆมนตรีปกครองยังไม่รู้ว่าลูกน้องทำงานอะไร ก็เลยตอบว่า..ท่านทำงานที่พระกรุงเทพฯ ทำไม่ได้ อะไรอะไรที่พระกรุงเทพฯ ทำไม่ได้ ท่านแปลภาษาบาสิออกเป็นภาษาไทย แปลอังกฤษออกเป็นภาษาไทย ทำง่าย ให้คนได้ศึกษาได้ทำความเข้าใจ

เออ..มันมากกรุงเทพฯ ที่ไร ไม่เห็นมาหาข้าฯบ้างเลย จะตอบไปก็ไม่เหมาะ ถ้าตอบก็จะตอบว่า คนฉลาดกว่าเขาไม่มาหาคนที่ไปกว่าตัวหอกครับ ถ้ามาก็ไม่ได้อะไร ท่านเลยไม่ไปหา ถ้ามากรุงเทพฯ ก็ไปหาพระ ๒ องค์ คือ สมเด็จพระวันรัต วัดมหาธาตุ กับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทร์

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์พอใจมาก อุดหนุนเดินทางไปถึงสวนโมกข์ ไซยา ไปพักตั้ง ๒ วัน แนะนำพระสูตรที่ควรอ่าน ควรทำการศึกษาทำความเข้าใจ ถ้าไปพบกันท่านก็ถามว่า สูตรนี้อ่านแล้วยัง ท่านพุทธทาสตอบว่าอ่านแล้ว เธอมีความคิดเห็นอย่างไร ลองพูดให้ฉันฟังหน่อยเถอะ ท่านก็พูดให้ฟัง สมเด็จพระสังฆราชพอใจ บอกว่าเธอคิดก้าวหน้า ส่งเสริมการศึกษาธรรมะอย่างแพร่หลาย ให้ทำงานต่อไปอย่าหยุดยั้ง ช่วยให้ได้เข้าใจพุทธศาสนามากขึ้น

คำเทศน์คำสอนของท่านจึงแปลกหูแปลกตา เป็นคำพูดที่ไม่มีใครพูดมาก่อน แต่พูดด้วยคำที่นำฟัง เช่น พูดถึงเรื่อง“อิทัปปัจจยตา” คนฟังแล้วก็สงสัย ต้องเอาไปคิดไปตรอง ไปสนทนากัน โดยเฉพาะท่านศีกฤทธิ์ ปราโมช เป็นฝ่ายค้าน ไม่เห็นด้วยกับความคิดของท่าน ท่านบอกว่าดีใจที่เขเป็นฝ่ายค้าน ทำให้คนสนใจมากขึ้น แล้ว เขาช่วยคัดช่วยค้าน เราจะได้พูดกันให้เขาเข้าใจ ครั้งหนึ่งมีการโต้กันที่สามัคยาจารย์สมาคม ศีกฤทธิ์ว่าเก่ง แต่ท่านก็เฉยใจเย็น..ไม่ร้อน ไม่โต้ตอบด้วยคำพูดที่แสดงกิเลส แต่พูดด้วยความสุภาพเรียบร้อยเป็นอันดี เรื่องก็จบลง เรียกว่า“วิวาทะ” มีปรากฏอยู่ในหนังสือ

ท่านมาเทศน์ที่กรุงเทพฯ หลายครั้ง ครั้งแรกก็เทศน์เรื่องเกี่ยวกับหลักธรรมในพุทธศาสนา “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม” “ภูเขแห่งวิถีพุทธธรรม” หลายครั้งเป็นหนังสือหลายเล่ม เป็นเรื่องเป็นราวคนอ่านแล้วสนใจศึกษา คัดค้านกันเป็นการใหญ่ ว่าเป็นมิจฉาปฏิฐิ์ไปก็มี เห็นว่าเป็นสัมมาปฏิฐิ์ก็มี ท่านไม่ว่าอะไร ท่านตั้งหน้าทำงานของท่านไปตามหน้าที่ ใครจะพูดว่าดีก็ช่างเขา พูดว่าชั่วก็ช่างเขา ไม่ได้เอามาเป็นอารมณ์ แต่ก็ทำหน้าที่ของท่านอย่างถูกต้องตลอดเวลา

ท่านไม่เชื่อในการที่จะพุทธธรรมะกับคนที่สนใจ คนบางคนมานั่งคุยธรรมะตั้งแต่หัวค่ำจนยันสว่าง ได้ปัญญาได้ความรู้ได้ความเข้าใจมากขึ้น อันนี้เป็นอุดมการณ์ของท่าน ท่านไปไหนก็เอาธรรมะไปแจก สอนให้คนเข้าใจ ใครเดินผิดก็ชี้ทางถูก ให้เดินถูกทาง ให้เป็นไปตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า สิ่งใดที่ยังไม่เปิดเผยก็เอามาเปิดเผยให้คนได้อ่านได้ศึกษาได้ทำความเข้าใจ

หนังสือที่ท่านพิมพ์ไว้แพร่หลายเป็นชุด“ธรรมโฆษณ์” กองสูงท่วมหัว ยังพิมพ์ไม่หมด จะต้องพิมพ์ต่อไปในเวลาข้างหน้า คนข้างหลังจะได้อ่านได้ศึกษา ทำให้แพร่หลายขึ้น แต่ละเล่มมีเรื่องสำคัญทั้งนั้น ชาวเราทั้งหลายควรจะได้อ่านได้ศึกษา ควรจะเอามาอ่านด้วยความตั้งใจ ไม่ใช่อ่านเล่นๆ แต่อ่านเพื่อให้เกิดปัญญา

ชาวไทยเราควรจะภูมิใจในผลงานของท่านที่ได้ใช้เวลาตั้ง ๔๐ กว่าปี ทำการศึกษาค้นคว้าสร้างตำรับตำราไว้มากมาย ตำราเหล่านี้เป็นสิ่งไม่ตาย แม้ตัวท่านเองจะตาย แต่ตำราไม่ตาย ยังอยู่ต่อไป สมเจตนาของท่าน ขอให้พวกเขาทั้งหลายได้เกิดความสนใจศึกษาปฏิบัติกันเถิด จะได้รับประโยชน์เกินค่าจากหนังสือเหล่านั้น

ท่านเจ้าคุณพุทธทาสได้รับเกียรติจากองค์การยูเนสโก ให้เป็นผู้เจริญด้วยวิคุณและคุณธรรม และยกย่องว่าเป็นพระผู้ประเสริฐเลิศด้วยความรู้ความสามารถ ให้การเผยแพร่ธรรมแก่ประชาชนตลอดมา เป็นที่พอใจของบุคคลผู้มีการศึกษา

พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ อดีตประธานศาลฎีกา ให้เกียรติแก่ท่านพุทธทาสมาก เวลาไปไหนไปไหนไปนั่งฟังเปรียบกับพื้น กราบคุณโยมเคลื่อนมารดาของท่านพุทธทาส แสดงความปลื้มปีติออกมาให้ปรากฏ โยมเคลื่อนบอกว่าเจ้าคุณอย่าทำอย่างนั้น ท่านบอกว่า“ผมนับถือคุณนะ ผมมาราบคุณแม่...คุณแม่มีชีวิตประเสริฐ ได้สร้างลูกให้มาเป็นพระที่ดีของประเทศไทย ผมเคารพนับถือท่านมาก มาไสยาที่โรกีสบายใจ” แล้วก็นั่งสนทนากับโยมเคลื่อนอย่างเป็นผู้ใหญ่ เหมือนกับเป็นแม่ของท่าน ท่านไปรับประทานอาหารบ้านคุณธรรมทาส เรียกลูกหลานมานั่งพร้อมหน้า เจ้าคุณลัดพลีก็ยอมรับมบ่มนิสัยว่า “ให้ช่วยกันรักษาความดีของท่านพุทธทาสไว้ สกุล“พานิช”เป็นสกุลใหญ่ที่มีคนดีมาเกิดได้ทำประโยชน์แก่ประเทศชาติและพระศาสนา พวกเขาทุกคนเป็นหลานๆ ของท่านพุทธทาส ให้ช่วยกันรักษาความดีไว้อย่าให้สูญหาย” สกุล“พานิช”จึงเป็นคนดีกันทั้งนั้น ไม่เสียหาย ท่านเลื่อมใสมาก

งานที่ท่านพุทธทาสทำเป็นประโยชน์แก่พระศาสนามาก ท่านกล้าพูดกล้าแสดงในเรื่องที่เป็นสังขธรรมเป็นความจริง อะไรไม่ถูกไม่ชอบไม่สมควร ท่านไม่ส่งเสริม ส่งเสริมแต่สิ่งถูกต้อง พื้นพุทธศาสนาให้คนเข้าใจ ให้เป็นชาวพุทธอย่างถูกต้องแท้จริง ไม่ใช่ชาวพุทธที่ถือศาสนาแบบไสยศาสตร์ ท่านต่อสู้กับเรื่องเหล่านี้มาก แล้วก็ส่งเสริมให้มีความก้าวหน้าในการศึกษาเล่าเรียน จัดหาเรื่องให้คนได้อ่านได้ศึกษามากมายกายกอง

ท่านใช้เวลาในชีวิตส่วนมากไปในทางค้นคว้าศึกษาพระไตรปิฎก แล้วหยิบยกมาเปิดเผยให้คนได้รู้ได้เข้าใจ อะไรควรเปิดเผยท่านก็เปิดเผย อะไรที่ไม่ใช่กับบอกว่านี่ไม่ใช่คำสอนของพุทธศาสนา เรียนไปก็เสียเวลาเปล่า ไม่ได้ประโยชน์อะไร ไม่ควรทำอย่างนั้น ควรทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

ถ้าเรารักพระพุทธเจ้า รักธรรมะของพระพุทธเจ้า ช่วยกันสร้างธรรมะให้เจริญขึ้น ประเทศไทยจะก้าวหน้าอย่างแท้จริง เพราะคนไทยทุกคน ปฏิบัติตนตามแนวทางของพุทธศาสนาที่ท่านได้ค้นคว้ามาแสดง เดียวนี้มันไม่เจริญ จิตใจคนยังตกต่ำ เห็นแก่ตัว เห็นแก่ได้ ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ทำอะไรเพื่อจะเอา ไม่ใช่ทำเพื่อจะให้ ผิดหลักการของพุทธศาสนา ท่านประกาศเรื่องนี้บ่อยๆ

ท่านพุทธทาสเวลาเจ็บหนัก อาตมาไปเยี่ยม ท่านบอกว่า “น้องท่าน...อย่าลืมนะ สอนคนให้เป็นคนไม่เห็นแก่ตัว ให้ทำลายตัวตนให้หมด เพราะการถือตัวถือตนเป็นภัยร้ายของสังคม เป็นภัยร้ายของโลก” ท่านย้ำแล้วย้ำอีก ไปที่โรกีสบายใจ เทคนิสอนคนให้ไม่เห็นแก่ตัว ให้ทำลายอัตตาตัวตนเสียตามหลักพุทธศาสนา” อาตมาก็รับไว้ แล้วก็ทำตามคำแนะนำของท่านตลอดมา

ท่านเขียนบทเพลงว่า“พุทธทาสไม่ตาย” แม้ร่างกายจะสลายไป ถ้าเรานึกถึงท่านก็ช่วยกันต่ออายุพุทธทาสให้ยืนยาวต่อไป ด้วยการตั้งใจศึกษาตั้งใจปฏิบัติ ช่วยกันประกาศธรรมะชั้นสูงสุดให้คนได้เกิดปัญญา เกิดความรู้ความเข้าใจ เลิกนับถือสิ่งเหลวไหลแบบไสยศาสตร์

ในวันครบ ๑๐๐ ปี ของท่านพุทธทาส ขอให้ทุกคนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์นั่งสงบใจ พิจารณาตัวเองว่า เราเป็นชาวพุทธขนาดไหน มีความเชื่ออย่างไร มีความคิดอย่างไร มีการกระทำอย่างไร แล้วก็ปรับปรุงตัวเองให้เจริญตามแนวทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้สอนไว้ เป็นการสืบต่อวิญญาณของท่านพุทธทาสไม่ให้ดับหาย สมกับเพลงที่ร้องว่า“พุทธทาสไม่ตาย” ช่วยกันทำเรื่องนี้ให้แพร่หลายกว้างขวางยิ่งขึ้น จะเป็นมหากุศลแก่ประเทศไทย และแก่โลกตลอดไป

การที่คณะอนุกรรมการฝ่ายหนังสืออนุสรณ์ ๑๐๐ ปี ชาตกาล พุทธทาส ได้มีหนังสือมาขอร้องให้ข้าพเจ้าช่วยเขียนบทความเกี่ยวกับท่านอาจารย์พุทธทาสนั้น, ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณและอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง. ความจริง, การเขียนบทความในทำนองนี้ ไม่เคยทำมาก่อน แต่ครั้งนี้เป็นเรื่องที่คณะอนุกรรมการมีความหวังดีต่อท่านอาจารย์พุทธทาสและให้เกียรติข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง. ดังนั้น ข้าพเจ้าจะพยายามเขียนตามความรู้สึก, ผิดพลาดประการใด ต้องขออภัยท่านผู้อ่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย.

ข้าพเจ้าเองเป็นชาวเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี ก่อนที่จะมาอยู่สวนโมกข์ ข้าพเจ้าบวชเป็นพระมาแล้ว ๑๑ พรรษา. ครั้งแรกตั้งใจจะมาอยู่สวนโมกข์เพื่อช่วยงานท่านอาจารย์พุทธทาสเพียงสามเดือนก็จะกลับ. ข้าพเจ้ามาสวนโมกข์ในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นปีที่ท่านอาจารย์พุทธทาส ได้ทำการก่อสร้างโรงมโหรีสหทางวิทยุญาณ และนั่นเป็นเรื่องพุทธประวัติจากหินสลักที่ต้นแบบอยู่ในประเทศอินเดีย ซึ่งหินสลักชุดนี้ไม่มีรูปพระพุทธเจ้า ใช้สัญลักษณ์แทน. เช่นประติมากรรมรูปดอกบัว, ตรัสรู้ใช้ต้นโพธิ์, แสดงปฐมธรรมเทศนาใช้ธรรมจักร และปรินิพพานใช้สถูปแทน. หินสลักชุดนี้ มีอยู่ ๓ ยุคด้วยกัน คือยุคการหุด ยุคศาสนกิจ และยุคอมราวดี. เมื่อข้าพเจ้าได้มาอยู่ที่สวนโมกข์ เริ่มแรกข้าพเจ้าได้มาเรียนเรื่องการปั้นรูปก่อน โดยหัดปั้นรูปที่ไม่ยาก แต่ทำได้ไม่นานท่านอาจารย์ได้เรียกให้ไปทำงานอย่างอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือเรื่องต้อนรับแขกที่มาสวนโมกข์. งานปั้นของข้าพเจ้าก็ไม่ประสบความสำเร็จ ข้าพเจ้าหัดทำได้เพียงภาพสองภาพเท่านั้น.

ท่านผู้อ่านอาจสงสัยว่า ปั้นภาพพุทธประวัตินั้นทำอย่างไร? เพื่อท่านจะได้เข้าใจ ข้าพเจ้าต้องขอให้ท่านเสียเวลานิดหน่อย. การปั้นพุทธประวัติหินสลักนี้ ท่านอาจารย์พุทธทาสท่านได้ไปอินเดีย เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๙ ท่านได้ไปอยู่ที่อินเดียประมาณ ๓ เดือน ท่านได้ถ่ายภาพสถานที่ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่นสถานที่ประติมากรรมรูป, แสดงธรรมจักร และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า เป็นต้น, กลับมาพร้อมหนังสือมากมาย เกี่ยวกับเรื่องราวของพระพุทธศาสนาในยุคต่างๆ. ท่านเห็นว่าชาวพุทธในเมืองไทยควรจะได้เรียนรู้ความเป็นมาของพระพุทธศาสนาที่ได้เริ่มขึ้นที่ประเทศอินเดียก่อน โดยเฉพาะในยุคที่ยังไม่มีการทำรูปพระพุทธเจ้า. วิธีที่สวนโมกข์ พระต้องฝึกหัดกันนานพอสมควรจึงสามารถทำได้, โดยต้องวาดภาพขยายให้ใหญ่ตามที่ต้องการจากภาพถ่าย แล้วนำภาพที่วาดใหม่นี้วางบนดินเหนียวที่เตรียมไว้อย่างดี ในกรอบที่ไม่มีเป็นขอบ แล้วใช้เหล็กแหลมแทงกระดาษให้ทะลุตามรูปภาพที่เขียน ให้มีรอยบนดินเหนียวเหมือนกับภาพแล้วปั้นโดยดูรูปถ่ายจากของจริงเป็นหลัก. เมื่อบั่นเสร็จเรียบร้อยก็ใช้ซีเมนต์ผสมหินทรายเทบนดินเหนียว เมื่อเอาดินเหนียวออกก็เป็นแบบพวยแล้วใช้น้ำมันผสมสบู่ทาให้ทั่ว แล้วใช้ซีเมนต์ผสมหินทรายเทลงในแบบ ปล่อยให้ไว้จนซีเมนต์แข็งแล้วแกะออกมาก็ได้ภาพพุทธประวัติตามที่ต้องการ เรียกว่าพุทธประวัติปูนปั้น, ซึ่งท่านอาจารย์พุทธทาสท่านทำมาตลอด ๑๐ ปี; วัสดุที่อื่นไม่ได้.

เมื่อข้าพเจ้าได้มาอยู่ที่สวนโมกข์แล้ว ก็ผลิตเพลินอยู่กับงานที่ท่านอาจารย์มอบหมายให้ทำ, ข้าพเจ้าก็ได้มีโอกาสเรียนรู้หลายอย่าง โดยเฉพาะที่สำคัญที่สุดก็คือการได้ยินได้ฟังการสนทนาธรรมคณะบุคคลต่างๆ ของท่านอาจารย์ เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าได้รับความรู้และพอใจที่จะอยู่ที่สวนโมกข์ติดต่อกันมาตั้งแต่นั้นจนถึงบัดนี้ เป็นเวลา ๔๒ ปีแล้ว โดยไม่ได้กลับไปจำพรรษาที่เกาะสมุย; ทั้งนี้ก็เพราะข้าพเจ้าได้รับประโยชน์จากการอยู่ที่สวนโมกข์นั่นเอง.

สวนโมกข์เป็นศูนย์รวมคณะบุคคลต่างๆ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่เข้ามาศึกษาปฏิบัติธรรม ทำให้เราได้รู้จักกัน ทำให้เรามีมิตรสหายมากขึ้น. สวนโมกข์มีสัปปายะมากมาย ไม่ว่าสถานที่ บุคคล โดยเฉพาะธรรมะที่ท่านอาจารย์พุทธทาสนำมาสอน ทำให้เรามีความรู้ที่ถูกต้อง ไม่มั่ว. ท่านอาจารย์พุทธทาสได้นำคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกมาอธิบายให้เข้าใจง่าย ธรรมที่ยากที่ลึก เช่น เรื่องปัจจุสมุปบาท สุนยตา ตถาคต อตมมยตา เรื่องนิพพาน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย.

ธรรมะที่ท่านอาจารย์นำมาสอนมีอยู่สองระดับ คือระดับศีลธรรมหรือโลกียธรรม ระดับนี้ท่านก็สอนไว้มาก เช่นหัวข้อว่า “ศีลธรรมไม่กลับมาโลกาวินาศ”, “ศีลธรรมของยุวชนคือสันติภาพของโลก” เป็นต้น. หัวข้อที่ท่านเตรียมจะบรรยายในวันคล้ายวันเกิดของท่าน คือวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ บังเอิญท่านอาพาธเสียก่อน เลยไม่ได้บรรยาย. อย่างไรก็ดี ธรรมะระดับปรมัตถ์หรือโลกุตระ ท่านนำมาสอนมากกว่าหลายท่านที่เคยทำมา จึงเกิดหนังสือธรรมะระดับปรมัตถ์หลายเล่ม.

ข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่า ท่านอาจารย์พุทธทาส เป็นพระที่ทำอะไร ท่านทำอะไร ท่านพูดเตือนพระภิกษุ สามเณร ที่เข้ามาบวชอยู่บ่อยๆ ว่า “ต้องบวชจริง เรียนจริง ปฏิบัติจริง ได้ผลจริง สอนผู้อื่นจริง”.

ท่านอาจารย์พุทธทาสมีโชคที่ได้เกิดมาในครอบครัวที่มีสัมมาทิฐิ บิดามารดาได้อบรมให้เป็นคนมีความกตัญญูตักเตือนสูง. ยิ่งกว่านั้นยังได้นำท่านไปฝากวัดเพื่อเป็นเด็กวัดไม่น้อยกว่า ๒ ปี จึงนำออกมาเข้าโรงเรียนที่สอนถึงมัธยมสามในสมัยนั้น ทำให้ท่านมีความรู้พื้นฐาน ที่จะพัฒนาต่อให้ก้าวยิ่งขึ้นไป, โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ ซึ่งต่อมาท่านอาจารย์สามารถแปลหนังสือของเว่ยหล่าง ฮวงโป ออกมาเป็นภาษาไทย ซึ่งมีการพิมพ์ติดต่อกันหลายครั้ง.

ความรู้ภาษาไทยของท่านดีเยี่ยม เพราะความรู้ภาษาไทยดีนี้เอง ทำให้หนังสือที่ท่านแปลอ่านเข้าใจง่าย ไม่ว่าแปลบาลีมาเป็นภาษาไทย เช่นหนังสือชุดที่รวบรวมจากพระไตรปิฎก ที่ท่านเรียกว่า “ชุดจากพระโอษฐ์” มีพุทธพจน์จากพระโอษฐ์, ปฏิจจุสมุปบาทจากพระโอษฐ์, พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ และอริยสัจจากพระโอษฐ์. แม้หนังสือสวดมนต์แปลก็เช่นกัน ท่านแปลออกมา ผู้นำไปสวดก็สวดง่าย ผู้ฟังก็ได้รับประโยชน์ เพราะท่านใช้ภาษาที่ไพเราะนั่นเอง. ท่าน

เคยเตือนข้าพเจ้าว่า จะเรียนภาษาอื่นไม่ว่าภาษาบาลี ภาษาอังกฤษ, ต้องเรียนภาษาไทยให้ดีเสียก่อน. หนังสือสวดมนต์แปล ฉบับธรรมทานมูลนิธิ ซึ่งท่านอาจารย์พุทธทาสแปล พิมพ์แล้วพิมพ์อีกเป็นสิบๆ ครั้ง คิดเป็นจำนวนนับล้านเล่ม.

ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นนักคิด นักค้นคว้า นักปฏิบัติ นักเผยแพร่ธรรมะ, หนังสือตำราจำนวนมากทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะภาษาอังกฤษมีทุกประเภท มีเอ็นไซโคลปีเดีย และวารสารต่างๆ, แต่อย่างไรก็ตามอาจารย์ไม่ยึดติดตำรา. ท่านอ่านท่านวิเคราะห์เอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์มาประยุกต์ใช้เพื่อสอนคนให้เข้าใจธรรมะเพื่อดับทุกข์นั่นเอง. ธรรมะที่ท่านสอน ท่านจะเน้นในเรื่องให้เข้าใจว่า อะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์, เรื่องนี้นั่นมาก.

ท่านอาจารย์พุทธทาสท่านไม่เพียงแต่ทักสอนในปริยัติอย่างเดียว ท่านยังทำได้ด้วย คือปฏิบัติจริง ได้ผลจริง.

ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นคนมีสติปัญญา สุขุมรอบคอบ ไม่เชื่อคนง่าย เพราะท่านยึดหลักกาลามสูตร หลักลักษณะตัดสินธรรมวินัยเป็นหลักปฏิบัติ, ท่านได้ยินได้ฟังมา ต้องเอามาพิจารณาดูเสียก่อน. ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นนักฟังที่ดี ไม่ใช่ดีแต่พูด, ผู้อื่นพูดไม่ตั้งใจฟัง. ท่านเคยพูดว่า ถ้าเราไม่ฟังผู้อื่นพูด เราจะไม่รู้ว่าเขาพูดอะไร เขาพูดผิดหรือพูดถูก, ถ้าเขาพูดดีมีประโยชน์ เราก็นำมาใช้ได้.

ท่านอาจารย์พุทธทาสท่านมีแนวทางของท่าน ถ้าท่านเห็นว่าไม่มีประโยชน์ท่านจะไม่ทำ. ท่านชอบเป็นอยู่ตามธรรมชาติ เช่นใช้ฟอนไม้เป็นหมอนเป็นต้น. ท่านพยายามเป็นอยู่ให้คล้ายกับพระพุทธเจ้าที่ทรงเคยเป็นอยู่. ท่านพูดเตือนคนที่มาปฏิบัติธรรมที่สวนโมกขวิลาศ พระพุทธเจ้าประสูติกลางดิน ตรัสรู้กลางดิน สอนสาวกกลางดิน ปรีชาพิพานกับพื้นดินได้ต้นสาละ. ท่านเคยพูดว่า ถ้าเราต้องการเข้าใจธรรมะของท่านผู้ใด เราต้องพยายามเป็นอยู่ให้เหมือนท่านผู้นั้นเป็นอยู่; ถ้าเราต้องการเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้า เราต้องพยายามเป็นอยู่ให้คล้ายกับพระพุทธเจ้าเคยทรงเป็นอยู่.

ท่านอาจารย์พุทธทาสท่านเป็นคนมีโชคดีที่ท่านมีกัลยาณมิตรมาก สหายธรรมมาก, ท่านเคยพูดว่าสวนโมกขวิลาศสำเร็จเพราะญาติธรรม สหายธรรมนั่นเอง.

ท่านอาจารย์พุทธทาสมีปัญญา มีจิตเมตตา ไม่คับแคบ ท่านจึงพยายามที่จะทำความเข้าใจระหว่างคนที่นับถือศาสนาต่างกัน; ดังตัวอย่างเรื่องพุทธธรรม-คริสต์ธรรม ที่ฝ่ายคริสต์เขาไม่นับถือไปพูด ท่านพยายามอ่านพระคัมภีร์ไบเบิลอย่างทั่วถึงแล้วนำไปพูด ในแง่มุมที่เข้าใจกันได้. ท่านพูดว่าภารเปรียบคำสอนทางศาสนา มีอยู่อย่าง ๒ อย่าง :-

๑. เปรียบเทียบเพื่อให้แตกแยก, ของเราคือดีกว่าของเขา.

๒. เปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจอยู่ร่วมกันช่วยเหลือกันได้.

ท่านอาจารย์พุทธทาสจะใช้แนวที่สองในการทำความเข้าใจระหว่างศาสนา เช่นท่านนำเอาคำสอนในคัมภีร์ไบเบิล เรื่องอาดัมกับอีฟกินผลไม้ที่ทำให้รู้ดีชั่ว จนทำให้เกิดปัญหา; เช่นเดียวกับพุทธศาสนา สอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง ทั้งดีทั้งชั่ว. ท่านเคยนำเอาคำพูดของคนปักษ์ใต้ที่เขาพูดไว้ว่า ทั้งชั่วทั้งดี อับปรีย์เหมือนกัน. อับปรีย์ คือไม่มารัก.

การที่ท่านอาจารย์พุทธทาสท่านสามารถทำได้เช่นนี้ ก็เพราะมีเหตุปัจจัยหลายอย่างสนับสนุนท่านให้เจริญก้าวหน้า ไม่ว่าสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ, ครอบครัวยังบิดามารดา ญาติมิตร, โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ท่านได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ท่านได้ศึกษาธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า. เนื่องจากที่ท่านมีนิสัยเป็นคนทำงานจริง เมื่อบวชเข้ามาแล้วก็ตั้งใจเรียนจริง รู้จริง และปฏิบัติจริง ได้ผลจริง ท่านจึงตั้งใจสอนผู้อื่นจริง; จึงเกิดผลงานเป็นตำราจำนวนมากมอบไว้เป็นมรดกธรรมแก่คนรุ่นหลัง. เพราะท่านศึกษาว่า หัวใจพุทธศาสนาเป็นเรื่องทุกข์ เรื่องดับทุกข์ เรื่องไม่ยึดมั่นถือมั่น; จึงเป็นเรื่องง่ายที่ท่านจะทำความเข้าใจกับคนที่นับถือศาสนาต่างกันให้อยู่ร่วมกันได้โดยไม่มีปัญหา. เรื่องวัตถุนิยมก็เช่นกัน ท่านไม่นิยมวัตถุเพราะท่านเห็นว่า ถ้าไปหลงมันจะมีโทษมาก. ท่านจึงพยายามให้คนเข้าใจว่า ทุกอย่างมันมีทั้ง อัสสาหะ คือสร้อย, อาทีนวะ -โทษอันตรวยของมัน และ นิสสรณะ คือวิธีที่เกี่ยวข้องกับวัตถุโดยไม่มีโทษ. ความจริงท่านอาจารย์พุทธทาสไม่ได้รังเกียจวัตถุ จนกระทั่งไม่ยอมใช้มัน แต่ท่านนำวัตถุมาทำประโยชน์มาใช้เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรม การเผยแพร่ธรรม เช่นเครื่องพิมพ์ดีด เครื่องฉายสไลด์ เครื่องฉายหนัง เป็นต้น. แต่ท่านไม่บูชามัน ใช้มันให้คุ้มค่า ถ้าอะไรยังใช้ได้ก็ต้องใช้มันไปจนใช้ไม่ได้, เพราะท่านเข้าใจเรื่องนิสสรณะที่เกี่ยวกับวัตถุ.

สรุปแล้วการดำเนินชีวิตของท่านอาจารย์พุทธทาส ท่านไม่มีความผิดพลาด มีแต่ความถูกต้องมาตลอด ตั้งแต่วัยเด็ก วัยหนุ่ม, โดยเฉพาะเมื่อได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ได้ศึกษาธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าจนเป็นที่พอใจ แล้วก็ประกาศอุทิศตนรับใช้พระพุทธเจ้า เรียกตัวเองว่า "พุทธทาส". ท่านตั้งใจทำงานเพื่อพระพุทธศาสนา โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย บางครั้งทำงานถึงวันละ ๑๘ ชั่วโมง. ท่านยึดหลักว่า ทำอะไรต้องถูกต้อง ท่านเน้นสอนเรื่อง สัมมัตตะ -ความถูกต้อง ๑๐ ประการอยู่เสมอคือ :-

๑. สัมมาทิฏฐิ -ความเห็นถูกต้อง

๒. สัมมาสังกัปปะ -ความดำริถูกต้อง

๓. สัมมาวาจา -พูดจาถูกต้อง

๔. สัมมาภัมมัตตะ -ทำการงานถูกต้อง

๕. สัมมาอาชีวะ – เลี้ยงชีพถูกต้อง
๖. สัมมาวายามะ – ความพากเพียรถูกต้อง
๗. สัมมาสติ – ความระลึกถูกต้อง
๘. สัมมาสมาธิ – ความตั้งใจมั่นถูกต้อง
๙. สัมมาญาณ – ความรู้ถูกต้อง
๑๐. สัมมาวิมุตติ – ความหลุดพ้นถูกต้อง

และสุดท้ายที่ท่านเตือนอยู่เสมอ ชีวิตเย็น เป็นประโยชน์ เป็นเป้าหมายของการดำเนินงาน. ดังนั้นในวโรกาสที่ท่านอาจารย์พุทธทาส มีชาติกาลครบ ๑๐๐ ปี ในวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ นี้ ประกอบกับองค์การยูเนสโกยกย่องท่าน, ขอให้พวกเราที่เคารพนับถือท่าน จงได้พยายามนำคำสอนของท่านมา ประพฤติปฏิบัติ เพื่อเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น คือตัวเองก็มีแต่ความสงบเย็น และบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น คือชักชวนกันให้เข้าใจหัวใจศาสนาของตน, ทำความเข้าใจกันระหว่างผู้ที่นับถือศาสนา และพยายามไม่หลงติดในวัตถุนิยมด้วยกัน. จงทุกๆ คนเทอญ.

บทนำ

ท่านพุทธทาสตั้งปณิธานแห่งชีวิตไว้ ๓ ประการ กล่าวคือ

๑. ให้ทุกคนเข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน
๒. ทำความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา
๓. ถอนตนออกมาเสียจากวัตถุนิยม

ในบทความนี้จะกล่าวถึงเฉพาะปณิธานข้อแรก คือ การเข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน และจำกัดให้ชัดเจนไปอีกว่า "หัวใจแห่งศาสนาของตน" ในที่นี้หมายถึง "หัวใจแห่งพุทธศาสนา"

หากเราจะลองแบ่งพุทธศาสนาออกเป็นระดับชั้นกว้างๆ ก็จะสามารถแบ่งได้เป็น ๕ ระดับด้วยกัน คือ

(๑) พุทธศาสนาระดับชาวบ้าน คือ เกิดมากเป็นชาวพุทธตามทะเบียนสำมะโนประชากร มีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาแค่เพียงเข้าวัด ทำบุญ ตามประเพณี หรือตามโอกาสอันตนเห็นควร เช่น ผันร่ายแะไปทำสังฆทาน สะเดาะเคราะห์ยามรู้สึกชีวิตไม่ราบรื่น บัดบังควานเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยเรื้อรัง หรืออุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับ ไม่หวังอะไรจากพุทธศาสนาหรือจากพระและวัดมากไปกว่านี้

(๒) พุทธศาสนาระดับวัฒนธรรม คือ ถึงวันสำคัญทางพุทธศาสนาก็เข้าวัด ทำบุญไปตามประเพณี เช่น วันขึ้นปีใหม่ วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันมาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชา หรือทำบุญในงานทอดผ้าป่า ทอดกฐิน ขนทรายเข้าวัดในวันสงกรานต์ ฯลฯ สำหรับคนกลุ่มนี้พุทธศาสนาเป็นเหมือนจุดนัดพบกับวงศาคณาญาติ มิตรสหาย หรือโอกาสในการได้เที่ยวงานวัดเพื่อความบันเทิงใจและสร้างบุญกุศลใหญ่เป็นรายปี พุทธศาสนาระดับวัฒนธรรมจะมีความหมายมากสำหรับคนไทยในต่างจังหวัด ดังเราจะพบว่าเมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษา ออกพรรษา ทอดผ้าป่า ทอดกฐิน และเทศกาลสงกรานต์ คนต่างจังหวัดในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่จะกลับไปทำบุญต่างจังหวัดจนกรุงเทพฯ ดูเงียบเหงาไปโดยปริยาย

(๓) พุทธศาสนาระดับรัฐ/ราชการ คือ พุทธศาสนาที่ถูกรัฐ/ราชการใช้เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการสร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงทางสังคม หรือใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารราชการแผ่นดิน เช่น พุทธศาสนาที่ถูกหยิบยืมมาใช้เพื่อรองรับความชอบธรรมของระบอบพระมหากษัตริย์ (สมมติเทพ/ธรรมราชา) หรือพุทธศาสนาที่ถูกนำมาอธิบายเพื่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นของคนในชาติ (ชาตินิยม เช่น พระเจ้าตากสินอ้างว่า "ถวายแผ่นดินเป็นพุทธบูชา" รัชกาลที่ ๑ ตั้งพระราชปณิธานว่า "ตั้งใจจะอุปถัมภ์กษัตริย์ พุทธศาสนา ป้องกันขอบขัณฑสีมา รักษาประชาชนแลมนตริ" และ/หรือใช้เป็นอุดมการณ์ของประเทศ เช่น ประเทศไทยประกอบด้วยสามสถาบันหลัก คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ที่อยู่ในพุทธศาสนาระดับรัฐ/ราชการ จะถูกรัฐครอบงำ (ในความหมายว่าถวายความอุปถัมภ์) ผ่านระบบการแต่งตั้งสมณศักดิ์ และการถวายนิยัตินิคม (เงินสนับสนุนกิจการของพระศาสนา) เป็นต้น พระสงฆ์ที่อยู่ในพุทธศาสนาระดับรัฐนี้จึงถูกใช้เป็นเครื่องมือของรัฐ ไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง ขาดความสง่างามทั้งทางจิตวิญญาณ ปัญญา และไม่มีพลังทางจริยธรรม ตกเป็นผู้นับตามมากกว่าเป็นผู้นำ

(๔) พุทธศาสนาระดับปัญญาชน/นักวิชาการ คือ พุทธศาสนาสำหรับชนชั้นนำที่ได้รับการศึกษามาเป็นอย่างดี ไม่เน้นพิธีกรรม ไม่เน้นการสวดมนต์ หรือรูปแบบภายนอก แต่เน้น "ความเป็นเหตุเป็นผล" ที่สามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตได้จริง แก้ปัญหาสังคมได้ เป็นทางออกสำหรับคำถามของยุคสมัยได้ (เช่น เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ, ประชาธิปไตยแบบพุทธ, นิเวศวิทยาแนวพุทธ ฯลฯ) พุทธศาสนาระดับนี้มีชีวิตชีวาอยู่ในมหาวิทยาลัย ในหมู่ผู้มีการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไป ถึงกลุ่มนักคิด นักเขียน และปัญญาชนอิสระ

(๕) พุทธศาสนาระดับอารยชน คือ พุทธศาสนาที่มุ่งตรงไปยังการ "ดับทุกข์" ทางใจผ่านกระบวนการปฏิบัติปัสสณากกรรมฐาน ทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากกรรมฐาน พุทธศาสนาระดับนี้ตอบสนองคนกลุ่มเล็กๆ ที่เบื่อหน่ายในโลกและชีวิตหรือตอบสนองต่อปัญญาชนที่มองเห็นความไร้แก่นสารของชีวิตเชิงวัตถุนิยม จึงก้าวข้ามพุทธศาสนาทุกรูปแบบข้างต้น มาหาพุทธศาสนาระดับสังขนิยมหรือจิตนิยม ด้วยการมุ่งมั่นปฏิบัติทางจิตจนค้นพบความสุขทางใจได้ในที่สุด ซึ่งน่าสังเกตว่า ในยุคโลกาภิวัตน์นี้ มีผู้ให้ความสนใจพุทธศาสนาในระดับนี้มากยิ่งขึ้นทุกที่ทั้งในเมืองไทยและในต่างประเทศ

ท่านพุทธทาสภิกขุเพียรศึกษา ปฏิบัติ และเผยแพร่พุทธศาสนาสองระดับ คือ พุทธศาสนาระดับที่ (๔) ด้วยการสร้างผลงานทางปัญญาชั้นเยี่ยม เอาไว้จำนวนมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็ผลงานชุดธรรมโฆษณ์ ซึ่งสามารถใช้เป็น "คู่มือศึกษาพุทธศาสนา" และตอบปัญหาชีวิต สังคม และโลกได้อย่างครอบคลุมทุกแง่ทุกมุม และพุทธศาสนาระดับที่ (๕) คือ การเจาะลึกลงไปถึงโลกธรรมโดยตรง ด้วยการอุทิศทั้งชีวิตของท่านเองลงศึกษาค้นคว้าทดลอง "ตามรอยพระอรหันต์" จนตัวของท่านเองได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามแนวอริยธรรมาภิบาลจนสามารถเป็นประจักษ์พยานแห่งความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ได้อย่างแท้จริง

อาจารย์พิเศษบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ระหว่างที่เขียนบทความนี้ ผู้เขียนอยู่ระหว่างการปฏิบัติศาสนกิจของพระธรรมทูตอยู่ ณ เมืองนิวยอร์ก ชิคาโก และบอสตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา ดังนั้น จึงไม่ได้ลงรายการสำหรับอ้างอิงไว้ท้ายข้อความที่อ้างถึง

อัจฉริยลักษณะของท่านพุทธทาส ที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์สันติภาพ

ตลอดชีวิตท่านพุทธทาสพยายามแสวงหาวิธีการทุกอย่างที่จะนำชาวพุทธให้เข้าถึงแก่นพุทธธรรมที่เรียกว่า “นิพพาน” หรือ “สันติภาพ” (สันติภาพเป็นไวยากรณ์ของนิพพาน เช่น พุทธพจน์ที่ว่า นตติ สนติ ปรี สุขี: สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี) โดยท่านได้สร้างเครื่องมือต่างๆ ขึ้นมาเป็นกลไกในการทำงานสำคัญนั้นดังต่อไปนี้

- (๑) การศึกษาพุทธศาสนาด้วยท่าทีอย่างอริยวิทยาศาสตร์
- (๒) ภาษาคนภาษาธรรม
- (๓) สอนโมกขพลาาราม
- (๔) การอยู่เหนือนิกาย
- (๕) การมีความกล้าหาญทางจริยธรรม

การศึกษาพุทธศาสนาด้วยท่าทีอย่างอริยวิทยาศาสตร์

การศึกษาพุทธศาสนาด้วยท่าทีอย่างวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสวางอยู่บนพื้นฐานเรื่อง “กาลามสูตร” ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มีท่าทีในการปฏิสัมพันธ์ ต่อสิ่งต่างๆ ด้วยการใช้ปัญญาอย่างถึงที่สุดเสียก่อนแล้วจึงเชื่อ ในขณะที่คนส่วนใหญ่มักนิยมใช้ “ความเชื่อ” นำ “ปัญญา” หรือใช้ “ปัญญา” โดยขาด “สติ” กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ท่าทีแบบอริยวิทยาศาสตร์ ก็คือ การปฏิสัมพันธ์ต่อทุกสิ่งด้วยการใช้ “สติ” คู่เคียงกับ “ปัญญา” อย่างลงตัวนั่นเอง

เมื่อท่านพุทธทาสนำเอาท่าทีแบบกาลามสูตรมาใช้ในการศึกษาระยะหรือศึกษาพุทธศาสนา ท่านพบว่า มี “ส่วนเกิน” บางอย่างแทรกปนอยู่ในระบบความคิดระบบความเชื่อแบบพุทธมากมายที่ควรตัดทิ้ง ดังท่านถึงกับกล่าวไว้ว่า เนื้อหาบางส่วนของพระไตรปิฎกนั้นควรตัดทิ้ง และท่าทีแบบอริยวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสที่เห็นชัดที่สุดก็คือ การที่ท่านกล้าคัดค้านการอธิบายปฏิจลสมุบาทของพระพุทธโฆษาจารย์ ว่าแนวการอธิบายปฏิจลสมุบาทแบบ “क्रम ๓ ซาติ” นั้น ไม่ถูกต้อง เพื่อการนี้ท่านเองถึงกับออกปากว่า ยินดีเป็นไม้ซีก (พุทธทาส) งดไม่ซุง (พระพุทธโฆษาจารย์)

ในทางตรงกันข้าม มีความเชื่อกันมานานแล้วว่า พระพุทธโฆษาจารย์เป็นพระอรหันต์นักปราชญ์ สถานะของท่านจึงเป็นจุด “ศาลฎีกาแห่งพุทธศาสนาแบบเถรวาท” แต่ดูเหมือนท่านพุทธทาสจะไม่สนใจสถานะอันสูงเด่นของพระพุทธโฆษาจารย์ตรงนี้เลย ท่านกล้า “ชำแหละ” พระพุทธโฆษาจารย์อย่างตรงไปตรงมาตั้งแต่ชาติกำเนิดจนถึงผลงานชิ้นเยี่ยมที่ชื่อ “วิสุทธิมรรค” ซึ่งแต่ไหนแต่ไรมาไม่เคยมีใครตั้งข้อกังขากับผลงานทางปัญญาาระดับเพชรน้ำเอกของพระพุทธโฆษาจารย์หรือของเถรวาทเล่มนี้เลย การวิพากษ์พระไตรปิฎกและการชำแหละพระพุทธโฆษาจารย์ คือ ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของการศึกษาพุทธศาสนาด้วยท่าทีแบบอริยวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาส

ภาษาคนภาษาธรรม

ภาษาคนภาษาธรรม คือ วิธีการตีความธรรมะแบบใหม่ที่ท่านพุทธทาสประยุกต์ขึ้นมาใช้ในยุคสมัยของท่านเอง ภาษาคนภาษาธรรมนั้น ประกอบด้วยอัตลักษณ์อย่างน้อยสองประการ

(๑) คือการนิยามความหมายใหม่ให้กับศัพท์ธรรมะต่างๆ เช่น คำว่า “มาร” ไม่ได้หมายถึงเทพผู้ตนมารที่อยู่บนสวรรค์ หากแต่หมายถึงอุปสรรคหรือกิเลสที่อยู่ในใจ เปรต หมายถึง ภาวะจิตใจที่ตกเป็นทาสของความอยากไม่รู้จบ เป็นต้น

(๒) คือการคิดคำในภาษาไทยใหม่ขึ้นมาใช้เพื่ออธิบายธรรมะที่ยากๆ ให้เข้าใจกันง่าย ๆ เช่น อตัมมยตา (ภาวะที่สิ่งต่างๆ ไม่เป็นไปตามใจอยากของคน แต่เป็นไปตามเหตุปัจจัย) ท่านบัญญัติเสียใหม่ว่า “กูไม่เอากะมึง” หรือ “อหังการ” ท่านบัญญัติเสียใหม่ว่า “ตัวกู” และ “มมังการ” คือ “ตัวกู” เป็นต้น

การใช้ภาษาคนภาษาธรรมในการอธิบายธรรมะ ทำให้ธรรมะกลายเป็นเรื่องใกล้ตัวที่สามารถเข้าใจได้อย่างง่ายดายและมองเห็นเป็นรูปธรรม ธรรมะชั้นลึกอย่างใดลักษณะ ปฏิจลสมุบาท นิพพาน กลายเป็นเรื่องสามัญที่ถูกรับรู้กันมาพูดได้เหมือนเป็นเรื่องพื้นฐานของชาวบ้าน กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ภาษาคนภาษาธรรมได้ทำหน้าที่ “ปลดแอกธรรมะลงจากหิ้งบูชามาอยู่ในความสนใจของประชาชน” ได้อย่างแท้จริง

สอนโมกขพลาาราม

สอนโมกขพลาาราม ได้ทำหน้าที่เป็นห้องปฏิบัติการพิสูจน์หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ท่านพุทธทาสสร้างขึ้นมาทั้งเพื่อตัวท่านเองและเพื่อพุทธศาสนิกชนทั่วไปได้มาใช้ประโยชน์ให้เกิดคุณค่าสูงสุด ตลอดเวลาที่ท่านพุทธทาสยังมีชีวิตอยู่หรือแม้กระทั่งปัจจุบัน สอนโมกข์ ยังคงทำหน้าที่เป็นห้องทดลองสำหรับผู้ใฝ่ธรรมได้เป็นอย่างดีมาโดยตลอด ข้อโดดเด่นอีกประการหนึ่งของสอนโมกข์ซึ่งเป็นคุณค่าแฝงก็คือ การเป็นสัญลักษณ์ของการกลับไปหาเนื้อหาที่แท้จริง

ความจริงที่ปฏิเสธภาษาหรือ “ภาษาคนภาษาธรรม” เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อยู่แล้วในยุคสมัยของพระองค์ ดังเราจะพบตัวอย่างการใช้ภาษาคนภาษาธรรมได้ทั่วไปในพระไตรปิฎก เช่น เมื่อพระองค์ทรงต้องการตีความหมายใหม่เกี่ยวกับศัพท์ธรรมะหรือศัพท์สำคัญของยุคสมัยที่คนเขาใช้กันมาก่อนในมุมมองของพุทธศาสนา พระองค์ก็จะกล่าวถึงคำหรือความนั้นๆ ในความหมายเดิมเสียก่อน จากนั้นจึงมาถึงการตีความหมายใหม่ตามทัศนะของพระองค์ โดยจะทรงกล่าวว่า คำศัพท์นั้นๆ ในภาษาทางโลกหมายความว่า... แต่ใน “อริยวินัยนี้ หมายความว่า...” การนิยามความหมายของคำเสียใหม่ผ่านวาทกรรมที่ว่า “ในอริยวินัยนี้ หมายความว่า...” นี้เอง คือ ร่องรอยที่มาของการใช้ “ภาษาคนภาษาธรรม” ที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก เข้าใจว่าท่านพุทธทาสเองก็คงจะประยุกต์วิธีการนี้เองมาเรียกวิธีการตีความธรรมะของท่านแล้วเรียกเสียใหม่ว่าเป็น “ภาษาคนภาษาธรรม”

พระพุทธศาสนาว่าเป็นเรื่องของ การ “อยู่อย่างต่ำ ทำอย่างสูง” ไม่ใช่เรื่องของ การติดยึดในวัตถุจนวัดในพุทธศาสนา กลายเป็นศูนย์รวมของ ตีกรวมใหญ่โตโอฬารที่ แทบไม่ใช่สื่อคุณค่าในทางธรรมอีกต่อไปของวัดในเมืองทั้งหลายทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ตรงกันข้าม สอนโมกข์ คือ ตัวอย่างของวัดในพุทธศาสนาที่ทุกสิ่งทุกอย่างถูกพื้นที่ถูกประยุกต์ให้สามารถ “สอนธรรม” ได้อย่างแยบยลในทุกๆ เรื่อง ตั้งแต่เรื่องสามัญที่สุดคือ “กินข้าวจานแมว” ไปจนถึงเรื่องสุดที่ สุดคือ นิพพานอัน เป็นบรมธรรม ผ่านคติ “มะพร้าว นาฬิกา” ที่อยู่กลาง “ทะเลสีมึง” ในสวนโมกข์นั่นเอง

การอยู่เหนือนิกาย

นิกายในศาสนา เป็นทั้งเครื่องมือของความก้าวหน้า และขณะเดียวกันก็เป็นทั้งอุปสรรคของการเข้าถึงแก่นแท้แห่งศาสนาของตนไปพร้อมๆ กัน ศาสนาทุกศาสนาในโลกเมื่อพัฒนาการผ่านวันเวลามาโดยลำดับ ย่อมแตกแยกออกเป็นนิกายในที่สุด พุทธศาสนาของเราเช่นเดียวกัน เมื่อผ่านวันเวลามาเพียง สองร้อยปีเศษก็เริ่มมีรอยปริแยกของนิกายออกเป็น “อจารย์วาท” และ “เถรวาท” อย่างชัดเจน และเมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาสู่ประเทศสยามก็เกิดนิกายเพิ่มขึ้น อีกเป็นมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย ว่าเฉพาะในเมืองไทย การแบ่งลัทธินิกายได้กลายเป็นอุปสรรคมากกว่าเป็นเครื่องมือในการเข้าถึงธรรมะ ในยุคสมัยที่ท่าน พุทธทาสยังมีชีวิตอยู่การแข่งขันทะหว่างนิกายทั้งสองนั้นเกิดขึ้นและเป็นไปค่อนข้างรุนแรงมาก ดังท่านเคยปรารภผ่านจดหมายที่เขียนถึงน้องชายโดยธรรมคนหนึ่ง ว่า เห็นสภาพการแตกแยกของพระสงฆ์ทั้งสองนิกายแล้วชวนให้หมดหวัง ดั่งนั่นเอง เมื่อท่านปลีกตัวออกมาจากคณะสงฆ์และแสวงหาท่านจึงกลับไปหา “พุทธ ศาสนาตัวแท้” ก่อนที่จะมีนิกาย พุทธศาสนาตัวแท้อีกคือ พุทธศาสนาในยุคสมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ท่านพุทธทาสเคยกล่าวว่า ทั้งอจารย์วาทและเถร วาทล้วนไม่ใช่พุทธศาสนาแท้ที่ พุทธศาสนาแท้ที่แท้ต้องไม่เป็นทั้งอจารย์วาทและเถรวาท นอกจากท่านจะกลับไปหาพุทธศาสนาที่อยู่เหนือนิกายแล้ว ในทางปฏิบัติอีก ขึ้นหนึ่งท่านพุทธทาสยังสามารถทะลุนิกายด้วยการข้ามไปศึกษาพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอย่างลึกซึ้งจนถึงกับนำเอาคติโพธิสัตว์มาเป็นส่วนหนึ่งของสวนโมกข์ และนำเอาพุทธศาสนานิกายเซ็นมาเผยแผ่ผ่านผลงานแปลชื่อ “สูตรของเว่ยหล่าง” และ “คำสอนของฮวงไป” อีกด้วย

ผลของการอยู่เหนือนิกายทำให้ท่านพุทธทาสสามารถสอนพุทธศาสนาได้อย่างอิสระทางความคิด และสามารถเลือกสรรเอาส่วนที่ท่านคิดว่า “ดีที่สุด” ของทุกนิกายในพุทธศาสนาเอามาใช้ประโยชน์ได้หมด ในขณะที่พระสงฆ์ส่วนมากที่ยึดติดนิกายทำไม่ได้ของท่าน หรือทำได้อย่างดีที่สุดก็ตั้งป้อมตำหนิตานว่าเป็นเดียรถีย์นอกนิกายตัวเอง แต่แล้วเราก็ได้ตระหนักในเวลาต่อมาว่า ความเป็นเดียรถีย์นอกนิกายของท่านนั้นให้คุณอนันต์มากกว่าโทษมหันต์

การมีความกล้าหาญทางจริยธรรม

การมีความกล้าหาญทางจริยธรรม หมายถึง การมีความกล้าที่จะใช้ปัญญาเพื่อคิด พูด ทำในสิ่งที่ถูกต้องดีงามอย่างอาจหาญ ตรงไปตรงมา และ อย่างปราศจากอคติโดยประการทั้งปวง ท่านพุทธทาสสอนพุทธศาสนาตลอดชีวิตของท่านด้วยท่าที่เช่นนี้มาโดยตลอด เช่น ครั้งหนึ่งท่านเคยกล่าวในการปาฐกถา ธรรมว่า พระพุทธเจ้าบังพุทธภาวะ พระคัมภีร์บังพระธรรม และลูกชาวบ้านบังพระสงฆ์ การกล่าวเช่นนี้ทำให้ท่านถูกโจมตีจากชาวดาบธรรมต่อพระรัตนตรัย แต่ ท่านก็กล้าที่จะทนกระแสอันเชี่ยวกรากของสังคม จนเมื่อเวลาผ่านไปก็มีคนเข้าใจท่านมากขึ้นทุกที จนบัดนี้ เราต่างเห็นพ้องต้องกันแล้วว่า พระพุทธเจ้าที่ถูกทำให้ เป็นเทพและที่ถูกแปรรูปเป็นพระเครื่อง พระกริ่ง พระสมเด็จนั้นบังพุทธภาวะหาแน่นอนเสียยิ่งกว่ากำแพงเมืองจีนเพียงไร

หรือบางคราวท่านก็ลุกขึ้นมาประกาศว่า พระอภิธรรมในคัมภีร์อภิธรรมปิฎกหรือการศึกษาอภิธรรมที่คนไทยรับมาจากลังกาและพม่าประเทศนั้นเป็น “ของเหื่อ” ที่ไม่จำเป็นสำหรับการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อดับทุกข์ การแตะไปที่คัมภีร์อภิธรรมอันชาวเถรวาทยกย่องไว้สูงสุดคราวนั้น ทำให้ท่านได้รับชกกล่าวหาว่า เป็นสาวกเดียรถีย์เต็มรูปแบบเลยทีเดียว

นอกจากการกล้าวิพากษ์พระไตรปิฎก ข้าและพระพุทธโฆษาจารย์ วิจารณ์พระอภิธรรมแล้ว ความกล้าหาญทางจริยธรรมของท่านพุทธทาสยังแสดง ออกผ่านการวิพากษ์วิจารณ์สังคมอย่างเผ็ดร้อนชนิดที่พระสงฆ์และฆราวาสไม่กล้าทำหรือไม่คิดจะ这样做เด็ดขาดอีกด้วย ประเด็นเหล่านี้ก็เช่น

- การวิจารณ์การเมืองและนักการเมือง (ที่ขาดธรรมะ) ว่าเป็นเรื่องโลภมมและสามานย์ พร้อมกันนั้นท่านก็เสนอระบอบการเมืองใหม่ที่เรียกว่า “ธัมมิกสังคมนิยม” และนักการเมืองสายพันธุ์ใหม่ที่เรียกว่า “นักการเมืองโพธิสัตว์” ขึ้นมาให้เป็นทางเลือกอีกต่างหาก การวิจารณ์การเมืองและนักการเมืองนั้น พระสงฆ์และฆราวาสเกลียดมาโดยตลอดเพราะเป็นเรื่องสุ่มเสี่ยงต่อสวัสดิภาพของตนเอง และประการสำคัญที่สุดก็คือ การมีความกล้าวิจารณ์การเมืองและการเมือง เป็นพื้นฐานเหมือนอย่างประชาชนทั่วไปนั่นเอง การที่พระสงฆ์และฆราวาสเกลียดไม่กล้าแตะการเมืองเอาเลยนั้น ทำให้พระและวัดกลายเป็นเครื่องมือของนักการเมืองมา ทุกยุคสมัย และในที่สุดเมื่อถึงการเมืองยุคทักษิณมิดคัสที่ไม่แยแสธรรมโดยสิ้นเชิง สังคมไทยก็ได้ประจักษ์แล้วว่า การเมืองที่ไม่มีเรื่องของธรรมมาเป็นส่วนผสมเลย นั้น คือ ความโลภมมและสามานย์เต็มรูปแบบเพียงไร

- การวิจารณ์ระบบการศึกษาว่าเป็นการศึกษาหมาหางด้วน เพราะไม่เหลียวแลเรื่องการศึกษาที่ตีงาม การควบคุมสัณฐาน หากแต่มุ่งเน้นสอน

เฉพาะวิชาชีพเพียงอย่างเดียว ละเลยชีวิต (คุณธรรมกำกับการใช้วิชาชีพ/จรรยาบรรณในการใช้ความรู้) ผลก็คือ ในสังคมไทยเต็มไปด้วยคนมีการศึกษา/ม

ปัญญาแต่ขาดจริยธรรมกำกับการใช้ปัญญานั้น (จึงกลายเป็นปัญญาแบบศรีธนญชัย) ดังนักการเมืองท่านหนึ่งถึงกับอุทิศตนเป็นตัวแทนของระบบการศึกษาหมา หางด้วนด้วยการตบนักข่าวในคดีชุกนุ่นของรักษาการนายกรัฐมนตรีนี่ว่า

“ผมไม่ได้รับมอบหมายจากตระกูลชินวัตร ให้มาตอบเรื่องจริยธรรม”

วรรคทองตรงนี้ คือ ตัวแทนของระบบการศึกษาหมาหางด้วนที่ไม่เหลียวแลจริยธรรมอย่างสิ้นเชิง ลองคิดดูว่า ท่านพุทธทาสพูดเรื่องนี้มาแล้วกว่า ๕๐ ปีแล้ว แต่ยังไม่สิ้นสมัย สิ่งนี้ไม่เพียงแต่สะท้อนความกล้าหาญทางจริยธรรมของท่าน แต่ยังสะท้อนวิถีทัศนคติทางธรรมและทางสังคมของท่านว่า โลกกว่าคนในยุคสมัยนั้น และยุคสมัยนี้เพียงไร

- การวิจารณ์ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ว่าเป็น “ปริยัติธรรมอันเจือด้วยยศศักดิ์” ซึ่ง “ไม่เอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์” ผลลัพธ์ของการศึกษา ระบบนี้ก็คือ ทำให้พระสงฆ์ใช้การศึกษาไปเพื่อความโลภมม การศึกษาไม่ใช่เครื่องมือในการกำจัดอวิชชาแต่กลายเป็นเครื่องมือเสริมอัตตาไปในที่สุด และ ทุกวันนี้ที่ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์ก็ยังคงเป็นอย่างนี้ ผลก็คือ พระสงฆ์จำนวนมากที่ยังอยู่ในคณะสงฆ์ไม่มีความเป็นเลิศทางปัญญาและวิชาการ ไม่รู้เท่าทัน

ทั้งทางศีลธรรมและทางสติโลกทั้งนี้ยังไม่มีมีความกล้าหาญทางจริยธรรม เพราะถูกสกัดด้วยระบบสมณศักดิ์และระบบราชการพระตาม พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พระสงฆ์ ทั้งปวงจึงต่างฝ่ายต่างก็อยู่กับด้วยความกลัวต่อเบื้องบน (กลัวระบบสมณศักดิ์/กลัวอำนาจบัญชาการตาม พ.ร.บ. คณะสงฆ์) กลัวฝ่ายบ้านเมือง (เพราะพระ

สงฆ์มีฐานคิดเดียวกับชาวบ้านที่เชื่อมั่นในเรื่องระบบเจ้าขุนมูลนาย) และกลัวต่อสังคม (ไม่กล้าเทศน์ไม่กล้าสอนอย่างตรงไปตรงมาเพราะไม่มีตัวอย่างมาก่อน ทั้งยังกลัวขัดต่อความเคยชินของสังคมที่มักไม่ยอมให้พระสงฆ์เข้ามามีส่วนในการกำหนดชะตากรรมของสังคมมากนัก ดังนั้น เวลาสังคมมีค่านิยมเปลี่ยนไปในทางเลว เช่น การมีกิ๊กโดยเสรี การนิยมความรุนแรงทุกรูปแบบ การติดวัตถุนิยมบริโภคนิยม การโกงจนกลายเป็นวัฒนธรรม พระสงฆ์ทำได้อย่างดีก็คือเฝ้าดู อนุโลมตาม หรือไม่ก่อกวนเป็นเครื่องมือของฝ่ายใดเลยเหล่านั้นเสียเอง) แต่สำหรับท่านพุทธทาสแล้ว การศึกษาในระบบเดิมสะกดท่านไม่ได้ ท่านจึงมีความอาจกล้าหาญในการใช้ปัญญาอย่างอิสระ และช่วยเป็น “สติให้สังคม” ได้อย่างมีพลังตลอดอายุขัยของท่านเอง

- การวิจารณ์ทิศทางการพัฒนาประเทศว่าตกเป็นทาสของวัตถุนิยมอย่างมีขอบเขต เช่น ท่านกล่าวว่า ระบบเศรษฐกิจที่ไม่มีศีลธรรม ก็เป็นได้อย่างดีแค่เศรษฐกิจ และนักธุรกิจก็เป็นเพียงนักฉ้อฉลต่อประชาชนของตนอย่างหน้าไม่อาย ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่เคยขอร้องพระสงฆ์ไม่ให้สอนเรื่องสันโดษ ก็ดูจะมีแต่ท่านพุทธทาสเท่านั้นที่กล้าสวนกระแสว่า ต้องสอนให้คนไทยสันโดษ เพราะยิ่งสันโดษยิ่งพัฒนา ความไม่สันโดษ (ความไม่รู้จักรักพอ) ต่างหากคืออุปสรรคของการพัฒนา สมัยก่อนคนไทยยังไม่เห็นด้วยกับท่านว่าสันโดษเอื้อต่อการพัฒนาอย่างไร จึงจิตใจในการไม่สันโดษ ภาคธุรกิจกระตุ้นให้มีการบริโภคกันอย่างไม่จำกัด การศึกษาก็มุ่งให้นักศึกษาจากออกมาเป็นเพียงฟันเฟืองหนึ่งของระบบอุตสาหกรรมการผลิต แต่ครั้นมาถึงยุคทักษิณนิคมส์ ความจริงก็เปิดเผยตัวมันเองชัดเจนแล้วว่า ภาวะไม่สันโดษนั้นคืออุปสรรคของการพัฒนาที่แท้ ประเทศไทยแทบกลายเป็นอาร์เจนตินาแห่งที่สองก็เพราะความไม่สันโดษของชนชั้นนำและนักธุรกิจทั้งหลายในเมืองไทยของเขาเอง ความกล้าหาญทางจริยธรรมของท่านพุทธทาสยังมีอีกมากมาย คิดว่าเท่าที่กล่าวมานี้จะเพียงพอที่จะสะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีแล้วว่า ท่านพุทธทาสมีความดีต่อสังคมของเขาเพียงไร และในทางกลับกันก็สะท้อนให้เห็นด้วยว่า เราเห็นคุณค่าของท่านน้อยจนน่าตกใจเพียงไร

ปณิธานที่ยังไม่บรรลุของท่านพุทธทาส

ท่านพุทธทาสกล่าวไว้ในหนังสืออัตชีวประวัติชื่อ “เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา” ว่า สิ่งหนึ่งที่ยังตกค้างอยู่ในใจของท่าน ก็คือเรื่อง “การทำให้โลกนี้มีสันติภาพ” คำว่า “สันติภาพ” เป็นคำที่ก้องอยู่ในโสตประสาทของท่านตลอดมาเป็นเวลานานตั้งแต่เริ่มงานฟื้นฟูพระพุทธศาสนา คำถามก็คือ คำว่า “สันติภาพ” ในความหมายของท่านมีความหมายแค่ไหน ผู้เขียนขอตอบว่า สันติภาพที่ท่านกล่าวถึงนั้น หาใช่อะไรอื่นไม่หากคือ แก่นของพุทธศาสนาที่เรียกว่า “นิพพาน” หรือ “สันติ” นั่นเอง และคำว่าสันติภาพในที่นี้ไม่ได้หมายรวมถึงสันติภาพระดับบุคคลเท่านั้น แต่ท่านพุทธทาสยังหมายถึงสันติภาพในระดับโลกด้วย

โลกที่ประกอบด้วยประชากรส่วนใหญ่นั้นที่มีความแตกต่างหลากหลายทั้งทางกายภาพและชีวภาพสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ นี่แหละคือความหมายหนึ่งของสันติภาพที่ท่านพุทธทาสอยากเห็น และสิ่งนี้แหละคือเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาด้วย

ถามต่อไปอีกว่า ทำไมปัจเจกบุคคลส่วนใหญ่จึงไม่เห็นคุณค่าของสันติภาพและเพราะเหตุใดโลกนี้จึงนับวันยิ่งห่างไกลสันติภาพ ?

ต่อคำถามนี้หากตอบผ่านมุมมองของท่านพุทธทาสก็น่าจะตอบได้ว่า เพราะการศึกษาพุทธศาสนาและการศึกษาแบบอื่นๆ ทั้งในเมืองไทยและในระดับโลกยังก้าวไปไม่ถึงถึง “หัวใจของพุทธศาสนา” นั่นเอง ในการศึกษาพุทธศาสนาหรือระบบการศึกษาอื่นใดที่จัดกันอยู่ในโลกนี้ท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ชัดว่า ควรศึกษาเพื่อความดีมากกว่าเพื่อความเป็นนักปราชญ์ (ศึกษาเพื่อนำมาใช้แก้ปัญหาชีวิตมากกว่าเพื่อติดในคุณค่าจอมปลอมของระบบการศึกษา) และท่านได้สร้างเครื่องมือสำหรับศึกษาพุทธศาสนาเอาไว้ให้แล้วอย่างพร้อมมูลแล้วดังกล่าวข้างต้น แต่ถึงกระนั้นก็ยังมิได้มีผู้ที่ใช้เครื่องมือที่ท่านสร้างไว้ให้น้อยเต็มที

สำหรับคำถามที่ว่าเพราะเหตุใดในวันโลกจึงยิ่งห่างไกลสันติภาพ คำตอบก็เพราะโลกยังขาดการศึกษาเพื่อสันติภาพที่ถูกต้องนั่นเอง การศึกษาของโลกซึ่งเป็นรากฐานที่มาของกระบวนการพัฒนาโลกทั้งหมดในเวลาที่ผ่านมาหรือในเวลานี้ ส่วนเป็นการศึกษาบนพื้นฐานของแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์กำลังเชิดชูวัตถุนิยมที่มุ่งเน้นไปสู่การสร้างควมมั่งคั่ง การส่งเสริมความสุขระดับประสาทสัมผัสหรือการตกเป็นทาสกิเลสและหรือสัญชาตญาณ การเพิ่มพูนความเห็นแก่ตัว การเอื้อต่อภาวะอหังการมมังการและการแก่งแย่งแข่งขันเพื่อไปสู่จุดสูงสุดของความเป็นเจ้าเหนือคนอื่น (มานะ) ระบบการศึกษาอย่างนี้ไม่มีทางที่จะพัฒนาดนเล็กๆ คนหนึ่งให้กลายเป็นบุคคลสันติภาพขึ้นมาได้ มีแต่จะกระตุ้นให้คนเล็กๆ แต่ละคนอยากเอาชนะคะคานคนอื่น อยากเอาเปรียบคนอื่น และอยากทำร้ายคนอื่น ในนามของการพัฒนา ในนามของความทันสมัย หากคนเล็กๆ ที่เห็นแก่ตัวเหล่านี้รวมตัวกันมากขึ้นๆ โลกนี้ก็จะเต็มไปด้วยมหาชนที่เป็นอันตรายต่อการสร้างสรรค์สันติภาพ

แนวทางการสร้างสรรค์สันติภาพระดับสากล

แม้ท่านพุทธทาสจะได้กล่าวถึงการสร้างสรรค์สันติภาพเอาไว้ตามสมควร ด้วยวิธีการที่ท่านสรุปว่า “ต้องทำให้คนในโลกนี้เลิกเห็นแก่ตัว” ให้ได้ แต่ในส่วนของวิธีการนั้นท่านยังไม่ได้ลงรายละเอียดที่เป็นรูปธรรมมากนัก จากแนวคิด หรือคำปราชญ์เรื่องการสร้างสรรค์สันติภาพของท่านซึ่งยังไม่ก่อรูปเต็มกระบวนการนั้น ผู้เขียนคิดว่า ในยุคสมัยของเรา เราสามารถคิดต่อจากท่านหรือก้าวต่อไปจากท่านในเรื่องการสร้างสรรค์สันติภาพด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

ในขั้นต้น เราควรทราบไว้ด้วยว่า เมื่อพูดถึง “สันติภาพโลก” คำว่า “สันติภาพ” นั้นกินความหมายขั้นสูงสุด คือ ภาวะสงบเย็นจากกิเลส (นิพพาน) ส่วนความหมายระดับสามัญหมายถึง การอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างคนกับคน คนกับสังคม คนกับสิ่งแวดล้อม และคนกับโลก และคำว่า “โลก” ในภาษาธรรมนั้นหมายถึง “ตัวเราเอง” ส่วนในภาษาคณยคมหมายถึง “มนุษยชาติทั้งมวล” วิธีการสร้างสรรค์สันติภาพที่ขอเสนอไว้ให้ช่วยกันพิจารณาไว้ดังต่อไปนี้

(๑) ในระดับบุคคล แต่ละคนควรเรียนรู้หรือแสวงหาวิธีสร้างสันติภาพขึ้นมาในเรื่อใจของตนให้ได้ก่อน เพราะหากตนไม่เห็นคุณค่าของสันติภาพด้วยตนเองเสียแล้ว จะเรียกร้องให้คนอื่นเห็นคุณค่าของสันติภาพย่อมเป็นเรื่องที่ไม่มีความหมายอย่างสิ้นเชิง ความซื่อสัตย์สูงจนได้จากการเจรจาเพื่อสร้างสันติภาพของนักการเมือง นักการศาสนาทั้งหลาย ซึ่งถึงที่สุดแล้วสิ่งที่พวกเขาทำได้ก็คือ การสร้างสนธิสัญญาสันติภาพบนแผ่นกระดาษ แต่สันติภาพที่แท้จริงแทบไม่เคยเกิดขึ้นเลย เหตุผลก็เพราะในหัวใจของเขาเองยังไม่เคยตระหนักรู้ถึงคุณค่าของสันติภาพที่แท้มาก่อนนั่นเอง ดังนั้น เราเรียกร้องในเรื่องใดเราก็ควรจะพัฒนาสิ่งนั้นขึ้นมาในตัวเองให้ได้ก่อนเป็นเบื้องต้น จากนั้นจึงควรเรียกร้องสิ่งนั้นจากคนอื่น จึงจะเป็นการเรียกร้องที่มีพลังและมีความเป็นไปได้จริงในทางปฏิบัติ

(๒) ในระดับโลก เราควรช่วยกันสร้างหรือเผยแผ่คุณค่าของสันติภาพระดับโลกด้วยการสร้าง “สันติกระบวนทัศน์” ขึ้นมาให้เป็นแนวคิดกระแสหลักของโลกให้ได้ สันติกระบวนทัศน์ก็คือ การมีความเชื่อมั่นอย่างถ่องแท้ว่า บุคคลสันติภาพ คือ รากฐานของสันติภาพระดับสากล (เหมือนพระพุทธเจ้าเป็นต้นแบบ

ของบุคคลสันติภาพ, คานธี เป็นต้นแบบของอหิงสา, แมซีเทเรซา เป็นต้นแบบของผู้เสียสละ ท่านพุทธทาส เป็นต้นแบบของสวากสงฆ์ที่แท้ที่ทำให้พระหนุ่มเนรน้อยและมหาชนอยากเจริญรอยตามเป็นต้น บุคคลต้นแบบซึ่งเป็นคนเล็กๆ ในแต่ละวงการเหล่านี้ สามารถก่อเกิดแรงบันดาลใจในระดับที่ยั่งยืนได้ทุกยุคทุกสมัย) เมื่อโลกมีบุคคลสันติภาพระดับปัจเจกมากขึ้น จุดเล็กๆ เหล่านี้จะกลายเป็นแรงบันดาลใจให้กับคนส่วนใหญ่ได้ ตัวอย่างที่เห็นชัดในปัจจุบันของคำกล่าวนี้ก็คือ ท่านดาไล ลามะ และท่านติช นัท ฮันห์ ทั้งสองท่านกลายเป็นแรงบันดาลใจในทางสันติภาพของคนจำนวนเรือนล้านทั่วโลก นอกจากการส่งเสริมให้มีบุคคลสันติภาพแล้ว เราควรส่งเสริมกระบวนการเพื่อสันติภาพที่มีอยู่แล้วในพุทธศาสนาให้โดดเด่นขึ้นมาเป็นแนวคิดของโลกอีกด้วย แนวคิดที่ว่านี้มีอยู่ในหลักแห่งการเจริญพรหมวิหาร และกระดุมเม็ดสุดท้ายที่ว่า “เราทั้งผองคือพี่น้องกัน” ดังนั้น “จึงควรอยู่ร่วมกันด้วยไมตรีจิตมิตรภาพ ดังหนึ่งมารดาภิษานบุตรสุดที่รักของตน” และ/หรือ “จงมองดูเพื่อนมนุษย์ด้วยสายตาแห่งการอุยธรรมอันไม่มีที่สิ้นสุด” เป็นต้น สันติกระบวนทัศน์ในลักษณะ “โลกทั้งผองพี่น้องกัน” เช่นนี้ ควรได้รับการศึกษาเผยแผ่ออกไปให้กว้างผ่านกระบวนการสื่อสารทุกรูปแบบ เพื่อจะได้ใช้เป็นเครื่องมือให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติได้มากขึ้น หรือหากให้ลึกซึ้งไปกว่านั้นก็ควรหยิบแนวคิดเรื่อง “เราทุกคนคือส่วนหนึ่งของกันและกัน” มาจากหลักธรรมเรื่องอนัตตาและปฏิจลสมุปบาทมาสนับสนุนด้วยก็ได้ หากมนุษย์มีท่าทีที่เป็นมิตรต่อกันได้ทั่วโลกเช่นที่ปรากฏในพุทธพจน์แล้วไซ้ ไร้ความแตกต่างทางสัญชาติ ศาสนา วัฒนธรรม ผิวพรรณ และถิ่นที่อยู่อาศัย คงจะไม่กลายเป็นเงื่อนไขของการหยิบมาเบียดเบียนประหัตประหารกันอีกต่อไป

(๓) ในระดับการศึกษา ระบบการศึกษาของแต่ละประเทศทั่วโลก ควรจะมีหลักสูตรสันติศึกษาเพิ่มเติมขึ้นมาจากหลักสูตรภาคปกติที่สอนให้คนรู้จักทำมาหากิน ให้มีมิติของการรู้จักทำมาหาธรรมเพิ่มขึ้นด้วย สันติศึกษาที่ว่านี้ควรวางพื้นฐานอยู่บนเรื่องของการอยู่ร่วมกันด้วยเมตตา (ตามแนวทางพรหมวิหาร ๔) และควรลงลึกไปถึงสันติศึกษาระดับปฏิบัติ การเจริญวิปัสสนากรรมฐานด้วย เพราะเมื่อปัจเจกบุคคลได้เรียนรู้การเจริญสติจนเห็นตัวเองอย่างชัดเจนแล้ว ปัญญาและการอุยธรรมย่อมจะเกิดขึ้นมาโดยอัตโนมัติ ปัญญาและการอุยธรรมจากการเจริญสตินั้น เป็นคุณธรรมอันบริสุทธิ์ ไม่มีทางที่จะถูกนำไปใช้ในการเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ด้วยประการทั้งปวง สันติศึกษาระดับปฏิบัติขั้นพื้นฐานเช่นนี้ จึงควรได้รับการพัฒนาขึ้นมาให้เป็นระบบการศึกษากระแสหลักของโลก และหากเป็นไปได้ศิษย์ของท่านพุทธทาสทั้งหลายนั้นเองควรเป็นตัวตั้งตัวตีในเรื่องนี้เหมือนกับที่ท่านพุทธทาสได้นำร่องไว้แล้วด้วยการสอนอานาปานสติกรรมฐานแก่ชาวต่างชาติทุกเดือนที่สวนโมกขนิเวศนา และเขียนคู่มือการเจริญอานาปานสติกรรมฐานเอาไว้แล้วอย่างสมบูรณ์

(๔) ในระดับการพัฒนา หรือระดับวัฒนธรรม สันติศึกษาควรแสดงออกมาเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายรัฐบาลของแต่ละประเทศ ด้วยการมุ่งเน้นไปที่การ “เป็นผู้ให้” แก่กันและกันก่อนเป็นเบื้องต้น (การให้ในที่นี้หมายถึง การพัฒนาที่เน้นมิติของจิตใจที่ช่วยให้ประชาชนอยู่ร่วมกันด้วยวัฒนธรรมน้ำใจ ไม่ใช่การให้ที่เรียกว่าเอื้ออาทรแล้วพยายามถอนทุนคืนในรูปของการแปรเปลี่ยนเป็นคะแนนเสียงหรือผลประโยชน์แอบแฝงอื่นๆ ซึ่งนั่นไม่ใช่ในนโยบายที่เกิดจากจิตใจของความเป็นผู้ให้ แต่ที่จริงเกิดจากรากฐานของจิตที่คิดจะ “เอา” อย่างหน้าไม่เอาด้วยซ้ำไป) เช่น ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงวางพระองค์เป็นพระผู้ให้แก่คนไทยมาตลอดเวลาด้านยาวนาน รวมทั้งทรงสร้างสรรควัฒนธรรมแห่งการให้ให้เกิดขึ้นด้วยการสอนให้คนให้กันอยู่กันด้วยความรักความสามัคคีและเมตตาต่อการเห็นอกเห็นใจคนอื่น แท้จริงก็คือรูปแบบหนึ่งของการให้ ที่เรียกว่าการให้ความสำคัญแก่ความเป็นมนุษย์ของคนอื่นๆ กับที่ให้ความสำคัญแก่ตัวเอง (วัฒนธรรมเอาใจเขามาใส่ใจเรา) และการพัฒนาควรมุ่งไปที่การสร้างสรรคศักยภาพของประชาชนให้สามารถหยัดยืนด้วยขาของตัวเองได้ และมีจิตใจที่รู้จักพอในเชิงวัตถุ เพราะหากประชาชนไม่เรียนรู้ที่จะหยัดยืนด้วยขาตัวเอง ก็จะกลายเป็นปัญหาของรัฐไม่รู้จบ ประชาชนที่ไม่รู้จักพอหนึ่งเอง ในอนาคตก็จะเป็นส่วนหนึ่งของการแย่งชิงทรัพยากรระดับโลกและระดับโลกต่อไปไม่สิ้นสุด คนที่ไม่รู้จักพอหนึ่ง คือ สาเหตุหรือเชื้อโรคอย่างหนึ่งที่ก่อให้เกิดภาวะขาดสันติภาพในระดับการอยู่ร่วมกันของประชาชน

สังคมมนุษย์ที่ถูกกระตุกให้เห็นแก่ตัว ถูกมิถจการศึกษาพราดตาให้ไม่รู้จักตัวเอง เน้นการแก่งแย่งแข่งขัน เบียดเบียนซึ่งกันและกัน คือ สังคมที่ขาดรากฐานของสันติภาพ หากเราต้องการสร้างสรรคบุคคลและสังคมที่มีสันติภาพ ก็ต้องเพียรสร้างการพัฒนาบนรากฐานของการเป็นผู้ให้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน และการเป็นผู้ให้ขึ้นมาให้ได้ ซึ่งการจะทำเช่นนี้ได้ คำสอนของพุทธศาสนาในส่วนของทาน ศีล สมาธิ ปัญญา เมตตา กรุณา มุทิตา และปฏิจลสมุปบาท (ที่สอนให้รู้จักอยู่กับด้วยความตระหนักว่าเราคือส่วนหนึ่งของกันและกัน) ควรจะได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาใช้ให้เป็นเครื่องมือของการพัฒนาอย่างเหมาะสม ทั้งนี้ ด้วยการอธิบายและตีความหลักธรรมเหล่านี้ให้มีมิติเชิงสังคมมากขึ้น เพื่อให้เท่าทันต่อสภาพโลกาภิวัตน์และสามารถรองรับการพัฒนาที่ขยายตัวมากขึ้นจากระดับปัจเจกบุคคลสู่ระดับโลกหรือระดับมนุษยชาติ

วิธีการสร้างสรรคสันติภาพทั้งระดับบุคคลและระดับโลกยังมีอีกมากมาย ขยายความออกไปได้อีกหลายมิติ เท่าที่เสนอมาคิดว่า อย่างน้อยๆ ก็น่าจะเป็นพิมพ์เขียวของการหยิบมาคิดต่อได้ในระดับหนึ่งแล้ว

บทสรุป

ท่านพุทธทาสตั้งปณิธานไว้สามประการก็จริงอยู่ แต่หากใครก็ตามสามารถทำได้ตามปณิธานของท่านเพียงข้อแรกและข้อเดียว ปณิธานอีกสองข้อที่เหลือก็เป็นอันได้รับการเติมเต็มไปด้วยโดยอัตโนมัติ เนื่องจาก บุคคลที่เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตนแล้ว ก็ย่อมจะสามารถเป็นกัลยาณมิตรที่ดีกับเพื่อนต่างศาสนาและย่อมจะสามารถถอนตนออกมาเสียจากวัตถุนิยมได้ด้วย ส่วนปณิธานของท่านที่ยังไม่บรรลุคือเรื่องสันติภาพระดับโลกนั้น แม้สิ่งนี้จะเป็นเรื่องใหญ่และเป็นเรื่องสำคัญยิ่งนัก แต่หากเราเข้าใจตามนัยแห่งพุทธศาสนาว่า “สันติภาพ” ที่แท้เริ่มต้นที่ใจ และคำว่าโลกก็หมายความว่า “ตัวเราเอง” ก่อนเป็นเบื้องต้น การสร้างสรรคสันติภาพโลกให้เกิดขึ้นก็ไม่ใช่เรื่องไกลเกินฝัน เพราะหากปัจเจกบุคคลแต่ละคนเพียรพยายามศึกษาพุทธธรรมจนประสภาวะสันติในเรือนใจได้แล้ว สันติภาพส่วนบุคคลก็ย่อมเป็นรากฐานของสันติภาพโลกไปในตัวอยู่แล้วโดยปริยาย โดยนัยดังกล่าวนี้ การสร้างสรรคสันติภาพซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ในระดับชาติหรือระดับโลกจึงไม่จำเป็นต้องเริ่มต้นจากองค์ระดับชาติหรือระดับโลกอย่างนี้นัยพาทันอยู่ (การจัดประชุมสันติภาพโลก) หากแต่สามารถเริ่มต้นขึ้นที่ตัวเองใจของ

รากฐานของการเป็นผู้ให้ในระดับวัฒนธรรมนั้น มีอยู่แล้วในคนไทยคงจะเห็นได้ในความเกิดวิกฤตทุกครั้ง คนไทยต่างก็ให้แก่กันและกันอย่างน่ายกย่องที่สุด กรณีมหันต์ภัยสึนามิ นับเป็นประจักษ์พยานสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมแห่งการให้ที่ฝังรากลึกอยู่ในใจคนไทยทั้งชาติได้เป็นอย่างดี ซึ่งวัฒนธรรมเช่นนี้ไม่ควรถูกทำลายไปด้วยวิธีคิดแบบทุนนิยมบริโภคนิยมที่พยายามกระตุ้นให้ประชาชนเรียนรู้ที่จะ “ขาย” ทุกอย่างของตัวเองมีอยู่ และมองทุกคนว่าเป็น “ลูกค้า” เหมือนที่รัฐบาลปัจจุบันกำลังกระทำในเวลา

คนเล็กๆ แต่ละคนที่ตระหนักรู้ถึงคุณค่าของสันติภาพด้วยตนเองก่อนเป็นสำคัญ เมื่อคนเล็กๆ คนหนึ่งสามารถเข้าใจ เข้าใจ และเข้าถึงสันติภาพในจิตใจของตนได้แล้ว บุคคลเล็กๆ คนนั้นเองก็จะกลายเป็นหน่วยสันติภาพเคลื่อนที่ที่มีพลวัตในการเปลี่ยนแปลงตนเอง คนอื่น สังคม ประเทศ และมนุษยชาติได้อย่างมีพลังในที่สุด ตัวอย่างในประวัติศาสตร์โลกทั้งในอดีตและปัจจุบันก็เป็นประจักษ์พยานให้เราเห็นได้เป็นอย่างดีแล้วว่า สันติภาพที่แท้จริง ล้วนเริ่มต้นจากบุคคลสันติภาพก่อนเป็นเบื้องต้น จากนั้นสันติกระบวนทัศน์ สันติศึกษา สันติพัฒนา สันติวัฒนธรรม และสันติสุขของโลกจึงขยายตัวตามมาโดยลำดับ ท่านพุทธทาสเองก็นับเป็นบุคคลเล็กๆ คนหนึ่งของโลกที่ได้สัมผัสกับสันติภาพในจิตใจของตนเอง และจากนั้นชีวิตของท่านทั้งหมดก็กลายเป็นอุปกณ์ในการสร้างสรรค์สันติภาพโลกมาโดยตลอด และเมื่อท่านล่วงไปแล้วตามอายุขัย ชีวิตและงานของท่านก็ยังคงเป็น “แรงบันดาลใจ” ให้อนุชนจำนวนมหาศาลพยายามเปลี่ยนแปลงตัวเองไปในทางสันติตามที่ท่านอยู่ตลอดมา ดังนั้น กล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว การสร้างสรรค์สันติภาพโลกทั้งสองระดับ (ระดับปัจเจกและระดับมนุษยชาติ) จึงควรเริ่มต้นที่เรารู้อะไร (ด้วยวิธีการหรือเครื่องมือต่างๆ ซึ่งท่านพุทธทาสได้กรุณาทางเอาไว้ให้แล้วในระดับหนึ่ง) และเรารู้อะไรที่เห็นคุณค่าและเข้าถึงสันติภาพในจิตใจได้แล้วนั้นแหละ คือกลุ่มบุคคลที่มีศักยภาพในการเป็นพลังผลักดันให้เกิดสันติภาพโลกได้อย่างแน่นอน ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า สันติภาพโลกจะไม่เกิดขึ้นจากการประชุมและการพยายามเซ็นสนธิสัญญาสันติภาพของนักการเมืองระดับโลกที่ภายในใจอัดแน่นด้วยความโลภ โกรธ หลง สิ่งนั้นเป็นเพียงจินตนาการถึงสันติภาพในอุดมคติเท่านั้น แต่สันติภาพที่แท้จริงยั่งยืนและมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับอารยธรรมของมนุษยชาติมันควรเกิดขึ้นที่ใจ และไม่ใช่อันเร้าร้อนของคนอื่นที่กำลังก่อสงครามอยู่ทั่วโลก แต่ควรเป็นใจของเราทุกคนนั่นเอง.

พระมหาจุฬาลงกรณ วชิรเมธี ป.ธ. ๙

อาจารย์พิเศษบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ได้รับอิทธิพลทางด้านความคิด การทำงาน การดำเนินชีวิตจากผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุ และเคยไปพำนักยังสวนโมกขพลารามเพื่อศึกษาระบบช่วงสั้นๆ เมื่อ พ.

ศ. ๒๕๔๓

“ธัมมิกประชาธิปไตย” กับ “ปุทะเลยมหาวิชาลัย”
มรดกกรรมหลวงพ่พุทธทาส และแนวทางพระราชทาน สำหรับการปฏิรูปการเมืองไทย
(ที่คนไทยทุกคนควรเรียนรู้ และต้องเริ่มนำมาใส่ไว้ในรัฐธรรมนูญ)

พระมหาพงศ์นรินทร์ จิตวิโส

“ศีลธรรมไม่กลับมา โลกจะวินาศ”

อมตวาทีอันเป็นมรดกกรรมของหลวงพ่พุทธทาสที่ท่านได้เมตตาอธิบายให้เป็นเครื่องเตือนใจ
พวกเราชาวไทยไว้นานมาแล้วนั้น กำลังปรากฏให้เห็นเป็นสภาพจริงที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมไทยใน
ปัจจุบันนี้อย่างชัดเจนมากขึ้นเรื่อยๆ คำพูดของหลวงพ่เป็นหนึ่งในคำพยากรณ์ที่แม่นยำดูตาเห็น
ท่านได้กล่าวไว้ว่า

“โลกกำลังจะวินาศ เพราะศีลธรรมกำลังพ่ายแพ้

ศีลธรรมกำลังพ่ายแพ้ แก่กิเลสของมนุษย์ ผู้ตกอยู่ภายใต้วัตถุนิยม, บุชาเศรษฐกิจการ
เมือง อำนาจวาสนาความสุขของเนื้อหนัง

จนไม่คำนึงถึงศีลธรรมกำลังทวนรถทั้งสิ้น ใช้เพื่อผลเป็นวัตถุ รสทางวัตถุ กำลังผลทาง
วัตถุ จนยอมให้เสื่อมเสียลงต่ำตา

การต่อสู้แย่งชิง ทั้งบนดิน ใต้ดิน การฆ่าผู้อื่นตาย และ ฆ่าตัวเองตาย อาชญากรรมเต็มบ้าน ไรศ
อันน่ารังเกียจเต็มโลก ทำลายธรรมชาติสร้างมลภาวะ เพศรส และ เมรัย ยาเสพติดทั้งรัฐ (บุหรี่ เฮโรอีน ฯลฯ)
เยาวชนชายหญิง กำลังหลงทิศทาง กลายเป็นเหยื่อแก่ปีศาจทางเนื้อหนัง เห็นแก่ตัวอย่างไม่มี หิริ
โอดตบปะเหลื่อ

ศีลธรรมพื้นฐานหายไปหมด ไม่มีการรักบุญ-กลัวบาป, มีแต่ “อ่วย” แล้วเป็นดี

เครื่องมือสื่อสารทุกอย่าง กำลังส่งเสริมทางให้พ่ายแพ้โดยไม่รู้สีกตัว (เพลงลูกทุ่งใหม่)

ศีลธรรม เครื่องค้ำจุนมนุษย์ กำลังพ่ายแพ้ กิเลสจึงครองโลก แทนศีลธรรม”

(หนังสือพุทธทาสลิจิต ๑ หน้า ๑๘๒)

ถ้าหากเราทำได้เพียงอ่านแล้วก็แค่เห็นคล้ายตาม ผ่านๆ กันไป หรือเพียงแคยกขึ้นมาพูดตาม ให้เพียงได้
ชื่อว่ามีคำของหลวงพ่ติดปาก พอเป็นเครื่องบังหน้าโฆษณาสร้างภาพว่าตัวก็มีธรรมะ ก็คงจะไม่มีประโยชน์อะไร
มากนัก และยิ่งอาจจะกลับเป็นโทษให้คนที่เขารู้ทันกันต่อว่าเอาเสียด้วยซ้ำ และจะพลอยทำให้คำพูดของหลวง
พ่ที่มีนัยสำคัญอันควรแก่การเรียนรู้และคิดต่อ ดูด้อยค่าลง หรือไม่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ต่อไป ดังนั้นแล้ว เมื่อเรา
อ่านถ้อยคำของหลวงพ่แล้วว่า เมื่อศีลธรรมไม่กลับมา โลกจะวินาศนั้น มันควรจะต้องคิดต่อ หรือตั้งคำถามต่อไป

จากคำถามสู่การเรียนรู้และตอบใจर्थ

จากวลีดังกล่าว น่าจะช่วยกระตุ้นคิดหรือสร้างความตระหนักให้แก่เราจนสามารถเห็น “ใจर्थ” ได้ชัด
ว่าใจर्थของเราคืออะไร? คำตอบก็อยู่ในวลีนั้นว่าใจर्थก็คือ “สังคมหรือโลกกำลังวินาศ” ซึ่งจะนำไปสู่คำถามที่สองว่า
“โลกมันกำลังวินาศเพราะอะไรเป็นเหตุ?” ก็จะได้คำตอบจากวลีนั้นเองว่า “เพราะไม่มีศีลธรรมหรือศีลธรรมไม่กลับมา”
ซึ่งก็จะยิ่งทำให้เกิดคำถามต่อไปอีกว่า “อ้าว! แล้วศีลธรรมจากไปไหนล่ะ มันถึงยังไม่กลับมาซะที” ซึ่งแสดงว่า
เราก็อยอมรับว่าเราก็เคยมีศีลธรรมอยู่ในสังคมไทย แต่แล้ววันหนึ่งเราก็เพิ่งมารู้ตัวว่าศีลธรรมมันจากเราไปแล้วและ
ยังไม่กลับมา ก็ต้องถามต่อว่า “แล้วศีลธรรมมันจากสังคมไทยเราไปตั้งแต่เมื่อไหร่? และจากไปได้อย่างไรล่ะ?” ซึ่ง
ถ้าหากพวกเราช่วยกันสอบสวนสืบสวนไปจนถึงจุดแยกที่สำคัญอันเป็นเหตุที่ทำให้ศีลธรรมหายไปจากสังคมไทยได้
เราก็จะสามารถตอบใจर्थข้อนี้ได้ชัดเจน และที่จุดนั้นแหละเราจะประจักษ์แจ้งเลยว่า “เป้าหมายของการแก้ปัญหา

คืออะไร” ตอบว่าก็คือการทำให้สังคมและโลกไม่วินาศ ซึ่งก็คือการทำให้สังคมไทยฟื้นกลับมา มีศีลธรรมได้อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งจะนำมาสู่คำถามที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งว่า “แล้วจะทำอย่างไร? หรือจะมีวิธีการอย่างไร? ที่จะทำให้ศีลธรรมฟื้นกลับมาสู่สังคมไทยอีกครั้ง” ซึ่งจะนำไปสู่ขั้นตอนที่สำคัญที่สุดคือ การที่พวกเราชาวไทยจะช่วยกันนำวิธีการนั้นมาประพฤติปฏิบัติให้ปรากฏให้เห็นจริงได้อย่างเป็นรูปธรรมในวิถีชีวิตของคนไทยต่อไปได้อีกครั้งหนึ่ง

ถ้าเราเห็นโจทย์ได้ไม่ชัด สืบสาวไปไม่ถึงสาเหตุหรือจุดแยกที่สำคัญได้แล้วไซ้ ก็จะไม่มีความแก้ปัญหาได้สำเร็จ หรือแก้ปัญหาได้ผลบ้างในระยะสั้นๆ แต่ไม่มีความยั่งยืน ดังนั้น การเห็นโจทย์ให้ชัด และสืบสาวให้ชัดไปจนถึงสาเหตุที่แท้ จึงเป็นขั้นตอนเริ่มต้นที่สำคัญมากที่สุด

สามเชื้อโรคร้าย ที่ต้องได้รับการเยียวยาจากศีลธรรม

สังคมของคนปุถุชนคนธรรมดานั้น ย่อมต้องเกิดความเสื่อมขึ้นได้เป็นธรรมดา ทั้งนี้เพราะปุถุชนทุกคนมีสาเหตุที่แท้ๆ เหมือนมีเชื้อโรคร้ายที่แฝงอยู่ภายในตัวอยู่แล้ว ซึ่งก็คือ โลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) โมหะ (ความหลงผิด) และเมื่อเชื้อโรคนั้นกำเริบลูกกลมตัวของเจ้าของจนถึงขั้นที่ล้นไหลออกมา ก่อมลภาวะเบียดเบียนคนอื่นที่อยู่รอบข้าง ก็จะก่อให้เกิดความเสื่อมความเดือดร้อนไปทั่วทั้งสังคมได้ ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์ผู้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณแก่ชาวโลก จึงได้ทรงประทานพระธรรมวินัย (หรือศีลธรรมในความหมายของหลวงพ่อบุญทาส) ที่จะปองป้องหรือวัดขึ้นที่มีหลากหลายขนานอันเหมาะสมแก่คนทุกระดับ มีประสิทธิภาพสูงสำหรับทั้งบำบัดรักษาโรคจนหายขาด เยียวยา บรรเทา หรือควบคุมเชื้อโรคร้ายนี้ ไว้มิให้กำเริบ และยังได้ทรงมีฤทธิ์หรือศิลปะในการนำพาให้คนส่วนใหญ่ทั้งชุมชนและสังคมมีการนำมาบูรณาการในวิถีชีวิตได้อย่างกลมกลืน ปฏิบัติได้อย่างต่อเนื่องเป็นระบบและเป็นแบบแผน พระพุทธองค์ผู้ทรงมีพุทธศาสตร์สำคัญที่เริ่มต้นเปลี่ยนแปลงที่ระดับผู้นำและชนชั้นปกครองประเทศให้ได้เสียก่อน ทรงเน้นที่การปรับทัศนคติของชนชั้นเหล่านี้ให้เป็นสัมมาทิฐิ และหันมาปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตวิถีปฏิบัติให้มีแบบแผนจารีตประเพณีวัฒนธรรมตามหลักศีลธรรม ทรงเปลี่ยนกษัตริย์ผู้กระหายอำนาจด้วยการทำสงครามเป็นกษัตริย์ธำมิตราชเป็นผู้ปกครองที่คอยบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎรโดยธรรม

จากการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ในยุคสมัยของพระมหากษัตริย์ที่ทรงธรรมในประเทศพุทธศาสนาทั้งหลาย ที่ทรงปกครองบ้านเมืองได้เป็นปกติสุขมีเศรษฐกิจที่รุ่งเรืองแล้วจะพบว่า กษัตริย์ผู้ทรงธรรมหรือธำมิตราชานั้นก็ได้มีบทบาทเป็นกัลยาณมิตรให้กับคนทั้งประเทศ โดยเริ่มตั้งแต่ทรงเป็นแบบอย่างที่ดี และนำพาให้ราชวงศ์ เหล่าเสนาบดี อำมาตย์ ข้าราชการบริพาร ได้เรียนรู้และปฏิบัติตามหลักศีลธรรม จากนั้นเหล่าเสนาบดี อำมาตย์ ข้าราชการบริพาร เหล่านี้ก็จะพัฒนาตนเองขึ้นมาเป็น “ธำมิตเสนาบดี” “ธำมิตอำมาตย์” “ธำมิตข้าราชการบริพาร” ซึ่งก็จะมีบทบาทเป็นกัลยาณมิตรต่อๆ กันไป นำพาให้คนอื่น ๆ ทั่วทั้งสังคมเข้ามาสู่การปฏิบัติ พัฒนา เศรษฐกิจให้กลายเป็น “ธำมิตเศรษฐกิจ” ประชาชนคนทั่วไปให้กลายเป็น “ธำมิตชน” เป็นอุบาสิกาอุบาสิกา พระพุทธองค์ได้ทรงเริ่มต้นแบบแผนวิถีชีวิตในการปฏิบัติธรรมของชาวพุทธไว้ ดังเช่นการกำหนดวันอุโบสถหรือวันธัมมัสสวนะ ไว้เป็นแบบแผนทุก ๗-๘ วัน หรือ ๔ วันต่อ ๑ เดือน พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมก็ได้นำมาปฏิบัติเป็นแบบอย่างทรงศีลอุโบสถทุกวันอุโบสถ ทรงดำรงพระองค์เป็นหลักของศีลธรรมพื้นฐาน ทรงนำหลักทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตรมาเป็นหลักธรรมในการปกครองประเทศ ทรงกำหนดและส่งเสริมให้เหล่าเสนาบดีต้องปฏิบัติตาม บางรัชสมัยมีการลงโทษเสียด้วยซ้ำไปหากเสนาบดีคนใดไม่รักษาศีลพึงธรรมในวันอุโบสถ

แต่การเมืองที่ลอกมาจากตะวันตกแบบแยกส่วน ไม่เอาศีลธรรม สังคมไทยจึงวิกฤต

แต่เมื่อเรารับเอาวิถีคิดทางการเมืองการปกครองแบบแยกส่วนและบกพร่องของตะวันตกเข้ามา เราก็มองแต่เรื่องของอำนาจ เราเปลี่ยนแปลงการปกครอง ด้วยการแย่งยึดครองอำนาจทางการเมืองการปกครองมาจากพระมหากษัตริย์ ก็สนใจเอาแต่เฉพาะเรื่องของอำนาจ ไม่ได้เอาเรื่องความเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติตามหลักศีลธรรมมาจากพระองค์ด้วย ไม่ได้เอาแบบแผนหรือจารีตที่เป็นรูปธรรมที่จะเป็นกระบวนการในการบำเพ็ญและพัฒนาคนทางด้านศีลธรรมมาด้วย “รัฐธรรมนูญ” จึงมีธรรมแต่ชื่อในพยางค์ที่สามเท่านั้น แต่ไม่มีระบบหรือกระบวนการปฏิบัติธรรม สำหรับคนที่เข้ามาใช้รัฐธรรมนูญเลย วิถีของชาวพุทธ วิถีในการปฏิบัติธรรม วิถีวัฒนธรรมประเพณีไทย ถูกชนชั้นปกครองในสมัยที่เปลี่ยนแปลงการปกครองทำตนเป็นปาปมิตรในการถอดถอนวิถี

แห่งศีลธรรมออกไปจากระบบการเมืองการปกครองของไทย แล้วพยายามยึดเยียดบีบบังคับวิถีคิด วิถีชีวิต วิถี
หายนธรรมตะวันตกเข้ามาแทน

วันหยุดวันโกนวันพระถูกบังคับให้ปรับเปลี่ยนไปเป็นวันอื่น ทำให้ตัดขาดบ้นทอนและทำลายวิถีชีวิตที่เป็น
เครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ออกไปจากสังคมไทยได้อย่างแทบจะสิ้นเชิง เสนาบดีรัฐมนตรีตลอดจนข้าราชการทั้ง
หลายไม่ต้องมีวิถีชีวิตที่ต้องถือศีลฟังธรรมอย่างน้อยในทุกวันพระอีกแล้ว ดึงประชาชนชาวบ้านออกจากวิถีที่ต้องไป
วัดปฏิบัติธรรมพัฒนาตนเองในทุก ๗-๘ วันออกไป ได้ตัดโอกาสที่ครอบครัวจะได้มีกิจกรรมทำบุญร่วมกันอย่างน้อย
ทุก ๗-๘ วันออกไป ตัดทอนทำลายวิถีแห่งความสามัคคีของชุมชนที่อย่างน้อยต้องได้ถือศีลฟังธรรมทำบุญร่วมกัน
ในวันพระทุก ๗-๘ วันออกไป ตัดทอนทำลายบทบาทของวัดที่เคยเป็นศูนย์กลางของชุมชนสังคมออกไป ทำให้จารีต
ประเพณีศีลปะวัณธรรมถูกตัดขาดออกไปจากคนในชุมชนไปพร้อมกันด้วย ทุกอย่างที่ถูกกล่าวมาเกิดขึ้นอย่างซ้ำๆ
ค่อยๆ เชื่อมทราวมลงทีละเล็กละน้อย อย่างไม่ทันรู้เนื้อรู้ตัว มาดูอีกทีเมื่อ ๕๐-๖๐ ปีผ่านไป ที่สังคมไทยกำลังพองพะ
พองทางศีลธรรมมากขึ้นๆ บุคคลเสื่อมทรามจากศีลธรรม ครอบครัวไม่อบอุ่นไม่ได้ทำบุญร่วมกันบ่อยๆ แต่ทำบาป
ร่วมกันทุกวันทุกคืน ชุมชนไม่เข้มแข็งขาดสามัคคีธรรม ศีลปะวัณธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ที่ดั่งงามของไทยกำลัง
เสื่อมสูญหายไปเหลือเพียงการอนุรักษ์ที่ได้แต่รูปแบบที่แปลกแยกจากผู้คน และที่เห็นเด่นชัดที่สุดและเป็นปัญหา
สำคัญในปัจจุบันก็คือ วิกฤตทางด้านศีลธรรมคุณธรรมจริยธรรมของชนชั้นปกครองทั้งในรัฐบาลและรัฐสภา

ต้องการผลแต่ไม่ทำเหตุ ต้องการ Output แต่ไม่มี Process

ปรากฏการณ์แปลกประหลาดแต่จริง มาตลอดกว่า ๗๐ ปี ประชาธิปไตยไทย

นักการเมืองที่เป็นผู้นำทั้งในรัฐบาลและรัฐสภา ทำตัวผิดสภาวะ ไม่เป็น “กัลยาณมิตร” ไม่เป็นแบบอย่าง
ในการปฏิบัติธรรม ไม่เดินตามแบบอย่างแห่งพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมเลย ในทางตรงข้ามหลายครั้งทำตัวเป็น
“ปาปมิตร” เป็นแบบอย่างที่ไม่ดีเสียอีก รัฐธรรมนูญที่ลอกแบบเขามาจากตะวันตกอย่างแยกส่วน ก็ไม่มีกระบวนการ
หรือวิถีที่จะฝึกฝนและพัฒนาให้นักการเมืองมีคุณธรรมขึ้นมาได้เลย มันจึงมีแต่การเรียกร้องเอาแต่ผล แต่ไม่เคย
มีการทำเหตุ เรียกร้องเอาแต่ว่าให้นักการเมืองมีคุณธรรมจริยธรรม ไม่โกง แต่ไม่เคยมีกระบวนการที่จะให้นักการเมือง
ปฏิบัติตามหลักศีลธรรมมีแต่การไปวิ่งไล่ตามจับที่ปลายหาง ด้วยการสร้างองค์กรอิสระมาตรวจจับหรือควบคุม
ถ่วงดุล แต่ก็พิสูจน์แล้วว่าทำแต่ที่ปลายหางอย่างเดียวไม่ได้ผล เพราะมันผิดกฎธรรมชาติ ผิดสภาวะการเรียนรู้ของ
มนุษย์ ว่าถ้าเอาแต่ลงโทษที่ปลายหางเมื่อทำผิดแต่อย่างเดียวนั้นไม่สามารถจะทำให้มนุษย์เรียนรู้และพัฒนาได้แท้
จริง มนุษย์จะพัฒนาได้จริงต้องมีกระบวนการปลูกฝังและพัฒนาการเรียนรู้ของมนุษย์มาตั้งแต่ต้นทางด้วย

เป็นเรื่องที่น่าประหลาดใจที่สุดในระบบการเมืองการปกครองของไทย ที่เมื่อเอาหลักเหตุผลของพุทธ หรือ
System approach ของตะวันตกเข้ามาวิเคราะห์ก็ตาม ก็จะได้คำตอบตรงกันว่าผิดหลักอย่างสิ้นเชิง เอาแต่เรียกร้อง
ให้นักการเมืองมีคุณธรรมจริยธรรม แต่ไม่เคยทำเหตุ คาดหวังให้นักการเมืองมีคุณธรรมจริยธรรม เป็น Output แต่
Process ไม่มี ก็ไม่มีทางได้ จะเรียกร้องเป็นแสนเป็นล้านคน ยาวนานสักกี่ร้อยปีก็ตาม ก็ไม่มีทางสำเร็จ แม้หากจะ
ปฏิรูปการเมืองสักพันครั้ง แต่ถ้าไม่มีการกำหนดให้มีเหตุหรือมี process ในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเข้าไปใน
รัฐธรรมนูญอย่างเป็นทางการ ก็ไม่มีทางที่จะได้นักการเมืองที่มีคุณธรรมจริยธรรมเลย เพราะมันผิดจากหลักความ
จริงตามธรรมชาติ ผิดสภาวะอย่างสิ้นเชิง จึงนำแปลกประหลาดใจอย่างที่สุด ที่ตลอด ๖๐-๗๐ ปีของการ
พัฒนาประชาธิปไตยในบ้านเราไม่เคยคิดได้ในเรื่องนี้ มันจึงไม่สามารถพัฒนาระบบการเมืองได้เลย เพราะมันไม่มี
กระบวนการเรียนรู้และพัฒนาคนที่อยู่ในระบบการเมืองเลย (ระบบการเมืองไทยจึงมีแต่เพียงหลักการลงโทษและ
ให้รางวัลเท่านั้น ซึ่งเขาไม่ใช้กับมนุษย์ เขาใช้กับการฝึกสัตว์ดิรัจฉานในโรงละครสัตว์เท่านั้น จริงมั๊ย?)

ต้องพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ (หากผลจะหลงต่ำลงเป็นสัตว์ดิรัจฉาน)

เราต้องยกระดับกระบวนการเรียนรู้ของคนในระบบการเมืองไทย ที่ปัจจุบันเป็นกระบวนการสำหรับสัตว์ดิรัจฉานตาม
หลักการลงโทษให้รางวัลเท่านั้น ให้ขึ้นมาเป็นกระบวนการพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ให้ได้ หลวงพ่อพุทธทาส ได้กล่าวเอาไว้ว่า

“ยึดความหมายของคำว่ามนุษย์ไว้ให้ดีๆ นะ, มันติดกันมากกับคำว่าคน. คำว่า คน นั้นมัน มาจาก คำว่า ชน, ชน (ชะ-นะ) แปลว่า เกิดมา, ส่วนคำว่ามนุษย์นี่ มาจาก มน-อุชย แปลว่า ใจสูง; เป็นคน เป็นเพียงเกิดมาก็เป็นคน, แต่ถ้าเป็นมนุษย์ มันต้องมีภาระทำงานใจสูง ขึ้นด้วย. เราต้องมีความเป็น มนุษย์ที่ถูกต้อง คือมีจิตใจสูง ไม่เป็นแต่เพียงคน; การศึกษานี้ต้องทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ และเติมแห่งความเป็นมนุษย์...”

หลวงพ่อบุญทาสได้เมตตาชี้ทางออกในเรื่องนี้ไว้ว่า

“..จะต้องมีรัฐสภาหรือผู้แทนราษฎร ที่สื่อความประสงค์ของประชาชนอย่างถูกต้อง อย่างครบถ้วน; ถ้ามันเป็นหน้าที่ของสมาชิกสภา มันก็ต้องเป็นผู้แทนราษฎรชนิดที่สื่อความประสงค์ของราษฎร ให้แก่สภาหรือแก่รัฐบาลอย่างถูกต้อง และครบถ้วน

ในที่สุดเราจะพูดว่า เขาจะต้องถือหลักศีลธรรมเป็นหลักในการปฏิบัติหน้าที่ทุกแขนง ; รัฐบาลก็ดี รัฐสภาที่ดี ตุลาการที่ดี อะไรก็ดี ที่รวมกันเป็นระบบการปกครองนี้ จะต้องมีศีลธรรมเป็นหลัก ให้เรามีความเป็นชาติที่มีศีลธรรม, ให้เรามีความเป็นชาติหรือชาติที่มีศีลธรรม ซึ่งจะต้องรวมถึงว่า มีวัฒนธรรม มีศาสนา มีขนบธรรมเนียมประเพณี อะไรที่ถูกต้อง. แต่เราใช้คำว่าศีลธรรมคำเดียวก็พอ ถ้ามีศีลธรรมได้จริง มันไม่เสียในทางวัฒนธรรมหรือศาสนาใด ๆ. นี้ระบบการปกครองทุกแขนง ไม่ว่าจะไปในทิศทางไหน จะต้องมีความเป็นธรรม คือมีศีลธรรมในการปฏิบัติหน้าที่ที่การงาน”

(ธัมมิกสังคมนิยม จาก http://www.buddhadasa.org/html/articles/1_bdb/dhm_soc.html)

ศีลธรรมเป็นหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติ ประชาธิปไตยจึงจะมีธรรม: ธัมมิกประชาธิปไตย

หลักการหรือแนวทางสำคัญที่หลวงพ่อบุญทาสท่านได้เมตตาชี้ให้เห็นก็คือ ทำให้อย่างไรให้การศึกษาค่าสอนให้เป็นมนุษย์ และเรื่องของศีลธรรม (หรือจะรวมไปถึง วัฒนธรรม ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีด้วยยิ่งดี) เข้ามาสู่ระบอบการเมืองการปกครองประเทศ ทั้งทางด้านรัฐบาล รัฐสภา และตุลาการ ให้ได้ ซึ่งต้องขอฝากไว้กับคณะบุคคลที่จะเข้ามาบริหารรับผิดชอบในการปฏิรูปการเมืองและปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญพิจารณาแนวทางของหลวงพ่อบุญทาสท่านไว้ด้วย ว่าเรื่องศีลธรรม ไม่ใช่แค่ปล่อยให้ทำตามยถากรรม ไม่อยากทำก็ไม่ทำ แต่ต้องกำหนดว่าเป็น “หน้าที่” ของคนในระบอบการเมืองการปกครองทุกคนต้องปฏิบัติ

นอกจากนี้ หลวงพ่อบุญทาสยังได้เมตตาชี้ให้แนวคิดในเรื่องประชาธิปไตยกับหลักศีลธรรมไว้ อย่างน่าสนใจศึกษาไว้ว่า

“..ธัมมิกประชาธิปไตย คือเป็นประชาธิปไตยที่ประกอบไปด้วยธรรม, ประชาธิปไตย ถ้าว่าประชาชนหรือคนแต่ละคน มันไม่มีศีลธรรมแล้วมันก็วินาศหมด วินาศในเวลาอันสั้น, ถ้าประชาชนทุกคนไม่มีศีลธรรมแล้วเอามาเป็นใหญ่สำหรับปกครองบ้านเมือง พักเดียวมันก็ทำวินาศหมด. เราต้องมีประชาธิปไตยที่ประกอบไปด้วยธรรม เรียกว่า ธัมมิกประชาธิปไตย นี้เกี่ยวกับการปกครอง. ธัมมิกสังคมนิยม นั้นมันเกี่ยวกับเศรษฐกิจ, ถ้าธัมมิกประชาธิปไตย นั้นมันเกี่ยวกับการปกครอง เอาธรรมะเป็นใหญ่ เอาความถูกต้องเป็นใหญ่ ไม่ใช่ประชาธิปไตยของคนเห็นแก่ตัว. เอาคนที่เห็นแก่ตัว เติมอัดทุกๆ คน มาเป็นระบบปกครองเป็นประชาธิปไตย มันก็ฆ่ากันตายหมดแหละ ด้วยความต่างคนต่างเห็นแก่ตัว . ฉะนั้น ประชาธิปไตยต้องจำกัดความให้ดีๆ ว่าต้องของประชาชนที่มีศีลธรรม เลยต้องใช้คำว่า ธัมมิกประชาธิปไตย, มีธรรมเป็นหลัก มีความถูกต้องเป็นหลัก อย่ายเห็นแก่ตัว แต่เห็นแก่ธรรมะ, เห็นแก่ธรรมะ แล้วก็อย่าเห็นแก่ตัว. นี้เรียกว่า มีธรรมะเป็นหลัก มีระบบการปกครองชนิดนี้ แล้วก็จะมีการปกครองสังคม หรือโลกให้มีสันติภาพได้โดยง่าย.”

(ธัมมิกสังคมนิยม จาก http://www.buddhadasa.org/html/articles/1_bdb/dhm_soc.html)

ใ้การศึกษาที่แท้ในการเมืองการปกครอง: ปู่ทะเลย์มหาวิทยาลัย คือการศึกษาที่แท้

นับเป็นเรื่องที่น่าสนใจยิ่งที่ทางออกที่หลวงพ่อพุทธทาสได้เมตตาให้แนวทางไว้ดังกล่าวนี้ ได้สอดคล้องตรงกันกับแนวพระราชดำริขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน พระองค์มีพระปรีชาญาณอันน่าอัศจรรย์ยิ่ง ได้ทรงมีพระเมตตาถ่ายทอดแนวพระราชดำริในเรื่องการเมืองการปกครองและการแก้ปัญหาสังคมนี้ผ่านงานวรรณกรรมในพระราชนิพนธ์เรื่อง “พระมหาชนก” ซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีของคนไทย แต่เป็นที่น่าแปลกประหลาดใจเป็นอย่างยิ่งที่คนไทยกลับไม่ค่อยได้อ่านอย่างเอามาขบคิดให้เกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง แล้วนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขแก่สังคมไทย ความจริงแล้วพระองค์ได้ทรงชี้ให้เห็นถึงความเสื่อมถอยทางสังคม และทางออกทางแก้ไขอย่างชัดเจน อันน่าอัศจรรย์ยิ่งนัก ผู้ที่จะต้องมาปฏิรูปการเมืองทั้งหลายสมควรจะได้นำมาอ่านและศึกษาเรียนรู้ อย่างถ่องแท้ จะเห็นว่า แนวทางการปฏิรูปการเมืองที่สมบูรณ์อยู่ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนกนี้แล้ว

พระองค์ได้มีพระราชปรารภไว้ถึงตอนที่ผู้คนมายื้อแย่งผลมะม่วงจนทำลายต้นมะม่วงให้โค่นล้มลงว่า

“นับแต่อุปราชจนถึงคนรักษาข้างคนรักษาม้า และนับแต่คนรักษาม้าจนถึงอุปราช และโดยเฉพาะเหล่าอำมาตย์ ล้วนจาริกในโมหภูมิทั้งนั้น. ไม่มีความรู้ทั้งทางวิทยาการทั้งทางปัญญา ยังไม่เห็นความสำคัญของผลประโยชน์แท้แท้ของตนเอง จึงต้องตั้งสถานอบรมตั้งสอนให้เบ็ดเสร็จ”

(พระมหาชนก หน้า (๗))

ในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระเมตตาพระราชทานแนวทางออกไว้อย่างเป็นรูปธรรมในเรื่องว่า ทรงให้ตั้ง “ปู่ทะเลย์มหาวิทยาลัย” ขึ้นมา ซึ่งจะทำหน้าที่ฝึกฝนอบรมให้กับคนทุกระดับ ตั้งแต่อุปราช เหล่าอำมาตย์ ลงไปถึงคนเลี้ยงช้างเลี้ยงม้า ให้มีความรู้ทั้งทางโลกและปัญญาทางธรรม จึงต้องตั้งคำถามกับฯพณฯ นายกรัฐมนตรีและคณะรัฐบาลว่า “จะอย่างไรถึงจะมีปู่ทะเลย์มหาวิทยาลัยในรัฐบาลได้?” ตั้งคำถามกับนักการเมืองทุกท่านว่า “จะอย่างไรถึงจะมีปู่ทะเลย์มหาวิทยาลัยในรัฐสภาและทุกพรรคการเมืองได้?” ตั้งคำถามกับผู้ดูแลระบบการศึกษาสมัยใหม่ของไทยว่า “จะอย่างไรถึงจะมีปู่ทะเลย์มหาวิทยาลัยในการศึกษาในระบบของไทยได้ในทุกระดับตั้งแต่อนุบาลจนถึงปริญญาเอกในทุกสาขาวิชา?” ...และสำคัญที่สุดที่จะเป็นเครื่องมือต้นเริ่มที่กำหนดให้ทุกฝ่ายต้องตระหนักจนนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงอย่างเป็นรูปธรรม ก็คือต้องตั้งคำถามกับคณะบุคคลที่จะเข้ามาปฏิรูปการเมืองว่า “จะอย่างไรถึงจะมีปู่ทะเลย์มหาวิทยาลัยในรัฐธรรมนูญที่ต้องบัญญัติให้เป็นหน้าที่ที่ทุกฝ่ายต้องปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม?”

ปู่ทะเลย์มหาวิทยาลัยคืออะไร? ใ้การศึกษาที่จะพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์หรือไม่ ใ้การศึกษาที่ทำให้คนมีศีลธรรมหรือไม่ จะทำให้เกิดธัมมิกประชาธิปไตยได้จริงหรือไม่? คนไทยทุกคนโปรดกลับไปอ่าน หรือจำเป็นต้องอ่านพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนกนี้อย่างตั้งใจและเรียนรู้อย่างจริงจังจนเกิดปัญญา อันจะเป็นแสงสว่างส่องให้เห็นทางออกจากวิกฤตของบ้านเมืองในทุกวันนี้ได้อย่างดี

ในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปีแห่งชาตกาลของหลวงพ่อพุทธทาส ในปี ๒๕๔๕ นี้ อันสับสนกับปีมหามงคลในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี ในปี ๒๕๔๕ เช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นปีที่เกิดวิกฤตการณ์ของบ้านเมืองขึ้นมาพอดี ผู้เขียนจึงถือใช้โอกาสนี้ นำแนวคิดหลักธรรมและอัญเชิญแนวพระราชดำริที่มีความสอดคล้องต้องกันเป็นอย่างยิ่งมาเป็นเครื่องบูชาธรรมในหลวงพ่อพุทธทาส และเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งหวังว่าคนไทยทุกคนเมื่อ

อ่านแล้วจะเข้าใจและเริ่มที่จะย้อนกลับมาเรียนรู้จนเกิดปัญญาแท้จริง อันจะนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่
สังคมไทยได้อย่างยั่งยืนสืบไป..

มองอนาคตผ่านฐานคิดและชีวิตท่านพุทธทาสภิกขุ
พระไพศาล วิสาโล

ก่อนที่เราจะมองอนาคตผ่านฐานคิดและชีวิตของท่านพุทธทาสภิกขุ ควรได้ย้อนกลับไปดูว่าท่านพุทธทาสภิกขุมองอนาคตอย่างไรตอนที่ท่านเริ่มตั้งสวนโมกขพลาราม เมื่อเดือนพฤษภาคม ๒๔๗๕ เวลานั้นพุทธศาสนาดำเนินมาใกล้ถึงยุคกิ่งพุทธกาลแล้ว ห่างกันเพียง ๒๕ ปีเท่านั้น ชาวพุทธจำนวนไม่น้อยเชื่อว่าเมื่อพุทธศาสนายุคกาลผ่านไปได้ ๕๐๐๐ ปีก็จะสิ้นอายุขัย ยุคกิ่งพุทธกาลจึงเป็นเครื่องเตือนใจถึงความเสื่อมถอยของพุทธศาสนาและกลียุคที่จะรุนแรงมากขึ้น ความเชื่อดังกล่าวดูเหมือนจะมีอิทธิพลต่อความคิดของท่านพุทธทาสภิกขุในเวลานั้นไม่มากนักน้อย คือมองเห็นว่าความเสื่อมทางศีลธรรมจะเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ และความทุกข์จะแผ่ซ่านไปทั่ว ทศณะดังกล่าวยังปรากฏให้เห็นจากปาฐกถาธรรมของท่านแม้ในระยะหลัง อาทิ ปาฐกถาธรรมเรื่อง “โลกวิปริต” ซึ่งแสดงในปี ๒๕๑๙ มีบางตอนกล่าวว่า “เราเกิดมาในโลกที่วิปริต กำลังวิปริตอย่างยิ่ง และแสนจะวิปริต คือเต็มไปด้วยวิกฤตการณ์และความทุกข์”

แต่ท่านพุทธทาสภิกขุไม่ได้มองโลกในแง่ร้ายอย่างเดียว ท่านมองว่าความทุกข์นั้นมีประโยชน์ในแง่ที่กระตุ้นให้ผู้คนชวนช่วยหาหนทางดับทุกข์และเกิดปัญญาขึ้นมา ในทำนองเดียวกันความตกต่ำเสื่อมโทรมหรือวิกฤตการณ์ในทางศีลธรรมก็มีประโยชน์ตรงที่ช่วยกระตุ้นเร่งเร้าให้ผู้คนช่วยกันฟื้นฟูศีลธรรมเพื่อกำหนดทิศทางกับสภาพที่ตกต่ำ แม้เวลานั้นพระหนุ่มวัย ๒๖ อย่างท่านอาจไม่รู้สึกรู้ว่าตน “โศกคดี” ที่ได้มาเกิดในยุคที่พุทธศาสนากำลังเสื่อมลง แต่ท่านก็หาได้รู้สึกท้อแท้หมดหวังไม่ ตรงกันข้ามกลับมีความมุ่งมั่นที่จะ “ช่วยกันส่งเสริมความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในยุคซึ่งเราสมมติกันว่าเป็นกิ่งพุทธกาล” นี้คือจุดเริ่มต้นของสวนโมกขพลาราม

ท่านพุทธทาสภิกขุมองว่าทุกสิ่งทุกอย่างย่อมเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย การที่พุทธศาสนาจะเสื่อมลงไปนั้นก็เพราะมีเหตุปัจจัย ขณะเดียวกันท่านก็เชื่อว่าเหตุปัจจัยเหล่านั้น บางส่วนก็อยู่ในวิสัยที่มนุษย์หรือคนเล็กๆ คนหนึ่งสามารถที่จะตัดทาน แปรเปลี่ยนหรือบรรเทาลงได้ อย่างไรก็ตามท่านตระหนักดีว่าท่านเองเป็นพระชั้นผู้น้อยที่มีกำลังไม่มาก จึงเริ่มต้นที่จุดเล็กๆ ด้วยการสร้างสวนโมกขให้เป็นที่สงเสริมฟื้นฟูการปฏิบัติธรรมอย่างที่เคยทำในสมัยพุทธกาล โดยเน้นชีวิตที่เรียบง่าย อยู่ท่ามกลางธรรมชาติ และไม่แยกระหว่างปริยัติกับปฏิบัติ โดยหวังว่าการกระทำเช่นนั้น “อาจเป็นเครื่องสะกดตาสะกดใจ ให้เพื่อนพุทธบริษัทเกิดสนใจในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม หรือรักการปฏิบัติด้วยตนเองขึ้นมาบ้างไม่มากนักน้อย” ในตอนนั้นท่านคิดเพียงว่า “เราทำตนเป็นเพียงผู้ปลุกเร้าความสนใจ ก็นับว่าได้บุญกุศลเหลือหลายแล้ว”

พุทธทาสภิกขุ โลกวิปริต (สวนโมกขพลารามและธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๙) น.๕๐

“ความทุกข์มันก็ดี มันก็มีประโยชน์เหมือนกันที่ทำให้มีบุคคลค้นหาความทุกข์” และ “โศกคดีมีบุญที่ได้มาเกิดในโลกนี้ ในสภาพปัจจุบันนี้ที่แสนวิปริต เพราะมีอะไรให้ศึกษามาก...ถ้าไม่มีอะไรให้ศึกษามากแล้ว มันจะฉลาดได้อย่างไร” เฟิงอั้ง น.๕๐

พุทธทาสภิกขุ สิบปีในสวนโมกข (กองทุนวัฒนธรรม, ไม้ระบูนี่ที่พิมพ์) น.๑

เฟิงอั้ง น.๒

จะเห็นได้ว่าท่านพุทธทาสภิกขุได้คิดว่าท่านเป็นบุคคลสำคัญหรือมหาบุรุษที่เกิดมาเพื่อทำภารกิจทางประวัติศาสตร์ เช่น เปลี่ยนแปลงโลกหรือพลิกฟ้าพลิกแผ่นดิน ท่านมีสำนักอย่างชาวพุทธธรรมดาคนหนึ่งซึ่งตระหนักว่าตนมีหน้าที่ต่อพระศาสนา อย่างไรก็ตามในฐานะปัจเจกบุคคลท่านเชื่อว่าถ้าเรามีความมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยวแล้ว ก็สามารถทำสิ่งที่ยากได้ โดยเฉพาะการบรรลุถึงอุดมคติของชาวพุทธ ในจดหมายที่ท่านเขียนถึงนายธรรมทาส พานิช ผู้น้อง ก่อนจะทิ้งชีวิตที่สะดวกสบายในกรุงเทพฯ และกลับไปยังบ้านเกิดเพื่อสร้างสวนโมกข์ ท่านได้ประกาศความมุ่งมั่นว่า “เราเดินตามโลกตั้งแต่นาทีที่เกิดมา จนถึงนาทีที่มีความรู้สึกตอนนั้น ต่อนี้ไปเราจะไปไม่เดินตามโลก และลาโลกไปค้นหาสิ่งที่บริสุทธิ์ ตามรอยพระอรหันต์ที่ค้นแล้วจนพบ...ถึงแม้ว่าเราได้เกิดอีกตั้งแสนชาติก็ดี บัดนี้เราจะไปไม่เดินตามหลังโลกอีกต่อไป จะอาศัยโลกสักแต่กาย ส่วนใจเราจะทำให้เป็นอิสระจากโลกอย่างที่สุด เพื่อเราจะไปพบความบริสุทธิ์ในขณะนั้น”

แล้วท่านก็เริ่มต้นก่อร่างสร้างสวนโมกข์โดยเริ่มต้นจากศูนย์ คือไปเช่าที่วัดร้าง โดยมีท่านพานิชแต่ผู้เดียว แต่ด้วยความเพียรอย่างขยันอดและการใช้สติปัญญาอย่างถึงที่สุด โดยมุ่งที่จะทำสิ่งที่ดีที่สุดในทุกๆ ที่ไม่มีวาสนาบารมีอะไรเลย แต่แล้วผลงานของท่านก็สามารถสร้างแรงสั่นสะเทือนให้แก่วงการพระศาสนา และก่อให้เกิดความตื่นตัวในหมู่ชาวพุทธจำนวนมากไม่น้อย มองในแง่หนึ่งจะเห็นได้ว่าท่านพุทธทาสภิกขุมองอนาคตโดยไม่ตกอยู่ในภาวะจำยอม หากท่านมองอนาคตที่ยากลำบากกว่าเป็นเรื่องท้าทาย และปลุกเร้าให้ต้องระดมความเพียรมากขึ้น จนในที่สุดก็มองเห็นว่าเป็นความวิเศษดีด้วยซ้ำที่เกิดมาเกิดในยุคสมัยเช่นนี้

ท่านพุทธทาสภิกขุมองว่าโลกนี้จะดำเนินไปได้ก็ด้วยธรรม ท่านมองโดยอาศัยแว่นของศาสนาหรือธรรมะอย่างชัดเจน จึงเห็นว่าธรรมะเท่านั้นที่จะก้าวทันโลกได้ ไม่ใช่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์ หรือประชาธิปไตย แม้ว่าตอนที่เริ่มสร้างสวนโมกข์ใหม่ๆ ท่านดูจะมีศรัทธาในประชาธิปไตยอยู่ไม่น้อย ถึงกับบันทึกไว้ว่า การที่สวนโมกข์สร้างปีเดียวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น “เป็นนิมิตแห่งการเปลี่ยนยุคใหม่ เพื่อการแก้ไขสิ่งต่างๆ ให้ดีขึ้นเท่าที่เราจะพึงทำได้” ในเมื่อธรรมคือสิ่งที่จะยังโลกให้ขับเคลื่อนไปข้างหน้า ถ้าโลกจะเสื่อมก็เพราะธรรมะนั้นเสื่อมถอยลงไป เพราะฉะนั้นท่านถือว่าการกิจของท่านคือการฟื้นฟูธรรมะขึ้นมาโดยพยายามทำสวนโมกข์ให้เป็นแบบอย่าง

ท่านพุทธทาสภิกขุมีหลักการอย่างหนึ่งที่น่าสนใจคือ ท่านเชื่อว่าการที่เราจะพุ่งไปข้างหน้าได้อย่างมีพลัง จำต้องถอยกลับมาก่อน ดังนั้นเมื่อท่านตั้งใจที่จะขับเคลื่อนธรรมะหรือพระศาสนาไปข้างหน้า ท่านจึงถอยกลับไปทำการประพฤติปฏิบัติสมัยพุทธกาล ท่านสนใจค้นคว้าว่าพระภิกษุสงฆ์สมัยพุทธกาล มีชีวิตความเป็นอยู่ มีการศึกษาและปฏิบัติกันอย่างไร จนเกิดแบบแผนความเป็นอยู่ในสวนโมกข์ที่เรียกว่า “ฉันข้าวจานแหม่อาบน้ำในคู นอนกู่ไ้ล่าหมี ฟังยุงร้องเพลง”

ขณะเดียวกันในด้านการศึกษาและปฏิบัติธรรม ท่านก็ถอยกลับไปให้พระไตรปิฎกในฐานะแหล่งที่มาสำหรับการเข้าถึงแก่นแท้ของพุทธศาสนา

เพ็ญอ้าง น.๖๑

เพ็ญอ้าง น.๖๒

พุทธทาสภิกขุ ประมวลธรรมท่านพุทธทาสภิกขุ (อัตตมยตา ไม่ระบุปีที่พิมพ์) น.๓๖๐

โดยถือว่าคัมภีร์อรรถกถามีความสำคัญรองลงมา นับว่าส่วนทางกับแนว
ทางปริยัติศึกษาในเวลานั้นซึ่งสืบทอดกันมาหลายศตวรรษตามแบบแผน
ที่มาจากลังกาทวีป ท่านพุทธทาสภิกขุศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน
จนถือได้ว่าพระไตรปิฎกคือครูที่สำคัญที่สุดของท่านทั้งในทางปริยัติและ
ปฏิบัติ ซึ่งต่างจากครูบาอาจารย์ท่านอื่นๆ ทั้งก่อนหน้านั้นและร่วมสมัย
เดียวกับท่านที่มีครูเป็นตัวบุคคล ดูเหมือนว่าครูที่มีความสำคัญที่สุดรองลง
มาจากพระไตรปิฎก ในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ก็คือ “อาจารย์คล่า”
หมายถึงการปฏิบัติด้วยตนเองอย่างลองผิดลองถูก จนรู้ว่าอะไรควรไม่ควร
ท่านได้ศึกษาปฏิบัติด้วยการทดลองทำหลายวิธี อาทิ การฉันผักอย่างเดียว
หรือฉันแต่ของหวาน ไม่ฉันของคาว การอดนอน รวมทั้งการนั่งให้ยุงกัด
นานเป็นชั่วโมง ประสบการณ์เหล่านี้ส่วนหนึ่งท่านได้บันทึกไว้ในสมุดส่วน
ตัว ซึ่งต่อมาได้ตีพิมพ์ในชื่อ อนุทินปฏิบัติธรรม หรือ บันทึกรายวันขณะ
ฝึกฝนตนเองอย่างเข้มข้นในวัยหนุ่ม

นอกจากการถอยกลับไปแบบแผนสมัยพุทธกาลและพระไตรปิฎก
แล้ว ท่านพุทธทาสภิกขุยังถอยกลับไปตั้งหลักที่บ้านเกิดคืออำเภอไชยา
สุราษฎร์ธานี แทนที่จะอยู่กรุงเทพฯ ต่อไป ทิ้งๆ ที่ในสายตาของคนทั่วไป
กรุงเทพฯ คือศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่าง รวมทั้งการพระศาสนา แต่แล้ว
ทุกคนก็ได้ประจักษ์ว่า การที่ท่านถอยกลับมาที่บ้านเกิด และสร้างสวน
โสมกข์ขึ้นที่นั่น สามารถก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปถึงกรุงเทพฯ ได้

ประการสุดท้ายคือท่านพุทธทาสภิกขุได้ถอยกลับมาเริ่มต้นที่จิตใจ
ของตนเอง ท่านให้ความสำคัญอย่างมากในการศึกษาและพัฒนาจิตใจ
ของตนเอง เพื่อเอาชนะกิเลส ตัณหา อวิชชา ทั้งนี้เพราะท่านเห็นว่าจิตใจ
นั้นเป็นต้นตอของทุกสิ่งทุกอย่าง ท่านพยายามเรียนรู้จิตใจของตนเอง
และพยายามฝึกฝนขัดเกลาตนอย่างจริงจังชนิดที่ “อาศัยโลกสักแต่กาย
ส่วนใจเราจะทำให้เป็นอิสระจากโลกอย่างถึงที่สุด” กล่าวได้ว่าสำหรับท่าน
แล้ว จิตใจเป็นเป็นสมรภูมิสำคัญที่สุดสำหรับการต่อสู้เพื่อสร้างพื้นฐานให้
แก่การฟื้นฟูพระศาสนา และท่านก็ได้พิสูจน์แล้วว่า เมื่อถอยกลับไปฝึกฝน
ถึงต้นตอคือจิตใจ จนกิเลสเบาบาง ความเห็นแก่ตัวลดน้อยลง และมีปัญญา
ถึงพร้อมแล้ว ย่อมสามารถสร้างสรรค์สิ่งดีงาม และขับเคลื่อนโลกไปข้าง
หน้าอย่างสอดคล้องกับหลักธรรมได้ จะว่าไปแล้ว นี่ก็ไม่ต่างจากการยิงธนู
ลูกศรจะพุ่งไปข้างหน้าได้ต่อเมื่อน้าวสายธนูมาข้างหลังให้มากที่สุด ยิ่ง
น้าวมาข้างหลังได้มากเท่าไร ลูกธนูก็จะพุ่งไปข้างหน้าได้ไกลมากเท่านั้น

บทเรียนจากท่านพุทธทาสภิกขุก็คือ ในการมองอนาคตและการขับ
เคลื่อนไปข้างหน้า เราจำต้องมองกลับไปยังอดีตและถอยกลับไปยังต้นตอ
หรือรากเหง้าของตนเอง โดยเฉพาะการกลับไปของตัวเอง เพื่อฝึกฝนขัด
เกลาตนให้ถึงพร้อมสำหรับภารกิจข้างหน้า น่าสังเกตว่าทุกๆ ที่ท่านพุทธ
ทาสภิกขุสามารถขับเคลื่อนการพระศาสนาของไทยไปข้างหน้าได้อย่าง
ยากที่คนๆ หนึ่งจะทำได้ แต่ท่านให้ความสำคัญกับปัจจุบันยิ่งกว่าที่จะสนใจ
อนาคต เมื่อบุกเบิกสวนโสมกข์ใหม่ๆ ท่านไม่ได้อ้างอิงหรือวางแผนการ
ระยะยาว หากตั้งใจเพียง “ทำไปตามมีตามได้ ตามที่จะทำได้”
และ”ไม่เคยฝัน ไม่เคยคิด ไม่เคยกะแผนการอะไรมากมาย” กล่าวอีกนัย
หนึ่งคือทำไปตามเหตุปัจจัย แต่เมื่อลงมือทำแล้วก็ตั้งใจทำอย่างเต็มที่ โดย

ถือหลักว่า “ทำอะไรต้องให้ดีกว่าใคร” แม้กระนั้นก็ไม่ได้อึดมั่นถือมั่นในผลงานที่เกิดขึ้น แม้แต่สวนโมกข์ท่านก็พร้อมจะเลิกได้ทุกเวลา

ท่านพุทธทาสภิกขุเชื่อในเรื่องวิริยภาพ ท่านไม่เชื่อในเรื่องของโชคชะตา ในขณะที่ คนโบราณเชื่อว่าพุทธศาสนาจะเสื่อมโทรมลงไปเป็นลำดับ จึงปล่อยให้เป็นไปเช่นนั้น แต่ท่านพุทธทาสภิกขุไม่ได้เห็นอย่างนั้น ท่านเห็นว่าแต่ละคนควรทำตามกำลังด้วยความเพียรและใช้สติปัญญาอย่างที่สุด ทักษะดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการมองอนาคตจากจุดที่เรายืนอยู่ในปัจจุบัน โลกอนาคตนั้นมีแนวโน้มที่ค่อนข้างชัดเจนว่าจะถูกท่วมทับด้วยกระแสโลกาภิวัตน์อันเชี่ยวกราก ซึ่งอาจนำไปสู่โลกาวินาศ เนื่องจากมีการทำลายสิ่งแวดล้อมทั่วโลก เกิดความวิตกในชั้นบรรยากาศโลก นำไปสู่การทำลายชั้นโอโซน ปรากฏการณ์เรือนกระจก และความผันผวนของดินฟ้าอากาศทุกมุมโลก นอกจากนี้ยังมีการเอารัดเอาเปรียบกันขนานใหญ่โดยระบบทุนนิยมและสิ่งที่เรียกว่า “ตลาดเสรี” เกิดช่องว่างที่กว้างขวางอย่างไม่เคยมีมาก่อนระหว่างคนรวยกับคนจน และระหว่างประเทศรวยกับประเทศจน มีพิกัดถ่วงถ่วงถึงการเกิดสงคราม อาชญากรรม ความล่มสลายของครอบครัวและชุมชนทุกหัวระแหง ซึ่งล้วนเป็นภาพสะท้อนของความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม

สภาพการณ์เหล่านี้ไม่ควรที่จะทำให้เราเกิดความท้อแท้ ในยามนี้ สิ่งสำคัญที่เราพึงมี คือ ความสำนึกอย่างที่ท่านพุทธทาสภิกขุมีในฐานะมนุษย์คนหนึ่งที่ไม่ยอมอยู่นิ่งเฉย หากพยายามใช้ความรู้ความสามารถอย่างเต็มที่ ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นตัวอย่างของพระบ้านนอกคนหนึ่งซึ่งสามารถก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมหาดศาลให้แก่พระพุทธศาสนาไทย ถ้าเปรียบเทียบกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ท่านพุทธทาสภิกขุอ่อนด้อยทั้งชาติวุฒิและคุณวุฒิ ท่านเป็นลูกชาวบ้านธรรมดา ไม่มีอำนาจวาสนาใดๆ ทั้งสิ้น ขณะที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เป็นทั้งพระโอรสและพระอนุชาของพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ๒ พระองค์ อีกทั้งยังได้ครองตำแหน่งสูงสุดในคณะสงฆ์ คือเป็นถึงสมเด็จพระสังฆราช แต่แล้วท่านพุทธทาสภิกขุสามารถก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแก่พระพุทธศาสนาไทยไม่น้อยไปกว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า แม้จะในลักษณะที่ต่างกัน นัยความว่า คนเล็กๆ คนหนึ่งหรือไม่กี่คนสามารถก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญได้ ถ้าใช้ปัญญาอย่างถึงที่สุดและมีจิตใจที่เปี่ยมไปด้วยธรรมฉันทะ ไม่ได้คิดถึงตัวเอง แต่มุ่งเอาธรรมะเป็นใหญ่

มาถึงยุคของเรา มีความจำเป็นอย่างมากที่ชาวพุทธในปัจจุบันจะต้องช่วยกันสืบทอดปณิธานและภารกิจของท่านพุทธทาสภิกขุ เมื่อท่านพุทธทาสภิกขุบุกเบิกสวนโมกข์ ท่านมีความประสงค์ที่จะฟื้นฟูการปฏิบัติอย่างสมัยพุทธกาลที่สูญหายไปให้กลับคืนมา แต่ในระยะหลังท่านมีปณิธานที่มากกว่านั้น นั่นคือฟื้นฟูศีลธรรมให้กลับคืนมา ดังท่านย้ำอยู่เสมอว่า “ศีลธรรมไม่กลับมา โลกจะวินาศ” ท่านพุทธทาสภิกขุมองไปถึงทั่วโลก แต่เราๆ ท่านๆ อาจไม่หาญกล้าพอที่จะฟื้นฟูศีลธรรมให้กับทั้งโลกได้ แต่เราน่าจะกล้าพอที่จะคิดฟื้นฟูศีลธรรมให้กับประเทศไทย โดยประกาศว่า “ศีลธรรมไม่กลับมา สยามรัฐนาวาจะวิบัติ”

เพ็ญอ้าง น.๙๑

“สวนโมกข์ที่มีอยู่ก็เลิกได้ แม้แต่เดี๋ยวนี้ก็เลิกได้ ถ้ามันต้องเลิก ไม่เดือดร้อน ไม่ทุกข์ใจ ไม่เสียดาย” เพ็ญอ้าง น.๒๑๕

อย่างไรก็ตามการฟื้นฟูศีลธรรมให้กลับมาหนึ่งจะได้ผล ต้องใช้วิธีการที่สมสมัย ลำพังการเผยแผ่พุทธศาสนาอย่างที่นิยมทำในปัจจุบัน เช่น การเทศน์ให้มากขึ้น พิมพ์หนังสือหรือทำซีดีธรรมะเผยแพร่ให้มากขึ้น รวมทั้งการสอนศีลธรรมในห้องเรียนให้มากขึ้น เท่านั้นไม่น่าจะเพียงพอ เพราะปัญหาความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมในปัจจุบัน มิได้เกิดจากการสอนธรรมะน้อยไปเท่านั้น หากยังเป็นเพราะธรรมะทุกวันนี้ไม่สามารถไล่ทันอธรรมหรือความชั่วร้ายของยุคสมัยได้ ทุกวันนี้สิ่งที่เรียกว่าอธรรมนั้น ไม่ว่าจะเป็นความโลภ ความมักมากในกาม การฉ้อโกง ได้พัฒนาไปมาก จนสามารถอำพรางตนให้คนเห็นว่าเป็นเรื่องธรรมดา ไม่ผิดศีลธรรม หรือยิ่งกว่านั้นคือเห็นเป็นเรื่องดี ดังผู้คนจำนวนมากในปัจจุบันเห็นว่าความโลภ เป็นของดี เพราะถูกระบบทุนนิยมกระตุ้นเร้าความโลภอยู่ทั้งวันทั้งคืน ทั้งโดยวิถีชีวิตที่ต้องแข่งขันกันและการโฆษณาผ่านสื่อ จนเกิดความเข้าใจไปว่าถ้าไม่โลภก็อยู่รอดได้ยากในสังคมปัจจุบัน ผลก็คือแม้แต่โรงเรียน หรือมหาวิทยาลัยก็สอนให้ผู้คนมีความโลภจนเป็นเรื่องธรรมดา

อุปายที่สำคัญที่สุดของอธรรมมิได้อยู่ที่การหว่านเสน่ห์เข้ายวนให้คนหลงใหล แต่อยู่ที่การอำพรางตนจนคนเห็นว่าเป็นเรื่องธรรมดา คือเป็นสิ่งชอบธรรม หรือเห็นเป็นสิ่งที่จะต้องมี トラบิตที่เรายังรู้สึกว่าเป็นอธรรม เป็นอธรรม แม้จะถล่นไปเพราะหลงใหลในรสอร่อยของมัน แต่ลึกๆ ก็ยังรู้สึกผิดที่ทำอะไรไม่ถูกต้อง แต่หากว่าเห็นอธรรมเป็นธรรมแล้ว จะไม่มีวันสำนึกผิดได้เลย เพราะทฤษฎีวิปlass์ไปแล้ว

ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาเราได้เห็นการพรางตัวของอธรรมอย่างแพร่หลาย อาทิ การทำให้การคอร์รัปชันกลายเป็นเรื่องธรรมดา โดยเริ่มจากการทำให้มันกลายเป็นสิ่งที่ไม่ผิดกฎหมาย วิธีการก็คือการ “พอก” ด้วยกระบวนการต่างๆ ที่ซับซ้อน อาศัยช่องโหว่ของกฎหมาย จนกลายเป็นสิ่งที่ถูกต้องขึ้นมา วิธีการนี้ได้ถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวาง จนกระทั่งทำให้การขายหุ้นโดยไม่เสียภาษี นอกจากจะกลายเป็นสิ่งที่ไม่ผิดกฎหมายแล้ว ยังกลายเป็นความชอบธรรมขึ้นมา

การที่คนจำนวนมากไม่น้อยในสังคมไทยเห็นว่า การที่ครอบครัวนายก รัฐมนตรีขายหุ้น ๗๓,๐๐๐ ล้านบาทโดยไม่เสียภาษีให้แก่รัฐแม้แต่บาทเดียว เป็นสิ่งที่ถูกกฎหมายและชอบธรรม เป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นว่าทุกวันนี้อธรรม ได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็วจนธรรมะตามไม่ทัน หรืออย่างน้อยก็ไม่สามารถทำให้คนทั่วไปเห็นคล้อยตามว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นสิ่งที่ผิดสภาพดังกล่าว ทางแก้จึงมิได้อยู่ที่การสอนศีลธรรมหรือเทศนาสั่งสอนให้มากขึ้นเท่านั้น หากยังมีความจำเป็นที่ธรรมะจะต้องพัฒนาให้สามารถไล่ทันอธรรมและความชั่วร้าย ไม่ว่าจะเป็นอธรรมจะซิกแซก อาศัยช่องโหว่ทางกฎหมาย เลี้ยวลดคดเคี้ยวไปตามช่องทางต่างๆ อย่างสลับซับซ้อนเพียงใดก็ตาม ทั้งนี้ที่มันปรากฏสู่สาธารณะ ธรรมะจำต้องตามดักให้ทันและสามารถตราหน้าว่า นี่เป็นอธรรม เป็นสิ่งที่ไม่ชอบธรรม

ทุกวันนี้แม้แต่กฎหมายยังต้องมีการพัฒนาปรับปรุงเพื่อตามให้ทันกลโกงและความชั่วร้ายต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นใช้กระบวนการต่างๆ “พอก” เงินที่ได้มาโดยไม่บริสุทธิ์เพียงใด ก็ไม่สามารถหนีเงื้อมมือของกฎหมายได้ แม้แต่กฎหมายอันเป็นเรื่อง “ทางโลก” ซึ่งมีมาตรฐานทางศีลธรรมไม่สูงเท่า ศาสนายังพยายามไล่ทันความชั่วให้จนมุม ศาสนาหรือธรรมะก็ยิ่งจำเป็น

ต้องพัฒนาตนให้ตามทันธรรมชาติ จนสามารถรักษาและไม่ปล่อยให้หลุดมือไปได้

การเอาชนะธรรมชาติหรือความชั่วร้าย ย่อมไม่อาจทำได้ด้วยการการแก้ไขกฎหมายเท่านั้น หากยังจำเป็นต้องมีการสร้างมาตรฐานทางศีลธรรมใหม่ๆ ขึ้นมา ปัญหาคือว่าตอนนั้นศาสนาส่วนใหญ่รวมทั้งพุทธศาสนาออกจากจะไม่ประสบความสำเร็จแล้ว ยังไม่สนใจด้วยซ้ำที่จะสร้างเกณฑ์ทางจริยธรรมใหม่ๆ ขึ้นมาเลย ขอให้สังเกตดูว่าจริยธรรมอย่างใหม่ที่ยึดถือในปัจจุบันส่วนใหญ่แทบไม่ได้มาจากศาสนาเลย เช่น จริยธรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ไม่ว่า การไม่ทิ้งของเสียลงแม่น้ำ การประหยัดพลังงาน การไม่ใช้โฟมหรือพลาสติก ไปจนถึงการอนุรักษ์ป่า ล้วนมาจากแนวคิดทางด้านสิ่งแวดล้อม (environmentalism) ในทำนองเดียวกันจริยธรรมทางเพศ เช่น การไม่เอาเปรียบผู้หญิง การไม่ล่วงละเมิดทางเพศ การเคารพสิทธิของผู้หญิง ก็เป็นผลพวงของแนวคิดแบบสตรีนิยม (feminism) การไม่รังเกียจเดียดฉันท์เพียงเพราะความต่างกันทางด้านศาสนา อุดมการณ์ สีมัว การเคารพความเห็นของคนที่แตกต่างกัน รวมไปถึงการทำงานอาสาสมัคร เพื่อช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก อันเป็นจริยธรรมซึ่งเป็นที่ยอมรับทั่วโลก ก็มาจากแนวคิดทางด้านประชาธิปไตยและมนุษยนิยม (humanism) จะเห็นได้ว่าศาสนาแทบไม่ได้มีบทบาทในการสร้างมาตรฐานทางจริยธรรมสำหรับคนยุคใหม่เลย ในขณะที่แนวคิดทางโลก (secularism) มีบทบาทอย่างสำคัญไม่เว้นแม้แต่แนวคิดทุนนิยม เช่น กำหนดว่า การซื้อซิดี ดีวีดี หรือซอฟต์แวร์ที่ไม่ได้รับอนุญาตจากผู้ผลิต ไม่เพียงเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายเท่านั้น แต่ยังถือเป็นการขโมย หรือผิดศีลด้วย แต่ว่าในทางกลับกัน เมื่อนายจ้างกดค่าแรงหรือเอาเปรียบคนงาน จนแทบจะไม่พอยังชีพ ทุนนิยมกลับไม่ถือว่าผิดศีลธรรม ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพราะนายทุนเป็นฝ่ายได้ประโยชน์นั่นเอง น่าสังเกตว่าศาสนาไม่ได้ถือเป็นที่เข้าไปได้ของวิหังดังกล่าวด้วยการชี้ให้เห็นว่า การกดค่าแรงหรือการเอาเปรียบคนงานเป็นสิ่งผิดศีลธรรมเลย

ไม่เพียงการเอาเปรียบผู้อื่นเท่านั้น แม้แต่การละเลยผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก หรือช่วยเหลือพอเป็นพิธี ทั่วๆ ที่ตนมีฐานะที่ดีกว่า ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ศาสนาควรเข้าไปตอกย้ำว่า เป็นสิ่งที่ผิดศีลธรรม คนรวยมีหน้าที่ทางศีลธรรมที่จะต้องช่วยเหลือผู้ที่ลำบากกว่า ผู้ที่มีเงินหลายหมื่นล้านบาทแต่ช่วยเหลือผู้ประสบภัยสึนามิเพียงแสนบาทเท่านั้น ย่อมถือว่าไม่ได้ทำหน้าที่ทางศีลธรรมเพียงพอ หน้าที่ทางศีลธรรมไม่ควรจำกัดอยู่แค่การรักษาศีล ๕ เท่านั้น แต่ควรรวมไปถึงการช่วยเหลือผู้ที่ลำบากกว่าด้วย เพราะเหตุนี้การที่คนรวยไม่เสียภาษีต่างๆ ที่ได้เงินมหาศาลจากการขายหุ้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่ชอบธรรม เพราะเท่ากับว่าไม่เผื่อแผ่รายได้ที่สิ้นเปลืองไปช่วยเหลือเพื่อนร่วมชาติที่ลำบากยากจน

นอกจากการสร้างเกณฑ์ใหม่ทางด้านศีลธรรมอย่างสมสมัยแล้ว สิ่งที่ศาสนาควรจะทำให้ความสนใจประการต่อมาก็คือ การชิงพื้นที่ทางศีลธรรมมาใช้เฉพาะในหน้าหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และสื่ออื่นๆ เท่านั้น แต่ยังคงขยายพื้นที่ทางศีลธรรมเข้าไปในชีวิตของผู้คน ในปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ตลอดจนในสถาบันต่างๆ ของสังคม ไม่ว่าทางเศรษฐกิจ การเมือง และธุรกิจ ไม่เว้นแม้แต่ตลาดหุ้น ซึ่งแทบจะเป็นอาณาบริเวณที่ปลอดศีลธรรมไปแล้ว

ปัจจุบันมีความเข้าใจกันอย่างแพร่หลายว่า ศีลธรรมเป็นเรื่องส่วนบุคคล และพื้นที่ทางศีลธรรมในชีวิตของแต่ละคนก็จำกัดอยู่เฉพาะเวลาไปวัดหรือปฏิบัติธรรมเท่านั้น ความจริงพื้นที่ทางศีลธรรมควรขยายไปถึงด้านอื่นๆ ของชีวิตด้วย เช่น การประกอบอาชีพที่เป็นสัมมาอาชีพ การทำงานและมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนด้วยเมตตา และอดทนต่อถ้อยคำที่ไม่น่าพอใจ แต่เท่านั้นยังไม่พอ จำต้องมีการขยายพื้นที่ทางศีลธรรมเข้าไปในสังคมวงกว้างด้วย นั่นคือทำให้สังคมมีกลไกและสภาพแวดล้อมที่สอดคล้องกับศีลธรรม ปัญหาก็คือชาวพุทธในปัจจุบันไม่ตระหนักถึงความสำคัญของการเข้าไปมีส่วนร่วมในการปรับปรุงระเบียบสังคมให้เอื้อต่อศีลธรรม ในชั้นนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุต ฺโต) ได้เตือนมากกว่า ๒ ทศวรรษแล้วว่า สิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาก็คือ “เขตแดนแห่งการปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนาหรือวงการดำเนินชีวิตแบบพุทธ จะรัดตัวแคบเข้าและจะเป็นแต่ฝ่ายรับ” ไม่ได้เป็นฝ่ายรุกเลย ทำให้ชุมชนชาวพุทธถอยร่นห่างออกไปจากสังคมมนุษย์ยิ่งขึ้นเรื่อยๆ เหมือนหนีไปรวมกันอยู่บนเกาะที่ถูกหาล้อมรอบขาดจากมนุษยชนอื่น...และเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไปในทางที่ไม่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนา สภาพเช่นนั้นก็จะมีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนา ซึ่งอาจเป็นไปได้ถึงขั้นที่การปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนาไม่อาจเป็นไปได้เลย”

การที่ชาวพุทธถือว่าศีลธรรมเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล ไม่เกี่ยวข้องกับสังคม ทำให้พื้นที่ทางศาสนาหดแคบจนชาวพุทธเหลือที่ยืนน้อยลง ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องขยายพื้นที่ทางศีลธรรมให้กว้างออกไป จนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจการเมือง การเคลื่อนไหวคัดค้านการคอร์รัปชันไม่ว่าอย่างโจ่งแจ้งหรือเชิงนโยบาย ตลอดจนการที่ผู้นำประเทศเข้าไปเกี่ยวข้องกับารชุกหั้นและขายหุ้นโดยไม่เสียภาษี น่าจะถือเป็นส่วนหนึ่งของการขยายพื้นที่ทางศีลธรรมเข้าไปสู่การเมือง และเป็นการฟื้นฟูศีลธรรมให้กลับมาสู่บ้านเมือง แต่นอกเหนือจากการคัดค้านสิ่งที่ไม่ชอบด้วยศีลธรรมแล้ว ควรที่จะมีการเสนอแบบแผน กลไก และนโยบายทางเศรษฐกิจการเมืองที่เอื้อต่อศีลธรรมเป็นต่างหากออกไปด้วย

ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผู้หนึ่งที่เห็นว่าการเมืองต้องมีศีลธรรม ในทัศนะของท่านระบบศีลธรรมกับระบบการเมืองเป็นเรื่องเดียวกัน ท่านเคยกล่าวว่า “ระบบศีลธรรมนั้นเนื่องกันอยู่กับระบบ หรือว่าระบบศีลธรรมที่ถูกต้องนั่นเอง มันเป็นรากฐานอันแท้จริงของระบบการเมืองที่ดี ที่จะทำให้โลกนี้มีสันติสุข” ต้องถือว่าเป็นมโนทัศน์ใหม่ของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทไทยในปัจจุบัน ซึ่งไม่สู้ให้ความสนใจกับเรื่องนี้เท่าไร ทั้งๆ ที่ศีลธรรมเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองอยู่แล้ว

อย่างไรก็ตาม ต้องไม่ลืมว่า พื้นที่ทางศีลธรรมที่สำคัญที่สุดนั้นอยู่ที่ใจเรา หาใช่ข้างนอกไม่ การต่อสู้กับความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม ต้องเริ่มต้นที่จิตใจของตนเองเป็นอันดับแรก นั่นคือบทเรียนสำคัญที่ได้จากท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านตระหนักดีว่าวิกฤตการณ์ในโลก ชนิดที่จัดว่าเป็น “โลกวิปริต” นั้นต้องต่อสู้ด้วยโลกุตตรธรรม ไม่ใช่แค่ศีล ๕ เท่านั้น กองไฟยิ่งร้อนแรงเท่าไร ยิ่งจำต้องใช้หน้าเย็นมากเท่านั้น โลกุตตรธรรมเปรียบได้กับหน้าเย็นที่จะดับไฟร้อนได้ แม้ว่าโลกุตตรธรรมนั้นจะสถิตอยู่ในใจของคน

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ (มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๖) น. ๔๕๐
พุทธทาสภิกขุ เมื่อธรรมครองโลก (ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๖) น. ๔๓๖

เพียงคนเดียว แต่ก็สามารถเป็นพลังให้แก่บุคคลในการทำงานอย่างเสียสละด้วยสติปัญญาอย่างเต็มที่ โดยไม่หวั่นไหวกับโลกธรรมหรือเป็นทุกข์ เพราะความผันผวนปรวนแปรในโลก ด้วยเหตุนี้ท่านพุทธทาสภิกขุจึงให้ความสำคัญกับคำสอนและการปฏิบัติที่มุ่งสู่โลกุตระธรรม โดยมีได้ปฏิบัติที่ตัวท่านเองเท่านั้น หากยังเผยแพร่ไปยังชาวพุทธอย่างกว้างขวาง จนกล่าวได้ว่าท่านเป็นผู้ที่มีความสำคัญอย่างมากในการฟื้นฟูโลกุตระธรรมให้กลับมาสู่โลกนี้ หน้าที่ของเราที่ควรสืบต่อจากท่านคือขยายพื้นที่ของโลกุตระธรรมเข้าไปในใจเรา และขยายต่อออกไปสู่สังคมกว้าง

โลกุตระธรรมทำให้เราอยู่ในโลกด้วยจิตที่อิสระ ปลอดโปร่ง ผ่องใส แม้โลกภายนอกจะร้อนแรงและเต็มไปด้วยวิกฤต คุณสมบัติดังกล่าวมิได้ทำให้เราเฉยชาต่อโลก หากแต่เข้าไปช่วยเหลือโลกด้วยจิตที่ปล่อยวางต่างหาก เมื่อท่านพุทธทาสภิกขุมองอนาคต แม้ท่านจะเห็นถึงวิกฤตที่ท่วมทับและตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องเข้าไปแก้ไข แต่ท่านหาได้เป็นทุกข์ไม่ แม้กายจะเข้าไปข้องเกี่ยวกับโลก แต่ใจมิได้ติดข้อง ท่านทำงานอย่างไม่เลิกราจนเกือบถึงนาทีสุดท้ายที่รู้สึกตัว แต่ทั้งหมดนั้นล้วนเป็นการกระทำด้วยจิตว่าง ปล่อยวางจากความสำคัญมั่นหมายในตัวตน ท่านทำงานแต่ละอย่างด้วยความรู้สึกว่าจะเสร็จอยู่ตลอดเวลา เคยมีคนไปถามท่านว่าอาคารทั้งหลายในส่วนโมกข์ที่ท่านสร้าง เมื่อไรจึงจะเสร็จ เพราะมีเหล็กเส้นโผล่ออกมามากมาย ท่านตอบว่าเสร็จทุกวันนี้แหละ นี่คือการงานโดยเน้นที่ปัจจุบันและไม่กังวลกับอนาคต

ท่าทีเช่นนี้ควรเป็นบทเรียนสำหรับเรา กล่าวคือ นอกจากจะมองอนาคตอย่างมีสำนึกในความรับผิดชอบ โดยไม่ทุกข์ไปกับสิ่งที่เห็นแล้ว เมื่อถึงคราวขับเคลื่อนกงล้อแห่งธรรมเพื่อฟื้นฟูศีลธรรมให้กลับมา ก็เรียนรู้ที่จะทำปัจจุบันให้ดีที่สุด โดยปล่อยวางจากความยึดมั่นในผลที่จะเกิดขึ้นเบื้องหน้า รวมทั้งไม่เอาตัวตนเข้าไปผูกติดกับงานนั้น

การทำงานด้วยจิตว่างมิใช่เป็นสมบัติของท่านพุทธทาสภิกขุเท่านั้น หากยังเป็นสมบัติของเราทุกคน

ปรับปรุงจากการอภิปรายในหัวข้อเดียวกัน เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙
จัดโดยเครือข่ายธรรมโฆษณ ณ ห้องประชุมคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“ปณิธานที่ยังไม่ลู่ลวง” ของท่านอาจารย์พุทธทาส

พระคุณฐิติ เมธงกุโร

พ.ศ. ๒๕๓๐

เมื่อข้าพเจ้าอยู่สวนโมกข์ในบ้านปลายชีวิตของท่านอาจารย์ สิ่งที่มีักได้ยื่นท่านถามคนที่มาเยือนสวนโมกข์อยู่เสมอคือ “เกิดมาทำไม?” ท่านว่าคำถามนี้เป็นคำถามพื้นฐานที่สุดที่ทุกคนควรตอบให้ได้ แล้วชีวิตจะไม่เหลวไหล ไม่เถลไถลออกนอกทางที่ควรเดิน ไม่เนิ่นช้า เพราะกลัวเสียเวลาสนุกเพลิดเพลิน และจะไม่เดินทางตามๆ เขาไปจนตายหรือหมดเวลาเดินแล้ว แต่ยังไม่ถึงเป้าหมายของชีวิต จึงไม่มีที่พักผ่อนที่ปลอดภัยในวาระสุดท้ายของชีวิตหรือนิรันดร

พ.ศ. ๒๕๖๕

เมื่อหนุ่มเจี๊อม พานิช เกิดครั้งที่ ๒ เป็น อินทบัญญัติภิกขุ ตามประเพณีที่กุลบุตรพึงบวชเพื่อรับการศึกษา ก่อนเป็นบัณฑิตที่แจ้งในทศธรรมทั้ง ๖ แต่แล้วท่านก็อุปสมบทเรื่อยมา เพราะนอกจากทำหน้าที่สอนนักเรียนและแสดงธรรมได้อย่างประทับใจบรรดาพุทธบริษัท จนได้รับอาราธนาให้อยู่เป็นพุทธาภิเษกในเขตบวรพิศวัตต่อไป โดยน้องชายคือ โยมธรรมทาส ยินดีสละการเรียนแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ตนเองไม่ปรารถนา เพราะเห็นว่าแพทย์ต้องช่วยคนโดยไม่มีทางเลือก ไม่ว่าดึกตื่นหรือทุรกันดาร เสี่ยงภัยเหนื่อยยาก แม้คนไม่ดีก็ไม่อาจปฏิเสธได้ จึงสมัครเลือกรับใช้พุทธศาสนา โดยรับหน้าที่ค้าขายช่วยแม่ ให้พี่ชายได้บวชต่อไป และนับเป็นการเลือกที่คุ้มค่าอย่างที่คาดไม่ถึง ไม่มีนายแพทย์คนหนึ่ง แต่ได้ท่านพุทธทาสมาแทน เป็นประโยชน์แก่โลกมากกว่านับแสนนับหมื่นเท่า

หลังจากนั้นได้ไม่นาน

คืนหนึ่งเดือนหงายในคลองหลังวัด....

ท่านพระครูถามพระหนุ่มนักเรียนเอก ตอนหนึ่งว่า.....

“คุณเจี๊อม คุณนี้มีความคิดอย่างไรในการใช้ชีวิต?”

ท่านตอบว่า “ผมคิดว่าจะใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ให้มากที่สุดที่จะมากได้”

“คุณคิดจะสึกหรือเปล่า?”

“ก็ยังคงคิดอยู่เหมือนกัน เพราะน้องชายจะได้บวชบ้าง ถ้าเยี่ยงบวชผมก็ต้องสึกออกไปอยู่

บ้านทำการค้าขาย”

“คุณจะสึก! คุณว่าจะทำประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ คุณจะทำได้อย่างไร คนมีครอบครัวนี้มันต้องคิดถึงครอบครัว คิดถึงลูกเมียอะไรต่างๆ เงินทองที่ได้จะเอาไปใช้ทำประโยชน์ผู้อื่นเสียหมดมันก็ได้ ถ้าจะทำประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์มากๆ มันต้องเป็นพระเหมือนพระพุทธเจ้าท่านทำประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ ท่านไม่ได้อยู่ในวัง ท่านออกไปอยู่ป่า จึงทำประโยชน์ได้มาก...”

แล้วท่านก็บอกว่า “คุณไม่ต้องสึกหรอก เยี่ยงไม่ต้องบวชก็ได้ เพราะมีชีวิตเป็นอยู่เหมือนพระอยู่แล้ว...”

พ.ศ. ๒๕๖๕

พระมหาเจี๊อม ไม่เพียงสามารถดำรงพรหมจรรย์ได้ตลอดชีวิต นับเป็นความสำเร็จอย่างหนึ่ง แต่ท่านยังสนใจศึกษาและทำหน้าที่อย่างดีที่สุด แต่แล้วความผิดหวังจากที่ตั้งใจเมื่อไม่ผ่านการสอบประโยค ๔ เพราะความเห็นไม่ตรงกับกรรมการ วิทยุญาณขบถที่ท่านมี (และท่านว่าหนังสือของกฤษณาอมฤตที่ท่านอ่านในวัยหนุ่มก็มีส่วนช่วยให้อ่านคำผืนจารีตของสังคมอยู่ด้วย) ท่านจึงออกไปแสวงหาโมกษธรรมโดยลำพังที่วัดร้างตระพังจิก พุมเรียง อย่างเด็ดเดี่ยว ด้วยความร่วมมืออย่างดียิ่งของน้องชายและคณะธรรมทาน และสามารถผลิตผลงานชิ้นสำคัญคือ “ตามรอยพระอรหันต์”

และงานแปลพระไตรปิฎกชุด “จากพระโอษฐ์” สำเร็จเป็นดังประทีปส่องสว่างของโลกในเวลาต่อมา เมื่อชาติกาลครบ ๑๐๐ ปี นับว่าโลกนี้มีได้มีดมนหรือคนทั้งโลกไร้ดวงตาเสียทีเดียว

“ถ้าเราอยู่กรุงเทพฯคงเป็นสมเด็จไปนานแล้ว แต่เราภูมิใจแผ่นดินเกิด รักแผ่นดินแม่ จึงกลับมาฟื้นฟูศาสนาให้รุ่งเรืองเหมือนสมัยศรีวิชัย”

ปณิธานที่ก่อรูป พ.ศ. ๒๔๙๖

ท่านพุทธทาสภิกขุ (นามใหม่ที่ตัวเอง เพื่อประกาศพันธกิจของชีวิต) มีความมุ่งมั่นทุ่มเทความใส่ใจในทุกเวลานาที เพื่อรับใช้พระพุทธเจ้าอย่างดีที่สุด เท่าที่มนุษย์คนหนึ่งจะพึงทำได้ นับแต่ตั้งใจค้นคว้าปริยัติ ส่งเสริมปฏิบัติ และเผยแผ่ปฏิเวธที่ตนได้รับได้ถึง และพยายามชักชวนโน้มน้าวโฆษณาธรรมะด้วยธรรมโฆষণ ในรูปแบบต่างๆ ทั้งเขียนหนังสือ บรรยาย ใช้ภาพฝาผนัง นิทานธรรม เพลงกล่อมเด็ก หินสลักและสถาปัตยกรรมต่างๆ จัดสถานที่ด้วยก้อนหินดินทราย และป่าไม้ให้เหมาะสมแก่การเข้าถึงกายวิเวก จิตวิเวก และอุปวิเวก

และต่อมายังพัฒนามาเป็นภาพสไลด์ ภาพยนตร์ บทกลอนวรรคทองที่กระหึ่มใจ เช่น คุญเสียที่แท้แพ้กิเลส หรือ เป็นมนุษย์เป็นได้เพราะใจสูง และโน้มน้าวใจ เช่น “เขามีส่วนเลวบ้างช่วงหัวเขา จงเลือกเอาส่วนดีเขามีอยู่” หรือ “อันการงานคือคุณค่าของมนุษย์ ของมีเกียรติสูงสุดอย่าสงสัย” “ทำงานให้สนุก เป็นสุขเมื่อทำงาน” หรือ “สุขแท้มีแต่ในงาน” เป็นต้น

ยิ่งทำงานมาก ท่านก็ยิ่งค้นคว้ากว้างไกลและลึกซึ้งมากขึ้น จนพบกับกัลยาณมิตรต่างลัทธิศาสนาต่างนิกาย แต่หัวใจปรารถนาตรงกัน คำปฏิญาณที่เคยมุ่งมาดว่าเป็นพุทธทาสไม่มีเสื่อมคลาย ได้แผ่ขยายกลายเป็นปฏิญญาว่าด้วยการสร้างโลกให้มีสันติสุขและสันติภาพด้วยสันติธรรมและสันติวิธียังคงดำเนินไป แม้จนคำขวัญสุดท้ายก่อนวายนม ท่านยังประกาศก้องว่า “ศีลธรรมไม่กลับมา โลกาจะวินาศ” และ “ศีลธรรมของยุวชน คือสันติภาพของโลก” เช่นเดียวกับ “โลกอาจรอดได้แม้เพียงเพราะกตัญญูตเวที” ที่พระยาอนุমানราชชน นิมนต์ให้ท่านเขียนอธิบาย

ปณิธานที่เต็มรูป

ในที่สุดท่านพุทธทาสได้สรุปปณิธานหรือความตั้งใจมั่นเด็ดเดี่ยวในชีวิตที่ต้องทำให้เกิดขึ้นหรือสมบูรณ์ไว้ ๓ ประการ คือ

๑. ช่วยให้ทุกคนได้เข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน (เลิกทิวฐิ)
๒. ช่วยให้เกิดความเข้าใจระหว่างศาสนา (ลดมานะ)
๓. ช่วยกันทำให้โลกพ้นจากอำนาจวัตถุนิยม (ละตัณหา)

บัญญัติธรรม คือ ธรรมะที่ทำให้เน้นซ้ำในการหลุดพ้นได้แก่ ตัณหา มานะ และทิวฐิ ซึ่งเป็นสาเหตุของการเกิดสงครามและความขัดแย้งในโลกปัจจุบัน จนกลายเป็น “วิกฤตกาลถาวร” (คำของท่านพุทธทาส) และทำให้โลกวิปริต (คำของท่านเช่นกัน) และภาวะจิตทรมาน ระบาดทั่วไป นับแต่ท่านลวงลับไป สถานการณ์ในบ้านและโลกของเราก็ยิ่งเลวร้ายลงอย่างเห็นได้ชัด คือ แข่งกันเชือดคอตัวเอง และวิ่งไปตกหน้าผา (คำของพุทโธกะ) จะมีประโยชน์อะไรกับความก้าวหน้าเช่นนี้ ท่านจึงแนะนำให้เราถอยหลังเข้าคลอง เพื่อความปลอดภัย จุดไฟบ้านรับไฟป่า คือ ปรับปรุงตัวเองเพื่อให้พ้นจากภัยที่มาจากภายนอก แม้โรคระบาดใหม่ๆ จากเชื้อโรคตัวใหม่ที่เรารู้จักมักคุ้นกัน ก็เกิดจากเราทำลายป่า และทำในสิ่งที่ไม่ควรทำทั้งสิ้น

ปณิธานที่ฝากไว้ให้ช่วยกันทำ

๑. การเข้าถึงหัวใจศาสนาของตน

ทุกศาสนาสอนให้คนไม่เห็นแก่ตัว โดยให้เห็นแก่พระเจ้าบ้าง เห็นแก่ธรรมะบ้าง ซึ่งล้วนเป็นสิ่งสูงค่ากว่าอัตตา และจริงกว่ามายาภาพ พุทธศาสนาสอนความไม่เที่ยงให้ เห็นตัวแก่ ดีกว่า เห็นแก่ตัว เพราะทำให้เราเห็น ๙ ตา (อนิจจา ทุกขตา อนัตตตา ธัมมัญญิตตา ธัมมนิยามตา อิทัปปัจจยาตา สุนฺญตา ตถาตา และอตัมมยตา) มีแต่การเห็นชัดว่าที่แท้ตัวตนนี้ไม่ใช่ตัวตน (หากมีอยู่ตามสมมติบัญญัติ จึงจะเข้าถึงวิมุตติได้) ส่วนอุบายให้ลืมตัวตนบ้างชั่วคราว

ตั้งแต่ใช้กามารมณ์ ฆานสมาบัติหรืออย่างหายาในปัจจุบันคือยาเสพติด เป็นเพียงนิพพานแคปซูล ที่เป็นของปลอมที่เป็นการวางอันธพาล หรือวางผิดๆ คำสอนเรื่อง “จิตว่าง” ของท่านก็ยังเป็นสิ่งที่ต้องช่วยกันทำความเข้าใจอีกมาก

ในบั้นปลายชีวิต ท่านเน้นย้ำบ่อยมากกว่า ขอให้พุทธศาสนิกทำ ๒ เรื่องให้มาก หรือ สมบูรณ์ก่อนตายจึงไม่เสียที กล่าวคือ “ปัจจุสมุปบาท เป็นสิ่งที่ต้องรู้” และ “อานาปานสติ เป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติ” ให้ถึงที่สุด และดูเหมือนท่านจะเป็น สดมภ์หลักใน ๒ เรื่องนี้ แต่ยังไม่ฟังพอใจนักที่คนรุ่นหลังยังทำได้ไม่มากพอ ทั้งที่ท่านพยายามกรุยทางให้ ทั้งแปลในปัจจุสมุปบาทจากพระโอษฐ์ และบรรยาย อานาปานสติภาวนา สมถวิปัสสนาระบบลัดสั้น สำหรับยุคปรมาณู และธรรมโฆษณ์เล่มอื่นๆ เช่น โอสาเรตัพพธรรม, ตัวยุของกู และ อตัมมยตา ทั้ง ๓ เล่ม รวมทั้ง คู่มือศึกษาพุทธศาสนา แง่มุมต่างๆ อีกสารพัดเล่ม

๒. การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา

ตั้งแต่ยุคที่ท่านพุทธทาส “ตอบบาทหลวง” ซึ่งเป็นศาสนาเปรียบเทียบรุ่นลองภูมิหรือลองของ จนเปลี่ยนมาเป็น “คริสต์ธรรม – พุทธธรรม” ซึ่งศาสนาสัมพันธ์ที่เน้นความกลมกลืนและเกื้อกูลยกย่องและเข้าใจกัน พยายามหาข้อดี ด้านบวก หรือแสวงหาจุดร่วม สงวนจุดต่าง โดยที่ยังคงเคารพตัวเอง ไม่ครอบงำข่มขู่ทับถมผู้อื่น แต่เดินเคียงข้างกันมองไปข้างหน้าด้วยกัน เห็นศัตรูร่วมกันคือ ลัทธิบริโภคนิยม (กิน กาม เกียรติ) ซึ่งทำลายจิตวิญญาณที่รู้ ตื่น เบิกบาน (สะอาด สว่าง สงบ) ให้ปลาสนาการไปจากโลก (ดูรายละเอียดใน คริสต์ธรรมที่พุทธบริษัทควรทราบ และ ไกวัลยธรรม)

ข้าพเจ้าสงสัยว่า เมื่อสมัยเผด็จการจอมพลที่จับปัญญาชนไปคุมขัง ด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์ และท่านพุทธทาส ภิกขุออกหนังสือ “ธัมมิกสังคมนิยม” โดยเชื่อว่า “แม้คอมมิวนิสต์เข้ามา พุทธศาสนาก็ยังอยู่ได้” นั้น ในปัจจุบันที่พุทธศาสนิกมีวแต่เมา อ่อนเปลี้ยและสลบไสลเช่นนี้ เมื่อคริสต์ศาสนาและอิสลามชนิดสุดขั้วเข้ามา พุทธศาสนาจะยังอยู่ได้นานแค่ไหน และพระพุทธรูปจะหลุดตกจากคอกและจากใจคนรุ่นใหม่อย่างน่าเป็นห่วงเพียงใด

๓. ช่วยกันทำให้โลกพ้นจากอำนาจวัตถุนิยม

ปกติจิตคนเราคล้ายน้ำ ย่อมไหลลงสู่ที่ต่ำเป็นนิจ การจะอยู่เหนืออำนาจวัตถุนิยมจำต้องใช้ความสุขที่ดีกว่า สูงกว่า ประณีตกว่ามาทดแทน กล่าวคือ ใช้ฌานสุข (สมาธิ) แทนกามสุข และละฉานสุขด้วยวิมุตติสุข (ปัญญา) เราจึงต้องจัดสภาพแวดล้อม และจัดการศึกษาชนิดที่ช่วยให้พ้นจากสัญชาตญาณอย่างสัตว์ แก่เยาวชนของเราให้มากพอ

ท่านพุทธทาสได้สร้างโรงมหรสพทางวิญญาณเพื่อเป็นปัจจัยที่ห้า (นอกเหนือจากปัจจัย ๔ ทางร่างกาย) ทดแทนกามคุณารมณ์ และท่านยังค้นพบว่า นอกจากวรรณกรรมมุขปาฐะจำพวกภชาชาติพื้นบ้าน เพลงกล่อมเด็กแล้ว ยังมีวรรณกรรมโบราณตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น สมุดข่อยเรื่อง “หนวดเต่า เขากะต่าย นอกบ” (ชื่อเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง เป็นปริศนาหมายถึง อนัตตาหรือสุญญตา) ที่มีความลุ่มลึกพิสดารและยิ่งใหญ่ไม่แพ้มหากาพย์รามายณะของอินเดียหรือไซอิ๋วของจีน ซึ่งท่านได้ไขปริศนาตีความไว้ให้แล้ว รอเพียงการแปลและตีพิมพ์ทั้งภาพเขียนและคำบรรยายให้โลกรู้คุณค่าวรรณกรรมทางจิตวิญญาณของไทย

ด้านอุดมคติเพื่อสังคม ท่านพุทธทาสเคยสนับสนุนกิจการลูกเสือในฐานะที่เป็นเครื่องมือสร้างคนสร้างชาติให้เข้มแข็งอดทน เสียสละและเป็นสุภาพบุรุษ ถึงกับยกที่ดินหลังสวนโมกข์ให้ตั้งค่ายลูกเสือ “ธรรมบุตร” ต่อมากิจการลูกเสือโทรมลงเพราะพ่อเสือไม่ค่อยมีศีลธรรม จนทางวัดต้องนำกลับมาใช้เป็นที่ฝึกอบรมอุดมการณ์ธรรมฐานแก่พระภิกษุทุกต้นเดือนแทน แม้กระนั้นกิจการส่งเสริม “จิตสาธารณะ” หรือ “อาสาสมัคร” “ทำเอานูญ” “ทำเอากุศลเป็นกำไร” หรือ “ตอบแทนบุญคุณของแผ่นดิน” เป็นต้น ก็ยังเป็นปณิธานที่ยังไม่ลุล่วง และต้องช่วยกันสานต่ออย่างเข้มแข็งจริงจัง

การศึกษาหมาหวาด้วน หรือ เจดียยอดด้วน นอกจากจะไม่งามหรือไม่สมบูรณ์แล้ว ยังเป็นการศึกษาที่หลงทางเหมือนนกไร้ทาง ย่อมควบคุมทิศทางการบินไม่ได้ การศึกษาทุกวันนี้ก็เป็นภารกิจที่ไม่มีเป้าหมายด้านความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีความสุขและความรู้เท่าทันตน หากเห็นคนเป็นเพียงวัตถุดิบหรือทรัพยากรที่ผลิออกมาตามแต่ตลาดต้องการ โรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยก็เป็นเพียงเครื่องจักรหรือโรงงานชั้นเลวที่ปราศจากจริยธรรม ศาสตร์และศิลป์แห่งความสุข

ความงามอันสุขุมและยั่งยืน ผลิตสินคำที่ใช้แล้วทิ้ง เพื่อจะได้เปลี่ยนใหม่บ่อยๆ โดยขาดสันตญูสูธรรม จำต้องปรับเปลี่ยนขนานใหญ่ ไม่เฉพาะหลักสูตรหรือวิธีสอน แต่อุดมคติและหลักคิดจิตสำนึกของผู้จัดการศึกษาเองที่ต้องปรับปรุง

อีกประการหนึ่ง คือ การสร้างศาสนทายาท เช่น พระนวกภิกษุ สามเณร และตลอดจนพระธรรมทูต ทั้งในเมืองไทยและต่างประเทศ ยังขาดผู้สนใจให้การฝึกฝนอบรมทั้งวิชาและจรณะ ตลอดจนอุปายะการเผยแผ่ธรรมอย่างถึงขนาด ความดำริตั้ง “ธรรมศาสตร์ธรรมทูต” “ธรรมศรมธรรมมาตา” ซึ่งต้องการสร้างผู้อุทิศตัว ๕-๑๕ ปี เพื่อฝึกฝนตนเองให้ถึงพร้อมด้วย “ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ” รู้ปัญหา ภาษา และจิตวิทยาที่จะถ่ายทอดธรรมจากตนเองสู่ผู้อื่น โดยให้ชาวต่างประเทศสอนชาวต่างประเทศ ผู้หญิงสอนผู้หญิงด้วยกันเอง นอกเหนือจากอ่านหนังสือ เข้าอบรมสมาธิภาวนาเป็นครั้งคราวแบบ “คนใช้สมัครเล่น” ที่ไม่ยอมกินยาขมิ้นให้หายป่วย และออกจากโรงพยาบาลของพระพุทธเจ้าเสียที่

งานเผยแผ่ธรรมะที่จัดพิมพ์หนังสือแทบจะท่วมโลก แม้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านเพื่อเป็นแนวทาง แต่คงไม่ช่วยให้ใครเข้าถึงพระเจ้าหรือพระธรรมได้สักกี่มากน้อย ดูสาวกพระเยซู มีแต่ไม้เท้ากับหมวก เดินทางไปเคาะประตูขออยู่และใช้ชีวิตร่วมกับคนยากจน จึงเปลี่ยนใจให้มาถือพระเจ้าได้ เช่นเดียวกับพระอริยสาวกที่ใช้ความบริสุทธิ์ สงบ และกรุณาครองใจผู้คนมามากต่อมาก โดยไม่ต้องอาศัยงบประมาณ เทคโนโลยีสารพัด ซึ่งเมื่อไฟฟ้าดับก็เป็นง่อยหรือสอนอะไรไม่ได้เลย ธรรมะเป็นของเรียบง่ายไม่ลึกลับซับซ้อน ได้เปล่า ให้เปล่า และว่างเปล่า ยิ่งใช้เงินมากธรรมะก็ยิ่งเหลือน้อย ดังคำประกาศวันเลิกลาอายุก่อนท่านอายุครบ ๘๑ ปี (เพื่อหลีกเลี่ยงและประท้วงการจัดงานฉลองล้ออายุ แบบทวยศต่อพระพุทธเจ้า เมื่อคราวอายุครบ ๘๐ ปี)

หมวดธรรมที่ยังบรรยายไม่จบ

ในช่วงท้ายสุดของชีวิต ท่านอาจารย์พุทธทาสเลิกแสดงความสนใจจากข่าวสารบ้านเมือง หนังสือพิมพ์และวิทยุก็งดไป ให้เวลากับการทบทวนพิจารณาหมวดธรรม ตั้งแต่ชั้นนันทกรรมตรี-โท-เอก ความจำชื่อคณท่านอาจจะลดลงบ้าง แต่ชื่อและหมวดธรรม มนต์และสูตรต่างๆ ยังคงล่องแคล่วแจ่มชัดดีมาก และดูท่านจะใส่ใจกับเรื่องนิพพานเกือบตลอดเวลา คำบรรยายและคำสนทนากับแขกก็เน้นย้ำแต่เรื่องนิพพาน แม้จนประโยคสุดท้ายในเช้าวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๓๖ ท่านก็กล่าวทบทวนแต่ว่า “ไม่รู้สึกเป็นตัวกู ไม่บวก-ไม่ลบ สันติภาพ สันติสุข...นิพพาน” จากนั้นก็หยุดพูดจนมรณภาพ

สำหรับหมวดธรรมที่ท่านบรรยายไว้บางส่วนชื่อว่า “ประมวลรูปแบบแห่งสากลพรหมจรรย์” จัดว่าเป็นหมวดสุดท้าย โดยสรุปรวมเอามาประมวลไว้ ๑๐ ข้อ (แต่บรรยายได้เพียง ๓ ข้อ ดูชุดหมุนล้อ อันดับ ๖๔) กล่าวคือพรหมจรรย์นี้

มีฉันทะเป็นมูลเหตุ	ฉันทมูลกา
มีมนสิการเป็นแดนเกิด	มนสิการสัมภวา
มีผัสสะเป็นเหตุให้เกิด	ผัสสะสมุทथा
มีเวทนาเป็นที่ประชุม	เวทนาสมุทธรณา
มีสมาธิเป็นประมุข	สมาธิปมุขา
มีสติเป็นอธิบดี	สตาริปปเตยยา
มีปัญญาเป็นสิ่งสูงสุด	ปัญญาตตรา
มีวิมุตติเป็นแก่นสาร	วิมุตติสสารา
มีอมตะเป็นที่หยั่งลง	อมโตคธา
มีนิพพานเป็นที่สุดจบ	นิพพานปริโยสานา

พร้อมทั้งแต่งกลอนแปดสรุปความอันเป็นธรรมเนียม ที่ท่านปฏิบัติเป็นประจำเกือบทุกครั้ง ซึ่งก็เป็นแนวทางการทำงานที่ดี ทั้งบริหารสมองและเกิดวรรคทองที่ประทับใจ

พินัยกรรมที่ไม่มีผู้เอาอย่าง

แม้การรักษาท่านอาจารย์ในช่วงสุดท้ายหลังจากหมดความรู้สึกตัวและไม่เคลื่อนไหว บรรดาศิษย์ต้องการทำตามที่ท่านสั่งคือ ไม่ยื้อความตายไว้ ไม่พึ่งพาเครื่องมือแพทย์ เช่น เจาะคอ หรือใช้เครื่องช่วยหายใจ จนผิดธรรมชาติ หรือไม่หอบสังขารหนีความตายเข้าโรงพยาบาล แต่ต้องการจบชีวิตอย่างปิดสนิท (อีกอย่างหนึ่งคือ ตะเกียงหมดน้ำมัน) ฉะนั้น ช่วงเวลา ๔๐ วัน ระหว่างอยู่ศิริราชพยาบาล ท่านจึงเป็นข่าวในหนังสือพิมพ์ทุกวัน ไม่เคยมีเช่นนี้มาก่อน แต่ในที่สุดแพทย์ก็ต้องยอมแพ้แก่ธรรมชาติ และนำร่างท่านส่งคืนวัดก่อนทุกอย่างจะจบสิ้น เพียงหนึ่งชั่วโมง นับเป็นบทเรียนแห่งการต้ออันรวดเร็วที่สร้างความโทมนัสใจไม่น้อยแก่ผู้ที่เคารพนับถือท่าน “หมอนำจะช่วยหลวงตาแก่ๆ ธรรมชาติที่อาพาธและต้องการการรักษาเยียวยายอย่างแท้จริง ยิ่งกว่าจะปฏิเสธท่าน” แต่หมอมักสนใจเฉพาะพระชื่อดัง นำเข้า “สุสานอริยะ” รูปแล้วรูปเล่า ทั้งนี้เพราะท่านไม่ได้เขียนสั่งไว้เป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน (ไม่ทำตามที่สอน อยู่มาแต่ออนเรียกอาจารย์)

แต่พินัยกรรมของท่านที่ทำเป็นแบบอย่างได้รับการปฏิบัติตามทุกประการ โดยศิษย์และญาติที่เคารพเชื่อฟัง ท่านต้องการให้เห็นการทำศพแบบธรรมปาละ เรียบง่ายและสอนธรรมะเรื่องมรณสติและธรรมสังเวชได้ดีที่สุด แต่แล้วก็ไม่มีใครทำตามสักเท่าไร ยิ่งพิธีศพในเมืองยิ่งอลังการ และเป็นเรื่องคนตายขายคนเป็น (ผิดกับบางวัดที่ชอบเก็บศพอาจารย์ไว้ทำนองคนเป็นชายคนตาย) จึงน่าจะมีการสังคายนาพิธีทำศพอย่างฉลาด ประหยัด และประโยชน์สูงสุด รวมทั้งประยุกต์เรื่องการใช้ดนตรีและมนตราช่วยบำบัด และกล่อมเกลาคิดใจผู้ฟัง ทั้งผู้ป่วยและญาติมิตรอีกทางหนึ่งด้วย

ส่วนหนังสืองานศพท่านก็ไม่ให้พิมพ์ประวัติ รูปภาพ หรืออะไรอื่นๆ ของผู้ตาย แต่เน้นเผยแผ่ธรรมะเป็นหลัก ดังหนังสือที่พิมพ์อุทิศแด่โยมมารดาท่าน แต่พระครูสุทธธรรมสาร แห่งวัดชยาราม ผู้เป็นเพื่อนรักที่ตายแทนกันได้ และหนังสืองานปลงศพของตัวท่านเองก็มีปัญหาให้พิมพ์ ไกวัลยธรรม ในฐานะที่เป็นผลงานที่ลุ่มลึก กว้างขวางและสร้างความสอดคล้องเป็นหนึ่งเดียวของสรรพธรรม ที่ท่านชอบมาก และอยากให้แปลเป็นภาษาต่างประเทศให้แพร่หลายด้วย

ตอบแทนพระคุณอินเดีย

ประเด็นสุดท้ายที่เป็นคำบรรยายช่วงท้ายของชีวิตท่านอาจารย์ท่านฝากเรื่อง “พระคุณที่อินเดียมีต่อไทย” (หาอ่านได้ในท้ายเล่ม “พุทธทาสรำลึก” ลิขิตถึงอาจารย์กรุณา กุศลาคัย น้องชายโดยธรรม ซึ่งช่วยแปลคำบรรยายนี้เป็นภาษาอังกฤษแล้ว) อินเดียนำพุทธศาสนามาให้ไทย และยังมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมความเป็นอยู่ทั้งด้วย ปัจจัยสี่, ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต, การศึกษา, ศิลปะ, วิทยาการแขนงต่างๆ รวมถึงปรัชญา ศาสนา และไสยศาสตร์ ชาวพุทธไทยควรมีกตัญญูต่อบทบาทของพระคุณของอินเดีย โดยท่านดำริจะสร้างอินเดียจำลอง เตรียมพื้นที่และแผนผังไว้แล้วในสวนโมกข์ ยังคงขาดแต่ผู้ลงมือ ที่จะทำให้งามถึงขนาดและสำเร็จประโยชน์แก่การเกิดพุทธานุสติ และสังเวคารมณ (ต่างจากในพุทธมณฑล) ให้เหมือนเมื่อเราไปไหว้พุทธสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ในอินเดียและเนปาลนั่นเอง แต่รูปธรรมนี้ บรรดาผู้ร่วมงานในอดีตของท่าน ทั้งท่านเขมานันทะ นายธรรมทาส และแม้ผู้สืบทอดรุ่นปัจจุบัน คงไม่สามารถสนองพุทธทาสประสงค์นี้ได้

แท้จริงแล้ว เมื่อข้าพเจ้าไปอินเดียคราวแรก ท่านสนับสนุนให้ไปและว่าไปครั้งเดียวพอ เพียงเพื่อให้หายโง่ว่าพระพุทธเจ้ามีได้อยู่ที่อินเดีย หากอยู่ในเมืองไทยก็มี คืออยู่ที่ในใจเรานั้นเอง ดังที่สวนโมกข์ไม่ได้อยู่ที่ไชยา หากอยู่ที่ใดก็ได้ ที่ใจของเราเริ่มรมย์ โปร่งโล่งเบา จากกิเลส และได้พลังสู่ความหลุดพ้นนั้นแล ท่านจึงชวนให้พระหนุ่มช่วยกันสร้างสวนโมกข์กันให้แพร่หลายทั่วไปในโลกนี้ เพื่อผู้คนเข้าถึงโมกข์ธรรมได้โดยสะดวก

มองอีกแง่หนึ่ง ท่านพุทธทาสเองจะนิยมยกย่องและเห็นคุณค่าของอินเดีย ว่ามีปูราณ-ธรรมที่ยิ่งใหญ่ น่าภาคภูมิใจกว่าคนอินเดียรู้สึกเอง เช่นเดียวกับที่ท่านเข้าถึงความลุ่มลึกของคริสต์ธรรมยิ่งกว่าชาวคริสต์เข้าใจ และท่านก็ชอบใจคำสอนในอัลกุรอาน และนำมาใช้บ่อยๆ เช่นกัน ในกรณีของอินเดียซึ่งกำลังกลับมาให้ความสำคัญยิ่งใหญ่ในทางศาสนนเทศ เช่นเดียวกับจีน ที่สำคัญมากขึ้นในทางอุตสาหกรรม แต่อาจจะถดถอยกลายเป็นผู้ทำลายโลกเสียเองก็ได้ หากละเลยสนั่นตนธรรมของตนเองไป

ในที่สุด ข้าพเจ้าขอกล่าวคำชี้ชวนของท่านอาจารย์พุทธทาส ใน สัจจสารจากสวนโมกข์ ที่ว่า “มาเป็นพุทธทาสกันเถิด” มิฉะนั้นเราอาจต้องกลายเป็นกิเลสทาส หรือมารทาสไป ก็ได้ ไม่ว่าจะป็นทาสพระพุทธรองศ์ที่ทรงตั้งพุทธ

ศาสนาในอินเดีย (และบัดนี้ก็สูญไปเหลือแต่ซากสถูปเจดีย์) หากทำตนให้เข้าถึงพุทธธรรมและเป็นทาส (ผู้รับใช้โดยสมัครใจไม่ต้องเลิก) ของพระพุทธเจ้าองค์จริง ทำโลกและสังขารโลกในตน, สัตว์โลกคือสังคม และโลกธาตุนี้ให้สงบเย็นห่างไกลจากความพินาศด้วยกันทุกท่าน

บัดนี้ เรามีโครงการยุวพุทธทาส เพื่อฝึกคนให้ขึ้นมาสืบทอดงานท่านอาจารย์พุทธทาส ข้าพเจ้าจะขอชักชวนให้สนใจเป็น อนุพุทธทาส (ทั้งในความหมายว่า พุทธทาสผู้ตามมาในภายหลัง และผู้เป็นทาสของอนุพุทธ คือท่านอาจารย์) กันด้วยการเดินตามรอยท่าน พุทธทาสผู้เป็นบุคคลสำคัญของโลก โดยที่ไม่ได้รู้สึกตนเป็นคนสำคัญอะไร ทำเพียงสิ่งเล็กๆ แต่ทำด้วยจิตใจที่ยิ่งใหญ่ ต่อเนื่องยาวนานทั้งชีวิต ทุกเวลานาที และดำรงอุดมคติ “เป็นอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง” หรือ “เป็นอยู่อย่าง ใคร่ครวญสูง” “เป็นผู้ให้ยิ่งกว่าผู้รับ” และใส่ใจกับความถูกต้องทุกขั้นตอน ทุกแง่มุมทุกระดับ และทุกกระเปียดนิ้ว

“เมื่อคุณอยู่กับใจ

เมื่อคุณรับใช้พระราชา

เมื่อคุณรับใช้พระพุทธเจ้าและพระธรรม

คุณก็เป็นได้แค่สมุนหรือสหายใจ

คุณก็เป็นได้แค่ข้าราชการบริพาร หรือราชาคณะ

คุณได้สัมผัสสิ่งที่สูงสุด”

๑

หากท่านอาจารย์พุทธทาสยังมีชีวิตและสมบูรณ์พร้อมด้วยปกติภาวะมาถึงปัจจุบัน ก็น่าสนใจและน่าสงสัยอยู่ไม่น้อย ว่าท่านจะมีท่าทีเช่นไร กับวาระแห่งชาตกาลครบ ๑๐๐ ปี และการถูกยกย่องให้เป็น “บุคคลสำคัญของโลก” จากองค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO) ในพุทธศักราช ๒๕๔๙ นี้ ที่ส่งผลให้ใครต่อใครได้ระลึกถึงหรือหันมาให้ความสนใจต่อท่านเป็นการใหญ่ขึ้นมาอีกคราวหนึ่ง

ด้วยวิธีคิดและมุมมอง ตลอดจนความเป็น “พุทธทาส” ของท่าน คงช่วยให้เราทั้งหลาย ได้รับประโยชน์ที่ควรจะมีควรได้ ทั้งในระดับบุคคล ชุมชน สังคม หรือในฐานะมนุษยชาติ ตลอดจนฐานะของเพื่อนร่วมทุกข์ ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย และมีโอกาสได้ร่วมยุคร่วมสมัยกับ “ทาสพระพุทเจ้า” เช่นท่าน

ยิ่งไปกว่านั้น เราทั้งหลายน่าจะได้รับรู้รับฟังจนกระจ่างใจ ว่า “ควรทำ” หรือ “ไม่ควรทำ” เช่นใด ใน “ศตมวาร” อันทุกฝ่ายกำลังให้ความสนใจ “เป็นพิเศษ” อยู่ในขณะนี้

เพราะสืบย้อนไปไม่นานสักเท่าใดนัก ครั้งครบรอบ ๘๐ ปีชาตกาล และมีบางคนบางฝ่ายได้ร่วมจัดกิจกรรมหลากหลายลักษณะขึ้น ในอารามที่ท่านพำนัก ณ วัดธารน้ำไหล อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ก็มีเรื่องเล่าขานกันอยู่สืบมาในบรรดาผู้ใกล้ชิด ว่าโดยตัวของท่านเอง หรือความเป็นท่านนั้น จะเขยนิบัติ หรืออนุโมทนากับอะไรต่อมิอะไรที่จัดขึ้น หรือจัดให้ในวันนั้น หรือในระยะเวลาของงานนั้นไปเสียทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับสิ่งๆ ที่เนื่องอยู่ด้วยรูปแบบ และ/หรือ วิธีการ ตลอดจนพิธีกรรมเอ็กเกริก ซึ่งดูจะกลบทับเนื้อหาและสาระที่ควรมีไปเสีย

ซึ่งบางท่านเล่าว่า เพราะความมีมารยาท ความเกรงใจ และการเคารพในความแตกต่าง หรือยอมรับในวิถีปฏิบัติ “ตามถนัด” ของผู้อื่น (ที่ไม่ถึงกับนอกกลุ่มนอกทางนัก) จึงทำให้ท่านมิได้ปฏิเสธสิ่งใดในวันนั้นให้โจ่งแจ้งมากความ

ด้วยเหตุดังกล่าว ในวาระที่ชาตกาลของท่านครบรอบ ๑๐๐ ปี ทั้งยังมีองค์กรโลกบาล ตลอดจนรัฐและเอกชนร่วมกันประกาศและยกย่อง ในด้านหนึ่ง จึงเป็นที่น่าเสียดาย และน่าเสียดายยิ่ง ที่ขาดโอกาสการได้รับรู้รับฟังจากคำของท่านเองโดยตรง ว่าในกาลและเทศะเช่นนี้ มีอะไรพึงกระทำ มีอะไรให้ฝึกให้ลอง ให้ปฏิบัติ เพื่อร่วมเป็น “พุทธทาส” หรือ “ทาสแห่งพุทธะ” กับท่านได้บ้าง

เพราะหากท่านยังอยู่ นอกเหนือจากข้อคิดข้อธรรม ตามวาระ - ตามกาล แล้ว คงมี “วาทะ” หรือ “ความคิด-ความเห็น” ที่จะ กระตุกใจ-กระตุ้นจิตสำนึก และการตระหนักรู้ ตลอดจนลดความลึกลับเลสงสัย ในความ ควร - ไม่ควร หรือ ใช่ - ไม่ใช่ ตลอดจน “น่าจะเป็นอย่างไร” ในสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น หรือสิ่งที่เราทั้งหลายได้ร่วมกันกระทำ จนเป็นที่กระจ่างแจ้งแก่ใจไปเลยทีเดียว

อย่างน้อย ก็อาจช่วยให้ก้าวพ้นกรอบคิด คำพูด และการกระทำ ของการ “เฉลิมฉลอง - การยกย่อง” ชนิด “ภาษาคน” อันซ้ำซาก และมีผูกติดอยู่กับด้านใดด้านหนึ่ง ไปสู่ความเป็น “ภาษาธรรม” อันครอบคลุมและกว้างขวาง หรือได้อยู่กับร่องกับรอย ใน “ทำนองคลองธรรม” ขึ้นมาบ้าง ซึ่งก็ “น่าจะดี” กว่าที่เป็นอยู่เพียงด้านเดียวมิใช่หรือ...

๒

ที่ว่ามาข้างต้นเป็นเพียงข้อสังเกตหรือมุมมองของผู้เขียนเพียงลำพัง ซึ่งเอาเข้าจริงอาจจะไม่สอดคล้องกับแนวทางของท่านอาจารย์พุทธทาสเลยก็เป็นได้ เพราะในความเป็น “พุทธทาส” และ “พุทธทาสภิกขุ” ซึ่งผ่านร้อนผ่านหนาว ผ่านการศึกษาและฝึกฝนเคี้ยวกรำ ตลอดจนทดสอบทดลองมามากต่อมากนั้น หลายสิ่งหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับท่าน หรือสิ่งที่ท่านเกี่ยวข้อง ก็มีหลากหลายแง่มุม และมีไม่น้อย ที่เป็นเรื่อง “เฉพาะตน” โดยวิธีการ

หรือวิถีปฏิบัติอื่นๆ ท่านไม่แนะนำให้ผู้อื่น “ตีความ”, “เลียนแบบ” หรือ “เอาอย่าง” ในลักษณะ “เถรสองบาท” โดยปราศจากความเข้าใจ ไม่รู้ที่มาที่ไป หรือไม่ต้องแก้ ดังที่ท่านบันทึกเป็นลายมือ หรือกล่าวกับผู้ใกล้ชิด ว่าบางเรื่องหรือหลายๆ เรื่องนั้น “คุณจะถูก หรือทำอย่างผม หรือจะรอให้ผมแนะนำไปเสียทุกอย่างไม่ได้ดอก...” ซึ่งมีใช้จะหมายจำเพาะว่าท่านมีคุณวิเศษเหนือผู้อื่น แต่เป็นเรื่องของเหตุปัจจัยเฉพาะตน หรือตามฐานะและสภาพอันเป็นที่ยอมรับด้วยความเชื่อถือและศรัทธาเฉพาะบุคคลเป็นด้านหลัก ภายใต้กรอบของธรรมและวินัย ตลอดจนขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีอันดีงาม

จึงไม่ยากนักที่ใคร หรือกลุ่มองค์กรใดเพียงลำพัง จะสรุปหรือตีความ ว่าสิ่งใด “ใช่” หรือ “ไม่ใช่” ในความเป็น “พุทธทาส” หรือ “พุทธทาสภิกขุ” ชนิดชี้ให้เห็นเป็นคำเป็นขาว ตามอัตโนมติของตน

ยิ่งการจะประกาศหรือแสดงท่าทีความเป็น “เจ้าของ” หรือเป็น “ผู้ตัดสิน” ในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ หรือเนื่องอยู่กับความเป็น “พุทธทาสภิกขุ” ด้วยแล้ว ถ้าไม่ระมัดระวังให้จงหนัก ดีไม่ดี ก็จะเป็นอุปสรรค หรือถึงกับเป็นการทำลาย “วิถีพุทธทาส” เสียง่ายๆ เอาเลยทีเดียว

แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าจะกล่าวในแง่ของการยกย่องหรือเฉลิมฉลองด้วยการ “ปฏิบัติบูชา” โดยคติทางพุทธศาสนาแล้ว ถือว่าการร่วมกันระลึกถึง และยกย่องเทิดทูนด้วยความนับถือ หรือปฏิบัติดังที่ท่านชี้แนะ ตลอดจนกระทำแบบอย่างเอาไว้ ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในความรู้ความสามารถ ในภูมิรัฐภูมิธรรม ก็ถือเป็นมงคลสูงสุดประการหนึ่งของปฏิบัติ อันตั้งจิตไว้ด้วยกุศลเจตนา

ดังนั้น ในเบื้องต้น เมื่อทุกฝ่ายตั้งใจจะบูชา จะเฉลิมฉลองต่อวโรกาสนี้ตามศรัทธาความสามารถ และปราศจากอกุศลจิต บุญย่อมเกิดแก่ผู้ประกอบกิจอันเป็นกุศลนั้นแล้วในตัวของผู้นั้น หรือการกระทำของผู้นั้นเอง จะมากน้อยขาดเกินไปบ้าง ก็น่าจะถือได้ว่าอยู่ในปกติวิสัยของปุถุชน ซึ่งถึงที่สุดแล้วก็ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของอินทรีย์ คือ สติ-ปัญญา และกำลังกายกำลังจิต ตลอดจนกำลังอื่นๆ ทั้งหลายประดามีนั้นเองเป็นที่ตั้ง ส่วนที่จะเติบโต งอกงาม และยั่งยืนเพียงใดหรือไม่ ในท่ามกลางและบั้นปลาย ก็ขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัย ตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตาเป็นบาทฐานสำคัญ เข้าใจและยอมรับได้ก็ไม่เป็นทุกข์ ไม่ถูกความหวังหรือความคาดหวังอันตั้งอยู่บนความอยาก “ซบกัด” ให้ต้องชุ่นช่องหมองใจโดยไม่จำเป็น

แต่ในส่วนของการสืบสาน, สืบต่อ หรือสืบทอดความเป็น “พุทธทาส” หรือ “ปณิธานแห่งพุทธทาสภิกขุ” ย่อมจะต้องศึกษาและทำความเข้าใจให้ “รู้รอบรู้ทั่ว” อย่างเป็นกิจลักษณะ อย่างมีปรโตโมหะและโยนิโสมนสิการ ยิ่งไปกว่าจะกระทำเพื่อสนองค้นหาและอุปาทานส่วนตน หรือพวกพ้อง ซึ่งมักจะขาดความรอบคอบรัดกุม และปราศจากความยั่งยืน ชนิดที่ว่าไปไม่ถึงไหน และมักจะเสียหายมากกว่าสำเร็จประโยชน์

๓

ท่านอาจารย์พุทธทาสเอง เป็นผู้ริเริ่มหลายสิ่งหลายอย่างไว้ในพุทธศาสนายาม ทั้งฝ่ายเถรวาท และบรรดาผู้สนใจในนิกายอื่น เช่น มหายาน วัชรยาน หรือแม้แต่ในฝ่ายเซ็น อย่างยากจะพรรณนาได้ครบถ้วนในเนื้อที่และเวลาอันจำกัด

ทั้งนี้ ยังไม่นับรวมการฟื้นฟู หรือการกลับมาหาคุณค่าเดิม ตลอดจนการตีความใหม่ ในหลากหลายรูปแบบหลาย แง่มุม-วิธีการ ซึ่งบางสิ่งบางด้านก็ประสบความสำเร็จอย่างสูง เป็นที่ยอมรับทั้งในและนอกประเทศ ไม่ว่าจะในแวดวงพุทธศาสนา หรือคติความเชื่ออื่นๆ ตลอดจนผู้รู้ในแขนงวิชาการด้านต่างๆ

แต่ในขณะเดียวกัน ในบางเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นข้อคิดข้อสังเกต หรือผลงานการค้นคว้าของท่าน นับแต่ในอดีตมาจนปัจจุบัน ที่ถึงจะแพร่หลาย แต่ผลงานเหล่านั้นจำนวนไม่น้อย ก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับนับถือ หรือแม้แต่นำไปทดลองปฏิบัติ มิพักจะต้องกล่าวถึงการขยายผล หรือศึกษาวิเคราะห์เพื่อสรุปบทเรียนและองค์ความรู้ อย่างจริงจัง

นับตั้งแต่ที่ท่านริเริ่ม “บันทึกธรรม” ด้วยแถบเสียง ทั้งการบรรยายโดยตัวท่านเอง และการร่วมสนทนาธรรมกับบุคคลสำคัญและบุคคลทั่วไป ที่มีขึ้นบ่อยครั้ง และเก็บไว้เป็นจำนวนมาก ความยาวหลายพันชั่วโมง แม้ว่าจะมีการปรับปรุงคุณภาพเสียงไปบ้างแล้ว ก็ยังไม่ได้รับการจัดหมวดหมู่หรือจำแนกเนื้อหาสาระโดยวิธีการที่

เหมาะสมสักเท่าใดนัก เช่นเดียวกับหนังสือธรรมะจำนวนมหาศาล ทั้งที่ท่านมีโอกาสได้ชำระความถูกต้องโดยตนเอง สอบทานโดยคณะทำงานที่ท่านเลือกสรรขึ้น และที่ถอดความตามแถบเสียงหรือวีดิทัศน์ เพื่อตีพิมพ์เป็นการเฉพาะกิจ หรือในวาระต่างๆ ตลอดจนที่ตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์และองค์กร ตลอดจนสถาบัน หรือกระทั่งที่มีการพิมพ์ซ้ำ ทั้งในรูปแบบเดิมและรูปแบบใหม่ ก็ยังแทบจะมีได้ดำเนินการใดๆ ให้แยกแยะ จัดลำดับ-หมวดหมู่ อย่างเป็นระบบ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของฐานข้อมูล หรือดัชนีสำหรับการสืบค้น หรือการค้นคว้า ที่สามารถรับรู้ได้ในวงกว้าง กระทั่งว่าจะสามารถศึกษาผลงานของท่านได้จากที่ใดบ้าง จึงจะครบถ้วนและครอบคลุม ตามประเด็นที่สนใจ ก็ยังไม่ใช่ว่าเรื่องง่ายดายนัก

ยังในส่วนของคุณชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ และองค์ความรู้ที่เนื่องอยู่กับความเป็น “พุทธทาส” ของท่าน ซึ่งหากสามารถทำความเข้าใจไปถึงระดับ เหตุ-ปัจจัย และองค์ประกอบให้ครบถ้วนแล้ว ก็อาจหนุนเสริมให้เกิด “พุทธทาส-ทาสพระพุทธรูป” เพิ่มขึ้น หรือได้อาศัยแนวทางของท่าน ในการพัฒนาและยกระดับศักยภาพของผู้มีฉันทะ หรือประสงค์จะก้าวหน้าในทางธรรม ตามที่ท่านชี้แนะและก้าวนำไป

แต่ถึงบัดนี้ นอกจากความสนใจเฉพาะกลุ่ม หรือจำเพาะบุคคล ซึ่งทำได้เพียงบางด้านหรือบางประเด็น แต่ในภาพรวม ก็ยังไม่ปรากฏการดำเนินการใดๆ เป็นรูปธรรมเช่นเดียวกัน

นอกจากนั้น แม้การที่ท่านอาจารย์พุทธทาสก่อตั้งชุมชนของผู้ใฝ่ธรรม อันมีทั้ง อุบาสก-อุบาสิกา และพระภิกษุสามเณร ในนามของ “สวนโมกขพลาราม” จนสืบต่อมายืนมาถึงทุกวันนี้ แต่ขณะเดียวกัน ข้อสงสัยว่า ท่านส่งเสริมความเป็นสังฆะ หรือความเป็นชุมชนหรือไม่ ก็ยังไม่เป็นที่ยุติในบรรดาผู้สนใจใน “การสร้างสรรค์ชุมชนทางเลือก” อีกเป็นจำนวนไม่น้อย เช่นเดียวกับกรณีที่ท่านเคยจัดหลักสูตรในการอบรมสามเณร การอบรมพระธรรมทูต หรือการอบรมบุคลากร ตลอดจนอบรมบุคคลากรในองค์กรต่างๆ และบุคคลทั่วไป หรือการจัดทำแนวทางในการเผยแผ่ธรรมะ ที่มีขึ้นอย่างเป็นระบบและมีจำนวนมาก ทั้งหลักสูตร สื่อการเผยแผ่ และกระบวนการปฏิบัติ ตลอดจนทดลองปฏิบัติการจริงให้เห็น แต่สิ่งเหล่านี้ก็ยังไม่ปรากฏการฟื้นฟู หรือพิจารณานำไปใช้งานจริง แม้ว่าขณะที่ท่านทำให้ดูจะได้รับความสนใจจากทุกฝ่าย และเพ็ญหยดไปภายหลังจากที่พรชกาฬของท่านมากขึ้น ไม่สามารถดำเนินการได้เองโดยสะดวกดังเดิม ในระยะหลังนี้เอง

หรือในส่วนของคุณศาสนสถาน ทั้งที่เป็นธรรมชาติและสิ่งปลูกสร้าง เช่น อุโบสถวัดธารน้ำไหล(สวนโมกขพลาราม) บนเขาพุทธรอง ซึ่งได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา และมีขอบเขตพัทธสีมาอันร่มรื่นเป็นธรรมชาติ ประกอบด้วยลานทรายและร่มเงาไม้ใหญ่แทนหลังคา โดยไม่มีการก่อสร้างให้แปลกแยกจากธรรมชาติ เช่นเดียวกับลานหินโค้ง ซึ่งอยู่บริเวณตีนเขาสูงเดียวกับที่ตั้งพระอุโบสถ อันพระภิกษุสามเณร แม้ชี อุบาสก-อุบาสิกา ใช้สวดมนต์ทำวัตรทุกเช้าเย็น ก็เป็นลานทรายและแทนหิน ซึ่งใช้ขบประมาณในการก่อสร้างน้อยและไม่รบกวนสรรพชีวิตใดๆ

ทั้งสองสิ่งนี้(อันเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสถานที่อันเรียบง่ายในอารามอันร่มรื่นนามสวนโมกขพลาราม) กแทบมิได้รับความสนใจหรือใส่ใจ ทั้งจากภาครัฐและคณะสงฆ์ในกระแสหลัก ที่จะเผยแพร่แบบอย่างนี้ออกไปสู่กว้าง หากปล่อยให้ศาสนสถานในพระพุทธรศาสนาสยาม ทั้งในครั้งที่ท่านอาจารย์พุทธทาสมีชีวิตอยู่ และเมื่อท่านจากไปแล้ว ดิตยัตถ์อยู่กับรูปแบบสิ่งปลูกสร้างสถาปัตยกรรมใหญ่โตและราคาสูง ซึ่งส่วนใหญ่ไร้สุนทรียภาพและปราศจากความงามอันเป็นไปเพื่อส่งเสริมความสงบสันต์และยกระดับจิตวิญญาณ

การที่ท่านอาจารย์พุทธทาสพยายามชี้แนะว่า จะเข้าใจธรรมะของพระพุทธองค์ได้ ต้องพร้อมจะเข้าใจและใช้ชีวิตอย่างที่พระองค์ทรงปฏิบัติไว้เป็นแบบอย่าง หรือบัญญัติไว้เป็นธรรมวินัยแทนพระองค์ อันมีหลักใหญ่ใจความเนื่องอยู่กับธรรมชาติ ที่ว่า...ธรรมะคือธรรมชาติ คือกฎของธรรมชาติ คือการปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ และคือการได้รับผลจากการปฏิบัตินั้นๆ จึงแทบมิได้รับความสนใจที่จะน้อมนำมาปฏิบัติจริงจากผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่อย่างใด

มิหนำซ้ำ เมื่อมีพระหนุ่มเณรน้อยบางรายเกิดศรัทธา จะนำแนวทางดังกล่าวมาปฏิบัติ นอกจากจะไม่ได้รับการสนับสนุนแล้ว ยังถูกปฏิเสธ หรือถูกตั้งข้อสังเกต ตลอดจนพยายามจับผิด หรือจับตามองอย่างไม่ไว้ใจ จาก

ทั้งคณะสงฆ์และฝ่ายอาณาจักรเสียด้วยซ้ำ ดังกรณี “สวนเมตตาคารธรรม” ก็ไม่พ้นไปจากกลไกของรัฐและของสงฆ์ เช่นที่กล่าวมาแล้ว

การประกาศที่จะสืบสาน “ปณิธานพุทธทาส” หรือการ “สืบทอดมรดกธรรม” จึงมีงาน หรือมีภาระที่จะต้องปฏิบัติจัดแจงกระทำอีกเป็นจำนวนมาก และดูจะมากมายไปกว่าการจัดพิมพ์หนังสือ หรือจัดกิจกรรม-พิธีกรรม และ/หรือ การประกาศการยกย่องเพียงชั่วระยะเวลาอยู่มาจนบัดนี้

นี่ดูจะเป็นเรื่องใหญ่ และน่าจะเกินกว่ากำลังของใคร หรือกลุ่มองค์กรใดจะปฏิบัติเอง หรือมามัวพะว่าพะวงหลงคอย “แสดงความเป็นเจ้าของพุทธทาสภิกขุ” หรือกระทั่งจะแสดงว่าตนและพวกตนเท่านั้นที่ “รู้จักและเข้าใจพุทธทาสภิกขุ” หรือ “มีหน้าที่สืบทอดมรดก” ไว้ได้ฝ่ายเดียวเสียแล้ว

หาไม่ เราทั้งหลายที่ไม่เข้าใจ เข้าใจผิด หรือไม่เข้าใจในสิ่งที่ควรเข้าใจ ฯลฯ นี้เอง ที่จะกลายเป็น “ภูเขาสองหน้า” ไปเสียเอง

๔

กล่าวในส่วนของการบูชา ที่หมายถึง การให้ด้วยความนับถือ หรือแสดงความเคารพเทิดทูน คือ อามิสบูชา และปฏิบัติบูชา นั้น พุทธศาสนาทือว่าปฏิบัติบูชา หรือ การประพฤติตามธรรมคำสั่งสอนของท่าน, บูชาด้วยการประพฤติปฏิบัติกระทำสิ่งที่ดีงาม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคทรงรับรองและสรรเสริญ ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่ว่า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า ดูกรอานนท์
ไม้สาละทั้งคู่ เผล็ดดอกบานสะพรั่งนอกฤดูกาล ร่วงหล่นโปรยปรายลงยังสระของ
ตถาคตเพื่อบูชา แมื่อดอกมณฑารพอันเป็นของทิพย์ ก็ตกลงมาจากอากาศ ดอก
มณฑารพเหล่านั้น ร่วงหล่นโปรยปรายลงยังสระของตถาคตเพื่อบูชา แม้จุดแห่ง
จันทน์อันเป็นของทิพย์ ก็ตกลงมาจากอากาศ จุดแห่งจันทน์เหล่านั้น ร่วงหล่น
โปรยปรายลงยังสระของตถาคตเพื่อบูชา ดนตรีอันเป็นทิพย์เสาก็ระโคมอยู่ใน
อากาศ เพื่อบูชาตถาคต แม้สังคีตอันเป็นทิพย์ก็เป็นไปในอากาศเพื่อบูชาตถาคต
ดูกรอานนท์ ตถาคตจะชื่อว่าอันบริษัษัฏการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม
ด้วยเครื่องสักการะประมาณเท่านี้หามีได้ ผู้ใดแล จะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก
หรืออุบาสิกาก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตาม
ธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคตด้วยการบูชาอย่างยอด
เพราะเหตุนั้นแหละอานนท์ พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ปฏิบัติ
ธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรมอยู่ ดังนี้ ฯ

(พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๐ บรรทัดที่ ๓๒๕๘-๓๒๗๗. หน้าที่ ๑๓๓-๑๓๔. ข้อที่

๑๒๙)

กระนั้นก็ตาม ยังพบเสมอว่าชาวพุทธจำนวนมากไม่น้อย ที่ยังรู้สึกหรือคาดเดาเอาโดยอัตโนมัติว่า การบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า (แม้โดยสัญลักษณ์หรือรูปเคารพ) ด้วยอามิส ด้วยการเช่นสรวงบำบวงสักการะ เป็นเรื่องอันพึงปฏิบัติ หรือมีอาจจะเว้นได้โดยนัยเอง ประสาอะไรกับการบนบานศาลกล่าว และทำคืนโดยวัตถุ หรือดนตรีการละเล่นพ่อนรำฝ่ายอกุศล อันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ที่กระทำต่อพุทธปฏิมา ราวกับการเช่นผี หรือบำบวงเทพเทวดาในลัทธิเทวนิยมอื่น ดังที่กระทำกันจนคุ้นชิน และคนส่วนใหญ่แทบไม่เห็นผิดแปลกไปเสียแล้ว

ในวาระอันพิเศษยิ่งของชาติกาลครบรอบ ๑๐๐ ปี ของท่านอาจารย์พุทธทาสใน “ศตมวาร” นี้ หากผู้เกี่ยวข้องไม่สำเหนียกให้จงดี แม้วันนี้หรือวันใด การเช่นสรวง “ตัวตนของพุทธทาส” ก็อาจเกิดขึ้นได้กับการบูชาเพื่อรำลึกถึงท่านอาจารย์พุทธทาสเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเปลื้องกระพี้ของพิธีกรรมและการละเล่น ที่ไม่

เป็นไปเพื่อความบันเทิงธรรม หรือแม้แต่ความหมกมุ่นยึดติดในความเป็น “พุทธศาสนิกชน” ที่ประกอบไปด้วย อึดตา-อึดตเนีย ของบุคคลและกลุ่ม ด้วยถือเอาว่าท่านเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อันมีอาจทำทนายหรือวิพากษ์วิจารณ์ตลอด จนตีความใดๆ ได้ ดังที่ควรจะมี หรือควรจะเป็น ซึ่งถึงที่สุดแล้ว ก็ไม่มีอะไรมากไปเสียกว่า การลดค่า และกระทำ ให้องค์คุณของท่าน ต้องตกอยู่ในวิถีแห่งสามัญ กลายสภาพจากผู้ทรงคุณูปการเป็น “รูปเคารพ” ไปในที่สุดนั้นเอง

และถ้าเราทั้งหลายได้กระทำ หรือละเว้นไม่กระทำ จนส่งผลให้ท่านอาจารย์พุทธทาสอยู่ในฐานะเพียง “เจวีด” ไปเสียแล้ว ก็ช่วยการที่จะกล่าวถึงการสืบทอดมรดกธรรม หรือการส่งเสริมและสืบสานปณิธานของท่าน ไม่ว่าจะประการใดๆ ก็ตาม มีใช่หรือ?

ตลอดชีวิตในทางธรรมของ “พุทธทาสภิกขุ” ท่านอาจารย์พุทธทาสได้ปฏิบัติหน้าที่ “ทาสพระพุทเจ้า” ตามที่ท่านรู้และเข้าใจอย่างถึงที่สุด ด้วยสติ ปัญญา และความสามารถ ของท่านทั้งหมดทั้งสิ้นแล้ว ถ้อยคำที่ว่า “พุทธทาสจะอยู่ไปไม่มีตาย” จะเป็นจริงได้หรือไม่ จึงขึ้นอยู่กับ การพูด คิด และกระทำ ของผู้เกี่ยวข้องทั้งปวงใน ชั้นหลังนี้เอง อย่างมีอาจปฏิเสธหรือกล่าวโทษใครได้เลย นับแต่วันที่ท่านอาจารย์ละสังขารจากพวกเราไปแล้ว

อย่ามัวยึดมั่นถือมั่น อย่ามัวโทษผู้อื่น หรือ คอยแต่ยื่นโยนภาระ-ทอดธุระ ต่อกันอยู่เลย...

ท่านพุทธทาสกับมิติใหม่อันท้าทายของการศึกษาระดับมัธยมศึกษา

พจนานุกรมสันสกฤต

ผมจำได้ว่าเริ่มหันมาอ่านงานของท่านพุทธทาสเป็นครั้งแรกเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๗-๑๘ ในฐานะความคิดทางเลือก หลังจากที่เกิดความเคลือบแคลงใจในแนวคิดสังคมนิยม ในยุคนั้นหนังสือส่วนใหญ่ที่นักศึกษามักอ่านจะเป็นพวกแนวคิดทฤษฎีมาร์กซ์-เลนิน เหมมา เจ๋อ ดุง หรือไม่กี่เป็นวรรณกรรมในแนวสังคมนิยม ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นยุคปิดท้ายของยุคบุปผาชน และเป็นยุคของ “ดอกเหมยแดงร้อยดอกเบ่งบาน” แนวคิดปฏิวัติได้กลายเป็นกระแสโลก โดยเฉพาะในหมู่คนหนุ่มสาวและนิสิตนักศึกษา

เมื่อแนวคิดสังคมนิยมได้กลายมาเป็นกระแสหลักดังนี้ จึงเป็นการยากที่จะหาหนังสือแนวอื่นอ่าน นอกจากหนังสือแนวสังคมนิยมที่เราเรียกกันว่าหนังสือเล่มละ ๑๐ บาท ซึ่งนักศึกษามักจะแปลและพิมพ์ขายกันเองในมหาวิทยาลัย หนังสือแนวปรัชญาความคิดและวรรณกรรมที่มีใช้แนวสังคมนิยม ซึ่งเป็นงานที่ตีพิมพ์ออกมาก่อนช่วง ๑๔ ตุลา ๒๕๑๖ ในยุคกลุ่มพระจันทร์เสี้ยว หรือ “จันทร์จิงมาหาความหมาย” ของวิทยากร เชียงกูล

พวกเราสับสนกันทางความคิดมาก ระหว่างโลกเก่ากับโลกใหม่ โลกซึ่งเป็นอุดมคติและดูเรื่องรองด้วยความหวัง ระหว่างระบบคุณค่าเก่ากับคุณค่าใหม่ ระหว่างจารีตเก่ากับจารีตใหม่ ระหว่างอุดมคติกับความเป็นจริงในสังคม ชนชั้นปกครอง เผด็จการ ทุนนิยมกับการกดขี่ขูดรีด ศาสนากับการมอมเมาประชาชน พวกเราคนรุ่นนั้นต้องการจะกบฏและท้าทายกับสิ่งเก่าๆ และทุกสิ่งทุกอย่างในสังคม เราไม่เชื่อฟังคำห้ามปรามและทะเลาะถกเถียงกับพ่อแม่ เราไม่ยอมรับระบบคุณค่าและชนบทที่คนรุ่นพ่อแม่เรายึดถือและปฏิบัติกันมา เราเลิกไปวัดไปวาทำตัวไม่มีศาสนา ใฝ่ผมยาวเพื่อยั่วให้พ่อแม่โกรธ แต่งตัวปอนๆ และสวมรองเท้าแตะ เราละอายที่เป็นชนชั้นอภิสิทธิ์ และอยากจะทำตัวให้เหมือนชนชั้นผู้ถูกกดขี่คือกรรมกรและชาวนา เราจะพูดจาแรงๆ และวิพากษ์วิจารณ์ระบบเก่าอย่างเผ็ดร้อน เราได้สร้างวัฒนธรรมของเราเองขึ้น อย่างน้อยที่สุดก็ในมหาวิทยาลัยและสถานศึกษาต่างๆ

ทว่าเรากียังคงเป็นผู้คนที่สับสน และสงสัยในสิ่งต่างๆ อยู่ลึกๆ ว่าความเชื่อใหม่ จริยธรรมใหม่ ระบบใหม่ของเรานั้นคือคำตอบแท้จริงหรือ ดูเหมือนว่าจะใช่ และน่าจะใช่ แต่ถ้าไม่ใช่ล่ะ ดังนั้นความแรงและความสุดโต่งของเราในครั้งนั้นจึงเป็นเพียงอาการที่กลบเกลื่อนความสับสนเอาไว้เท่านั้น ในโลกแห่งความยุ่งเหยิงและปั่นป่วนสับสน ระหว่างเก่ากับใหม่ ระหว่างค่านิยมสองกระแส สิ่งเก่าที่มีอยู่เดิมต้องผัดผ่อน เราเริ่มเพื่อนๆ คนรุ่นใหม่มากมาย และทุกคนก็คิดดังนั้น เราไม่เชื่อในอะไรที่จับต้องไม่ได้ ศาสนาเป็นเพียงสิ่งมอมเมาและความมั่งงายไร้สาระ เป็นเพียงจิตนิยมของสังคมเก่า เป็นเพียงเครื่องมือของชนชั้นปกครองเพื่อทำให้ผู้คนว่านอนสอนง่ายและเชื่อเชื่อ

เวลาที่เรทำอะไรต่าง หรือพูดจาแบบนามธรรมละเอียดย่ออ่อน เราก็จะถูกประณามว่าเป็นความเพ้อฝันแบบชนชั้นกลาง ที่จริงเราก็ไม่ค่อยเข้าใจว่าชนชั้นกลางเป็นอย่างไร แต่ตามทฤษฎีกล่าวไว้ว่าชนชั้น

กลางหรือพวกกระฎุมพี (Bourgeoisie) นี้ อาจเป็นแนวร่วมของการปฏิวัติได้ แต่ก็ยังเป็นชนชั้นที่ล้มเหลวไม่แน่นอนและถือผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้ง ซึ่งต่างกับชนชั้นกรรมาชีพซึ่งจริงจังและจริงจังกว่า ผมคิดว่าสังคมไทย ตอนนั้นยังไม่เกิดชนชั้นกลาง ด้วยระบบเศรษฐกิจและการเมืองยังพัฒนาไปไม่ถึง ผมมาเข้าใจคำว่าชนชั้นกลางจริงๆ ก็ในปีนั้น ซึ่งน่าจะเกิดขึ้นหลังปี พ.ศ. 2530 และก็คือคนรุ่น 14 ตุลา นี้เอง

นี่คือบรรยากาศต่างๆ ไปของนักศึกษา ปัญญาชนในขณะนั้น โลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของเราล้วนเป็นการมองออกสู่ภายนอก โลกเลว สังคมเลวร้ายมีปัญหา มีชนชั้นที่กดขี่และถูกกดขี่ และเราคือคนรุ่นใหม่ คือนักปฏิวัติที่จะเข้าไปเปลี่ยนแปลงโลก จัดระเบียบสังคมใหม่ ด้วยค่านิยมใหม่ ระบบการเมืองและเศรษฐกิจใหม่ โลกในอุดมคติย่อมมีฟ้าสีทอง ผ่องอำไพ ชีวิตจะต้องเป็นไปเพื่ออุดมคติของสังคมนานรวม เรามองออกไปภายนอก ทว่าไม่เคยมองกลับเข้ามาภายในตนเอง เราไม่จำเป็นต้องสืบสานและไม่ควรที่จะสืบสาน เพราะคำตอบทุกอย่างมีให้พร้อมแล้ว เพียงแต่ก้าวเดินไปด้วยความมุ่งมั่น กระทำการเพื่อการเปลี่ยนแปลงที่ดีกว่า

ทว่าท่ามกลางสิ่งเหล่านี้ก็ยังมีอะไรที่ไม่ชอบมาพากลอยู่ มีความรู้สึกเคลือบแคลงบางอย่างอยู่ ยังมีความสับสนอยู่มากมาย แม้จะรู้ว่ามีความตอบสำเร็จรูปสำหรับทุกสิ่ง คำถามไม่อนุญาตให้ถาม และไม่อนุญาตให้ตั้งคำถามกับระบบของเราและวัฒนธรรมของคนรุ่นใหม่ ทุกอย่างมีการจัดตั้งและเป็นระบบระเบียบเรียบร้อยลงตัว คนที่คิด ถาม และสงสัยคือแกะดำ คือพวกปฏิปักษ์

มีคำถามมากมายซึ่งไม่อาจหาคำตอบได้ ชีวิตคืออะไร ชีวิตมีความหมายหรือไม่ เราเกิดมาทำไม ตายแล้วจะไปไหน เหตุใดเรายังรู้สึกเบื่อ เหงา และรู้สึกว่างเปล่าอยู่ลึกๆ ทั้งที่เรามีอุดมคติถึงเพียงนี้ และเหตุใดความรู้สึกโกหกหว้างเปล่านั้นจึงรุนแรงยิ่ง มีอะไรขาดหายไป กระนั้นหรือ และสิ่งนั้นคืออะไร

มีหลายสิ่งหลายอย่างในดวงวิญญาณที่ไม่อาจหาคำตอบ เป็นความแห้งโหยที่เหมือนกับทะเลทราย ผมเริ่มหันมาลองอ่านงานทางพุทธศาสนา โดยมิมงานของท่านพุทธทาสเป็นเล่มแรกๆ มีหลายสิ่งหลายอย่าง หลายคำพูดของท่านที่โดนใจ และกระทบถูกภายในดวงวิญญาณ เหมือนกับประกายแสงในท่ามกลางความมืด หะแรกก็เป็นเพียงประกายที่วูบสว่างแล้วก็ดับ ทว่าก็สะท้อนให้เห็นสิ่งต่างๆ เพียงรางๆ หา มีความชัดเจนไม่ แต่การได้แรกเห็นนั้นมีความหมายยิ่ง เพราะเราไม่เคยรู้มาก่อนว่ามีสิ่งเหล่านี้อยู่ ประกายเหล่านี้ยิ่งที่ก็ยิ่งสุกสว่าง กระทั่งกลายเป็นแสงอาทิตย์ที่ฉายโพ้นอยู่ในดวงวิญญาณของเรา ไม่จำเป็นเลยที่เราจะต้องเป็นชาวพุทธ เราเป็นเพียงผู้แสวงหา

ช่วงนั้นเป็นช่วงที่พวกเรา เด็กหนุ่มสาวที่มีความสงสัย และตั้งคำถามกับแนวทางสังคมนิยมได้มารวมตัวกัน เพื่อค้นหาความหมาย คำตอบ และทางเลือกใหม่ เวลาที่ใครได้พบหนังสือดีๆ ก็จะเอามาแบ่งกันอ่าน หน้ามาพูดคุยถึงเนื้อหาสู่กันฟัง นั่นเป็นช่วงเวลาที่ดีงามมาก พวกเราเริ่มศึกษาเต๋า เช่น กฤษณมูรติ ดิซ นัท ฮันท์ ศึกษางานของนักคิดและนักปรัชญาตะวันตก การศึกษาทางเลือก อหิงส์ธรรมของมหาตมะคานธี บทกวี วรรณกรรมและงานปรัชญาในแนวทางมนุษยนิยม

และโรแมนติก แนนอนว่าในบรรดาหนังสือที่พวกเราอ่านกันนั้น ย่อมมีงานของท่านพุทธทาสภิกขุรวมอยู่ด้วยเสมอ เล่มแล้วเล่มเล่า ด้วยการตีความหลักธรรมแบบใหม่ และด้วยภาษาแบบใหม่ที่คนรุ่นใหม่สามารถเข้าใจได้และยอมรับได้ พุทธศาสนาก็มีได้เป็นนามธรรมอันล่องลอยเพื่อฝันดังที่พวกเราเคยประณามกันอีกต่อไป ทว่าได้ถูกจำลองให้เข้าใจได้ในบริบทของความคิดแบบปัญญาชน แม้ว่าจะขยายขอบเขตออกไปอย่างกว้างไกลไปศาลสูสภาวธรรมอันรับรู้ได้ด้วยใจเท่านั้น ทว่านี่คืออุบายอันแยบยลของท่านในการชักนำ “เด็กใหม่” ให้เข้าสู่กระแสธรรม มีถ้อยคำมากมายที่เราไม่เคยพบที่ใดมาก่อน คำว่า จิตว่าง กิเลส ซึ่งท่านตีความว่าเป็นการว่างจากอดีต จากตัวกูของกู คำว่า การงาน คือการปฏิบัติธรรมที่ดี ธรรมาธิปไตยที่ดี เหล่านี้คือสิ่งที่ซ้ายเกาอย่างพวกเราสามารถเข้าใจได้ และเห็นความเป็นไปได้ว่าเป็นรูปธรรม เป็นสิ่งที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในชีวิต ในตอนนั้นพวกเราเริ่มลองปฏิบัติสมาธิกันบ้างแล้ว บางทีก็ลองไปสวนโมกข์บ้าง ไปตามสำนักของอาจารย์สายปฏิบัติอื่นๆ บ้าง แต่ในส่วนของหนังสือเล่มนี้เพียงชุดธรรมโฆษณของท่านพุทธทาสเป็นหลัก ด้วยเหตุที่ในครั้งนั้นหาหนังสือธรรมะอ่านได้ยาก หรือถ้ามี เนื้อหาการบรรยายธรรมก็ไม่ถูกจริต ผลงานของท่านจึงครองใจของบรรดานักศึกษาตามสถาบันการศึกษาต่างๆ ซึ่งสนใจในแนวทางพุทธศาสนา นั่นนับว่าเป็นคุณอย่างอเนกอนันต์ต่อการวางรากฐานการศึกษาพุทธศาสนาในหมู่คนรุ่นใหม่

จำได้ว่างานพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเล่มแรกที่ได้อ่านคือ “สูตรของเว่ยหล่าง” กับ “คำสอนของฮวงโป” ซึ่งท่านได้แปลออกเป็นภาษาไทย ได้ยินมาว่าท่านต้องมีขันติกับเสียงวิพากษ์วิจารณ์และคำบริภาษของพวกหัวเก่าที่เป็นสายจารีตนิยม ว่าเป็นอลัชชีบ้าง เป็นพระนอกกรีตบ้าง หรือด้วยถ้อยคำเสียหายร้ายแรง ด้วยเมืองไทยในครั้งกระนั้นฝ่ายเถรวาทยังเหนงแน่นด้วยอคติ และความเข้าใจอย่างผิดๆ ต่อพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ดั่งนั้นการแปลงานของฝ่ายมหายานออกมาเผยแพร่จึงเท่ากับเป็นการท้าทายต่อชนบและจารีตของเถรวาทโดยตรง หรืออาจถือเป็นการกบฏด้วยซ้ำ แต่ท่านพุทธทาสก็หาได้หวั่นเกรงด้วยความมองอาจแกล้วกล้าในธรรม ท่านได้กระทำทุกสิ่งอย่างสมควรแก่เหตุและปัจจัย อะไรที่ท่านได้เห็น สิ่งนั้นคือความหลากหลายเต็มเปี่ยมของหลักธรรมหรือไม่ คือความลุ่มลึกไพบุลย์ของสภาวะ ดุจดั่งใบไม้อื่นๆ ที่มีได้อยู่ในอุ้งหัตถ์ของพระพุทธรองค์ ซึ่งนับได้ว่าท่านเป็นผู้เปิดมิติใหม่ของการศึกษาด้านมหายาน และมีเพียงแต่มหายานนิกายเท่านั้น แต่รวมถึงหลักธรรมทั้งมวลแห่งสาภกจักรวาล ท่านมีใจกว้างขวางถึงเพียงนั้น ผู้ที่จะมีใจกว้างเยี่ยงนี้ได้ย่อมต้องเข้าถึงแก่นธรรม เข้าถึงสภาวะ หาใช้นิยามหรือสมมติไม่ ท่านไม่สนใจกับคำคำทอติเตียน สัจจะย่อมพิสูจน์ตนเอง ย่อมเผยตนออกในกาลอันควร นั่นนับว่าท่านหาญกล้ามั่นคงและเป็นผู้มองการณ์ไกลอย่างแท้จริง ด้วยเหตุที่สิ่งใหม่ที่ท่านนำเสนอ นั้นล้วนลึกลับกว่าสองหรือสามทศวรรษ จึงค่อยผสมกลมกลืนเข้ากับจารีตของฝ่ายเถรวาท กลบกลายเป็นความมอองงามไพบุลย์และความเต็มเปี่ยมมั่งคั่งของผู้แสวงธรรม เป็นคุณอเนกอนันต์ต่อผู้ใฝ่ใจศึกษา นับว่าเกินสายตาผู้ใดจะหยั่งเห็นไปในอนาคต ว่าสิ่งใดจะเป็นประโยชน์ เป็นคุณ หรือเป็นโทษ มีแต่ผู้ดวงใจชัดแจ้งยิ่งเท่านั้น

จึงจะสามารถจำแนกแยกแยะคุณและโทษทั้งในปัจจุบันและในอนาคต โดยไม่คลาดเคลื่อน

ความใจกว้างเยี่ยงนี้ย่อมเป็นผลมาจากการภาวนา หาใช้วินัยอัน กำหนดมาแต่ภายนอกไม่ มนุษย์ไม่สามารถใจกว้างได้ด้วยการคิด หรือการบอกให้ตนเองใจกว้าง เราอาจสะกดจิตตัวเองให้เชื่อได้ ทว่า สภาวะความเป็นจริงย่อมเป็นตัวชี้ขาด ความใจกว้างคือมรรคและคือ ผลของการภาวนา เช่นเดียวกับอหิงสาธรรม เช่นเดียวกับความเมตตา ความสันโดษ และบรรดาอริยทรัพย์อื่นๆ แม้จะนับว่าสัมมาทิฐิเป็น อุบายที่สำคัญยิ่งในพุทธศาสนา แต่การบรรลุถึงภูมิธรรมย่อมต้อง อาศัยการปฏิบัติเป็นหลัก

มีสิ่งจะกับแบบแผนของสิ่งจะ มีความดั่งกับแบบแผนของความ ดั่งกับแบบแผนของเมตตา ความเมตตา มีเปลือกกับแก่น มีตัว สภาวะกับคำพูดถึงสภาวะ การจะสามารถแยกแยะจริงออกจากเท็จ แยก เปลือกออกจากแก่น ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมต้องดิ่งลงไปจนถึงที่สุดแห่งตัว สภาวะ เพื่อที่จะแลเห็นนามธรรมอันแปรเปลี่ยนกลับกลายเป็นความ ใหญ่ไปในรูปแบบปรากฏต่างๆ ปรากฏการณ์เป็นเพียงเปลือกนอกของความ เป็นจริง มีเพียงใจของผู้หยั่งเห็นเท่านั้นที่อาจมองทะลุผ่านปรากฏ และแลเห็นถึงเนื้อหาสาระภายใน

เหตุใดจึงต้องเป็นส่วนโงกซึ้ง จึงต้องเป็นวิเวกสถานแห่งนี้ ไม่มีผู้ ใดล่วงรู้จิตใจลึกๆ ของท่านได้ ทว่าแน่ชัดว่าบรรดาผู้แสวงธรรมนับแต่ โยธาญาณกาลจบปัจจุบัน ยังต้องมุ่งสู่ป่าเขาลำเนาไพรเพื่อเป็นสิ่งแวดล้อม ที่เอื้อต่อการปฏิบัติ ในวิเวกแห่งหินผา ใบไม้ และสายธาร ย่อมมี หลักธรรมอันยิ่งใหญ่ซุกซ่อนอยู่ ซึ่งดวงจิตของมนุษย์อาจเปิดออกและ เรียงรู้ แทนหินที่ท่านหนึ่งจะสื่อสิ่งใดถึงท่านบ้าง กลิ่นหอมของดอกโสม กเล่า ทิ้งเสียงใบไม้ที่ร่วงหล่นและสายธารป่าจะกล่าววาจาใดกับท่าน และ ด้วยข่าวสารเยี่ยงใด เหล่านี้หามีผู้ใดล่วงรู้ไม่ อาจมีเพียงเหล่าสงฆ์แห่ง อริยวาสีเท่านั้นที่ล่วงรู้ ธรรมใดที่ท่านได้สดับ ธรรมชาติแห่งจิตเยี่ยงไร ที่ท่านแลเห็น และความว่างใดเล่าที่ท่านครอง เหล่าสามัญสัตว์เยี่ยงเรา ย่อมมีอาจล่วงรู้ มีเพียงความคิด วาจา และกิจกรรมของท่านเท่านั้นที่ เราอาจแลเห็นและรับรู้ได้ และทุกสิ่งทุกอย่างเหล่านี้ย่อมสื่อแสดง ถึงอริยจิต

และแม้ความเมตตาของท่านก็อุปถัมภ์ด้วยปัญญา มิใช่ความ เมตตาอันมีคอบอด ท่านไม่เคยเอาอกเอาใจโยมเพียงเพราะเหตุที่เป็น อุบัติภูฏากทางโลกและวัตถุ ทว่าจะพูดตรงเสมอ โดยถือเอาประโยชน์ ทางธรรมเป็นที่ตั้ง คิดว่าโยมเองก็คงจะหนาวๆ ร้อน เวลาเข้าหาท่าน ว่าจะโดนตีแสบหน้าจนหงายหลัง หรือจะได้รับการโอภาปราศรัยด้วยดี นี้อาจนับเป็นการหยั่งรู้ถึงจิตของเหล่าสัตว์ที่จะสอนสั่ง มิใช่ที่ท่าน แปรปรวน ทว่าหยั่งเห็นถึงสิ่งอันพึงตัดทอน หากสมควรที่จะตัด และ สันนิษฐานในสิ่งที่สมควร นี้เองจึงมีผู้กล่าวว่าท่านพุทธทาสไม่ ประณีประนอมกับทางโลก ที่จริงมิใช่ไม่ประณีประนอมหรือเอาแต่ แข็งขืนสุดโต่ง ทว่าเพียงเป็นไปอย่างง่ายๆ เป็นธรรมชาติ เป็นดั่งนั้น ท่านเป็นเพียงกระจกที่สะท้อนให้เห็นถึงความสวยงามหรือความ อับลัษณ์ภายในจิตใจของเราเอง กระจกหาได้มีความก้าวร้าว หรือ เป็นผู้กระทำไม่ กระจกนั้นปราศจากกรรม

มีเรื่องเล่ากันว่าสมเด็จพระโฑ วัตรระฆัง เมื่อครั้งรัชกาลที่สี่นั้น มีวันหนึ่งก็จุดคบเดินเข้าไปในวังกลางวันแสกๆ เมื่อตรัสถาม ท่านก็ตอบว่า “มหาบพิตร ที่นี้มีดม้วยิ่งนัก” มีอีกครึ่งหนึ่งมีผู้นมนตให้ท่านเทศน์เรื่องโทษของการดื่มสุรา แต่ท่านไม่เคยดื่มสุราจึงไม่รู้ว่ามันเป็นเช่นไร ครั้นจะเทศน์สิ่งที่ท่านไม่รู้ ก็เป็นการผิดศีลข้อมสา ท่านจึงประกาศแก่พระในวัดว่า วันหนึ่งขรวัดาจะดื่มสุราเพื่อจะได้เข้าใจซึ่งถึงคุณและโทษ ตกเย็นท่านก็ปิดกุญ ใช้ให้ลูกศิษย์ไปซื้อเหล้ามาให้ ท่านดื่มจนเมามาัย ครั้นรุ่งเช้าก็หาได้สร้างเมาไม่ ท่านขึ้นธรรมาสันพูดจาเลื่อนเปื้อน ครั้นเมื่อสร้างเมา โยมก็พากันตำหนิท่านยกใหญ่ สมเด็จพระโฑจึงบอกว่า “นี่แหละโทษของการดื่มสุรา อาตมภาพเข้าใจซึ่งในคราวนี้ ขอทุกคนอย่าเอาเยี่ยงอย่าง”

แบบอย่างของสมเด็จพระโฑเป็นแบบอย่างอันหาญกล้าและทำทหาย ทว่ามีลักษณะพิเศษตรงที่นอกกริตเป็นอย่งยิ่ง ท่านไม่กลัวโลก ไม่กลัวคำตำหนิเดียน ท่านอยู่เหนือสรรเสริญและนินทาอย่งแท้จริง ทว่ามี่งเพียงประโยชน์แห่งการสั่งสอนสรรพลสัตว์

จะมากหรือน้อย ท่านพุทธทาสก็มีลักษณะหาญกล้าและทำทหาย เช่นนี้อยู่ เรียกได้ว่าเป็นความองอาจในธรรม ท่านอยู่เหนือโลก ทว่าก็ยังอยู่ในโลก อยู่เหนือศีลธรรม ทว่าก็ใช้ว่าจะไร้ศีลธรรม สมเด็จพระโฑมีเพียงหนึ่งเดียว พุทธทาสก็มีเพียงหนึ่ง ไม่มีสมเด็จพระโฑคนที่สอง หรือพุทธทาสคนที่สองอีก เพราะถ้ามีก็เป็นเพียงการลอกเลียนแบบ เป็นเพียงของเทียมเท่านั้น ธรรมใดที่ท่านได้เข้าใจและประจักษ์แจ้ง ธรรมนั้นย่อมบริสุทธิบริบูรณ์ยั้ง ชาวสารที่ท่านส่งมาถึงเราก็คือ จงอย่าลอกเลียนแบบ จงใฝ่ธรรม จงแสวงหา จงครุ่นคิดตริตริก จงปฏิบัติสมาธิภาวนา แต่จงอย่าลอกเลียนแบบ จงเป็นดังที่ตนเองเป็น เป็นธรรมชาติอย่งง่าย ๆ ซึ่งทุกความคิดและการกระทำ ทุกคำพูดคำจา จะผุดขึ้นมาจากตาหน้าแห่งสัจจะภายในของตน จงเป็นความจริงที่ปราศจากการปรุงแต่ง

เขียนมาถึงตรงนี้ คงต้องบอกว่าทั้งหมดเหล่านี้คือมุ่มมองส่วนตัวของผมเอง ท่านอาจจะเป็นหรืออาจมิได้เป็นอย่งที่มองเห็น อาจมีทัศนะนัด้วยร้อยด้วยพันที่ผู้คนพากันมองท่าน ทว่าท่านจะใช้อย่งที่เรามองหรือไม่ สิ่งเหล่านี้ยังคงเป็นคำถาม หรือท่านจะดำรงอยู่ในมิตธรรม ซึ่งทัศนะและมุ่มมองทางโลกทั้งมวลมีอาจหยั้งถึง ถ้าเช่นนั้นท่านคงเป็นดุจดั่งธรรมกายที่เคลื่อนคล้อยผ่านมิตต่างๆ เป็นสัจจะซึ่งอาจสำแดงออกผ่านหมื่นแสนปรากฏการณ์ ทว่าก็หาใช้รูปปรากฏใดๆ ไม่ และตัวท่านเอง พุทธทาสภิกขุ อินุหปัญโญ ผู้เป็นกายเนื้อนั้น ย่อมเป็นคุณุรมาณกาย ซึ่งสำแดงออกเพื่อยั้งประโยชน์แต่เหล่าสัตว์ และแม้ว่ากายเนื้อของท่านจะหาไม่แล้ว แต่ธรรมกายของท่านยังคงอยู่ ซึ่งผู้ใฝ่ธรรมจะได้สืบค้น เพื่อประจักษ์แจ้งในธรรมชาติแห่งพุทธะในตน ซึ่งหากพิจารณาในแง่นี้ย่อมหนีได้ว่าท่านยังคงอยู่และจะอยู่สืบไปชั้วกัลป์

ในวาระแห่ง 100 ปีชาตกาล พุทธทาสภิกขุ ขอธรรมะและศานติจงสถิตอยู่ในใจของทุกรูปทุกนามเทอญ

ชีวิตและผลงานของท่านเจ้าคุณพุทธทาสภิกขุ
ที่มีต่อพระภิกษุสามเณรในยุคปัจจุบัน
กรณีข้อสังเกตและประสบการณ์ของตนเอง

พระราชปัญญาเมธี (สมชัย กุศลจิตโต)

เกริ่นนำ

ข้อความต่อไปนี้คงมิใช่เป็นบทความทางวิชาการ หรือผลงานการวิจัยแต่อย่างใดทั้งสิ้น มันเป็นเพียงข้อสังเกตเล็กๆ น้อยๆ ส่วนหนึ่งของพระภิกษุรูปหนึ่ง ที่ในหัวใจเต็มไปด้วยความใฝ่หา หาทั้งความรู้ ประสบการณ์ และอุดมคติ แต่หลายต่อหลายครั้งในชีวิตจริงก็พบว่ามันสับสนกับความประหลาด การกระทำของตน และพฤติกรรมความเป็นไปของพระภิกษุสามเณรในสังคมไทยเราในหลายเรื่องหลายกรณี

เนื่องในโอกาสพิเศษเกี่ยวกับชีวิตของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ เจริญมาครบรอบ ๑ ศตวรรษแต่ชาติกาลของท่าน เรียกว่าถ้าท่านสามารถดำรงรูปนามของตนเองมาจนถึงวันนี้ ท่านก็จะมีอายุครบ ๑๐๐ ปีพอดี พร้อมกันนี้องค์การวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ UNESCO ก็ได้มีมติยกย่องท่านว่าเป็นบุคคลสำคัญของโลกด้วย จึงเป็นเหตุให้มีการจัดการเฉลิมฉลอง และศึกษาชีวิตและผลงานของท่านเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งบทความเล็กๆ ชิ้นนี้ด้วย

ดังนั้น ผู้เขียนจึงขออนุญาตท่านทั้งหลายในการนำเรื่องราวของชีวิตในร่มผ้ากาสาวพัสตร์บางส่วนของตนเอง มาเล่าเป็นฉากสำหรับเดินเรื่องนี้ โดยเฉพาะส่วนที่ได้รับอิทธิพลจากชีวิตและงานของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ทั้งนี้ก็เพื่อขอมีส่วนร่วมแสดงว่า ชีวิตและผลงานของท่านได้ส่งผลกระทบต่อพระภิกษุ-สามเณรรุ่นใหม่ รุ่นปัจจุบันอย่างไร โดยยกเอาเรื่องราวของตัวเองมาเป็นประจักษ์พยานในเรื่องนี้ คิดว่าน่าจะทำให้ชีวิตและผลงานส่วนที่มีอุปการคุณแก่พระเจ้าพระสงฆ์รุ่นใหม่ เข้าใจกันได้ง่าย และชัดเจนยิ่งขึ้น

เริ่มรู้จักอาจารย์พุทธทาสเมื่อไร

การเข้าสู่ร่มผ้ากาสาวพัสตร์ของผู้เขียน ก็คงเหมือนกับเด็กหนุ่มในชนบททั่วไป เรียกว่า ที่มีศรัทธา ความเชื่อความเลื่อมใสในพระศาสนาอยู่ในระดับหนึ่ง อย่างน้อยก็เชื่อว่า การบวชเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการตอบแทนพระคุณบิดามารดาผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูเราจนเติบโต แต่ที่อยู่กันมาได้ไม่นานๆ นั้นก็เพราะศรัทธาได้งอกงามเจริญขึ้นในภายหลัง บางรูปบางองค์ก็เพละผืนกับการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม หรือทดลองปฏิบัติก็มีมาตรฐานด้านจิตภาวนา หรือดำเนินกิจการพระศาสนาด้านอื่นๆ ผู้เขียนเองก็ดำเนินชีวิตพรหมจรรย์มาทำนองนี้ เมื่อบวชแล้วก็ใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในการศึกษาเล่าเรียนในวัดเล็กๆ ในต่างจังหวัดห่างไกลกรุงเทพมหานครราว ๓๐๐-๔๐๐ กม. ถ้านับความห่างไกลไปถึง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อันเป็นดินแดนมาตุภูมิของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ซึ่งต่อมาท่านได้กลับไปตั้งสวนโมกขพลาราม ทั้งเก่าและใหม่ สถานที่ทดลองความจริงตามหลักการแห่งพระธรรม เมื่อท่านเกิดความอึดอัดขัดข้องกับชีวิตพรหมจรรย์ในนครหลวง หลังจากสอบได้เพียงเปรียญเพียง ๑ ประโยค สำนักเรียนวัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานคร ก็คงนับระยะทางได้เป็น ๑,๐๐๐ กม. เศษทีเดียว

ถึงอย่างนั้น ข่าวสารและผลงานของท่านอาจารย์พุทธทาส ก็เดินทางไกลไปเข้าหูถึงตาของผู้เขียนจนได้ ผู้เขียนจำได้ว่า เล่มแรกๆ ดูเหมือนจะเป็นตำราดูพระภิกษุ เอกสารชุดมองด้านใน การทำบุญ ๓ แบบ ประมวลนี้แหละ

ต่อมาก็ได้มีโอกาสอ่านหนังสือเล่มอื่นๆ ของท่านอาจารย์เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนเรียกได้ว่า ชีวิตและผลงานของท่านอาจารย์ก็เริ่มประทับรอยลึกเข้าไป ในการรับรู้ ความคิด และจิตวิญญาณของตนเองเรื่อยๆ ต่อมาเมื่อผู้เขียนได้เริ่มศึกษาเล่าเรียนนักธรรม-บาลีเพิ่มขึ้นได้ราว ๒-๓ ปีแล้ว ก็เกิดความคิดว่า เห็นที่เราต้องไปหาสำนักและลงมือปฏิบัติวิปัสสนากันให้ได้ฐานจริงตั้งแต่แรก มิเช่นนั้นพรหมจรรย์อาจจะไม่มีอายุยืนยาวก็ได้

พร้อมกันนี้ก็ได้อ่านเรื่องราวการนำพระคัมภีร์พระไตรปิฎกไปอ่านเป็นครูสอนแนะนำการปฏิบัติวิปัสสนาให้ตน ท่านอาจารย์เองเคยกล่าวว่าในยุคปัจจุบันจะหาอาจารย์เก่ง ดี มีความสามารถ คงได้ยากมากแล้ว แต่ก็เหลือเพียงองค์พระพุทธรูปเท่านั้น เป็นพระศาสดาของเราตามพระพุทธพจน์ที่ว่า “อานนท์ พระธรรมวินัยที่เราแสดงและบัญญัติแล้วจะเป็นครูของเธอเมื่อเราตถาคตล่วงลับไป”

ดังนั้น ในช่วงแห่งการแสวงหาสังฆธรรมนั้น เมื่อผู้เขียนได้เริ่มเข้าปฏิบัติกรรมฐานในสำนักแห่งหนึ่งในเขตกรุงเทพมหานคร แต่อยู่ปฏิบัติได้เพียง ๒ คืน ๓ วัน ก็จำต้องตัดสินใจขอลากลับไปต่างจังหวัด เพราะเห็นว่ากฎระเบียบที่ใช้อยู่บังคับของสำนักแห่งนั้น ดูเหมือนว่าใช้บังคับเอาเฉพาะผู้เข้าปฏิบัติเท่านั้น เช่น การห้ามไม่ให้พูดคุยกัน ห้ามอ่านหนังสือพิมพ์ การดูพระเครื่อง ฯลฯ แต่ดูเหมือนว่ากฎระเบียบนี้ได้บัญญัติไว้บังคับเจ้าของสวน ผู้เขียนจำคำของท่านอาจารย์ว่าครูของเราคือพระไตรปิฎก มิใช่ตัวบุคคลใดๆ แล้ว เพราะกาลเวลาของพระพุทธศาสนาได้ผ่านพ้นไปนานพอควร พวกเราในบัดนี้อาจเป็นเพียงขั้นศิษย์ที่พยายามปฏิบัติจิตภาวนาตามคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ดีที่สุดเท่านั้น

ความพยายามเอาเยี่ยงท่านอาจารย์

ระหว่างการศึกษาและปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนานี้ คิดว่าแบบอย่างในการปฏิบัติธรรมของท่านอาจารย์ก็ดี คำสอน หรือวาทะคำคมของท่านอาจารย์ก็ดี ได้ไหลซึมเข้าสู่จิตใจและวิถีชีวิตของผู้เขียนไม่น้อยเลย เมื่อจัดพิธีปลงศพให้โยมบิดาของตนเอง ในราวปี ๒๕๒๔ ผู้เขียนจึงได้เลือกเอาพระธรรมคำกลอนเล่มเล็กๆ ของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ มาพิมพ์แจกจ่ายเป็นธรรมบรรณาการแก่ครูอาจารย์ เพื่อนฝูง และญาติมิตรที่เกี่ยวข้องไปร่วมงานฌาปนกิจศพโยมพ่อ (นายจ้อ พรหมสุวรรณ ฌ เมรุวัดจันทาราม ตลาดพลู กทม.) ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งก็ด้วยความชื่นชมในผลงานและแนวคำสอนของท่านอาจารย์นั่นเอง ข้อนี้คงมิใช่ผู้เขียนคนเดียว คิดว่าเพื่อนๆ สหธรรมิกรูปอื่นๆ ก็คงรู้สึกคล้ายๆ กัน คิดว่าอย่างน้อยก็สัก ๒-๓ ประเด็นดังนี้

๑. ต้องยอมรับว่าท่านอาจารย์พุทธทาส เป็นพระเอก (Hero) ในหัวใจของผู้เขียนในแง่ที่ว่า ท่านพูดหรือเขียนอะไรออกมาจะเป็นที่สนใจ และกล่าวถึงของผู้คนในสังคมอย่างมาก หลายคนก็นำไปอ้าง นำไปพูดกันต่อๆ ไปจนเป็นเหมือนสูตรเลยก็ว่าได้

ผู้เขียนจึงนำไปแอบคิดแอบฝันว่า จะต้องพยายามศึกษาเล่าเรียนให้จริงจัง อ่านวิชาที่เกี่ยวข้องกันให้มากที่สุดออกไปคำพูด และข้อเขียนของเราอาจมีคนนำไปพูดต่อ หรือนำไปอ้างกันอย่างของท่านอาจารย์บ้าง

๒. ในการทำบุญวันเกิดของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ทุกๆ ขวบปี ท่านจะทำบุญวันเกิดแปลกกว่าพระเถระท่านอื่นๆ คือท่านจะหยุดการขบฉัน ๑ และใช้เวลาทั้งวันเพ่งพินิจธรรม ถ้าลูกศิษย์ทั้งหลายจะร่วมมีส่วนในการทำบุญในวันเช่นนั้น ท่านก็แนะนำให้ทำด้วยการอดอาหารสัก ๑ วัน ทั้งนี้มิได้บังคับให้ใครต่อใครต้องมาอดข้าวอดปลาเช่นนั้นด้วย ถึงอย่างนั้นในการทำบุญลืออายุในคล้ายวันเกิดทุกปี ก็จะมีลูกศิษย์ลูกหาพากันอดอาหารกันในวันนั้นเป็นจำนวนพันจำนวนหมื่นเพื่อบูชาคุณท่านอาจารย์

ผู้เขียนก็คิดว่าเป็นอุบายที่เข้าที่อยู่มากเหมือนกัน ถึงวันอย่างนี้เราควรจะได้ใส่ใจเรื่องชีวิตของเราให้มาก ทบทวนว่าในรอบหนึ่งปีที่ผ่านมาเราทำดีอะไรไว้บ้าง และมีอะไรที่คิดว่าบกพร่องผิดพลาด ที่เราควรแก้ไข หรือระมัดระวังในปีต่อไป อีกอย่างหนึ่งก็เห็นด้วยว่าในวันคล้ายวันเกิดของเรานั้น เราควรคิดถึงสตรีคนหนึ่งที่เจ็บปวดปางตาย เพราะเหตุแห่งการให้ชีวิตแก่เรา นั่นก็คือแม่เรา เราควรอุทิศเวลาของวันนั้นเพื่อท่าน จึงควรคิดถึงอุปการคุณของท่านให้มากที่สุด ถ้าท่านยังมีชีวิตอยู่ก็ควรไปกราบขอพร หรือขออภัยที่เราประมาทพลาดพลั้ง ไม่ดูแลเอาใจใส่ท่าน หรือปล่อยปละละเลยท่านมากไป ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงพยายามทำตัวเจียมๆ แต่ก็แอบปฏิบัติตามแนวคิดเรื่องนี้ของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุเจียมๆ มานานพอควร

๓. นอกจากนี้ ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ยังเป็นแบบอย่าง เป็นขงเดินไปข้างหน้าในอีกหลายเรื่อง โดยเฉพาะการดำเนินชีวิตตามอุดมคติของพระธรรมวินัย ในคราวเมื่อถูกโลกธรรมกระทบทั้งด้านอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์ ไม่ว่า ลาภ ยศ เงินทองหรือตำแหน่งแห่งที่ใด ๆ เป็นต้น

การศึกษาของท่านพุทธทาสที่มีผลกระทบต่อสงฆ์ไทย

อาจกล่าวได้ว่า ตลอดชีวิตของท่านพุทธทาสภิกขุ ล้วนเป็นเรื่องการสำเนียงฝึกฝน การศึกษา ให้การศึกษา ยกฐานะทางจิตวิญญาณของตนเองและท่านให้สูงส่งยิ่งขึ้นไป การศึกษาของท่านอาจารย์พุทธทาส เป็นไปพร้อมทั้ง ทางด้านพระปริยัติธรรม (Academic) ทั้งทางด้านการนำพระธรรมไปปฏิบัติ (Practical) ทั้งภาคจิตภาวนา (Insight) และการพยายามนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน ดังวลีว่า “การงานคือการปฏิบัติธรรม” หรือ “ธรรมะคือหน้าที่” (Dhamma is Duty)

ในทางปริยัติศึกษานั้น แม้ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุจะสอบได้เพียงเปรียญธรรม ๓ ประโยค และนักธรรม ชั้นเอก เพราะสอบ ป.๕.๔ ตก ท่านจึงตกลงกลับจากกรุงเทพฯ แล้วไปเริ่มการทดลองความจริงแห่งพระธรรม ณ วัดประจำบ้านเกิด คือ บ้านพุ่มเรียง อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี โดยศึกษาพระไตรปิฎกบาลี (บางส่วนเท่าที่หาได้) ซึ่งถือว่าเป็นพระศาสนาของพวกเราในปัจจุบัน ท่านได้พยายามแกะบาลีออกมาเป็นหลักและเป็นสาระสำหรับการปฏิบัติของตนเอง และต่อมาหลักคำสอนดีๆ หลายๆ เรื่องก็หลือตกทอดมาถึงพวกเราแม้ในขณะนี้

อีกประการหนึ่ง สำนวนการถอดความพระไตรปิฎกฉบับบาลีเป็นภาษาไทยเพราะเพราะฝรั่งดังปรากฏในหนังสือชุดธรรมโฆษณ์ และหนังสือชุดอื่นๆ รวมทั้งหนังสือสวดมนต์แปลฉบับสวนโมกข์ ซึ่งเพราะเพราะฝรั่ง พร้อมทั้งถูกต้องตามความหมายเดิม จนชาวพุทธได้นำไปใช้สวดมนต์กันทั่วประเทศเหมือนจะยอมรับเป็นฉบับมาตรฐานเลย

นอกจากนี้ การศึกษาพระคัมภีร์อย่างเพ่งพินิจละเอียดลออของท่านอาจารย์ เป็นต้นเหตุให้ท่านอาจารย์สามารถเข้าใจ และแสดงธรรมส่วนที่มีอรรถกถาซึ่งมากมาย เช่น เรื่องปัจฉิมสัมปทา อิทัปปัจจยตา สุญญตา อนัตตานิพพาน เป็นต้น ท่านทั้งหลายก็คงพอจำได้ว่า ท่านอาจารย์ได้แสดงทัศนะคัดค้านพระอรรถกถาจารย์รูปสำคัญคือพระพุทธโฆษาจารย์ ว่าท่านยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์อย่างที่เรารู้จักกัน และอธิบายเรื่องปัจฉิมสัมปทา ในแบบลักษณะพราหมณ์ คือรอมสามภพสามชาติ คือกล่าวระบุว่า อวิชชา สังขาร เหตุเกิดทุกข์ดำรงอยู่ในอดีต นามรูป อยตนะ ฯลฯ ตัวทุกข์มีอยู่ในปัจจุบัน และชาติ ชรา มรณะ ฯลฯ เป็นผลไปมีอยู่ในอนาคต ถ้าอธิบายอย่างนี้ เราก็คงจะความทุกข์ให้หมดสิ้นได้อย่างไร นี่เป็นที่มาของวลีหนึ่งว่า “พุทธทาสไม่ซึ้งขององค์พุทธโฆษาจารย์ไม่ซึ้ง” ซึ่งมองดูเป็นทั้งความเชื่อมั่นและการท้าทายไปในตัว

ยิ่งไปกว่านี้ ความมั่นใจอีกประการหนึ่ง ซึ่งเกิดจากการศึกษาบาลีพุทธพจน์อย่างหนัก คือเรื่อง พระอภิธรรม มิใช่พุทธพจน์ ดังท่านอาจารย์พูดว่า “สิ่งที่เรียกว่าอภิธรรมนั้น สมมติว่าเอาไปทิ้งทะเลเสียทั้งกระบิ เราก็คงไม่ขาดความรู้ เรื่องการปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์ เพราะเกิดขึ้นสำหรับสติปัญญาที่เพิกเกินจำเป็น ทำให้เนิ่นช้าแก่สติปัญญาทั่วไป” หรือที่ว่า “พระไตรปิฎกก็ส่วนเพื่อ ส่วนเกินอยู่มาก สามารถพิจารณาข้ามไปได้หลายสิบเปอร์เซ็นต์เหมือนกัน” หรือที่ว่า “พระพุทธรูปับังพระพุทธเจ้าโบราณบึงพระธรรม และลูกชาวบ้านบึงพระสงฆ์” เป็นต้น

นอกจากนี้ ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ยังเป็นพระเถระฝ่ายเถรวาทรูปแรก ที่ออกมาเปิดหูเปิดตาพวกเรา เปิดประตูวัดประตูวิหารของพวกเราออกไปรับรู้รับทราบทัศนะ หรือหลักการของพระพุทธศาสนา ฝ่ายมหายาน ดังท่านได้แปลหนังสือพระสูตรมหายาน ๒ เล่ม (๒ สูตร) คือ สูตรแห่งเว่ยหลง และสูตรแห่งฮวงโป จากภาษาอังกฤษสู่ภาษาไทย ด้วยภาษาไทยที่เพราะเพราะฝรั่งมาก(ทั้งที่ท่านเรียนภาษาอังกฤษอย่างเป็นทางการเพียงถึงขั้น ม.๓) โดยเฉพาะเล่มแรกนั้นถือว่าเป็นพระสูตรว่าด้วยคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายเซ็น ที่สำคัญมากเล่มหนึ่งและเป็นที่มาของคำสอนเรื่อง “จิตว่าง” หรือ “ทำอะไรด้วยจิตว่าง” ฯลฯ

ข้อที่ควรคิดในช่วงนี้มีอยู่อย่างน้อย ๒ ประเด็น ดังนี้

๑. ถ้าท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุสอบบาลี ป.ธ. ๔ ได้ในปีนั้น ชีวิตอาจหักเหไปจากแนวทางนี้ และแล้วเราอาจจะไม่มีพุทธทาสภิกขุ ให้พวกเราเฉลิมฉลองครบศตวรรษแห่งชาติกาลในวันนี้ก็ได้ การศึกษาระบบบาลี นักธรรมของสงฆ์ปัจจุบัน อาจจะมีบางแง่บางมุมที่ต้องทบทวน หรือปรับปรุงบ้างก็ได้ ถ้าเรามองจากชีวิต และผลงานของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ

๒. น่าเสียดายอยู่ชนิดหนึ่งที่ว่า พระภิกษุ สามเณรร่วมสมัยกับท่านจำนวนน้อยนัก ที่อาจติดตามแนวความคิด ประสพการณ์ และหลักคำสอนที่สำคัญ ๆ ได้ จนอาจกล่าวได้ว่า อิทธิพลนี้แม้จะมากมายเพียงไร ก็ยังไม่ถึงขั้นสร้างพุทธทาสรูปที่สอง รูปที่สาม ฯลฯ ติดตามมาได้

๓. อีกประเด็นหนึ่ง แม้ท่านอาจารย์พุทธทาส ถึงจะทุ่มเทศอนธรรมอย่างจริงจังแค่ไหนเพียงไร สังคมไทยก็ดูว่าเหมือนศีลธรรมยิ่งตกต่ำมากขึ้น กำแพงบ้านก็ยิ่งสูงขึ้นๆ เหล่าเบียร์มีขายกันเกลื่อนเพื่อจะได้เมากันตลอด ๒๔ ชั่วโมงเป็นต้น ข้อนี้คงจะไปโทษท่านอาจารย์ไม่ได้ มันเป็นความไม่เอาไหนของพวกเราต่างหาก โดยเฉพาะนโยบายภาครัฐที่มักจะเป็นนโยบายที่สวนทางกับศีลธรรมและพระพุทธศาสนายู่ก่อนข้างบ่อย

ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นอะไร นักการศาสนา หรือ นักปรัชญา

องค์ประกอบ ที่ประกอบกันเข้าเป็นท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ มีหลายองค์ประกอบ ท่านพุทธทาสจึงหลายชั้น หลายบุคลิกที่ยากแก่การเข้าใจ เหมือนเรามองดูภูเขาใหญ่ๆ เช่นหิมาลัย เราจะยืนอยู่ตรงไหน ไกลใกล้ จุดไหน มุมใด เราก็เห็นภูเขาหิมาลัยได้หมดทุกคน แต่จะมีสักกี่คนหนอที่เห็นหิมาลัยหมดทั้งลูกหรือครบทุกแง่มุม

พวกเรามาเห็นท่านอาจารย์พุทธทาสเมื่อเป็นผลแห่งความพากเพียรพยายามแล้ว หรือ เห็นความสำเร็จของท่านในวันที่ทุกสิ่งทุกอย่างลงตัวแล้ว เรามองว่าสำนักสวนโมกขพลารามว่า เป็นสำนักแห่งสติปัญญา ท่านพุทธทาสเป็นนาคารชุนแห่งเถรวาท เห็นท่านอาจารย์วิพากษ์ความไม่ชอบมาพากลของการปฏิบัติของสงฆ์ การอธิบายพระธรรมวินัยที่ไม่สอดคล้องกับพระพุทธประสงค์ เราก็พากันชื่นชมยินดีในสติปัญญาความรู้ความสามารถของท่าน

บางครั้งเราก็มองท่านว่า ท่านเป็นนักปรัชญาพูดอะไรออกจะหวิวหว่าทำท่าย วงการพระพุทธศาสนาอยู่มาก เช่น พูดว่า “พระพุทธรูปเป็นคฤหิมาลัยขวางทางพระธรรม” หรือ “ให้เลิกพระไตรปิฎกส่วนที่เพ้อออกไปสักสิบยี่สิบเปอร์เซ็นต์ก็ได้” หรือว่า “พระอภิธรรมมิใช่อยู่ในรูปของพระพุทธพจน์” ฯลฯ

ความจริงอาจไม่ใช่อย่างนั้น พุทธทาสภิกขุ หรือ? จะทำร้ายพระพุทธเจ้าได้? แต่ท่านอาจารย์น่าจะทำได้ด้วยศรัทธาความเชื่อมั่น (Confidence) ด้วยประสบการณ์การศึกษา การพิจารณาไตร่ตรองอย่างหนักและนำไปปฏิบัติด้วยตัวเองมาแล้ว ที่กล่าวดังนั้น ก็เพราะมุ่งประโยชน์สุขแก่มหาชน และความมั่นคงแก่พระศาสนาเป็นที่ตั้ง

ดังนั้น การกล่าวว่าสำนักสวนโมกขพลาราม เป็นสำนักเน้นทางปัญญาอย่างเดียว อาจเป็นการมองภูเขาไม่ครบทั้งลูกเพราะกว่าท่านอาจารย์ และศิษย์สำนักนี้จะออกมาวิพากษ์วิจารณ์หลักการใด ๆ นั้น ล้วนแต่ได้ผ่านการกระบวนการสำเนียงพิจารณาตามหลักการไตร่ตรองมาค้อย่างละเอียดลออแล้ว

พุทธทาสกับการสมานฉันท์ระหว่างศาสนา

ในการพูดคุย หรือเสวนาเรื่องนานาศาสนาในบ้านเรา หรือเวทีระหว่างต่างประเทศ เรามักจะได้ยินหลักปณิธาน ๓ ข้อ แสดงไว้ก่อนท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ จะละสังขารจากโลกนี้ ดังนี้

๑. ช่วยให้ศาสนิกของแต่ละศาสนาเข้าถึงแก่นศาสนาของตน
๒. สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา
๓. รวมพลังศาสนาทั้งหลายเพื่อต่อสู้กับวัตถุนิยม

ปณิธาน ๓ ข้อ นี้ ถือว่าเป็นหลักการสมานฉันท์ระหว่างศาสนาต่าง ๆ ที่นักการศึกษาต่าง ๆ มักเอาไปอ้าง และยอมรับกันค่อนข้างแพร่หลายทีเดียว

ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ มิได้เป็นคนแปลกหน้าต่อศาสนาอื่นเลย เพราะท่านได้แอบศึกษาสำเนียงเรื่อง นี้มาก่อนข้างละเอียดลเอียด และออกมาแสดงทัศนะไว้เป็นแนวสมานฉันท์เป็นแบบอย่างได้เสมอ ขอยกตัวอย่างสัก ๒ ประเด็น ดังนี้

ศาสนาทุกศาสนาเหมือนกัน มีแก่นแท้คือการทำลายความเห็นแก่ตัว ในส่วนที่ไม่เหมือนกันเป็นเพียงเปลือก ของศาสนา

พระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ก็ทำลายความเห็นแก่ตัวเหมือนกัน เช่นศาสนาคริสต์บอกว่า ให้มอบชีวิตแก่พระเจ้าเสีย เชื่อฟังพระเจ้า แล้วแต่พระเจ้าจะว่าอย่างไร ดังคราวหนึ่ง ท่านอาจารย์ได้รับเชิญไปเป็นองค์ปาฐกถา ซินแคลร์ ทอมป์สัน ณ เชียงใหม่ เรื่อง “คริสต์ธรรม และพุทธธรรม” ท่านได้ตีความคำสอนของคาทอลิกตาม แนวคิดของท่านหลายข้อ เช่น “ไม้กางเขน” คือ ตัว I และ ตัวที่ตัดขวางตัว I คือเท่ากับไม่มี I คือ ไม่มีเรา ไม่มี อัตตา ตัวตน หรือไม่มี Ego หรือไม่มี Selfish หมายความว่า การเป็นชาวคริสต์ที่แท้นั้น ต้องไม่เห็นแก่ตัว หรือเลิกละความเห็นแก่ตัวให้ได้

พระพุทธศาสนาก็มีพระเจ้าเหมือนกัน

ท่านอาจารย์ได้บรรยายเชิงยืนยันยืนยันข้อนี้ว่า ในพระพุทธศาสนาเองก็มีพระเจ้า God เพียงแต่ไม่เรียกว่าพระเจ้า แต่คุณสมบัติ อำนาจหน้าที่ ต่างๆ เหมือนกับพระเจ้า พวกเราชาวพุทธเรียกว่า ธรรม แทน พระธรรม มี ๔ ความหมาย คือ ธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ การปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ และ ผลของการปฏิบัติตามกฎนั้น

ด้วยทัศนะเชิงบวกต่อศาสนาทั้งหลายนี้ ที่สวนโมกขพลาราม จึงได้กลายเป็นเหมือนศูนย์ศึกษาศาสนาโลก และแหล่งแสงบุญของพี่น้องต่างศาสนา ทั้งคนไทย และคนต่างชาติ ซึ่งเดินทางไปกราบและขอความรู้เรื่องศาสนา และขอร่วมปฏิบัติธรรมกับท่านอาจารย์ค่อนข้างมาก อาจเรียกว่า ใครใคร่ไปก็ไป ใครใคร่มาก็มา ทุกคนจะนับถือศาสนาใดก็ตามล้วนมีอิสระเสรีภาพเต็มที่ในส่วนโมกขพลาราม และมีอิสระที่ชักถามแลกเปลี่ยนกัน ดังเช่นกรณี ท่านหังฉวี ประยูร วทานยกุล ผู้นำศาสนาอิสลาม ได้ไปมาหาสู่กับท่านพุทธทาส พร้อมกับแลกเปลี่ยนความคิดความเห็นกัน จนท่านหังฉวีประยูรประทับใจมากจนรวบรวมพิมพ์ออกมาเป็นหนังสือเล่มน้อยๆ ชื่อ “เสนอให้คิด” เผยแพร่ให้พวกเราได้ศึกษาเล่าเรียนกัน

ข้อนี้ คิดว่าผู้เขียนเองก็ได้อิทธิพลจากท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุพอสมควรเพราะเมื่อไปศึกษาเพิ่มเติมในอินเดีย นั้น แรกๆ ได้พยายามจะไปศึกษาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ เมื่อไม่มีโอกาสจะได้เรียนโดยตรง ก็ได้พยายามศึกษา หรือหาหนังสือมาอ่านเอาเอง นอกจากนี้ ตนเองยังได้มีส่วนในการพัฒนาวิชานี้ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ช่วงที่กลับมาจากอินเดียแล้วด้วย หรือแม้แต่การทำงานศาสนสัมพันธ์เองในปัจจุบันจนเป็นผลดีพอสมควร ก็ได้อาศัยผลงาน และวิถีชีวิตของท่านอาจารย์เป็นดังประทีปส่องทางเสมอมา

พุทธทาสภิกขุนักสอนพระพุทธศาสนาที่โลกยังไม่ลืม

ท่านอาจารย์พุทธทาสได้ดำรงตนและดำเนินชีวิตของตน ดังนามที่เราเรียกขานกันอย่างเคร่งครัด เพราะท่านได้มอบกายถวายชีวิตเป็นทาสของพระพุทธเจ้า ของพระธรรม และของพระสงฆ์อย่างปราศจากเงื่อนไข และข้อต่อรองใดๆ ในคราวศึกษาเล่าเรียนพระพุทธพจน์ พระธรรมวินัย ท่านก็ทุ่มเททำอย่างสุดชีวิต อย่างที่จอมปราชญ์จีน ขงจื้อกล่าวไว้ว่า “...ฉันเป็นเพียงผู้มีฉันทะแรงกล้าในการศึกษาค้นคว้า โดยไม่รู้จักเบื่อหน่าย และสั่งสอนอบรมโดยไม่รู้จักท้อแท้ เอื่อมระอาเท่านั้น...” และมีต้องรอแรงจูงใจ หรือสิ่งล่อรางวัลใดๆ ทำการศึกษาในทำนองเป็น “นิคตธรมปริยัติ” คือศึกษาเพื่อหาความอิสระ หาความพ้นทุกข์แก่ตนและเผื่อแผ่ไปยังมหาชนเป็นสำคัญ ถึงคราวปฏิบัติ ท่านก็นำสิ่งที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมา ไปปฏิบัติอย่างทดลองอย่างจริงจัง จนสุดชีวิตจิตใจ ใช้ชีวิตคนเดียวในป่าเปลี่ยว (สวนโมกข์เก่า)

จนชาวบ้านแฉนั้นพากันไปเล่าลือกันว่า ท่านเป็นพระบ้าไปแล้ว เมื่อปฏิบัติแล้วก็ได้บันทึกไว้เป็นแนวทางการศึกษาปฏิบัติของพวกเขาอีกด้วย

เมื่อมาถึงเรื่องการเผยแผ่พระศาสนา ท่านก็เป็นพระภิกษุรูปแรกๆ ที่นำหลักการขั้นธรรมขั้นปรมัตถ์ เช่น เรื่องนิพพาน อทิปปัจจยตา ตถตา สุตญญาตา จิตว่าง อนัตตา ฯลฯ เพราะก่อนหน้านี้นี้ ในวงการพระพุทธศาสนาบ้านเรา สอนกันแต่เรื่องศีลธรรมขั้นพื้นฐานๆ เช่นเรื่องทาน เรื่องศีล ขันติ เมตตาเป็นส่วนมาก ในเรื่องปรมัตถธรรมเช่นนั้น เรามักเข้าใจว่า มันเป็นเรื่องอยู่สูงเกินไปที่ปุถุชนจะเข้าถึงกันได้ พวกเราก็เลยเลี่ยงไม่พูด ไม่แสดงเรื่องเหล่านั้นด้วย

ความเป็นนักเผยแผ่ของท่านอาจารย์พุทธทาสนั่นถือว่า ท่านทำได้ดีที่สุดอีกด้านหนึ่ง เพราะท่านทำทุกๆ ประเภท หรือใช้ทุกวิธี เริ่มตั้งแต่ “การเผยแผ่ด้วยการหุบปาก” ดังท่านเป็นเจ้าวลีที่ติดหูพวกเราว่า “ทำให้ดู อยู่ให้เห็น เย็นให้สัมผัส” ท่านไม่ใช่เป็นเพียงประเภทนักเทศน์เจ้าคารมคมคาย ถ้าจะเป็นก็เป็นนักเทศน์ประเภทมุ่งแสดงเนื้อหาตามหลักพระไตรปิฎก พร้อมทั้งประยุกต์ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อให้พุทธธรรมกลับมามีชีวิตชีวา อำนวยประโยชน์สุขแก่พหุชนในยุคปัจจุบัน ส่วนลีลาในการเผยแผ่นั้น ท่านใช้ทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการบรรยาย การปาฐกถา การเทศน์ การอภิปราย ทั้งตามสถาบันการศึกษา องค์กรทางการศึกษาอบรมอื่นๆ และทางสื่อสารมวลชน คือวิทยุ และวิทยุโทรทัศน์ รวมทั้งการเขียนบทความ หนังสือ และกวีนิพนธ์ เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์กลอน หรือแม้แต่การสอนผ่านสื่อสาร เช่นการตั้งโรงมหรสพทางวิทยุณวม เป็นอุปกรณ์นำคนเข้าสู่ธรรมโดยผ่านสื่อภาพวาดต่าง ๆ

ดังนั้น ถ้าจะเปรียบเทียบกับนักมวยไทย ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ก็คงเป็นนักมวยไทยระดับสุดยอดฝีมือแห่งยุค อาจจะครองแชมป์คาดเข็มขัดถึง ๓-๔ เส้น ทั้งนี้ เพราะเขาเป็นนักมวยที่ครบเครื่องเรื่องแม่ไม้มวยไทย ทำได้อย่างรวดเร็ว คล่องแคล่ว และหนักหน่วง สามารถน็อกเอาต์ได้ทุกลูก ไม่ว่าจะหมัด เท้า เข่า สอก และจระเข้ฟ้าทาง

สุดยอดแห่งความสุดยอดอีกประการหนึ่งก็คือ แม้แต่การเจ็บไข้ได้ป่วย การตาย (มรณภาพ) และการจัดงานศพของตนเอง ท่านอาจารย์พุทธทาสยังใช้เป็นบทเรียนสอนธรรมะทั้งหมด เรียกว่า แม่เมื่อขณะตายไปแล้ว ก็ยังเป็นห่วงเป็นใย ผ่ากร่างที่ไว้วิทยุณวมไว้เป็นอุปกรณ์ให้สอนธรรมะแทนท่านอีก ดังนั้น อาจจะเสริมวลีข้างต้นสุดดีของท่านอาจารย์ว่า

“ทำให้ดู อยู่ให้เห็น เย็นให้สัมผัส ยืนยันแม่ไม้มวยธรรมก็สอนตลอดไป ยิ่งใหญ่จริงหนอ พุทธทาสปราชญ์แห่งยุคปัจจุบัน”

บทสรุปส่งท้าย

ถ้าเราพิจารณาชีวิตของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุให้ดี ๆ แล้ว ก็เห็นว่า ท่านอาจารย์พุทธทาส มีทั้งทุนเดิม คือความมีเชื้อสายทางบิดา ที่เป็นจีนนอก และมารดาชาวไทยที่มีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนายิ่งนัก อาจเป็นว่าท่านมีทุนทั้งความเก่ง คือสติปัญญา ความเฉลียวฉลาด (อาจได้มาจากคุณแม่) และ ความดี ความงาม (ได้จากคุณแม่)

ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ เป็นพระเถระที่ไม่ยอมให้เสียเวลา ไปกับเรื่องของพิธีรีตอง หรือกิจนิมนต์ที่มีสาระแก่นสารน้อย ดูเหมือนว่าท่านไม่เคยรับนิมนต์คนใหญ่คนโตไปร่วมสวดร่วมฉันท์ หรือไปร่วมงานของนักการเมืองหรือบุคคลสำคัญของบ้านเมืองใดๆ เลย ที่สวนโมกข์ของท่านนั้น จะปฏิบัติต่อทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน จะมีไม่มีการจัดการต้อนรับหรือรับรองใครเป็นพิเศษ และตัวท่านอาจารย์เอง ก็จะออกมานั่งที่ม้าหินทุกเช้า-เย็น พร้อมกับมีข้าวสารในกำมือเลี้ยงฝูงไก่ ซึ่งมีบางตัวจับที่แขนข้างใดข้างหนึ่งของท่าน หรือเดินจิกกินเม็ดข้าวสารที่อาจารย์โปรยลงรอบๆ สถานที่ ขณะนั้น แยกของสวนโมกข์ในแต่ละวัน หากเดินมาใกล้ๆ บริเวณนั้น อาจแวะเข้ากราบท่านอาจารย์สนทนาธรรมกับท่านด้วย หรือฟังธรรมของท่านในช่วงที่มีการบรรยายธรรมแก่สาธารณชน บางท่านอยากถ่ายภาพคู่กับท่านเพื่อเก็บไว้เป็นสิริมงคล ก็สามารถทำได้เลย โดยมีต้องมิระเบียบพิธีการใดๆ เลย คิดว่า นี่เหมือนเป็นแบบอย่างของพระเถระฝ่ายเถรวาท ในการวางตัวต่อที่ถูกต้องต่อสาธารณะ แม้ว่าท่านจะยิ่งใหญ่ หรือโด่งดังอย่างไรก็ตาม

อีกประการหนึ่ง เราอาจเห็นร่วมกันว่า ความยิ่งใหญ่ของท่านอาจารย์ ที่ใครต่อใครพากันยกย่อง เพราะผลงานของท่านได้สร้างอุปการคุณแก่ประเทศชาติ พระศาสนาและโลกเรามีใช้น้อยนี้ ทั้งนี้มีไฉ่เพราะท่านเกิดในตระกูล

สูงศักดิ์ มีทรัพย์สินเงินทองมากมายเป็นพันเป็นหมื่นล้าน หรือเพราะท่านมียศศักดิ์ทางการบำเพ็ญสมณธรรม หรือมี
ขีดชั้นการศึกษาปริญญาขาวเป็นบรรทัดๆ มิใช่เลขน่องที่เอ่ย ท่านมีอย่างนี้ เป็นอย่างนี้ เพราะท่านเป็นอย่างพุทธทาส
ทาสที่ซื่อสัตย์ต่อพระพุทธเจ้า ต่อพระธรรม และต่อพระสงฆ์ ที่มอบกายถวายชีวิตแด่พระพุทธเจ้า แด่พระธรรม และ
แด่พระสงฆ์ทั้งหมด ไม่เหลืออะไรไว้เพื่อตนเอง ศึกษา เล่าเรียน ปฏิบัติ และเผยแผ่พระศาสนา โดยมีได้หวังอามิส เป็น
ลาภ ยศ สรรเสริญ เกียรติใดๆ ทำความดีทุกอย่างแล้วมอบถวายเป็นบรรณาการแด่พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระ
สงฆ์ ตนเองก็ “กินข้าวจานแมว อาบน้ำในคู อยู่เหมือนคนตายแล้ว”

ท่านอาจารย์สอนพวกเราจริงๆ สอนตั้งแต่หน้าที่แรก จนถึงนาทีสุดท้ายแห่งชีวิตของท่าน แม้ตายแล้ว ท่านยัง
สั่งให้ใช้ร่างที่ไว้วิญญาณของท่านสอนธรรมต่อไปอีก แต่กระนั้น ปัญหาศีลธรรมในสังคมไทยปัจจุบันก็ยังมีอยู่ เพราะ
พวกเราไม่ยอมรับฟัง (เอามือปิดหู) หรือฟังแต่ไม่ได้ยิน มองแต่ไม่เห็น “เหมือนนกไม่เห็นฟ้า ปลาไม่เห็นน้ำ ไล่เดือน
กินดินทุกวันๆ แต่ไม่เห็นดิน” ดังนั้น กำแพงบ้านจึงเพิ่มความสูงขึ้นเพราะความกลัวโจรผู้ร้าย การเบียดเบียนและเข่น
ฆ่าทำลายล้างกัน

ในส่วนตัวผู้เขียนแล้ว ไม่รู้ว่าจะกราบขอบคุณท่านอาจารย์พุทธทาสอย่างไร เพราะได้เรียนรู้ และได้แบบ
อย่างที่ดีๆ มากมาย ทั้งนี้ ท่านอาจารย์เป็นครูอาจารย์ที่พวกเราต้องเข้าไปใกล้ชิดเรียนรู้ และพยายามเดินตามรอยเท้าของ
ท่านเพื่อจะได้เป็นศิษย์ที่ดี เป็นมิตรที่ซื่อสัตย์ เป็นชาวพุทธที่แท้จริง และในที่สุด เพื่อความสะอาด สว่าง สงบ เข้าถึง
ความสงบเย็น ตายเสียก่อนตาย เพราะมันไม่มีอะไรน่ายึดถือมาเป็นตัวตนของเรา “สัพเพ ชัมมา นาลัง อะภินิเวสายะ”
สิ่งทั้งหลายล้วนแต่เป็นปัจจัยอาศัยกันและกันเกิดขึ้นและดับไป “อิทัปปัจจยตา” เพราะในที่สุดแล้ว พวกเราทั้งหมดก็
“ตถตา” มันเป็นอย่างนั้นเอง

พ.ศ. ๒๕๔๕ นี้เป็นปีครบรอบ ๑๐๐ ปีของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ซึ่งเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่ได้รับการยอมรับ ไม่เพียงแต่ชาวพุทธเท่านั้น หากยังได้รับความสนใจและเคารพนับถือจากคนแทบทุกศาสนา จึงอ่านความจริงได้ว่า เป็นพระภิกษุสงฆ์ที่มีรากฐานจิตใจอิสระ และมีความลุ่มลึกตามหลักศาสนาอย่างชัดเจน

คณะอนุกรรมการฝ่ายหนังสืออนุสรณ์ ๑๐๐ ปี ชาตกาลพุทธทาสภิกขุ ได้กรุณาให้เกียรติขอให้ผู้เขียนเรียบเรียงบทความซึ่งเกี่ยวกับโอกาสนี้เพื่อนำลงตีพิมพ์ในหนังสือดังกล่าว

ความจริงการปฏิบัติร่วมกับแนวคิดซึ่งผู้เขียนได้แสดงออกต่อสังคมมาจริงอย่างเป็นธรรมชาติที่ผ่านมาแล้ว คงจะเป็นส่วนหนึ่งซึ่งทำให้ผู้เขียนได้รับเกียรติในครั้งนี้ โดยที่ความจริงแล้ว ผู้เขียนขอรับสารภาพว่ากระแสดังกล่าวเป็นสิ่งสอดคล้องกันกับพื้นฐานซึ่งท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุได้นำปฏิบัติและข้อเขียนต่างๆ ซึ่งท่านได้แสดงออกผ่านสิ่งพิมพ์และบันทึกเอาไว้เป็นหลักฐาน

ประเด็นแรกที่ผู้เขียนขออนุญาตนำมากล่าวเน้น ณ โอกาสนี้ก็คือ ปรัชญาซึ่งเป็นรากเหง้าของทุกศาสนาคงจะเป็นหนึ่งเดียวกันหมด ซึ่งประเด็นนี้ช่วยให้ผู้ที่นับถือศาสนา รวมทั้งความเชื่อต่างๆ อย่างหลากหลาย หากมีรากฐานจิตใจเข้าถึงจุดนี้ได้ ย่อมเกิดความรักความสามัคคีและเข้าใจซึ่งกันและกันได้ไม่ยาก

หากจะกล่าวให้เป็นรูปธรรม ผู้เขียนใคร่ขอหยิบยกประเด็นหนึ่งมาใช้ในการวิเคราะห์ ถ้าจะถามว่า พระพุทธเจ้า พระอาฬ่าเจ้า พระเยซูเจ้า แม้พระเจ้าของทุกลัทธิความเชื่อคืออะไร? หากสามารถเข้าถึงจุดที่เป็นศูนย์กลางของความแตกต่างดังกล่าว ควรจะมองเห็นคำตอบได้เองว่า หมายถึงความจริงที่อยู่ในรากฐานจิตใจมวลมนุษยชาติอย่างปราศจากกรอบกำหนดใดๆ ทั้งสิ้น ดังเช่นร้อยกรองบทหนึ่ง ซึ่งคนในอดีตได้ลึลิตไว้ว่า

คนเห็นคนเป็นคน	นั่นแหละคน
คนเห็นคนใช่คน	ใช่คนไม่
กำเนิดคนย่อมเป็นคน	ทุกคนไป
จะแตกต่างกันได้	แต่ชั่วดี

จากตัวอย่างร้อยกรองบทนี้ ผู้เขียนขออนุญาตนำบรรทัดสุดท้ายมาตีความให้ลึกซึ้งลงไปอีกระดับหนึ่งว่า ความชั่ว ความดี ไม่ควรมีในโลกแห่งความจริง นอกจากศูนย์กลางอันเป็นธรรมชาติที่อยู่ในจิตใจของมนุษย์ทุกคนผู้มีโอกาสเกิดมาในโลกนี้เท่านั้น หากบุคคลใดสามารถค้นหาความจริงให้ถึงจุดนี้ได้ ถ้าบุคคลใดถูกมองว่าเป็นคนเลวหรือใครถูกมองว่าเป็นคนดี แท้จริงแล้วมันก็เป็นธรรมชาติของวิถีชีวิตของแต่ละคนที่เกิดมา

ตนเองย่อมมีความรู้และเข้าใจได้ว่า คนชั่วไม่มีในโลกนี้ คงมีแต่คนดีเท่านั้น หากมีผู้ใดสงสัยและย้อนกลับมาถามว่า เหตุใดจึงนำประเด็นนี้มีมาลึลิตไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งแน่นอนที่สุดถ้าผู้ที่แสดงออกมีความมั่นใจในตนเอง ย่อมอธิบายได้ว่า ถ้าจิตใจเราดี ย่อมมองเห็นความคิดของทุกคน ไม่เลือกว่าจะเป็นคนที่นับถือศาสนาหรือลัทธิไหนก็ตาม อีกทั้งยังมั่นใจได้ถึงระดับซึ่งลึกซึ้งยิ่งขึ้นด้วยว่า ถ้าโลกนี้มีผู้คนที่เข้าถึงจุดนี้เพิ่มมากยิ่งขึ้น สังคมทุกสังคมในโลก ย่อมมีโอกาสลดองศาความขัดแย้งซึ่งสานไปถึงการรบราฆ่าฟันกันได้ แต่ถ้ามองให้เห็นสังขรณ์ซึ่งเป็นพื้นฐานวิถีการเปลี่ยนแปลงของมนุษยชาติ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงมาถึงที่สุดแล้ว ย่อมหวนกลับมาชำระล้างตนเองในที่สุด

มนุษย์ที่เกิดมาบนผิวโลกใบนี้ ซึ่งนับวันยังมีความหลากหลายทั้งทางด้านจิตใจและรูปร่างหน้าตา ตลอดจนฐานะความเป็นอยู่ อันเป็นจุดกำหนดแนวคิดที่แสดงออกระหว่างกัน แม้จะมีความแตกต่างกันอย่างเป็นธรรมชาติก็ตาม แต่สิ่งที่กล่าวถึงควรจะเป็นธรรมชาติซึ่งสะท้อนออกมาปรากฏสู่ภายนอกให้แก่แต่ละคนได้มีโอกาสเรียนรู้ความจริงระหว่างกันเท่านั้น ผลกระทบจากการเรียนรู้ดังกล่าว ยังส่งผลทำให้แต่ละคนสามารถเรียนรู้ธรรมชาติ ซึ่งเป็นความจริงที่อยู่ในจิตใจบนพื้นฐานความหลากหลายของผู้อื่น ให้สามารถยอมรับและเข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง

ข้อความซึ่งปรากฏอยู่ภายในวรรคที่ผ่านมาแล้ว ควรสามารถสรุปได้ว่า การเรียนรู้ธรรมะให้เข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง แต่ละคนควรสนใจศึกษาจากความหลากหลายทางความคิดและการแสดงออกของเพื่อนมนุษย์อย่างอิสระ โดยไม่มีอคติกับบุคคลซึ่งชีวิตอยู่ในสภาพอย่างไรก็ตาม โดยไม่มีกรอบกำหนดภายในรากฐานจิตใจ

มีปรัชญาบทหนึ่งซึ่งคนในอดีตเคยกล่าวฝากไว้ว่า ความรู้ย่อมเรียนกันหมด ข้อความบทนี้บางคนอาจสงสัย เพราะเหตุว่าถ้า นำความจริงในสภาพปัจจุบันมาพิจารณาแล้ว หลายคนคงรู้สึกว้าเหว่เพื่อร่วมแผ่นดินเดียวกันกับเรา ต่างก็มีความรู้ไม่เท่ากัน แต่ทำไมปรัชญาบทนี้ จึงได้กล่าวเสมือนเท่าเทียมกันได้

ในอดีตเมื่อไม่นานมานี้ มีคนถามผู้เขียนว่า อาจารย์แบ่งเวลาอย่างไรจึงทำงานได้มากมาย? คำตอบที่ผู้เขียนได้ชี้แจงให้ทราบ แต่อยู่ในสภาพซึ่งทิ้งไว้เป็นคำถามให้คิดต่อไปอีกว่า ทำไมเราจึงคิดจะแบ่งเวลา? ซึ่งแท้จริงแล้วควรจะมองอีกด้านหนึ่งว่า เราไม่ควรเอาเวลาแบ่งใจคนมากกว่า ในที่สุดก็สามารถชี้แจงต่อไปให้ลึกซึ้งยิ่งกว่านี้ได้อีกว่า เวลาไม่มีตัวตนให้เราต้องไปยึดติดอยู่กับมัน

แม้ผู้คนที่เกิดมาในโลกนี้ก็เชื่อว่าหลายคนจะเกิดตามวันเวลาและนาฬิกาเดียวกันหมด ดังนั้น การเรียนรู้ให้เข้าถึงความจริงซึ่งอยู่ในรากฐานจิตใจตนเอง อันเป็นที่สุดแล้ว ที่ว่าเรียนกันหมด จึงไม่จำเป็นต้องเรียนกันตามวันเวลาเดียวกัน หากการเข้าถึงความจริงอาจมีความแตกต่างในด้านกาลเวลาอย่างหลากหลายร่วมด้วย

สิ่งที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดก็นำมาประมวลเป็นภาพเดียวกัน ควรจะมองเห็นวิถีทางการเปลี่ยนแปลงซึ่งทุกคนมีโอกาสก้าวไปสู่จุดอันเป็นที่สุด ณ จุดเดียวกันได้ ถ้าแต่ละคนมีรากฐานจิตใจที่มั่นคงอยู่กับความจริง โดยใช้หลักในการเอาชนะใจตนเองให้ชัดเจนอยู่เสมอ วิถีชีวิตควรไปถึงจุดที่เข้าใจได้ว่า ทุกศาสนาย่อมมีจุดร่วมเป็นหนึ่งเดียวกันทั้งหมด

ผู้เขียนใคร่ขออนุญาตนำเอาคำพูด ซึ่งท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุได้ปรารภไว้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ว่า ธรรมะคือการทำงาน ซึ่งเป็นคำกล่าวที่มีความลุ่มลึก แต่การที่ท่านอาจารย์ได้หยิบยกประเด็นนี้มาพูด ถือว่าเป็นปรัชญาซึ่งผู้ที่สนใจควรมานำมาคิดค้นหาความจริงจากใจตนเองต่อไป อันนับได้ว่าเป็นการบ้านซึ่งฝากไว้เป็นแบบฝึกหัดมากกว่า แทนที่จะมีคำถามซึ่งมีคำตอบเอาไว้ให้เสร็จเรียบร้อยโดยไม่ต้องเก็บมาคิด เนื่องจากภายในจิตวิญญาณของมนุษย์ทุกคน มีรากฐานซึ่งเป็นความจริงและมีจินตนาการอยู่ในใจตนเองอย่างครบถ้วนแล้ว ถ้าผู้ใดดำเนินชีวิตอยู่กับความสะอึกสะอื้น ทำให้ตกอยู่ในความประมาท โดยไม่ต้องนำปฏิบัติและคิดอะไรจากใจตนเองเลย ย่อมนับได้ว่าเป็นการสูญเสียโอกาสที่จะเรียนรู้ ทั้งๆ ที่เราแต่ละคนต่างก็มีโอกาสเกิดมาสู่โลกด้วยกันทั้งนั้น

คำว่า ธรรมะคือการทำงาน หากจะนำมาเปรียบเทียบกับงานเขียนภาพ ซึ่งใช้พื้นฐานความคิดในเชิงปรัชญา หรือที่ฝรั่งเรียกว่า แอ็บสแตรกต์ ผู้ที่ชมภาพในเชิงนี้ แล้วกล่าวว่า ไม่รู้เรื่อง น่าจะเกิดจากการเจริญบนพื้นฐานจิตวิญญาณทำให้เกิดสติปัญญาซึ่งยังมีน้อยเกินกว่าที่จะเข้าใจได้ถึง แม้สภาพดังกล่าวอาจปรากฏอยู่ในความรู้สึกของผู้ที่มีวัยสูงก็ตาม

ถ้าจะให้ตีความคำว่า ธรรมะคือการทำงาน ควรจะเริ่มต้นจากพื้นฐานตนเองซึ่งมีความจริงอยู่ในจิตใจมาตั้งแต่เกิด เช่นที่กล่าวกันว่า บุญและกรรมซึ่งมีอยู่ในชาติกำเนิดของแต่ละคน ถ้าการดำเนินชีวิตซึ่งจิตใจควรจะต้องสู้กับอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมให้สามารถมั่นคงอยู่ได้ การชำระล้างเงื่อนไขซึ่งถือว่าเป็นกรรมที่มีมาแล้วในอดีต ย่อมส่งผลให้สภาพดังกล่าวเบาบางลงไปได้ ภายในช่วงชีวิตของบุคคลหนึ่งซึ่งมีทั้งความมั่นคงและการนำปฏิบัติเพื่อมนุษยทุกคนอย่างดีที่สุด ถ้าใครคิดว่าตนจะต้องไปให้ถึงจุดดังกล่าว ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความจริงซึ่งอยู่ในจิตใจบุคคลผู้นั้นได้ว่า ยังมีกิเลสอันเป็นเหตุแห่งกรรมแฝงอยู่ในใจ ทำให้เกิดความอยาก ชีวิตจึงยังคงวนเวียนอยู่ ณ จุดนั้นต่อไปอีก

การทำงานคือสังขารที่อยู่ในกระบวนการดำเนินชีวิตของทุกคน รากฐานของการทำงาน จึงควรจะหมายถึงความมั่นคงในการรักษาเงื่อนไขดังกล่าวเอาไว้ในจิตใจตนเอง และการปฏิบัติต่อผู้อื่นซึ่งส่งผลสะท้อนกลับมากกระทบจิตใจย่อมสามารถชำระล้างเงื่อนไขแห่งกรรมภายในจิตใจตนเองเป็นสังขาร ดังเช่นที่ภิกษุโอรุทได้กล่าวไว้ว่า ขึ้นชื่อหลังเสื่อนั้นง่าย แต่ลงจากหลังเสื่อนั้นสียากยิ่ง แท้จริงแล้วเสื่อที่กล่าวถึงก็คือกิเลสที่แฝงอยู่ในรากฐานจิตใจตนเอง ดังนั้น การเอาชนะใจตนเอง หลังจากได้รับผลกระทบโดยการกระทำของตนซึ่งมีผลต่อผู้อื่น ย่อมหมายถึงการเอาชนะเสื่อซึ่งตนกำลังขึ้นไปนั่งอยู่บนหลัง นั่นเอง

ผู้เขียนใคร่ขออนุญาตนำสองประเด็นที่เป็นหลักๆ มาเป็นตัวอย่างจากปณิธานของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุมากล่าวไว้ ณ โอกาสนี้ และขออนุญาตขอคุณคณะอนุกรรมการฝ่ายหนังสืออนุสรณ์ ๑๐๐ ปี ชาตกาลพุทธทาสภิกขุ ที่กรุณาให้เกียรติและให้บทความเรื่องนี้มาให้ตนได้มีโอกาสค้นหาความจริงจากใจตนเองซึ่งควรจะเป็นผลให้มีรากฐานความคิดแน่นอนและลึกซึ้งยิ่งขึ้น จึงหมายความว่า การที่ผู้เขียนน้อมรับหัวข้อเรื่องนี้มาเขียน ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่อันพึงได้รับอย่างถึงคุณค่า ย่อมได้แก่ตัวเองก่อนอื่น

พุทธทาสภิกขุ กับ พุทธศาสนาที่เป็นวิทยาศาสตร์

ระวี ภาวิไล

๑. หน้าซาลันถ้าย

เมื่อเวลา ๐๕.๐๐ น. วันเสาร์ที่ ๗ เมษายน ๒๕๓๓ ท่านพุทธทาสเริ่มการบรรยายชุดพิเศษ สำหรับสมาชิก ค่ายดบทุกซ์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมาชิกและมีมิตรสหายของชมรมครูศีลธรรม และ ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การชุมนุมเพื่อฟังคำบรรยายจัดขึ้นที่หน้ากุฏิของท่านอาจารย์เอง โดยมีเก้าอี้และเก้าอี้หนังตั้งสำหรับผู้ฟังมากกว่า ๒๐๐ คน นั่งกันได้อย่างสบาย มีการใช้เครื่องขยายเสียงขยายขอบเขตของที่ประชุมออกไปถึงลานหินโค้ง ซึ่งเคยใช้เป็นที่พักประชุมในสมัยก่อนหน้าในการเปลี่ยนสถานที่ประชุมเช่นนี้ ก็ด้วยเหตุผลของสุขภาพแห่งวัยชราของท่าน ซึ่งได้ชี้แจงว่า แม้ท่านจะไม่มีปัญหาในการกินอยู่หลับนอนแต่ก็ไม่แข็งแรง “แม้แต่จะครองจีวรผืนใหญ่ที่มีน้ำหนักมาก” ดังนั้น ท่านจึงละเว้นการที่จะต้องเดินออกไปให้ถึงแท่นบรรยายที่ลานหินโค้งซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ ๘๐ เมตร

ตอนค่ำวันศุกร์ที่ ๖ ผู้ทำรายงานได้มีโอกาสเข้านมัสการกราบเรียนสนทนาธรรมด้วยเป็นครั้งแรก ตรงมาหินหน้ากุฏิตัวนั้น เมื่อท่านได้บอกให้ทราบว่ารุ่งขึ้นเวลาตีห้าจะออกมาหนึ่งบรรยายตรงนั้น แล้วท่านได้กล่าวเสริมอีกว่า “ที่นี้ต่อไปอีกชั้นหนึ่งก็จะบรรยายจากห้องนอนเลย!” ซึ่งผู้รายงานถือว่าเป็นการแสดงความตั้งใจของท่านที่จะเผยแพร่ธรรมจนลมหายใจสุดท้าย การสนทนาธรรมนี้ ได้มีต่อมาทุกค่ำครวญละประมาณชั่วโมงครึ่ง ตลอดเวลา ๘ คืนที่รายงานพักอยู่ที่สวนโมกข์ ทั้งนี้ด้วยความเมตตาอย่างยิ่งของท่านอาจารย์พุทธทาส

ท่านอาจารย์พุทธทาสแสดงความรู้สึกอยู่เสมอว่า ระยะเวลาในช่วงสุดท้ายของชีวิตของท่าน ธรรมที่ท่านแสดงในระยะหลังนี้จึงมีลักษณะของการสรุปรวบยอดคำสอนทั้งหมดของท่านเองในอดีต โดยเลือกเฟ้นเอาแต่แก่นมาร้อยกรองประสานสอดคล้องกันเป็นลำดับแสดงลูกโซ่แห่งเหตุผล ชี้ทางการปฏิบัติเพื่อการบรรลุจุดหมายสูงสุดของพุทธธรรมตามความเข้าใจของท่าน ท่านมักจะสรุปลงเป็นคำพูดประโยคสั้นๆ อ้างอิงว่าเป็นพุทธพจน์ที่เจียบขาดเช่น “ตถาคตพูดแต่เรื่องทุกซ์ กับความดับทุกซ์เท่านั้น อย่างอื่นไม่พูดถึง” หรือ “นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้” เป็นต้น ฯลฯ

การพิจารณาวิเคราะห์การบรรยายชุดนี้ แม้เพียงบางส่วนก็จะช่วยให้เห็นแนวคำสอนที่สำคัญของ ปราชญ์ผู้ประกาศพุทธธรรม ผู้มีผลงานมากมายผู้นี้ได้ในระยะเวลานั้นสั้นเป็นชนิดนี้ โดยยังไม่จำเป็นต้องชุดค้นลึกลงไป ในขุมทรัพย์ทางปัญญามหาศาลที่ท่านได้มอบไว้ให้เป็นมรดกของชาวพุทธไทยและผู้สนใจศึกษาปฏิบัติพุทธศาสนาทั่วไปในโลก ในหลายศตวรรษที่ผ่านมา เป็นต้นว่า หนังสือชุด “ธรรมโฆษณ” ราว ๖๐ เล่ม ซึ่งแต่ละเล่มหนาเฉลี่ยประมาณ ๓๐๐ หน้า

ในเช้ามีดก่อนรุ่งอรุณของวันที่ ๗ เมษายนนั้น ท่านพุทธทาสได้ใช้เวลา ๑ ชั่วโมง ๓๐ นาที บรรยายเป็นครั้งแรก ของการบรรยาย รวม ๘ ครั้ง ที่มุ่งหมายชี้ทางการศึกษาและปฏิบัติธรรมใน “ค่ายดบทุกซ์” นั้น

การแสดงธรรมครั้งแรกนี้จำแนกหัวข้อ ๓ เรื่อง ในลักษณะที่มุ่งกระตุ้นอย่างแรงและเฉียบขาดให้เกิดความฉุกฉิด อย่างไม่เกรงว่า ผู้ฟังบางคนบางพวกจะเกิดปฏิกิริยาทางลบ ด้วยน่าเสียดายซึ่งมันคงไม่แสดงความอ่อนแอแห่งสังขารทางกายวิชัยราแม่แต่น้อย และในขณะที่เดียวกันก็แสดงความมั่นใจในความถูกต้องของข้อธรรมที่ท่านสรุปเสนอต่อผู้ฟังในที่นั้น และต่อโลกของชาวพุทธโดยส่วนรวมด้วย

ข้อหัวข้อเรื่องทั้ง ๓ นั้นคงคิดมุ่งหมายให้จำติดปากติดใจ มุ่งหมายเพื่อเตือนสติให้ผู้ฟังใคร่ครวญเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ในการศึกษาปฏิบัติพุทธธรรมของผู้ที่ถือตนเองเป็นชาวพุทธโดยทั่วไป ท่านยืนยันว่าสภาพต่อไปนี้เป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อความก้าวหน้าทางธรรมของบุคคลคือ :

(๑) **น้ำชาล้นถ้วย**

(๒) กระจเขอกันรั้ว ซึ่งเป็นแง่มุมเพิ่มเติมของ ข้อ (๑)

และ (๓) แม่ปุสอหลงกบู่ให้เดินตรง คำพังเพยกระทบครุทั้งหลายที่จะสอนธรรมะแก่ศิษย์ โดยตนเองก็ไม่มีธรรมะ

ในการกล่าวอารัมภบท เป็นการต้อนรับสมาชิกชาวค่ายดับทุกชั้นนั้น ท่านพุทธทาสได้กล่าวหลักการที่เคยแสดงมาแล้ว [ดู “สมาธิ” ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๔๗ (๒๕๓๒) หน้า ๗๕] ในการบรรยายเมื่อเดือนมิถุนายน ๒๕๓๒ โดยประเด็นที่ว่า ธรรมชาติสร้างชีวิตขึ้นมาพร้อมกับปัญหา แต่ว่าสามารถพัฒนาได้ถึงขั้นสูงสุด คือการบรรลุความเป็นอรหันต์ หลักวิชาที่ใช้ในการนี้คือ ปฏิจจสมุปบาท ส่วนเครื่องมือที่ใช้ภาคปฏิบัติคือ อาณาปานสติภาวนา เป็นหัวข้อธรรมที่ท่านพุทธทาสเสนอให้ใช้ควบคู่กันไปในการดำเนินชีวิตชาวพุทธเพื่อบรรลุความดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง

การเลือกเวลาแสดงธรรมในตอนเช้ามีมาก่อนรุ่งอรุณนั้น ท่านให้เหตุผลว่า (ก) ผู้ฟังกำลังสดชื่นตามธรรมชาติเหมือนดอกไม้กำลังจะผลิบานรับแสงแดด และความคิดยังว่างอยู่ ยังไม่เป็น “น้ำชาล้นถ้วย” (ข) เนื่องจากปัญหาสุขภาพวิชัยราของ ท่านซึ่งยังพอมิแรงอยู่ในตอนเช้า เพราะพอตกกลางวันแล้วหมดเรี่ยวแรง แม้แต่จะขยับเขยื้อนเคลื่อนไหวไปมากก็ลำบากดังกล่าแล้วในข้างต้น

ผู้รายงานทบทวนความจำได้ว่า วลี น้ำชาล้นถ้วย มาจากนิทานเซ็นที่ค่อนข้างแพร่หลาย และระลึกได้ด้วยว่า ท่านพุทธทาสเคยแปลคัมภีร์เซ็น ในคราวนี้ท่านนำมาใช้เปรียบเทียบ กระทบผู้ที่ยึดติดใน ความรู้ที่ท่องจำ จากสิ่งที่ได้ยินได้ฟัง ได้อ่านได้ศึกษามา เก็บไว้จนเต็มสมอง ไม่มีที่สำหรับรับรู้สิ่งใหม่ที่มีคุณค่ากว่า เพราะเข้าใจผิดว่าเป็นความรู้อยอดสุดแล้ว ท่านยกตัวอย่างคำแสดงไตรลักษณ์ “อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา” ที่ท่องจำกันติดปาก แต่ผู้ท่องเข้าไม่ถึงความหมาย จนผู้คน “ตายด้าน” ด้วยการท่องจำนั้น ไม่เกิดผลเป็นการพัฒนาชีวิตจิตใจแต่อย่างใด

ถึงขั้นนี้ ท่านพุทธทาสทบทวนหัวข้อธรรมสำคัญที่ท่านประมวลจากพระไตรปิฎก นำมาเปิดเผยต่อสาธารณชนชาวพุทธไทยเป็นระยะๆ ในช่วงชีวิตหลายทศวรรษของการประกาศธรรมที่ผ่านมาของท่าน แสดงให้เห็นขั้นตอนของการพัฒนาสติปัญญาตามลำดับ จากขั้นตอน

ของการเรียงลำดับข้อธรรมเหล่านั้น โดยเริ่มต้นจากไตรลักษณ์นั่นเอง ซึ่งผู้รายงานถอดความเรียงใหม่โดยสังเขป ในหัวข้อต่อไป

๒. ธรรมะ ๙ ตา

เมื่อบุคคลใช้สติปัญญาที่พัฒนามาแล้วอันประกอบด้วยความตั้งมั่น ทนทานและเฉียบคม พิจารณาสภาพชีวิตที่ปรากฏเฉพาะหน้าในปัจจุบัน ก็จะประจักษ์ชัดเจจนถึงลักษณะธรรมดาที่สังขารธรรมทั้งหลาย เช่น ชั้นที่ ๕ เปลี่ยนแปลงไปไม่หยุด อันเป็นลักษณะ อนิจจตา (๑) ในกาณ์นั้นเองย่อมตระหนักชัดในลักษณะที่สิ่งเหล่านั้นคล้ายถูกบีบคั้น ไม่สามารถทนอยู่ในสภาพคงที่ใดๆ ได้ นี่คือการรู้ลักษณะ ทุกขตา (๒) การรู้ลักษณะทั้งสองที่กล่าวมานั้นอย่างกระจ่างแจ่มแจ้ง ทำให้ประจักษ์ลักษณะ อนัตตตา (๓) อันเป็นสภาพที่ตรงข้ามกับความเป็นตัวตนบุคคลดำรงอยู่ในกาลอวกาศ เมื่อเห็นว่าธรรมชาติมีลักษณะไตรลักษณ์เช่นนี้ ก็ย่อมบรรลุถึงความรู้แจ้งชัดว่า ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายมันเป็นอย่างนั้นของมันเป็นเอง นี่คือการเห็น ธรรมัญญัติตตา (๔) อันเป็นการตั้งอยู่ตามธรรมดาของธรรมชาติ* [ดู คู่มือการศึกษาและปฏิบัติ อานาปานสติ สมบูรณ์แบบ และ การใช้ให้เป็นประโยชน์ในบ้านเรือน เป็นบทบรรยายของท่านพุทธทาสในระหว่าง ปี ๒๕๓๐ – ๑ ซึ่งผู้จัดค่ายหามาแจกจ่ายแก่ชาวค่ายดับทุกข์]

ในความตั้งอยู่ตามธรรมดาของธรรมชาติ สรรพสิ่งดำเนินไปอย่างมีแบบแผนที่แน่นอน อันอาจเรียกว่า กฎธรรมชาติ ความรู้ชัดถึงหลักการอันนี้ คือ ธรรมนิยามตา (๕) ซึ่งจะปรากฏให้ประจักษ์เมื่อพิจารณาเห็นการที่ข้อความอันเป็นองค์ประกอบในธรรมชาติของชีวิตอาศัยกันเกิดตามหลักการของความเป็นเหตุผล ทำให้เกิดเป็นวงจรชีวิตทุกขขึ้น นี่คือการประจักษ์ อิทัปปัจจยตา (๖) ซึ่งในกรณีที่เกิดและดับความยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตนบุคคล เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ปฏิจจสมุปบาท ท่านพุทธทาสยืนยันความสำคัญอย่างยิ่งของข้อความนี้ในฐานะเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา

การเห็นประจักษ์หลัก อิทัปปัจจยตา อย่างสมบูรณ์ เป็นการรับรู้ความว่างจากบุคคลตัวตนในปรากฏการณ์ชีวิต ความว่างอันนี้คือ สุญญตา (๗) สมัยเมื่อท่านพุทธทาสได้นำเสนอคำนี้เข้าสู่การพุทธศาสนาไทยเป็นครั้งแรกนั้นท่านได้รับคำวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการซึ่งนำไปสู่การโต้เถียงที่ขยายวงคิดพินยัดเยื่อมานานปี ทั้งนี้เป็นผลให้มีผู้เอาใจใส่ศึกษาธรรมะ ตามแนวทางของท่านมากขึ้นเป็นลำดับจนถึงปัจจุบัน การที่คำ สุญญตา นี้ปรากฏซ้ำซ้อนกับลัทธิในนิกายมหายานก็มีส่วนให้เกิดคำวิจารณ์ว่า ท่านพุทธทาสนำแนวคิดของ มหายาน เข้ามาปะปนกับเถรวาท ปัญหาเรื่องศัพท์ซึ่งเป็นสาเหตุของความเห็นขัดแย้งอีกประการหนึ่ง ก็คือ ความเข้าใจผิดว่า คำ สุญญตา นั้นแปลว่า ความสูญเปล่า ด้วย

เมื่อปัญญาหยั่งรู้อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท และสุญญตา เกิดขึ้นชัดเจนเพียงพอ บุคคลผู้พิจารณาอยู่จะเห็นแจ้งชัดถึงความสัมพันธ์

อันเฉียบขาดของเหตุและผลว่า เป็นเช่นนั้น ไม่เป็นเช่นนั้นไม่ได้ และจะเป็นอย่างอื่นก็ไม่ได้ เป็นการเห็น ตถตา (๘) ซึ่งทำให้ผู้เห็นเป็น ตถาคต (คือเป็นพระอรหันต์) คำ ตถาคต นี้ ท่านพุทธทาส กล่าวว่าใช้ได้กับบุคคลที่เห็น ตถตา กล่าวคือพระอรหันต์ทั้งหลาย ไม่เพียงแต่ใช้กับพระพุทธเจ้าเท่านั้น

อตัมมยตา (๙) คือความหยั่งรู้ขั้นสุดท้ายก่อนที่มรรคผลนิพพาน จักเกิดขึ้น ชั้นนี้ตรงกับ วจฺจฺญาณคามินีวิปัสสนา ซึ่งประมวล สังขารุเบกขาญาณ เอาไว้ด้วยในการจำแนกวิปัสสนาญาณ ตาม คัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านพุทธทาสได้เสนอคำ อตัมมยตา นี้เข้าสู่วงการชาวพุทธไทย เมื่อวันมาฆบูชา ๒ มีนาคม ๒๕๓๑ [พุทธทาสภิกขุ, อตัมมยตาถก, สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๓๑]

อย่างไรก็ตาม ธนิต อยู่โพธิ ได้กล่าวถึงคำ อตัมมยตา โดยให้ความหมายเช่นกันไว้ใน หนังสือวิสุทธิญาณนันทะ (พ.ศ. ๒๕๒๕) แต่ไม่ได้เน้นความสำคัญเฉพาะพิเศษในการศึกษาและปฏิบัติธรรม ดังเช่นท่านพุทธทาสได้กระทำ

๓. อตัมมยตา

ในหนังสือ อาณาปานสติสมบูรณแบบ...(๒๕๓๐) ท่านพุทธทาสได้กล่าวถึง อตัมมยตา ในความสัมพันธ์กับข้อธรรมอื่นๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างบนว่า :

“สรุปความ ทั้งหมดตั้งแต่ อนิจจตา มาจนถึงอันนี้ เห็นเป็นเช่นนั้นเอง เป็นเช่นนั้นเอง เห็นตถตา เห็นตถตา ถึงที่สุดแล้ว โฉ ก็รู้สึกว้าอาลัยมันไม่ได้อีกแล้ว จะผูกพันกับมันไม่ได้อีกต่อไปแล้ว จะยึดมันถือมันอีกต่อไปไม่ได้แล้ว เลิกกันที่ พอกันที่ นี้ก็เรียกว่า อตัมมยตา เป็นคำที่แปลกใหม่ที่นำมาให้ได้ยินได้ฟังเป็นหมื่นอยู่ในพระบาลีมานานแล้ว”

“อตัมมยตา แปลว่า ความพอกันที่ ในการที่จะผูกพันยึดมั่นอาลัยปรุ้งแต่กันอย่างที่แล้วมานี้ พอกันที่ พอกันที่ ขอพูดเป็นภาษาชาวบ้านค่อนข้างโศกโศกธรรมดาคือ มีความรู้สึกขึ้นมาเต็มที่ว่า กูไม่เอากับมันอีกต่อไปแล้ว กูไม่เอากับมันอีกต่อไปแล้ว มันเข้าใจง่ายดี”

“นี่ ทบทวนดูให้ดี ๆ ว่า มันเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ชุดหนึ่ง ๓ อย่าง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วก็เห็น ธรรมมีปฏิตตตา ธรรมนยามตา อทิปปัจจยตา อีกชุดหนึ่ง ครั้นแล้วมันก็จะเห็น สัญญาตา ตถาคต อตัมมยตา อีกชุดหนึ่ง รวมเป็น ๓ ชุด ชุดละ ๓ สาม มันก็คือ ๙ ตา ๙ ตา : ตา ตา ตา มา ๙ ตา นั่นก็ถึง อตัมมยตาแหละ อยู่กันไม่ไหวอีกแล้ว”

ในเรื่องความคิดเกี่ยวกับ นิพพาน นั้น ท่านพุทธทาสกล่าวว่า “อย่าพูดถึงว่า ไปนิพพาน” เพราะนิพพานถึงไม่ได้ด้วยการไป แต่เมื่อใดจิตเปลี่ยนเป็น อตัมมยตา นิพพานก็มาถึงเอง นิพพาน นั้นรออยู่ทุกแห่ง แต่วิชชา คือ ความงัดกันเอาไว้ ถ้าเราไม่เปิดหน้าต่าง แสงแดดก็ส่องเข้ามาไม่ได้ ท่านกล่าวถึงรูปภาพรูปหนึ่งในโรงมหรสพทางวิญญาณของสวนโอมกซ์ ซึ่งแสดงข้อธรรมว่า พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่หลังม่านของความงัดของคุณทุกคน

ในขั้นนี้ ท่านอาจารย์ก็ย้อนมายืนยันว่า ความรู้ถูกต้องในเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท จะมีไม่ได้เพราะอุปสรรค คือ หน้าชาลันถ้าย หลักรธรรมสำคัญนี้สอนเรื่อง “อนัตตา คือความไม่มีตัวตน มีแต่กระแสแห่งธรรม ซึ่งอาศัยกันเกิด ไม่มีดี ไม่มีชั่ว ถ้าจะดำเนินตามหลักรธรรมนี้ ก็ให้กวาด บุญบาป กุศล อกุศล ทั้งให้หมด!”

เราอาจทบทวนไปได้ โดยการศึกษาค้นคว้าผลงานเผยแพร่ธรรมของท่าน ท่านพุทธทาส เน้นที่การพัฒนาจิตใจ และสติปัญญาไปสู่ ระดับโลกุตตรธรรม คือ เหนือดีชั่ว บุญบาป กุศล อกุศล เสมอมา ดังนั้น จึงไม่เป็นข้อหาแปลกใจที่เทศนาสรุปรวบยอดของท่าน ยังคงดำรงจุดหมายอันนี้ไว้อย่างไม่เปลี่ยนแปลง

๔. หลักการดับทุกข์

จากโครงสร้างองค์ประกอบและความยาวของ มหาสติปัญญาสูตร ท่านพุทธทาสได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่า สูตรนี้ไม่ใช่พระธรรมเทศนาของ พระพุทธเจ้าโดยตรง น่าจะเป็นการรวบรวมข้อปฏิบัติประเภทเจริญสติ เข้าเป็นหมวดหมู่ ทำเป็นตำรา ในการบรรยายชุดนี้ ครั้งที่ ๒ ในวันต่อมา ท่านวิจารณ์ว่าเหมือนกองขยะที่เอาของมาเทปนกัน ท่านใช้คำว่า เพื่อ เช่นเดียวกับที่ใช้วิจารณ์อิทธิธรรม ในแง่ของท่านพุทธทาส การเอาข้อ ธรรมต่างๆ มากองไว้อย่างขาดโครงสร้างทำให้มหาสติปัญญาสูตรไป ใช้ปฏิบัติจริงไม่ได้ ผู้ปฏิบัติไม่รู้จะหยิบข้อไหนทำก่อน ทำทีหลัง ในขณะที่เดียวกันท่านก็เสนอ อาณาปานสติสูตร ของมัชฌิมนิกาย เข้ามาเปรียบเทียบให้เป็นข้อดีกว่า สมควรจะใช้ปฏิบัติควบคู่ไปกับหลักปฏิจจสมุปบาท อาณาปานสติสูตรนี้ แสดงการตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออกแต่เพียง อย่างเดียว โดยให้นำเอาข้อธรรมที่เทียบเท่ากับกาย เวทนา จิตธรรม ของมหาสติปัญญาสูตรมาพิจารณา อย่างกำหนดแน่ชัดเป็นขั้นๆ จำนวน ๑๖ ขั้น เป็นการปฏิบัติทั้งสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาสืบเนื่องตั้งแต่ เริ่มต้นจนถึงขั้นบรรลุมรรคผล กระทำนพพานให้แจ้ง ดังนั้นสิ่งที่ท่าน พุทธทาสกระทำในด้านการศึกษาและปฏิบัติพุทธศาสนา นับเป็นความ พยายามเปลี่ยนแปลงสำคัญ คือ มุ่งให้เลิกใช้หลักวิชาการตามแนว อิทธิธรรม คู่กับหลักปฏิบัติตามแนวมหาสติปัญญาสูตร เพื่อหันมาใช้หลัก วิชาการของปฏิจจสมุปบาทคู่กับหลักปฏิบัติตามแนวอาณาปานสติสูตร เรื่องนี้จะทำให้เกิดความตื่นตัว และการวิพากษ์วิจารณ์ถกเถียง สันนิษฐานขัดแย้งมากน้อยอย่างไรเป็นข้อหาติดตามสังเกตการณ์ต่อไป

การจัด “ค่ายดับทุกข์” ที่สวนโสมกษณาณาชาติ โดยใช้หลัก ปฏิจจสมุปบาทควบคู่กับอาณาปานสติ ในระหว่างวันที่ ๖ ถึง วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๓๓ เป็นการทดลองระบบศึกษาและปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ ตาม ระบบของท่านพุทธทาส กับคนจำนวนมาก นับเป็นครั้งที่สอง จัดภายหลังครั้งแรกไม่ถึงเดือน ชมรมครูศีลธรรมแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็น องค์กรของศิษย์สวนโสมกษณาณาชาติ เป็นผู้จัด โดยมีสมาชิกของชมรมและผู้ สนใจอื่นๆ ในระดับครูบาอาจารย์วิชาการทางโลก เป็นต้น เข้าร่วมเป็น สมาชิกค่ายร่วม ๒๐๐ คน ผู้จัดค่ายกล่าวว่า ท่านพุทธทาสได้ให้ความสำคัญกับงานนี้เป็นอย่างมาก โดยให้การบรรยายชุดใหม่ที่หน้ากุฏิที่พัก

ของท่าน วันละ ชั่วโมงครึ่ง เริ่มตั้งแต่ตีห้าทุกวัน หนังสือคู่มือที่แจกให้ผู้เข้าร่วมค่ายใช้ ทั้งในระหว่างอยู่ค่าย และกลับบ้านแล้วสองเล่ม คือ “ปฏิจจสมุปบาท คืออะไร?” ซึ่งเป็นการบรรยายโดยท่านพุทธทาส เมื่อ ๑๒ มี.ย. ๒๕๑๕ และ “อานาปานสติสมบูรณแบบ” ซึ่งเป็นการรวบรวมคำบรรยายบางครั้งของท่านในชุดคู่มือที่จำเป็นในการศึกษาและปฏิบัติ แสดงไว้ในปี ๒๕๓๐-๒๕๓๑

๕. ปฏิจจสมุปบาทที่นี้และเดี๋ยวนี

ครั้งแรกของการบรรยายชุด “ค่ายดับทุกข์” ภายใต้หัวข้อ “น้ำชา ล้น ถ้วย” ท่านพุทธทาสได้แนะนำให้ใช้หลักปฏิจจสมุปบาทนั้นเพิกถอนความเป็นคู่ บวก-ลบ บุญ-บาป กุศล-อกุศล อย่างสิ้นเชิง เพื่อดำรงชีวิตอยู่เหนือการปรุงแต่ง เหนือกิเลส ต่อมาในการบรรยายครั้งที่สาม ท่านกำหนดหัวข้อว่า “ปฏิจจสมุปบาทโดยประจักษ์” หลังจากที่อ้างอิงพุทธพจน์ ใจความว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม” ควบคู่กับ “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต” แล้ว ท่านก็เสนอหลักกิจการว่า บุคคลจะต้องรู้จักความทุกข์ ก่อนที่จะเริ่มศึกษา ปฏิจจสมุปบาท ให้ได้ผล ท่านตั้งคำถามว่า เราทุกคนรู้จักทุกข์ แล้วหรือยัง? โดยมีหัวข้อสังเกตเพิ่มว่า ทุกข์ เป็นสิ่งเข้าใจได้ยาก เพราะการนำเอา สุข เข้ามาเทียบเคียงเป็นคู่ ตรงนี้ท่านกล่าววิพากษ์อย่างแรงและตรงตามลักษณะของท่านอย่างเป็นที่รู้กันว่า การรู้สึกสุขเกลียดทุกข์นั้น มันโง่และเสียเวลา ขอให้เลิกทำอย่างนั้นเสีย

ในการทำความเข้าใจว่า ทุกข์ คืออะไร ท่านอ้างอิงพุทธภาษิตจากอริยสัจ ๔ ในเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งมีใจความว่า :

“คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย ก็นี้แลเป็นทุกข์อย่างแท้จริง คือ ความเกิด ก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความโศก ความรำไรรำไพพัน ความทุกข์วิทมนัส และความคับแค้นใจ ก็เป็นทุกข์ ความประสพด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รักทั้งหลายเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งทีรักทั้งหลายเป็นทุกข์ ปรรารถนาย่อมไม่ได้อันใด แม้อันนั้น ก็เป็นทุกข์

โดยย่อแล้ว อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์”

ท่านพุทธทาสเห็นข้อความสุดท้ายข้างบน แล้วเสริมว่า ดังนั้นเพื่อจะเข้าใจทุกข์ ก็ ต้องรู้จักขันธ์ ๕ เพราะ อุปาทานขันธ์ ๕ ข้างบนนั้นคือขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นที่ตั้งของความยึดมั่นถือมั่น (หรือตามหลักอภิธรรมคือขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นอารมณ์ของอุปาทาน) ท่านสรุปอีกชั้นหนึ่ง ว่านั่นก็คือ :

“ความยึดมั่นในสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น”

อะไรคือ สิ่งนั้น?

ท่านเสนอแนะว่า สิ่งนั้นมีชื่อเรียกว่า “อายตณภริกรรม” หรือธรรมอันเนื่องด้วย อายตนะ มีจำนวน ๓๐ ข้อธรรม คือ

(๑) อายตนะภายใน ๖

(๒) อายตนะภายนอก ๖

(๓) วิญญาณอันเนื่องด้วยการประจวบกันของ (๑) และ (๒)

(๔) ผัสสะอันเนื่องกัน ๖

(๕) เวทนาอันเนื่องกัน ๖

อธิบายขยายความว่า ดา กับ รูป และ จักขุวิญญาณ ประจวบกัน เป็น จักขุสัมผัส เกิด จักขุสัมผัสเวทนา นับได้ ๕ มี ๖ ทวารด้วยกัน จึงรวม เป็น आयตน์ภทรกรรม ๓๐ ซึ่งอันที่จริงก็คือ ชั้น ๕ นั้นเอง ข้อเสนอนี้ แสดงว่า ชั้น ๕ กับ आयตนะ ๑๒ เป็นเรื่องเดียวกัน

อายตน์ภทรกรรม ๓๐ นี้ เกิดขึ้นตลอดเวลาในชีวิต โดยมีความยึดมั่น เข้าไปปรุงแต่งถือเอาเป็นตัวตนบุคคล ความทุกข์จึงเกิดขึ้น เพื่อขจัด ความทุกข์ออกไปจึงควรปฏิบัติตามพุทธภาษิตที่ว่า :

“ธรรมทั้งปวงอันบุคคลไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น”

การเรียงข้อจาก (๑) ถึง (๕) ในการแจกแจง आयตน์ภทรกรรม ข้างบน เป็นการแสดงหลักการ อาศัยกันเกิด ของข้อธรรม ซึ่งก็คือ ปฏิจอสัมุบาท นั้นเอง เมื่อสืบต่อกระแสธรรมจาก เวทนา ซึ่งเป็นเรื่อง สำคัญยิ่งในชีวิตของผู้คน ก็จะถึง ตัณหา และ อุปาทาน อันอริยสัจ รวบรวม รัดสรุ่ยย่อว่า เป็นทุกข์ หรือ ปฏิจอสัมุบาท แสดงว่า เป็นปัจจัยให้เกิด ภพชาติ ชรามรณะ อันเป็นทุกข์ ท่านพุทธทาส สรุ่ยอีกว่า :

“ฟังดีๆ ชั้น ๕ กับกระแสปฏิจอสัมุบาท เป็นเรื่องเดียวกัน !”

อนึ่งท่านพุทธทาสเน้นประเด็นสำคัญไว้ ดังนี้ :

๑. ข้อความ “เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี” ในกระแส อาการของปฏิจอสัมุบาทนั้น การเกิดอุปาทาน เป็นการเกิดตัวตนบุคคล ตัณหาคือ ความอยาก ดังนั้นท่านเห็นว่า “ความอยาก ทำให้เกิด ผู้อยาก” ไม่ใช่มีผู้อยาก ก่อน แล้ว ความอยาก จึงเกิดขึ้น อย่างที่ผู้คนทั่วไป เข้าใจ หลักการอันนี้ท่านให้ชื่อว่าเป็น “ความจริงสูงสุดของพระ อรหันต์”

๒. ในด้านการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ ให้เพลิงตัดกระแสปฏิจอสัมุ บบาทโดยการควบคุม ผัสสะ ให้เป็นผัสสะที่ฉลาด ประกอบด้วยความรู้ ถูกต้อง คือ เป็น วิชชาผัสสะ อย่าให้เป็นอวิชชาผัสสะ ซึ่งประกอบด้วย ความโง่ ทำให้ปรุงแต่ง เมื่อเกิดเวทนาคือ สุข ทุกข์ ก็ให้คุณค่าเป็นบวก ลบ เกิด ตัณหา อุปาทาน ก็เกิดเป็นชีวิตทุกข์ขึ้น

๓. กระแสปฏิจอสัมุบาทนี้ เกิดขึ้นในชีวิตรวดเร็วดังสายฟ้าแลบ ถ้าไม่ได้ศึกษาเรียนรู้ และพัฒนาสติปัญญาเพียงพอแล้วก็ไม่อาจรู้เห็น แก้ไขได้ บุคคลจึงวนเวียนอยู่ในความทุกข์หาทางออกหลุดพ้นไม่ได้ วิธี แก้ไขก็คือ พัฒนาดินโดย อาณาปานสติภาวนา นำเอา “ธรรม ๔ เกลือ” มาตัดกระแสตรงผัสสะนี้ให้ทันทั่วทั้ง ทุกครั้งมีผัสสะเกิดขึ้น

ธรรม ๔ เกลือ ของท่านพุทธทาส คือ

(๑) สติ ทิวองใจ ทันหน้าเอาสัมปชัญญะมาใช้จัดการ ขณะ เมื่ออายตน์ภทรกรรมเกิดขึ้น เพื่อไม่ให้เกิดความยึดมั่นขึ้น

(๒) ปัญญา คือ ความรู้ที่ถูกต้อง ใน เรื่อง กระแส ปฏิจอสัมุบาททุกชั้นตอน เป็นคลังคำสตราที่จะนำมาใช้

(๓) สัมปชัญญะ คือปัญญาที่เลือกมาใช้ถูกต้องกับสถานการณ์ได้ ผลตัดกระแสปฏิจอสัมุบาทสายเกิดทุกข์ขาดทันที

และ (๔) สมาริ เป็นพลังให้หน้าหนักแก่สัมปชัญญะในการตัดกระแส
ปฏิจจสมุปบาท

ซึ่งบุคคลสามารถพัฒนาให้เกิดมีอย่างสมบูรณ์เต็มที่ โดยวิธีการ
อานาปานสติ ๑๖ ชั้น ที่ท่านเสนอแนะเป็นแนวปฏิบัติธรรมสำหรับยุค
ปัจจุบัน

ศาสตราจารย์ ดร. ระวี ภาวิไล

ผู้อำนวยการธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ราชบัณฑิตในวิชาดาราศาสตร์ สำนักวิทยาศาสตร์ ราชบัณฑิตยสถาน

พบท่านพุทธทาสครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๐๘ ๗ไปพักศึกษาปฏิบัติธรรมที่สวน
โมกข์ ๑-๒ สัปดาห์ ทุกปีนับแต่บัดนั้นมา

ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นธรรมประกาศผู้ร่ำรวยด้วยปริศนาธรรม แม้นในด้านหนึ่งท่านจะมีชื่อว่าเป็นผู้บรรยายข้อธรรมะยากๆ ได้ละเอียดพิสดาร แต่ในอีกด้านหนึ่งท่านก็ชอบชุกซ่อนความหมายอะไรไว้มากมายในปริศนาธรรมสั้นๆ กระตุกใจคนให้คิดตาม ท่านอาจารย์เองก็เคยบอกไว้ว่า “การที่พูดอะไรให้มันแปลกหรือสะดุด ก็เพื่อประโยชน์คิดว่ามันจะไม่ลืม” ซึ่งก็ได้ผลเพราะเดี๋ยวนี้ดิฉันก็ยังจำปริศนาธรรมของสวนโมกข์ได้หลายข้อ เช่น “ปริญญาตายก่อนตาย” จากสวนโมกข์ หรือ “ขณะใดจิตไม่มี ‘ตัวกู’ นิพพานก็ปรากฏอยู่ ณ จิตนั้น” หรือ “จงทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง” หรือ “ศักรางาน คือ ศักรางานประเพณีธรรม” หรือ “อันความงามมีอยู่ตามหมู่ซากผี” และในยามนี้ ปริศนาธรรมคำกลอนสอนใจของท่านที่ช่วยให้ดิฉันสบายใจได้มากที่สุดคือ “อมฤตรสที่มองข้าม”

“รสอะไรไม่ประเสริฐหรือสุทธิ-सानต์

ยิ่งไปกว่ำรสของ “การ ไม่ต้องได้”

ไม่ต้องเป็น ไม่ต้องอยู่ ไม่ต้องตาย,

ไม่ระหาย ไม่สงสัย ไม่กังวล,

ไม่หวั่นไหว ว่าจะได้ ร้ายหรือดี,

ไม่ถวิลหวังที่ ยิ่งลับสน,

หรือจวนได้, หรือจะได้ แต่กลายวน

เป็นไม่แน่ ว่าตน จะได้มัน,

เป็นความ “ว่าง ที่อ้อม ตลอดกาล”

เป็นสัมผัสปรา-ยไวยหาร ของอรหันต์

ดูให้ดีๆ บางนาที่ ท่านมีมัน

แต่ที่ท่าน ดูไม่ดี ไม่มีเอเยฯ

กลวิธีสอนโดยใช้ปริศนาธรรมดังกล่าว ท่านอาจารย์คงเรียนรู้มาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีกระแสธรรมอันล้ำลึกไว้ อย่างเช่น บทเพลงกล่อมลูกของคนโบราณแถวรอบอ่าวบ้านดอน ที่ท่านอาจารย์นำมาเล่าใหม่อย่างมีชีวิตชีวา

เฮื่อน้องเอเย

มะพร้าวนาพิเอร์

ต้นเดี่ยวโนเน

กลางทะเลซีฝั่ง

ฝนตกไม่ต้อง

ฟ้าร้องไม่ถึง

กลางทะเลซีฝั่ง

ถึงได้แต่ผู้พันบุญเอเย

ท่านต้องการแสดงให้พวกเราเห็นว่า การดำรงชีวิตเพื่อมุ่งนิพพานนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องของชาววัดเท่านั้น แต่ชาวบ้านครองเรือนก็มุ่งความดับทุกข์ด้วยเช่นกัน ท่านบอกว่าไม่จำเป็นต้องไปแสวงหานิพพานถึงโนป่าในเขา แต่สามารถพบความจริงของชีวิตได้ในท่ามกลางชีวิตทำมาหากินประจำวันของชาวบ้านนั่นเอง ชาวพุทธโบราณท่านฉลาด สร้างสื่อสอนธรรมะขึ้นโลกุตระไว้ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน ถึงขนาดที่ว่าเอาธรรมะติดตามกล่อมให้เด็กฟังตั้งแต่ยังนอนแบเบาะอยู่ในเปล

สำหรับดิฉัน ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นโคศลัมบัลผู้ยิ่งใหญ่ในยุคสมัยของเรา เป็นโคศลัมบัลทางจิตวิญญาณผู้ท่องนาวาไปในท้องมหาสมุทรแห่งพระไตรปิฎกอันกว้างใหญ่ไพศาล เพื่อเสาะแสวงหาธรรมะแปลกๆ ใหม่ๆ มาฝากพุทธบริษัทอยู่เสมอ ธรรมะที่ท่านอาจารย์นำมาสอนนั้น สำหรับตัวดิฉันเองขอบอกตามตรงว่า ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน นับตั้งแต่เรื่อง สุญญตา อิทปิปปยตา และล่าสุด คือ อตมมยตา นี่ยังไม่นับที่ท่านนำมารวมตีพิมพ์เป็นเล่มใหญ่ๆ ตั้งชื่อยากๆ อย่างโอสธาเรตัพพธรรม สันทัสเสตัพพธรรม ไกวัลยธรรม และสันทิกฐิกธรรม หรือสัมมัตตานุภาพ ฯลฯ ดิฉันยอมรับว่าไม่กระตือรือร้น

ถึงตรงนี้ดิฉันต้องกราบขอภัยโทษต่อท่านอาจารย์ที่ตนเองเป็นผู้บริโภคธรรมะ (ธัมม-กาโม) ที่คุณภาพต่ำ ไม่สมกับที่ท่านอาจารย์ผู้อุทิศสัจจะมาคลี่คลายลมหะเลไปหาธรรมดี ๆ มาสอนสั่งพวกเขา ทั้งที่การทำเช่นนั้น ท่านอาจารย์ต้องพินาศพรตมากมาย ไหนจะเคยถูกโพนทนาว่าเป็นพระบาปพระเถื่อน ไหนจะเคยถูกโจมตีว่าสอนอุตริตติเตียน จนกระทั่งถูกชกกล่าวหาแรงๆว่าเป็นคอมมิวนิสต์ก็ยังมี

อันที่จริง แม้ข้อปมัตถธรรมจะเป็นของยาก แต่ท่านอาจารย์ก็มีความสามารถทั้งศาสตร์และศิลป์ในการพูดเขียน แปล ของยากให้เข้าใจง่าย เช่น พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ซึ่งดิฉันเห็นว่าเป็นพุทธประวัติฉบับภาคพื้นดินหรือภาคสามัญชน ที่อ่านเข้าใจง่าย ทำให้เกิดความซาบซึ้งในพุทธจริยา และเชื่อมั่นใน การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา) พอๆ กับความเชื่อที่ว่า มนุษย์เดินดินทุกคนอยู่ในข่ายที่จะบรรลุธรรมได้ หากดำเนินตามรอยอริยมรรคของพระบรม ศาสดา นี้ยังไม่นับหนังสือที่อ่านง่ายอีกหลายเล่มของท่านได้แก่ ตามรอยพระอรหันต์ คู่มือมนุษย์ ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม ซึ่งหลังจากอ่านจบแล้ว เราจะรู้สึกเหมือนกับว่าได้เกิดใหม่ในพระพุทธศาสนา ดิฉันเพิ่งมารู้จักคำสอนของพระพุทธเจ้าจริงๆ จากหนังสือของท่านอาจารย์พุทธทาสนี่แหละ นับแต่นั้นมาก็สามารถเรียกตัวเองว่าเป็น "ชาวพุทธ" ได้อย่างเต็มปากเต็มคำ

มีปริศนาธรรมอยู่เรื่องหนึ่งของท่านอาจารย์พุทธทาส ซึ่งเมื่อนึกถึงขึ้นทีไรก็อึดอัดกับตัวเองไม่ได้ นั่นคือ เรื่องที่ท่านอาจารย์พุทธทาสบอกว่า ท่านมี ชีวิตสมรสแล้วกับผู้หญิงคนหนึ่งชื่อ วาณี แน่แน่นอนไม่ใช่เฉพาะดิฉันคนเดียว แต่ใครๆ ถ้าได้ยินเรื่องนี้ก็ต้องหุ้่งกันทุกคน แล้วก็ถึงบางอ้อ เมื่อดิฉันได้อ่านพบเรื่องนี้ จากหนังสือปริตธรรม ซึ่งเป็นหนังสือรวมธรรมทัศนะของพระมหาเถระหลายรูปต่อท่านปริตี พนมยงค์

ท่านอาจารย์พุทธทาสเล่าว่า เมื่อท่านเขียนหนังสือเรื่อง พุทธประวัติสำหรับคนหนุ่มสาว ก็ได้รับความสนใจจากท่านปริตี พนมยงค์ เป็นพิเศษ ถึงกับ ออกปากถามพระคุณเจ้าว่า ท่านไม่เคยมีชีวิตครองเรือน ทำไมจึงบรรยายเรื่องทางโลกได้ละเอียดละอออย่างกับคนมีชีวิตครองเรือน ตอนนั้นท่านอาจารย์พุทธทาส ไม่ตอบ เพราะยังเป็นพระผู้เฒ่า ย่อมรู้สึกเกรงใจท่านผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นธรรมดา ขณะนั้นท่านอาจารย์พุทธทาส คงมีอายุราว 35 ปี จนเมื่อท่านเข้า ปู่อายุ 80 ปี แล้วท่านจึงเพิ่งมาตอบคำถามของท่านปริตี พนมยงค์ ในวันลอยอังคารของรัฐบาลอุทิศท่านนั้นว่า

"อาตมามีการครองเรือน มีการสมรส สมรสกับวาณี วาณีนี่เรียกกันว่า นางฟ้า กล่าวคือ พระไตรปิฎกที่เกิดจากดอกบัวหรือเกิดจากพระ โอษฐ์แห่งพระพุทธเจ้า ผู้เป็นจอมแห่งมุนี จึงผูกมัดจิตใจของข้าพเจ้าให้ยินดีอยู่อย่างรู้ง่วง แล้วอาตมาก็มีชีวิตสมรส ก็ยังมีชีวิตสมรสอยู่จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ กับผู้ที่เรียกว่า วาณีนี"

เรื่องนางฟ้าวาณีนี่ที่สมรสกับท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นเรื่องแปลกใหม่สำหรับดิฉัน จนเมื่อได้ไปประเทศพม่าปีที่แล้ว ได้แวะชมวัดแห่งหนึ่ง ชื่อว่า วัด เทพทันใจ ซึ่งมีเทพเจ้าศักดิ์สิทธิ์ช่วยให้ผู้คนสำเร็จตามที่ต้องการได้รวดเร็วทันใจ ที่วัดนี้ดิฉันได้เห็นรูปปั้นของเทพธิดาวาณีนี ยืนถือพระไตรปิฎกอยู่จึงเข้าใจว่าใน วัฒนธรรมชาวพุทธของพม่านั้นเช้านับถือนางฟ้าวาณีนีทั่วไป จนถึงกับทำรูปปั้นเอาไว้ให้ชาวบ้านกราบไหว้ขอพร แต่ในสังคมไทยไม่มีการปั้นรูปนางฟ้าพระไตรปิฎก ไว้บูชา คนไทยจึงไม่ค่อยรู้จักนางฟ้าวาณีนีผู้เป็นเจ้าของกุศลบุตรที่เข้ามาบวชเป็นพระ

ท่านอาจารย์พุทธทาสท่านเข้าใจคติของคนโบราณที่ต้องการให้ผู้บวชหมั่นหลงไหลในพระไตรปิฎกเหมือนกับเจ้าบ่าวหลงไหลเจ้าสาว นำเสียดาที่ คตินี้หายไปจากวัฒนธรรมของชาววัดไทยในปัจจุบัน พระสงฆ์จึงเหินห่างจากนางฟ้าวาณีนี ออกนอกถิ่นออกทางไปหลงไหลในกามคุณจนเป็นข่าวอื้อฉาวในหน้า หนังสือพิมพ์อยู่บ่อยๆ

ดิฉันแอบคิดในใจว่า ถ้าผู้หญิงบวชบ้างจะขอแต่งงานกับเทพบุตรพระไตรปิฎกได้ไหม แล้วเทพบุตรพระไตรปิฎกของนักบวชหญิงจะมีชื่ออะไรบ้าง ไม่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมของชาวพุทธเลย อย่างไรก็ตาม ท่านอาจารย์พุทธทาสได้พยายามสนับสนุนยกระดับฐานะของนักบวชหญิงให้เป็นที่ยอมรับในสังคม ไทยมากขึ้น ด้วยโครงการที่ท่านริเริ่มขึ้นชื่อ "ธรรมมาตา"

ท่านอาจารย์พุทธทาสยกย่องซึ่งในศรัทธาของผู้หญิงเป็นอย่างดี เพราะการที่ท่านได้บวชก็ดี กิจการของสวนโมกข์และธรรมทานมูลนิธิก็ดี หากไม่ได้รับ แรงสนับสนุนอย่างสำคัญจากนางเคลือน พานิช ผู้เป็นมารดาของท่านแล้ว ท่านอาจารย์พุทธทาสก็คงเป็นเพียงเจ้าแก้อยู่ในตลาดไชยา พุทธทาสและสวนโมกข์ก็ พลอยอันตรธานไปด้วย การที่แม่คนหนึ่งตั้งใจเสียสละลูกชายคนโตให้แก่พระศาสนาไปเป็นทาสรับใช้พระพุทธเจ้านั้น นับเป็นการเสียสละอย่างยิ่งของผู้หญิงคนหนึ่ง และท่านอาจารย์พุทธทาสก็ได้ทำให้ความเสียสละของโยมมารดาท่านสูญเปล่า

การสมรสระหว่างพุทธทาสภิกขุกับนางฟ้าวาณีนีก่อให้เกิดคุณูปการทางสติปัญญาอย่างมหาศาล ทั้งแก่สังคมไทยและอารยธรรมโลก ที่ต้องการรอดพ้นจากหายนภัยอันเกิดจากพลังแรงโลกาภิวัตน์ของลัทธิบริโภคนิยมตะวันตก รวมทั้งที่ต้องการรอดพ้นจากวิกฤตความขัดแย้งทางศาสนาและความเชื่อที่กำลังคุก รุณแรงยิ่งขึ้นทุกขณะ ทั้งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และในสังคมไทย ในตะวันออกกลางและในทั่วทุกมุมโลก...

การสืบสานปณิธานท่านอาจารย์พุทธทาสนั้น ไม่อาจจะมองและศึกษาอย่างแยกส่วนหรือเป็นส่วนๆ จำเป็นจะต้องศึกษาเรียนรู้อย่างเป็นองค์รวม คือ "ความเป็นสวนโมกขพลาราม" ที่ได้มีท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นผู้สร้างและเป็นผู้นำวิถีการดำเนินชีวิตของผู้ประพาศิพพรหมจรรย์ เพื่อการตั้งอยู่อย่างสะอาด สว่าง สงบ และสง่างามแห่งพระพุทธศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดาของพุทธบริษัท

บรรยากาศที่ร่มรื่นและร่มเย็นภายในบริเวณสวนโมกข์ เชียงวนให้ผู้ใช้ไปเยี่ยมเยือนบังเกิดความรู้สึกรักกาย ใจให้ใคร่อยู่พักเพื่อแสวงหาความสุขสงบเย็นจากธรรมชาติที่เชื้อเชิญให้หลงหยุดศึกษาหาความรู้ความเข้าใจในเรื่อง "สังขธรรมชีวิต" ที่ธรรมชาติหยิบยื่นให้อย่างท้าทายสติปัญญาของมวลมนุษย์

เหล่าพสกษานานาพันธุ์ตลอดถึงก้อนหิน ดินทรายในสวนโมกข์ประหนึ่งแย้มยิ้มชวนสนทนาถึงเรื่องชีวิตด้วยคำถามว่า "ชีวิตคืออะไร? เกิดมาทำไม? มีชีวิตอยู่เพื่ออะไร?... เคยสำนึกถึงบ้างไหม?"

เป็นคำถามที่สำคัญ ชวนให้คิดพิจารณาให้ลึกซึ้ง ด้วยสติปัญญาและวิจารณญาณที่แหลมคม ผู้ใดได้ประจักษ์ในคำตอบอย่างแจ่มแจ้ง แล้วประพฤติปฏิบัติตาม ผู้นั้นย่อมประสบความสุขสงบเย็น ความสัมฤทธิ์ผลที่พึงปรารถนาของชีวิต และความอิมเอบใจในคุณค่าความเป็นมนุษย์แห่งตน

นี่คือเจตจำนงของท่านอาจารย์พุทธทาส ที่ประสงค์อย่างที่สุดที่จะจูงใจเพื่อนมนุษย์ให้รู้จัก...

"...มองตรง ลงไปที่ 'ชีวิต'!"

ดูแล้วหยิ่ง ลึกลงไป ในชีวิต"

(จาก คำกลอน "เรียนชีวิต" ของท่านอาจารย์พุทธทาส)

ท่านอาจารย์จึงจูงใจสร้าง "สวนโมกข์" ให้เป็นอารามดังเช่นในสมัยพุทธกาล อยู่ท่ามกลางธรรมชาติ คลุกคลีกับธรรมชาติ เพื่อเรียนรู้ธรรมะจากธรรมชาติอันเป็น "สิ่งจริง" มิใช่หมายถึงที่หลอกล่อมมนุษย์ให้หลงตกจมอยู่ในวังวนของวัฏฏะ

เพื่อให้การมี "สวนโมกขพลาราม" เป็นพลังปัจจัยกระตุ้นเตือนให้พุทธศาสนิกชนได้รำลึกถึงชีวิตชาวพุทธในสมัยพุทธกาลทั้งฝ่ายบรรพชิตและฆราวาส ท่านอาจารย์จึงได้กำหนดคฤหาสน์ที่ชาววัดพึงประพฤติปฏิบัติไว้อย่างละเอียดชัดเจน ให้มีชีวิตที่เป็นระเบียบมีวินัย ผูกอบรมการลดละความเห็นแก่ตัว เพื่อความมีชีวิตที่ประหยัดและเรียบง่าย แต่ให้มีการกระทำที่เป็นประโยชน์สูงทั้งต่อตนเองและเพื่อนมนุษย์

แบบอย่างที่เป็นรูปธรรมอันควรแก่การกล่าวถึง และนำมาไตร่ตรองพิจารณาตาม คือ การอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ที่ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นผู้ให้การอบรมและกำกับดูแลด้วยองค์ท่านเอง ที่สวนโมกขพลารามเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐ โดยท่านอาจารย์มีเป้าหมายประสงค์สำคัญที่เป็นแนวทางการจัดอบรม คือ "เราจะสร้างความรู้สึกในจิตใจ เช่นเดียวกับที่เรามีในครั้งพุทธกาล" การอบรมพระธรรมทูตในครั้งนั้น จึงเป็นการอบรมที่พระธรรมทูตต้องอยู่คลุกคลีกับธรรมชาติทั้งกลางวันและกลางคืน ท่านอาจารย์ให้คำอธิบายว่า เพราะธรรมชาติเป็นต้นกำเนิดของสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" แล้วธรรมชาติยังชวนหรือบังคับความรู้สึกของมนุษย์ไปในทางความสะอาด สว่าง สงบ

ท่านที่สนใจในเรื่องนี้จะหาอ่านรายละเอียดได้จากหนังสือ "อบรมพระธรรมทูต" ที่อัครมโยจัดพิมพ์ในโอกาสครบรอบ ๖๐ ปี สวนโมกข์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕

การดำเนินงานในสวนโมกขพลารามให้มีวิถีปฏิบัติตามปณิธาน ๓ ประการ ที่ท่านอาจารย์ได้ประกาศแล้วนั้น เป็นงานที่ได้อริษาเข้าประสงค์ของท่านที่ต้องการนำพุทธบริษัทกลับไปสู่ "ศาสนาย่างเก่า" ในสมัยพุทธกาลได้อย่างเข้มข้น ชัดเจน แน่วแน่และมั่นคงยิ่งขึ้นในความรู้สึกรักและความศรัทธาของพุทธบริษัทที่เคยตกอยู่ในความลึกลับเล่ห์เหลี่ยมในวิถีทางของ "ความเป็นพุทธ"

ปณิธานข้อที่ ๑: การเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน

ปณิธานข้อที่ ๒: การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา

ปณิธานข้อที่ ๓: การตั้งใจออกจากความเป็นทาสของวัตถุนิยม

ปณิธาน ๓ ประการโยงกันเป็นสาย ชั่วสำคัญ คือ ปณิธานข้อที่ ๑: การเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน ถ้าเข้าถึงแก่นของศาสนาได้จริงแล้ว ย่อมเป็นปัจจัยให้บังเกิดความสัมฤทธิ์ผลต่อปณิธานข้อที่ ๒ และข้อที่ ๓ ได้อย่างอัตโนมัติ เพราะไม่มี "ตัวตน" ที่จะเข้าไปพุ่มเียงขัดแย้งกับเพื่อนต่างศาสนา จะมีก็แต่ความร่วมมือกันทำงานเพื่อช่วยเหลือมนุษยชาติ ในทำนองเดียวกัน ก็จะไม่ "ตัวตน" ไปตกอยู่ใต้อำนาจของวัตถุนิยม

ปณิธาน ๓ ประการเป็นมรดกชิ้นสำคัญที่ท่านอาจารย์พุทธทาสตั้งใจอย่างที่สุดที่ต้องฝากไว้กับพุทธบริษัทและเพื่อนมนุษย์ทุกคน เพื่อสืบสานต่อให้มีความเป็นไปได้อย่างยั่งยืน เป็นปณิธานที่ต้องประพฤติปฏิบัติไปพร้อมกันทั้งสามประการอย่างสม่ำเสมอและจริงใจเพื่อผลดีไว้เพื่อความถูกต้อง ความบริสุทธิ์สะอาดของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเพื่อความสว่างรุ่งเรืองในธรรมและความสุขสงบเย็นของพุทธบริษัทนั่นเอง

หากมองโลกโดยรอบของสังคม ณ ปัจจุบันนี้ก็พอมองเห็นกันได้ชัดเจนน่าจะแจ้งว่า อันตรายร้ายแรงที่กำลังคุกคามมนุษย์ในสังคมให้อ่อนเปลี้ยทั้งเรี่ยวแรงและสติปัญญา คือการถูกรอบงำด้วยอำนาจเสน่ห์ของวัตถุนิยม ที่ตั้งใจผู้คนส่วนใหญ่ทักท้วงและทุกระดับให้ตกเป็นทาสอย่างหน้ามืดตามัว จนแม้กระทั่งชีวิตจะถูกเผาไหม้เกรียมสักเพียงใด ก็ยังคงหลงไหลติดอยู่ในเสน่ห์ของมันอย่างถอนใจไม่ขึ้น นี่จึงเป็นปัญหาเฉพาะหน้าที่ร้ายแรงอย่างใหญ่หลวง เป็นสิ่งที่เราจะต้องร่วมมือร่วมใจกันอย่างแข็งขันเพื่อสืบสานปณิธานข้อนี้ของท่านอาจารย์อย่างเร่งด่วนที่สุด

จะขอวันไม่กล่าวถึงรายละเอียดที่ยั่วให้มนุษย์ติดเสน่ห์ของวัตถุนิยม เพราะเป็นสิ่งที่ทราบดีกันอยู่แล้ว แต่อาจจะขอร้องให้ช่วยกันพิจารณาถึงสาเหตุที่กระทำให้คนส่วนใหญ่ปล่อยพ่ายแพ้ต่อความยั่ววอนของวัตถุนิยม ถ้าหากกำจัดสาเหตุนี้ได้ย่อมหลุดรอดจากความเป็นทาสของมันได้อย่างแน่นอน

คำตอบที่ดีที่สุดคือ เพราะขาดการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับโทษทุกข์ของอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น จึงปล่อยให้ยึดมั่นในวัตถุนิยมอย่างประมาทขาดสติ เพราะเคยศึกษาแต่เรื่องของ "วิชา" แต่ไม่เคยศึกษาเรียนรู้ในเรื่องของ "วิชา" เลย

ดังนั้น เมื่อขาดความรู้ ก็ต้องจัดการให้ความรู้เรื่องนี้ได้อย่างเป็นระบบ อย่างต่อเนื่องและอย่างจริงจัง ต้องร่วมมือร่วมใจกันทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรอย่างประสานกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ฝ่ายอาณาจักรนั้นมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบการจัดการศึกษาให้แก่พลเมืองในประเทศทั้งผู้เยาว์และผู้ใหญ่อยู่แล้ว บัดนี้จึงถึงเวลาแล้วที่ผู้บริหารจัดการศึกษาต้องพิจารณาไตร่ตรองกันหรือคบคอบถึถ้วนว่า เป้าหมายที่กำหนดไว้ว่า จะต้องปฏิรูปการศึกษาเพื่อพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ถ้าจะให้เรียนรู้แต่เรื่อง

"วิชา" อย่างเดียว ก็คงจะได้แต่เพียงความเป็นมนุษย์ครั้งเดียว ไม่สามารถจะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ จึงถึงเวลาแล้วที่จะต้องให้มีการศึกษาเรียนรู้ในเรื่องของ "วิชา" ที่เป็นแสงสว่างของปัญญาภายใน เมื่อได้ผสมผสานกับ "วิชา" ทางโลกที่มีอยู่แล้ว ความที่เป็นเพียงครั้งคนก็จะเต็มคนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตรงตามเป้าหมายของการปฏิรูปการศึกษา

การจะประนามว่า ถ้านำเอาเรื่องของ "วิชา" มาอยู่ในหลักสูตรการศึกษาแล้ว เป็นการถอยหลังเข้าคลองและคร่ำครึนั้น เห็นว่าต้องหยุดความคิดและการประนามที่เป็นกิจจาทิฐินั้นเสียเดี๋ยวนี้ มิฉะนั้น จะไม่ทันแก่กาล แม้ ณ วันนั้นก็เกือบจะหายไปเสียแล้ว ก็เพราะการปิดหูปิดตาหันหลังให้เรื่องของ "วิชา" มิใช่หรือ คนส่วนใหญ่จึงตกเหวของวัตถุนิยม หลงไหลไปปล้มอยู่ในกาม เอร็ดอรรยอยู่ในรูป เสี่ยง กลืน รส สัมผัส จนความเห็นแก่ตัวแก่กล้ารุนแรง สามารถเบียดเบียนทำร้ายเพื่อนมนุษย์ด้วยกันอย่างปราศจากยั้งอาย

ความเจริญทางวัตถุมิใช่ "อารยะ" ที่แท้จริง จิตเจริญ นั่นสิ จึงจะเป็นสัญลักษณ์ของอารยชนที่พึงปรารถนา!

การหันหลังให้ธรรมชาตินั้น ความออกตัญญูต่อธรรมชาติในทุกรูปแบบ แต่กลับเหอเหิมยกย่องเชิดชูความเจริญทางวัตถุนิยมอย่างโง่งมาเข้าปัญญาด้วย จิตมิอาจบริสุทธิ์ เป็นอุปสรรคยิ่งใหญ่ที่ขวางกั้นการสร้างสรรคห่อหลอม "จิตเจริญ" มิให้บังเกิดขึ้น

จิตที่ไม่เจริญก็คือ "จิตเถื่อน" นั่นเอง จิตเถื่อนย่อมนำมาซึ่งการกระทำที่ป่าเถื่อน ดังนั้น ความเจริญทางวัตถุแต่อย่างเดียวนั้น การศึกษาแต่เพียงเรื่องของ "วิชา" ฝ่ายเดียว ย่อมไม่สามารถสร้างสรรคสังคัมที่ร่มเย็นเป็นสุขอย่างแท้จริงให้แก่คนในชาติในแผ่นดินได้

ดังนั้น สิ่งแรกที่พึงกระทำในการสานต่อปณิธานของท่านพุทธทาสอย่างตรงตามพระพุทธรประสงค์ คือ การจัดทิศทางของวิถีชีวิตให้เป็นเอกกับธรรมชาติอย่างกลมกลืน อันเป็นการลงทุนที่ไม่ต้องลงทุนแต่กลับได้กำไรอย่างมหาศาล เพราะเป็นการส่งเสริมให้สามารถเข้าถึงเรื่องของ "วิชา" ได้อย่างซาบซึ้งเบิกบาน และเป็นสุขในขณะที่ศึกษาเรียนรู้อยู่นั่นเอง

การที่จะวัดรายละเอียดของ "วิชา" ลงในหลักสูตรนั้น มีแหล่งข้อมูลที่จะหาได้ไม่ยาก โดยเฉพาะจากหนังสือชุด "ธรรมโฆษณ์" และเรื่องอื่นๆ ของท่านอาจารย์พุทธทาส เป็นต้น แต่สิ่งที่จะต้องเป็นปัญหาคือ วิทยากรหรือครูที่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่อง "วิชา" อย่างใกล้ชิดเคียงเนื้อแท้ของเนื้อหาสาระของเรื่องนี้ที่สามารถสอนและอบรมศิษย์ได้อย่างถูกต้อง ชัดเจน มีชีวิตชีวา จนผู้เรียนได้สัมผัสกับ "วิชา" ด้วยใจของตนเองว่า แท้จริงแล้ว เรื่องของ "วิชา" ก็เป็นเรื่องชีวิตของเรานั่นเอง

ผู้ใดเข้าถึง "วิชา" ผู้นั้นก็เข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน

ในฝ่ายพุทธจักรนั้น วัด ยังเป็นจุดรวมของความเคารพนับถือ และเชื่อฟังของบรรดาพุทธศาสนิกชน ถ้าหากครูบาอาจารย์จะนำเรื่องของ "วิชา" มาพูดให้ฟังทีละเล็กทีละน้อยอย่างสม่ำเสมอ เชื่อว่าคำสอนอบรมของท่านย่อมซึมซาบเข้าใจผู้ฟังที่มีหลายฐานะ หลายระดับได้โดยไม่ต้องยากเลย เพราะเขาเหล่านั้นมีความเคารพศรัทธาเป็นพื้นฐานอยู่แล้วเมื่อรู้จักใคร่ครวญตามระหว่าที่ฟัง ก็ย่อมจะค่อยแจ่มแจ้งลึกซึ้งขึ้นทีละน้อยๆ ความเข้าใจในเรื่องของ "วิชา" จะช่วยปรับปฏิวัติที่ออกนอกกล่นอกทางเข้าสู่ความเป็นสัมมาทิฐิได้มากขึ้นๆ จนที่สุดก็จะเป็นพุทธศาสนิกชนที่เข้าถึงพระรัตนตรัยได้อย่างซุ่มซึ้งและเบิกบาน

ประโยชน์ที่จะได้รับจากธรรมเทศนาที่เน้นในเรื่อง "วิชา" นั้นมหาศาลนัก เป็นประโยชน์ต่อเนื่องไปถึงลูกหลานที่บ้าน ไปถึงครูที่โรงเรียน ถึงญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน จนที่สุด วันหนึ่งผู้คนในชุมชนนั้นจะรุ่งเรืองด้วยปัญญาภายในที่ส่องทางให้ดำเนินชีวิตอยู่ในหนทางของความถูกต้อง ความดีงาม เกิดประโยชน์สุขและความสงบร่มเย็นแก่ทั้งตนเอง ลูกหลาน เพื่อนบ้าน และสมาชิกในชุมชนโดยถ้วนหน้ากัน

ชุมชนเช่นนี้เป็นชุมชนที่แข็งแรง ย่อมเป็นกำลังที่แข็งแรงของสังคมและประเทศชาติบ้านเมืองไทย เป็นชุมชนที่เราทั้งหลายปรารถนา มิใช่หรือ?

นอกจากฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรที่มีหน้าที่รับผิดชอบการศึกษาในเรื่องของ "วิชา" โดยตรงแล้ว หากมีกลุ่มบุคคลหรือองค์กรใดที่บังเกิดความรู้อีกสักนึกว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องร่วมมือร่วมใจกัน เพื่อช่วยกันเข็นเรือที่กำลังจมโคลนให้แล่นออกสู่มหาสมุทรให้จงได้ เพื่อความอยู่รอดและความร่มเย็นเป็นสุขของเราทั้งหลายร่วมกัน ดังตัวอย่างที่มูลนิธิเด็กและเสมสิกขาลัย ได้ร่วมกันจัดทำโครงการที่มีชื่อว่า โครงการเสริมสร้างผู้นำชาวพุทธรุ่นใหม่สำหรับสังคมไทยในอนาคต นี่เป็นสิ่งที่ควรแก่การยกย่อง สรรเสริญ และอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง

เชื่อว่า คงจะยังมีโครงการขึ้นอีกหลายโครงการที่กำลังดำเนินงาน ที่ช่วยกันพายช่วยกันจ้ำ เพื่อพาเรือให้ถึงฝั่งแห่งความรอดปลอดภัยด้วยความสวัสดิ์

ขอทุกท่านผู้เสียสละจงได้รับความระลึกไว้ในพระคุณด้วยความซาบซึ้งใจ

การสืบสานปณิธานท่านอาจารย์พุทธทาสโดยองค์รวมแต่ได้กล่าวโดยย่อนี้ อาจสรุปได้ว่า มนุษย์ควรชวนกันศึกษาเรื่องชีวิต จินได้คำตอบของคำถามที่ถามตนเองว่า "เกิดมาทำไม?" แล้วคำตอบนี้เป็นสิ่งกระตุ้นเร่งเร้าให้ชวนชวศึกษาเรียนรู้ให้เข้าใจถึงหัวใจของศาสนาของตนเพื่อความมีชีวิตที่อิสระ

สงบเย็นและเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง และเพื่อนมนุษย์ได้อย่างสมศักดิ์ศรีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์

ท่านอาจารย์พุทธทาสได้อุตสาหะพากเพียรอย่างสุดกำลังของท่านเพื่อนำ "หัวใจ" ของพระพุทธศาสนากลับคืนมาสู่พุทธบริษัท เพื่อเป็นแสงสว่างนำมนุษย์สู่ทางดำเนินอันประเสริฐของชีวิต จนไม่สามารถมองเห็นความต่างกันของเพื่อนมนุษย์ในโลก

การสืบสานปณิธานพุทธทาสที่สำคัญที่สุด คือ การสืบสาน "ความเป็นพุทธทาส" ของท่านให้ยืนยงถาวรอยู่ในดวงจิต ตลอดกาล

วิวาทะระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับท่านพุทธทาสภิกขุ: ความหมายทางการเมือง

สายชล สัตยานุรักษ์

ในกลางทศวรรษ ๒๕๐๐ นั้น สังคมไทยรับรู้ว่ ปราชญ์ที่มีความรอบรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนามากที่สุด มีอยู่สองท่าน คือท่านพุทธทาสภิกขุ กับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เมื่อปราชญ์สองท่านนี้แสดงทัศนะทางพุทธศาสนาแตกต่างกัน จึงกลายเป็น “วิวาทะ” สำคัญ ที่นำไปสู่การถกเถียงสืบต่อมาอีกนาน ว่าทัศนะใด “ถูก” และทัศนะใด “ผิด” และตรวบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ก็ยังไม่มี “คำตอบสุดท้าย” ที่ทุกฝ่ายเห็นพ้องต้องกัน เนื่องจากเป็นเรื่องของ “ทัศนะ” ไม่ใช่ “ข้อเท็จจริง” ดังนั้น การทำความเข้าใจในเชิงการเมืองวัฒนธรรม ว่ามีความหมายอะไรอยู่เบื้องหลัง “วิวาทะ” ระหว่างปราชญ์ทั้งสอง จึงน่าจะมีประโยชน์อยู่ไม่น้อย

เป็นที่ทราบกันดีว่า “วิวาทะ” ระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับท่านพุทธทาสภิกขุ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็น “วิวาทะ” ระหว่างความคิดกระแสหลักกับความคิดทวนกระแส แต่อะไรคือความคิดกระแสหลักที่ฝ่าย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นตัวแทน และอะไรคือความคิดทวนกระแสที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอ ยังเป็นเรื่องที่น่าจะทำความเข้าใจให้ชัดเจน เพื่อจะมองเห็นมรรควิธีที่จะสืบทอดปณิธานของท่านพุทธทาสภิกขุอย่างมีพลัง

ในที่นี้ ใคร่ขอหยิบยกความคิดกระแสหลักและความคิดทวนกระแสขึ้นมาวิเคราะห์เพียงสองเรื่อง โดยที่ความคิดทั้งสองเรื่องนี้สะท้อนทั้งปัญหาหลักของสังคมการเมืองไทย และทางเลือกสำหรับการหลุดพ้นจากปัญหาดังกล่าวด้วย

เรื่องแรก คือ เรื่องการเมืองการปกครอง

ในทศวรรษ ๒๕๐๐ คือในยุคของจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอม (และตรวบจนกระทั่งปัจจุบัน) การปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจเป็นลักษณะเด่นของสังคมการเมืองไทย การปกครองแบบนี้ ดำรงอยู่ได้ด้วย ความชอบธรรมที่มาจากอุดมการณ์ทางการเมืองที่เรียกว่า “ประชาธิปไตยแบบไทย” และ “การปกครองแบบไทย” อุดมการณ์นี้ได้รับการถ่ายทอดปลูกฝังจนครอบงำสังคมไทยตลอดมา แม้ว่าคนไทยในปัจจุบันจะมีได้ใช้ชื่อข้างต้นในการเรียกระบอบการเมืองการปกครองของตนอีกแล้วก็ตาม

ตามอุดมการณ์ “ประชาธิปไตยแบบไทย” หรือ “การปกครองแบบไทย” นั้น “ผู้นำ” หรือฝ่ายบริหารพึงมีอำนาจสูงสุดเด็ดขาด ด้วยเหตุผลว่าคนไทยส่วนใหญ่ยังขาดการศึกษาและไม่พร้อมที่จะปกครองตนเอง

จะเห็นได้ว่าจนถึงปัจจุบัน คนไทยส่วนใหญ่ก็ยังคงให้ความสำคัญอย่างสูงแก่ “ผู้นำ” ทั้งในการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศ แต่ไม่ค่อยเห็นความสำคัญของการทำให้ภาคสังคมเข้มแข็ง ในขณะที่สภาผู้แทนราษฎรในทัศนะของคนไทย ก็เป็นองค์กรที่ “สร้างปัญหา” มากกว่าจะช่วยแก้ปัญหาหรือสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่บ้านเมือง ความไม่ไว้วางใจของคนไทยที่มีต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีมาก จนกระทั่งรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๕๔๐ พยายามสร้างข้อกำหนดต่างๆ เพื่อกีดกันและควบคุม “เสรีภาพ” และ “อำนาจ” ของผู้แทนราษฎร ในขณะที่ให้ “อำนาจ” และความมั่นคงอย่างสูงแก่ฝ่ายบริหาร

คนไทยโจมตีผู้แทนราษฎรอยู่เสมอ โดยไม่ตระหนักว่า การเรียกร้องและการต้อรองของผู้แทนราษฎร (จะเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนตัวหรือส่วนรวมก็ตาม) เป็นปัจจัยสำคัญในการควบคุมฝ่ายบริหาร เมื่อผู้แทนราษฎรทำผิดพลาด คนไทยจะมุ่งโจมตีที่ตัวผู้แทนราษฎร โดยไม่มีความสำนึกเท่าที่ควร ว่าการมีผู้แทนราษฎรที่เลวร้ายนั้น เป็นผลมาจากความเลวร้ายของภาคสังคมเองเป็นสำคัญ แม้แต่ในปัจจุบัน เมื่อความล้มเหลวของระบอบรัฐสภาได้รับการอธิบายว่าเป็นผลมาจากกรณีที่ชาวชนบทเป็นฝ่ายเลือกผู้แทนราษฎร และคนชั้นกลางในเมืองเป็นฝ่ายโศกัลมรัฐบาลที่มีผู้แทนราษฎรเสียงข้างมากหนุนหลัง แต่ก็ยังไม่มื่อองค์กรใดที่สามารถ

ผู้เขียนวิเคราะห์จากหนังสือที่รวบรวมโดย อรุณ เวชสุวรรณ วิวาทะระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับท่านพุทธทาสภิกขุ. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๒๗.

เสนอนโยบายที่เป็นรูปธรรม ในการทำให้ชาวชนบทได้รับความเป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรโดยไม่ต้องพึ่งระบบอุปถัมภ์ จะมีก็แต่นโยบายประชานิยมของรัฐบาลที่ทำให้ “ผู้นำ” กลายเป็นวีรบุรุษในสายตาของชาวบ้านทั่วไป

ปัญญาชนกระแสหลักที่สนับสนุนส่งเสริมความคิดเกี่ยวกับการปกครอง “แบบไทย” มักจะพยายามผูกขาดอำนาจในการนิยามความหมาย เพื่อให้คนในชาติยอมรับอุดมการณ์ทางการเมืองที่จรรโลงการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ เช่น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งไม่เพียงแต่จะนิยามความหมายของ “การปกครองแบบไทย” เพื่อจรรโลงระบอบการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจในยุคจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมเท่านั้น หากยังต้องการสถาปนา “Dogma” ของพระพุทธศาสนา (ดังจะกล่าวเพิ่มเติมข้างหน้า) เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการให้สังคมไทยสืบทอดพุทธศาสนาแบบโลกีย์ธรรม ที่ได้รับการเน้นมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (รัชกาลที่ ๕-๗) เพราะพระพุทธศาสนาแบบโลกีย์ธรรมนี้ ทำให้คนไทยยอมรับ “ระเบียบ” ของสังคม โดยเฉพาะความสัมพันธ์แบบ “รู้ที่ต่ำที่สูง” ซึ่งทำให้ “ระบอบการปกครองแบบไทย” (ที่ผู้นำมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด) ดำรงอยู่ได้อย่างมีเสถียรภาพ

เห็นได้ชัดเจนนว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พยายามรักษา “จิตใจแบบไทย” ที่มาจากการยึดมั่นใน “ความเป็นไทย” ด้านต่างๆ เช่น ความจงรักภักดีอย่างสูงสุดต่อพระมหากษัตริย์, การนับถือพุทธศาสนาแบบโลกีย์ธรรม, การใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง, ความซาบซึ้งในศิลปะไทยอันวิจิตรอลังการ แต่เต็มไปด้วยความประณีตอ่อนช้อย และการประพฤติปฏิบัติตนอย่างถูกต้องตามแบบแผนของมารยาทไทย ฯลฯ “ความเป็นไทย” ทั้งหมดเหล่านี้ ทำให้เกิดระเบียบและความสงบสุขในสังคม เพราะคนต่างชั้นกันมีความสัมพันธ์กันอย่าง “รู้ที่ต่ำที่สูง” ภายใต้กรอบศีลธรรมของพระพุทธศาสนา และยังทำให้ “การปกครองแบบไทย” เป็นการปกครองที่ดี เนื่องจากผู้นำมีคุณธรรม ทำการปกครองด้วยความเมตตาเอื้ออาทรเสมือนบิดาปกครองบุตร จนส่งผลให้เกิดสภาวะ “เมืองไทยนี้ดี” คือ เต็มไปด้วยระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า และประชาชนก็อยู่เย็นเป็นสุข

“ความเป็นไทย” ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นิยาม ช่วยสร้างความชอบธรรมแก่ระบอบการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นระบอบการเมืองที่มีสมรรถภาพในการพัฒนาและสร้างความมั่นคงแก่ชาติไทย รวมทั้งทำให้ชาติไทยรอดพ้นจากการครอบงำของลัทธิคอมมิวนิสต์ “ความเป็นไทย” นี้มีพุทธศาสนาเป็นหัวใจสำคัญอย่างหนึ่งนอกเหนือจากพระมหากษัตริย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ใช้พุทธศาสนาในการสร้างคำอธิบายถึงคุณค่าหลายอย่างใน “ความเป็นไทย” เช่น พุทธศาสนาเป็นแหล่งที่มาของทศพิธราชธรรม ซึ่งทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพลังทางศีลธรรมของสังคมและทรงเป็นที่พึ่งสุดท้ายของประชาชน ทรงดูแลให้รัฐบาลปกครองประเทศในวิถีทางที่ถูกต้องเพื่อให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข ขณะเดียวกันธรรมะของพุทธศาสนาก็ทำให้ “ผู้นำแบบไทย” มีความเมตตาเอื้ออาทร สามารถเสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อบ้านเมือง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พยายามแสดงให้เห็นด้วยว่าพุทธศาสนาเป็นแหล่งที่มาของ “ความเป็นไทย” อันสูงส่งดังงามในด้านอื่นๆ อีกหลายด้าน เช่น ศิลปะไทย ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ภาษาและวรรณคดีไทย มารยาทไทย ฯลฯ แม้แต่เสรีภาพแบบไทยก็ดีกว่าเสรีภาพตามลัทธิเสรีนิยม เพราะเป็นเสรีภาพทางใจที่มาจากบวรธรรมของพุทธศาสนา นอกจากนี้ธรรมของพุทธศาสนายังทำให้คนไทยไม่มีความทุกข์มากจนเกินไป และหากผู้ใดมีความทุกข์จนทนไม่ได้ พุทธศาสนาก็ให้ทางออกไว้แล้ว (โดยไม่จำเป็นต้องหันไปหาลัทธิคอมมิวนิสต์) นั่นคือการบวช

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นด้วยว่า แม้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไทย จะมีการแบ่งชั้นอย่างละเอียดซับซ้อน และคนไทยต้องสัมพันธ์กันโดย “รู้ที่ต่ำที่สูง” ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาค แต่พุทธศาสนาก็ช่วยให้เกิดการกดขี่ชู้ตืด เพราะ “ผู้ใหญ่” ให้ความเมตตากรุณาต่อ “ผู้น้อย” ในขณะที่ “ผู้น้อย” ก็ซื่อสัตย์และกตัญญู กตเวทิต่อ “ผู้ใหญ่” ทำให้สังคมไทยมีระเบียบและความสงบสุข นอกจากนี้ความเชื่อในกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนา คือ “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ยังส่งผลให้สังคมไทยไม่เกิดการแบ่งชั้นอย่างตายตัว แต่เปิดโอกาสให้มีการเลื่อนชั้นได้ และบุคคลที่อยู่ใน “ที่สูง” หากทำชั่วก็จะถูกลดชั้นลงมา

เมื่อพิจารณาบทบาทของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในการสร้าง (construct) “ความเป็นไทย” ดังกล่าวข้างต้น ก็ จะช่วยให้เข้าใจได้ง่ายว่า เพราะเหตุใด ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงเน้นแต่โลกีย์ธรรม นั่นก็คือ เฉพาะโลกีย์ธรรมก็เพียงพอ แล้วสำหรับการทำให้ความหมายของ “ความเป็นไทย” ช่วยตอบสนองวัตถุประสงค์ทางการเมืองของ ม.ร.ว.คึก ฤทธิ์ การเน้นโลกุตรธรรมเสียอีก ที่จะทำให้ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” กลายเป็น “มายา” คือปราศจาก แก่นสารอันพึงยึดถือ และ “ความรักชาติ” ก็จะกลายเป็นมิจฉาทฐิที่เกิดแต่อวิชชาไป ในขณะที่ “การพัฒนา” เพื่อสร้างความเจริญรุ่งเรืองทางวัตถุแก่ชาติก็จะปราศจากความหมาย เพราะหลักไตรลักษณ์ของโลกุตรธรรม ทำให้ทุกสิ่งไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดทั้งสิ้น

ในเรื่องการเมืองการปกครองนี้ ท่านพุทธทาสเสนอทัศนะที่ตรงกันข้ามกับความคิดกระแสหลัก ท่านพุทธทาสให้ความสำคัญอย่างสูงแก่เสรีภาพ รวมทั้งเสรีภาพทางปัญญา หรือเสรีภาพในการ “ตี ความ” (อันมีผลอย่างลึกซึ้งต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจ) เห็นได้ชัดในทัศนะเกี่ยวกับ Dogma ทางศาสนา ท่าน “วิพากษ์” ว่า

ข้อที่อาจารย์คึกฤทธิ์เสนอว่า ในพุทธศาสนานี้ ควรจะมีด็อกมา (Dogma) กันขึ้น เสียที่

เรื่อง Dogma นี้ อาตมา รู้สึกว่า มีความเห็นตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวงกับ อาจารย์คึกฤทธิ์...

...ในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาอิงปัญญานั้น สิ่งซึ่งเรียกว่า Dogma หรือ Dogmatic System นี้มีไม่ได้ ...

สิ่งที่เรียกว่า ด็อกมา (Dogma) นั้น ก็คือ มติที่องค์การที่ทรงอำนาจของศาสนา นั้นบัญญัติขึ้น ให้ถือกันอย่างที่ไม่ให้วิพากษ์วิจารณ์แต่ประการใด ให้เชื่อ ให้ยอมรับ ด้วยอำนาจหรือ Authority ของศาสนานั้น เขาเรียกว่า **Settle opinion** แปลว่า มติ ตายตัว และที่ตั้งไว้อย่างที่เรียกว่าผูกขาด

ขอให้นึกถึงคำว่า Dogma หรือ Dogmatic ในภาษาพุทธธรรมดา คือการพูดอย่าง ปิดปากคนอื่น...มีอำนาจพูดได้ข้างเดียว คนอื่นพูดไม่ได้...

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ท่านจงเป็นอิสระในการที่จะคิด จะนึก จะพิจารณา จะเข้าใจ ในข้อปฏิบัตินั้นๆ และมีหลักในการที่จะพึ่งตัวเองเสมอ...ปล่อยให้เป็นอิสระที่จะคิดจะ วินิจฉัย (หน้า ๑๔๕-เน้นโดยผู้เขียน)

กล่าวได้ว่า การปฏิเสธ Dogma ก็คือการปฏิเสธอำนาจเผด็จการนั่นเอง ที่สำคัญก็คือ ท่านพุทธทาส ฝึกปฏิบัติอำนาจเผด็จการทางความรู้สึกนึกคิด ซึ่งเป็นอำนาจเผด็จการที่ซึ่มลึกที่สุด และมีผลอย่างลึกซึ้งที่ สุดต่อพฤติกรรมทางสังคมของผู้คน

ในเรื่องสภาพผู้แทนราษฎร ม.ร.ว.คึกฤทธิ์โจมตีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอยู่เสมอ โดยเฉพาะในแง่ที่ ขาดความรู้ความสามารถและแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ในการสนทนารวมกับท่านพุทธทาสภิกขุ ม.ร.ว.คึก ฤทธิ์ได้ตั้งข้อพิจจฉาว่า “จะให้สภาของเราเป็นหลักฐานของแผ่นดินโดยเรียบร้อย ต่อไปวันข้างหน้าก็ควรจะมียุติ การอย่างไรต่อไป ที่จะให้คนทั่วไปได้เลือกสัดบุรุษเข้ามานั่งในสภา” (หน้า ๑๑) ท่านพุทธทาสภิกขุได้วิชันนา

โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สายชล สัตยานุรักษ์, การเมืองและการสร้าง “ความเป็นไทย” โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (อยู่ในระหว่าง ดำเนินการจัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มติชน)

โดยให้ความสำคัญแก่ภาคสังคมเป็นอย่างมาก คือนั้นฝ่าย “ผู้มีสิทธิเลือก” มากกว่าฝ่ายผู้เสนอตัวให้เลือก ดังความว่า

“...ปัญหาข้อนี้เป็นปัญหาของประเทศชาติทีเดียว...คือเรื่องสำคัญอยู่ที่ผู้เลือก ถ้าผู้เลือกไม่เป็นธรรมเสียเอง ตัวผู้มีสิทธิเลือกนั้นไม่ประกอบด้วยธรรมเสียเอง ก็ย่อมเหลือวิสัย สุดวิสัยที่จะไปเลือกผู้ที่ประกอบไปด้วยธรรมมาเป็นที่ประชุม หรือเป็นสภาได้” (หน้า ๑๑-เน้นโดยผู้เขียน)

ท่านพุทธทาสภิกขุเน้นด้วยว่า

“ถ้าส่วนมากของคนไทยเราประกอบด้วยธรรม กฎหมายก็ย่อมจะประกอบไปด้วยธรรม...เพราะฉะนั้นเราไม่ต้องกลัว หรือไม่ต้องสงสัยว่า จะไม่มีกฎหมายที่เปิดโอกาสให้ผู้ที่มิธรรมเข้ามานั่งในสภา เพราะฉะนั้นเราช่วยกันเป็นผู้ประกอบไปด้วยธรรมไปตั้งแต่ต้น ตั้งแต่ประชาชนพลเมือง” (หน้า ๑๓-เน้นโดยผู้เขียน)

ระบอบการปกครองที่ดีตามที่คณะของท่านพุทธทาส จึงเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ด้วยการศึกษาที่ “ประชาชนพลเมือง” ประกอบด้วยธรรม มิใช่ระบอบการปกครองที่ให้ความสำคัญแต่เฉพาะ “ผู้นำ” เพราะเชื่อว่าประชาชนตกอยู่ในวิภวจักร “โง่-จน-เจ็บ” ดังที่เป็นอยู่ในความคิดกระแสหลัก ประชาธิปไตยในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นับเป็นประชาธิปไตยที่มีประชาชนเป็นหัวใจ มิใช่เป็นเพียงผู้ถูกปกครองที่เฝ้ารอคอยความเมตตาจากผู้นำ

เรื่องที่สอง คือเรื่องวัฒนธรรมปรีภคินิยม

ในขณะที่เน้นการธำรงรักษา “ความเป็นไทยทางจิตใจ” ความคิดกระแสหลักในสังคมไทยให้ความสำคัญแก่ “การพัฒนาทางวัตถุแบบตะวันตก” อย่างเต็มที่ การเน้นพุทธศาสนาแบบโลกีย์ธรรมและการปฏิเสธโลกุตระธรรมของปัญญาชนกระแสหลัก (ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นหนึ่งในบรรดาคนเหล่านั้น) นับเป็นความพยายามที่จะทำให้คนไทยทำงานตามคำขวัญ “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” อันเป็นการส่งเสริมให้คนไทยมองเห็นการบริโภค (หรือการใช้เงินซื้อความสุข) เป็นอุดมคติของชีวิต มิใช่การทำงานด้วย “จิตว่าง” เพื่อให้การทำงานหมายถึงการปฏิบัติธรรม ที่มีความหลุดพ้นจากความทุกข์เป็นเป้าหมาย

หัวข้อธรรมที่อภิปรายในวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๖ คือ “ธรรมในฐานะเครื่องมือสร้างคน สร้างชาติ และสร้างโลก” ประเด็นที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยกขึ้นมาพิจารณา คือความหมายของ “การพัฒนา” อันเป็นการ “สร้างคน สร้างชาติ และสร้างโลก” ในแนวทางที่ถือว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” ความหมายของ “การพัฒนา” เช่นนี้ จึงทำให้พุทธบริษัท “อยู่ๆ ไปก็บังเกิดความท้อใจ คือเห็นว่าจะทำอะไรไปก็ไม่มีความประโยชน์...อยู่ไปก็เหนื่อยหน่ายใจ” (หน้า ๓๒)

ท่านพุทธทาสภิกขุได้ปฏิเสธความคิดกระแสหลักที่กล่าวมาข้างต้นอย่างถึงรากถึงโคน ด้วยการวิพากษ์ความหมายของ “การพัฒนา” ในกระแสหลัก พร้อมกับเสนอคำนิยามใหม่ด้วย

“พุทธศาสนาก็มีความมุ่งหมายที่จะพัฒนา แต่ระมัดระวังอย่างยิ่งที่จะให้เป็นการพัฒนาจริงๆ ภาษาบาลีคำนี้สืบสน พัฒนาแท้คือเจริญจริงๆ นั้น ท่านใช้คำว่า “ภว” เช่น สุวิชาโน ภว โหติ - ผู้รู้ดีเป็นผู้เจริญ ส่วนคำว่า “วฑฒนา” ที่มาเป็นภาษาไทยว่า “วัฒนา” ที่เราใช้กันอยู่นี้ กลับเป็นความเจริญที่ไม่พึงปรารถนา คือหมายถึงถึงรกรุงรัง เช่น น สียา โลกวฑฒโน- อย่าทำโลกให้เจริญ นี่หมายความว่าอย่าเป็นคนรกโลก...ฉะนั้น ต้องระมัด

ระวังให้ดีกว่า จะต้องพัฒนาชนิดที่ให้เป็น “ภว” นี่คือความเจริญ ไม่ใช่พัฒนาอย่างกรงูรัง
มากๆ ขึ้น เหมือนหนุ่ยารกเขาก็เรียกว่าเจริญเหมือนกัน” (หน้า ๓๕-เน้นโดยผู้เขียน)

เห็นได้ชัดว่า ท่านพุทธทาสพยายามทวนกระแสการนิยามความหมายคำว่า “การพัฒนา” ในความ
คิดกระแสหลัก ท่านระบุอย่างตรงไปตรงมาว่า “ที่สำคัญ...ก็คือว่า พัฒนานี้ พุทธศาสนามีได้มุ่งหมายให้พัฒนา
ทางวัตถุ มุ่งหมายให้พัฒนาในทางจิต” (หน้า ๓๕)

เมื่อ “การพัฒนา” มุ่งไปที่เรื่องจิตใจ ทศนะของท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับการทำงาน หรือการทำ
หน้าที่ใดๆ ก็ตาม ย่อมเน้นให้พยายามกระทำด้วยจิตว่าง ปราศจากความยึดมั่นถือ “เราจะต้องถือหลักว่า ทำ
งานเพื่องาน คือเพื่อปฏิบัติธรรม แล้วได้เงินด้วย ได้บุญด้วย” (หน้า ๕๓)

ท่านพุทธทาสภิกขุเตือนว่า “ถ้าเราจะพูดว่า งานคือเงิน เงินคืองานนี้ เราจะต้องอธิบายกันให้ดี เพราะ
ว่าถ้าเผลอนิดเดียว มันเป็นงานเพื่อเงิน” (หน้า ๕๔) ท่านเน้นด้วยว่า ความเข้าใจผิดว่า “งานเพื่อเงิน” นี้เองที่ทำให้
ให้เกิดลัทธิคอมมิวนิสต์ เพราะ “ถ้างานเพื่อเงินแล้ว จะกระเด็นไปในทางหลงเงินบูชาเงิน จะเลยเป็นอุดมคติที่
ว่ากรรมกรจะยึดแย้งนายทุน นายทุนก็ไม่เผื่อแผ่ และแล้วลัทธิคอมมิวนิสต์ก็เกิดขึ้น นี่ถ้าว่างานเพื่องานมันได้
บุญด้วย และเงินก็ได้ด้วย แล้วนายทุนก็เผื่อแผ่ และกรรมกรก็สันโดษ พอใจในการปฏิบัติธรรมของตัวเอง คืองาน
และไม่ยึดแย้งแล้ว ลัทธิอย่างลัทธิคอมมิวนิสต์ก็ไม่อาจเกิดขึ้นในโลก” (หน้า ๕๔)

ท่านพุทธทาสภิกขุ ปฏิเสธทั้งลัทธิคอมมิวนิสต์และลัทธิทุนนิยม-บริโภคนิยมที่เน้นการพัฒนาทางวัตถุ
เพราะท่านเห็นว่าการเกิดมา “เพื่อกิน เพื่อกิน เพื่อเกียรติ” นั้นเกิดจากอวิชชา ท่านเสนอทางเลือกที่เป็น “วิชชา”
คือ ธรรมะของพุทธศาสนา ซึ่งเห็นว่ามนุษย์นั้น “เกิดมาเพื่อจะได้หยุดเกิด” (หน้า ๓๘) ท่านชี้แจงว่า “พุทธ
ศาสนามีได้มุ่งหมายให้พัฒนาทางวัตถุ แต่มุ่งหมายให้พัฒนาในทางจิต ...ให้พัฒนาด้วยความรู้สึกที่ถูกต้องใน
ทางจิตใจ แล้วควบคุมวัตถุได้ และวัตถุก็ต้องไม่กรงูรังเหมือนหนุ่ยารก แต่ก็มีความเป็นอยู่ที่สบาย ที่เหมาะสม
ที่สุดสำหรับมนุษย์เรา” (หน้า ๓๖) และ ท่านได้วิพากษ์วิจารณ์วิถีชีวิตแบบบริโภคนิยม (ที่ขยายตัวขึ้นจาก
นโยบายการพัฒนาของรัฐ) อยู่เสมอ เป็นต้นว่า

“การกินอาหาร การอยู่อาศัย ...แทนที่จะเคารพในความมุ่งหมายว่ากินเพื่ออยู่
ประพடுத்தธรรม กลับเป็นว่าหมุนสิ่งเหล่านี้ให้เป็นความเอร็ดอร่อย หรือเป็นอุปกรณ์ของ
กิจกรรมระหว่างเพศไปหมด

ที่นี้แม้ที่สุดจนเครื่องบำบัดโรค คือยารักษาโรค ก็ถูกเปลี่ยนให้เป็นเครื่องสำอาง หรือ
ว่าเป็นอุปกรณ์แกกิจกรรมระหว่างเพศยิ่งขึ้นทุกที” (หน้า ๒๙)

จะเห็นได้ว่า ทั้งแนวคิดเกี่ยวกับการปกครองและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ในกรอบของพุทธ
ศาสนาแบบที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอในการ “วิวาทะ” กับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ มิได้มีความหมายจำกัดเฉพาะในมิติ
ทางศาสนาเท่านั้น แต่มีความหมายในมิติทางการเมืองอย่างชัดเจน ทศนะที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอ จึงเป็น
อันตรายต่อระบอบการปกครองแบบเผด็จการ ที่ใช้ทั้งชาตินิยม (คือการเรียกร้องให้ประชาชนยึดมั่นใน “ชาติ
ไทย” และ “ความเป็นไทย”) และการพัฒนา (ทางวัตถุ) มาเป็นเครื่องมือในการควบคุมความรู้สึกนึกคิดของผู้น
ดั่งนั้น จึงไม่น่าแปลกใจที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะทำการตอบโต้ท่านพุทธทาสภิกขุอย่างรุนแรงจนกลายเป็น “วิวาทะ”
ทั้งๆ ที่ท่านพุทธทาสภิกขุตั้งใจจะให้การสนทนาธรรมในคราวนั้นเป็น “ธรรมสภาจฉา”

ท่านพุทธทาสภิกขุอธิบายว่า “ธรรมสภาจฉา” คือการแสดงธรรมโดยมีการชักใช้ในทุกลงทุกลง เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้ง มิใช่เพื่อไต่ถาม
(หน้า ๗๐)

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์วิจารณ์พุทธทาสภิกขุว่า “พูดให้มันวากวนนอกกลุ่มนอกทาง” (หน้า ๑๒๖) และยืนยันว่า “ถ้าจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวแล้ว คนก็ไม่ทำงาน” (หน้า ๑๒๕) ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นด้วยว่า “ถ้ามันจำเป็นต้องยึด มันก็ต้องยึด เพราะเรายังเป็นฆราวาส ถ้าปล่อยหมดก็อย่าเป็นฆราวาส...เมื่อเป็นฆราวาสมันก็ต้องสุขบ้างทุกข์บ้าง มันไม่ว่าง” (หน้า ๑๓๑)

ส่วนท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “ที่ว่าให้ทำงานด้วยจิตว่างนั้น หมายความว่าในขณะที่ลงมือทำงานนั้นต้องมีจิตว่างไม่เห็นแก่ตัว ส่วนสติปัญญา ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีว่าเรามีประเทศชาติศาสนา เรามีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อประเทศชาติศาสนา ทำงานเพื่อหน้าที่นั้น มันมีแล้ว...แต่ให้พยายามให้สูงขึ้นๆ พอถึงที่สุดของทางฝ่ายดี มันก็เข้าเรื่องเหนือดี หรือ “ความว่าง” (สุญญตา) นี้เอง” (หน้า ๑๒๖-เน้นโดยผู้เขียน)

แม้ได้ฟังข้อโต้แย้งของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์แล้ว ท่านพุทธทาสภิกขุก็ได้เปลี่ยนความคิดแม้แต่น้อย “...อาตมาซึ่งขอยืนยันอยู่ว่า หลักเกี่ยวกับดำรงสติให้รู้สึกเป็น “จิตว่าง” อยู่เสมอนี้ ขอให้นำไปใช้ในทุกระณิก ทุกชั้น ทุกวัย และทุกเพศ เท่าที่สามารถจะทำได้” (หน้า ๑๓๖) ทั้งนี้เพราะท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่า “ที่เรียกว่าทำงานด้วยจิตว่างนั้น ก็คือเราทำงานตามหน้าที่ของเรา...ด้วยจิตที่ไม่มีความเห็นแก่ตัว ไม่มีความรู้สึกที่โน้มไปในทางที่มีตัวเราหรือของเรา...เพราะตัวเรานั้นมันไม่ใช่ตัวเราจริง มันเป็นเพียงมายา...เราต้องทำงานด้วยจิตที่มีความรู้สึกไม่เห็นแก่ตัวอย่างนี้...แต่ในขณะที่เดียวกันนั้น จิตว่างนั้นก็เต็มไปด้วยสติสัมปชัญญะและสติปัญญา...สติสัมปชัญญะมันทำให้รอบคอบในการกระทำ สติปัญญามันทำให้ฉลาดในการกระทำ” (หน้า ๑๑๔)

ในฐานะพุทธศาสนิกชน เราควรสืบทอดปณิธานของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งได้พยายามกระทำในทุกวิถีทาง ให้คนมองเห็น “พื้นที่” ใหม่ที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างขึ้น ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่า “อาณาจักรธรรม” (หน้า ๘) เป็น “พื้นที่” ที่ไม่ได้แบ่งแยกกระหว่างบ้านกับวัด (คือมิได้แบ่งแยกว่ามีธรรมที่เป็นของพระอย่างหนึ่ง และของชาวบ้านอย่างหนึ่ง) และมีได้แบ่งแยกโลกียธรรมออกจากโลกุตระธรรม แต่ทุกๆ คนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์มีโอกาสบรรลุสภาวะ “จิตว่าง” หรือ “นิพพาน” เช่นเดียวกัน เพราะการดำรงอยู่ใน “อาณาจักรธรรม” จะช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากระบอบอำนาจนิยมและวัฒนธรรมบริโภคนิยมไปพร้อมกัน

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้จุดยืนในการมองพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุกับของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จะแตกต่างกันมาก แต่ทั้งสองท่านก็คล้ายคลึงกันในแง่ของการไม่เห็นด้วยกับลัทธิคอมมิวนิสต์ และในผลงานอื่นๆ ก็ล้วนแต่สะท้อนว่า อย่างมากที่สุดที่ท่านพุทธทาสภิกขุกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์อ้างอิงมาจากลัทธิมาร์กซ์ ก็คือคำว่า “สังคมนิยม” แต่ก็ตีความคำว่า “สังคมนิยม” ให้มีความหมายสอดคล้องกับจุดยืนเดิมที่แต่ละท่านมีอยู่ ดังปรากฏในการอภิปรายหน้าพระที่นั่ง ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กับในนโยบายของพรรคกิจสังคม และในแนวคิด “ธรรมิกสังคมนิยม” ของท่านพุทธทาสภิกขุ แน่นนอนว่าจากจุดยืนของท่านพุทธทาสภิกขุและ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ย่อมไม่อาจก้าวไปถึงจุดที่จะยอมรับในทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมบนฐานของความเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต รวมทั้งปฏิเสธระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของลัทธิสังคมนิยมด้วย

อนึ่ง คำอธิบายเรื่อง “การทำงานคือการทำหน้าที่” หรือ “ทำงานเพื่องาน” ของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นการอธิบายจากฐานคิดระดับโลกุตระธรรม ซึ่งเมื่อมองจากจุดยืนทางโลกย์แล้วก็จะเห็นได้ว่า มีนัยของการยอมรับความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ-สังคม โดยที่แต่ละคนต้องทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด “ถ้าชาวนาเขารู้ว่าการทำนานั้นคือการปฏิบัติธรรมแล้ว เขาจะสนุกสนาน จะอึดอ้อมใจ จะพอใจในการทำนา ไม่ใช่ทำด้วยความจำเป็น” (หน้า ๔๘) และด้วยทัศนะทางโลกย์ ก็อาจกล่าวได้ด้วยว่า ในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ความไม่เป็นที่ธรรมที่มีอยู่ในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ไม่มีผลใดๆ ต่อความทุกข์-ความสุขของชาวนาหรือกรรมกร ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “หน้าที่คือธรรม ธรรมคือหน้าที่ เพราะฉะนั้นชาวนาก็ตาม ชาวสวนก็ตาม ข้าราชการก็ตาม ผู้ปกครองก็ตาม ผู้ถูกปกครองก็ตาม แม้ที่สุดแต่อย่างจากเข็ญใจก็ตาม ทำหน้าที่ของตนนั้นคือการประพฤติธรรม” (หน้า ๔๙)

กล่าวได้ว่า วิวาทะระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กับท่านพุทธทาสภิกขุ มิใช่เรื่องของความคิดเห็นทางพุทธศาสนาที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิงตามธรรมดา แต่ลึกลงไปเป็นการถกเถียงเกี่ยวกับ “ทางเลือก” ของสังคมไทย ซึ่งแตกต่างอย่างตรงกันข้ามกับความคิดของ “ฝ่ายซ้าย” ที่ได้รับการเสนอเป็น “ทางเลือก” ของสังคมไทยเช่นเดียวกัน

การตีความพุทธศาสนาของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ทำให้ “ทางเลือก” ที่เป็นกระแสหลัก (คือการยึดมั่นใน “ความเป็นไทย” ทางจิตใจ และการพัฒนาวัตถุให้เจริญแบบตะวันตก) เป็นทางเลือกที่ชอบธรรมและพึงปรารถนาสำหรับคนไทย เพราะ “ทางเลือก” กระแสหลักนี้เป็นการ “สร้างชาติ” ทำให้ “ชาติไทย” หรือ “เมืองไทยนี้ดี” ตลอดไป ส่วนการทำงานด้วยจิตว่างนั้น เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ดังที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กล่าวไว้ว่า

“ถ้าอยู่ในภิกขุภาวะ ก็คงได้... จิตว่าง...มันเป็นสภาพจิตของอรหันต์ ชาวบ้านสามัญ...การที่จะทำงานด้วยจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวนั้น กระผมยังไม่ออกว่าจะทำอย่างไร คือถ้าทำงานแล้วไม่ถือว่างานนั้นเป็นงาน ไม่ถือว่าตัวเราเป็นผู้รับประโยชน์ของงาน หรือไม่ถือว่าผู้อื่นได้รับประโยชน์ของงาน ไม่ถือว่าชาติบ้านเมืองเป็นผู้ได้รับประโยชน์ของงานแล้ว ก็ไม่ทราบว่าจะทำไปทำไมเหมือนกัน...(หน้า ๑๒๒-๑๒๓-เน้นโดยผู้เขียน)

ส่วนท่านพุทธทาสฯ เสนอ “ทางเลือกทวนกระแส” โดยมีจุดมุ่งหมายให้คนมีความทุกข์ทางใจน้อยลงในเบื้องต้นของ “ทางเลือก” นี้ อาจยังมี “ชาติ” ให้ยึดถือ แต่ในบั้นปลายของ “ทางเลือก” นี้ มิใช่การ “สร้างชาติ” แต่เป็นการ “สละชาติ” เพราะ “ชาติไทย” นั้น มิใช่สิ่งใดเลย นอกเสียจาก “ความว่าง” หรือ “สุญญตา” เท่านั้น

คนทุกคนย่อมมีวันพิเศษซึ่งสำคัญในใจของตัวเอง...ที่แน่นอนว่า...ต่างคนก็ต่างจิต...ต่างใจ
แต่สำหรับพุทธศาสนิกชนทุกคนแล้ว อาจกล่าวได้ว่าวันนี้อยู่ในใจแทบทั้งสิ้น ซึ่งวันที่วันนี้ก็คือ
วิสาขบูชา

๑ เหตุการณ์สำคัญของมหาบุรุษแห่งโลก เกิดขึ้นในวันนี้

ประสูติ ตรัสรู้ และ ประณีพพาน

การเกิด การรู้แจ้ง และการตาย คือความหมายตรงตามตัว

ทว่า ความสำคัญของทั้ง ๓ การณ์ดังกล่าวหาได้สิ้นสุดที่มหาบุรุษพระองค์นั้นไม่

เพราะวันวิสาขบูชา เป็นวันที่ประกาศชัยชนะของมวลมนุษยชาติ ว่ามนุษย์ผู้หนึ่งสามารถเป็นอิสระ
จากความทุกข์ได้เพราะการฝึกฝน การพึ่งพาตนเองให้พ้นทุกข์ได้ โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นบรมครู...

เป็นเสมือนดังตัวอย่างที่จะทำให้มนุษยชาติทั้งหลายได้เรียนรู้ว่าการเกิดครั้งหนึ่งของเรานั้น สิ่งสูงสุดที่
เราไปถึงได้คือการเกิดที่ไม่เกิดอีกแห่งทุกข์...

ดังเช่นที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้เคยเมตตาเขียนไว้ในบทความเรื่อง ‘วันวิสาขบูชา’ ซึ่ง
ก่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของวันนี้อย่างลึกซึ้งมากขึ้น...ว่า

“การประสูติของพระพุทธเจ้า คือ การประกาศอิสรภาพของมนุษย์

การประสูติของพระองค์มีความหมายเตือนให้เราระลึกว่า คนทุกคนแม้จะเริ่มต้นชีวิตโดยความเป็น
มนุษย์ มีกำเนิดไม่แตกต่างกัน แต่ต่อจากจุดเริ่มต้นนั้นแล้ว มนุษย์ก็แสดงความเป็นสัตว์ประเสริฐออกมาด้วยความ
เป็นผู้สามารถที่จะฝึกฝนอบรมตนให้สูงขึ้นได้...

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าคือ การปรากฏแห่งธรรมขึ้นมาเป็นใหญ่สูงสุด

การตรัสรู้เป็นเครื่องเตือนให้ระลึกว่า สิ่งสำคัญที่เป็นผลสำเร็จและเป็นจุดมุ่งหมายแห่งความเพียร
พยายาม และการใช้สติปัญญาของพระพุทธเจ้าซึ่งทำให้พระชนม์ชีพของพระองค์กลายเป็นสิ่งมีคุณค่าอย่างที่สุด
นั้น หาใช่การได้มาซึ่งสิ่งสำหรับปรนเปรอบำรุงบำเรอความสุขส่วนตนไม่ แต่เป็นการเข้าถึงความดีงามอย่างสูงสุด
ที่ทำให้พระชนม์ชีพของพระองค์เต็มเปี่ยมสมบูรณ์ พร้อมทั้งแผ่แผ่ขยายความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์นั้นออกไปให้แก่
ชีวิตอื่นๆ ด้วย เรียกว่านำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่โลก การเข้าถึงความดีงามนี้เองทำให้เจ้าชายสิทธัตถะผู้เป็นมนุษย์
กลายเป็นพระพุทธเจ้า ทำให้มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก ความดีงามที่ว่านี้ คือสิ่งที่เรียกว่า นำมาซึ่งประโยชน์
สุขแก่โลก

การปรินิพพานคือ การเตือนจิตสำนึกในวิถีชีวิตแห่งความไม่ประมาท

การปรินิพพานมีความหมายที่เป็นอนุสติให้ระลึกว่า พระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่เป็นชีวิต
มนุษย์ เมื่อถึงคราวสิ้นสุด ก็ดับสิ้นไปตามกาลเวลา แต่พระธรรมที่ได้ทรงค้นพบ เปิดเผยไว้ ทำให้ปรากฏในโลก
แล้ว เป็นหลักแห่งความจริงและความดีงามอันอมตะ ไม่คลาดเคลื่อนแตกดับ เป็นสิ่งไม่ตาย ยังคงส่องทางแห่ง
ปัญญา เพื่อบรรลุปริโยชน์สุขแก่หมู่มนุษย์สืบต่อไป

การที่เราบูชาพระพุทธเจ้านั้น มิใช่การทำเพื่อประโยชน์แก่พระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าก็มิได้ทรงต้องการ
การได้รับผลประโยชน์อะไรจากเรา แต่เมื่อเราบูชาพระพุทธเจ้า ผลดีหรือประโยชน์ก็เกิดแก่ตัวเราผู้บูชานั้นเอง
ทั้งแก่ชีวิตของเรา และแก่สังคมของเราทั้งหมด

เมื่อเราบูชาพระพุทธเจ้า จิตใจของเราก็โน้มโน้มไปในทางแห่งความดีงาม ทำให้จิตใจเจริญงอกงาม เิบ
อ่อม เป็นสุข เมื่อเราบูชาพระพุทธเจ้า เราก็น้อมนำเอาพระคุณความดีของพระพุทธเจ้าเข้ามาไว้ในจิตใจของเรา ทำ
ให้เรามั่นใจที่จะดำเนินต่อไปในวิถีทางแห่งความดีงาม และประพฤติปฏิบัติตามอย่างพุทธจริยาของพระองค์

เมื่อเราบูชาพระพุทธเจ้า ก็เป็นการเตือนใจตัวเองให้ระลึกถึงธรรมะทั้งหลายที่พระองค์ทรงสั่งสอน ซึ่งเราจะต้องเพียรพยายามปฏิบัติบำเพ็ญให้ก้าวหน้าต่อไปจนกว่าจะจบสิ้นสมบูรณ

เมื่อเราทั้งหลายพากันบูชาพระพุทธเจ้า ก็จะเป็นสัญญาณของการที่เราเคารพยกย่องนิยมนุคคลที่ดีมี ธรรม และการเคารพเชิดชูธรรมที่เป็นความดีและความจริง ซึ่งหากสังคมยังยึดถือในการบูชาอย่างนี้ สังคมก็จะ ดำรงรักษารักรวมไว้ได้ และธรรมก็จะคุ้มครองรักษาสังคมให้มีสันติสุขอย่างยั่งยืน”

เพราะพระธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงค้นพบและเผยแผ่ออกไปสู่สรรพชีวิตนั้น ได้ถูกพิสูจน์และเห็น จริงแล้ว...กาลต่อมา บุรุษอีกผู้หนึ่งจึงตั้งปณิธานเมื่อแรกอุปสมบทว่า

“จะใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้”

และหลังจากการใช้ชีวิตอยู่ภายใต้ร่มกาสาวพัสตร์ช่วงเวลาหนึ่งแล้ว ท่านก็ได้กล่าวคำปฏิญาณ มอบกายถวายชีวิตเป็นทาสของพระพุทธองค์ว่า

“ข้าพเจ้าขอมอบชีวิตและร่างกายนี้แด่พระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าเป็นทาสของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็น นายของข้าพเจ้า เพราะเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงชื่อ พุทธทาส”

คำปฏิญาณในครั้งนั้นได้ถูกยึดและใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและการทำงานเพื่อพระธรรมมาตลอด ระยะเวลา ๕๖ ปี จนวาระสุดท้ายของชีวิต

อย่างที่ครั้งหนึ่ง ท่านอาจารย์ได้เคยชักชวนให้ทุกคนถือหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันว่า

“โลกศพของเรา ก็คือความดีที่ทำได้ในโลก ป่าช้าของเรา ก็คือประโยชน์ทั้งหลายที่เราได้ช่วยกันทำได้ เพื่อประโยชน์แห่งเพื่อนมนุษย์”

และเพราะการสั่งสอนของท่านอาจารย์อยู่ในทุกการกระทำ ไม่ว่าจะเป็นการเกิด การดำเนินชีวิตเพื่อผู้อื่น หรือการตาย ดังนั้น เราจึงสามารถมองเห็นถึงปณิธาน ๓ ประการที่ท่านอาจารย์ได้เคยฝากไว้ให้...

พยายามช่วยให้ทุกคนเข้าถึงหัวใจของพระพุทธศาสนา

อิทัปปัจจยตา ตถาตา สุตญญาตา ซึ่งนำไปสู่การไม่เห็นแก่ตัวทุกระดับ ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของทุกศาสนา

พยายามทำความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา

ยังจะต้องมีหลายศาสนา ต้องทำความเข้าใจเพื่อร่วมมือกัน ทำการช่วยมนุษยชาติ อย่าเปรียบเทียบเพื่อ หาคความแตกแยก ถึงยุคหนึ่งจะมีเพียงศาสนาเดียว

พยายามดึงคนออกมาเสียจากอำนาจวัตถุนิยม

วัตถุนิยม เป็นความรู้ที่ขาดสติปัญญา เป็นทาสตา หู จมูก ลิ้น กาย มีสติปัญญาใช้อายคนนะเพื่อการศึกษา ให้วัตถุเพียงแคร์รับใช้จิต ให้จิตอยู่เหนืออำนาจสิ่งใดๆ ความสุขที่แท้จริงอยู่เหนือวัตถุ

สำเร็จเมื่อใด โลกก็เป็นนครอมตมหานิพพาน

ปณิธานทั้ง ๓ ข้ออันเป็นมรดกที่ท่านอาจารย์ฝากไว้จะไม่มีมีความสำคัญใดๆ เลยหากเหล่าลูกศิษย์ลูกหา ของท่านอาจารย์ยังอ่าน ยังฟัง แล้วเพิกเฉย เพราะผู้ที่จะได้รับมรดกที่แท้จริงของท่านอาจารย์นั้น คือผู้ที่ลงมือทำ งาน และปฏิบัติจริง เห็นผลจริง ตามคำสอนของท่านอาจารย์ท่านนั้น

...

ครั้งหนึ่ง เมื่อเริ่มต้นสร้าง ‘เสถียรธรรมสถาน’ ข้าพเจ้าได้เคยเข้าไปกราบเรียนถามท่านอาจารย์พุทธ ทาสสิกขุเพื่อปรึกษาและขอหลักในการทำงาน ท่านอาจารย์ได้ให้อุดมคติในการทำงานสร้างเสถียรธรรมสถานว่า ทำงานให้สนุก เป็นสุขในขณะที่ทำงาน กินเก็บใช้แต่พอประมาณ ที่เหลือแบ่งปันต่อเพื่อนมนุษย์ トラบเท่าวันนี้ เสถียรธรรมสถานก้าวอย่างแห่งการเรียนรู้สู่ปีที่ ๒๐

เพราะ สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี...ตั้งแต่การทำงานสร้างโลกผ่านเด็ก ท่านอาจารย์บอกว่า อยากให้โลกเป็นอย่างไร ทำให้เด็กเป็นอย่างนั้น เราได้ทดลองทำงานช่วยเหลือเด็กใน ‘บ้านสายสัมพันธ์’ มารยะหนึ่ง และพบว่า เราทำ งานบ้านสายสัมพันธ์คือสายสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับชีวิต ที่ผู้หญิงถูกกระทำรุนแรงทางเพศแล้วมีผลทำให้ เกิดการมีบุตรที่ไม่พึงประสงค์ แม้จะเป็นการทำงานที่ปลายเหตุ แต่เราก็ได้เรียนรู้กับเด็ก ให้เด็กเป็นครูของเราว่า

ถ้าจะสร้างโลกต้องทำงานสร้างเด็ก เราจึงกลับมาทำงานที่ต้นเหตุ โดยสร้างครอบครัวแห่งสติปัญญา ให้พ่อแม่เตรียมความพร้อม โดยการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เตรียมรับ “จิตที่ประภัสสรตั้งแต่นอนอยู่ในครรภ์” ซึ่ง เป็นการทำงานต้นเหตุในการสร้างมนุษยชาติ และการปั้นเด็กให้เป็นมนุษย์โดยใช้กระบวนการของการทำงานตามอุดมการณ์

จากงานปลายเหตุมาสู่งานต้นเหตุ โดยการสร้างโลกโดยผ่านเด็ก ตามโครงการ ‘จิตประภัสสรตั้งแต่นอนอยู่ในครรภ์’ อันเป็นการประทับประคองจิตใจของสมาชิกในครอบครัว ที่ฝึกให้เด็กๆ ได้รู้จักการดูจิตรู้จิตให้ติดต่อกัน และรู้จักการกระทำใจต่ออริยสัจสี่ซึ่งเป็นกิจที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า พ่อแม่มีหน้าที่ต้องสอนลูกตั้งแต่ยังเป็นทารก ซึ่งมีได้หมายถึงเด็กอ่อนแบเบาะเท่านั้น แต่หมายถึงเด็กที่รู้ฟัง รู้คิด รู้สื่อสารได้แย่งอย่างมีเหตุผลได้ ซึ่งการทำงานสร้างโลกโดยผ่านเด็กนั้น ข้าพเจ้าทำงานโดยดำเนินตามอุดมคติของท่านพุทธทาสภิกขุ เรื่องการ ‘ปั้นเด็กให้เป็นมนุษย์’ ซึ่งการนี้ ท่านอาจารย์สอนว่า การจะปั้นเด็กให้เป็นมนุษย์ได้นั้นต้องอาศัย ‘บรมธรรม’ กล่าวคือ แม่แต่ทารกเองก็ต้องมี ‘บรมธรรม’

บรมธรรม คือ ธรรมที่มีเนื้อหาลึกซึ้งที่สุดของชีวิต เป็นยอดสุดของทุกสิ่ง ด้วยเหตุนี้ ธรรมชาติจึงถูกจัดสรรให้ยอดสุดนั้นอยู่ในฐานะที่เป็นพื้นฐานของทุกสิ่ง ไปพร้อมกันด้วย ซึ่งแน่นอนว่าจะต้องเกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง จึงเป็นธรรมคาอยู่เองที่ บรมธรรมจะต้องเป็นสิ่งสูงสุดที่พ่อแม่พึงให้แก่ลูกตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา ประหนึ่ง ทุนชีวิตที่พ่อแม่มอบให้ลูก

หากทว่าผู้ใหญ่ส่วนใหญ่ไม่เข้าใจ และตีความให้ ‘บรมธรรม’ เป็นสิ่งไกลตัว ยังไม่ถึงเวลาที่เด็กจะสัมผัสและรับรู้

ท่านอาจารย์ยกตัวอย่างไว้อย่างง่ายๆ ว่า เมื่อเด็กทำของเล่นแตกหรือสูญหาย เด็กต้องไม่ร้องไห้ ไม่ตีโพยตีพาย ไม่โทษคนอื่น บุคคลในครอบครัวมีส่วนอย่างยิ่งในการปลูกฝังให้

‘บรมธรรม’ เกิดขึ้นในเด็ก พ่อแม่พี่น้องปู่ย่าตายาย ลุงป้าน้าอา พี่เลี้ยงแม่นม ต้องไม่ปกป้องโดยเอาสิ่งของมาซดเซยให้หยุดร้อง หยุดเสียใจ เพราะยิ่งเป็นการทำให้เด็กไม่มีเหตุผล และไม่อยู่ในร่องในรอยของบรมธรรมมากขึ้นอีก ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาเรื่องนี้ท่านอาจารย์ได้เมตตาสอนไว้ว่า เราต้องทำให้เด็กมีความรู้ ความเข้าใจ เท่าที่เขาจะเข้าใจได้ อย่างน้อยก็ให้เข้าใจว่า ไม่มีอะไรที่จะเป็นไปตามใจเขาได้ทั้งหมด เพราะมันเป็นไปตาม ‘ธรรมชาติ’ ธรรมชาติมันต้องเป็นไปอย่างนั้น และความที่มันเป็นไปอย่างนั้น เราก็เรียกว่าเป็น ‘ธรรมคา’ การที่เด็กได้รู้จัก ‘ธรรมชาติ’ หรือ ‘ธรรมคา’ ในจุดเบื้องต้นนั้นก็เหมือนการใส่เชื้อ ‘บรมธรรม’ ให้เด็กๆ นั่นเอง

และการที่จะทำให้เด็กตระหนักรู้ว่า ‘ไม่มีอะไรจะเป็นไปตามความพอใจของเขาได้ทั้งหมด’ นั้น ท่านอาจารย์เห็นเป็นหลักสำคัญ เพราะแม้แต่ผู้ใหญ่บางคนก็ยังไม่รู้ว่า จริงๆ แล้ว เรื่องนี้ก็คือหลัก ‘อนัตตา’ ในพุทธศาสนานั้นเอง หากแต่เมื่อเอ่ยถึง ‘อนัตตา’ ก็เริ่มปฏิเสธ ซึ่งก็ไม่ควรโทษเด็กเลย เนื่องจากผู้ใหญ่บางคนก็ไม่รับ

สำหรับเด็กๆ แล้ว เรื่องอนัตตาและสูญญา ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนานั้น ก็เพียงให้เขารับรู้ว่ามีอะไรที่จะเป็นไปตามความพอใจของเขาได้ทุกอย่าง เพราะมันเป็น ‘ธรรมชาติ’ เป็น ‘ธรรมคา’ การพูดให้ฟังหลายๆ ครั้ง เด็กตัวเล็กๆ ก็เข้าใจได้ เพราะฉะนั้น ถ้ามีอะไรสูญหาย หรือเสียหาย ก็ไม่ต้องร้องไห้ หากได้สิ่งที่ถูกใจมา ก็ไม่ต้องดีใจเกินไป เพราะไม่เท่าไร มันก็จะเป็นไปตามธรรมชาติหรือธรรมคาอีก

ความกลัวตาย กลัวการเจ็บไข้ กลัวความวิบัติ ก็เป็นอีกหนึ่งเรื่องซึ่งท่านอาจารย์เห็นว่าผู้ใหญ่ควรสอนเด็ก แม้จะเป็นเรื่องที่สอนยากอยู่ เพราะผู้ใหญ่ก็กลัวเสียเองก็ตาม วิธีการก็คือ พยายามที่จะให้เด็กแสดงความสามารถหรือความเก่งของตัวเองในการที่จะเผชิญกับความตาย หรือความอันตราย อย่างอ้อมอ้อมแจ่มใส เป็นการสอนเด็กของเราให้มีเหตุผลที่จะเผชิญกับความเป็นจริงของธรรมชาติ ด้วยสติปัญญา ด้วยความนึกคิด ซึ่งดีกว่าเอาเรื่องความตาย หรือความมืด หรือสิ่งที่เป็นความไม่รู้มาขู่ให้เขากลัว จนทำให้เขามีนิสัยแห่งความกลัว จนทำให้เขามีนิสัยแห่งความกลัวมากกว่าที่ธรรมชาติกำหนดไว้

นอกจากนี้ ท่านอาจารย์ยังสอนเด็กๆ อีกด้วยว่าพวกเขาจะ ต้องไม่เข้าใจผิดไปว่าพ่อแม่มีหน้าที่จะต้องรักเขา ช่วยเหลือเขา และตามใจเขา ตรงกันข้าม เขาจะต้องรักพ่อรักแม่ ต้องช่วยเหลือ และต้องตามใจพ่อแม่ เพราะการที่พ่อแม่จะรักหรือไม่รักเขานั้น ท่านต้องถือเอาความถูกต้องเป็นใหญ่ เด็กต้องรู้ว่าเขาอยู่ในฐานะที่จะต้องช่วย

ตัวเองมากขึ้นทุกทีโดยไม่ต้องรบกวนพ่อและแม่ คือต้องทำให้เด็กเข้าใจพุทธภาษิตที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งของตน” ให้มากขึ้น

สำหรับเรื่องที่ท่านอาจารย์พุทธทาสให้ความสำคัญมากอีกเรื่องหนึ่ง ก็คือ เด็กจะต้องรักผู้อื่น หรือ รักสัตว์อื่นเท่ากับรักตัวเอง เป็นเพราะผู้อื่นหรือสัตว์อื่นเป็นเพื่อนของเขา ให้เด็กเข้าใจว่าสัตว์อื่นก็เป็นเพื่อนที่มีความรักแก่ เจ็บ ตาย เหมือนกับพวกเขา ดังนั้น เมื่อสัตว์เหมือนกับเด็ก เด็กจึงต้องรักเขา เพราะเขามีจิตใจเหมือนเรา สัตว์เหล่านั้นก็เป็นเพื่อนทุกข์กับเด็ก และในทางกลับกันที่เพื่อนสุข เด็กก็เป็นเพื่อนสุขกับเขา เราควรอบรมให้เด็กมีความรู้สึกอย่างนี้ อย่าปล่อยให้เขามีความคิดไปในทางเห็นแก่ตัว หรือทำลายความสุขของผู้อื่น เพื่อเห็นแก่ความสุขของตัวเอง ต้องทำทุกอย่างให้เด็กมีความสุขเมื่อเห็นผู้อื่นมีความสุข หรือจะเรียกว่าเราจะต้องพยายามพิสูจน์ให้เด็กเห็นว่า ‘การเสียสละให้ผู้อื่นดีกว่าให้ตัวเองก็ได้’

...

ก่อนวันเลิกอายุสุดท้ายของชีวิต ด้วยวาจาสุดท้ายของท่านอาจารย์ที่ว่า “ศีลธรรมของเยาวชน คือสันติภาพของโลก” เสถียรธรรมสถานจึงมุ่งเน้นการทำงานกับเด็ก โดยฝึกให้เยาวชนคนหนุ่มสาวมีจิตอาสา ขอมตคนให้คนไข้ ผูกตมเพื่อใช้คน ไม่รื้อให้ใครใช้ เป็นการบ่มเพาะ แลกหน่อ ต่อยอด เมล็ดพันธุ์แห่งปัญญา Seeds Of Spirituality—SOS จึงมิใช่เป็นเสียงที่ร้องขอความช่วยเหลือ หากแต่เป็นเสียงที่พึ่งพาตัวเองได้

หากเราต้องการให้โลกเป็นอย่างไร ก็สอนเด็กอย่างนั้น
เพราะการลงทุนให้เด็ก คือการลงทุนให้โลกนั้นเอง

...

นอกเหนือจากเด็กและเยาวชนแล้ว ท่านอาจารย์ยังให้ความสำคัญกับผู้หญิงซึ่งเป็นเพศแม่ และห่วงใยในสถานภาพของผู้หญิงเป็นอย่างยิ่ง ท่านจึงขอให้เกิดการงานธรรมมาตา ขอให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา เสถียรธรรมสถานจึงรับเรื่องนี้มาสานต่อเป็น “สาวิกาสิกขาลัย” การศึกษาที่อยู่บนอริยมรรค โดยมีบรรยากาศของสถานที่ดังเช่นที่ท่านอาจารย์ได้ให้คำแนะนำไว้ว่า

“สถานที่ กำแพงล้อมรอบขอบชิด
เหมือนมีป่าหิมพานต์อยู่ในนั้น
เหมือนมีมหาวิทยาลัยอยู่ในนั้น
เหมือนมีโบสถ์อยู่ในนั้น
เหมือนมีสถานีวิฑูรกระจายเสียงอยู่ในนั้น
รอบกำแพงติดภักษิตสำคัญที่เป็นบทเรียน
ดำเนินงานแบบอาศรมฤๅษี”

อีกทั้งยังมี นิคยสาร “สาวิกา” สื่อเพื่อชีวิตที่งดงามและเป็นอิสระ นำเสนอธรรมะที่เข้าใจง่าย เหมาะสำหรับทุกเพศทุกวัยในครอบครัวด้วย

...

และจากการเกิด ผ่านการดำเนินชีวิต เข้าสู่เบื้องปลายของชีวิต เสถียรธรรมสถานได้จัดให้มีธรรมาศรมขึ้นเพื่อให้ดูแลชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจในวิถีมุขย์พึงปฏิบัติต่อชีวิตที่เราได้มา ตั้งแต่ก่อนเกิดจนตาย แบบคืน...ไม่คืนไว้

...

จากด้านใน...สู่ด้านนอก ท่านอาจารย์สอนให้เสถียรธรรมสถานมุ่งเน้นการทำงานสร้างสันติภาพตามนโยบายท่านอาจารย์ ทำให้เรามาทำงานอย่างสนุกโดยสร้าง Spiritual Entertainment ความสนุกสนานทางปัญญาที่ท่านอาจารย์ให้ไว้ว่า

“ยังมีศิลปะอีกประเภทหนึ่ง คือไม่ใช่วัตถุ มันเป็นศิลปะทางความคิดความนึก ทางสติปัญญา รู้จักให้สติปัญญา ถ้าศิลปะในส่วนวิญญาณอย่างนี้มันยิ่งพิเศษ ในการที่จะพาคนไปถึงบรมธรรม แล้ววิธีการที่จะพาคนไปถึงบรมธรรมได้ นั้นแหละคือ ยอดของศิลปะ”

เสถียรธรรมสถาน คือ หยคน้ำกลางใจเมืองที่สืบสานต่อเมล็ดพันธุ์แห่งปัญญาในศรัทธา อุดมคติของท่านอาจารย์พุทธทาส

“ถ้าสถานที่ใดช่วยทำให้เกิดความรู้สึก ได้สังเกตตัวเอง และไม่ผูกกับความยึดมั่นถือมั่น เราเรียกสถานที่นั้นว่า โรงมหรสพทางจิตวิญญาณที่แท้จริง”

เราหวังให้โรงมหรสพนี้ เป็นสถานที่พัฒนาศิลปะทุกแขนงที่จะนำไปสู่สันติภาพ และความเข้าใจไปสู่มวลมนุษย์ เป็นสถานที่ที่เด็กๆ จะได้กลับไปดูแลใจของตัวเอง

พุทธศาสนาเป็นศิลปะอย่างยิ่ง เป็นศิลปะที่แท้จริงที่พัฒนามนุษย์ไปสู่ความงามของการใช้ชีวิต และจิตใจอย่าง “ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน” เสถียรธรรมสถาน และศิลปะ และศิลปินหลายท่าน มองเห็นความสำคัญในการบ่มเพาะเมล็ดพันธุ์แห่งปัญญา ให้เติบโตและงอกงามในสังคม จึงร่วมกันสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณ

นอกจากนี้ มรดกหนึ่งซึ่งท่านอาจารย์ได้ฝากไว้กับโลกนี้ ก็คือ

“พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย	แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง
ร่างกายเป็นร่างกายไปไม่ลำเอียง	นั่นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา
พุทธทาสคงอยู่ไปไม่มีตาย	ถึงดีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา
สมกับมอบกายใจรับใช้มา	ตามบัญชาขององค์พระพุทธรูปไม่หยุตเลย
พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย	อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุตเฉย
ด้วยธรรมโฆษณ์ตามที่วางไว้อย่างเคย	โอ้เพื่อนเอ๋ยมองเห็นไหมอะไรตาย
แม้ฉันตายกายกลับไปหมดแล้ว	แต่เสียงสั่งยังแจ้วแว่วหูสหาย
ว่าเคยพรอดกันอย่างไรไม่เสื่อมคลาย	ก็เหมือนฉันไม่ตายกายธรรมยัง
ทำกับฉันอย่างกะฉันนั้นไม่ตาย	ยังอยู่กับท่านทั้งหลายอย่างหนหลัง
มีอะไรมาเขี่ยได้ให้กันฟัง	เหมือนฉันนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง
ทำกับฉันอย่างกะฉันไม่ตายเถิด	ย่อมจะเกิดผลสนองหลายแขนง
ทุกวันนี้ดสนทนอาอย่าเลิกแล้ง	ทำให้แจ้งที่สุดได้เลิกตายกันฯ”

และในวาระครบรอบชาตกาล ๑๐๐ ปี ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ เสถียรธรรมสถานได้สร้างประติมากรรมของท่านอาจารย์ในอิริยาบถ ‘นั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง’ ฝีมือ อาจารย์ประเทือง ธรรมรักษ์ และอัญเชิญมาประดิษฐานที่สวนศิลป์-สวนธรรม ณ เสถียรธรรมสถาน โดยทุกเดือนจะมีการนำธรรมะและข้อคิดซึ่งทรงคุณค่าและไม่เคยล้าสมัยของท่านอาจารย์มาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ขอเชิญเหล่าลูกศิษย์และผู้สนใจเข้าร่วมได้ ดังประสงค์ของท่านอาจารย์ที่ว่า

“มีอะไรมาเขี่ยได้ให้กันฟัง เหมือนฉันนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง”

และวันนี้...ข้าพเจ้ามีได้มา “อ่อนเรียกอาจารย์”

เนื่องเพราะ...ตลอด ๒๐ ปีที่ผ่านมา

ปณิธานของท่านอาจารย์ คืองานที่ข้าพเจ้าใส่ใจมาโดยตลอด

ธรรมสวัสดิ์

แผนที่ภูมิปัญญาพุทธศาสนาในอดีต

หมุดหมายภูมิปัญญาพุทธศาสนาเริ่มต้นที่การตรัสรู้ของพระพุทธรูปเจ้าในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ เมื่อ ๔๕ ปี ก่อนพุทธศักราช จากปัญญาแห่งการตรัสรู้ซึ่งได้กลายเป็นต้นธารแห่งคำสอนและอารยธรรมพุทธศาสนา ที่แผ่ขยายกว้างออกไปทั้งภายในและภายนอกแดนชมพูทวีป ท่ามกลาง ลัทธิความเชื่อและวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากแก่นคำสอนของพุทธศาสนาโดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ดีตาม พุทธศาสนาที่เคยเป็นกระแสปัญญาทางเลือกอย่างหนึ่งในอนุทวีปอินเดีย ต่อมาได้กลายเป็นภูมิปัญญากระแสหลัก กระทั่งเป็นศูนย์กลางอารยธรรมของดินแดนใหญ่หน้อยทางซีกโลกตะวันออก ได้แก่ จีน ทิเบต ญี่ปุ่น เกาหลี เวียดนาม เขมร ลาว มอญ พม่า และไทย

กล่าวเฉพาะขอบเขตประเทศไทย ดังที่ทราบกันดีว่าเคยมีร่องรอยอารยธรรมพุทธศาสนาปรากฏอยู่ในทุกภูมิภาค เริ่มจากกระแสพุทธเถรวาทยุค ทวาราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖) ที่แผ่เข้ามาในแถบภาคกลางซึ่งเคยเป็นดินแดนสุพรรณภูมิ และในพื้นที่ภาคอีสานซึ่งเคยเป็นอาณาจักรโคตรบูร ส่วนทางภาคเหนือตอนบนที่เคยเป็นอาณาจักรหริภุญชัยและอาณาจักรล้านนา ก็ได้รับอิทธิพลจากกระแสพุทธยุคพุกามของพม่า-มอญ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๙) ในขณะที่พื้นที่ทางภาคใต้ตลอดคาบสมุทรมลายูก็อยู่ภายใต้อิทธิพลของกระแสพุทธมหานาคศรีวิชัย (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖)

อย่างไรก็ตาม หลังจากมหาสังคายนาล้างกาทวีป ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ (อันเป็นที่มาของสังคดียวงค์) นั้น ได้มีการแต่งตั้งคัมภีร์ฎีกา เพื่ออธิบาย คัมภีร์อรรถกถา ของพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งแปลเรียบเรียงจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลีไว้ใน พ.ศ. ๙๕๖ ในการสังคายนาครั้งนั้นเองจึงมีคัมภีร์ภาษาบาลีของ พระพุทธศาสนาครบทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา (คำอธิบายพระไตรปิฎก) และฎีกา (คำอธิบายอรรถกถา) รวมทั้ง วิสุทธิมรรค (คัมภีร์ปกครองพิเศษหรือตำราพุทธ ศาสนาที่รจนารขึ้นเองโดยพระพุทธโฆษาจารย์) กระแสพุทธเถรวาทแบบลังกาหรือลัทธิลังกาวงศ์ได้แผ่อิทธิพลสู่สังคมไทยในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ โดยเข้ามาที่ นครศรีธรรมราชเป็นแห่งแรก ก่อนที่จะแพร่ขึ้นสู่อาณาจักรสุโขทัย ซึ่งได้กลายเป็นศูนย์กลางของศาสนาพุทธลัทธิลังกาวงศ์ในเวลาต่อมา

แม้อาณาจักรสุโขทัยจะเป็นศูนย์กลางการปกครองเหนือดินแดนไทยในช่วงระยะเวลาอันสั้น (ราชวงศ์พระร่วงมีพระมหากษัตริย์ ๖ พระองค์ ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๑๒ - ๑๙๔๑) แต่ในทางศาสนจักรนั้น ลัทธิลังกาวงศ์แบบสุโขทัยยังเป็นพุทธศาสนากระแสหลักที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยครบมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ดังจะเห็นได้ว่า การเรียนทางปริยัติธรรมและการตีความคำสอนพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการนั้นยังยึดการอธิบายตามคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ของลัทธิลังกาวงศ์เป็นหลัก ส่วนในทางวัฒนธรรมความเชื่อของชาวพุทธทั่วไปในเรื่อง นรก สวรรค์ บาป บุญ การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม พระพุทธรูป ๕ องค์ โลกพระศรีอริย ๗ ชั้น ล้วนได้รับอิทธิพลสำคัญมาจากคัมภีร์ไตรภูมิอรรถกถา หรือที่คนไทยเรียกติดปากว่า ไตรภูมิพระร่วง นั้นเอง

เชื่อกันว่าไตรภูมิพระร่วงนี้ พระมหารัชมหาราชธิราช (พระมหากษัตริย์สุโขทัยองค์ที่ ๕) ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๘๘ เพื่อประกาศ "อุดม การณ์แห่งธรรมราชา" ว่าจะทรงปกครองแผ่นดินโดยยึดหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนา และให้ประหารราษฎรอยู่ภายใต้กรอบศีลธรรมและประเพณีความเชื่อตามที่ ทรงกล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วง ดังพระราชปรารภตอนหนึ่ง

"ผู้ใดจักปรารถนาสวรรค์นิพพาน จงสดับฟัง ไตรภูมิอรรถกถาด้วยทำนุบำรุง อย่าได้ประมาทสักวัน ดั่งนี้จึงจะได้พบพระศรีอริยโมคขัลลเจ้าเมื่อ จะลงมาตรัสแก่สัตว์พญาดูตญาณในโลกนี้แล"

การที่ไตรภูมิพระร่วง มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมความเชื่อของชาวพุทธในสังคมไทย น่าจะมาจากเหตุผลอย่างน้อย ๓ ประการ คือ

๑. ผู้แต่งเป็นทั้งพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงเป็น "ธรรมราชา" ครองราชย์อยู่มาถึง ๓๐ ปี ซึ่งนานพอที่จะทรงเผยแพร่อุดมการณ์ ไตรภูมิพระร่วง จนฝังราก อยู่ในประเพณีความเชื่อของสังคมไทย

๒. ตำราเล่มนี้เขียนขึ้นแบบวิทยานิพนธ์ มีการอ้างอิงคัมภีร์ทางพุทธศาสนาถึง ๓๐ คัมภีร์ และอ้างความรู้จากพระมหาเถรจารย์ ตลอดจนราช บันฑิตผู้เป็นเสมือนนักวิชาการพุทธศาสนาชั้นยอดในสมัยนั้นถึง ๙ ท่าน เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความน่าเชื่อถือ

พระมหารัชมหาราชธิราชทรงทราบดีว่าข้อนี้ของพระองค์เป็นอย่างดี จึงทรงตรัสไว้ในบานแผ่นก (กิตติกรรมประกาศ) ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ว่า "พระธรรมทั้งหลายนี้ เอาออกมาแลแห่งแลน้อยและเอามาผสมกัน จึงสมมุติชื่อว่า ไตรภูมิพระร่วงฯ พระธรรมทั้งหลายนี้เจ้าพระ ญาเลไถอันเป็นพระศรีอริยพงษ์ ดังหรือจะมาจากผู้พระคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงนี้ได้ให้ เพราะเหตุท่านนั้นทรงไตรปิฎกไตรธรรม ณะได้ฟังได้เรียนแต่ สำนักพระสงฆ์เจ้าทั้งหลาย"

๓. ชาวไทยสมัยโบราณมีความเชื่อเรื่องผีสาวเทวดา นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด และไสยศาสตร์ มาตั้งแต่ดั้งเดิม จากลัทธิผีของพื้นบ้าน ผสมกับลัทธิพราหมณ์ของฮินดูมาก่อนแล้ว "ไตรภูมิพระร่วง" เพียงแต่ช่วยให้ความเชื่อเหล่านี้เป็นระบบที่เข้มแข็งยิ่งขึ้นโดยผสมผสานกับจักรวาลวิทยาและหลัก นิพพานธรรมของพุทธศาสนาที่อยู่เหนือกว่า ทั้งลัทธิผีและลัทธิพราหมณ์

จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าเหตุใดการตีความพุทธศาสนา โดยอิงวิธีคิดแบบพราหมณ์ตามคัมภีร์อรรถกถาและวิสุทธิมรรคก็ดี และความเชื่อเรื่องพุทธอุป นโยที่มีมาในไตรภูมิพระร่วงก็ดี ได้กลายเป็นประเพณี ความเชื่อที่สอดคล้องกับวิถีสังคมเกษตรโบราณอย่างสังคมไทยมาช้านานหลายศตวรรษ จนกระทั่งการ เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง จากโลกสมัยใหม่เริ่มเคลื่อนเข้ามาปะทะวิถีสังคมไทยอย่างจริงจังในช่วงทศวรรษที่ ๒-๘ ของยุครัตนโกสินทร์ (นับจาก ปีที่กรุงสยามทำสนธิสัญญาเบาริ่งกับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๙๘)

สู่ยุคปฏิรูปการพระศาสนา

ในช่วงที่สังคมไทยเข้าสู่ยุคโลกทัศน์นิเวศสมัยใหม่นี้เอง มีบุคคลสำคัญแห่งยุคอย่างน้อย ๒ ท่าน ผู้มีบทบาทบุกเบิกการอธิบายคำสอนของพุทธศาสนาให้เป็นที่ยอมรับ (โอปอนอิโก) และคงทนต่อการพิสูจน์ (อากาลิโก) ในสังคมไทยที่มีพลวัตเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ท่านหนึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ส่วนอีกท่านหนึ่งเป็นพระภิกษุสามเณรนาม พุทธทาส อินทปัญโญ

พระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ ๔ ย่อมเป็นที่ประจักษ์ดีอยู่แล้วในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทย คือพระองค์ท่านทรงเป็นผู้ก่อตั้ง “ธรรมยุติกนิกาย” ขึ้นเมื่อครั้งยังทรงผนวชเป็น “พระวชิรญาณภิกขุ” ทั้งนี้มีพระราชประสงค์เพื่อชำระคณะสงฆ์ให้มีวินัยและวัตรปฏิบัติที่บริสุทธิ์ ที่สำคัญคือการไม่ยุ่งเกี่ยวกับเงินทองและวัตถุนิยมที่มาพร้อมกันวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งกำลังไหลบ่ามากระทบสังคมของชาวบ้านและชาววัดด้วย

แต่ศาสนกิจที่พระวชิรญาณภิกขุทรงกระทำมากกว่านั้น คือ พระองค์ท่านพร้อมกับเจ้านายและขุนนางหัวใหม่ ได้เริ่มอธิบายคำสอนของพุทธศาสนาโดยใช้หลักเหตุผลนิยมแบบก้าวหน้า บัญญาชนขุนนางที่โดดเด่นในรัชกาลของพระองค์ท่าน ได้แก่ เจ้าพระยาทิพากรวงษ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ผู้แต่งหนังสือแสดงกิจจานุกิจ ได้พยายามอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ จักรวาลวิทยาใน ไตรภูมิพระร่วง และหลักพุทธศาสนา โดยเปรียบเทียบกับหลักศาสนาต่างๆ ด้วยคำอธิบายที่เป็นวิทยาศาสตร์

สำหรับพระวชิรญาณภิกขุ นั้น หลังจากทรงผนวชเป็นเวลานานถึง ๒๗ พรรษา และทรงสละเพศบรรพชิตขึ้นดำรงสถานะพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๔ แล้วได้โปรดให้เปลี่ยนแปลงพระราชพิธีต่างๆ อย่างขนานใหญ่ โดยโปรดให้พุทธพิธีมีความสำคัญเหนือไสยพิธีของพราหมณ์ ทรงนิยมสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ลงมาใกล้ชิดกับประชาชนมากขึ้นตามเยี่ยงอย่างธรรมราชาของพุทธศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ในรัชกาลนี้จึงมีความเป็นมนุษย์มากขึ้น แม้พระราชอาชญาจะยึดถือพระมหากษัตริย์เป็นดังเจ้าชีวิตของพวกเขาแต่เดิม แต่เป็นเจ้าชีวิตในความหมายใหม่ที่ให้ความอบอุ่นปลอดภัยแก่ประชาชนราษฎรดูจับใจให้ความถนอมคุ้มครองบุตร

กล่าวได้ว่า นับตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา สถาบันพระมหากษัตริย์มีความใกล้ชิดกับประชาชนมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากพระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ ๕ ผู้ทรงเป็นพระราชโอรสของพระองค์ ทรงโปรดการเสด็จประพาสต้นเยี่ยมเยียนไปตามทุกซอกซอกของราษฎรโดยไม่ทรงถือพระองค์ และทรงประกาศเลิกระบอบทาส-ไพร่ ปลดปล่อยสังคมไทยให้เป็นไทยอย่างแท้จริง จนปวงพสกนิกรถวายสมัญญานามแด่พระองค์ว่า “สมเด็จพระปิยมหาราช” (พระมหากษัตริย์ผู้เป็นที่รัก)

อย่างไรก็ตาม พระทนายที่สืบต่อพระราชปณิธานทางพระศาสนาของรัชกาลที่ ๔ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงมีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปการศึกษาพระปริยัติธรรม และการสอนพุทธประวัติแบบใหม่ที่พระพุทธรูปทรงมีสถานะเป็นมนุษย์มากขึ้น ทรงพยายามอธิบายเรื่องราวอภินิหารในปฐมสมโพธิ (พุทธประวัติฉบับที่นิพนธ์โดยสมเด็จพระยาปรมาลุนีสุทฺธิโยรส ในรัชกาลที่ ๓) อย่างเป็นบุคคลาธิฐานสำหรับชาวพุทธรุ่นใหม่

คุณูปการของพุทธทาส: สืบสำนักโพธิสัตว์ศรีวิชัย

การปรากฏแห่ง “พุทธทาส” มิได้เกิดขึ้นลอยๆ โดยปราศจากเหตุปัจจัย “พุทธทาส” เป็นผลพวงที่วิเศษสุดที่เกิดขึ้นในท่ามกลางวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจสังคมของโลกและสยามประเทศในเวลานั้น “พุทธทาส” ถือกำเนิดขึ้นในวโรกาสคล้ายวันประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณของพระพุทธเจ้าในปีเดียวกันกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ (ท่านพุทธทาสได้บันทึกไว้ในภายหลังว่า “เพราะฉะนั้นปฏิทินของสวนโมกข์จึงเป็นสิ่งที่ดีจำได้ง่ายที่สุด โดยแบ่งไว้ในประโยคสั้นๆ ว่า ปีเดียวกันกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง” ข้อนี้พวกเขาถือว่ามันเป็นนิมิตแห่งการเปลี่ยนยุคใหม่ เพื่อการแก้ไขสิ่งต่างๆ ให้ดีขึ้น เท่าที่เราจะพึงทำได้”) กล่าวได้ว่าในช่วงที่วิกฤตที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์สังคมไทยนั้นได้เปลี่ยนเป็นโอกาสให้เกิด “เพชรน้ำหนึ่ง” ในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของมนุษยชาติ

ในช่วงเวลาที่คนกำลังโกลาหลสับสนกับการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของบ้านเมือง พระภิกษุบ้านนอกผู้หนึ่งผู้มีการศึกษาอย่างเป็นทางการทั้งทางโลกและทางธรรมไม่มากนัก แทนที่จะศึกษาปริยัติธรรมสูงๆ ขึ้นไป หรือออกไปแสวงหาความรู้จากสำนักที่ศานาปาโมกข์ที่ผู้คนไขว่คว้ากัน แต่ท่านกลับปลีกเร่ไปอยู่วัดร้างกลางป่าดงในละแวกบ้านเกิดนั่นเอง พร้อมกับประกาศตนต่อหน้าพระพุทธรูปเก่าในอุโบสถร้าง วัดพุ่มเรียง เมืองไชยา แคนศรีวิชัยในอดีตว่า

ข้าพเจ้ามอบชีวิตและร่างกายนี้ถวายแด่พระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าเป็นทาสของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นนายของข้าพเจ้าเพราะเหตุตั้งว่ามานี้ ข้าพเจ้าจึงชื่อว่า “พุทธทาส”

ภายใต้นาม “พุทธทาส” นี้เอง ท่านได้สร้างคุณูปการอันมีนัยสำคัญต่อประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาพุทธในสังคมไทยดังนี้

ประการแรก เป็นพระภิกษุไทยรูปแรกผู้สร้างประเพณีใหม่ให้วัดไทยกลับมาทำหน้าที่ทั้งด้านคันถธุระ (ศึกษาปริยัติธรรม) และวิปัสสนาธุระ (ปฏิบัติธรรม) มิใช่แยกอารามออกเป็นสองฝั่งสองฝ่าย คือ ความวาสี (วัดบ้าน มีหน้าที่ให้การศึกษาด้านปริยัติอย่างเดียว) และอรัญญวาสี (วัดป่า ซึ่งเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมเพียงอย่างเดียว) อันเป็นคติที่สืบเนื่องมาจากลังกาทวีปซึ่งสายเถรวาทของไทยรับมาตั้งแต่ยุคสุโขทัย

สวนโมกข์พลาาราม (สวนป่าอันเป็นกำลังแห่งการหลุดพ้นจากความทุกข์) เป็นรูปธรรมของวัดในอุดมคติที่ท่านก่อตั้งขึ้นพร้อมๆ กับนามของพุทธทาส เพื่อศึกษาทฤษฎีและปฏิบัติควบคู่กันไป ภายในสวนโมกข์จึงไม่มีสิ่งก่อสร้างรุงรัง ไม่มีแม้อาคารโบสถ์และวิหาร หากมีเรือนด้วยป่าไม้อันเป็นที่ลี้ภัยเพียงพอสำหรับจิตภาวนา พร้อมกันนั้นก่อนญาติให้มีการนำเอาตำรับตำราการศึกษาคันถว่านไป ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจธรรมะมากกว่าอยู่ในสถานที่ทั่วไป ดังท่านได้กล่าวถึงประสบการณ์ของท่านที่สวนโมกข์ว่า “การอยู่คนเดียว แม้ในทางปริยัติหรือคือนไปทางปริยัติ ก็ยังเป็นที่น่าพอใจยิ่งเหมือนกัน การอ่านข้อความ

ในพระไตรปิฎก ส่วนมากที่กรุงเทพฯ ได้รศชาติจับใจน้อยกว่าในที่สุดในปีตั้งแต่ ๔-๕ เท่าตัว... การขบข้อความบางอย่างหรือส่วนมากที่สุด ทำไปซาบได้เป็นคั่งเป็นแควติดต่อกันเป็นสาย การเขียนก็รู้สึกว่ามีชีวิตจิตใจยิ่งกว่ากัน”

ทั้งสวนโมกข์และชีวิตพรหมจรรย์อันยาวนานของท่านพุทธทาสเองย่อมเป็นประจักษ์พยานอันแจ่มชัดของการบรรสานเชื่อมโยงระหว่างปรีชาปฏิบัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธแห่งพุทธธรรม

ประการที่สอง เป็นพระธรรมกถึกผู้พยายามนำเอาหัวใจของพุทธศาสนาเข้ามาสู่วิถีชีวิตของสังคมไทยสมัยใหม่ แม้ท่านพุทธทาสได้เจริญรอยตามแนวทางของรัชกาลที่ ๔ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ในแง่การอธิบายพุทธศาสนาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ แต่ท่านไม่หยุดอยู่เพียงแค่สอนพุทธศาสนาในระดับศีลธรรมเท่านั้น ตรงกันข้าม ท่านได้อุทิศเวลาในสมณเพศทั้งหมดให้แก่การเผยแพร่ศาสนาชั้นโลกุตระสู่สังคมวงกว้าง โดยหวังว่าจะช่วยให้วัฒนธรรมชาวพุทธไทยแข็งแรงพอที่จะต่อต้านกระแสลัทธิวัตถุนิยม โดยการกลับไปหาแก่นคำสอนจากพระโอรสของพระพุทธเจ้าโดยตรง

ท่านกล้าท้าทายประเพณีการตีความพุทธศาสนาตามแนวคัมภีร์วิสุทธิมรรค และอรรถกถา ซึ่งเจือปนด้วยคติพราหมณ์และไสยศาสตร์ ทั้งยังปฏิเสธ "พุทธศาสนาเนืองอก" ได้แก่ ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อมหายาต่าง ๆ ซึ่งเป็นเสมือนเนื้อร้ายที่ลูกกลมปิดบังห่อหุ้มเนื้อดีหรือแก่นแท้ของพุทธศาสนา ท่านเป็นพระสงฆ์ไทยองค์แรกที่ประกาศว่าพุทธศาสนา (อัฐปุน) พระธรรม (ไบลาน) และพระสงฆ์ (ลูกหลานชาวบ้าน) เป็นภูเขาค้ำค้ำของกันวิถีไปสู่พุทธธรรม

สำหรับท่านพุทธทาสนั้น พุทธศาสนามีได้หยุดอยู่เพียงแค่สอนให้คนเว้นจากการทำชั่ว และทำแต่ความดี อันเป็นขั้นศีลธรรมเท่านั้น เพราะบุคคลแม้ทำความดีแต่ก็ยังมีความทุกข์อยู่นั่นเอง ดังนั้น จึงต้องทำจิตให้บริสุทธิ์เป็นอิสระจากความทุกข์ นี่แหละคือสิ่งที่ท่านเรียกว่า "ตัวพุทธศาสนาโดยตรง" และการทำจิตให้บริสุทธิ์ได้นั้นต้องอาศัยปัญญา ล้ำพียงศีล และสมาธิไม่สามารถทำให้บุคคลบริสุทธิ์ได้ ท่านพุทธทาสมักยกพุทธพจน์ที่ว่า "คนเราบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา พระพุทธเจ้าไม่เคยตรัสว่า บริสุทธิ์ได้ด้วยศีล ด้วยสมาธิ แต่บริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา เพราะมันทำให้หลุดออกมาจากสิ่งทั้งปวง"

ด้วยทัศนะดังกล่าว ท่านพุทธทาสจึงไม่เหน็ดเหนื่อยที่จะนำธรรมะชั้นสูงมาแสดงซ้ำแล้วซ้ำเล่าไม่ว่าจะเป็นเรื่องสุญญตธรรมที่สอนให้คนทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง ไม่มียึดมั่นถือมั่น ท่านถึงกับกล่าวว่ารอมะ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นธรรมาสน์รูปลงได้ในคำพูดเพียงประโยคเดียวสั้นๆ ว่า "สัพเพ ธัมมา นาลัง อภินิเวสยาเย" สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นตัวกูหรือของกู"

แต่หลักธรรมที่ท่านถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนาที่ดีที่สุดที่พุทธบริษัททุกคนต้องรู้คือ อริยสัจจากพระโอรส และ อิทัปปัจจยา หรือ ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอรส ซึ่งเป็นเรื่องการเกิด และการดับแห่งทุกข์ มีความสำคัญถึงขั้นที่มีพระพุทธรูปว่า "ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต"

ท่าน พุทธ ทาส เชื่อ ว่า ปุณฺชน ทวํ ไป สามารถ เข้า ถึง นิพ พาน ได้ ท่า ม กลาง การ ทำ งาน ใน วิถี ชีวิต ประจำ วัน หากโลกุตระธรรมขาดหายไปจากวัฒนธรรมไทยแล้ว การสอนให้คนทำดี มีศีลธรรมก็จะไม่ได้ผล และในที่สุดสังคมก็จะวิปริต

ประการที่สาม ท่านพุทธทาสเป็นผู้ก้าวพ้นพรมแดนระหว่างศาสนา ท่านเชื่อว่าหากศาสนิกของแต่ละศาสนาทำความเข้าใจในคำสอนของศาสนานั้นอย่างถ่องแท้แล้ว ก็จะไม่มีความขัดแย้งต่อกัน แต่ละศาสนาไม่ใช่ศัตรูกัน เพราะศรัทธารวมของศาสนา คือ ลัทธิวัตถุนิยมและความเห็นแก่ตัว ทุกศาสนาสามารถร่วมมือกันเพื่อสร้างสันติภาพถาวรให้แก่โลกได้

ประการที่สี่ ท่านเป็นพระภิกษุไทยรูปแรกที่ประกาศว่า พุทธศาสนาและทุกศาสนามีหลักการเป็นสังคมนิยม โดยยกตัวอย่างชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์เป็นต้นแบบว่า

พระพุทธองค์ทรงบัญญัติระบบวินัย ทำให้เราเห็นได้ทีเดียวว่าเป็นระบบที่ผูกพันกันเป็นหมู่เป็นพวกไม่แยกออกจากกันไป ผู้ใดตรงคำว่า "สงฆ์" นั่นเอง คำว่า "สังฆะ" แปลว่า หมู่ หรือ พวก...อย่างระเบียบวินัยในพุทธศาสนานี้ก็ให้สันโดษ พอดี...ไม่ให้ออกไปไกลส่วนเกิน พระสงฆ์นี้ถ้าเอาอะไรเกินกว่าที่จำเป็นแล้วจะผิดวินัยทั้งนั้น...อุดมคติที่ว่าไม่เอาส่วนเกินของภิกษุสงฆ์นี้คือรากฐานอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่า สังคมนิยม"

ความข้างต้นนั้น ท่านได้กล่าวไว้เมื่อครั้งที่มีความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างค่ายสังคมนิยมและค่ายทุนนิยมในสังคมไทยช่วงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ - พ.ศ. ๒๕๑๙ โดยประกาศจุดยืนของพุทธศาสนาเคียงข้างกับสังคมนิยม แต่เป็นสังคมนิยมที่มีธรรมะเป็นพื้นฐาน และในอีกทศวรรษต่อมาท่านยังได้ประกาศย้ำความเชื่อเรื่องธัมมิกสังคมนิยมอีกครั้ง ในพิธีฉลองคารของรัฐบาลสุโขทัยปี ๒๕๓๑ เจ้าของ สมุดปกเหลือง หรือ คำโครงการเศรษฐกิจ

"ท่านรัฐบาลสุโขทัยได้ทำกิจกรรมเกินค่าของการที่จะเรียกว่ารัฐบาลสุโขทัยด้วยซ้ำไป สิ่งที่สำคัญพิเศษสุดอีกอย่างหนึ่งซึ่งควรระลึกถึง

คือ ท่านรัฐบาลสุโขทัยต้องรับเคราะห์ด้วยภาระถูกขับออกจากประเทศ เพราะเสนอลัทธิสังคมนิยมเพื่อเป็นหลักการปกครองประเทศชาติ.... ฉะนั้นข้อนี้ขาดมากที่ได้รับเคราะห์หรือกำลังได้รับเคราะห์อย่างเดียวกันคือ เสนอหัวใจของสังคมนิยมว่า เป็นหัวใจของทุกศาสนา ทุกศาสนาเสนอลัทธิสังคมนิยมให้รักกันอย่างเพื่อน เกิด แก่ เจ็บ ตาย จนนายทุนรักกรรมกร กรรมกรรักนายทุน คนมั่งมีรักคนยากจน คนยากจนรักคนมั่งมี ลัทธินี้เรียกว่า ธัมมิกสังคมนิยม อาตมายังขอยืนยันอยู่ว่าเป็นหัวใจของศาสนาทุกศาสนา

ท่านรัฐบาลสุโขทัยได้เสนอหลักการอันนี้ขึ้นแต่กลับได้รับผลตอบแทน คือ ต้องถูกขับออกจากประเทศ เป็นที่น่าประหลาด น่าอัศจรรย์ นำเคราะห์ หรือ น่าอะไรทั้งหมด

อาตมาขอก็อากความรู้ลึกอันนี้ไว้ เป็นที่ระลึกแก่ท่านรัฐบาลสุโขทัย อาตมายังจะพยายามให้ลัทธิธัมมิกสังคมนิยมเข้ามาอยู่ในหัวใจของประชาชนทั้งหลายให้จนได้ แล้วก็จะได้เป็นหลักเกณฑ์สำหรับมนุษย์ทั้งโลก จะอยู่กันอย่างเพื่อน เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน... รักลงไปถึงสัตว์เดรัจฉาน รักลงไปถึงสิ่งมีชีวิต เช่น ต้นไม้ เป็นต้น ไม่มีการทำลายสิ่งมีชีวิตอย่างโง่เขลาอีกต่อไป เพราะมีวิญญาณแห่งธัมมิกสังคมนิยม"

สืบสานปณิธานพุทธทาส-พุทธธรรม

สำหรับผู้เป็นพุทธบริษัทที่เคยทำวัตรสวดมนต์ คงจะจำคำทำวัตรเย็นในบทพุทธานิเทศตอนหนึ่งได้ว่า

พุทธัสสาหัสมี ทาโล (ทาสี-สำหรับสตรี) ๖ พุทธโธ เม สามีกิสสะโร

ข้าพเจ้าเป็นทาสของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นนาย มีอิสระเหนือข้าพเจ้า;

พุทธ ทุกข์สละ มาตา จะ วิธิตา จะ ทิตัสสะ เม,

พระพุทธเจ้าเป็นเครื่องกำจัดทุกข์ และทรงไว้ซึ่งประโยชน์แก่ข้าพเจ้า;

พุทธัสสาหัง นียยาเทมิ สะวีริญชีวัตถุญจิตัง,

ข้าพเจ้ามอบกาย ถวายชีวิตนี้ แต่พระพุทธเจ้า

โดยนัยแห่งคำทำวัตรดังกล่าวนี้ ย่อมแสดงว่าพุทธบริษัททุกคนได้ชื่อว่าเป็น “พุทธทาส” ด้วยกันทั้งสิ้น การสืบสานปณิธานพุทธทาส จึงเป็นหน้าที่ของพุทธทาสรุ่นใหม่ทุกคนที่ยังมีชีวิตอยู่

ท่านพุทธทาส อินทปัญโญ ได้ฝากปณิธาน ๓ ประการไว้ คือ หนึ่ง การทำให้พุทธศาสนิกและศาสนิกทั้งหลายได้เข้าใจในศาสนาของตน สอง การเสริมสร้างความเข้าใจอันดีและความร่วมมือระหว่างศาสนา และสาม การนำมนุษย์ออกจากวัตถุนิยม

ปณิธานทั้งสามประการดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นการแปรเจตนารมณ์แห่งพุทธจริยา และพุทธธรรมมาสู่ภารกิจที่เป็นรูปธรรมของชาวพุทธในการสร้างสันติภาวะให้แก่ชีวิต และสร้างสันติภาพแก่โลกในยุคปัจจุบัน จึงกล่าวได้ว่าปณิธานทั้ง ๓ ประการ เป็นปณิธานแห่งพุทธธรรมด้วย

การสืบสานปณิธานข้อแรก เป็นภารกิจที่ทุกคนสามารถเริ่มต้นทำได้ตามกำลังอินทรีย์ของตน ไม่ว่าจะบุคคลนั้นจะอยู่ในเพศใด วัยใด จะเป็นผู้มีอำนาจหรือคนไร้อำนาจ คนรวยหรือคนจน ปัญญาชนหรือคนไร้การศึกษา ก็สามารถทำความเข้าใจในศาสนาของตนได้

ท่านพุทธทาสมักเป็นพี่ใหญ่ที่คอยให้กำลังใจน้องๆ สหายธรรม ไม่ให้ย่อท้อในการศึกษาระยะ ดังลิขิตที่ท่านเขียนถึงอาจารย์ภุควา กุศลสาย สมัยที่ยังบวชเรียนอยู่คนเดียวว่า

“ภุควา น้องชายที่รักโดยธรรม ผมเองเข้าตาร้ายยิ่งกว่าคุณในเรื่องการศึกษา ผมเรียนเพียง ม.๒ บ้านนอก ซึ่งสอนความรู้ให้อย่างกระปรองกระเปร่ง และเพิ่งจะได้มาบวชเมื่ออายุ ๒๑ ปี ก่อนหน้านั้นรู้แต่ว่าคนของใครๆ ไม่มีความรู้ห้วนนอนปลายตีนของธรรมะธรรมะอะไรกับเขาเลย” และบางครั้งท่านได้กล่าวอย่างถ่อมตนแก่ผู้ใกล้ชิดว่าท่าน “บวชเพื่อโยม ให้โยมพอใจเท่านั้น จะมีเขมอะไรที่เป็นเป้าหมายก็ไม่มี ก็ปะปะมา บวชแล้วมาพบธรรมะเข้า พอใจ ผมก็พอใจธรรมะ คิดอยู่กับธรรมะ”

ท่านพุทธทาสจึงเป็นตัวอย่างของคนธรรมดาๆ ที่ตอนอายุครบบวชพระ มีความรู้ศาสนาเริ่มต้นจากศูนย์ แต่ได้พัฒนาตนเองจนกลายเป็นปราชญ์ทางศาสนาผู้ยิ่งใหญ่ของโลกได้อย่างน่าอัศจรรย์

อย่างไรก็ตาม เป้าหมายของการเข้าใจศาสนาอันดับแรกนั้นก็เพื่อตนเอง ท่านพุทธทาสเคยให้นิยามพุทธศาสนาไว้ง่าย ๆ ว่าคือ “วิธีปฏิบัติเพื่อเอาตัวรอดจากความทุกข์” ตัวท่านเองก็ได้รับประโยชน์เช่นนั้นจากศาสนาด้วย หากไม่เคยไอ้อวดตนเองว่าเป็นเกจิอาจารย์ผู้บรรลุถึงดินนิพพาน

“เดี๋ยวนี้ไม่ค่อยสนใจที่จะมีเกียรติ ไม่สนใจจะบรรลุถึงนิพพานหรือไม่ เป็นอรหันต์หรือไม่ ไม่อยู่ในความคิด รู้แต่ว่าอยู่อย่างไม่มีทุกข์เรื่อย ๆ ไปก็พอแล้ว ทำประโยชน์ให้เพื่อนมนุษย์ให้มากที่สุดด้วย ตัวเองก็สบายดีด้วย... แค่นี้ก็พอแล้ว

ไม่ต้องการอะไรไปมากกว่านั้น พอที่จะสงเคราะห์ให้ได้ว่า มันไม่ต้องการภพ คือความเป็น มันอยู่ในลักษณะที่ว่างจากภพ ว่างจากความเป็น เหลือแต่ร่างกาย จิตใจ นามรูป เคลื่อนไหวไปในลักษณะที่ไม่เป็นทุกข์ ให้มีประโยชน์กับผู้อื่นให้มากที่สุด จนกว่ามันจะดับลงไป เหมือนกับว่าตะเกียงหมดน้ำมัน ไม่ต้องถามว่าไปไหน ไฟหมดเชื้อเพลิง ไม่ต้องถามว่าไปไหน จบกันแค่นั้น นี่แหละเรื่องที่จะพูดได้มีแค่นี้ ถ้าใครเห็นด้วย มันก็ทำตามได้โดยไม่ต้องขี้ขลาดเลย”

การสืบสานปณิธานข้อสอง สืบเนื่องจากปณิธานข้อแรก หากทุกคนเข้าใจศาสนาของตนอย่างถ่องแท้แล้ว ย่อมเบาบางลงจากความเห็นแก่ตัว มีความรักในเพื่อนมนุษย์ ไม่ยึดมั่นถือมั่นในความเชื่อของตนอย่างตายตัวจนเกิดความขัดแย้งกับผู้อื่น ถึงขั้นทะเลาะวิวาท หรือก่อสงครามกันใหญ่โต

ท่านพุทธทาสเป็นแบบอย่างของศาสนิกผู้มีใจเปิดกว้าง รับฟังความเชื่อของผู้อื่นที่แตกต่างไปจากตนด้วยความเคารพและจริงใจ ในการเรียนรู้จากเพื่อนต่างศาสนานั้น ท่านพุทธทาสมักเตือนชาวพุทธให้วางท่าทีดังนี้

“ถ้าได้ฟังคำที่ผิดจากความเชื่อเดิมๆ ของตน ก็อย่าเพิ่งค้าน อย่าเพิ่งโยนทิ้ง แต่ต้องทำใจเป็นคนใหม่ อ่านของใหม่ ด้วยจิตใจใหม่ สติปัญญาใหม่ และพยายามค้นให้พบหรือเข้าใจให้จนได้ว่าเขาหมายความว่าอย่างไร”

ท่านพุทธทาสเป็นผู้ร่ำรวยด้วยเพื่อนต่างศาสนา ท่านมีกัลยาณมิตรทั้งที่เป็นอิสลามิกชน คริสต์ศาสนิกชน ชาวซิกข์ ชาวฮินดู รวมทั้งชาวพุทธที่ต่างนิกายออกไป ท่านพุทธทาสไม่เคยและจะไม่พยายามให้ผู้ใดมาเข้ารีตศาสนาพุทธ ท่านเห็นว่าคนดีของศาสนาอื่นก็เป็นคนดีของศาสนาพุทธด้วย การทำความเข้าใจกันดี ในระหว่างศาสนาเป็นภารกิจเร่งด่วนของศาสนิกทุกศาสนา และในยุคโลกาภิวัตน์นี้ ได้ผลักดันให้ผู้คนต่างเชื้อชาติต่างศาสนามาอยู่ใกล้กัน ถ้ามีความเข้าใจกันดี ก็อยู่ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์และสงบสุข ตรงกันข้ามหากไม่เข้าใจกันก็อาจกระทบกระทั่งกันได้ง่าย จนลุกลามกลายเป็นความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ ศาสนา ดังที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเราเอง และในหลายภูมิภาคของโลก

การสืบสานปณิธานข้อที่สาม นับว่าเป็นภารกิจที่สำคัญที่สุดและยากที่สุดสำหรับศาสนิกชน ในโลกที่ขบวนการทางศาสนากำลังอ่อนแอเหลือแต่สถาบัน ประเพณี พิธีกรรม และคำสอนเปลือกกระพี้ ย่อมไม่สามารถทำหน้าที่พลัดของลัทธิวัตถุนิยมสมัยใหม่ ที่ทำให้มนุษย์ล้มลงตกเป็นทาสของความสุขเทียม (อามิสสุข) จนไม่รู้จักความสุขที่แท้ (นิรามิสสุข) ซึ่งมีราคาของทุกศาสนาเคยนำพาหมู่มนุษย์นิกรไปถึงได้

ในการต้านทานกระแสลัทธิวัตถุนิยมหรือบริโภคนิยมสมัยใหม่นั้น ศาสนิกต้องสร้างวัฒนธรรมทางจิตวิญญาณที่เข้มแข็ง ทวนกระแสลัทธิวัตถุนิยมอย่างเท่าทัน สอนโมกข์เป็นขบวนการทางศาสนาที่เติบโตขึ้นมาเพื่อทวนกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมของโลกซึ่งกำลังเข้าสู่ยุคทุนนิยมเสรีที่ท่านพุทธทาสเรียกว่า ยุคกิเลสเสรี หรือยุคมือใครยาวสาวได้สาวเอา ท่านชูคำขวัญ “งานคือการปฏิบัติธรรม” และ “งานคืองานบันดาลสุข” เพื่อต่อต้านคำขวัญ “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” ของรัฐบาลในยุคพัฒนาเศรษฐกิจตามแบบตะวันตก ท่านโจมตีระบบการศึกษาที่รับใช้ลัทธิวัตถุนิยมว่า “การศึกษาแบบมหาหิงวอน” เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในยุคข้อมูลข่าวสารที่เต็มไปด้วยข้อมูลที่กระตุ้นเร้าการบริโภคสินค้าและบริการแปลกๆ ใหม่ ๆ จนผู้คนที่รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นจริงของสังคมที่กำลังสืบคลานสู่หายนภัยอันเกิดจากวิกฤตทางสิ่งแวดล้อม การทำสงครามแย่งชิงทรัพยากรในขณะที่ช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยในสังคมและระหว่างประเทศที่ยากจนและประเทศที่มั่งคั่งกำลังขยายกว้างยิ่งขึ้นทุกที ซึ่งอาจเป็นปัญหาที่นำไปสู่ความล่มสลายของอารยธรรมมนุษย์ก็ได้

แน่นอนในระบบทุนนิยม และลัทธิบริโภคนิยมเอง ย่อมไม่มีคำตอบที่จะแก้ไขวิกฤตการณ์ที่เกิดจากความต้องการอันไม่มีขีดจำกัด (ตัณหา) ของมนุษย์ได้ นอกจากต้องกลับไปแสวงหาทางออกที่มีอยู่ในภูมิปัญญาทางศาสนา ซึ่งท่านพุทธทาสเป็นผู้หนึ่งที่ได้ทุ่มเทชีวิตในเพศบรรพชิต กว่า ๒๐ ปีของท่านบุกเบิกเป็นนริฐก่อนแรกในยุคของเราเพื่อปูทางสร้างมรรคาออกไปให้พ้นจากหายนภัยของโลกวัตถุนิยม

พุทธทาส อินทปญฺโญ: พุทธทาสผู้มีปัญญายิ่งใหญ่

เสฐียรพงษ์ วรรณปก

บทความนี้เขียนเพื่อรำลึกถึงพระเดชพระคุณพระธรรมโกศาจารย์ (อินทปญฺโญ) ตามคำขอร้องของประธานอนุกรรมการจัดทำหนังสืออนุสรณ์ ๑๐๐ ปี ชาตกาลพุทธทาส (คุณสันติสุข โสภณศิริ) ขอเรียนให้ทราบว่า บทความนี้เขียนจากความทรงจำ ในฐานะ “คอลัมนิสต์” จึงไม่มีเชิงอรรถ ไม่มีหนังสืออุเทศดังบทความวิชาการทั่วไป จึงควรใช้วิจารณญาณในการจะใช้อ้างอิงใดๆ

นามแรก (พุทธทาส) เป็นนามที่ท่านตั้งขึ้นเอง หรือจะเรียกว่านามปากกาก็ได้ ส่วนนามที่สอง (อินทปญฺโญ) เป็น “ฉายา” ที่อุปัชฌาย์ตั้งให้เมื่อบวชเป็นพระภิกษุใหม่ๆ ระยะเวลาหลังดูเหมือนท่านจะชอบใช้ “พุทธทาส” มากกว่า คงด้วยเหตุผลว่า เป็นนามที่แสดงอุปถัมภ์ธรรมอย่างยิ่ง นับว่าได้มาจากแรงบันดาลใจจากบทสวดมนต์ทำวัตรเช้า-เย็น ที่ว่า พุทธสฺสหาสฺสสมิทาโสว พุทฺโธ เม สามิกิสฺสโร เป็นต้น แปลว่า ข้าพเจ้าเป็นของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นนายของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอมอบกายและชีวิตนี้แด่พระพุทธเจ้า

ย้อนไปเมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม เด็กน้อยคนหนึ่งนาม เจื่อม พานิช ถือกำเนิดในตระกูลคหบดี ตำบลพุมเรียง อำเภอลือไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี บิดาชื่อนายเชียง มารดาชื่อนางเคลื่อนไหว จบวิชาสามัญชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ก็ออกจากโรงเรียน มาช่วยมารดาค้าขายแทนบิดาซึ่งถึงแก่กรรม

ชีวิตของท่านจึงผูกพันกับมารดามาก มารดาท่านเป็นคนธรรมะเข้มโม เข้าวัดฟังธรรมเสมอ ที่ร้านก็มีเพื่อนๆ ของมารดามาสนทนาธรรมเสมอ หนุ่มเจื่อมจึงค่อยซึมซับในธรรมตามลำดับ ไปยืมหนังสือธรรมะหลักสูตรนักธรรมตรีจากพระที่วัดข้างบ้านมาอ่าน จนสามารถพูดได้ตอบกับแขกที่มาร้านได้เป็นอย่างดี สร้างความแปลกใจแก่มารดาท่านเป็นอย่างมาก ด้วยไม่เคยรู้มาก่อนว่าลูกชายหัวแก้วหัวแหวนจะมีความสนใจธรรมะลึกซึ้งปานนี้

มารดาได้ขอร้องให้บวชเพื่อ “ทดแทนคุณมารดา” ตามความเชื่อของคนไทยโดยทั่วไป หนุ่มเจื่อมจึงได้บวชเป็นภิกษุ เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๔๗๐ ที่วัดอุบล ตำบลพุมเรียง อำเภอลือไชยา โดยมีพระครูโสภณเจตติการาม (คง วิมล) เป็นอุปัชฌาย์ พระปลัดศักดิ์ ธรรมภักขิโต และพระปลัดชุ่ม อินทโชโต เป็นคู่สวด ได้ฉายา (นามภาษาบาลี) ว่า อินทปญฺโญ

ความหมายก็คือ “ผู้มีปัญญาอันยิ่งใหญ่”

บวชแล้วก็รู้สึกวโปรง โล่งใจ มีความพอใจในชีวิตสมณะศากยบุตรมาก มีความประสงค์จะบวชต่อไปเรื่อยๆเมื่อนำความไปปรึกษามารดาและญาติพี่น้องต่างก็ยินดีอนุโมทนาด้วย เพราะการค้าขายก็ได้ยี่เกย (ธรรมทาส) ช่วงแทนแล้ว

ท่านได้เดินทางเข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรมที่กรุงเทพฯ ฟานักอยู่ที่วัดปทุมคงคา จนสอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค ก็เกิดความเบื่อหน่ายขนาดหนัก ความรู้สึกนึกคิดขณะนั้นบอกตนเองว่า ศึกษาปริยัติ (ภาคทฤษฎี) แล่นี่ก็เพียงพอแล้ว มีความรู้สามารถแปลพระไตรปิฎกบาลีได้แล้ว ควรจะหันมาปฏิบัติอย่างจริงจัง เพราะถ้ารอจนจบเปรียญ ๕ ก่อน ก็คงจะแก่และสายเกินกาล

ท่านจึงเดินทางกลับสุราษฎร์ธานี ไปพักอยู่ที่วัดตระพังจิก เป็นวัดร้าง มีต้นไม้ขึ้นรกจนกลายเป็นป่าทึบ ไม่มีใครกล้ากล้าเข้ามาทำเสียงรบกวน สถานที่นี้เองจึงเหมาะอย่างยิ่งสำหรับการทำงานทางจิตเพื่อความหลุดพ้น

ท่านตั้งชื่อสถานที่แห่งนี้ว่า “สวนโมกขพลาราม” แปลว่า “สถานที่ที่รื่นรมย์อันเป็นพลังแห่งการหลุดพ้น”

นับว่าเป็นนามซึ่งเกิดขึ้นโดยบังเอิญ คือบังเอิญป่าแห่งนี้มีต้นไม้สองชนิดคือ ต้นโมก กับต้นพลาล ขึ้นเต็มไปหมด ท่านจึงเอามาผสมกันแล้วเติมคำ “อาราม” ต่อท้าย เป็น “โมกขพลาราม” ได้อย่างเหมาะสม แสดงถึงความเป็นนักประดิษฐ์ถ้อยคำอย่างดียิ่ง ซึ่งได้กลายมาเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของการแสดงธรรมที่มากด้วยเสน่ห์น่าติดตามของท่าน

ทำให้นึกถึง ศรี นาคประทีป (พระสารประเสริฐ) เมื่อเห็นนามของ ศาสตราจารย์แมกซ์ มุลเลอร์ ผู้เผยแพร่พระพุทธศาสนาชาวเยอรมัน ท่านจึงบัญญัติชื่อให้ว่า “โมกษมูลาจารย์” (อาจารย์ผู้บุกเบิกทางแห่งโมกษะ ในตะวันตก) ซึ่ง “ขำ” (คมขำ) ไม่แพ้กัน

จากวันเป็นเดือน จากเดือนเป็นปี ท่านได้ใช้ชีวิตอยู่เดี่ยวดาย ท่ามกลางป่าอันวิเวก อาศัยอาหารบิณฑบาตที่ได้จากชาวบ้านใกล้เคียงยังชีพ ท่านเล่าภายหลังว่า ใหม่ๆ พวกเด็กชาวบ้านเห็นท่านต่างพากันวิ่งหนี ร้องบอกกันว่า “พระบ้ามาแล้วๆ”

ณ ที่นี้เอง “พระบ้า” ของเด็กได้ทดลองปฏิบัติแบบต่างๆ ที่คิดว่าจะเป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจให้เบาบาง เช่นฉันแต่ผลไม้อย่างเดียว นั่งไม่นอนตลอดคืน ฉันแต่ผักหญ้าไม่ฉันเนื้อ ไม่สวมรองเท้า ไม่ใช้ร่ม และอีกหลายอย่าง ดังที่ท่านบันทึกการปฏิบัติไว้อย่างละเอียดในภายหลัง

ในที่สุดก็ได้ข้อสรุปว่า ไม่ได้ผล “มันทำให้แปลกกว่าเพื่อน มันอยากดีกว่าเพื่อน แกล้งข้อมค้ำอวดคน ก็เลยเลิก” จะทำอย่างไรไม่สำคัญ สำคัญที่ยังติดยึดอยู่กับการกระทำนั้นหรือไม่ต่างหาก

อะไรก็ตามที่สักแต่จะทำกันมา โดย “ไม่แจ้ง” ในสาระที่แท้จริง ก็จะกลายเป็นการสร้าง “รูปแบบ” ให้เกาะยึด และพอกอุปาทาน ยากจะกะเทาะออกได้ในที่สุด

ในช่วงนี้ธรรมทาส พานิช น้องชายท่านได้ก่อตั้งคณะธรรมทานขึ้น เพื่อช่วยเผยแพร่พุทธศาสนาอีกด้านหนึ่ง ได้ออกหนังสือชื่อ “พระพุทธศาสนา” (เขียนแบบบาลี) คู่เคียงกับท่านอนันตมตเตยยะ (ชาร์ล เบนเนต) เดินทางกลับจากพม่าไปประเทศอังกฤษเมืองมาดรูมิ ออกนิตยสารชื่อ “พระพุทธศาสนา” เขียนบทความธรรมะเผยแพร่ทั่วโลก

ทั้งคฤหัสถ์ผู้น้อง และบรรพชิตผู้พี่ สองแรงแข็งขัน ได้ช่วยกัน “คั้น” เอาแก่นพระพุทธศาสนา มาเขียนเผยแพร่อย่างต่อเนื่อง นาม “สิริवास” พุทธทาส และอื่นๆ อีกหลายนามปรากฏ ณ ที่นี้ แต่ระยะหลังนามอื่นๆ ค่อยหายไป ยังคงเหลือโดดเด่นอยู่แต่ “พุทธทาส”

และจะโดดเด่นเจิดจ้าตลอดไป แม้ว่าสังขารร่างกายอันเป็นเจ้าของนามนี้จะ “ดับสลาย” ไปแล้วก็ตาม แต่นาม “พุทธทาส” ยังอยู่ไม่ตาย

ณ สวนโมกข์แห่งนี้ เป็นสนามทดลองทั้งในด้านปริยัติและปฏิบัติ จนสามารถทำให้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติสอดประสานกลมกลืนเป็นอย่างดี ปริยัติเป็นแผนที่ชี้แนวทางว่าจะไปถึงไหน

อย่างไร อะไรเป็นอุปสรรคขัดขวางหรือไม่ อย่างไร ปฏิบัติเป็นการลงมือเดินไปตามทางที่ซับซ้อนนั้น โดยมีปฏิเวธเป็นเครื่องรับรองผล

จากการปิดประตูอ่านพระไตรปิฎกถึงสองสามปี จนกระทั่งรู้แจ้งแทงทะลุหายข้อกังขาในพุทธธรรมแล้ว จึงได้เขียนหนังสือเป็นเล่มออกมาเป็นระยะๆ “พุทธประวัติจากพระโอบุชู้” “พุทธพจน์จากพระโอบุชู้” “ตามรอยพระอรหันต์” “นิพพานและอนัตตาในพระพุทธศาสนา” ผลงานคุณมณีล้ำค่าเหล่านี้เป็นผลิตผลจากกระท่อมหลังเล็กๆ ท่ามกลางแสงตะเกียงน้ำมันก๊าดอันริบหรี่ ในราวป่าอันน่าสะพรึงกลัวนี้เอง

ในช่วงแรกๆ ท่านพุทธทาสท่านจะสนใจงานเขียนหนังสือเผยแพร่ก่อน เมื่อท่านค้นคว้าพระไตรปิฎก ทำความเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยตนเองแล้ว ก็นำมาจัดระบบเป็นขั้นเป็นตอน เรียบเรียงออกมาเพื่อความกระจ่าง งานเขียนของท่านจึงมีลักษณะเป็น “วิทยานิพนธ์” มีที่อ้างอิง และใช้ภาษาสละสลวย กะทัดรัด “ตามรอยพระอรหันต์” เป็นตัวอย่างของคำกล่าวนี้เป็นอย่างดี

โดยประมวลสูตรที่ตรัสสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติรักษาศีลอย่างเคร่งครัด มารวมไว้ในที่เดียวกัน จัดลำดับขั้นตอนใหม่ให้กระชับ กระจ่าง และเชื่อเชิญให้อยากดำเนินตามแนวทางแห่งการพ้นทุกข์สายนี้

“ชีวิตแห่งความเป็นพระอรหันต์เป็นขั้นเอกในบรรดาธรรมที่โลกควรต้องการ เพราะเป็นสิ่งเดียวที่อาจนำสุขแท้จริงมาให้แก่โลกได้ การกระทำเพื่อให้จิตมีอำนาจเหนือโลก เพื่อไม่ต้องหมุ่นเวียนไปในกระแสแห่งความทุกข์ทรมานของโลก และเพื่อถึงที่สุดแห่งความสุขอันจะไม่กลับเป็นทุกข์อีกต่อไป”

“พุทธประวัติจากพระโอบุชู้” เป็นอีกเล่มหนึ่ง ที่ท่านพุทธทาสตามไปเก็บพระพุทธรูปที่ตรัสเล่าเกี่ยวกับพระองค์ ที่นั่นบ้าง ที่นี้บ้าง กระจัดกระจายตามที่ต่างๆ นำมาจัดระบบระเบียบ เรียบร้อยเป็นขั้นเป็นตอน โดยไม่นำเอาหลักฐานชั้นรองจากอรรถกถา ฎีกาและอาจริยมติรุ่นหลังๆ มาปน

จากหนังสือเล่มนี้เองทำให้เราเข้าใจพุทธประวัติอย่างน้อย สอง ประเด็นที่แตกต่างจากที่เราเคยทราบคือ

๑. ได้รู้ว่าพวกศากยวงศ์ปกครองประเทศ โดยระบอบสามัคคีธรรม หาใช่โดยระบอบราชาธิปไตย ซึ่งมีผู้สืบทอดราชบัลลังก์ไม่ เพราะมีพุทธคำรัสว่า พวกศากยะปกครองผ่านรัฐสภา (สัมมาคาร, สภา) เช่นเดียวกับพวกกษัตริย์ลิจจวี แห่งไพศาลี (รวมถึงมัลลกษัตริย์แห่งกุสินารา และปาวาด้วย)

๒. ที่ว่าเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรรม (เสด็จออกผนวช) โดยการลอบหนีจากพระนครกลางคืนนั้น ก็ไม่จริงเสียแล้ว เพราะมีพระพุทธรูปคำรัสไว้ว่า “เมื่อบิดามารดาร้องให้น้ำตานองหน้าอยู่ เราได้ถือเพศบรรพชิตออกบวชไม่มีเรื่อนแล้ว”

ในยุคหลังนี้ต่างหาก ที่งานเขียนลดน้อยลง เพราะงานเทศนาสั่งสอนประชาชนมีมากจนไม่ค่อยมีเวลารจนาหนังสือ ท่านพุทธทาสเป็นนักแสดงธรรมที่มหัศจรรย์มากโดย

๑. มีหลักแก่น หลักที่ว่าเป็นนี้คือหลักฐานอ้างอิงจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ไม่ว่าจะอธิบายเรื่องอะไรจะไม่หนีพระไตรปิฎก มีที่อ้างอิงถูกต้อง เพียงแต่ท่านไม่อ้างพระบาลีให้รุงรังเท่านั้น

เมื่อครั้งท่านนำเสนอ “สุญญตา” (ความว่าง ซึ่งท่านแปลให้เข้าใจง่ายว่า จิตว่าง) ต่อประชาชนนั้น หลายท่านท้วงว่า จิตว่าง ไม่มีในพระไตรปิฎก และถ้ามีก็เป็นเรื่องสูงเกินกว่าชาวบ้านทั่วไปจะเข้าใจได้ เพราะเป็นธรรมะที่ใช้พูดยุติในหมู่ผู้รู้เท่านั้น

ท่านพุทธทาสอ้างหลักฐานว่า ครั้งหนึ่งพวกคหบดี ไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ขอร้องให้ พระองค์แสดงธรรมง่ายๆที่พวกเขาพอเข้าใจได้ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรมที่ปฏิสังยุต (เกี่ยวข้องกับ) สุญญตา แล้วก็ปรากฏว่าพวกเขาเข้าใจดี รื่นเริงเบิกบานในพระธรรมเทศนาของพระองค์ “สุญญตา นี้แหละเป็นเรื่องที่เหมาะสมแก่ผู้ครองเรือน มิใช่เรื่องยากแต่อย่างใด” ท่านพุทธทาสสรุป

เพื่อให้เป็นที่เข้าใจง่ายขึ้น ท่านจึงบัญญัติคำแปลว่า “จิตว่าง” ให้ทำงานด้วยจิตว่าง เมื่อยังมีผู้ (ที่นึกว่าตัวเอง) รู้จักว่า ชาวบ้านต้องมีลูกเมีย ต้องทำงานหาเงินมาเลี้ยงครอบครัว วันๆ วุ่นวายไม่มีที่สิ้นสุด แล้วจะมาสอนให้จิตว่าง เป็นไปได้อย่างไร ท่านพุทธทาสอธิบายว่า จิตว่าง ตรงกันข้ามจากจิตวุ่น แล้วท่าน ก็ย้อนว่า ทำงานด้วยจิตวุ่นดีไหม งานสำเร็จด้วยดีไหม เมื่อเปรียบกับทำงานด้วยจิตว่างอย่างไหนดีกว่า กัน เขาก็ยอมรับว่า ทำด้วยจิตว่างดีกว่า ได้ผลกว่า

๒. คั้นแก่นออกมาให้คิด งานเผยแพร่ของท่านพุทธทาส เป็นงานที่คั้นเอาแก่นของพระพุทธ ศาสนาออกมาอธิบายให้ครอบคลุม ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้นกว้างขวางลึกซึ้ง ถ้าไม่รู้จักคั้นแก่น หรือยกเอาประเด็นสำคัญขึ้นมาพูด ก็จะจับประเด็นไม่ได้ จะเป็นประจวบดินหลงอยู่กลางป่าช้าด หาททาง ออกไม่ได้ พุทธทาสท่านดึงเอาธรรมะที่เป็นแก่นมาอธิบาย ดังเรื่อง “ธรรมะ ๕ ตา” ถ้าจับได้ทั้ง ๕ ตา หรือเข้าใจทั้ง ๕ ตา ก็นับว่าเข้าใจพระพุทธศาสนา

ธรรม ๕ ตา คืออะไร คือ

- (๑) อนิจจตา หมายถึง ความเปลี่ยนแปลงแห่งสิ่งผสม (สังขาร) ทั้งหมด
- (๒) ทุกขตา “ความเป็นทุกข์” หมายถึง ความคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ จำต้องเปลี่ยนไปในที่สุด
- (๓) อนัตตตา ความไม่มีตัวตน หรือภาวะมิใช่ตัวตนของใคร
- (๔) ชัมมัญญิตตา ภาวะที่ยืนตัวเป็นหลักธรรมดา
- (๕) ชัมมนิยามตา กฎแห่งธรรมดา หรือกำหนดแห่งธรรมดาไม่ขึ้นอยู่กับผู้สร้างผู้บันดาล
- (๖) อิทัปปัจจยตา ความเป็นปัจจัยอิงอาศัยกันของสิ่งทั้งหลาย
- (๗) ตถตา (หรือตถตา) ความเป็นเช่นนั้นเอง
- (๘) สุญญตา ความว่าง “จิตว่าง-พุทธทาส” และ
- (๙) อตัมมยตา ความไม่มีตัณหาและทิฐิ “กูไม่เอากะมิง-พุทธทาส”

ธรรมะมากมายคุณมหาสมุทร พุทธทาสท่านคั้นแก่นออกมาได้ ๕ ตา ที่สำคัญควรเรียนรู้ให้ กระจ่าง และมีวิธีอธิบายให้เข้าใจ โดยนัยต่างๆกัน เนื่องจากแต่ละ “ตา” อมความมาก ท่านต้องสละ เวลาอธิบาย “ตาละหนึ่งปี”โดยประมาณ บาง“ตา” ท่านบอกว่า “แปลตามตัวให้เข้าใจยาก เช่น อตัมมยตา ท่านแปลว่า “กูไม่เอากะมิง” ก็แล้วกัน ทำให้ผู้ฟังเข้าใจง่ายขึ้น

๓. ประดิษฐ์คำกินใจ บ่อยครั้งท่านแสดงธรรมโดยคิดคำที่กินใจ กระจุกให้ผู้ฟังได้คิด คุณวิธิการของเซนก็ปานกัน เช่น ทำงานด้วยจิตว่าง, ตายเสียก่อนตาย, การศึกษาหมาหางด้วน, คนสมัยนี้ดีแต่ ใจหิว พอบอกให้ประพฤติธรรมก็กำหู่, กินเนื้อเป็นยักษ์ กินผักเป็นมาร จะให้ดีต้องไม่กินอะไร, นิพพาน

ท่ามกลางสังสารวัฏ, อาจารย์หมา, นิพพานที่นี้เดี๋ยวนี้, ตัวของกู, กินข้าวจานแมว อาบน้ำในคู อยู่เหมือนตายแล้ว, กิเลสเป็นตัว ธรรมะเป็นตน เป็นคนมิใช่มนุษย์ ชาวพุทธต้องหมดปัญหา ปัญญาต้องคู่กับสติ วิชาต้องส่องแสง การลงแรงต้องคุ้มค่า ศีลธรรมกลับมา โลกจะร่มเย็น, และอื่นๆ อีกมากมาย

คำที่ท่านประคิฐ์ขึ้นมา ฟังแล้วกินใจ สะดุดใจ บางคำไม่ต้องไขความก็เข้าใจทันที เรียกว่า “โดนใจ” ผู้ฟัง หลายคำต้องขยายความจึงจะเข้าใจดี ถึงแม้จะไม่เข้าใจ หรือไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง แต่คำเหล่านี้ก็จะติดปากคิดใจผู้รับฟังไปนาน ไม่ใช่ฟังแล้วผ่านไป

ยกตัวอย่าง “กินเนื้อเป็นยักษ์ กินผักเป็นมาร จะให้ดีต้องไม่กินอะไร” นักมังสวิรัตินักจะคิดว่าตนไม่กินเนื้อกินปลา กินแต่ผักหญ้า จึงเป็นผู้บริสุทธิ์ ส่วนพวกที่ยังกินเนื้อกินปลาอยู่ สนับสนุนการฆ่าสัตว์ ไม่มีทางมีศีลบริสุทธิ์ จึงถือว่าพวกนี้เป็น “ยักษ์” หาใช่เป็น “พระ” เหมือนพวกตนไม่

ท่านพุทธทาสกล่าวว่า ถ้าเอาเหตุผลที่การสนับสนุนให้ฆ่ามาอ้าง คนกินข้าวเปล่าๆ หรือ กินผักก็นับว่าสนับสนุนให้ฆ่าเหมือนคนที่กินเนื้อกินปลา ลองคิดดูให้ดี กว่าจะมาเป็นข้าวในจานได้ กว่าจะมาเป็นผู้กินในจานให้ท่านได้ สัตว์ต้องตายเพราะการไถ การคราดไปเท่าไร แมลงต้องตายเพราะยาฆ่าแมลงไปเท่าไร

มองให้ดีงานข้าวขาวๆ นั้น งานผักงานนั้น มันแดงฉานไปด้วยเลือดมากมายแค่ไหน มันไม่ต่างกันดอก ผิดพอกันทั้งคนกินผัก และกินเนื้อกินปลา เพราะฉะนั้น ถ้าจะให้ดี “ต้องไม่กินอะไร” คืออย่าสำคัญหมายถึงว่าเรากินผัก เรากินเนื้อกินปลา ให้คิดเพียงว่า “เรากินอาหาร”

๔. คิดให้ลึกล้ำ วิธีหนึ่งที่จะช่วยให้คิดลึกซึ้ง ทำให้เข้าใจธรรมะได้ดีคือ มองทะลุความหมาย ธรรมชา อันเรียกว่าภาษาคน ให้ทะลุไปถึง “ภาษาธรรม” ให้ได้ แล้วท่านจะเข้าใจความจริงที่ลึกซึ้ง เป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติ เช่น การเกิด ตาย คือการเกิดขึ้นแห่งตัวของกู หรือการที่ตัวของกูดับ อาการที่ตัวของกูเกิดดับ เกิดดับวันละหลายหน แสดงว่าเราได้เกิดตายตลอดเวลา นี้แหละคือสังสารวัฏ (การเวียนว่ายตายเกิด) หรือ ขณะใดเรามีความโลภครอบงำจิต แสดงว่าเราเกิดเป็นเปรต ขณะใดเกิดเรารู้จักแต่สนองสัญชาติญาณสัตว์ เราเกิดเป็นสัตว์เดิรฉาน ขณะใดเรามีคุณธรรมโดยเฉพาะศีลห้า เราเกิดเป็นมนุษย์ ขณะใดเรามีหิริโอตตปละ อายชั่วกลัวบาป เราเกิดเป็นเทวดา ขณะใดเรามีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เราเกิดเป็นพรหม

เรื่องหนึ่งที่คิดว่า ท่านพุทธทาสท่านคิดล้ำลึกก็คือ วันวิสาขบูชา ที่เราชาวพุทธถือว่าเป็นวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ของพระพุทธเจ้า ท่านพุทธทาสกล่าวว่า ขณะที่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้นั้นแหละ แสดงว่า พระพุทธเจ้าประสูติแล้ว และปรินิพพาน (คือดับสนิท) แล้ว ช่วงขณะจิตเดียวนั้นแหละ พระพุทธเจ้าเกิด พระพุทธเจ้าตรัสรู้ และพระพุทธเจ้านิพพาน การเกิด ตรัสรู้และนิพพานมีขึ้นช่วงขณะจิตเดียว ไม่ต้องรอนถึง ๓๕ ปี ๘๐ ปี ดังที่เข้าใจกัน และอีกอย่างตอนเจ้าชายสิทธัตถะประสูติ จะเรียกว่าพระพุทธเจ้าประสูติไม่ได้ เพราะยังมีได้เป็นพระพุทธเจ้า

เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงอธิบายจากผจญมารว่า มารที่มาผจญพระโพธิสัตว์คือกิเลส การทรงเอาชนะมารได้ ก็คือการที่ทรงชนะกิเลสได้ ก็ดูเข้าที่ แต่หลังจากนั้นมิชิตามารมาผจญพระพุทธเจ้าอีก พระองค์ก็ทรงแคลงพระทัย ถ้ามารหมายถึงกิเลส แล้วทำไมหลังตรัสรู้แล้วมิชิตามารจึงมาผจญอีก

ดูไม่สมเหตุสมผล เพราะฉะนั้นจากธิดามารผจญ น่าจะมีมาก่อนการตรัสรู้ ท่านพุทธทาสกล่าวว่า อยู่ตรงนี้แหละถูกต้องแล้ว ให้สังเกตว่า ธิดามารมายั่วชวนเที่ยวเดียวแล้วก็หายไป ฉากนี้หมายความว่า หลังจากทรงเอาชนะกิเลสได้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงนั่งพิจารณาถึงความร้ายกาจแห่งกิเลสว่าถ้าจะเอาชนะได้เล่นเอาเหนื่อยทีเดียว จากธิดามารยั่วชวนก็คือการที่พระองค์ทรงนึกย้อนถึงการผจญกับพญามารนั่นเอง เพราะฉะนั้นจึงไม่นาน

๕. เน้นย้ำปัจจุบัน จุดเด่นแห่งการแสดงธรรมของท่านพุทธทาสอีกอย่างหนึ่ง คือทรงเน้นภารกิจที่พึงกระทำเดี๋ยวนี้ ชาตินี้ ไม่ควรนึกว่าต้องรอไว้ชาติหน้า การบรรลุมรรคผลนิพพานสามารถทำได้ในชาตินี้ เดี่ยวนี้ ใครที่คิดว่านิพพานต้องรอไว้บรรลุหลังจากตายแล้วเป็นความเข้าใจผิด นิพพานพึงถึงได้เดี๋ยวนี้ขณะนี้

เพื่อให้ชาวพุทธมีกำลังใจในการปฏิบัติ ท่านพุทธทาสได้ “ลดเพดาน” นิพพานลงว่า ขณะใดจิตว่างจากกิเลส (ซึ่งท่านใช้คำว่า ว่างจากตัวกูของกู) แม้ชั่วขณะหนึ่ง แสดงว่าท่านได้เข้าสัมผัสพระนิพพานชั่วขณะแล้ว ถ้าท่านปฏิบัติให้จิตท่านว่างบ่อยและระยะนานเท่าใด ท่านก็สัมผัสพระนิพพานบ่อยและนานเท่านั้น

ท่านพุทธทาส ท่านมีปณิธานอยู่ ๓ ประการคือ ๑. ต้องการให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจศาสนาของตน ๒. ต้องการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา และ ๓. ต้องการนำมนุษย์ทั้งหลายออกจากวัตถุนิยม ผลแห่งความพยายามของท่าน ในการรจนาหนังสือธรรม เทศนาสั่งสอนธรรม แก่ประชาชนทุกระดับความรู้และประสบการณ์ ตั้งแต่ต้นจนถึงแก่มรณภาพ ผมเข้าใจว่า ท่านได้บรรลุปณิธานนั้น โดยเฉพาะปณิธานประการแรก จะเห็นได้จากงานของท่านทั้งงานพูดและงานเขียน ยังเป็นที่ต้องการของผู้แสวงหาความรู้ความเข้าใจพระศาสนามากขึ้นตามลำดับ

ครับ พุทธทาสยังอยู่ ไม่มีวันตายไปจากความทรงจำของชาวพุทธและชาวโลกแน่นอน

สืบสานปณิธานท่านอาจารย์ด้วยงาน “จิตตปัญญาศึกษา”

สรยุทธ รัตนพจนารถ

เมื่อสัปดาห์ที่แล้วกลุ่มนักศึกษาปริญญาตรี คณะวิทยาศาสตร์และผมได้ไปปิดคอร์ส สหวิทยาการการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ ร่วมกัน วิชาที่พวกเราศึกษาว่าสาขาวิชาความรู้ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ศิลปศาสตร์ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือศาสนา เข้าใจ อธิบาย และจัดการกับความหลากหลายทางชีวภาพ หรือธรรมชาติอย่างไร

แบบฝึกหัดสุดท้ายของวิชานี้ คือ การปลีกวิเวก อยู่ในป่าคนเดียวโดยไม่ทานอาหารอะไรเป็นเวลาอย่างน้อยหนึ่งวันหนึ่งคืน นักศึกษาแต่ละคนดูเหมือนจะเตรียมตัวกันมาอยู่บ้างพอสมควร ไม่เห็นใครบ่นกลัวอะไรมากนัก แต่คืนก่อนหน้าที่เราจะแยกย้ายกันไปปลีกวิเวก ฝนตกหนักมาก น้ำท่วมเจ็บนอง แมลงเม่าออกมาเยอะมาก ตะขาบตัวเบ้งนับสิบ (เท่าที่เห็น) ออกมากินแมลงอย่างเอร็ดอร่อยพร้อมยี้ดเพ็งที่พักของเราเป็นที่อาศัย โดยไม่กริ่งเกรง ไม่หลบผู้คนแต่ประการใด ทั้งตามแผ่นไม้ที่พื้นกองไม้พิน ตามเสาไม้และเพดาน นักศึกษาอีกกลุ่มก็เพิ่งเจอเมื่อตอนเย็น พอฝนตกฟ้าแลบฟ้าร้อง บางคนก็ผวาเข้ากอดเพื่อนข้างๆ สถานการณ์และบรรยากาศชักชวนให้การคุ้ยรอบสุดท้ายเพื่อเตรียมความพร้อมก่อนแยกไปอยู่เดี่ยวดูมีความหมายและความสำคัญขึ้นมาทันที

ผม: ฟรุ้งนี้พวกเราจะเข้าไปอยู่ในป่าคนเดียวแล้ว คิดว่าพวกเรากลัวอะไรที่สุด

นักศึกษา: น่าจะมีสามอย่างเป็นหลัก คือ กลัวคน กลัวสัตว์ และกลัวผี ครับ

ผม: แล้วพวกเรามีวิธีจัดการกับความกลัวอย่างนั้นอย่างไร?

นักศึกษา: ...

พวกเราแลกเปลี่ยนวิธีการจัดการเรื่องความปลอดภัย และวิธีจัดการกับความกลัวของแต่ละคน ซึ่งก็เป็นประโยชน์ไม่น้อย แต่พอถึงเรื่องความกลัวประเภทกลัวผีหรือกลัวฟ้าแลบฟ้าผ่านี้ ดูเหมือนเครื่องมือที่นักศึกษาวិทยาศาสตร์จะพอหยิบยืมมาใช้ขณะอยู่คนเดียวในป่านั้นมีจำกัดอยู่ที่เดียว

แล้วพวกเราได้คุยกันถึงการวิเคราะห์ความกลัว โดยใช้ชุดความคิดของซันท์ห้า เช่นว่า อาจเป็นเรื่องของการที่พอมีเสียงอะไรเกิดขึ้น (รูป) แล้วหูเราได้ยิน (เวทนา) ก็เกิดจำได้ (สัญญา) และคิดปรุงแต่งไปเรื่อย (สังขาร) ว่าอาจเป็นนู่นเป็นนี่ เลยเกิดความกลัว (วิญญาน) ขึ้นมาจับจิตจับใจ เรื่องซันท์ห้านี้หลายคนยอมรับว่าเคยได้ยินมาก่อน แต่ไม่คิดว่าจะเอามาใช้ประโยชน์อะไรกับตัวเองได้ เมื่อพอได้ฟังสมาชิกในวงเล่าเรื่องความเข้าใจของตนต่อเรื่องเวียนว่ายตายเกิด ปฏิจจสมุปบาท และซันท์ห้า ตามคำอธิบายของอาจารย์พุทธทาสก็เปลี่ยนความคิด ว่าเรื่องทำนองนี้อาจทำให้ตนเองอยู่รอด ไม่สติแตกในคืนฟรุ้งนี้ก็ไม่ได้

เหตุการณ์ดำเนินต่อไปด้วยดี หลังจากทุกคนออกมาจากป่าด้วยความปลอดภัยในชีวิตและจิตใจ พวกเราได้มานั่งคุยถอดบทเรียนกัน หลายคนเล่าว่าได้ประโยชน์จากสิ่งที่ได้เรียน ได้คุย ได้ฝึกก่อนไปอย่างมาก เช่น การเจริญสติ การแยกรูป-นาม โดยเฉพาะคำสอนอาจารย์พุทธทาสที่อธิบายการ “เกิด” ขึ้นแต่ละครั้ง ตามซันท์ห้า

เรายังได้วิเคราะห์กันต่อว่าแง่มุมการแสดงธรรมของอาจารย์นั้นเข้าใจง่าย ยอมรับได้ โดยเฉพาะกับสายนักวิทยาศาสตร์

นักศึกษาคนหนึ่งเล่าว่าพอจะนึกออกว่าจะเอาประสบการณ์ที่ได้ไปใช้ต่ออย่างไรในเรื่องการปลดปล่อยตัวเองจากการต้องทำตามกิเลส ตามความอยาก เพราะจากที่ได้ลองอยู่กับความกลัว ทำให้รู้ว่าพออยู่ๆ กับมันไปมันก็หาย มันก็คลายไปเอง อีกคนบอกว่านี่พอผ่านร้านไอศกรีมแถวสามย่านคงไม่ต้องแวะเข้าไปกินทุกครั้งไป คิดว่าหากดูๆ ไป ความอยากกินไอศกรีมมันก็คงหายไปเหมือนกับความกลัวหรือความหิวก็เป็นได้

นักศึกษาเห็นพ้องกันว่าบางทีเวลาที่มีความอยาก เราก็ไม่จำเป็นต้องทำตาม เช่น เกิดความง่วงในระหว่างเรียนก็จะหลับเลย ทั้งที่ความง่วงนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเพราะนอนไม่พอ แต่เกิดจากการเบื่อ ในขณะที่นั้นก็ไม่ได้คิดว่ามีวิธีการจัดการสำหรับความง่วงที่ไม่ใช่การนอน เรื่องกินก็เช่นกัน ปัจจุบันนี้พอเราหิว เราก็ไปหาซื้อของกินเลย กลับกลายเป็นว่าปัญหาอยู่ที่การหาของกินมาตอบสนองคนที่อยากกินให้ได้ ไม่ใช่จัดการที่ความอยาก ครั้นพอนักศึกษาได้ปลีกวิเวกและลองอดอาหาร ต่างก็เห็นว่าเมื่ออดอาหารได้ การอยู่กับความหิวก็ไม่ใช่เรื่องรุนแรงอะไรนัก

การที่กลุ่มนักศึกษาคุยเรื่อง “ความเป็นอิสระ” จากกิเลส ที่เกิดขึ้นได้จากการที่รู้ทันตัวเอง และบังคับตัวเองได้บ้าง และความรู้วิธีการในการจัดการควบคุมกิเลสของตนเอง ทำให้ผมนึกถึงที่อาจารย์พุทธทาสเคยให้สัมภาษณ์พระประชา ปสนนธมโม ไว้เรื่องที่มีนักวิทยาศาสตร์พยายามหาเครื่องมือคล้ายกันนี้ โดยการผลิตยาเกินเพื่อละกิเลส ว่า

“แต่มันยังไม่จริง ยังไม่จริงจัง ยังไม่เหมือนกะที่ไปคิดทำปรมาณู ทำคอมพิวเตอร์ ทำอะไรต่างๆ ถ้าใช้ความคิดทั้งหมดมาค้นในเรื่องนี้ก็คงจะดี แต่นั่นมันเป็นส่วนร่างกายหรือในส่วนระบบประสาท ต้องศึกษาเรื่องจิตให้ถึงที่สุด โดยเฉพาะเรื่องปฏิจจสมุปบาท ให้เข้าใจถึงที่สุดจนควบคุมกระแสของปฏิจจสมุปบาท นี้จะมีผลดับทุกข์ได้ถาวร”

(จาก เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา)

การแลกเปลี่ยนกันในกลุ่มนักศึกษาทำให้หลายคนรู้สึกได้ชัดเจนยิ่งขึ้นดังว่า นั่นคือความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ได้ศึกษาร่ำเรียนมายังอยู่ในส่วนของร่างกาย ว่าด้วยเรื่องของวัตถุสิ่งของ สภาพแวดล้อมที่วัดได้ สังเกตได้ โดยเฉพาะกำหนดได้ในเชิงปริมาณ ทว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังไม่ได้เข้าไปสู่จิต และได้มุ่งไปสู่การแก้ไขปัญหานั้นเป็นต้นธารของปัญหาทั้งหมดของมนุษยชาติคือทุกข์

จึงไม่เป็นเรื่องแปลกที่องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ได้พัฒนาไปอย่างมากมาย อาจตอบคำถามของนักศึกษาผู้ต้องเผชิญหน้ากับความกลัวได้จำกัด ความรู้ที่นักศึกษาหรือที่พวกเราทุกคนได้เรียนจากการศึกษาในระบบสอนให้เรามีวิธีจัดการกับความกลัวคนและกลัวสัตว์ โดยการใช้เทคโนโลยีให้แสงสว่าง ใช้สารเคมีกำจัดแมลง แต่ความกลัวที่มีต่อเสียงฟ้าร้องและกลัวผีนั้น ไม่แน่ใจว่ามีเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ไหนให้คำอธิบายและมีทางแก้ปัญหาที่ทุกคนทำได้เอง ดังเช่นคำอธิบายของอาจารย์พุทธทาสเรื่องขันธห้าและปฏิจจสมุปบาท

อาจารย์พุทธทาสท่านได้เคยให้ความเห็นไว้ว่าวิทยาศาสตร์ “ยัง” ไม่สามารถช่วยโลกได้ เพราะวิทยาศาสตร์ไม่มองในเรื่องดับทุกข์ในจิตใจคน มุ่งเน้นการมองออกไปข้างนอก พยายามจัดการกับสิ่งที่อยู่นอกตัว แม้จะมีความก้าวหน้าในทางวัตถุไปได้เรื่อย สร้างความก้าวหน้าแก่โลกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่ในทางกลับกันก็ทำให้คนมีกิเลสมากขึ้น ทำให้เกิดมิจฉาทิฐิวามนุษย์มีความสามารถควบคุมเอาชนะธรรมชาติได้ จึงไม่มีความจำเป็นต้องควบคุม

คุมห้ห้ามจิตใจของตัวเอง บำรุงความต้องการข้าวของเครื่องใช้ทันสมัย แต่สิ่งเหล่านั้นก็ไม่ช่วยให้ได้มีความสุขอย่างแท้จริง บอกว่ามีทางเลือกในการจับจ่ายใช้สอย มี “อิสระในบริโศคตามใจ” แต่กลับไม่พุดถึงการมี “อิสระจากการบริโศคตามใจ”

ฐานของความรู้เช่นนี้ได้นำไปสู่ระบบการศึกษาที่สนับสนุนให้นักเรียนนักศึกษามุ่งการค้าการขาย มีโครงการส่งเสริมในนักศึกษาลงทุนในตลาดหลักทรัพย์ พร้อมสอนวิธีไปชักชวนคนอื่น ๆ มาลงทุนด้วย สรรหากลวิธีต่างๆ ที่จะผลิต จะโฆษณากระตุ้นให้คนอื่นบริโศค โดยอาจลืมนึกไปว่าตนเองก็เป็นเหยื่อของระบบนี้เองด้วย บัณพิตที่สำเร็จการศึกษาในแต่ละปีนั้น ไม่แน่ว่าจะมีความเป็นบัณพิตที่เหมาะสมเท่าใด แต่ถ้าวัดจากความเป็นว่าที่ลูกค้าที่ดีของระบบบริโศคนิยมนี้อาจได้เกียรตินิยมกันนับไม่ถ้วน

ความรู้ที่อยู่ในการเรียนการสอนในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยทุกวันนี้ ส่วนใหญ่มุ่งเน้นแต่เรียนเรื่องราวต่างๆ นอกตัวเรา เราสอน (ให้เด็กท่อง) ข้อมูลต่างๆ รวบรวมว่ามันสลักสำคัญเหลือแสน ในขณะที่ให้ความสำคัญกับการรู้จัก รู้ใจ รู้ทันตัวเองน้อยเหลือเกิน ยิ่งการสอนให้รู้ซ่มใจ อดทน-ทนอด ฝึกฝน-ฝึกฝนก็ยิ่งน้อย

สภาพการณ์อันเกิดจากความรู้ที่ศึกษาในเรื่องนอกตัวและส่งเสริมให้เกิดกิเลสนี้ข้างสวนทางกับ ๑ ในปณิธาน ๓ ข้อของอาจารย์ที่ได้ฝากไว้ นั่นคือ “การนำมนุษย์ออกจากวัตถุนิยม” อย่างเห็นได้ชัด

และปณิธานทั้ง ๓ ข้อ อันได้แก่ ก) การทำให้พุทธศาสนิกและศาสนิกทั้งหลายได้เข้าใจในศาสนาของตน, ข) การเสริมสร้างควมเข้าใจอันดีและความร่วมมือระหว่างศาสนา และ ค) การนำมนุษย์ออกจากวัตถุนิยม ทั้ง ๓ ข้อนี้แทบหาที่ยืนไม่ได้ในระบบการศึกษาปัจจุบัน

การศึกษาสมัยใหม่แบบตะวันตกทำให้เราละอายเป็นการเรียนรู้อันใน อายที่จะประกาศตนว่าเชื่อในสิ่งที่เรารู้ว่ามีอยู่จริง เพียงแค่ฝรั่งยังไม่สามารถผลิตเครื่องมือวัดมาขายเราพร้อมเครื่องมือวิจัยราคาแพงอื่นๆ ในแค่ตลาดโลกเท่านั้น ในระบบการเรียนการสอนปัจจุบันหากคนสอนแทรกเรื่องธรรมะหรือจริยธรรมในการสอนก็ดูขัดเขินกัๆ กัๆ ในสถาบันการศึกษาเกือบทุกระดับก็ดูเหมือนจะคาดหวังให้คนสอนสอนแต่เนื้อหาวิชา ขณะที่เนื้อหาที่ไม่เชื่อมโยงกับความเป็นจริง คนสอนเองก็ไม่ต้องทำตัวให้เป็นตัวอย่าง การเรียนการสอนจึงตัดขาดจากโลกของความเป็นจริง เหม่าให้เรื่องคุณธรรมจริยธรรมเป็นปัญหาของวิชาจริยธรรมที่หลายแห่งสอนกันปีละไม่ถึงสิบชั่วโมง

คงต้องย้อนกลับไปศึกษาวิธีการเรียนของอาจารย์พุทธทาสเอง ที่ท่านได้ศึกษาความรู้ทั้งภายในและภายนอก ภายนอกท่านได้ศึกษาเรื่องวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ รวมถึงศาสตร์และตำราอื่นๆ และด้านภายในท่านให้ความสำคัญอย่างยิ่งยวดกับการปฏิบัติ เจริญภาวนา ไตรสิกขา

การศึกษาที่จำเป็นต้องเร่งสนับสนุนให้บังเกิดขึ้นตามปณิธานของอาจารย์จึงเป็นการศึกษาที่มุ่งพัฒนาจิตใจของผู้เรียน และพร้อมกันนั้นก็เชื่อมโยงความรู้ในตัวในศาสตร์และศิลป์ต่างๆ เข้าหาจิตใจ เข้าหาด้านในของชีวิตผู้เรียน ให้ผู้เรียนได้เห็นความสำคัญและความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างชีวิต ความคิด และความรู้ว่าไม่ได้แยกขาดจากกัน ตลอดจนไม่ได้เป็นกระบวนการเรียนเพื่อมุ่งสู่การเสพการสร้างกิเลส ไม่ได้เป็นการเรียนโดยการท่องจำเพื่อแข่งขัน แต่เป็นการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ เป็นการเรียนรู้ที่ไม่แยกตัวผู้เรียนออกจากสิ่งที่ศึกษา เป็นส่วนหนึ่งส่วนเดียวกับหลักธรรมศาสนา และพัฒนายกระดับจิตใจของผู้เรียน เหล่านี้คือ จิตตปัญญาศึกษา ซึ่งไม่ได้เป็นการเรียนรู้ที่มี

เนื้อหาจำกัดอยู่ที่ศาสตร์หนึ่งศาสตร์ใด แต่การเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษานั้นเข้ากันได้และกลมกลืนได้ในทุกศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ ศิลปศาสตร์ สังคมศาสตร์

ด้วยเหตุที่ จิตตปัญญาศึกษา เป็นการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงความรู้ในตัวกับความรู้นอกตัวซึ่งว่าด้วยศาสตร์แขนงต่างๆ (ได้ทุกแขนง) กระบวนการวิธีการเรียนแบบจิตตปัญญาศึกษาจึงประกอบด้วย การเรียนรู้เรื่องโลกทัศน์องค์รวม เพื่อเห็นความเชื่อมโยงของสรรพสิ่งที่ล้วนเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน การเรียนรู้ผ่านเครื่องมือต่างๆ อาทิ ศิลปะ สุนทรียสนทนา (Dialogue) การเรียนรู้จากการเจริญสติ สมาธิ และวิปัสสนา และประการสุดท้ายคือการปลีกวิเวก (retreat) ดังเช่นกลุ่มนักศึกษาที่ได้กล่าวถึงไว้ข้างต้น

ขณะนี้ได้มีกลุ่มนักวิชาการ นักปฏิบัติจำนวนหนึ่ง ร่วมกันผลักดันให้สังคมได้รู้จักการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษาอย่างกว้างขวางแพร่หลายมากขึ้น และร่วมกันริเริ่มให้เกิดการฝึกอบรมและหลักสูตรจิตตปัญญาศึกษาขึ้นในสถาบันอุดมศึกษา อาทิ สถาบันอาศรมศิลป์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยมหิดล การดำเนินการของกลุ่มที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “เครือข่ายจิตตปัญญาศึกษา” นี้ จึงเป็นการสืบสานปณิธานของท่านอาจารย์พุทธทาสในรูปแบบหนึ่ง

เครือข่ายจิตตปัญญาศึกษาได้พยายามพัฒนางานให้เกิดขึ้นในวงการศึกษา ให้การเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษาได้เข้าไปในวิถีชีวิต เรียนรู้ได้ทุกวัน และปฏิบัติได้จริง เพื่อสืบสานปณิธานและสานต่องานของท่าน ดังที่ตระหนักถึงคุณูปการที่ท่านอาจารย์พุทธทาสได้มีให้กับวงการศาสนา ด้วยการนำธรรมะเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน ให้สามารถปฏิบัติได้จริงได้ทันที ดังที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ได้กล่าวว่า พุทธศาสนธรรมมีคุณูปการหรือลักษณะเด่นหลายประการ อาทิ การเป็นปริยัติเพื่อปฏิบัติ คือการเรียนรู้เป็นการเรียนเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติใช้ได้จริงไม่ใช่รู้เพื่อรู้อย่างเดียว นำสิ่งที่เรียนเอาไปใช้ในวิถีชีวิตประจำวันได้

คุณูปการหลักอีกประการของท่านอาจารย์พุทธทาสคือการได้แสดงให้เห็นแล้วว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการเข้าถึงหลักธรรมะ รวมไปถึงให้กำลังใจแก่ผู้ปฏิบัติว่าเป็นไปได้ที่จะเข้าถึงโลกุตระธรรมแม้ในชาตินี้ (นิพพานขมิลง) จิตตปัญญาศึกษาก็เช่นกัน ต้องพยายามแสดงให้เห็นว่าทุกคนนั้นมีศักยภาพในสอนและมีศักยภาพการเรียนเช่นนี้ได้ สามารถที่จะเข้าใจ (ปริยัติ) นำไปลองทำ (ปฏิบัติ) จนได้รับผลอันเกิดจากความตั้งใจอันนั้น (ปฏิเวธ) ได้ถ้วนทั่วทุกตัวคน

รวมถึงลักษณะเด่นอีกประการคือท่านมีความองอาจในการแสดงธรรม คนที่คิดจะสานต่อเรื่องของท่านในการเรียนรู้การศึกษา โดยผ่านจิตตปัญญาศึกษา น่าจะได้เรียนรู้จากท่าน ให้มีความองอาจในการนำพาการเรียนรู้อย่างกล้าที่จะเอามิติเรื่องด้านใน เรื่องธรรมะไปอยู่ในการเรียนการสอนโดยไม่ต้องเหนียมอาย ใช้ทุกศาสตร์ ศิลป์ และหลักธรรมผสมผสานกันเพื่อพัฒนาระดับจิตใจของผู้เรียน ดังที่ท่านเคยให้สัมภาษณ์ไว้ว่า

“พระประชา ปสนุณฺณโม: อย่างวิทยาศาสตร์ก็เห็นอาจารย์ศึกษาจริงจังมาก

พุทธทาสภิกขุ: มันก็ศึกษาเท่าที่จะทำได้ เล่นหรือจริงก็ไม่รู้ เท่าที่มันชอบ เท่าที่มันพอใจแล้วก็มีหวังอยู่มากเหมือนกันว่า จะใช้วิชาวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ธรรมะ และคิดว่าเราจะเผยแผ่ธรรมะให้แก่นักวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นหมู่ชนที่มีอิทธิพลมากในอนาคตนั้น จะต้องทำอย่างไร ... สิ่งใดที่ทำให้สำเร็จประโยชน์ได้ตามนี้ก็พยายามเต็มที่”

เมื่อพระมหาเจี๊ม อินทปัญโญ ประกาศตนเป็นทาสของพระพุทธเจ้า พร้อมกับกระตั้งสวนโมกขพลารามขึ้นที่ไชยา ณ วันเพ็ญเดือนพฤษภาคม ๒๔๗๕ นั้น ถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติในทางศาสนจักรครั้งสำคัญยิ่งของสยาม นับได้ว่ายิ่งใหญ่กว่าการตั้งคณะธรรมยุติกนิกายของเจ้าฟ้าพระมงกุฎ วัชรญาณภิกขุ ในรัชกาลที่ ๓ เสียอีก เพราะวัชรญาณภิกขุมุ่งที่รูปแบบของพระธรรมวินัยมากกว่าเนื้อหาสาระ เช่นเน้นที่การห้ามฆ่าอย่างมอญ สำรวจตรวจดูลูกนิมิตของสิมารอบโรงอุโบสถว่าถูกต้องตามอรรถกถาหรือไม่ แม้จนการออกเสียงอักษรวิธียของภาษาบาลี ที่อ้างว่าถูกต้องยิ่งกว่าการสวดแบบเดิมของพระภิกษุหรืออุปัชฌายา ทั้งนี้มีความหมายต่อไปว่าอุปสมบทกรรมตามแบบเดิมกลายเป็นเป็นที่คลางแคลงได้ว่าเจ้านาคได้รับสมมติให้ทรงภิกษุภาวะจริงละหรือ มิใช่ต้องเอ่ยถึงการบวชซ้ำในทีที่สัมาเป็นต่างหากออกไป แม้การตั้งคณะธรรมยุติ จะเป็นการท้าทายโลกาภิวัตน์สมัยโบราณตามแบบไตรภูมิพระร่วง ซึ่งถูกกล่าวหาว่าล้าสมัย ให้คำสอนของพระศาสนาหันเหไปในทางความทันสมัยของวิทยาศาสตร์ตะวันตก ซึ่งก็ให้ทั้งคุณและโทษ พร้อมกันนั้นการเคร่งครัดกับการทำวัตรเช้าค่ำและการลงอุโบสถสังฆกรรมอย่างสม่ำเสมอทุกๆ ปีก็ ย่อมถือว่าการรื้อฟื้นพุทธประเพณีที่ควรแก่การสรรเสริญ และมีอิทธิพลต่อไปยังพระมหานิกาย ให้ปรับปรุงตนเองในทางสิกขาวิสัยตามไปด้วย แต่การที่คณะธรรมยุติเหยียดพระมหานิกายว่าเป็นเพียงอนุปลัมบันนั้น แม้จะไม่ถือว่านี่คือสังฆเภท แต่ก็เป็นการกดขี่พระภิกษุหรืออุปัชฌายาให้ต่ำต้อยกว่าพระนิกายใหม่ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากรามัญนิกาย ยิ่งต่อมาคณะธรรมยุติกนิกายได้รับพรพิเศษจากราชสำนักด้วยแล้ว เป็นเหตุให้อิทธิพลดังกล่าวคงอยู่กับคณะสงฆ์ใหม่ในแต่รัชกาลที่ ๔ มาจนรัชกาลปัจจุบันเอาเลย

วัชรญาณภิกขุเป็นเจ้าฟ้า ซึ่งต่อมาเป็นพระเจ้าแผ่นดิน และยังมิรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ต่อมาอีกห้ารัชกาล คณะธรรมยุติกนิกายจึงแยกแผ่อิทธิพลออกไปได้แทบทั่วราชอาณาจักร ทั้งยังเข้าไปตั้งสมณวงศในกัมพูชาและลาว (เพียงแค่จัมปาศักดิ์) แล้วก็ปลาสนาการไปพร้อมกับสิ้นเจ้านายทางฝ่ายนั้น

พุทธทาสภิกขุเป็นเพียงลูกชาวบ้าน ย่อมสร้างพุทธอาณาเช่นนั้นไม่ได้ และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือสิ่งที่ท่านไม่ประสงค์จะตั้งลัทธิใหม่เอาเลยด้วยซ้ำซึ่งผิดไปจากสันตติอศ โดยที่เจ้าสำนักนี่ก็เป็นลูกชาวบ้านเช่นกัน หากตั้งสมณวงศขึ้นใหม่ได้ โดยท้าทายสถาบันสงฆ์เดิมอย่างน่าจับตามองยิ่งนัก

สิ่งซึ่งพุทธทาสภิกขุสถาปนาขึ้นนั้น สำคัญยิ่งกว่าลัทธิใหม่ หากไปพันลัทธิใหม่ แม้แต่ธรรมยุติกกับพระมหานิกาย หากนำเอาหัวใจของมหานิกายและวัชรยานมาประยุกต์เข้ากับพระธรรมวินัยอย่างแนบคาย

ภาพวาทกรรมอันเป็นหัวใจของการอธิบายของฝ่ายวัชรยานในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดตามสังสารวัฏจนเข้าถึงพระนิพพานนั้น มีปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกที่สวนโมกขนี้เอง แล้วจึงจะมีใครกล่าวหาได้อีกละหรือว่าพุทธทาสภิกขุไม่เชื่อในเรื่องตายแล้วเกิด

ยิ่งทางฝ่ายมหานิกายด้วยแล้ว ไซ้แต่พุทธทาสจะแปลถ้อยคำของท่านฉัฎฐสังฆปริณายกของจีนออกเป็นไทยเท่านั้น หากท่านยังยกย่องนักปฏิบัติธรรมชาวอเมริกัน ที่เน้นทางด้านสมาธิ จนท่านเอารูปที่ท่านผู้เขียน และถ้อยคำของเขา มาตราลงในโรงมหรสพทางวิญญาณอีกด้วย

ในทางเถรวาทเองนั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) วัดเทพศิรินทร์ ซึ่งเป็นสดมภ์หลักของคณะธรรมยุติกนิกาย ได้ยกย่องพุทธทาสภิกขุเป็นอย่างยิ่ง จนถึงกับพระคุณท่านเดินจากสถานโรกัโไฮยาไปจนสวนโมกข์ ทั้งๆ ที่พระคุณท่านเป็นโรกัโปลิโอ การเดินทางไกลไม่ใช่เรื่องสะดวกสบายสำหรับพระคุณท่าน นี่เป็นเพียงตัวอย่างเดียว ในอีกหลายๆ กรณีที่ท่านผู้บัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า อุคคหนุจฺจนเจือภิกษุหนุ่ม ผู้มุ่งมั่นในการเป็นทาสของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

ในงานฉัฎฐสังคายนาที่สหภาพพม่า คณะสงฆ์ไทยได้มอบหมายให้พุทธทาสภิกขุแสดงปาฐกถาธรรม ซึ่งให้ที่ประชุมเห็นถึงคุณวิเศษของเถรวาท ซึ่งประเพณีปฏิบัติกันอยู่แต่เอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ เนื้อหาสาระของปาฐกถานี้ ควรแก่การนำมาพิจารณาในสมัยนี้อย่างยิ่งจริงๆ แม้กาลเวลาจะล่วงมาเกิน ๔๙ ปี เข้านี้แล้วก็ตาม และเถรวาทในประเทศไทยเอง เวลานั้นก็ตกต่ำยิ่งกว่าสมัยใดเอาเลยก็ว่าได้

โดยที่ถ้าเราเอาชตาตคาลครบศตวรรษของพุทธทาสภิกขุเป็นอุปมา เพื่อนำสาระของเถรวาทกลับมาสื่อให้สมสมัย นั้นจะเป็นการบูชาคุณทาสของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง หากไม่การฉลองกองกุศลต่างๆ จักเป็นไปอย่างดำน้าพริกละลายแม่น้ำ หรือหากแทนที่เป็นเนื้อหาไม่ได้เอาเลยด้วยซ้ำ

เราต้องไม่ลืมว่า การที่พระมหาเจี๊ม อินทปัญโญ ถอนตัวจากราชการในสยาม กลับไปตั้งสวนโมกข์ขึ้นที่ไชยา ก็เพราะท่านเห็นความย่อหย่อนของสหธรรมิกที่ด้อมถั่วเขียวจันกันในยามวิกาล แล้วบัดนี้เล่า การล่วงสิกขาบทเรื่องวิกาลโภชนานั้น ดูเป็นเรื่องเล็กไปแล้ว พระเถระล่วงปฐมปราชิตทางด้านเมถุนธรรมกันอย่างแพร่หลาย ทั้งกับคนต่างเทศและเทศเดียวกัน ยังทุติยปราชิตในเรื่องเงินทองนั้นเล่า ก็กว้างขวางอย่างแพร่หลาย มิใช่ต้องเอ่ยถึงการอวดอุตริมนุสสรรมที่ไม่มีอยู่ในตน (จุดตลปราชิต) ไม่เพียงการอ้างตนว่าเป็นพระอรหันต์ (ทั้งๆ ที่มีโศภจิตเป็นเจ้าเรือนและแสดงออกทางโมหจิตอย่างเกือบจะเป็นอาจินตอีกด้วย) หากการใช้ภาวนามยวิธิตี่เป็นไปอย่างขาดินนิยม และปลุกเสกวัตถุมงคลเพื่อทหารหาญ ในการฆ่าผู้คนที่ถือว่าเป็นศัตรูของบ้านเมืองนั้นเล่า มิเป็นมิจจาอาชีวะของภกิจาจารย์เหล่านี้ละหรือ

อนึ่ง กิจนิมนต์ต่างๆ นั้น เป็นเรื่องที่มุ่งเงินทองกันยิ่งๆ ขึ้นทุกที แล้วนี่ไม่เป็นการอุททหนุให้พระต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตยัลละหรือ ที่ร้ายยิ่งกว่านี้ก็คือการที่มีการพูดจากันอย่างกว้างขวางว่าภรรยานาคสมเด็จพระสังฆราชคณะไปเจริญพระพุทธมนต์นั้น ต้องถวายกันองค์ละห้าหมื่นเอาเลยทีเดียว

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ถ้าอสังขี (คือผู้ปราศจากความอาย) แพร่หลายออกไปเท่าไร การทรงเพศพรหมจรรย์ย่อมเป็นไปได้ยากเพียงนั้น ยิ่งสถาบันสงฆ์กลายเป็นทางทรงของลัทธิวิภคินิยม (อย่างใหม่) และยังมีสทธิแนบแน่นอยู่กับขัตติยธิปไตยและไสยเวทวิทยา (อย่างเก่า โดยที่จะถือว่าเทคโนโลยีและความทันสมัยต่างๆ เป็นไสยเวทวิทยาอย่างใหม่ก็ยิ่งได้) แล้วนี่ไม่น่าเป็นห่วงดอกหรือ

ถ้าไม่มีทางแก้ไขความซอนี้ให้ตกไป พระศาสนาในเมืองไทยก็จะมีแต่เปลือกและกระพี้ มีพิธีกรรม ที่ปราศจากศาสนธรรม ยิ่งมารแสดงตนออกมาในรูปของโครงสร้างทางสังคมนตรีธรรมและรูปร่างด้วยแล้ว หากจับประเด็นนี้ไม่ได้ และตีไปไม่ทะลุเป้า พระศาสนาก็จะรับใช้ขายทุน นักการเมือง และนักขวยโอกาสต่างๆ หลวงซึ่งเอ็งก็ใช้ผ้ากาสาวพัสตร์ ปกปิดความเป็นอสังขีไว้อย่างหวังผลได้ในทางทรัพย์สินและอำนาจ โดยปราศจากความละอายในด้านการทุศีลใดๆ สิ้น แม้ดูรูปแบบภายนอกจะน่าชื่นชม แต่ภายในของพระคุณเจ้าเป็นอันมากนั้น กลวงบ่ออย่างหาสาระในทางธรรมแทบไม่ได้เอาเลย

ธรรมที่สอนๆ กัน ก็เป็นการตีผีปาก ยิ่งกว่าจะออกมาจากหัวใจ แม้พระคุณเจ้าที่มีศีลาจารวัตรงดงาม และสอนคนให้สงบได้ ก็ไม่เข้าใจทุกขสัจทางสังคมนตรี โดยที่คนส่วนใหญ่ยกไว้ เพราะลัทธิของการพัฒนาและโลกาภิวัตน์ คนรวยที่อุททหนุพระผู้ทรงศีลอันงดงามเป็นอันมากนั้น เอาเปรียบคนยากไว้และตั้งแวดล้อมทางธรรมชาติ อย่างยากที่เจ้ากูจะเข้าใจได้ ความซอนี้ ต้องหวนกลับไปหาธรรมสังคมนตรีนิยม ของพุทธทาสภิกขุ ว่าท่านนำทางมาก่อนใคร และดูจะไม่มีความกลัวตามรอยเท้าของท่านทางนี้เอาเลย

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การบูชาคุณพุทธทาสภิกขุที่สาระคือ ต้องหาทางกำจัดอสังขีอย่างจริงจัง พร้อมกับนั้น อุปัชฌายาจารย์ก็ต้องเป็นกัลยาณมิตรกับลัทธิวิหริกร อันควาสัก เอาการะของกันและกัน อบรมสั่งสอนในทางพระธรรมวินัย อย่างน้อยห้าปีจนนวกภิกษุพ้นนิสสัย แล้วยั้งควรก็เอ้อลุกกันต่อไปอย่างน้อยอีกห้าปี จนถึงเถรภูมิ ถ้าพระมหาเถระร่วมสมัย ได้ประกอบการณ์กิจเช่นนี้ คณะสันตติโลกก็ดี คณะพระธรรมกายก็ดี ย่อมจักไม่เกิดขึ้น ยิ่งเวลานี้ด้วยแล้ว การที่

อุปัชฌาย์อาจารย์เห็นแก่อาภิส เห็นแก่ยศศักดิ์ เห็นแก่การบริหารงาน รวมถึงพิธีกรรมต่างๆ อย่างหาสาระไม่ได้ ผลก็คือความหายนะของพระศาสนา ซึ่งสื่อกับคนรุ่นใหม่ไม่ได้

การที่คนรุ่นเก่า ซึ่งรวมถึงฆราวาสด้วย จะสื่อกับคนรุ่นใหม่ได้นั้น ต้องมั่นทั้งทางปริยัติและปฏิบัติ โดยสามารถโยงหัวสมองมาหาหัวใจให้ประสานกันได้ โดยที่นี้เป็นคุณค่าอันสำคัญยิ่งของพุทธศาสนิกชน เพราะเดวาทที่เรารับมาจากลัทธิลังกาวงศ์นั้น แยกคตินุวัตรออกจากวิปัสสนาธุระ แยกนักปริยัติออกจากนักปฏิบัติ ยิ่งจำเดิมแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับจัดการเพียงด้านพระปริยัติศึกษาด้วยแล้ว นักปริยัติจึงขาดจิตศึกษาไปอย่างน่าเสียดาย นั้นนอกจากจะไม่ช่วยให้เข้าถึงแก่นของศีลสิกขา (คือความเป็นปกติของตนเองและสังคม) และปัญญาสิกขา (เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง อย่างลดความเห็นแก่ตัวลงไปเรื่อยๆ) แล้ว ย่อมไม่ให้แก่คนสื่อสารกับคนอื่นได้ (โดยเฉพาะก็คนร่วมสมัย ที่เป็นเยาวชน) อย่างเหมาะสมกับกาลสมัย ซึ่งจำต้องรู้เท่าทันโลกาภิวัตน์ และจักรวรรดินิยมอย่างใหม่ ซึ่งผนวกไปกับบริษัทข้ามชาติอีกด้วย

ถ้าพุทธศาสนิกชนมีอายุอยู่มาจนถึงปูนี้นี้ ท่านคงจะเข้าใจหรือพยายามทำความเข้าใจกับสิ่งใหม่ๆ ซึ่งก็คือมารร่วมสมัยนั่นเอง และความเป็นพุทธในฝ่ายเดวาทของพระคุณท่านนั้น แม้จะเน้นที่เนื้อหาสาระของสิกขาวิสัย (ไม่ใช่ที่เปลือกกะพี้ เช่น ใส่รองเท้าหรือถอดรองเท้าเข้าบ้าน จับธนบัตร หรือจับใบวารณา โดยที่เดี๋ยวนี้มีบัตรเครดิตให้ใช้ทุกอย่างๆ อีกด้วย) แต่ท่านก็กว้างไกลไปในทางมหายานและวัชรยาน ดังท่านนำคำสอนของลัทธิทั้งสองนี้มาเทียบเคียงได้กับพระบาลีเอาเลยด้วยซ้ำ ไม่ว่าจะเป็นคุณตา ตตตา หรืออิทธิปปัจจัยตา

ความเป็นพุทธ (ผู้ตื่น) ของพระคุณท่าน ไปพันแต่ละยาน แต่ละลัทธิ หรือแม้ กับให้ความเคารพนับถือยานนั้นๆ ลัทธินั้นๆ รวมถึงศาสนบุคคลของลัทธิ นั้นๆ ด้วย เช่น ยกย่ององค์พระโลลามาะ (แห่งวัชรยาน) อย่างแท้จริง และสรรเสริญท่าน นัท ฮันท์ (แห่งมหายาน) ว่ารจนภาษาคนภาษาธรรมอย่างเป็นกวีวิจิตรได้ดีกว่าพระคุณท่านเสียอีก เป็นต้น

ใช่แต่เท่านั้น ความเป็นทาสของพระพุทธรูป ช่วยให้เราให้เกียรติเพื่อนที่ต่างศาสนากับพระคุณท่านอย่างไม่เห็นว่าเป็นศาสนาอื่น ลัทธิอื่น ด้อยไปกว่าของเราเอาเลย ท่านยกย่องอิสลามและคริสต์ด้วยความจริงใจ และด้วยใจที่เปิดกว้าง อย่างยากที่จะหาภิกษุไทยในทางเดวาทรูปใดเสมอเหมือน (มีแต่ท่านเรวัตตธัมมมหาเถระ จากพม่าอีกรูปเดียวเท่านั้น ที่มีความคล้ายพุทธศาสนิกชนในทางนี้ หากได้เอ่ยถึงท่านในบทความที่เป็นต่างหากออกไปแล้ว)

ความเปิดกว้างระหว่างศาสนา ย่อมเป็นพาหนะที่นำไปสู่สันติวิธีได้โดยแท้ เมื่อเรายอมรับข้อจำกัดของเรา พร้อมกับยอมรับข้อผิดพลาดของเราเอง หากให้เกียรติอีกฝ่ายอย่างอ่อนน้อมถ่อมตน การสนทนาวิสาสะที่หย่อมเป็นไปได้ และจากจุดนี้แหละที่จักแก้ไขความขัดแย้งและความรุนแรงต่างๆ ได้ด้วย ไม่แต่ทางสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ของสยาม หากรวมถึงดินแดนอื่นๆ ของโลกอีกด้วย

นี่นับได้ว่าเป็นอัจฉริยภาพอีกประการหนึ่งของพุทธศาสนิกชน ซึ่งควรแก่การกัมศิระซะให้ได้อย่างแท้จริง และควรนำไปนิฐานของพระคุณท่านมาใช้ในยุคสมัยปัจจุบัน ไม่เพียงเพื่อแก้ปัญหาข้อขัดแย้งและความรุนแรงต่างๆ เท่านั้น หากยังเป็นการปฏิบัติบูชาทาสของพระพุทธรูปเจ้าอันแท้จริงอีกด้วย

สืบสานปณิธานพุทธทาส

สันต์ หัตถิรัตน์

คณะอนุกรรมการฝ่ายหนังสืออนุสรณ์ ๑๐๐ ปี ชาตกาล พุทธทาสภิกขุ ขอให้ผมเขียนบทความที่มีเนื้อหา “สืบสานปณิธานพุทธทาส” ๓ ประการ คือ

๑. การทำให้พุทธศาสนิกทั้งหลายได้เข้าใจในศาสนาของตน
๒. การเสริมสร้างความรักเข้าใจอันดีและความร่วมมือระหว่างศาสนา
๓. การนำมนุษย์ออกจากวัตถุนิยม (นิยมบูชาทรัพย์สินเงินทองและวัตถุ)

โดยสืบสานความคิด วิธีปฏิบัติ และมรดกของพุทธทาสภิกขุ ในแง่ใดแง่หนึ่ง หรือโดยรวม

ในครั้งแรก ผมคิดจะปฏิเสธคำขอรนี้ เพราะผมไม่มีโอกาสได้รับใช้ใกล้ชิดกับท่านอาจารย์พุทธทาสเลย กลัวว่าจะเขียนในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง หรือไม่ใช่ว่าสอนหรือปณิธานของท่าน

แต่เมื่อได้ทบทวนคำขอและคำแนะนำของคณะอนุกรรมการฯ หลายครั้งเข้า จึงคิดว่าน่าจะลองเขียนดูจากสิ่งที่ผมได้เรียนรู้จากคำสอนและหนังสือของท่านอาจารย์พุทธทาส ที่ผมได้นำมาปฏิบัติ แม้จะอยู่ในแบบที่ชาวบ้านเรียกว่า “ครูพักลักจำ” แต่ผมก็ได้ประโยชน์จากคำสอนและหนังสือของท่านอย่างมหาศาลในการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ และการเข้าใจ “ธรรม” ได้อย่างไม่ขัดแย้งกับความเป็นจริงอีก

ผมจึงควรจะนำสิ่งที่ผมได้จาก “ครูพักลักจำ” เหล่านี้มาเผยแพร่ เพื่อทดแทนบุญคุณและสืบสานปณิธานของท่านอาจารย์พุทธทาส และกราบขออภัยท่านผู้อ่านล่วงหน้า ถ้าส่วนหนึ่งส่วนใดของบทความนี้ผิดเพี้ยนไปจากคำสอนที่แท้จริงของท่านอาจารย์พุทธทาส เพราะผมเป็นลูกศิษย์แบบ “ครูพักลักจำ” นั่นเอง

ภาษาคนกับภาษาธรรม

ท่านอาจารย์พุทธทาสเน้นเรื่องความแตกต่างระหว่างความหมายของคำคำเดียวกันใน “ภาษาคน” (ภาษาชาวบ้าน) กับ “ภาษาธรรม” (ภาษาของผู้รู้ซึ่งในธรรม) เสมอ เช่น

“ธรรม” ในภาษาชาวบ้าน เราหมายถึง คำสั่งสอนในศาสนา คุณความดี ความยุติธรรม ความถูกต้อง.....

แต่ “ธรรม” ในความหมายของท่านอาจารย์พุทธทาส คือ

๑. ธรรมชาติ
๒. กฎของธรรมชาติ เช่น ไตรลักษณ์ อิทัปปัจจยตา ตถตา สุนฺณุตตา
๓. หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ
๔. ผลที่ได้รับจากการทำ (และไม่ทำ) หน้าที่ (นั้น)

“ความตาย” ในภาษาชาวบ้าน เราหมายถึง ความสิ้นชีวิต ความไม่เป็นอยู่ต่อไป ความเคลื่อนไหวนั้นไม่ได้.....

แต่ “ความตาย” ในภาษาธรรม เช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ความประมาทคือความตาย คนที่ประมาทคือคนตายแล้ว” ความตาย ในภาษาธรรม หมายความว่า ความไม่มีธรรมะ ไม่มีศีลธรรม

ดังนั้น ถ้าตายจากความเป็น “ตัวกู-ของกู” นั่นคือ ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็น “ตัวกู-ของกู” ได้ ก็จะมีจิตผ่องแผ้วและจะนำไปสู่ “ความว่าง” (สุนฺณุตตา) สูงสุด คือ “นิพพาน” หรือ ความ “ตายก่อนตาย” นั่นเอง

เรื่องภาษาคน กับ ภาษาธรรม นี้ ท่านอาจารย์พุทธทาสเคยเทศนาไว้เมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๑๒ ซึ่งจะขอยกบางส่วนมาอ้างไว้ในที่นี้ดังนี้

“ความไม่เหมือนกันระหว่างภาษาคนกับภาษาธรรม หรือภาษาชาวบ้านกับภาษาของผู้รู้ธรรม ในที่นี้ หมายความว่า ชาวบ้านรู้อะไรไปในรูปชาวบ้าน แล้วพูดกันตามประสาชาวบ้าน ส่วนผู้ที่ตั้งบ้านไปอยู่ในสภาพ ที่เรียกว่า บรรพชิต คือ ไม่มีบ้าน ไม่มีเรือน เป็นอนาคาริก ท่านไปคิดไปนึก ไปมองเห็นอะไรอีกอย่างหนึ่ง

ความรู้เรื่องธรรมหรือภาษาที่ใช้พูดเกี่ยวกับธรรมนี้ ถ้าอย่างไรก็ขอให้หนักถึงความแตกต่างระหว่างสองสิ่งนี้ไว้เสมอๆ ภาษาคนกับภาษาธรรม หรือ ภาษาของชาวบ้านกับภาษาของผู้รู้

เมื่อคนพูดกันสองคน คนหนึ่งมีแต่ความรู้สึกของชาวบ้าน อีกคนหนึ่งมีความรู้สึกอย่างผู้รู้ ความสับสนในทางความหมายของคำที่พูดกันอยู่ในเวลานั้นก็ย่อมจะมี.....

ขอให้มองดูในแง่นี้แล้วจะมองเห็นว่า มนุษย์เรานี้เป็นทาสของความหมายของภาษา เราตกอยู่ใต้อำนาจของความหมายของภาษาที่ใช้กันอยู่อย่างเป็นทาส คือ ติดอยู่ในคำพูด นึกคิดไปตามคำพูด และก็ถูกคำพูดทำให้เข้าใจ หรือให้กระทำไปตามความเข้าใจที่ปะๆ ปะๆ สับสนวุ่นวายไปหมด”

ถ้าดูจากตัวอย่างความหมายของคำว่า “ธรรม” กับ “ความตาย” ข้างต้น ความแตกต่างในความหมายของภาษาคนกับภาษาธรรม ก็ค่อนข้างชัดเจน และพอจะเข้าใจได้ง่าย แต่ในด้านลึก ก็อาจจะเข้าใจได้ยากขึ้น เช่น

“การที่จะคิด หรือว่าจะพิจารณา หรือว่าจะมองอะไรก็ตาม วิธีของการศึกษาระยะ ก็ต้องมีหลักเกณฑ์ที่มีความถูกต้อง อย่าให้มันเลยไป ถ้าจะไม่ให้มันเลยไป มันก็จะต้องรู้ความหมายที่มันจำกัดอยู่ ที่มีอยู่เฉพาะๆ หรือถูกต้องสำหรับคำๆ นั้น

ที่นี้เรารู้ไม่ได้ เพราะเราเป็นคนธรรมดา เป็นมนุษย์ธรรมดา เป็นชาวบ้านธรรมดา ย่อมรู้ความหมายทั้งหมดไม่ได้ เพราะไปรู้แต่ในแง่ของชาวบ้านธรรมดา จึงเกิดการสับสนขึ้นมา ตั้งแต่แรกคิด.....

เราไม่ได้คิดจากจุดแรกที่สุด แต่มาคิดในปมที่เป็นขั้นกลางหรือปมสุดท้ายของผู้ที่คิดออกแล้ว มันเลยสับสนกันใหญ่ เพราะความหมายไม่เหมือนกัน.....

การคิดค้นอย่างวิธีของชาวบ้าน อย่างโลกๆ ที่เจริญที่สุด.... ที่เรียกว่า “คำหนึ่งคำนวดตามเหตุผล” (*speculation*) อย่างวิธีของตรรกะ หรือ *logic* แล้วก็ไปเอาวัตถุข้างนอกเป็นหลัก เสียมากกว่า หรือว่าอย่างดีที่สุด ก็เอาสมมุติฐานคือ *hypothesis* ที่สมมุติขึ้นมาว่า มันจะมีปัญหาอย่างไร ที่เรียกกันว่าสมมุติฐาน หรืออะไรก็แล้วแต่จะเรียกให้รู้ไว้ว่ามันเป็นเรื่องสมมุติขึ้นมา เพื่อตั้งปัญหาว่าเป็นอย่างไรเท่านั้น....

ส่วนทางศาสนา ทางธรรมะ ทางภาษาวิญญูณ ไม่ใช้สมมุติฐานเป็นวัตถุสำหรับคิด แต่จะต้องเอาความรู้สึกจริงในจิตใจเป็นตัววัตถุสำหรับคิด.....

การพิจารณาในทางธรรมะ จะต้องเอา *experience* ทางจิตใจมาเป็นเงื่อนต้นแห่งวัตถุสำหรับคิด จึงจะสะดวก หรือทำได้ดี และเฉพาะผู้ที่ผ่านชีวิตมานานแล้วเท่านั้น ฉะนั้นการบวชตามแนวเดิม จึงมีแต่ผู้ที่ผ่านโลกมาจนเอือมระอา แล้วจึงไปบวช ไปคิด แม้จะคิดเรื่องความตายหรือความอยู่ ก็คิดออกมาจากความชัดเจน ความรู้สึกที่เป็นอยู่จริงๆ ในจิตใจที่ผ่านมาแล้วตั้งแต่หนหลัง ตั้งแต่เกิดจนแก่กระทั่งบัดนี้ เขาจึงคิดลงไปบนตัวของของจริง คือ ความรู้สึกจริงๆ

ถ้าเราจะให้นักเรียนมหาวิทยาลัยในสมัยนี้คิดเรื่องนี้ ก็จะต้องตั้งสมมุติฐานขึ้นมาว่า ความเกิดคืออะไร ตามวิธีคิดของเขา มันคนละวิธีคนละเรื่อง

ผลออกมามันจริงด้วยกัน แต่จริงไปคนละทาง

ถ้าเอาของ ๒ อันนี้มาประสานกัน มันก็เกิดเป็นปัญหาขึ้นในครั้งแรก คือ ความขัดแย้ง หรือความสับสนปนกันอยู่ในคำพูดเดียวกัน แต่ความหมายต่างกัน ภาษาชาวบ้านกับภาษาธรรมะของผู้รู้ มันมีอยู่ต่างกัน”

ท่านอาจารย์พุทธทาส ยังได้เน้นย้ำในเรื่องภาษาคนกับภาษาธรรม อีกว่า

“การศึกษาจึงเหลืออยู่แต่ว่าคนในโลกสมัยนี้ ศึกษาให้ถูกต้อง เข้าใจให้ถูกต้อง เกี่ยวกับความสับสนของภาษาที่ใช้พูด และอย่าได้ไปหลงหนังสือใหม่ ๆ ที่พวกฝรั่งที่เริ่มเข้ามาศึกษาพุทธศาสนาของเอเชียนี้ เข้าใจพุทธศาสนาครึ่งๆ กลางๆ งูๆ ปลาๆ เอาไปปนกันยุ่งหมด.....

หนังสือชื่อว่า *Buddhism* ที่พวกฝรั่งแต่ง ไปพูดถึงเรื่องการเกิดใหม่และเรื่องกรรมนี้ ผิดทั้งนั้นแหละ ปนกันระหว่างฮินดูกับพุทธ ยุ่งไปหมด ไปอ่านเข้าละก็ ระวังให้ดี.....”

“ตัวกู-ของกู”

ความรู้สึกว่าเป็นตัวเรา (อหังการ) และความรู้สึกว่าเป็นของเรา (มมังการ) หรือ “ตัวกู- ของกู” เป็นสิ่งที่ท่านอาจารย์พุทธทาสเน้นย้ำ เสมอ

เพราะความรู้สึกว่าเป็น “ตัวกู” และเป็น “ของกู” นี้เองที่ทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว ทำให้เกิดความโลภ-ความโกรธ-ความหลง (โลภะ-โทสะ-โมหะ) ทำให้เกิดความทุกข์และความขัดแย้งทั้งในตนเองและกับคนอื่นหรือสิ่งอื่นแม้แต่สิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น เดินไปสะดุดก้อนหินเข้า แล้วเจ็บเท้า เกิดโมโหก้อนหินนั้น จึงเตะก้อนหิน ทำให้เจ็บเพิ่มขึ้น

ท่านอาจารย์พุทธทาสจึงเน้นย้ำให้พยายามฝึกละวางความเป็น “ตัวกู-ของกู” เสีย

ถ้าเราจำคำว่า “ตัวกู-ของกู” ซึ่งจำได้ง่าย และเรียกใช้มันเสมอๆ เช่น ในทุกครั้งที่เราโกรธ ทุกครั้งที่เราอยากได้ ทุกครั้งที่เราหลงลำพอง ความโกรธ ความอยากได้และความหลงลำพองของเราจะบรรเทาหลง เพราะความโกรธ ความโลภ ความหลง มีสาเหตุมาจากความรู้สึกว่าเป็น “ตัวกู-ของกู” เป็นสำคัญ

ท่านอาจารย์พุทธทาสได้กล่าวเปรียบเทียบเรื่องนี้ระหว่างพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูไว้ดังนี้

“พุทธศาสนาสอนไปสู่จุดหมายปลายทาง คือ สิ้นสุดแห่งตัวกู ศาสนาเวทานตะ หรือ ฮินดู เขาสอนให้ไม่มีตัวกูที่แท้จริง ที่บริสุทธิ์ อยู่เป็นอนันตกาลตลอดเวลา ทั้งที่สอนและเกิดในประเทศอินเดียด้วยกัน สอนอยู่ในสมัยที่พ้องกันในประเทศอินเดีย นั้นก็ยังต่างกันอยู่ดังนี้

ฝ่ายพุทธศาสนาสอนให้ไม่มีตัวกู ก็ถูกเขาจัดเป็น *negative* ไป เพราะใช้คำพูดเป็น *negative* อยู่ตลอดเวลา ส่วนฝ่ายโน้นพูดสำนวน *positive* อยู่ตลอดเวลา พุทธศาสนาจึงเสียเปรียบ พูดกับเขาลำบาก เพราะคนธรรมดาชอบ *positive* กันหมด คือ อยากมีอยู่ อยากได้ อยากเอา อยากรวย อยากสวย อยากงาม มันเป็น *positive* หมด

พุทธศาสนาที่แท้ไม่เป็น *negative* แต่เป็นศาสนาที่บอกให้หายโง่หายหลงใน *positive* จึงถูกจัดให้เป็น *negative* โดยพวกที่เป็น *positive* นั้นเอง.... ซึ่งไม่ถูกต้องและไม่ยุติธรรมสำหรับพุทธศาสนา

พุทธศาสนาต้องการจะอยู่เหนือ *positive* และเหนือ *negative* จึงต้องใช้คำว่า “ว่าง” ว่างจากทั้งสองอย่าง แต่พอพูดคำว่า “ว่าง” พวก *positive* ก็จัด “ว่าง” ว่าเป็น *negative* เสมอ

ผู้ที่ค้านพุทธศาสนาก็ตั้งแง่ร้ายให้พุทธศาสนาอยู่ในฐานะเป็น *negative* ซึ่งเป็นมาแล้วตั้งแต่ครั้งพุทธกาล แม้ว่าเขาไม่ได้ใช้คำนี้อย่างคำในภาษาปัจจุบันนี้ เขาก็พูดในรูปนี้ ว่าเป็น “รูป นตฺถิ” (ไม่มีรูป ไม่มีอะไร) เหล่านี้

พวกฝรั่งที่มาสนใจพุทธศาสนาอย่างครึ่งๆ กลางๆ งูๆ ปลาๆ ก็จัดพุทธศาสนาเป็นพวกไม่มี เป็น *negative* จัดนิพพานเป็นยอดสุดของ *negativism* นี้มันผิด ผิดเหลือที่จะผิด เพราะพุทธศาสนาต้องการจะอยู่เหนือความเป็น *positive* หรือ *negative*....

จุดมุ่งหมายของพุทธศาสนาต้องการจะไปจนพ้นเหนือความมีตัวกู-ของกู ตัวกูที่เป็น *negative* ก็ไม่เอา เป็น *positive* ก็ไม่เอา.....

เวทานตะ คือยอดสุดของศาสนาพราหมณ์.... ต้องไปจบอยู่ที่มีตัวกูที่บริสุทธิ์ ที่ถาวรเป็นอันเดียวกับพระเจ้าไปเลย (คล้ายศาสนาคริสต์และอิสลาม) ตัวกูธรรมดาของคนหนึ่งๆ นี้เรียกว่าอัตมัน ตัวกูของ *universal* ทั้งหมดเรียกว่า

ปรมาตมัน มนุษย์แต่ละคนมีอตมัน ทำให้มันสะอาดบริสุทธิ์จนไปอยู่ร่วมกับ ปรมาตมัน แล้วจบ กลายเป็นตัวกูตัวเรา
อย่างบริสุทธิ์

ส่วนพุทธศาสนาต้องการตัด “ตัวกู” นี้ออกไป ไม่ให้มีส่วนเหลือเลย แล้วก็เหนือเกิด เหนือตาย เหนืออยู่...แต่ถ้า
พูดกลับมาอีกครั้งหนึ่ง มันก็เป็นความอยู่ชนิดหนึ่งที่ไม่รู้จักสิ้นสุดเหมือนกัน เป็นอนันตกาลเหมือนกัน

ความว่างจากตัวกูเป็นความอยู่ตลอดอนันตกาล ส่วนความมีอยู่ของตัวกูนั้นเป็นเรื่องประเดี๋ยวประด๋าว

ฝ่ายศาสนาอื่นที่ตรงข้าม เขามีตัวกูที่บริสุทธิ์ที่อยู่ตลอดอนันตกาล (พระเจ้าเป็นเจ้า) เป็นตัวกูตลอดอนันตกาล
ส่วนในพุทธศาสนา เป็นความว่างจากตัวกูตลอดอนันตกาล

ถ้านิพพานในความหมายว่าสิ่งๆ หนึ่งซึ่งเป็นที่ดับแห่งตัวกู นิพพานอย่างนี้เป็นอนันตกาล จะเรียกว่าความอยู่ก็
ไม่ถูก จะเรียกว่าความตายก็ไม่ถูก.....

แต่ว่าสิ่งนี้มีมันมีอยู่ สิ่งที่เราอาจจะรู้จักได้นี้มีมันมีอยู่ คือนิพพานนี้มีมันมีอยู่ ในฐานะเป็นนิพพาน ไม่ใช่เป็นตัวกูที่
จะเกิดหรือตาย- เกิดหรือตาย-เกิดหรือตาย

ฉะนั้น เมื่อพุทธศาสนาพูดว่า “ความมีอยู่เป็นอนันตกาล” หรือเป็น “ชีวิตนิรันดร์” อะไรทำนองนี้ สิ่งนี้คือนิพพาน
อย่าไปมีตัวกูเข้ามา มันผิด ผิดเหลือจะผิด ความมีอยู่แห่งธรรมอันบริสุทธิ์ เป็นที่ดับแห่งตัวกู-ของกู คือ นิพพาน มีอยู่
เป็นอนันตกาล....”

นิพพานที่เป็นอนันตกาล คือ “สมุจเฉตนิพพาน” ที่เกิดจากการปฏิบัติที่ถูกต้องเรื่อยมาจนถึงที่สุด จน กิเลสไม่
อาจจะเกิดขึ้นครอบงำจิตใจอีกต่อไป ซึ่งเป็นนิพพานที่สมบูรณ์หรือเด็ดขาด

ส่วนนิพพานที่อาจเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว จากการควบคุมการกระทำ การปล่อยวางให้จิตว่าง ที่เรียกว่า
“วิกขัมภนนิพพาน” จะเกิดขึ้นได้จากการควบคุมจิตตนเองได้เป็นครั้งคราว

ส่วนนิพพานที่อาจเกิดขึ้นโดยบังเอิญ โดยประจวบเหมาะ เพราะธรรมชาติเป็นใจ หรือเพราะสิ่งแวดล้อม
ประจวบเหมาะ เรียกว่า “ตัทธกนิพพาน”

ท่านอาจารย์พุทธทาสกล่าวว่า “จะเป็นนิพพานบังเอิญ หรือ ตัทธกนิพพานก็ดี นิพพานที่เราควบคุมการกระทำไว้
หรือ วิกขัมภนนิพพานก็ดี และนิพพานที่เกิดจากการสิ้นไปแห่งกิเลส (สิ้นความรู้สึกแห่งการเป็นตัวกู-ของกู หรือ
สมุจเฉตนิพพาน) ก็ดี ล้วนเป็นความเย็น มีความหมายแห่งความเย็นเหมือนกันหมด”

ท่านอาจารย์พุทธทาสยังเขียนไว้มีใจความดังนี้

- “ ทุกศาสนา มีหัวใจเป็นสันติภาพทุกระดับ
- ทุกศาสนา มีหัวใจถูกต้อง ใช้ได้ทุกกาลเทศะและชาติพันธุ์
- ทุกศาสนา มุ่งสันติและมุ่งแก้ปัญหามนุษย
- ทุกศาสนา มีคุณสมบัติกำจัดความเห็นแก่ตัว
- ทุกศาสนา มีได้และเป็นที่ต้องการ โดยสัญชาตญาณ”

ท่านอาจารย์พุทธทาสจึงพยายามประสานงานให้เกิดความร่วมมือกันระหว่างศาสนาต่างๆ และลดความขัด
แย้งในทางศาสนาลง เพื่อให้เกิดสันติสุขและสันติภาพในโลก

เกิด-แก่-เจ็บ-ตาย

ท่านอาจารย์พุทธทาสเคยเขียนเกี่ยวกับการเกิดไว้ดังนี้

“เกิดครั้งแรก ทางกาย จากพ่อแม่

เลือกเอาไม่ได้ว่า จะเกิดอย่างไร

และครั้งเดียว
เรายังไม่รู้ว่าจะเกิดมาทำไม
การเกิดครั้งหลัง ทางจิต โดยธรรมชาติ
เลือกเกิดได้ตามใจชอบ
ก็ครั้งก็ได้ เรียกว่า เกิดโดย
ปัจจุบันจิต.....

เกิดอย่างแรก *ไม่รู้ว่าจะเกิดมาทำไม*

แต่อย่างน้อย ควรจะรู้ว่า เพื่อมา
เกิดอย่างหลัง (ทางจิต) ตามที่เรา
ชอบ และรู้ดีทีเดียวว่า เกิดมาทำไม”

ส่วนความแก่ ท่านอาจารย์พุทธทาสได้ร้อยกรองไว้ดังนี้

“ความแก่ หง่อม	ย่อมทุลักทุเลมาก	
ตั้งคนบอด	ข้ามฟาก	ฝั่งคลอง หา
วิธีไต่	ไผ่ล่ำ	คลานคลำมา
กิริยา	แสนทุลักทุเลแล	
ถ้าไม่อยาก	ให้ทุลัก	ทุเลมาก
ต้องข้ามฟาก	ให้พ้น	ก่อนตนแก่
ก่อนตามืด	หูหนวก	สดวงแท้
ตรองให้แน่	แต่เนิ่นๆ รีบเดินเลย”	

เมื่อเข้าสู่วัยชรา ท่านอาจารย์พุทธทาสอาพาธหนักหลายครั้ง เช่น

ในเดือนตุลาคม ๒๕๔๓ ท่านเกิดภาวะหัวใจวายจากโรคหลอดเลือดหัวใจตีบ คณะแพทย์ต้องการนิมนต์ท่านไปรักษาที่กรุงเทพฯ ท่านตอบว่า “สำหรับกรุงเทพฯ นั้น ไม่ถูกกับอาตมา โดยรูป โดยกลิ่น โดยเสียง โดยโณภัสสุพะ มันไม่ถูกกับอาตมา” แล้วท่านก็รักษาตนอยู่ที่วัดและหาอาหารได้เรียบร้อย เช่นเดียวกับการอาพาธจากโรคหลอดเลือดในสมองแตกในเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๓๕

ในการอาพาธหนักครั้งสุดท้ายด้วยโรคหลอดเลือดสมองแตกอีกในวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๓๖ ในเช้าวันนั้น ก่อนที่ท่านจะอาพาธ ท่านกล่าวกับท่านพรเทพ (พระที่ช่วยงานท่าน) ว่า “น่ากลัวอาการเดิมจะมา อาการเดิมที่เป็นคราวก่อน.....พรเทพเอายามของเราไปเก็บ แล้วก็เอาบุญเงินกระเป๋านี้เอาไปด้วย เราไม่อยากจะตายคาบุญแจตู้เอกสาร.....”

แสดงว่าท่านทราบล่วงหน้าด้วยตัวท่านเองแล้วว่า วันนั้นท่านจะอาพาธอีกและไม่รอด จึง “ไม่อยากจะตายคาบุญแจตู้เอกสาร” แล้วเย็นวันนั้นเองท่านก็หมดสติจากหลอดเลือดสมองแตกและคงจะได้จากไปอย่างสงบตามธรรมชาติ ในวัดที่ท่านได้สร้างและพำนักมาโดยตลอด และไม่ต้องได้รับความทุกข์ทรมานจากการตรวจรักษาใดๆ ที่ท่านไม่ปรารถนา และได้แสดงเจตจำนงเช่นนั้นมาโดยตลอด

แต่แล้วท่านก็ถูกยื้อยุดจุดคร่าไปโรงพยาบาล และไปรักษาที่กรุงเทพฯ ทำให้ท่านต้องผ่านกระบวนการ “การตาย” ที่ผิดธรรมชาติ จนถึงวันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๓๖ ผู้รักษาท่านจึงยินยอมให้ท่านตาย (หลังจาก “ทรมาน”ท่านไว้เดือนเศษ)

“การตาย” ของท่านจึงทำให้สังคมได้ถูกคิดว่า

๑. การยื้อยุดจุดคร่าผู้ป่วยไปรับการรักษา ทั้งที่ผู้ป่วยได้แสดงเจตนาชัดเจนหลายครั้งว่า ไม่ปรารถนาเช่นนั้น ถูกต้องหรือไม่ ถูกกฎหมายหรือไม่

๒. การกระทำเพื่อยืดการตาย (หรือที่ชอบเรียกกันว่า ยืดชีวิต) ซึ่งทำให้ผู้ป่วย ญาติ และสังคม ต้องได้รับความทุกข์ทรมานมากขึ้นและนานขึ้น สมควรจะเรียกว่าการรักษา (healing) หรือไม่ หรือควรจะเรียกว่า การทรมาน (torture) มากกว่า

๓. การตายในโรงพยาบาล ที่ต้องผ่านกระบวนการที่เจ็บปวดต่างๆ เป็นการตายที่น่าปรารถนาหรือไม่?

“การตายในโรงพยาบาล” เกือบทั้งหมดเป็นการตายที่ผิดธรรมชาติ- ผิดธรรมชาติ และตายโดยนํ้ามือของผู้อื่น (นํ้ามือแพทย์และพยาบาล) ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานเรียกว่า “ตายโหง”

ท่านอาจารย์พุทธทาส เรียก “การตายโดยไม่อยากตาย” ว่าเป็น “การตายโหง” ด้วย เพราะเป็นการตายที่ยังดิ้นรนต่อสู้ อยากจะมีชีวิตอยู่ แต่ชีวิตก็ถูกดับไป

ผู้ที่ “ตายไม่เป็น” จึงเป็นผู้ที่ไม่รู้ว่า การตายอย่างไรดีที่สุด เพราะไม่ได้เตรียมตัวตายไว้ก่อน นั่นคือ “ไม่ได้” “ตายก่อนตาย” นั่นเอง

ท่านอาจารย์พุทธทาสกล่าวว่า

“พระพุทธเจ้าตายเสร็จสิ้นแล้ว ตั้งแต่วันตรัสรู้ที่ต้นโพธิ์ นั่นคือ ตายจากกิเลส ตายจากตัวกู-ของกู.....

การตายให้เป็น คือ การให้ร่างกายมันแตกดับไปในลักษณะที่เหมาะสม แม้ยังไม่เป็นพระพุทธเจ้า หรือยังไม่เป็นอรหันต์ ก็ทำตามอย่างท่านได้ เท่าที่จะทำได้

เราจึงเห็นได้ว่า เรื่องตายนั่น เมื่อควรตายก็ให้มันตายอย่างที่เรียกว่า ปลงสังขาร ปลงอายุสังขาร จะต้องไปดิ้นรนต่อสู้ให้ยุ่งยากลำบากไปทำไม

เรื่องผ่าตัดเอาหัวใจไปใส่ใหม่ นี่ ถือว่าเป็นเรื่องบ้าๆ บอๆ ของคนที่ไม่รู้จักตาย ตายไม่เป็น ก็ต้อง “ตายโหง” อยู่ดี คือ ตายด้วยจิตใจที่ไม่อยากตาย เรียกว่า “ตายโหง” หหมด

อย่าต้องตายโดยไม่อยากตาย อย่าเป็นคนโง่ เป็นคนไม่รู้ว่าธรรมชาติต้องเป็นไปอย่างนั้น เพราะฉะนั้นอย่าให้มันยุ่งยากมากนัก เมื่อควรตายก็ต้องตายเหมือนกับที่พระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขารว่า สามเดือนจากวันนี้จักปรินิพพาน หมายความว่า ให้ร่างกายแตกดับไปตามธรรมชาติ ส่วนนิพพานของกิเลส นิพพานเสร็จแล้วตั้งแต่วันตรัสรู้ เมื่อเรามีธรรมะในเรื่องนี้ ก็ไม่มีการตายโหง”

แล้วท่านพุทธทาสยังสอนว่า

“ความตายในภาษาคน ก็ได้ด้วยความตายในภาษาธรรม หมายออกก็เอาหนามบ่งได้ แต่ไม่ใช่หนามอันเดียวกัน แม้ว่าเป็นหนามชนิดเดียวกัน จากต้นไม้ต้นเดียวกัน อันหนึ่งทำหน้าที่ยก อีกอันหนึ่งทำหน้าที่บ่ง”

นั่นคือ การตายในภาษาธรรม (ตายจากกิเลส) จะช่วยกำจัด (บ่งหนาม) ความกลัวตายในร่างกาย ทำให้การตายในทางร่างกาย (การสิ้นชีวิต) หหมดความหมายอีกต่อไป

“พระอรหันต์ไม่กลัวตาย เพราะหมดต้นเหตุอุปาทาน ส่วนพวกอันธพาลไม่กลัวตาย เพราะต้นเหตุอุปาทานเด็ดขาด ระวังอย่าเอาไปปนกัน มันคนละอย่าง....

ความกลัวตายในภาษาโลก (เช่น กลัวอดตาย กลัวถูกฆ่าตาย) นำไปสู่ความเสื่อมเสียศีลธรรม ความหมดศีลธรรม ความวินาศินที่สุด เพราะเห็นแล้วว่ากูไม่ตายก็แล้วกัน มันก็ทำอะไรได้ทุกสิ่งทุกอย่าง ที่ไม่มีศีลธรรม

ความกลัวตายในภาษาธรรม เช่น มรณสติ ทำให้มีการเจริญสติ เพื่อความไม่ประมาท จะได้ทำหน้าที่ที่ต้องทำเสียโดยเร็ว....”

ท่านอาจารย์พุทธทาสได้เล่าถึง “วัฒนธรรมการตายของพุทธบริษัท” ไว้ดังนี้
“สมัยเมื่ออาตมาเป็นเด็กเล็กๆ โยมแม่เล่าให้ฟังถึงการตายของตา ตาได้ตายอย่างวัฒนธรรมของพุทธบริษัท
ตามประเพณีวิธีของพุทธบริษัท

ตาเป็นคนแก่อายุมากแล้ว แต่ไม่ใช่แก่หง่อม เมื่อถึงเวลาที่จะตาย บอกว่า ไม่กินอาหารแล้ว กินแต่น้ำและยา
ต่อมาบอกว่า ยาก็ไม่กินแล้ว กินแต่น้ำ

พอถึงวันที่ตาย แกนั่งพูดกับลูกหลานรวมทั้งโยมแม่ด้วยถึงเรื่องที่จะตายแล้วก็ไล่คนที่ร้องไห้ออกไป คง
เหลืออยู่คนเดียวที่กล้า ที่บังคับตนเองได้ ที่ไม่ร้องไห้ แล้วแกพูดตามที่พูด ซึ่งก็หลายนาที่อยู่เหมือนกัน แล้วจึง
ขอนิ่งแล้วขอตาย

นี่วิธีตายตามธรรมเนียมโบราณของพุทธบริษัทที่ดี ที่ประพฤติก่อนมรณกรรมมาอย่างดี เขาทำได้แม้กระทั่งว่า
จะตายลงในการหายใจครั้งไหน เป็นการหายใจครั้งสุดท้ายแบบปิดสวิทช์ไฟฟ้า...

เดี๋ยวนี้เราไม่เป็นอย่างนั้น ไม่ประสีประสากับการเป็นอย่างนั้น มีการต่อสู้ดิ้นรนอย่างผิดๆ ที่จะไม่ให้ตาย
เอาไว้เรื่อยๆ มันก็ไม่มีที่จะตายอย่างปิดสวิทช์ไฟฟ้าได้”

เพราะถึงเวลาจะตาย มีคนมาทูปหน้าอก ใส่ท่อหายใจ ใส่สายโนนสายนี้ ทำให้เกิด “เวทนา” แก่กล้าอย่าง
นั้นย่อมยากที่จะตั้งสติและสงบใจได้

อย่างไรก็ตาม ท่านอาจารย์พุทธทาสได้สอนไว้ด้วยว่า จะเป็นคนชั่วคนดีอย่างไร ถ้าอยากจะตายดีแล้ว ใน
นาทีสุดท้ายต้องตั้งสติให้ได้ และปล่อยวางทุกสิ่งทุกอย่าง ดับความเป็น “ตัวกู- ของกู” ให้หมดสิ้น แล้วก็จะตายดี
ได้ดังนี้

“อย่าเข้าใจว่าต้องเรียนมาก	ต้องปฏิบัติลำบากจึงพ้นได้
ถ้ารู้จริงสิ่งเดียวก็ง่ายตาย	รู้ดับให้ไม่มีเหลือเชื่อก็ลอง
เมื่อเจ็บไข้ความตายจะมาถึง	อย่าพรันพริงหวาดไหวให้หม่นหมอง
ระวังให้ดีดีนาที่ทอง	คอยจดจ้องให้ตรงจุดหยุดให้ทัน
ถึงนาที่สุดท้ายอย่าให้พลาด	ตั้งสติไม่ประมาทเพื่อดับขันธ
ด้วยจิตว่างปล่อยวางทุกสิ่งอัน	สารพันไม่ยึดครองเป็นของเรา
ตกกระไดพลอยโจนให้ดีดี	จะถึงที่มุ่งหมายได้ง่ายเข้า
สมัครใจดับไม่เหลือเมื่อไม่เอา	ก็ “ดับเรา” ดับตนคลนิพพาน”

ท่านพุทธทาสได้วางแผนการตายของท่านและเหตุการณ์หลังการตายของท่านไว้อย่างดี ตามแบบฉบับ
ของวัฒนธรรมการตายของพุทธบริษัทที่ดี แต่ก็มี “มารผจญ” จนการตายของท่านต้องผิดธรรมดา- ผิดธรรมชาติ
และไม่เป็นไปตามความปรารถนาของท่านดังที่ท่านได้ปลงสังขารไว้

การศึกษาและการเมือง

ท่านอาจารย์พุทธทาสเปรียบเปรยการศึกษาของไทยในปัจจุบันว่าเป็น “หมาหางด้วน” เพราะ “หมาหาง
ด้วน” เป็นศัพท์ชาวบ้านที่ใช้กันบ่อยและรู้จักกันดี

ส่วน “หางด้วน” นั้น ท่านหมายความว่า “ผิดทาง ไม่ตรงทาง” และ “ไปไม่ตลอด” เพราะการศึกษาไทย
ปัจจุบันตามกันฝรั่ง กัดกันศาสนาออกไปจากการศึกษา กลายเป็นการศึกษาเพื่อการเห็นแก่ตัว ยิ่งเรียนยิ่งเห็นแก่ตัว
ยิ่งฉลาดยิ่งเห็นแก่ตัว

ท่านอาจารย์พุทธทาสกล่าวว่า “...เพราะว่าเดี๋ยวนี้มันเป็นการศึกษาเพื่อประโยชน์ทางวัตถุ ไม่มีการศึกษาเพื่อประโยชน์ทางจริยธรรมศีลธรรม ศึกษาเพื่อหาประโยชน์ ศึกษาเพื่อรับใช้การเมือง ศึกษาเพื่อรับใช้เศรษฐกิจ มันสูญเสียความถูกต้อง....”

ท่านอาจารย์คิดว่า คำว่า “ศึกษา” มาจาก “สิกขา” หรือ ส + อิกขา (ส = เอง อิกจะ = เห็น) จึงมีความหมายว่า เห็นเอง เห็นตนเอง ดูตัวเองด้วยตนเอง วิจัยวิจารณ์ตนเอง ปฏิบัติไปตามที่วิจัยวิจารณ์เห็น ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า การศึกษา โดยมี “ศีล สมาธิ ปัญญา” เป็นตัวบทสำหรับการศึกษา

ส่วนตัวทางการศึกษาจริงๆ นั้น เป็นธรรมชาติที่จะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง เป็นระบบการปฏิบัติ ไม่ใช่ตัวบทสำหรับการศึกษา

ในด้านการเมือง ท่านอาจารย์พุทธทาสกล่าวว่า “การเมืองเป็นเรื่องของคนมาก คนไม่มากไม่ต้องมี การเมือง การเมืองเกิดเมื่อมีคนมาก โดยเฉพาะเมื่อเกิดความเห็นแก่ตัวในหมู่คนมาก การเมือง(ที่ดี)ทุกระบบต้องซั่มมิกสรุป: การเมือง (ที่ดี) ไม่มีอะไร ไม่ใช่อะไร นอกจากธรรมๆๆ”

ประธานาธิบดีลินคอล์นแห่งสหรัฐอเมริกา ให้นิยาม “ระบอบประชาธิปไตย” ว่าเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน

แต่ท่านอาจารย์พุทธทาสบอกว่า “ประชาธิปไตยไม่ใช่ประชาชนเป็นใหญ่ แต่ประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่ เพราะถ้าประชาชนเป็นใหญ่แล้ว มันไม่แน่ ประชาชนบ้าบอก็ได้ ของประชาชน โดยประชาชน ถ้าประชาชนเห็นแก่ตัวแล้วฉิบหายหมด...”

“อัคราธิปไตย คนแต่ละคนเป็นใหญ่ หรือเห็นแต่ประโยชน์ของคนแต่ละคน (ก็เป็น เผด็จการ หรืออนาธิปไตย)

โลกาธิปไตย ก็คือประชาธิปไตย เห็นแก่ประโยชน์ที่ถูกต้องของประชาชนส่วนใหญ่ หรือทั้งหมด
ธัมมาธิปไตย ดีที่สุด เห็นแก่ธรรมะ เห็นแก่ความถูกต้อง

สังคมนิยม เป็นของธรรมชาติ โดยเนื้อแท้ของธรรมชาติเจตนารมณ์ของธรรมชาติมีลักษณะเป็นสังคมของทั้งหมดทั้งขณะนั้นแหละเป็นใหญ่ สังฆาธิปไตย (ในสมัยพระพุทธเจ้า ไม่ใช่ในปัจจุบัน) นี้ก็ธัมมิกสังคมนิยม

ธัมมิกสังคมนิยม จึงมีรากฐานอยู่ที่ทุกคนมีศาสนา เอาธัมมาธิปไตยเป็นหลัก มีธรรมะเป็นใหญ่ ประโยชน์ของสังคมทั้งหมดเกิดโดยธรรมะ (ส่วนระบอบสังคมนิยมในภาษาการเมืองทั่วไปนั้นเกิดขึ้นทีหลัง และเน้นทางวัตถุมากกว่าจิตใจ)”

เสรีนิยม และสังคมนิยม (ของธรรมชาติ) จึงตรงกันข้าม ดังที่ท่านอาจารย์พุทธทาสเขียนไว้มีใจความดังนี้
“แม้สัตว์ (ตามธรรมชาติ) จะมีเสรีภาพ (ตามธรรมชาติ) ในการหาและกินอาหาร (แม้กินสัตว์อื่น) การสืบพันธุ์ การหาที่อยู่อาศัย ฯลฯ แต่ก็ไม่สามารถในการกอบโกย กักตุน หรือเอาเปรียบ คือ ไม่มีการทำลายระบบสังคมนิยมตามธรรมชาติ (ซึ่งเป็นหลักสำคัญของสังคม)

- ทำให้เห็นว่า เสรีภาพธรรมชาตินั้นเป็นเพียง
- ก. ส่วนประกอบปลีกย่อยของระบบสังคม
 - ข. มีลักษณะที่มีใจ หัวใจ ของสังคมธรรม
 - ค. เป็นโอกาส เป็นเชื้อ แห่งการเบียดเบียนต่อไปอีกขั้น
 - ง. เราจะไปนิยม เสรีภาพ อย่างสัตว์กันได้อย่างไร
 - จ. มีใจของขั้วจากธรรมชาติ เช่นเจตนารมณ์ของสังคมนิยม

สรุปความ: เสรีภาพ เป็นรากเหง้าของอกุศล (*destructive*)
สังคมนิยม เป็นรากเหง้าของกุศล (*constructive*)”

สรุป

ท่านอาจารย์พุทธทาสกล่าวสรุปไว้ดังนี้

“ที่จริงพระธรรม แปลหมิ่นสัพพัญญูพระธรรมชั้นนี้ พระพุทธเจ้าไม่ได้ว่า ไม่ได้ตรัสไว้ที่ไหน เป็นคำที่คนที่หลัง

พูด

พระพุทธเจ้าท่านว่า “คำสอนของเราสรุปได้ใน ‘สัพเพ ฌมมานาล์ อภินิเวสาย’ หรือว่า

“เมื่อก่อนก็ดี เดียวนี้ก็ดี ตถาคตพูดแต่เรื่องทุกข์ กับ การดับทุกข์เท่านั้น”

นี่ก็เท่ากับ ๒ ธรรมชั้นนี้ก็

ถ้าพูดว่า ‘สัพเพ ฌมา นาล์ อภินิเวสาย’ ก็จะเหลือธรรมชั้นเดียว คือ อย่าไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด
จะได้การพักผ่อนทางวิญญาณ เป็นนิพพานขึ้นมาเอง”

นมัสการพระคุณเจ้า คารวะท่านแม่ชี เพื่อนในธรรมะทุกท่าน เรื่อง “โลกวิปริต” ในทัศนะของอาจารย์พุทธทาส หากความคิดอีกด้านของความวิปริต มีความหมายว่า ความถูกต้อง ดินฉันเชื่อว่า ท่านพุทธทาสมีแนวความคิดเรื่องความถูกต้องเริ่บวงอย่างอยู่ในใจ ท่านจึงมองออกว่าสังคมวิปริต วิปริตคือความเป็นอื่น ที่สุดของความเป็นอื่น การบอกได้ว่าความเป็นอื่นคืออะไรต้องมีฐานคิดบางอย่างอะไรคือความถูกต้อง วันนี้ดิฉันจะพูดถึงความเข้าใจเรื่องความถูกต้องในทัศนะ อาจารย์พุทธทาส

ประการแรก อยากจะวิเคราะห์ให้เห็นว่าในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ มีวิธีคิดเกี่ยวกับที่มา และลักษณะเกี่ยวกับความถูกต้องใหญ่ๆ ที่แบบ อะไรบ้าง แน่นนอนว่าถูกต้องครอบคลุมทั้งหมดไม่ได้ แต่วันนี้เลือกมาสี่แบบ แล้วจะชี้ให้เห็นว่าทัศนะอาจารย์พุทธทาสเข้าช่วยแบบไหน สองอยากจจะมองว่าสังคมไทยตอนนี้ กำลังปรับฐานคิดเกี่ยวกับความถูกต้อง จากแบบเดิมไปสู่วิธีแบบใหม่อย่างไรบ้าง

ในช่วงห้าทศวรรษที่ผ่านมา ดิฉันคิดว่าประเทศไทยประสบความสำเร็จหลายด้าน พวกเรามีอายุยืนขึ้น ประชาชนส่วนใหญ่มีการศึกษามากขึ้น อ่านออกเขียนได้มากขึ้น สุขภาพอนามัยทั่วไปดีขึ้น แต่ว่าปัญหาใหญ่หลายด้าน ปัญหาจากมุมมองของคนทีศึกษามาทางมนุษยศาสตร์อย่างดิฉันเห็นว่า มีสองปัญหาใหญ่ ปัญหาที่หนึ่งคือเรื่องความหมาย ปัญหาที่สองคือจะหาความถูกต้องได้ที่ไหน ปัญหาเรื่องความหมายจะพูดนิดเดียว แต่วันนี้จะเน้นที่ปัญหาความถูกต้อง

ปัญหาเรื่องความหมาย เราดูได้จากสถิติฆ่าตัวตาย จากตัวเลขของกระทรวงสาธารณสุขในสี่ห้าปีที่ผ่านมา สถิติคนฆ่าตัวตาย ถ้าจำไม่ผิดประมาณ ๕๐ % มาจากผู้มีโรคที่รักษาไม่หาย แต่ที่น่าสนใจคือสถิติในวันนี้ ๓๗ % ของการฆ่าตัวตายมาจากปัญหาความสัมพันธ์กับคนที่มีความหมายกับเขา ดิฉันคิดว่า ปัญหาการฆ่าตัวตายที่เพิ่มสูงในสี่ห้าปีที่ผ่านมาเป็นตัวชี้ปัญหาใหญ่อันหนึ่ง คือ ปัญหาสภาพขาดความหมายของชีวิต มีคนพูดติดตลกว่าในปัจจุบันที่วิทยาศาสตร์ก้าวหน้าคนมีอายุยืนขึ้น แต่เหตุผลที่ทำให้ให้อยากมีอายุน้อยลง ก็เป็นเรื่องความหมายของชีวิต ประเด็นที่สอง คือ ปัญหาความถูกต้อง ถ้าเราไปดูจากประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ มีวิธีหาที่มาของความถูกต้องหลายหนแล้ว ไม่ใช่เพียงตอนนี้ แต่ที่ใหญ่มาก มีสี่แบบด้วยกัน

แบบที่หนึ่งคือ มนุษย์พยายามหา ความถูกต้องจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในโลกโบราณ หลายสังคมมองหาความถูกต้องของความสัมพัทธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในฐานะที่เป็นครอบครัวเครือญาติแล้วมนุษย์ก็ตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นมาว่า การกระทำหรือพฤติกรรมใดที่จนเจือเกินคุณค่าความสัมพัทธ์กับธรรมชาติเป็นสิ่งที่ถูกต้อง พฤติกรรมใดซึ่งล้มล้างหรือละเมิดหรือขัดแย้งสิ่งซึ่งจนเจือคุณค่าความสัมพัทธ์เชิงเครือญาติก็ถือว่าผิด เช่นในสังคมไทยจะมีคำประเภท “อย่าผิดผี” ในสังคมอินเดียแดงเขาจะนับญาติกับต้นสน เขาจะเรียกต้นสนว่าพี่ชายน้องสาว เขาจะเรียกแม่น้ำว่า สายเลือดของบรรพชน เวลาเขาเรียกสายเลือดของบรรพชนเท่ากับเรานับญาติกับธรรมชาติ แต่ในโลกสมัยใหม่ ๔๐๐ ปีที่ผ่านมา เราเรียกน้ำว่า ไฮโดรเจนสอง ออกซิเจนหนึ่ง เราเรียกน้ำว่า H₂O การ

เรียกน้ำว่า H₂O เท่ากับการล้มเลิกวิธีนับญาติกับธรรมชาติ เราคงไม่ไปไหว H₂O มันไม่ได้เป็นญาติกับเรา ที่เราเรียกว่า ทุนนิยม คือการที่เรามองธรรมชาติในฐานะวัตถุสารที่เป็น “ทรัพยากร” เท่านั้น มิติอื่นๆ หายไป หรืออย่างน้อยก็ถูกเราเรียกเจ้าที่เจ้าทางว่า “คามิ” ในฮาวายเขาเรียกภูเขาไฟระเบิดว่า “เจ้าพ่อเปเล” เวลาภูเขาไฟระเบิดก็คือเจ้าพ่อเปเลกำลังโกรธ คือมองโลกธรรมชาติเหมือนเป็นมนุษย์ มีความสัมพันธ์กับเขา ใน คัมภีร์เต๋า บอกว่าการพูดมากขัดกับธรรมชาติ ไม่ถูกต้อง ถามว่าทำไม เขาบอกว่าพูดขัดขัดยังไม่ถึงเข้า เพราะฉะนั้นถ้าเราศึกษาจากธรรมชาติ เราจะหาความถูกต้องได้

แบบที่สอง ความถูกต้องจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับประวัติศาสตร์ หรือบรรพชนหรือบุรุษกษัตริย์ในอดีต ตัวอย่างที่ชัดที่สุดก็คือขงจื้อ ขงจื้อไม่ได้เชื่อในพระเจ้า แล้วก็ไม่ได้นับญาติกับธรรมชาติ แต่ขงจื้อเชื่อในความถูกต้องทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม จากประวัติศาสตร์ตัวอย่างที่ดังมากของบุรุษกษัตริย์ในอดีต เชื่อว่าเป็นเครื่องชี้ทางให้กับมนุษย์ได้ เช่น วิธีการไว้ทุกข์ให้กับบรรพชนต้องไว้ทุกข์ ๓ ปี วิธีการตั้งศพพ่อแม่ นอกจากจะต้องดูแลเอาใจใส่ด้วยความอาทรเคารพสักการะ เวลาไม่เห็นด้วยกับพ่อแม่ให้ทัดทานอย่างสุภาพ คือไม่ต้องเห็นด้วยทุกเรื่อง แต่ไม่ใช่ไปตีหน้าคำพ่อแม่ อย่างนี้ไม่ถูกต้อง เหล่านี้เป็นการมองหาความถูกต้องจากชนบจารีตที่สืบทอดมาจากอดีต อันนี้เป็นอีกวิธีหนึ่งที่มนุษย์หาความถูกต้อง

แบบที่สาม มนุษย์หา ความถูกต้องจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า อันนี้เป็นแบบของกลุ่มคนที่เชื่อในเอกเทวนิยม คือ เชื่อในพระเจ้าองค์เดียว สายยิว คริสต์ อิสลาม จะมองหาความถูกต้องจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า บางครั้งกฎเกณฑ์ที่บอกว่าจะไร้ถูกจะไร้ผิดจะบอกชัด เช่น บัญญัติ ๑๐ ประการ หรือเส้าหลัก ๕ ประการของอิสลาม แต่บ่อยครั้งการหาความถูกต้องของระบบความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียวแบบเอกเทวนิยมไม่ชัดเจน เช่น พยายามหาว่าเจตจำนงของพระเจ้าคืออะไร คำนี้เป็นคำซึ่งอธิบายยากว่าคืออะไร แต่ถ้าเราไปดูจากบทปฐมกาลคือส่วนที่หนึ่งของ คัมภีร์ไบเบิล เขาพบว่ามนุษย์ละเมิดคำสั่งของพระเจ้าไปกินผลไม้จากต้นไม้อ่างความรู้ดีชั่ว เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ แต่ขอพูดมิตเดียวของเรื่องนี้ การกินผลไม้แห่งความรู้ดีชั่ว เวลาดูเขาพบว่าสำนึกในศีลธรรมข้อแรกในศาสนาที่เชื่อในพระเจ้าองค์เดียว คือเรื่องความอาย สิ่งแรกที่มนุษย์ทำคือเอาใบไม้มาปกปิด มีคนถามว่าอดัมกับอีฟต้องอายด้วยหรือในเมื่อในสมัยนั้นอยู่กันสองคน เราต้องคิดว่าตอนนั้นยังไม่มีสังคม ความอายส่วนใหญ่จะมาจากสังคมจ้องมอง อาจจะเพราะด้อย ผิด หรือไร้สรรภภาพ เช่น อายเพราะจน อายเพราะขโมยแล้วถูกจับได้ อายที่ต้องนั่งรถเข็นหรือเป็นคนพิการ แต่สิ่งเหล่านี้ช่วงนั้นยังไม่มีสังคม ทำให้ถึงอาย ก็มีนักวิชาการศาสนาอธิบาย ว่าอายเพราะสำนึกผู้ถึงศักยภาพของตนเองที่จะควบคุมความอยากของตนเอง ความอยากในที่นี้เรื่องแรกคือเรื่องเพศ เมื่อมนุษย์รู้ว่าตัวเองควบคุมได้ แล้วไม่ได้ควบคุมความอยากเหล่านั้น มนุษย์จึงอาย เขาไม่เคยว่าสัตว์มีเดี้ยวสัตว์มีความสัมพันธ์ทางเพศในที่สาธารณะ เขาสร้างเกณฑ์บางอย่างจากความเข้าใจว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าคืออะไร แต่ตรงนี้ถ้าจะให้เข้าใจละเอียดต้องอธิบายกันต่อไป แต่ประเด็นคือนี่คืออีกวิธีที่มนุษย์หาความถูกต้อง

แบบที่สี่ คือแบบพุทธศาสนา มนุษย์หา ความถูกต้องจากความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาวะธรรม อาจารย์พุทธทาสพูดบ่อยถึงความปกติซึ่งสื่อถึงถึงความสุขในภาษาไทย “ปกติ” “สุข” มันไปด้วยกัน อะไรที่ผิดปกติวิปริต จะไม่เป็นสุข ท่านพุทธทาสพูดถึงธรรมะคือธรรมชาติ แต่ธรรมชาติของอาจารย์พุทธทาสไม่ใช่ธรรมชาติแบบอินเดียแดง ไม่ใช่ไปนับญาติกับธรรมชาติ แต่คล้ายๆ ธรรมชาติเป็นกระบวนการของเหตุปัจจัย ซึ่งเมื่อเราเข้าใจกระบวนการนี้ เราจะเข้าใจถึงความถูกต้องว่าคืออะไร ในธรรมะสี่ความหมายของอาจารย์พุทธทาส ดิฉันคิดว่าส่วนที่ น่าสนใจที่สุดคือ อาจารย์พุทธทาสเห็นสังขารเป็นกฎ แล้วถ้าเราเข้าใจกฎ เราจะเข้าใจจริยธรรมในฐานะที่เป็นหน้าที่ เวลาพูดว่าธรรมะแปลว่าหน้าที่ หมายความว่าอะไร ดิฉันคิดว่าหมายความว่า เป็นสิ่งซึ่งเราต้องทำ ไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ และอาจอยู่เหนือการให้คำตอบเกี่ยวกับความถูกต้องที่สังคมให้ ตัวอย่างที่ชัดที่สุดเช่นการสะสม ถ้าเราคิดจากเกณฑ์ของสังคมทั่วไปการสะสมไม่ใช่สิ่งไม่ถูกต้อง การสะสมโดยชอบธรรมเป็นสิ่งที่ถูกต้อง แต่ถ้าคิดในกรอบว่าธรรมะคือธรรมชาติ การสะสมอาจจะไม่ถูกต้องก็ได้ ดิฉันเคยไปฟังท่านเทศน์ยังประทับใจจนบัดนี้ อาจารย์ให้ดูต้นไม้ในสวนไม้กฤษ ปลูกดูใบไม้ร่วง ถึงแม่ในไทยไม้ชั้ดเหมือนในอีกโลกเหนือบางประเทศ แต่เวลามันทิ้งใบ ต้นไม้มันไม่ทิ้งใบเพราะหมีกระแหม่มมันทิ้งหมดเลย แล้วน้ำฝนก็ออกใหม่ โลกธรรมชาติเป็นโลกซึ่งไม่สะสม ถึงเวลาทิ้งใบทิ้งหมดเลยไม่เสียเลย

ถ้าเรามองโลกอย่างอาจารย์พุทธทาส เราต้องเข้าใจว่าความถูกต้องคือการไม่สะสม ความถูกต้องในที่นี้อาจไม่ตรงกับความเข้าใจเรื่องความถูกต้องตรงกับสังคมปกติที่เราอยู่ โดยเฉพาะสังคมทุนนิยม เวลาอาจารย์พุทธทาสพูดถึงความถูกต้องว่าเป็นหน้าที่ ท่านไม่ได้พูดถึงหน้าที่ในความหมายของวิชาชีพ หน้าที่ความเป็นครู ผู้พิพากษา ทนาย ไม่ใช่ในแง่ไหน แต่หน้าที่ในความหมายถึง ชุดของกิจกรรมบางอย่างที่เราต้องทำ ถ้าเราต้องการให้เกิดภาวะสมดุลหรือความเป็นปกติสุขในตัวเองและในสังคม ซึ่งเป็นความหมายที่กว้างกว่าคำว่าหน้าที่ ที่เราพูดกันในเชิงสถาบัน

เรื่องการไม่สะสม เป็นสิ่งซึ่งอาจารย์พุทธทาสเขียนไว้ละเอียดขึ้นในหนังสือ ธัมมิกสังคมนตรี ท่านยกตัวอย่างพืช สัตว์ต่างๆ มากมาย ถึงแม้จะมีพืชที่เก็บอาหารไว้ที่ราก สัตว์บางชนิดเก็บอาหารไว้ในตัวเพื่อให้อบอุ่นแล้วนอนไปสามสี่เดือน แล้วค่อยๆ เอาอาหารออกมาใช้ แต่แม้ถึงสัตว์และพืชสะสม มันก็สะสม

เท่าที่ร่างกายมันเก็บได้ แล้ววันหนึ่งเอาไว้ใช้ในยามขาดแคลน ไม่ใช่สะสมแบบมนุษย์ ดิจินยังไม่เคยเจอสัตว์และพืชที่ทำตัวแบบซุก เพราะฉะนั้นในแง่นี้ถ้าต้องการความปกติสุข ต้องมีความถูกต้องโดยดูแบบที่ท่านอาจารย์พุทธทาสได้สาธยายไว้แล้ว

ประเด็นต่อไปคือ ลักษณะความถูกต้องมีอยู่ ๕ แบบ จริงๆ มีมากกว่านี้ วันนี้อยู่คนเดียวเท่านั้น แบบแรกนี่เป็น ความถูกต้องเชิงกฎหมาย เวลาเราคิดถึงกฎหมาย เราหมายถึงสิ่งซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ขององค์กรระดับรัฐ ในสังคมที่รัฐทำหน้าที่แทนปัจเจกบุคคล สมัยก่อนเวลาคนสองคนทะเลาะกันก็ยกกันเองแบบ “ตาต่อตาฟันต่อฟัน” แต่ในสังคมที่มีรัฐ รัฐจะเป็นผู้เข้ามาไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง รัฐมีหน้าที่ไต่สวนไต่ตรองและตัดสิน คำกล่าวอ้างที่ขัดแย้งกัน เมื่อผู้พิพากษาตัดสิน

สังคมจะยอมรับยุติ คำว่ายุติธรรมในภาษาไทยไม่ค่อยตรงกับคำว่า Justice เท่าไรจริงๆ แล้ว คำว่า ยุติธรรม แปลว่าตัดสินแล้วต้องยุติได้ ต้องหยุดได้ แต่กระบวนการ “หยุด” มีหลายขั้นตอน เช่น ศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์ ศาลฎีกา มันมีหลายจุดก่อนที่จะหยุดจริงๆ จำเป็นที่จะต้องหยุดที่บางจุด ถ้าเราดูสัญลักษณ์ของความยุติธรรมสากล จะพบว่าเป็นผู้หญิงตาบอดมือหนึ่งถือดาบ อีกมือหนึ่งถือตาชั่ง การถือดาบคือเป็นความถูกต้องชนิดที่หากใครไม่เห็นด้วยไม่ยอมรับจะถูกลงโทษหรือถ้าตัดสินว่าผิดต้องถูกลงโทษ ดาบเป็นการลงโทษ ตาบอดเป็นความถูกต้องที่ต้องปลอดจากอคติ และตาชั่งต้องคงความสมดุลถือว่ามนุษย์เสมอภาคมีความเท่าเทียมกัน

แบบที่สอง ดิจินเรียกว่าเป็น ความถูกต้องแบบเรียกร้อง เป็นลักษณะ Command วิธีคิดแบบนี้ของพุทธศาสนาจะไม่มี แต่สายเอกเทวนิยมค่อนข้างชัด เช่น พระเจ้าเรียกร้องให้มนุษย์รักพระเจ้า เพราะพระเจ้าสร้างมนุษย์ให้กำเนิดแก่สรรพสิ่ง ดังปรากฏในคัมภีร์ไบเบิลบทที่หนึ่ง พระเยซูคริสต์เรียกร้องให้มนุษย์รักเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง อันนี้เป็นข้อเรียกร้องที่ค่อนข้างเฉพาะเจาะจงในพวกที่เชื่อในพระเจ้าองค์เดียว

แบบที่สาม คือ ความถูกต้องแบบเมตตาหรือความรัก แบบนี้จะมีทั้งในศาสนาพุทธ ทั้งในสายที่เชื่อในพระเจ้าองค์เดียว ความถูกต้องในลักษณะนี้มีทั่วไปอย่างเช่น พ่อแม่รักลูกถึงจะถูกต้อง พ่อแม่ที่ไม่รักลูกไม่ถูกต้อง แต่วิธีคิดแบบถูกต้องเป็นอีกเรื่อง หนึ่ง เช่น รักลูกด้วยเงิน นั่นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ต้องรัก อย่างศาสนาคริสต์จะบอกว่าจงรักภักดี ซึ่งเป็นการเรียกร้องมากกว่าศีลธรรมปกติ เท่าที่ทราบไม่มีศาสนาไหนนอกจากคริสต์ศาสนาที่สองว่า เราต้องรักศัตรู มั่นยาก หรือว่าใครมาตบแก้มเราให้ยื่นแก้มอีกข้างหนึ่งให้ตบด้วย หรือใครมาโมยเสื้อเราให้แกมเสื้อนอกอีกตัว เหล่านี้เป็นข้อเรียกร้องซึ่งมากกว่าปกติของการยอมรับโดยทั่วไปของคำว่าศีลธรรมในสังคม แต่ศาสนาพุทธเราก็มี เช่นการให้อภัย เป็นความถูกต้องชนิดที่มาจากเสรีภาพของเราที่จะให้ ซึ่งตรงนี้ค่อนข้างจะมากกว่าศีลธรรม

แบบที่สี่ เป็น ความถูกต้องแบบพันธะหน้าที่ อันนี้ในทางปรัชญาคนที่สำคัญที่สุดคือ อิมมานูเอล คานท์ คือเขาคิดว่าความถูกต้องคือสิ่งซึ่งใจให้เป็นสากลได้ เช่น ถ้าเราโกหก เราใจให้การโกหกเป็นกฎสากลไม่ได้ เพราะการโกหกจะสำเร็จต่อเมื่อคนฟังคิดว่าเราพูดความจริง เพราะฉะนั้นเราใจให้การโกหกเป็นกฎสากลไม่ได้ แปลว่าการโกหกเป็นสิ่งที่ไม่ดี แต่ถ้าเราพูดความจริง มั่นใจใจให้เป็นกฎสากลได้ เพราะทุกคนพูดความจริงแล้วเราเข้าใจสื่อสารตรงกันได้

การคิดถึงความต้องการพันธะหน้าที่ เป็นความคิดที่พัฒนามาเพื่อโต้แย้งจริยศาสตร์แบบที่ยึดถือเพียงวิธีคิดแบบประโยชน์นิยม คือ สิ่งที่ถูกต้องคือสิ่งที่ให้ประโยชน์สูงสุดต่อคนจำนวนมากที่สุด การคิดแบบนี้ทำให้คนส่วนน้อยบางคนถูกเสียสละ ซึ่งบางทีมีปัญหา เช่น เรื่องการฆ่าตัดตอน ถ้าคิดแบบประโยชน์นิยมอาจถูกต้อง เพราะคนส่วนน้อยต้องเสียสละเพื่อคนส่วนใหญ่ พูดแบบเชื่อในหลักประโยชน์นิยมจริงๆ ไม่ใช่พูดแบบนักการเมืองที่เอาหลักประโยชน์นิยมมาพูดใช้เพื่อผลประโยชน์ของพวกเขา แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้แปลว่าประโยชน์นิยมไม่ได้คิดถึงสิทธิของแต่ละคนทีละคนทีละครั้งละไม่ได้อีก

อันที่ห้า คือ ความถูกต้องมาจากประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่ ในภาษาไทยปกติเราใช้ความถูกต้องจากวิธีแบบนี้ เวลาจะเวนคืนที่ดิน เวลาจะสร้างเขื่อน หลายครั้งเราจะพบประโยคที่ว่า “เพื่อประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่” ดิจินขอเสนอว่าในการอธิบายพุทธศาสนาแบบท่านพุทธทาส เน้นความถูกต้องแบบหน้าที่ในพุทธศาสนา มากกว่านักคิดทางเดวาทที่ผ่านมา ในบริบทของพุทธศาสนาเดวาทไทย เรายังคงมองว่าพุทธศาสนาสอนเรื่องความถูกต้องแบบให้อภัยหรือประโยชน์นิยม แต่อาจารย์พุทธทาสเป็นคนแรกเท่าที่ดิฉันทราบที่เน้นให้เห็นชัดเจนในพุทธจริยศาสตร์ที่มีมิติหน้าที่ด้วย ผ่านการอธิบายเรื่องธรรมะคือธรรมชาติ

ในอดีตที่ผ่านมา สังคมไทยเราอาจมีความถูกต้องแบบเมตตา แบบความรัก แบบให้อภัยค่อนข้างสูง เช่น การที่คนไทยให้อภัยค่อนข้างง่าย สิมง่ายอดทน มีขันติธรรมค่อนข้างสูง ในวัฒนธรรมเรามีความเข้าใจความถูกต้องในเรื่องให้อภัยค่อนข้างสูง แต่ตอนนี้สังคมไทยกำลังพัฒนาความถูกต้องในแง่กฎหมายมากขึ้น แต่อาจกล่าวได้ว่าความถูกต้องแบบเดิมคือ แบบเมตตา ความรัก การให้อภัยกำลังอ่อนตัว ดูจากความอ่อนแอของครอบครัว ชุมชน แต่ความถูกต้องเชิงกฎหมายยังต้องพัฒนาอีกมาก เราดูจากตัวอย่างการจัดตั้งและการดำเนินงานของสถาบันนิติเวช ความถูกต้องแบบกฎหมายยากลำบากมากในสังคมเรา เพราะการที่จะพัฒนาความถูกต้องแบบกฎหมาย ต้องพัฒนาหลักการหาความจริงหรือข้อเท็จจริงที่เข้มข้น ไม่ใช่เป็นเพียงให้อภัย หรือแล้วแต่กรรมใครกรรมมัน ในอดีตกฎแห่งกรรมถูกใช้ราวกับแทนความถูกต้องเชิงกฎหมาย แต่ตอนนี้สังคมไทยกำลังให้นำหนักกับความถูกต้องเชิงกฎหมายมากขึ้น หรือข้อเรียกร้องเรื่องธรรมาภิบาลขององค์กรรัฐต่างๆ ตรงนี้สังคมไทยคงกำลังหาความถูกต้องที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบทางกฎหมาย แล้วก็พัฒนาในระดับสถาบันมากขึ้น มองในแง่นี้ เราอาจกล่าวได้ว่า อาจารย์พุทธทาสได้วางรากฐานการคิดเรื่องความถูกต้องจากมุมมองพุทธศาสนาไว้อย่างสมสมัย เป็นพลังทางความคิดที่เอื้อต่อการพัฒนาสังคมได้อย่างดี

ปรับปรุงจากคำอภิปรายหัวข้อเรื่อง “มองอนาคตผ่านฐานคิด และชีวิตท่านพุทธทาส” วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๙ ณ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สืบสานปณิธานพุทธทาส สืบสานคุณค่าของปัญญาปฏิบัติ

วิจารณ์ พานิช

เข้าใจว่าคณะอนุกรรมการฝ่ายหนังสืออนุสรณ์ ๑๐๐ ปี ชาตกาล พุทธทาสภิกขุ เชิญให้ผมเขียนบทความลงในหนังสือ “สืบสานปณิธานพุทธทาส” เล่มนี้ ในฐานะที่เป็นหลานของท่านพุทธทาส คือท่านมีศักดิ์เป็นลุง ผมเรียกท่านในภาษาปักษ์ใต้ว่า “ลุงหลวง” ในขณะที่ภาษากลางเรียกว่า “หลวงลุง”

ที่จริงผมไม่ค่อยใกล้ชิดกับท่านพุทธทาส ในฐานะหลาน ผมเป็นหลานห่างๆ คือปู่ของผม (นายเสียง พานิช) เป็นน้องของบิดาของท่านพุทธทาส (นายเซียง พานิช) ในภาษาพันธุศาสตร์ผมจึงมีพันธุกรรมร่วม (gene in common) กับท่านพุทธทาสเพียงร้อยละ ๖.๒๕ เท่านั้น นั่นคือความใกล้ชิดทางพันธุกรรมส่วนในทางสังคม ปู่ของผมซึ่งเป็นชาวไชยาได้มาแต่งงานกับย่าซึ่งเป็นคนชุมพร ปู่จึงกลายเป็นคนชุมพร แต่เนื่องจากปู่ของผมเป็นคนฝึกไผ่ศาสนา และเป็นผู้ให้คำแนะนำเรื่องการ “บวชเรียน” ในตอนต้นของท่านพุทธทาส ท่านพุทธทาสจึงรัก “อาเสียง” มาก ๆ ไปมาหาสู่กันบ่อย บ่อยในที่นี้หมายถึงพบกันทุกปี แต่ก็ไม่ได้ทำให้ผมใกล้ชิดกับท่านในระดับที่คุยเรื่องลึๆ กัน แม้จนผมเติบโตเป็นผู้ใหญ่ และมีโอกาสไปกราบท่านเป็นครั้งคราว ก็ไม่เคยได้คุยเรื่องปณิธานด้านการเผยแพร่วัฒนธรรมกับท่าน

ผมคิดว่าผมใกล้ชิดกับท่านพุทธทาสผ่านหนังสือของท่านมากที่สุด ความเข้าใจปณิธาน ความคิดของท่านที่ผมมี เป็นความเข้าใจผ่านการตีความจากการอ่านหนังสือของท่านที่มีคนส่งมาให้ ญาติๆ ทางไชยามอบให้ หรือทางส่วนภูมิภาคมอบให้เวลาไปกราบท่าน ผมเป็นคนชอบอ่านหนังสือ จึงมีการซึมซับ “ปณิธานพุทธทาส” ผ่านความใกล้ชิดกับหนังสือมากที่สุด

แต่มาคิดอีกทีหนึ่ง ความใกล้ชิดกับท่านพุทธทาสของผมน่าจะมีอีกด้านหนึ่ง นับเป็นด้านที่สี่ คือผ่านการปฏิบัติ คำว่าการปฏิบัติในที่นี้ไม่ใช่การปฏิบัติธรรมในลักษณะของการทำสมาธิภาวนา เพราะผมไม่ได้ปฏิบัติ แต่เป็นการปฏิบัติในลักษณะของฆราวาสธรรมที่ทำให้การอยู่ร่วมกับผู้อื่นมีความราบรื่น ไม่เบียดเบียนสังคม ไม่เบียดเบียนตนเอง ทำประโยชน์ให้แก่สังคมให้มากกว่าที่ตนเอาจากสังคม กล่าวคือพยายามฝึกปฏิบัติด้านลดความเห็นแก่ตัว ให้เบาบางลง

หัวข้อ “สืบสานคุณค่าของปัญญาปฏิบัติ” มาจากการที่ในช่วงเวลา ๓ ปีเศษที่ผ่านมา ผมทำงานด้านการส่งเสริมการจัดการความรู้ (Knowledge Management) เพื่อขับเคลื่อนสังคมไทยไปสู่สังคมอุดมปัญญา (Knowledge – based Society) ทำให้ผมเข้าใจเรื่อง “ปัญญาปฏิบัติ”, “การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ” และ “ความรู้ปฏิบัติ” ชัดเจนและลึกซึ้งขึ้นอย่างมากมาย การมองความรู้ปฏิบัติเชื่อมโยงกับการ “สืบสานปณิธานพุทธทาส” ได้จากประสบการณ์ชีวิตช่วงดังกล่าวนี้

ผมสงสัยเรื่อยมา ว่าวิธีการใดหรือแนวทางใดที่ทำให้ท่านพุทธทาสเป็นอัจฉริยะ สามารถค้นคว้าตีความพระธรรมในพระพุทธศาสนาออกมาได้ลุ่มลึก และกว้างขวาง หน้ามาเผยแพร่ได้ไม่รู้จบ จนแม้ท่านถึงแก่กรรมภาพไปแล้วเราก็พบงานที่ท่านศึกษาไว้ยังไม่จบ

จากการอ่านหนังสือประวัติของท่าน ทำให้ผมทราบว่า การสอบ ปธ. ๕ ตก เป็นเสมือน “ฟ้าประทาน” คือช่วยสะกิดใจให้ท่านพิจารณาว่า เป้าหมายที่แท้จริงของการเรียนบาลีของพระสงฆ์โดยทั่วไปในขณะนั้นคืออะไร เป็นเป้าหมายเพื่อการหลุดพ้น หรือเพื่อการมีสมณศักดิ์สูงยิ่งๆ ขึ้นไป อันเป็นเป้าหมายพอกพูนกิเลส ทำให้ท่านตัดสินใจกลับบ้าน ไปค้นคว้าโดยการอ่านพระไตรปิฎก ประกอบกับการฝึกและทดลองปฏิบัติ

เมื่อก่อนผมเข้าใจเพียงว่าท่านพุทธทาสได้ผ่านการทดลองปฏิบัติธรรมในลักษณะต่างๆ มากมาย เพื่อฝึกทำความเข้าใจ “จิต” และร่างกายของตน มีการทดลองจนเฉพาะผลไม่เป็นเวลานาน ทดลองอยู่คนเดียวเงียบๆ โดยไม่พบปะคนเป็นเวลานานเป็นเดือน เป็นต้น และพร้อมกันนั้นท่านก็ศึกษาด้านทฤษฎีหรือปริยัติ โดยการอ่านพระไตรปิฎก แต่ผมเข้าใจว่าท่านอ่านพระไตรปิฎกไม่เหมือนคนอื่นอ่าน ผมเข้าใจว่าท่านอ่านแบบจับผิด หรือแบบสอบทาน เพราะไม่ว่าตำราใด เมื่อเวลาผ่านไป หรือคัดลอกกันต่อๆ มา ก็จะมี ความผิดเพี้ยน โดยการตกหล่น แต่งเติม ตีความ มากบ้างน้อยบ้าง ผมเข้าใจว่าท่านอ่านแบบสอบทานกับหลักฐานต่างแหล่ง และใช้วินิจฉัยของท่านทั้งโดยตรรกะและโดยประสบการณ์ของการปฏิบัติของท่านเอง

พุทธธรรมที่เผยแพร่โดยท่านพุทธทาสจึงมีความชัดเจน อธิบายได้ลุ่มลึก เชื่อมโยงกับชีวิตจริง เพราะผ่านการไตร่ตรอง การปฏิบัติและปัญญาที่เกิดจากการภาวนา

ที่สำคัญ ธรรมะที่ท่านสั่งสอน เป็นสิ่งที่ตัวท่านเองถือปฏิบัติอย่างจริงจังในความหมายที่ลึกที่สุด และพยายามค้นคว้าหาความหมายที่ลึกที่สุด หาวิธีอธิบายความหมายที่ลึกที่สุดอย่างไม่หยุดหย่อน

คนที่ได้สัมผัสกับท่านหลังจากท่านมีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับแล้วอาจไม่รู้ว่าการริเริ่มแนวทางปฏิบัติและเผยแพร่ธรรมะที่แหวกแนวไปจากกระแสหลัก เป็นเรื่องที่ท่านพุทธทาสต้องอดทนและระมัดระวังเพียงใด ผมมองว่านี่คือการปฏิบัติธรรมะที่หนักหน่วงยิ่ง เป็น “มารผจญ” ที่ท่านพุทธทาสต้องรับมือเป็นระยะๆ ทั้งจากชาวบ้าน (เคยถูกเรียกว่า “พระบ้า”) วงการสงฆ์ทั่วไป มหาเถรสมาคม พ.ต.ต.อนันต์ เสนาขันธ์ เป็นต้น การต้องเผชิญอุปสรรคเป็นการเรียนรู้อย่างยิ่ง ถือเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติ รวมทั้ง “วิวาจา” ว่าด้วยจิตว่างระหว่างท่านพุทธทาสกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ยังเป็นความท้าทายสติปัญญาของท่านพุทธทาส และเป็นบทเรียนรู้ธรรมะด้านจิตว่าง – จิตวุ่น ที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับคนทั่วไป

การเผชิญความท้าทายหรืออุปสรรคเป็นประสบการณ์ ย่อมนำมาซึ่งความรู้จากประสบการณ์หรือการปฏิบัติ

ผมกำลังเสนอว่า คำว่า “การปฏิบัติ” หรือ “การบำเพ็ญความเพียร” ทางธรรมะ ต้องทำหลายด้านในเวลาเดียวกัน ไม่ใช่เพียงการบำเพ็ญสมาธิภาวนา เราจะเห็นว่ามีพระที่เป็นเกจิด้านการทำสมาธิภาวนา ตกเป็นเหยื่อกิเลสในภพ ซึ่งเป็นกิเลสอย่างหยาบออกมาเป็นข่าวเป็นระยะๆ เป็นอนุสติว่าสมาธิภาวนาไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพชอบ

การสืบสานปณิธานพุทธทาส จึงน่าจะต้องสืบสานคุณค่าของปัญญาปฏิบัติหลายด้าน และจะต้องตีความคำว่า “ภาวนามยปัญญา” ว่าหมายถึงปัญญาปฏิบัติ ซึ่งจะต้องเป็นการปฏิบัติในชีวิตจริงมากมายหลากหลายด้าน

การตีความแบบนี้อาจจะผิด แต่นี่คือการสืบสานปณิธานพุทธทาสที่กล้าแหวกแนว กล้าคิด กล้าลงมือ โดยมีเป้าหมายอันเป็นกุศล คือการลด-ละ กิเลส หรือ ลด-ละ “ตัวกู ของกู” เพื่อใช้ชีวิตทำประโยชน์แก่ผู้อื่น แก่สังคม ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ความกล้าแหวกแนวของท่านพุทธทาส มีเรื่องที่จะนำมาเล่าได้มากมาย แต่ผมมีความรู้จำกัด จึงขอนำมาเล่าและตีความเพียงไม่กี่เรื่อง พอให้ได้เห็นว่าแนวทางหนึ่งของการสืบสานปณิธานของท่านพุทธทาสคือการกล้าแหวกแนว กล้าทดลอง โดยมีเป้าหมายที่ยิ่งใหญ่ อยู่ที่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของมนุษยชาติและธรรมชาติ

การสืบสานปณิธานท่านพุทธทาส โดยการกล้าแหวกแนวที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ การไม่ยึดติดรายละเอียดปลีกย่อยที่เป็นข้อแตกต่างระหว่างนิกาย แล้วเอามายึดถือเป็นอารมณ์รังเกียจซึ่งกันและกัน แต่มุ่งหาวิธีการเรียนรู้ ตีความ เผยแผ่ สั่งสอน ที่สามารถทำให้คนเข้าถึงหัวใจของธรรมะได้โดยง่าย ของพุทธศาสนาแต่ละนิกาย นำมาทำความเข้าใจ ตีความ และใช้ประโยชน์ เราจะเห็นว่าท่านพุทธทาสนำเอาวิธีการของมหายาน และเซ็น มาใช้มากมาย มีหลักฐานอยู่ในโรงมหรสพทางวิญญาณ

ผมมีความรู้สึกว่าการพุทธศาสนาฝ่ายหินยานของเรา ไม่ค่อยใช้ภาพปริศนาธรรมในการส่งเสริมความรู้ความเข้าใจธรรมะ ภาพที่มีอยู่ก็มักเกี่ยวกับชาดกที่ตัว “ฮิโร” คือพระโพธิสัตว์ ซึ่งเรามักเข้าใจว่าเป็นชาติก่อนๆ ของพระพุทธเจ้า เราไม่ตีความว่าที่จริงก็คือพวกเราทุกคนนั่นเอง แต่ในวงการมหายานมีภาพปริศนาธรรมที่ “ฮิโร” เป็นบุคคลธรรมดา บางคนเป็นเด็ก บางคนฐานะยากจน บางคนได้ชื่อว่าปัญญาทิพย์ แต่มีเหตุการณ์ที่ทำให้คนเหล่านั้นบรรลุธรรมได้ พุทธมหายาน และภาพปริศนาธรรมของวงการพุทธมหายาน จึงสื่อธรรมะต่อสังคมแตกต่างจากการสื่อธรรมะต่อสังคมในบ้านเรา ท่านพุทธทาสจึง “แหวกแนว” โดยการทดลองนำคำสั่งสอนและภาพปริศนาธรรมของพุทธมหายานมาอุดช่องโหว่ของการเผยแผ่พุทธธรรมในสังคมไทย โดยทดลองใช้ทั้งในรูปแบบของหนังสือคำสั่งสอน ภาพปริศนาธรรมในโรงมหรสพทางวิญญาณ และพิมพ์หนังสือภาพปริศนาธรรมออกเผยแพร่ด้วย ผมเข้าใจว่า “ขบวนการแหวกแนว” ของท่านพุทธทาสคงจะมีที่ไปที่ไป มีการปรับแนว ขยายแนว มากมายซึ่งผมไม่มีความรู้ที่จะนำมาเล่าได้ น่าจะเป็นหัวข้อวิจัยศึกษาเชิงลึก และศึกษาพลวัตทั้งที่เป็นพลวัตของท่านพุทธทาส ของสวนโมกข์ และของวงการพุทธศาสนาไทยและนานาชาติ เรื่องนี้น่าจะเป็นหัวข้อวิทยานิพนธ์ได้

ผมมีความเชื่อว่า ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการตีความและเผยแพร่ ศาสนาของท่านไม่ได้มาจากสมองเดี่ยว คือไม่ได้มาจากการคิดคนเดียวของท่านพุทธทาส แต่น่าจะมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างท่านกับ “ตัวละคร” สำคัญๆ อีกจำนวนหนึ่ง ผ่าน “การทดลอง” ดำเนินการ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน นำไปสู่การปรับปรุงแก้ไขหรือพัฒนา “ขบวนการสวนโมกข์” ผมมองว่ายังมีการศึกษาท่านพุทธทาสในมุมมอง “พลวัตหลายหัว” หรือ “กระบวนการจัดการความรู้” ใน “ขบวนการสวนโมกข์” น้อยไป

ผมมองว่า ถ้ามีการศึกษา “ขบวนการสวนโมกข์” ให้เห็น “ความมีชีวิต” ของขบวนการในสมัยที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ เราน่าจะเอามาเป็นบทเรียนสร้าง “ความมีชีวิต” ของ “ขบวนการสวนโมกข์” สืบสานปณิธานของท่านพุทธทาสได้

เป็นการสืบสานด้วยปัญญา ด้วยการตีความปรากฏการณ์ “ขบวนการสวนโมกข์” เอามาเป็นบทเรียนดำเนินการทดลองต่อ ให้เหมาะสมต่อสภาพของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

การสืบสานปณิธานของท่านพุทธทาสไม่ควรสืบสานแบบแข็งที่ตายตัว ไม่ควรสืบสานแบบเน้นยึดถือคำสอนของท่านแบบตายตัว แต่ควรเน้นที่หลักการและวิธีการเผยแพร่ของท่าน แล้วนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมต่อสถานการณ์บ้านเมืองหรือสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

การสืบสานปณิธานพุทธทาสในมุมมองของผม ต้องเน้นที่การปฏิบัติในระดับตนเอง (บุคคล) กลุ่ม ชุมชน หน่วยงาน องค์กร และสังคม โดยที่เป็นการปฏิบัติแทรกอยู่ในชีวิตประจำวัน ชีวิตการทำงาน ชีวิตครอบครัว ฯลฯ เป็นสำคัญ

ผู้ที่ต้องการสืบสานในเชิงวิชาการ ควรเน้นการศึกษาปฏิบัติการจริงของ “ขบวนการสวนโมกข์” ในสมัยที่ท่านพุทธทาสยังมีชีวิตอยู่ ศึกษาให้เลย what ไปเน้นที่ how และ why ศึกษาให้เห็น “การจัดการความรู้” หรือ “การจัดการปัญญา” ของปฏิบัติการสวนโมกข์ คือเน้นที่ศึกษาการปฏิบัติและผลของการปฏิบัติของสวนโมกข์

ผมมองว่าหัวใจของปณิธานพุทธทาสคือ การปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์

บทสนทนาว่าด้วยพุทธทาสกับมหายาน (เซน)

ธีรทาส (ธีระ วงศ์โพธิ์พระ)
ธำรง ปัทมภาค

“พุทธศาสนาไม่มีอย่างจีน อย่างไทย หรืออย่างแขก ฝรั่งเศส เป็นต้นเลย มีแต่พุทธศาสนาอย่างของพระพุทธเจ้าอย่างเดียวเท่านั้น, แต่ว่ามีวิธีพูด หรือวิธีบอก หรือวิธีนำให้เข้าถึงนั้นต่างกันมากทีเดียว, คือต่างกันตามยุค ตามสมัย และตามถิ่น พุทธศาสนาเป็นเรื่องของคนฉลาดอยู่แล้วก็จริง แต่ครั้งเข้าไปในประเทศจีนสมัยซึ่งคงจะไปด้วยกลิ่นไอแห่งสติปัญญาของเล่าจื้อ ขงจื้อ ฯลฯ อยู่อย่างเต็มที่แล้วจะไปพูดด้วยถ้อยคำอย่างเดียวกัน หรือวิธีเดียวกัน กับที่จะพูดให้แก่คนที่รู้จักแต่เพียงเลี้ยงวัวและรีดนมวัวไปวันหนึ่งๆ ได้อย่างไรเล่า? ฉะนั้น ถ้ามันมีอะไรผิดกันมากขนาดรู้สึกได้ว่า หน้ามือเป็นหลังมือก็ตาม มันก็ยังเป็นเรื่องเดียวกันอยู่นั่นเอง จงมองดูให้ดีๆ ในข้อนี้เกิด จะพบเพชรพลอยที่เว่ยหล่างไปรอยไว้ให้อย่างมากมาย โดยไม่ต้องสงสัยเลย”

คำอนุโมทนาของท่านพุทธทาส
หนังสือ สุตรวะเลย์หล่าง

อาจกล่าวได้ว่า หากมิใช่เป็นเพราะความริเริ่มในการบุกเบิกทางทางการศึกษาเกี่ยวกับเซนและ มหายานของท่านพุทธทาสแล้วไซ้ กระแสความสนใจในตัวต่อพุทธศาสนาแขนงนี้ของคนไทยคงไม่เพียงพออย่างที่เป็นอย่างในปัจจุบัน ยังมีจากอิทธิพลที่ศาสนิกชนชาวไทยมีต่อพุทธศาสนาต่างลัทธิในกายก็คงไม่คลี่คลายขยายตัวไปสู่ความร่วมมือเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกัน ดังเช่นที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้

ในอีกด้านหนึ่ง หากมิใช่เป็นเพราะความอาหาญและความพยายามของท่านพุทธทาสในการคิดนอกรอบและทำนอกระแสหลักของสถาบันสงฆ์แล้วไซ้ พุทธศาสนานิกายเถรวาทของไทยคงไม่เป็นที่สนใจแพร่หลายไปในนานาประเทศอย่างที่กำลังเป็นอยู่

ทั้งนี้ เพื่อความรู้ความเข้าใจในประเด็นข้างต้น บทสนทนาว่าด้วยพุทธทาสกับมหายาน (เซน) นี้ จะช่วยให้เห็นภาพในมุมมองอีกด้านหนึ่งอย่างน่าสนใจ

ธีรทาส หรือคุณธีระ วงศ์โพธิ์พระ เจ้าของงาน ศิษย์โง่ไปเรียนเซน เป็นผู้อยู่เบื้องหลังการจัดพิมพ์เผยแพร่ผลงานของปราชญ์มหายานท่านสำคัญ ของเมืองไทย และรู้จักมักคุ้นกับท่านพุทธทาสเป็นอย่างดีในวงการการศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนา มหายาน โดยปัจจุบัน ธีรทาสปักหลักใช้โรงเจแห่งหนึ่งย่านคลองเตยเพื่อเผยแพร่ธรรมทาน

ธำรง: อาจารย์ได้เคยสนทนาธรรมกับท่านพุทธทาสอย่างจริงจังเกี่ยวกับเรื่องเซนหรือเรื่องมหายานอย่างไรบ้าง

ธีรทาส: ผมพบท่านพุทธทาส ครั้งที่ ๑ ที่สวนโมกข์ ครั้งที่ ๒ ที่เชียงใหม่ เมื่อผมมีอายุ ๒๓-๒๔ และที่กรุงเทพฯ ครั้งที่ ๓ ตอนนั้นท่านมาบรมผู้พิพากษาที่กรุงเทพฯ ทุกปี มาที่หนึ่งก็เป็นเดือนหรือเดือนกว่า ซึ่งผมจะติดตามบริการถวายงานท่าน

ตอนพบท่าน ท่านก็ดีใจ ผมบอกท่านว่า สุตรวะเลย์หล่าง ที่ท่านอาจารย์แปลนั้น เตี่ยสอนผมตั้งแต่อายุ ๘-๙ ขวบแล้ว ท่านก็แปลกใจ “๘-๙ ขวบ เตี่ยสอน สอนยังงี้” ผมก็ทึ่งใจ “กายคือดินโพธิ์ ใจคือกระจกเงาใส...” ให้ฟัง ท่านก็ถามต่อว่า “ทำไมเมืองไทยรู้เรื่องเซนตั้งแต่โน้นหรือ” ผมบอก “ใช่ เข้ามาก่อนเตี่ยผมแล้ว อาจารย์ที่มาแล้วสอนไม่ได้ ไม่อาจถ่ายทอดเป็นภาษาไทย เพราะพูดจีนกลาง ตอนนั้นสมัยรัชกาลที่ ๕ ตอนปลาย จีนกลางใช้สอนธรรมะไม่ได้รวมตั้งแต่จิว ฮุกเกี้ยน”

มีพระอาจารย์เซนมาจากเมืองจีน ๓ องค์ ยังคันชื้อที่แน่ชัดไม่หมด แต่พอจะได้หลักฐานเค้ามูลบ้างแล้ว พวกนี้มาถึงก็ปลงสังขารตกว่า ถ้าสอนได้ก็สอนสอนไม่ได้ก็เอาตัวรอดดับขันธไป ไม่กลับเมืองจีน นี่รุ่นเก่าๆ บอกต่อๆ มาว่า อาจารย์ ๓ องค์หายไปในเมืองไทยได้อย่างไร

๑. รูปหนึ่งชื่อพระภิกษุ กังเง้ง สายวัดเขี้ยวลิ้มยี่จีน ไปนั่งเข้าฌานดับแห่งตายอยู่ในถ้ำเขาน้อย อ. ท่าม่วง (กาญจนบุรี) ที่สาวผมทันเห็นองค์นี้ตอนอายุ ๙ ขวบ ช่วงนั้นฝนไม่ตกมา ๓-๔ ปี ชาวบ้านหาว่าหลวงพ่อกำลังนั่งแห่งอยู่บนถ้ำ ทำให้ฝนไม่ตกแห่งแล้งไป จึงอัญเชิญมาเข้ากองฟืนซะ แต่คนหนึ่งไม่เผาเพราะเซนเก่งเรื่องนี้ เขามีสูตรวิธีทำได้ แต่พวกผมไม่กล้าแปล เพราะกลัวคนนำแบบไปฆ่าตัวตาย

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๖/๕/๒๕๔๔ ผม ธีรทาส! และคุณสมโภชน์ เขียวสุทธิ แห่งโรงพิมพ์แสงสุทธิการพิมพ์ และคุณ ส. ธโนฆารภรณ์ เลขาชมรมธรรมทาน เป้าแก๊งเต็ง กทม. ได้ไปเยี่ยมพระอาจารย์พุทธ จาวตระกูล วัดถ้ำเขาน้อย อ. ท่าม่วง กาญจนบุรี ท่านได้บอกว่า พระองค์ที่นั่งดับในฌานสมาบัติมานานปีจนชาวบ้านเรียกว่า หลวงพ่อกั่ง ในถ้ำนั้น จากคำบอกเล่ามาว่า เป็นพระภิกษุที่มาจากเมืองจีน ชื่อ พระกั๊กเง้ง พระสายนิกายเซน (ฌาน)

ภายหลังมีพระงู เป็นหลานชายติดตามมาอยู่ด้วย ชาวบ้านเรียกว่า ท่านพระงู เก่งเรื่องตำรายาทุกตัว ท่านมีกำลังภายในกั๊กฟู แบบวัดเล่าหลิน (เขี้ยวลิ้มยี่) เมืองจีน

วันที่ชาวบ้านจะเอาพระศพของหลวงลุงชื่อ พระกั๊กเง้ง ไปเผานั้น ท่านได้แต่ปลง ไม่พูดอะไรเลย...เพียงแค่อธิษฐานอธิษฐานออกมาให้เขาเห็นแล้วทิ้ง! คือที่วัดมีระฆังใหญ่ ๒ คนยกแทบจะไม่ขึ้น แต่พระงู ท่านสรวลพลั้งจิต ยืนมือจับระฆังใบนั้น หัวแล้วชูสูงๆ ให้เขาดู แล้วท่านก็เดินนำจาก ตีนภูเขา ตีระฆังเสียงดังๆ

ตีไปจนถึงถ้ำที่หลวงลุง พระกัณฑ์ ท่านนั่งสมาธิตายตัวแห่งอยู่ “ดับในฉนวนสมาบัติ” ทั้งผลงานอย่างนี้ไว้ให้พิสดาร ท่านมีสติปัญญาสูงมากถึงเพียงนี้ ชาวบ้านแถบนั้นยังมองไม่เห็นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ กรรม!

พอชาวบ้านอัญเชิญหลวงพ่อบ้างลงมาปลงพระศพที่เชิงเขาเสร็จแล้ว ท่านพระงู ก็ได้แปลสติปัญญาของชนกลุ่มนี้ ว่าจะสอนฉนวนหรือเซนกันได้อย่างไร? ท่านจึงตัดสินใจออกจากไปทางสิงคโปร์ ไม่กลับมาอีกเลย “เป็นปริศนา” ที่ชวนคิด...

๒. หลวงพ่อทองโพธิ์ (คือ เหล่าฮวงซือกง) อยู่ในถ้ำเมืองกาญจน์ พระยังอ้วนวัดมังกรบุปผาราม จันทบุรี ถูกลงเข้าไปในแดนกะเหรี่ยง มีกะเหรี่ยงที่พูดภาษาไทยได้บอกว่า มีถ้ำแปลกหลายถ้ำ เขาบอกว่าคนนั่งตายนอนตายตัวแห่งแข็ง พระท่านก็สงสัยว่าเป็นไปได้อย่างไร เข้าไปแล้วไม่ออก (เรื่องนี้เป็นฝ่ายเซนมีคำว่า “ปาชาเซน” เข้าไปแล้วไม่ออก หมายถึงตั้งใจเข้าไปตาย) ท่านก็เลยให้กะเหรี่ยงคนนั้นพาไป ชื่อถ้ำกระบอกก็มี และถ้ำรูปหลวงพ่อกุญแจออกมาได้ ศพหนึ่งแห่งจนนึกว่าปั้น แทบไม่น่าเชื่อ เรื่องนี้ทำให้พอจะจับเค้าได้ว่า สมัยก่อน พระมหายานามาเมืองไทย ก็จะไปเมืองกาญจน์บุรีหมด (มีแต่ส่งรายงานกลับเมืองจีนว่าไปอยู่ที่ อ. เทียบวัง ก็คือ อ. ท่าม่วง)

๓. อีกองค์หนึ่ง มีเชื้อพระวงศ์ ชื่ออะไรก็จำไม่ได้ บอกว่า ปู่ของเขาแล่นเรือออกไปทางสมุทรปราการ ยิงนก ตกปลาเล่น พอลงเฝ้าล่องสองทางไกลไปเจอพระนั่งนิ่งอยู่ไกลๆ อีก ๕ วันกลับมา ก็ยังเห็นพระนั่งอยู่อย่างนั้น จึงแวะไปดู สืบรู้ว่า เป็นพระมาจากเมืองจีน ท่านบอกว่าตั้งใจจะลาโลกแล้ว เพราะเจตนาจะมาสอนธรรมในเมืองไทยแต่ไปไม่รอด เพราะติดเรื่องภาษา

เจ้าองค์นั้นจึงนิมนต์หลวงพ่อบ้างไปอยู่กรุงเทพฯ แล้วบอกว่าจะช่วยหาวิธีถ่ายทอดธรรมะให้ แต่อยู่ได้ไม่ถึง ๒ อาทิตย์ ท่านก็บอกว่าได้ปลงสังขารชีวิตแล้วอยากจากกลับไปเดิม ไม่ช้าพระรูปนั้นก็ได้มรณภาพ

ก่อนที่ท่านจะจากไป ได้เขียนภาษาจีนทิ้งไว้ว่า ท่านเป็นพระนิกายเซน (ฉนวน) สายวัดเส้าหลิน สาขาฮกเกี้ยน ชื่อกวตติ อายุ ๘๕ ปี ลงเรือที่ท่าเรือชิวเถา มาถึงเมืองไทย ก็ถูกลงไปหลายจังหวัด เมืองไทยนี้คนใจบุญมาก พระโพธิสัตว์จะไม่เดือดร้อนปัจจัย ๔ แต่ท่านแก่ชราภาพมากแล้ว ขอลาผู้มีพระคุณ ขอให้ธรรมะ “อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา-สุญญตา” เป็นพรอันประเสริฐ จงมีแต่โชคดีในธรรมานาจักรใจนี้

ยังมีอุบาสก แป๊ะได๋เขียน แป๊ะบาง นำที่มียอดมีมือวัดเส้าหลิน ๑๐ ท่าน เล่าฮวงซือกง ที่สืบหาชื่อยังไม่ได้ก็มีอีกหลายท่าน

ถาวร: เกี่ยวกับเรื่องเล่าข้างต้น เมื่อท่านพุทธทาสรับฟังแล้ว ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรบ้าง

ธีรทาส: ผมก็เล่าให้ท่านฟังว่า เตี่ยผมเรียนเซนสายอุบาสกมาจากเมืองจีน มาเมืองไทยก็ไม่อาจถ่ายทอดหนังสือที่หอบมาด้วยได้ เพราะว่าหนังสือรุนแรงเกินไป สภาพการณ์ทั่วไปยังรับไม่ได้ คุณเสถียร โทธินันทะ ยังมองเลยว่ายุคนี้ยังรับไม่ได้ เพราะถือเป็นเรื่องต่างดาว มาอยู่ในสมาคมต่างดาว เขาออกไปไม่ได้ เลยต้องรอกาลเวลาเป็นขั้นตอน

เมื่อท่านแปล เว่ยหล่าง แล้ว ก็มาแปล คำสอนของฮวงโป พอแปลเสร็จเมื่ออบรมผู้พิพากษาที่เอามาด้วย มาหาหมอดันมือเขียน ตรวจสอบกับภาษาจีนทุกตัวอักษร ๑ เดือนเต็มทุกๆ คืน จาก

ที่พิมพ์ตีพิมพ์ ผม ๓ คน คือ หมอดันมือเขียน ท่านพุทธทาส และผม จะมาตรวจทุกตัวอักษร หมอดันมือเขียนอ่านก่อนแล้วแปล ท่านพุทธทาสก็เอามาเทียบ ฮวงโปจึงแปลได้ดีที่สุด โกลัภาษาจีนที่สุด เทียบตรวจกันอยู่เดือนกว่า จึงเสร็จ กลางวันท่านอบรมผู้พิพากษา กลางคืนมาที่วัดปฐมคงคานี้เป็นความจริง แต่ตอนนั้นไม่ได้

เอ่ยถึงชื่อหมอดันมือเขียน ผมมาจัดพิมพ์ถึงได้จารึกไว้ ส่วนต้นฉบับ ฮวงโป หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์ (สวัสดิวัฒน์) เอาไปให้ท่านพุทธทาส แล้วหมอดันมือเขียนแปลเป็นภาษาไทยให้ท่านพุทธทาสฟัง ท่านก็ยังงง ผมก็แก้ไขเพิ่มเติมบางอย่างอย่างนี้ ท่านพุทธทาสก็บอกว่า “ธีระรู้ได้อย่างไร” ผมก็เรียนท่านไปว่า “เตี่ยผมอธิบายให้ฟังตั้งแต่ข้าพบ สิบสองขวบ แต่ผมรู้แบบ นกแก้วขุนทอง ทองเป็นคากันก็มี ผู้ใหญ่เขาบอกแบบนั้น”

ถาวร: จากที่เคยติดตามท่านพุทธทาสมาเป็นเวลานาน อาจารย์เคยได้ยินท่านพุทธทาสพูดหรือไม่ว่า เพราะเหตุใดท่านจึงมาสนใจในเรื่องของเซนหรือมหายาน

ธีรทาส: ท่านมองว่าปรัชญาขงจื้อเป็นขั้นโลกีย์ ขงจื้อเป็นโลกีย์ปราชญ์ที่พระเจ้าแผ่นดินจีนทรงนับถือทุกยุคทุกสมัย ยังไม่มีนักปราชญ์คนใดในโลกนี้ที่พระเจ้าแผ่นดินทุกราชวงศ์เอาหมด มองไกลเข้ามาก็เอา เราต้องยอมรับว่าท่านมีความเป็นอมตะ คำพูดนี้เป็นความจริง แสดงว่าขงจื้อต้องมีอะไรดี ในขั้นโลกีย์ขงจื้อปราชญ์ไว้ให้เงินตีมาก ส่วนภาคโลกุตระเต๋าเยี่ยม กึ่งๆ โลกุตระ ดูถูกไม่ได้ ท่านบอกอย่าดูถูก ท่านอบรมพระธรรมทูตแต่ละรุ่นต้องเติมคำนี้ “คัมภีร์เต๋าเขาอย่าไปดูถูกนะ” ส่วนเซน นั้นมาทีหลัง

ที่จริงเซนมาแล้วในสมัยราชวงศ์ซัน พระเจ้าอันเม้งตี้ ต้นตระกูลสามก๊ก อัญเชิญพระไตรปิฎก แล้วสร้างวัดม้าขาว เมื่อสองพันปีเศษ เป็นประวัติศาสตร์ที่ยอมรับกัน อันนั้นก็มีการปรากฏอยู่แล้ว และพวกผมยังเชื่อว่าพุทธศาสนาเข้าสู่เมืองจีนตั้งแต่สมัยพระพุทธรูปแล้ว ไปแบบพระจุดศรัทธาไม่เป็นการ มีประวัติศาสตร์ข้างอิงอยู่ อยู่ในประวัติศาสตร์จีนสมัยเลียดก๊ก “เค็กเกียม่อนี่สุดใจ” นี่คือศากยมุนี สมัยเลียดก๊กทำไม่รู้จัก แสดงว่าชาติใหญ่มีความสัมพันธ์กันมาแต่โบราณ (ศาสนาพุทธ)

จึงไปแบบพระจุดศรัทธา ไม่เป็นการ ถึงสมัยพระเจ้าอันเม้งตี้อัญเชิญ (พระคัมภีร์) หินยานและมหายานมาแปลเป็นเรื่องทางการ

จากอันเม้งตี้คือ ๕๐๐-๖๐๐ ปี ก็มีโพธิธรรม นำนิกายเซน เอาบาตร จีวรของพระพุทธเจ้า

หนึ่งสงครามใหญ่ที่เผ่าอินเดียนทั้งหมด โดยอ้อมแหลมมลายูมาไว้เมืองจีน เพราะมองดูว่าอินเดียนจะถูกภัยสงครามใหญ่แน่นอน (อาจารย์เสถียร โปธินันท์ บอกว่า สงครามครั้งนั้น เป็นสงครามอิสลาม แต่ภาษาจีนบอกคำว่า "สงครามใหญ่")

ท่านพุทธทาสท่านมองเห็นคุณค่าของมหายาน แต่หาคนถ่ายทอดเป็นภาษาไทยไม่ได้ ท่านว่าได้พยายามบอกให้คนจีนที่รู้ภาษาไทย (ให้ช่วย) เสร็จ แล้วท่านไปเจอ สูตรของเว่ยหล่าง พระยาลัดพลีซลประคัลภโอรามาให้อ่าน (ฉบับภาษาอังกฤษ) อ่านดูก็ตกใจว่า "จีนมีของดี" แล้วมา เจอ คำสอนฮวงโป (ฉบับภาษาอังกฤษ) ยิ่งเชื่อมั่นใหญ่เลย ท่านบอกให้อาจารย์เสถียรบอกให้พวกผมพยายามแปลเป็นภาษาไทย เรายังไม่มีปัญญาเอาจีนมาเป็นไทย ต้องไปอาศัยมือฝรั่ง (หมายถึงหนังสือทั้งสองเล่มในภาษาไทย ท่านพุทธทาสถ่ายทอดมาจากฉบับภาษาอังกฤษอีกทีหนึ่ง)

เมื่อก่อนคนไทยมักจะดูถูกพระจีนว่าเป็น "พระกบเด็ก" ทำพิธีกรรม เมากระด้างขมขาย เสร็จแล้วพอ สูตรของเว่ยหล่าง ออกไป ปัญญาชนไม่กล้าดูถูก ของดีจีนเขามิ เราไม่อาจจะเอื้อมถึง ปัญญาของสามก๊ก เลียดก๊ก เป็นโลกีย์ปัญญาที่สุดยอด จีนเก่งปรัชญาโลกีย์อยู่แล้ว

ธำรง: ไม่ทราบว่าการที่ท่านพุทธทาสให้ความสนใจประวัติศาสตร์ของเมืองไชยานั้น เป็นเหตุให้ท่านสนใจมหายานหรือไม่ เช่นการที่ท่านสนใจเกี่ยวกับเรื่องรูปปั้นพระอโศกโลกิเดศวร

ธีรทาส: ใช่ ท่านอ่านจากหลักฐานภาษาอังกฤษและมีระฆังใบหนึ่งขุดได้ที่ไชยา เดี่ยวนี้ตัวจีนหายไปแล้ว เมื่อ ๔๐ ปีที่แล้ว ผมบอกอาจารย์ธรรมทาส (น้องชายท่านพุทธทาส) ว่าอย่าให้ระฆังตกฝน เสียตายตัวภาษาจีนว่า "กั๊ก-ไถ-มั้ง-อั้ง-ฮวง-เที้ยว-โหว-สุน" (ภาษาจีน) คำพูดนี้ผมเอามาให้หมอดันม่อเซียงดู ท่านบอกว่าระฆังนี้ต้องเป็นกษัตริย์พระราชทาน แต่เดี๋ยวนี้หนังสือจีนหายหมดแล้ว เพราะตกน้ำฝน ฉะนั้น กรุงศรีวิชัยจึงมีความสัมพันธ์กับจีน อันนี้คงเป็นเรื่องที่เร้าอารมณ์ท่านให้ศึกษาเรื่องมหายาน (เชื่อว่านักโบราณคดีประวัติศาสตร์สนใจระฆังนี้มาก) เป็นพยานปากเอกว่าเมืองหลวงคือกรุงศรีวิชัยอยู่ที่เมืองไชยา

ธำรง: ในมุมมองของอาจารย์ คิดว่า ท่านพุทธทาสมองมหายานต่างจากคนอื่นอย่างไร

ธีรทาส: ท่านมองว่ามหายานทั้งหมดเป็นเรื่องมกมาย เป็นเทวนิยม ของผมนี่ก็เทวนิยมนะ แล้วปัจจุบัน ร้อยละ ๙๐ ในเมืองไทยก็เทวนิยม บวงสรวง กราบไหว้วางวง ขอโชคขอลา ท่านพุทธทาสท่านมองว่า ทั่วๆ ไปในมหายานเป็นเทวนิยม ยังมีเชื่อเทวนิยม ไม่ใช่พุทธศาสนาจริงๆ เจ้าชายสิทธัตถะประสูติในดงเทวนิยมทั้งหมด บวงสรวง ฆ่าสัตว์ บูชายัญ กระทั่งฆ่าคน เสร็จแล้วท่านมองทะลุด้วยปัญญาที่เหนือเขา จึงเห็นว่านั่นขาดหลักวิชาการ มกมาย (ถือ) อารมณ์ เกินกว่าเหตุผล ระยะเวลาจะไม่รอด จึงหนีออกบวช ก็ไปตรัสรู้หลักธรรม อเทวนิยม อนัตตานิยม กรรมนิยม นิพพานนิยม อันนี้กำมือเดียว ฟังได้ทุกคน แต่ปฏิบัติกันที่ไม่ได้หมดนะ เคยมีคนกล่าวเป็นโคลงเปรียบเทียบกับว่า "คนศึกษาธรรมมีมากเท่าขานสัตว์ แต่ที่บรรลุธรรมมีจำนวนแค่เขาสัตว์เท่านั้น"

แล้วท่านพุทธทาสชอบเอาอาจารย์เสถียร โปธินันท์ เจอพวกผมที่โรมักจะถามทุกที เจออาจารย์เสถียรยิ่งชอบ ชอบถามเรื่องพระสูตร สรุปแล้วพุทธศาสนาของจีนที่บริสุทธิ์จริงๆ คือ มหาสัพพัญญุตสูตร ชื่อเต็มๆ คือ มหาปรัชญาปารมิตาสูตร ๖๐๐ ผูก พระถังซำจั๋งแปลไว้เป็นภาษาจีน พุทธศาสนาไม่ใช่เทวนิยม เป็นอเทวนิยมตามมหาสัพพัญญุตสูตร

ตอนแรก กษัตริย์หลี่ ซี หมิน (ถังไท่จง) ไม่สนพระทัย เพราะมองว่า จีนมีศาสนาขงจื้อ เต๋า อยู่แล้ว ถ้าไปเพิ่มอีก จะปกครองยาก อีกเรื่องคือ พระองค์มองพุทธศาสนาผิดไป นึกว่าเป็นเทวนิยม เหมือนขงจื้อ เหมือนเต๋า พระถังซำจั๋งจับจุดได้จึงพูดว่า พระอรหันต์ไม่เหมือนเต๋า เพราะเหนือบุญเหนือบาป ดับกิเลส ตัดหนอุปาทานได้ ดังนั้น พุทธศาสนาจึงไม่ใช่เทวนิยม เป็นอเทวนิยม อันนี้เป็นประวัติศาสตร์

ธำรง: การที่ท่านพุทธทาสกล่าวว่า "เซนเป็นผู้ลื้มมหายาน เป็นผู้คัดค้านมหายาน" นี้จะอธิบายได้อย่างไร

ธีรทาส: จริง อันนี้จริง คำพูดของเซนแทบทั้งหมด (ขอโทษเถอะ) เปรียบเทียบกับแบบทบทวนหัวข้าว คือจะโจมตีพิธีกรรมที่มกมายจนเกินไป โจมตีการเอาหลักธรรมมาปฏิบัติอย่างไม่ถูกทาง เรื่องเทวนิยมก็ไม่พ้นจะหาเงิน แสวงลาภผล เพื่อปากเพื่อท้อง เทวนิยมที่สุดก็มาลงอยู่ที่วัตถุนิยม โลกเราที่ฆากันทุกวันนี้ก็เพราะแย่งวัตถุนะ โบราณก็แย่งกัน พระพุทธเจ้าจึงไปตรัสรู้เทวนิยม อนัตตานิยม สัพพัญญุตานิยม กรรมนิยม นิพพานนิยม

ธำรง: นอกจากการแปลสูตรของเว่ยหล่าง และ คำสอนฮวงโป แล้ว ท่านพุทธทาสเอาอะไรมาจากมหายานอีกบ้าง

ธีรทาส: ส่วนใหญ่เป็นประเภทเรื่องข้างเคียง ท่านพุทธทาสมักจะจดหัวข้อสำคัญ ที่สนใจมาถาม เช่น เคยถามหมอดันม่อเซียง อาจารย์เสถียรว่า ฝรั่งอย่างนี้ถูกหรือเปล่า คัมภีร์นั้นมื่ออะไรบ้าง ว่าในพระไตรปิฎกจีนมีหรือไม่มี อย่างนี้เป็นต้น

แล้ว มหาสัพพัญญุตสูตร เป็นแค่ผูกหนึ่งใน มหาปรัชญาปารมิตาสูตร ตอนนั้นผมผลออกจากงานประจำ จะมาตั้งกองแปล มหาปรัชญาปารมิตาสูตร เอาอย่างกษัตริย์หลี่ ซี หมิน (ถังไท่จง) ซึ่งจำนวนต่อพระถังซำจั๋งจนตั้งกองแปลพระสูตรนี้ทั้ง ๖๐๐ ผูกโดยให้ทุนหลวง และใช้พระนักปราชญ์จีนถึง ๑,๐๐๐ องค์ ร่วมกันแปลจากภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาจีน จึงสำเร็จ

พวกผมคิดว่าจะทำงาน ๓ คน โดยให้อาจารย์เสถียรแปลเป็นภาษาไทย ผมคอยอัดเทป พอลอดเทปเสร็จก็เอาไปให้หมอดันม่อเซียงแปลอีกทีหนึ่ง แต่จริงๆ แล้วก็แปลได้แค่ผูกเดียวคือ กิมกั๊งเก็ง (วัชรปรัชญาปารมิตาสูตร) เพราะอาจารย์เสถียรตายเสียก่อน

มีอีกเรื่องหนึ่ง ผมขอพูดหน่อยเกิด ใครบอกท่านพุทธทาสจะไม่เกิด ผมเอาตามแบบมหายาน เขาเชื่อกันว่าท่านเป็นอรหันต์ไม่เกิด เรื่องนี้มีมหายานว่าอย่างไร เช่นว่าอย่างไร เห็นเหมือนกัน เป็นอรหันต์แล้วไม่กลับมาเกิดอีก แต่ว่าถ้าต้องการเกิด เกิดได้ไหม ? ตรงนี้ขัดกัน เพราะมหายานบอกว่าถ้าต้องการ เพราะฉะนั้น ผมยังไม่เชื่อว่าท่านพุทธทาสจะไม่เกิด เพราะท่านมีปณิธานอันยิ่งใหญ่ที่ยังทำไม่สำเร็จอยู่ คือ “สารานุกรมพุทธศาสนาภาษาไทย” ทำออกมาได้เล่มเดียวอยู่ ภาษาคน ภาษาธรรม ท่านบอกว่าเป็นงานชิ้นสุดท้าย ไม่รู้จะมีชีวิตทำหรือไม่ บอกกับผมอย่างนี้ หลักฐานมีพร้อมแล้วท่านให้ผมช่วยหา ปณิธานนี้ยังไม่เสร็จ ผมเชื่อว่าท่านจะต้องกลับมาเกิดอีก และผมก็ขอให้ท่านกลับมาเกิดอีก

ธำรง: ท่านพุทธทาสมักพูดอยู่เสมอว่า “การศึกษาต้องศึกษาเพื่อไม่ให้พ้นทุกข์ สิ่งที่ไม่ช่วยให้พ้นทุกข์ก็ไม่ศึกษา” ดังนั้น ท่านให้ความสนใจมหายานหรือเซนในแง่ไหนหรือเปล่า

ธีรทาส: ขอโทษ มหายนทั้งหมด ท่านดูถูกเลย แต่เซนนี้ท่านสนใจ เพราะเซนเข้ากับเดรวาทได้ โดยเฉพาะเรื่อง “สุญญตา” ของเราก็มีในหลักสูตรนักธรรมโท “วิโมกข์สาม” แต่ไม่มีอาจารย์สอนขยายความ ตอนที่คนโจมตีท่านพุทธทาสว่า สุญญตาไม่มีในพระไตรปิฎก เจ้าคุณนรฯ (เจ้าคุณนรรัตน์) บอกเลยว่า “ผิดท่านพุทธทาสถูก” คือ วิโมกข์สามอยู่ เพียงแต่ไม่มีคนอธิบายเอง รุ่นก่อนก็ไม่มีคนอธิบาย เจ้าคุณนรฯ วัดเทพศิรินทร์เป็นคนยืนยันว่ามี แต่หาคนสอนไม่ได้ สุญญตาจึงขาดตอน ท่านพุทธทาสพูดถูกแล้ว

เซนเป็นสายสุญญตาโดยเฉพาะ มหาสุญญตาสูตรนี้ ท่านพุทธทาสหลงเลย ผมเคยฟังสรุปย่อๆ มาตอนอายุ ๑๔ ครั้งหนึ่ง หลังๆ อายุเกือบสามสิบ เคยฟังพระจีนสวด ๒-๓ ครั้ง เป็นปัญญาวิมุตติล้วนๆ แทบจะไม่มีเรื่องอกนิหาร (ขอโทษ) เรื่องมกยแทบไม่มี สติปัฏฐานสี่ มรรคแปด โพธิปักขิยธรรม อยู่ในนั้นครบ

ที่ถูกใจท่านพุทธทาสมากที่สุดคือ มหาสติปัฏฐานสี่ ของไทยเรามี กาย เวทนา จิต ธรรม เขาบอกว่า พิจารณาเห็นกายในกายเป็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา-นี้ครบ แต่ไทยเน้นแต่อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา เรื่องสุญญตาแทบไม่เคยได้พูด ยกเว้นแต่ที่ท่านพุทธทาสยกมา ท่านเป็นคนบุกเบิกสุญญตา อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เราได้ยืนยันเป็นเรื่องธรรมดา แต่ตามหลักเซนเป็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา-และสุดท้ายเป็นสุญญตา สามอย่างแรกแปลเหมือนกันคือ อนิจจังแปลว่าไม่เที่ยง ทุกขังคือทนอยู่ไม่ได้ แต่เซนเดิมไปอีกนิดว่า “ยึดมั่นเป็นทุกข์” ไทยไม่พูดคำนี้ใช้แต่ว่า “ทนอยู่ไม่ได้” แล้วอนัตตา “ใช้ตัว ใช้ตน ไม่มีตัวตน” แปลความหมายตรงกันทั้งสามคำ แต่เซนเดิมว่า ถ้าเอามหาสุญญตาสูตรเป็นหลัก สามอย่างนี้ยังเป็นโลกียธรรม ไม่ใช่โลกุตตระ เพราะอนิจจัง จิตยังปรุงแต่ง ทุกขังก็ปรุงแต่ง อนัตตาก็ยังปรุงแต่ง ต้องจิตหลุดพ้นจากความคิดปรุงแต่ง นั่นถึงจะเป็นสุญญตา เป็นนิพพาน トラบไต่ยังอยู่ที่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จิตเธอยังปรุงแต่ง จิตยังวนเวียนเกิดดับ ยังเป็นโลกีย์ ไม่เป็นโลกุตตระ จิตต้องหลุดพ้นจากกระแสน้ำของโลกก็จึงจะเป็นสุญญตา อันนี้เป็นสิ่งที่เราให้ท่านศึกษาเซน

อย่างกายนุปัสสนานี้ สุดท้ายจิตจะต้องหลุดพ้นเป็นความว่าง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คุณพูดได้ แต่จิตคุณหลุดพ้นหรือยัง ถ้ายังไม่หลุดพ้นยังไม่เป็นความว่าง ยังไม่เป็นนิพพาน ต้องจิตหลุดพ้นเมื่อไรจึงเป็นสุญญตา นี้คือขั้น ๕ ตามแนวจิตว่าง อันนี้ท่านพุทธทาสสนใจที่สุด บอก “แหม น่าจะแปลคัมภีร์ชุดนี้” ท่านอธิบายด้วยภาพ เด็กเลี้ยงวัว

อีกคัมภีร์หนึ่งที่สำคัญมาก นอกจากเว่ยหล่างแล้วยังมีเว่ยไห่ หลานศิษย์เว่ยหล่าง อาจารย์เสถียร แปลจากภาษาจีนแล้ว เสร็จตอนใกล้ๆ จะตาย มีขุนฯ อะไรก็ไม่ทราบ ขอเอาไปพิมพ์ดีดให้ แกก้ให้ไป ไม่ถามชื่อแซ่ ที่อยู่ จนบัดนี้ ผมประกาศจนไม่ประกาศแล้ว สงสัยจะหายเข้าโลงตาขุนคนนั้นไปด้วย คัมภีร์นั้นชื่อ ห้วยไห่ (ปัญญามหาสาร)

ในวงการพุทธศาสนาไทย-จีน ผมได้ยินมาว่า เขานับถือนักปราชญ์อยู่ ๓ ท่าน หนึ่ง หมอตันม่อเซียง พูดเสียงตามสายสถานีวิทยุจีนทุกแห่ง บอกเราอยู่เมืองไทยต้องเคารพพระเจ้าแผ่นดินไทย สอง ต้องควรใส่บาตรพระภิกษุสามเณร คนจีนถึงใส่บาตรพระทุกองค์ บอกคนจีนใส่บาตรไม่น้อยกว่าคนไทย บุญคุณนี้อยู่ที่หมอตันม่อเซียง พูดเสียงตามสายทุกสภาคมนจีน มาที่นี้ (โรงเจเป้า-แก๊งเต็ง) ก็พูดอย่างนี้ จากนั้น ก็มีท่านพุทธทาสที่แปล สูตรของเว่ยหล่าง และ คำสอนของฮวงโป ทำให้ไทยกับจีนเชื่อมกันได้ อีกคนคือเสถียร โพธิ์นันทะ ผู้แปล วัชรปรัชญาปารมิตาสูตฺร แปล วิมลเกียรติคุณเททสุตฺร เมธิตะวันออก และ ปรัชญามหายาน ฯลฯ สามนักปราชญ์นี้นำพุทธศาสนาไทย-จีนเชื่อมกันได้ คนรุ่นเก่าเขาพูดอย่างนี้ และผม ธีรทาส มีบุญอยู่หน่อยที่ได้พิมพ์คำสอนเหล่านี้เผยแพร่

อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา-สุญญตา หลักธรรม ๔ อย่างนี้ ความหมายต่างกัน ทำหน้าที่ไม่เหมือนกัน - พระสุตฺร